

Olomouc

Miasto w północnych Morawach, położone jest w centrum żyznej Niziny Górnomorawskiej, nad rzeką Morawą.

Urozmaiceniem wysokościowym regionu są od południa pasma łagodnych wzgórz **fliszowych** Karpat Środkowomorawskich, składających się z pasma Zdanickiego Lasu (518 m n.p.m.) i Chrziby (587 m n.p.m.), od wschodu rozległa grupa Beskidów Śląsko-Morawskich (Łysa Góra 1325 m n.p.m.), zbliżona zupełnie charakterem do polskiego Beskidu Śląskiego. Od północno-wschodu nizinę ogranicza opadająca stromo na południe i południowy-wschód dość płaska wierzchowina Niskiego Jesionika i od północy najwyższa w całych Sudetach Wschodnich grupa górską Wysokiego Jesionika, z kulminacją Pradziad (1492 m n.p.m.). Wschodnią granicę nizinnego obniżenia górnomorawskiego stanowi krystaliczna Wyżyna Drahańska wraz z wąskim pasem wapieni dewońskich w jej części zachodniej, znanym pod nazwą Morawskiego Krasu.

Specyfika krajobrazu tego regionu tkwi w granicznym położeniu między Masywem Czeskim, tworzącym rozległą kotlinę otoczoną ze wszystkich stron górkami wyniesieniami i Karpatami z centralnie spiętrzonymi górami, otoczonymi wieńcem wielkich obniżeń na peryferiach.

Nizina Górnomorawska podobnie jak obszar Kotliny Dyjsko-Swrateckiej jest krainą falistą, o wysokościach 200-400 m n.p.m., pokrytą **utworami osadowymi**, zwłaszcza grubym pokładem **trzeciorzędowych** glin, żwirów i piasków, na którym w **plejstocenie** osadziły się utwory **lessowe**, osiągające znaczną miąższość. Warunkuje to intensywne wykorzystanie rolnicze ziemi. Występują tu także głębokie i dość urodzajne, leśne gleby brunatne oraz gleby z osadów naniesionych w dolinach rzek. Wzdłuż Morawy, wytworzyły się szersze pasy mad - gleb napływowych, drobnoziarnistych, najczęściej urodzajnych. Najbardziej urodzajne gleby - czarnoziemny stepowe, występują na skrajach zachodnich i południu niziny.

Masyw Czeski tworzy w obrzeżeniach północnych Niziny Górnomorawskiej grupę górską Jesionika Niskiego i Wysokiego. Jesionik Wysoki wyróżniają przedgórza o charakterze słabo urozmaiconych wierzchołków, które w szczytowych partiach zachowały rozległe resztki starej **penepłeny**. Jesionik Niski stanowi część rozległej, zrównanej przez **erozję**, kry dolnego karbonu sfałdowanej w fazie hercyńskiej, która w fazie fałdowań alpejskich została przelamana. Płaska wierzchowina Niskiego Jesionika opada stromo na południe i południowy wschód w kierunku Niziny Górnomorawskiej i Bramy Morawskiej, łagodniej opada na wschód, ku nizinie górnej Odry.

Masyw Czeski tworzy także w obrzeżeniach zachodnich Niziny Górnomorawskiej odrębną orograficznie grupę górską Wyżyny Drahańskiej wraz z pasem wapieni dewońskich, znanym pod nazwą Morawskiego Krasu. Jest to osobliwy pod względem przyrodniczym fragment wyżyny długości 25 km i kilkukilometrowej szerokości. Na tym odcinku wytworzyły się liczne kompleksy grot z dziwnie ukształtowanymi **stalaktytami** i **stalagmitami**, **jeziorkami krasowymi**, wodospadami i **ciekami krasowymi**. Do interesujących, z przyrodniczego punktu widzenia, należy rozległe **zapadlisko** Macochy o głębokości 138 m, w którym znajdują się dwa głębokie jeziorka i niektóre inne **formy krasowe**. Wielką atrakcją turystyczną jest przejazd łodziami podziemną rzeką Punkwą, poprzez bajkowe pieczary i kręte korytarze rozległych podziemi, a także przez groty Sloupskie, inny duży kompleks korytarzy podziemnych, pieczar i przepaści z największą 90-metrową przepaścią Nagela, grocie Balcarka, najładniejszą z

podziemnych grot krasowych o wyjątkowo barwnych i oryginalnych stalaktytach i stalagmitach, i grocie Katarzyny, jedną z największych jaskiń podziemnych (pieczara główna o wymiarach 95x44x20 m).

Nizina Górnomorawska pod względem klimatu nie różni się zasadniczo od przyległych terenów Masywu Czeskiego. Charakteryzuje się klimatem najbardziej zbliżonym do klimatu Polski. Średnia roczna temperatura obszarów nizinnych, północnych Moraw i **dorzecza** Odry wynosi od 7°C do 8,5°C. Przeważają wiatry zachodnie, które przynoszą latem burze, ochłodzenie i deszcze, zimą natomiast ocieplenie i deszcze, przechodzące często w opady śniegu. Wiatry wschodnie są zazwyczaj suche i powodują latem utrzymywanie się upalnej pogody wyżowej, zimą mroźnego wyżu, któremu towarzyszą często mgły w dolinach i kotlinach. Osłonięte kotliny odznaczają się na ogół najmniejszą wilgotnością, ku górze względna wilgotność rośnie, co pociąga za sobą wzrost zachmurzenia i krótsze okresy nasłonecznienia. Duża część Moraw wykazuje poniżej 60% średniego pokrycia nieba chmurami. W zakresie stosunków opadowych występują podobne prawidłowości, jak w zakresie wilgotności i zachmurzenia. Na Morawach najniższe opady notowane są w okolicy spływu rzek Zwartki i Dyje - poniżej 500 mm, a poniżej 600 mm są opady w całym nizinnym dorzeczu Morawy, zaś na szczytach Wysokiego Jesionika i najwyższych partiach Beskidów Śląsko-Morawskich opady przekraczają 1200 mm. Maksimum opadów przypada na lato, minimum na jesień i zimę. Wiosną, przeważnie w maju, zdarzają się okresy przymrozków, jesienią natomiast długie okresy pięknej słonecznej pogody.

Świat roślinny jest ściśle uzależniony od klimatu i **stosunków orograficznych**, dlatego prowincje florystyczne pokrywają się na ogół z regionami klimatycznymi. Roślinność naturalna została tu silnie przekształcona lub zniszczona przez człowieka. Nizina Górnomorawska leży w regionie florystycznym Pannonicum. Region ten obejmuje na terenie Moraw niziny i pagórki, wznoszące się nie wyżej niż 400-500 m n.p.m., na glebach przeważnie neutralnych lub **alkalicznych** (czarnoziemy, buroziemy, **lessy, rędziny**) względnie piaszczystych. Na suchych łąkach i pastwiskach zachowały się jeszcze **relikty** flory pannońskiej. Na glebach wapiennych występuje sosna czarna. Specyficzną roślinność mają tereny zalewowe w dolinach rzek, przede wszystkim Morawy. Występują tu, na obszarach zatapianych, **lasy łęgowe** złożone z topoli i wierzb, na suchych wyższych **tarasach** rośnie jesion, wiąz, olcha i dąb szypułkowy.

Dawne wielogatunkowe lasy zostały zastąpione przez **monokultury**. W górach wprowadzono prawie wszędzie lasy świerkowe, na nizinach i przedgórzach forsowano sosnę, akację i topole czarną. Uregulowanie rzek przyczyniło się do zubożenia lub zniszczenia lasów łęgowych.

Fauna Niziny Górnomorawskiej została zmieniona przez człowieka bardziej niż roślinność. Spośród wielkich ssaków zachowały się tylko sarny i dziki. Z drobniejszej zwierzyny najpospolitsze są zające, lisy i wiewiórki, znacznie rzadsze kuny leśne i borsuki. Wśród licznych gatunków ptaków na uwagę zasługują: kuropatwy, cietrzewie, jarzabki i bociany, wśród ptaków drapieżnych pospolity jest jastrząb. Jest to więc fauna charakterystyczna dla całej środkowej Europy.

Pardubice

Miasto leży nad Łabą w części wschodniej Niziny Połabskiej.

Nizina Połabska zaznacza się w obrębie Masywu Czeskiego jako wgłębienie ciągnące się w kierunku z północnego-zachodu na południowy wschód. Ogólna jej długość wynosi około 200-220 km. Charakterystyczną cechą jej morfologii jest szerokie i płaskie dno, zbudowane głównie z jeziornych osadów i napływów rzecznych, a miejscami także i przez lotne piaski.

Urozmaiceniem wysokościowym regionu jest dochodzące od południa aż do Łaby pasmo Żelaznych Gór, o charakterze klinowej kry z ostrym zboczem obciętym uskokiem od strony południowo-zachodniej i łagodnym stokiem obniżającym się ku północnemu-wschodowi. W szerokich **aluwialnych powierzchniach** zaznaczają się niskie **tarasy plejstocenijskie**, a także kilka świadkowych wzgórz kredowych i wulkaniczna Kunieticka Góra (305 m n.p.m.) koło Pardubic, które urozmaicają w niewielkim stopniu ten najbardziej monotony krajobraz w obrębie Czech.

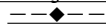
Nizinę Połabską ograniczają od północnego-wschodu Sudety, najwyższe pasmo górskie Masywu Czeskiego. Podczas nacisków związanych z orogenezą alpejską masyw sudecki podlegał pękaniom i dyslokacjom, które przekształciły go w góry **zrębowe**. Zostały wówczas wydzwignięte bloki górskie, a obniżyły się kotliny śródgórskie. W okresie plejstocenijskim, na powierzchni masywu Karkonoszy, rozwinęły się lokalne lodowce górskie, których odzwierciedleniem w rzeźbie są kotły polodowcowe i szczątki moren.

Od południowego-wschodu wewnętrzne **zapadlisko** Masywu Czeskiego z Niziną Połabską ograniczone jest Wyżyną Czesko-Morawską. Ma ona kształt stosunkowo płaskiego wzniesienia o wysokości 600-900 m n.p.m. Jest to wypiętrzenie zbudowane głównie z utworów krystalicznych.

Od północnego-zachodu Nizinę Połabską ograniczają Rudawy, w kształcie bloku górskiego osiągającego ponad 1200 m n.p.m. Rudawy zbudowane są głównie z **gnejsów** i skał wulkanicznych. Rzeźba powierzchni Rudaw jest zróżnicowana. Część wschodnia charakteryzuje się powierzchnią wyrównaną z wznoszącymi się nad nią masywami wulkanicznymi, w części zachodniej natomiast przeważają grzbiety górskie, osiągające wysokość 1243 m n.p.m. (Klinowiec) i 1213 m n.p.m. (Fichtelberg). Niższe powierzchnie urozmaicone są **twardzielami kwarcytowymi** i pokryte bazaltowymi pokrywami.

Masyw Czeski jest to dawny masyw górski, sfałdowany w **orogenezie hercyńskiej**, a następnie zrównany i potrzaskany uskokiemi. Zbudowany jest z **paleozoicznych** utworów krystalicznych, w części zachodniej głównie z granitów, w części wschodniej - gnejsów. Granity tworzą teren pagórkowaty z **ostańcami**, **rumoszem skalnym** i kamienistymi glebami, zajętymi przeważnie przez lasy i mokradła, natomiast na gnejsach zależnie od odporności poszczególnych warstw, powstała powierzchnia falista. Dzięki ponownym ruchom wypiętrzającym masyw w **pliocenie**, rzeki wcięły się w równinę, tworząc głębokie doliny o stromych zboczach. W czasie **trzeciorzędowych transgresji morskich** doliny uległy zasypaniu, a w zboczach wycięte zostały **platformy abrazyjne**. Wietrzenie w subtropikalnym klimacie okresu trzeciorzędowego, doprowadziło do powstania skupisk bloków skalnych, **form krasowych** i wytworzenia się płaskich powierzchni warstwy **kaolinu**. W epoce lodowej wahania temperatury przyczyniły się do nasilenia **procesów peryglacjalnych** (np. powstanie **gołoborzy**).

Budowa geologiczna Niziny Połabskiej nie stanowi odrębnej jednostki geologicznej, lecz wchodzi w skład Masywu Czeskiego. Obszar masywu zbudowany jest w przeważającej części ze skał krystalicznych, głównie granitów i gnejsów. Wpływy ruchów hercyńskich zaznaczyły się w silnej dyslokacji paleozoicznych skał osadowych, zalegających w centralnej i **synklinalnej** części masywu. W okresie **kredowym** na obszar masywu wkroczyło morze, pozostawiając w części północnej serie **margli** i piaskowców. Zasięg tych osadów pokrywa się z formą zapadliskową basenu centralnego, przez który przepływa Łaba. W okresie trzeciorzędowym, pod wpływem alpejskich ruchów górotwórczych, masyw podlegał pękaniu i wypiętrzaniu. Wydzwignięte zostały bloki Sudetów, Rudaw oraz Wierchowiny Czesko-Morawskiej, Lasu Czeskiego i Szumawy. Z pęknięciami i dyslokacjami związane były wylewy lawy wulkanicznej.

Klimat gór otaczających Nizinę Połabską jest ostry i wilgotny, natomiast jej wnętrze ma lata suche i upalne. Obszar Połabia charakteryzuje się klimatem zbliżonym do klimatu stepowego. Przeważają wiatry zachodnie, które przynoszą latem burze, ochłodzenie i deszcze, zimą natomiast ocieplenie i deszcze, przechodzące często w opady śniegu. Wiatry wschodnie są zazwyczaj suche i powodują latem utrzymywanie się upalnej pogody wyżowej, zimą mroźnego wyżu, któremu towarzyszą często mgły w dolinach i kotlinach. Liczba dni z mrozem sięga 100 rocznie. Wieloletnia średnia opadów Niziny Połabskiej w okolicach Pragi i na północny-zachód od niej, należy do najniższych w Czechach i wynosi poniżej 500 mm. Maksimum opadów przypada na lato, minimum na jesień i zimę. Wiosną, przeważnie w maju, zdarzają się okresy przymrozków, jesienią natomiast długie okresy pięknej słonecznej pogody ("babie lato").

Pod względem **hydrograficznym** Nizina Połabska należy do zlewiska Morza Północnego przez Łabę i jej dopływy. Łaba ma swe źródła w Karkonoszach w pobliżu polskiej granicy, a długość jej do opuszczenia granic Czech wynosi 396 km. Jej szerokość nie przekracza 150 m, a głębokość 2,5 m. Średni roczny przepływ pod Děčzinem wynosi 304 m³/sek., z czego większą część wody zawdzięcza swemu największemu dopływowi - Wełtawie. Wełtawa jest najdłuższą rzeką znajdującą się w całości na terenie Czech. Latem rzeki są płytkie, zimą zamarzają na okres 2 miesięcy, są jednakże na znacznych odcinkach żeglowne. Rzeki Wełtawa i Łaba są znane z pięknych przełomów.

W obrębie Niziny Połabskiej wykształciły się zróżnicowane typy gleb z przewagą czarnoziemów na podłożu **lessowym** i **ředzin** na utworach wapiennych oraz gleby brunatne i **aluwialne** na osadach rzecznych.

Świat roślinny jest ściśle uzależniony od klimatu i **stosunków orograficznych**, dlatego prowincje florystyczne pokrywają się na ogół z regionami klimatycznymi. Roślinność naturalna Niziny Połabskiej została silnie przekształcona lub zniszczona przez człowieka. Leży ona w regionie florystycznym Pannonicum. Obejmuje on na terenie Czech niziny i pagórki, wznoszące się nie wyżej niż 300-400 m n.p.m., na glebach przeważnie neutralnych lub **alkalicznych** (czarnoziemy, buroziemy, lessy, rędziny), względnie piaszczystych. Na suchych łąkach i pastwiskach zachowały się jeszcze **relikty** flory pannońskiej. Na glebach wapiennych występuje sosna czarna. Specyficzną roślinność mają tereny zalewowe w dolinach rzek, przede wszystkim Łaby i Wełtawy. Występują tu, na obszarach zatapianych, **lasy łęgowe**, złożone z topoli i wierzb, na suchych wyższych tarasach rośnie jesion, wiąz, olcha i dąb szypułkowy.

Wielogatunkowe lasy zostały zastąpione przez **monokultury**. W górach wprowadzono prawie wszędzie lasy świerkowe, na nizinach i przedgórzach forsowano sosnę, akację i topolę czarną.

Uregulowanie rzek przyczyniło się do zubożenia lub zniszczenia lasów łęgowych.

Fauna Niziny Połabskiej została zmieniona przez człowieka bardziej niż roślinność. Spośród wielkich ssaków zachowały się tylko sarny i dziki. Z drobniejszej zwierzyny najpospolitsze są zające, lisy i wiewiórki, znacznie rzadsze kuny leśne i borsuki. Wśród licznych gatunków ptaków na uwagę zasługują: kuropatwy, cietrzewie, jarząbki i bociany, wśród ptaków drapieżnych, pospolity jest jastrząb. Jest to więc fauna charakterystyczna dla całej środkowej Europy.

Český Krumlov

Miasto leży w południowej części Czech nad Wełtawą, w obrębie Pogórza Prachatickiego u podnóża pasma górskiego Szumawy.

Szumawa zaznacza się w obrębie Masywu Czeskiego jako pasmo górskie, posiadające charakter starej **penepłeny**, wypiętrzonej w postaci bloków w okresie **trzeciorzędowym**. Bloki gór zbudowane są z **gnejsów** i granitów. Skały te wietrzejąc, tworzą na stokach rumowiska skalne. Najwyższe grzbiety górskie znajdują się w południowej części pasma, ku północnemu wschodowi są niższe i łagodnie przechodzą we wzniesienia Lasu Czeskiego. Równoległe do pasma Szumawy ciągnie się Las Bawarski, stanowiący dalsze przedłużenie Szumawy.

Pod względem geologicznym Szumawa wchodzi w skład Masywu Czeskiego. Masyw Czeski zbudowany jest z **paleozoicznych** utworów krystalicznych, w części zachodniej głównie granitów, w części wschodniej - gnejsów. Granity tworzą teren pagórkowaty z **ostańcami**, **rumoszem skalnym** i kamienistymi glebami, zajęty przeważnie przez lasy i mokradła, natomiast na gnejsach zależnie od odporności poszczególnych warstw powstała powierzchnia falista, bardziej odpowiednia dla użytkowania rolniczego, zwłaszcza że wykształciły się tutaj gleby o większej miąższości. Niektóre wzniesienia są utworzone przez wychodnie **żył** kwarcowych.

W **pliocenie**, dzięki ponownym ruchom wypiętrzającym masyw, rzeki wcięły się w równinę, tworząc głębokie doliny o stromych zboczach. W czasie trzeciorzędowych **transgresji morskich** doliny uległy zasypaniu, a w zboczach wycięte zostały **platformy abrazyjne**. Wietrzenie w subtropikalnym klimacie trzeciorzędu doprowadziło do powstania skupisk bloków skalnych, **form krasowych** i wytworzenia płaskich powierzchni warstwy **kaolinu**. Teren ten w epoce lodowej nie był objęty zlodowaceniem, działały tu jedynie **procesy peryglacjalne**.

Szumawa pod względem klimatu nie różni się wyraźnie od przyległych terenów Masywu Czeskiego. Charakteryzuje się klimatem najbardziej zbliżonym do klimatu Polski. Przeważają wiatry zachodnie, które przynoszą latem burze, ochłodzenie i deszcze, zimą natomiast ocieplenie i deszcze, przechodzące często w opady śniegu. Wiatry wschodnie są zazwyczaj suche i powodują latem utrzymywanie się upalnej pogody wyżowej, zimą mroźnego wyżu, któremu towarzyszą często mgły w dolinach i kotlinach. Liczba dni z mrozem sięga 100 rocznie. Suma opadów maleje ku wschodowi i na przedgórzu Szumawy wynosi 800-1000 mm. Maksimum opadów przypada na lato, minimum na jesień i zimę. Wiosną, przeważnie w maju, zdarzają się okresy przymrozków, jesienią natomiast długie okresy pięknej, słonecznej pogody ("babie lato").

Pod względem **hydrograficznym** okolice Český Krumlov należą do zlewiska Morza Północnego, przez Wełtawę, lewy dopływ Łaby. Wełtawa jest najdłuższą rzeką znajdującą się w całości na terenie Czech, której długość wynosi 435 km, a powierzchnia **dorzecza** 28082 km². Latem rzeka jest bardzo płytka, zimą zamarza na okres 2 miesięcy, jest jednak na znacznych odcinkach żeglowna. Jest znana z pięknych przełomów. Spośród osobliwości hydrograficznych warto wymienić jeszcze występujące tu "stoki", sztuczne odcinki **cieków wodnych**, tworzone w celu spławiania drewna, pozyskiwanego z lasów Szumawy.

Szumawa należy do regionów o dużym skupieniu **jezior polodowcowych**, gdzie jest ich ogółem 8, z tego 5 na stronie czeskiej. Tu znajdują się największe w Czechach Jezioro Czarne, o powierzchni 18,4 ha i dużej głębokości (40,0 m) oraz 4 inne, położone na wysokości 1000-1100

m n.p.m. Ponadto, na górnej Wełtawie, zlokalizowana jest potężna zapora, której zbiornik wodny o długości 44 km i największej szerokości 16 km zajmuje powierzchnię 4650 ha.

Kotlina Budziejowicka i Kotlina Trzebońska graniczące od południa z Przedgórzem Prachatickim (przechodzącym w Szumawę) znane są ze swych licznych sztucznych zbiorników wodnych, wśród których z kolei wyróżniają się starsze stawy hodowlane ("rybniki"), będące też ostojami dzikiego ptactwa oraz nowsze zbiorniki przepływowe na rzekach, tworzone przez zapory z elektrownią wodną oraz inne retencyjne. Sztuczne stawy dla hodowli ryb zaczęto zakładać w Czechach na większą skalę w XIV w., przy czym większość istniejących do dziś stawów sięga swymi początkami wieku XVI. Istniejące obecnie stawy w kotlinach Budziejowickiej i Trzebońskiej, zajmują pokaźną powierzchnię, łącznie ponad 500 km², a są wśród nich wielokrotnie większe od naturalnych jezior.

O zróżnicowaniu glebowym regionu Przedgórz Prachatickiego decyduje przede wszystkim materiał podłoża i charakter ukształtowania powierzchni. Na wyżynie i w niższych partiach gór, leżących na wzniesieniach od 400 do 800 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza zazwyczaj 750-800 mm, przeważają **gleby bielicowe**. Znaczną ich część porastają lasy, a tam gdzie występują grunty orne, służą głównie do uprawy owsa, żyta i ziemniaków. Znaczna część tych gleb odznacza się dobrymi właściwościami mechanicznymi wskutek poważnej zawartości piasku i jest dzięki temu łatwa do uprawy.

Świat roślinny jest ściśle uzależniony od klimatu i **stosunków orograficznych**, dlatego prowincje florystyczne pokrywają się na ogół z regionami klimatycznymi. Roślinność naturalna została tu silnie przekształcona lub zniszczona przez człowieka. Przedgórze Prachatickie obejmuje region florystyczny Euhercynicum. Obejmuje on obszary, na których roślinność pozostaje pod wpływem klimatu subatlantyckiego i jest rozwinięta głównie na podłożu krzemionkowym oraz łupkowym, rzadziej na innych skałach osadowych i to bez poważnego udziału skał węglanowych. Region ten wykazuje bardzo małą ilość **gatunków kserotermicznych**, dominują w nim elementy górskie i podgórskie, a w niższych położeniach gatunki środkowoeuropejskie oraz hygrofity. Występują tu lasy bukowe, jodłowe, świerkowe i mieszane, na mniejszych wysokościach rosną także dęby, graby, a w miejscach słonecznych i suchych sosna czerwona i wrzos. Wśród krzewinek pospolite są borówki czernice i brusznice.

Fauna Przedgórz Prachatickiego została zmieniona przez człowieka jeszcze silniej niż roślinność. Spośród wielkich ssaków, na które najintensywniej polowano, zachowały się tylko sarny i dziki. Z drobniejszej zwierzyny najpospolitsze są zające, lisy i wiewiórki, znacznie rzadsze kuny leśne i borsuki. Wśród licznych gatunków ptaków na uwagę zasługują: kuropatwy, cietrzewie, jarzabki i bociany, wśród ptaków drapieżnych pospolity jest jastrząb. Jest to więc fauna charakterystyczna dla całej środkowej Europy.

Terezin

Niewielkie miasteczko nad rzeką Ochrza położone w zachodniej części Niziny Połabskiej, u podnóża grupy górskiej Średniogórza Czeskiego.

Czeskie Średniogórze składa się z szeregu większych brył, zastygłych potoków bazaltowych oraz znacznej liczby drobnych rdzeni wulkanicznych. Najbardziej typową formą tych ostatnich jest kulminacja Borzenia (538 m n.p.m.). Najwyższym punktem Średniogórza Czeskiego jest kulminacja Mileszówki (837 m n.p.m.).

Nizina Połabska zaznacza się w obrębie Masywu Czeskiego jako wgłębienie ciągnące się w kierunku z północnego-zachodu na południowy wschód. Ogólna jej długość wynosi około 200-220 km. Charakterystyczną cechą jej morfologii jest szerokie i płaskie dno, zbudowane głównie z jeziornych osadów i napływów rzecznych, a miejscami także z lotnych piasków. W całości obszar ten przecina równoleżnikowo przebiegająca dolina Łaby, która rozszerza się w cztery mało wyraziste kotliny: Terezińską, Mielnicką, Nimburską i Pardubicką. Urozmaiceniem wysokościowym regionu jest dochodzące od południa aż do Łaby pasmo Żelaznych Gór, o charakterze klinowej kry z ostrym zboczem obciętym uskokiem od strony południowo-zachodniej i łagodnym stokiem obniżającym się ku północnemu-wschodowi. W szerokich **aluwialnych** dolinach zaznaczają się niskie **tarasy plejstoceńskie**, a ponadto kilka odosobnionych grup kredowych skałek oraz /wulkaniczna koło Pardubic Kuniticka Góra/, której kulminacja wynosi 305 m n.p.m.

Nizinę Połabską ograniczają od północnego-wschodu Sudety, najwyższe pasmo górskie Masywu Czeskiego. Podczas nacisków związanych z orogenezą alpejską, masyw sudecki podlegał pękaniom i dyslokacjom, które przekształciły go w góry **zrębowe**. Zostały wówczas wydzwignięte bloki górskie, a obniżyły się kotliny śródgórskie. W okresie plejstoceńskim na powierzchni masywu Karkonoszy rozwinęły się lokalne lodowce górskie, których odzwierciedleniem w rzeźbie są kotły polodowcowe i szcátki moren.

Od południowego-wschodu wewnętrzne **zapadlisko** Masywu Czeskiego z Niziną Połabską ograniczone jest Wyżyną Czesko-Morawską. Ma ona kształt stosunkowo płaskiego wzniesienia o wysokości 600-900 m n.p.m. Jest to wypiętrzenie zbudowane głównie z utworów krystalicznych.

Od północnego-zachodu Nizinę Połabską ograniczają Rudawy, w kształcie bloku górskiego osiagającego ponad 1200 m n.p.m. Rudawy zbudowane są głównie z **gnejsów** i skał wulkanicznych. Rzeźba powierzchni Rudaw jest zróżnicowana. Część wschodnia charakteryzuje się powierzchnią wyrównaną z wznoszącymi się nad nią masywami wulkanicznymi, w części zachodniej natomiast przeważają grzbiety górskie, osiagające wysokość 1243 m n.p.m. (Klinowiec) i 1213 m n.p.m. (Fichtelberg). Niższe powierzchnie urozmaicone są **twardzielami kwarcytowymi** i pokryte bazaltowymi pokrywami.

Masyw Czeski jest to dawny masyw górski, sfałdowany w **orogenezie hercyńskiej**, a następnie zrównany i potrzaskany uskokiemi. Zbudowany jest z **paleozoicznych** utworów krystalicznych, w części zachodniej głównie z granitów, w części wschodniej - gnejsów. Granity tworzą teren pagórkowaty z **ostańcami**, **rumoszem skalnym** i kamienistymi glebami, zajętymi przeważnie przez lasy i mokradła, natomiast na gnejsach zależnie od odporności poszczególnych warstw, powstała powierzchnia falista. Dzięki ponownym ruchom wypiętrzającym masyw w **pliocenie**,

rzeki wcięły się w równinę tworząc głębokie doliny o stromych zboczach. W czasie **trzeciorzędowych transgresji morskich** doliny uległy zasypaniu, a w zboczach wycięte zostały **platformy abrazyjne**. Wietrzenie w subtropikalnym klimacie okresu trzeciorzędowego, doprowadziło do powstania skupisk bloków skalnych, **form krasowych** i wytworzenia się płaskich powierzchni warstwy **kaolinu**. W epoce lodowej wahania temperatury przyczyniły się do nasilenia **procesów peryglacjalnych** (np. powstanie **gołoborzy**).

==◆==

Budowa geologiczna Niziny Połabskiej nie stanowi odrębnej jednostki geologicznej, lecz wchodzi w skład Masywu Czeskiego. Obszar ten zbudowany jest w przeważającej części ze skał krystalicznych, głównie granitów i gnejsów. Wpływy ruchów hercyńskich zaznaczyły się w silnej dyslokacji paleozoicznych skał osadowych, zalegających w centralnej i **synklinalnej** części masywu. W okresie **kredowym** na obszar masywu wkroczyło morze, pozostawiając w części północnej serie **margli** i piaskowców. Zasięg tych osadów pokrywa się z formą zapadliskową basenu centralnego, przez który przepływa Łaba. W okresie trzeciorzędowym pod wpływem alpejskich ruchów górotwórczych masyw podlegał pękaniu i wypiętrzaniu. Wydzwignięte zostały masywy Sudetów, Rudaw oraz Wierchowiny Czesko-Morawskiej, Lasu Czeskiego i Szumawy. Z pęknięciami i dyslokacjami związane były wylewy lawy wulkanicznej.

==◆==

Klimat gór otaczających Nizinę Połabską jest ostry i wilgotny, natomiast jej wnętrze ma lata suche i upalne. Obszar Połabia charakteryzuje się klimatem zbliżonym do klimatu stepowego. Przeważają wiatry zachodnie, które przynoszą latem burze, ochłodzenie i deszcze, zimą natomiast ocieplenie i deszcze, przechodzące często w opady śniegu. Wiatry wschodnie są zazwyczaj suche i powodują latem utrzymywanie się upalnej pogody wyżowej, zimą mroźnego wyżu, któremu towarzyszą często mgły w dolinach i kotlinach. Liczba dni z mrozem sięga 100 rocznie. Wieloletnia średnia opadów Niziny Połabskiej w okolicach Pragi i na północny-zachód od niej należy do najniższych w Czechach i wynosi poniżej 500 mm. Maksimum opadów przypada na lato, minimum na jesień i zimą. Wiosną, przeważnie w maju, zdarzają się okresy przymrozków, jesienią natomiast długie okresy słonecznej pogody.

==◆==

Pod względem **hydrograficznym** Nizina Połabska należy do zlewiska Morza Północnego przez Łabę i jej dopływy. Łaba ma swe źródła w Karkonoszach, w pobliżu polskiej granicy, a długość jej do opuszczenia granic Czech wynosi 396 km. Jej szerokość nie przekracza 150 m, a głębokość 2,5 m. Średni roczny przepływ pod Djezinem wynosi 304 m³/sek., z czego większą część wody zawdzięcza swemu największemu dopływowi - Wełtawie. Wełtawa jest najdłuższą rzeką znajdującą się w całości na terenie Czech. Latem rzeki są płytkie, zimą zamrzają na okres 2 miesięcy, są jednakże na znacznych odcinkach żeglowne. Rzeki Wełtawa i Łaba są znane z pięknych przełomów.

==◆==

W obrębie Niziny Połabskiej wykształciły się zróżnicowane typy gleb z przewagą czarnoziemów na podłożu **lessowym** i **rędzin** na utworach wapiennych oraz gleby brunatne i **aluwialne** na osadach rzecznych.

==◆==

Świat roślinny jest ściśle uzależniony od klimatu i **stosunków orograficznych**, dlatego prowincje florystyczne pokrywają się na ogół z regionami klimatycznymi. Roślinność naturalna Niziny Połabskiej została silnie przekształcona lub zniszczona przez człowieka. Leży ona w regionie florystycznym Pannonicum. Obejmuje on na terenie Czech niziny i pagórki wznoszące się nie wyżej niż 300-400 m n.p.m., na glebach przeważnie neutralnych lub **alkalicznych** (czarnoziemy, buroziemy, lessy, rędziny), względnie piaszczystych. Na suchych łąkach i

pastwiskach zachowały się jeszcze **relikty** flory pannońskiej. Na glebach wapiennych występuje sosna czarna. Specyficzną roślinność mają tereny zalewowe w dolinach rzek, przede wszystkim Łaby i Wełtawy. Występują tu, na obszarach zatapiających, **lasy łęgowe** złożone z topoli i wierzb, na suchych wyższych tarasach rośnie jesion, wiąz, olcha i dąb szypułkowy.

Wielogatunkowe lasy zostały zastąpione przez **monokultury**. W górach wprowadzono prawie wszędzie lasy świerkowe, na nizinach i przedgórzach forsowano sosnę, akację i topolę czarną. Uregulowanie rzek przyczyniło się do zubożenia lub zniszczenia lasów łęgowych.

Fauna Niziny Połabskiej została zmieniona przez człowieka bardziej niż roślinność. Spośród wielkich ssaków zachowały się tylko sarny i dziki. Z drobniejszej zwierzyny najpospolitsze są zające, lisy i wiewiórki, znacznie rzadsze kuny leśne i borsuki. Wśród licznych gatunków ptaków, na uwagę zasługują: kuropatwy, cietrzewie, jarząbki i bociany, wśród ptaków drapieżnych pospolity jest jastrząb. Jest to więc fauna charakterystyczna dla całej środkowej Europy.

České Budějovice

Miasto leży w południowej części Czech nad Wełtawą, w Kotlinie Budziejowickiej.

Kotlina Budziejowicka zaznacza się w obrębie Masywu Czeskiego jako wgłębienie o szerokości 25-30 km, ciągnące się w kierunku z północnego-zachodu na południowy wschód. Ogólna jej długość wynosi około 40-45 km. Charakterystyczną cechą jej morfologii jest szerokie i płaskie dno, zbudowane głównie z jeziornych osadów **neogenu** i napływów rzecznych. Urozmaiceniem wysokościowym regionu jest pasmo łagodnych wzgórz Progu Liszowskiego, oddzielające Kotlinę od wschodu.

Kotlina Budziejowicka łączy masyw górski Szumawę z Wyżyną Środkowo-Czeską. Odcina się ona dosyć wyraźnie od krain sąsiednich, jako obniżenie ograniczone krawędziami od zachodu i południa, o wysokości kilkudziesięciu metrów.

Budowa geologiczna Kotliny jest stosunkowo prosta. Nie stanowi ona odrębnej jednostki geologicznej, lecz wchodzi w skład Masywu Czeskiego. Obszar masywu zbudowany jest w przeważającej części ze skał krystalicznych, głównie granitów i **gnejsów**. Wpływy ruchów hercyńskich zaznaczyły się w silnej dyslokacji **paleozoicznych** skał osadowych, zalegających w centralnej i **synklinalnej** części masywu. W okresie **kredowym** na obszar masywu wkroczyło morze, pozostawiając w części północnej serie **margli** i piaskowców. Zasięg tych osadów pokrywa się z formą **zapadliskową** basenu centralnego, przez który przepływa Łaba. W okresie **trzeciorzędowym**, pod wpływem alpejskich ruchów górotwórczych, masyw podlegał pękaniu i wypiętrzaniu. Wydźwignięte zostały bloki Sudetów, Rudaw oraz Wierchowiny Czesko-Morawskiej, Lasu Czeskiego i Szumawy. Z pęknięciami i dyslokacjami związane były wylewy lawy wulkanicznej.

Kotlina Budziejowicka pod względem klimatu nie różni się istotnie od przyległych terenów Masywu Czeskiego. Charakteryzuje się klimatem najbardziej zbliżonym do klimatu Polski. Przeważają wiatry zachodnie, które przynoszą latem burze, ochłodzenie i deszcze, zimą natomiast ocieplenie i deszcze, przechodzące często w opady śniegu. Wiatry wschodnie są zazwyczaj suche i powodują latem utrzymywanie się upalnej pogody wyżowej, zimą mroźnego wyżu, któremu towarzyszą często mgły w dolinach i kotlinach. Liczba dni z mrozem sięga 100 rocznie. Suma opadów maleje ku wschodowi i na przedgórzu Szumawy, wynosi 800-1000 mm. Maksimum opadów przypada na lato, minimum na jesień i zimę. Wiosną, przeważnie w maju, zdarzają się okresy przymrozków, jesienią natomiast długie okresy pięknej słonecznej pogody ("babie lato").

Pod względem **hydrograficznym** Kotlina Budziejowicka należy do zlewiska Morza Północnego, przez Wełtawę - lewy dopływ Łaby. Wełtawa jest najdłuższą rzeką znajdującą się w całości na terenie Czech, której długość wynosi 435 km, a powierzchnia **dorzecza** 28082 km². Latem rzeka jest bardzo płytka, zimą zamarza na okres 2 miesięcy, jest jednak na znacznych odcinkach żeglowna. Jest znana z pięknych przełomów. Spośród pozostałych rzek tego regionu warto wymienić jeszcze Stropnicę i Malsę i ich dopływy.

Kotlina Budziejowicka, a szczególnie granicząca z nią od wschodu Kotlina Trzebońska, znane są ze swych licznych sztucznych zbiorników wodnych, wśród których z kolei wyróżniają się starsze stawy hodowlane ("rybniki"), będące też ostojami dzikiego ptactwa oraz nowsze zbiorniki

przepływowe na rzekach, tworzone przez zaporę z elektrownią wodną oraz inne retencyjne. Sztuczne stawy dla hodowli ryb zaczęto zakładać w Czechach na większą skalę w XIV w., przy czym większość istniejących do dziś stawów sięga swymi początkami wieku XVI. Istniejące obecnie stawy w kotlinach Budziejowickiej i Trzebońskiej zajmują pokaźną powierzchnię, łącznie ponad 500 km², a są wśród nich wielokrotnie większe od naturalnych jezior.

Brak jaskrawych różnic klimatycznych na obszarze Kotliny Budziejowickiej powoduje, że o zróżnicowaniu glebowym regionu, decyduje przede wszystkim, materiał podłoża i charakter ukształtowania powierzchni. Występują tu w przewadze gleby typu brunatnych, charakterystyczne dla obszarów pagórkowatych, leżących na poziomie 200-500 m n.p.m., o opadach rocznych rzędu 600-700 mm i średniej temperaturze lipca 18,0°C. Niektóre płaskie fragmenty kotlin Budziejowickiej i Trzebońskiej pokryte są glebami torfowymi o charakterze torfowisk wysokich. W dolinach rzek występują z reguły nieco szersze pasy mad - gleb napływowych, droбноziarnistych, najczęściej urodzajnych.

Świat roślinny jest ściśle uzależniony od klimatu i **stosunków orograficznych**, dlatego prowincje florystyczne pokrywają się na ogół z regionami klimatycznymi. Roślinność naturalna została tu silnie przekształcona lub zniszczona przez człowieka. Kotlinę Budziejowicką obejmuje region florystyczny Hercynicum. Obejmuje on obszary, na których roślinność pozostaje pod wpływem klimatu subatlantyckiego i jest rozwinięta głównie na podłożu krzemionkowym oraz łupkowym, rzadziej na innych skałach osadowych i to bez poważnego udziału skał węglanowych. Występują w niej lasy bukowe, jodłowe, świerkowe i mieszane, na mniejszych wysokościach rosną także dęby, graby, a w miejscach słonecznych i suchych sosna czerwona i wrzos. Wśród krzewinek pospolite są borówki czernice i brusznice.

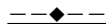
Fauna Kotliny Budziejowickiej została przetrzebiona przez człowieka bardzo silnie. Spośród wielkich ssaków zachowały się tylko sarny i dziki. Z drobniejszej zwierzyny najpospolitsze są zające, lisy i wiewiórki, znacznie rzadsze kuny leśne i borsuki. Wśród licznych gatunków ptaków, na uwagę zasługują: kuropatwy, cietrzewie, jarząbki i bociany, wśród ptaków drapieżnych, pospolity jest jastrząb. Jest to więc fauna charakterystyczna dla całej środkowej Europy.

Znojmo

Miasto malowniczo położone nad Dyją w Kotlinie Dyjsko-Swrateckiej na południu Moraw, w pobliżu granicy z Austrią.

Kotlina Dyjsko-Swratecka stanowi południowy kraniec na ogół wąskiego obniżenia ciągnącego się po północnej stronie łuku Karpat od Austrii, przez Czechy, Słowację, Polskę i Ukrainę, aż do Rumunii. W granicach Czech jest to niewielki obszar, od zachodu i północy obrzeżony krawędzią Masywu Czeskiego, od południa przechodzący w Morawskie Pole na nizinnej Kotlinie Wiedeńskiej. Południowo-wschodnia i wschodnia część tej kotliny dochodzi bezpośrednio do podnóża Małych Karpat i Białych Karpat, a północno-wschodnia część, do Karpat Środkowomorawskich.

Specyfika krajobrazu tego regionu, tkwi w granicznym położeniu, między Masywem Czeskim, tworzącym rozległą kotlinę, otoczoną ze wszystkich stron górkami wyniesieniami i Karpatami, z centralnie spiętrzonymi górami, otoczonymi wieńcem wielkich obniżen na peryferiach. Kotlina Dyjsko-Swratecka jest krainą falistą, o wysokościach 200-400 m n.p.m., pokryta **utworami osadowymi**, zwłaszcza grubym pokładem **trzeciorzędowych** glin, żwirów i piasków, na którym w **plejstocenie** osadziły się **lessy**, osiągające miejscami 30 m miąższości. Warunkuje to intensywne wykorzystanie rolnicze ziemi. Występują tu także głębokie i dość urodzajne, leśne gleby brunatne, częściowo lekkie (piaszczysto-gliniaste), częściowo ciężkie (gliniasto-ilaste). Inne rodzaje gleb występują w dolinach rzek. Są to z reguły osady naniesione z górnych partii **dorzecza**. Wzdłuż większych rzek, z zwłaszcza Morawy, wytworzyły się szersze pasy mad - gleb napływowych, drobnoziarnistych, najczęściej urodzajnych. Najbardziej urodzajne gleby - czarnoziemny stepowe, występują na skrajach Kotliny Dyjsko-Swrateckiej. Wykształciły się one na podłożu lessowym.

Urozmaiceniem wysokościowym regionu są pasma łagodnych wzgórz **fliszowych** Karpat Środkowomorawskich, składających się z pasma Żdanickiego Lasu (518 m n.p.m.) i Chrziby (587 m n.p.m.) oraz malownicze, wyspowe skałki **jurajskie** na południowym pograniczu Moraw, osiągające w grupie Pawłowskich Wierchów wysokość 550 m n.p.m. oraz kilka wzniesień w okolicy Nowego Jiczyna i Sztramberku.

Obrzeżający Kotlinę Dyjsko-Swratecką od północnego-zachodu i zachodu Masyw Czeski jest geologicznie najstarszą częścią Czech. Jest to dawny maszyw górski, sfałdowany w **orogenezie hercyńskiej**, a następnie zrównany i potrzaskany uskokami. Zbudowany jest z **paleozoicznych** utworów krystalicznych, w części zachodniej głównie granitów, w części wschodniej - **gnejsów**. Granity tworzą teren pagórkowaty z **ostańcami**, **rumoszem skalnym** i kamienistymi glebami, natomiast na gnejsach zależnie od odporności poszczególnych warstw, powstała powierzchnia falista, bardziej odpowiednia dla użytkowania rolniczego. Niektóre wzniesienia są utworzone przez wychodnie **żył** kwarcowych. W **pliocenie**, dzięki ponownym ruchom wypiętrzającym maszyw, rzeki wcięły się w równinę, tworząc głębokie doliny o stromych zboczach. W czasie trzeciorzędowych **transgresji morskich** doliny uległy zasypaniu, a w zboczach wycięte zostały **platformy abrazyjne**. Wietrzenie w subtropikalnym klimacie trzeciorzędu, doprowadziło do powstania skupisk bloków skalnych, **form krasowych** i wytworzeniu się płaskich powierzchni warstwy **kaolinu**. W epoce lodowej wahania temperatury przyczyniły się do powstania **goloborzy**. Teren ten nie był objęty zlodowaceniem, działały tu jedynie **procesy peryglacjalne**.

Obecnie Masyw Czeski tworzy w obrzeżeniu Kotliny Dyjsko-Swrateckiej Wyżynę Czesko-Morawską (Wierchowina Czeskomorawska) o dość płaskich wzniesieniach i szerokich obniżeniach, wyniesioną średnio 400-800 m n.p.m. Stanowi ona w zasadzie poziom dawnej prawierówni z niewielkimi wyniesieniami o charakterze nieco większych ostańców oraz zupełnie drobnych **skałek twarżielcowych**. Taka grupa skał twarżielcowych, znana pod nazwą Devet Skal koło Hlinska, stanowi najwyższe wzniesienia całej wierchowiny (836 m n.p.m.).

Ku wschodowi Masyw Czeski opada do Świtawy stromym stokiem erozyjnym. Nie jest to jednak jego właściwa granica, ponieważ geologicznie do Masywu Czeskiego należą także, odcięte doliną Świtawy, Wyżyna Drahańska i od zachodu Wyżyny Drahańskiej, wchodzący między masywy krystaliczne, wąski pas wapieni dewońskich, znany pod nazwą Morawskiego Krasu. Na tych odcinkach wytworzyły się liczne piękne jaskinie, okazałe **zapadlisko** Macochy o głębokości 138 m i niektóre inne formy krasowe, należące do często odwiedzanych rejonów turystycznych Moraw.

Kotlina Dyjsko-Swratecka pod względem klimatu nie różni się wyraźnie od przyległych terenów Masywu Czeskiego. Charakteryzuje się klimatem najbardziej zbliżonym do klimatu Polski. Przeważają wiatry zachodnie, które przynoszą latem burze, ochłodzenie i deszcze, zimą natomiast ocieplenie i deszcze, przechodzące często w opady śniegu. Wiatry wschodnie są zazwyczaj suche i powodują latem utrzymywanie się upalnej pogody wyżowej, zimą mroźnego wyżu, któremu towarzyszą często mgły w dolinach i kotlinach. Osłonięte kotliny odznaczają się na ogół najmniejszą wilgotnością, ku górze względna wilgotność rośnie, co pociąga za sobą wzrost zachmurzenia i krótsze okresy nasłonecznienia. Duża część Moraw wykazuje poniżej 60% średniego pokrycia nieba chmurami, jeszcze niższe wartości występują nad dolną Dyją i Morawą (około 50%). W zakresie stosunków opadowych występują podobne prawidłowości, jak w zakresie wilgotności i zachmurzenia. Na Morawach najniższe opady notują okolice spływu rzek Zwratki i Dyje - poniżej 500 mm, a poniżej 600 mm są opady w całym nizinym dorzeczu Morawy. Maksimum opadów przypada na lato, minimum na jesień i zimą. Wiosną, przeważnie w maju, zdarzają się okresy przymrozków, jesienią natomiast długie okresy słonecznej pogody ("babie lato").

Cała Kotlina Dyjsko-Swratecka jest odwadniana przez dopływy Morawy. Morawa odznacza się znaczną długością (358 km) i pokaźnym przepływem (średnio 115 m³/sek.), o bardzo rozgałęzionym obszarze dorzecza, przeszło dwukrotnie większym od dorzecza Wagu. Rzeka Morawa płynie głównie przez Czechy, a na 80-kilometrowym odcinku ujściowym, stanowi granicę z Austrią. Uchodzi ona do Dunaju w Devinie pod Bratysławą i jest w przeważającej części rzeką niziną. Jej dolina jest usiana licznymi **starorzeczami**, odciętymi od obecnego nurtu. Podobny charakter ma jej główny dopływ Dyje, która stanowi na długich odcinkach granicę czesko-austriacką. Rzeka ta charakteryzuje się silnymi wahaniami wodostanów (25,5%). Do większych sztucznych zbiorników wodnych tego regionu należą Drnholec na północ od **Mikulov**, Daleszycki na Jihlawie, Wranowski na Dyji niedaleko Znojma (około 130 mln m³) oraz Wirski (Brneński) na Zwratce, na północny wschód od Brna (70 mln m³).

Świat roślinny jest ściśle uzależniony od klimatu i **stosunków orograficznych**, dlatego prowincje florystyczne pokrywają się na ogół z regionami klimatycznymi. Roślinność naturalna została tu silnie przekształcona lub zniszczona przez człowieka. Kotlina Dyjsko-Swratecka leży w regionie florystycznym Pannonicum. Region ten obejmuje na terenie Moraw niziny i pagórki

wznoszące się nie wyżej niż 400-500 m n.p.m., na glebach przeważnie neutralnych lub **alkalicznych** (czarnoziemy, buroziemy, lessy, **redziny**) względnie piaszczystych. Pierwotnie rósł tu rzadki las dębowo-grabowy, a także występowały fragmenty stepów z typową dla nich roślinnością sucholubną. Urodzajne gleby i równinny teren, spowodowały prawie całkowite wytrzebiecie lasów i likwidację stepów. Na suchych łąkach i pastwiskach zachowały się jeszcze **relikty** flory pannońskiej. Na glebach wapiennych występuje sosna czarna. Specyficzną roślinność mają tereny zalewowe w dolinach rzek, przede wszystkim Morawy. Występują tu, na obszarach zatapianych, **lasy łęgowe** złożone z topoli i wierzb, na suchych wyższych **tarasach** rośnie jesion, wiaź, olcha i dąb szypułkowy.

Pod wpływem gospodarczej działalności człowieka granice prowincji florystycznych zacierają się. Ludzie wprowadzają gatunki roślin najbardziej przydatne dla ich celów. Dawne, wielogatunkowe lasy zostały zastąpione przez **monokultury**. W górach wprowadzono prawie wszędzie lasy świerkowe, na nizinach i przedgórzach forsowano sosnę, akację i topolę czarną. Uregulowanie rzek przyczyniło się do zubożenia lub zniszczenia **lasów łęgowych**.

Fauna Kotliny Dyjsko-Swrateckiej została zmieniona przez człowieka jeszcze silniej niż roślinność. Spośród wielkich ssaków, na które najintensywniej polowano, zachowały się tylko sarny i dziki. Z drobniejszej zwierzyny najpospolitsze są zające, lisy i wiewiórki, znacznie rzadsze kuny leśne i borsuki. Wśród licznych gatunków ptaków na uwagę zasługują: kuropatwy, cietrzewie, jarzabki i bociany, wśród ptaków drapieżnych pospolity jest jastrząb. Jest to więc fauna charakterystyczna dla całej środkowej Europy.

Mikulov

Miejscowość położona w Kotlinie Dyjsko-Swrateckiej, u podnóża południowego Pawłowskich Wierchów, stanowiących wyspą grupę skał **jurajskich**, na południowym pograniczu Moraw, na granicy z Austrią.

Specyfika krajobrazu tego regionu tkwi w granicznym położeniu między Masywem Czeskim, tworzącym rozległą kotlinę otoczoną ze wszystkich stron górkami wyniesieniami i Karpatami, z centralnie spiętrzonymi górami otoczonymi wieńcem wielkich obniżen na peryferiach. Kotlina Dyjsko-Swratecka jest krainą falistą, o wysokościach 200-400 m n.p.m., pokrytą **utworami osadowymi**, zwłaszcza grubym pokładem **trzeciorzędowych** glin, żwirów i piasków, na którym w **plejstocenie** osadziły się **lessy**, osiągające miejscami 30 m miąższości. Warunkuje to intensywne wykorzystanie rolnicze ziemi. Występują tu także głębokie i dość urodzajne leśne gleby brunatne, częściowo lekkie (piaszczysto-gliniaste), częściowo ciężkie (gliniasto-ilaste). Inne rodzaje gleb występują w dolinach rzek. Są to z reguły osady naniesione z górnych partii **dorzecza**. Wzdłuż większych rzek, zwłaszcza Morawy, wytworzyły się szersze pasy mad - gleb napływowych, drobnoziarnistych, najczęściej urodzajnych. Najbardziej urodzajne gleby - czarnoziem stepowe, występują na skrajach Kotliny Dyjsko-Swrateckiej. Wykształciły się one na podłożu lessowym.

Urozmaiceniem wysokościowym regionu są pasma łagodnych wzgórz **fliszowych** Karpat Środkowomorawskich, składających się z pasma Żdanickiego Lasu (518 m n.p.m.) i Chrziby (587 m n.p.m.) oraz malownicze, wyspowe skałki jurajskie na południowym pograniczu Moraw, osiągające w grupie Pawłowskich Wierchów wysokość 550 m n.p.m. oraz kilka wzniesień w okolicy Nowego Jiczyna i Sztramberku.

Kotliną Dyjsko-Swratecką stanowi południowy kraniec na ogół wąskiego obniżenia ciągnącego się po północnej stronie łuku Karpat od Austrii, przez Czechy, Słowację, Polskę i Ukrainę aż do Rumunii. W granicach Czech jest to niewielki obszar, od zachodu i północy obrzeżony krawędzią Masywu Czeskiego, od południa przechodzący w Morawskie Pole na nizinnej Kotlinie Wiedeńskiej. Południowo-wschodnia i wschodnia część tej kotliny dochodzi bezpośrednio do podnóża Małych Karpat i Białych Karpat a północno-wschodnia część do Karpat Środkowomorawskich.

Obrzeżający Kotlinę Dyjsko-Swratecką od północnego-zachodu i zachodu Masyw Czeski jest geologicznie najstarszą częścią Czech. Jest to dawny maszyw górski, sfałdowany w **orogenezie hercyńskiej**, a następnie zrównany i potrzaskany uskokami. Zbudowany jest z **paleozoicznych** utworów krystalicznych, w części zachodniej głównie granitów, w części wschodniej - **gnejsów**. Granity tworzą teren pagórkowaty z **ostańcami**, **rumoszem skalnym** i kamienistymi glebami, natomiast na gnejsach zależnie od odporności poszczególnych warstw, powstała powierzchnia falista, bardziej odpowiednia dla użytkowania rolniczego.

Obecnie Masyw Czeski tworzy w obrzeżeniu Kotliny Dyjsko-Swrateckiej Wyżynę Czesko-Morawską (Wierzchowina Czeskomorawska) o dość płaskich wzniesieniach i szerokich obniżeniach, wyniesioną średnio 400-800 m n.p.m. Stanowi ona w zasadzie poziom dawnej **peniepleny** z niewielkimi wyniesieniami, o charakterze nieco większych ostańców oraz zupełnie drobnych **skalek twarzielcowych**. Taka grupa skał twarzielcowych, znana pod nazwą Devet Skal koło Hlinska, stanowi najwyższe wzniesienia całej wierzchowiny (836 m n.p.m.).

--◆--

Ku wschodowi Masyw Czeski opada do Świtawy stromym stokiem erozyjnym. Nie jest to jednak jego właściwa granica, ponieważ geologicznie do Masywu Czeskiego należą także, odcięte doliną Świtawy Wyżyna Drahańska i wchodzący od zachodu Wyżyny Drahańskiej /a masywy krystaliczne/ wąski pas wapieni dewońskich, znany pod nazwą Morawskiego Krasu. Na tych odcinkach wytworzyły się liczne piękne jaskinie, wspaniałe **zapadlisko** Macochy o głębokości 138 m i niektóre inne **formy krasowe**, należące do często odwiedzanych rejonów turystycznych Moraw.

--◆--

Kotlina Dyjsko-Swratecka pod względem klimatu nie różni się wyraźnie od przyległych terenów Masywu Czeskiego. Charakteryzuje się klimatem najbardziej zbliżonym do klimatu Polski. Przeważają wiatry zachodnie, które przynoszą latem burze, ochłodzenie i deszcze, zimą natomiast ocieplenie i deszcze, przechodzące często w opady śniegu. Wiatry wschodnie są zazwyczaj suche i powodują latem utrzymywanie się upalnej pogody wyżowej, zimą mroźnego wyżu, któremu towarzyszą często mgły w dolinach i kotlinach. Osłonięte kotliny odznaczają się na ogół najmniejszą wilgotnością, ku górze względna wilgotność rośnie, co pociąga za sobą wzrost zachmurzenia i krótsze okresy nasłonecznienia. Duża część Moraw wykazuje poniżej 60% średniego pokrycia nieba chmurami, jeszcze niższe wartości występują nad dolną Dyją i Morawą (około 50%). W zakresie stosunków opadowych występują podobne prawidłowości, jak w zakresie wilgotności i zachmurzenia. Na Morawach najniższe opady występują w okolicach spływu rzek Zwratki i Dyje - poniżej 500 mm, a poniżej 600 mm są opady w całym nizinym dorzeczu Morawy. Maksimum opadów przypada na lato, minimum na jesień i zimę. Wiosną, przeważnie w maju, zdarzają się okresy przymrozków, jesienią natomiast długie okresy słonecznej pogody ("babie lato").

--◆--

Cała Kotlina Dyjsko-Swratowska jest odwadniana przez dopływy Morawy. Morawa odznacza się znaczną długością (358 km), pokaźnym przepływem (średnio 115 m³/sek.) i bardzo rozgałęzionym obszarem dorzecza, przeszło dwukrotnie większym od dorzecza Wagu. Rzeka Morawa płynie głównie przez Czechy, a na 80-kilometrowym odcinku ujściowym stanowi granicę z Austrią. Uchodzi ona do Dunaju w Devinie pod Bratysławą i jest w przeważającej części rzeką niziną. Jej dolina jest usiana licznymi **starorzeczami**, odciętymi od obecnego nurtu. Podobny charakter ma jej główny dopływ Dyje, która stanowi na długich odcinkach granicę czesko-austriacką. Rzeka ta charakteryzuje się silnymi wahaniami wodostanów (25,5%). Do większych sztucznych zbiorników wodnych tego regionu należą Drnholecki na północ od Mikulov, Daleszycki na Jihlawie, Wranowski na Dyji niedaleko Znojma (około 130 ml m³) oraz Wirski na Zwratce, na północny wschód od Brna (70 mln m³).

--◆--

Roślinność naturalna została tu silnie przekształcona lub zniszczona przez człowieka. Kotlina Dyjsko-Swratecka leży w regionie florystycznym Pannonicum. Region ten obejmuje na terenie Moraw niziny i pagórki, wznoszące się nie wyżej niż 400-500 m n.p.m., na glebach przeważnie neutralnych lub **alkalicznych** (czarnoziemy, buroziemy, lessy, **ređziny**), względnie piaszczystych. Pierwotnie rósł tu rzadki las dębowo-grabowy, a także występowały fragmenty stepów z typową dla nich roślinnością sucholubną. Urodzajne gleby i równinny teren, spowodowały prawie całkowite wytrzebiecie lasów i likwidację stepów. Na suchych łąkach i pastwiskach zachowały się jeszcze **relikty** flory pannońskiej. Na glebach wapiennych występuje sosna czarna. Specyficzną roślinność mają tereny zalewowe w dolinach rzek, przede wszystkim Morawy. Występują tu, na obszarach zatapianych, **lasy łęgowe** złożone z topoli i wierzb, na suchych wyższych **tarasach** rośnie jesion, wiał, olcha i dąb szypułkowy.

--◆--

Dawne wielogatunkowe lasy zostały zastąpione przez **monokultury**. W górach wprowadzono prawie wszędzie lasy świerkowe, na nizinach i przedgórzach forsowano sosnę, akację i topole czarną. Uregulowanie rzek przyczyniło się do zubożenia lub zniszczenia lasów łęgowych.

--◆--

Fauna Kotliny Dyjsko-Swrateckiej została zmieniona przez człowieka jeszcze silniej niż roślinność. Spośród wielkich ssaków, na które najintensywniej polowano, zachowały się tylko sarny i dziki. Z drobniejszej zwierzyny najpospolitsze są zające, lisy i wiewiórki, znacznie rzadsze kuny leśne i borsuki. Wśród licznych gatunków ptaków na uwagę zasługują: kuropatwy, cietrzewie, jarzabki i bociany, wśród ptaków drapieżnych, pospolity jest jastrząb. Jest to więc fauna charakterystyczna dla całej środkowej Europy.

Brno

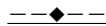
Miasto położone na skraju terenów pagórkowatych Wyżyny Czesko-Morawskiej i Wyżyny Drahańskiej, ograniczających od północy rozległą Kotlinę Dyjsko-Swratecką, w południowej części Moraw.

Specyfika krajobrazu tego regionu tkwi w granicznym położeniu między Masywem Czeskim, tworzącym rozległą kotlinę otoczoną ze wszystkich stron górkami wyniesieniami i Karpatami, z centralnie spiętrzonymi górami otoczonymi wieńcem wielkich obniżen na peryferiach.

Kotlina Dyjsko-Swratecka jest krainą falistą, o wysokościach 200-400 m n.p.m., pokrytą utworami osadowymi, zwłaszcza grubym pokładem trzeciorzędowych glin, żwirów i piasków, na którym w plejstocenie osadziły się lessy, osiągające miejscami 30 m miąższości. Warunkuje to intensywne wykorzystanie rolnicze ziemi. Występują tu także głębokie i dość urodzajne leśne gleby brunatne, częściowo lekkie (piaszczysto-gliniaste), częściowo ciężkie (gliniasto-ilaste). Inne rodzaje gleb występują w dolinach rzek. Są to z reguły osady naniesione z górnych partii dorzecza. Wzdłuż większych rzek, z zwłaszcza Morawy, wytworzyły się szersze pasy mad - gleb napływowych, drobnoziarnistych, najczęściej urodzajnych. Najbardziej urodzajne gleby - czarnoziem stepowe, występują na skrajach Kotliny Dyjsko-Swrateckiej. Wykształciły się one na podłożu lessowym.

Urozmaiceniem wysokościowym regionu są pasma łagodnych wzgórz fliszowych Karpat Środkowomorawskich, składających się z pasma Żdanickiego Lasu (518 m n.p.m.) i Chrziby (587 m n.p.m.) oraz malownicze, wyspowe skałki jurajskie na południowym pograniczu Moraw, osiągające w grupie Pawłowskich Wierchów wysokość 550 m n.p.m. oraz kilka wzniesień w okolicy Nowego Jiczyna i Sztramberku.

Obrzeżający Kotlinę Dyjsko-Swratecką od północnego-zachodu i zachodu Masyw Czeski, jest geologicznie najstarszą częścią Czech. Jest to dawny masyw górski, sfałdowany w orogenezie hercyńskiej, a następnie zrównany i potrzaskany uskokami. Zbudowany jest z paleozoicznych utworów krystalicznych, w części zachodniej głównie granitów, w części wschodniej - gnejsów. Granity tworzą teren pagórkowaty z ostańcami, rumoszem skalnym i kamienistymi glebami, natomiast na gnejsach zależnie od odporności poszczególnych warstw, powstała powierzchnia falista, bardziej odpowiednia dla użytkowania rolniczego. Niektóre wzniesienia są utworzone przez wychodnie żył kwarcowych. W pliocenie, dzięki ponownym ruchom wypiętrzającym masyw, rzeki wcięły się w równinę, tworząc głębokie doliny o stromych zboczach. W czasie trzeciorzędowych transgresji morskich doliny uległy zasypaniu, a w zboczach wycięte zostały platformy abrazyjne. Wietrzenie w subtropikalnym klimacie trzeciorzędu, doprowadziło do powstania skupisk bloków skalnych, form krasowych i wytworzeniu się płaskich powierzchni warstwy kaolinu. W epoce lodowej wahania temperatury przyczyniły się do powstania gołoborzy. Teren ten nie był objęty zlodowaceniem, działały tu jedynie procesy peryglacjalne.

Obecnie Masyw Czeski w obrzeżeniu Kotliny Dyjsko-Swrateckiej na północny-zachód od Brna, tworzy Wyżynę Czesko-Morawską (Wierzchowina Czeskomorawska) o dość płaskich wzniesieniach i szerokich obniżeniach, wyniesioną średnio 400-800 m n.p.m. Stanowi ona w zasadzie poziom dawnej penepłeny z niewielkimi wyniesieniami o charakterze nieco większych ostańców oraz zupełnie drobnych skałek twardzielcowych. Taka grupa skał twardzielcowych, znana pod nazwą Devet Skal koło Hlinska, stanowi najwyższe wzniesienia całej wierzchowiny

(836 m n.p.m.).

Ku wschodowi Masyw Czeski na linii Brno - Świtawa opada do Świtawy stromym stokiemy erozyjnym. Nie jest to jednak jego właściwa granica, ponieważ geologicznie do Masywu Czeskiego należą także, odcięte doliną Świtawy, Wyżyna Drahańska i wchodzący od zachodu Wyżyny Drahańskiej, wąski pas wapieni dewońskich, znany pod nazwą Morawskiego Krasu. Jest to oryginalny fragment wyżyny długości 25 km i kilkukilometrowej szerokości. Na tym odcinku wytworzyły się liczne kompleksy grot z dziwnie ukształtowanymi **stalaktytami** i **stalagmitami**, **jeziorkami krasowymi**, wodospadami i **ciekami krasowymi**. Do interesujących, z przyrodniczego punktu widzenia, należy wspaniałe **zapadlisko** Macochy o głębokości 138 m, w którym znajdują się dwa głębokie jeziorka i niektóre inne formy krasowe. Wielką atrakcją dla turystów jest przejazd łodziami podziemną rzeką Punkwą, poprzez bajkowe pieczary i kręte korytarze rozległych podziemi, a także przez groty Sloupskie, inny duży kompleks korytarzy podziemnych, pieczar i przepaści z największą 90-metrową przepaścią Nagela, groty Balcarka, najładniejszą z podziemnych grot krasowych o wyjątkowo barwnych i oryginalnych stalaktytach i stalagmitach, i groty Katarzyny, jedną z największych jaskiń podziemnych (pieczara główna o wymiarach 95x44x20 m).

Kotlina Dyjsko-Swratecka stanowi południowy kraniec, na ogół wąskiego obniżenia, ciągnącego się po północnej stronie łuku Karpat od Austrii, przez Czechy, Słowację, Polskę i Ukrainę aż do Rumunii. W granicach Czech jest to niewielki obszar, od zachodu i północy obrzeżony krawędzią Masywu Czeskiego, od południa przechodzący w Morawskie Pole na nizinnej Kotlinie Wiedeńskiej. Południowo-wschodnia i wschodnia część tej kotliny dochodzi bezpośrednio do podnóża Małych Karpat i Białych Karpat, a północna - wschodnia część do Karpat Środkowomorawskich.

Wyżyna Czesko-Morawskiej i Drahańska w części obrzeżającej Kotlinę Dyjsko-Swratecką, pod względem klimatu nie różni się wyraźnie od przyległych terenów Masywu Czeskiego. Charakteryzuje się klimatem najbardziej zbliżonym do klimatu Polski. Przeważają wiatry zachodnie, które przynoszą latem burze, ochłodzenie i deszcze, zimą natomiast ocieplenie i deszcze, przechodzące często w opady śniegu. Wiatry wschodnie są zazwyczaj suche i powodują latem utrzymywanie się upalnej pogody wyżowej, zimą mroźnego wyżu, któremu towarzyszą często mgły w dolinach i kotlinach. Osłonięte kotliny odznaczają się na ogół najmniejszą wilgotnością, ku górze względna wilgotność rośnie, co pociąga za sobą wzrost zachmurzenia i krótsze okresy nasłonecznienia. Duża część Moraw wykazuje poniżej 60% średniego pokrycia nieba chmurami, jeszcze niższe wartości występują nad dolną Dyją i Morawą (około 50%). W zakresie stosunków opadowych występują podobne prawidłowości, jak w zakresie wilgotności i zachmurzenia. Na Morawach najniższe opady notują okolice spływu rzek Zwratki i Dyje - poniżej 500 mm, a poniżej 600 mm są opady w całym nizinnym dorzeczu Morawy. Maksimum opadów przypada na lato, minimum na jesień i zimę. Wiosną, przeważnie w maju, zdarzają się okresy przymrozków, jesienią natomiast długie okresy pięknej słonecznej pogody ("babie lato").

Wyżynę Czesko-Morawską i Drahańską jak i całą Kotlinę Dyjsko-Swratecką odwadniają dopływy Morawy. Morawa odznacza się znaczną długością (358 km) i pokaźnym przepływem (średnio 115 m³/sek.), o bardzo rozgałęzionym obszarze dorzecza, przeszło dwukrotnie większym od dorzecza Wagu. Rzeka Morawa płynie głównie przez Czechy, a na 80-kilometrowym odcinku ujściowym stanowi granicę z Austrią. Uchodzi ona do Dunaju w Devinie

pod Bratysławą i jest w przeważającej części rzeką nizinną. Jej dolina jest usiana licznymi **starorzeczami**, odciętymi od obecnego nurtu. Podobny charakter ma jej główny dopływ Dyje, która stanowi na długich odcinkach granicę czesko-austriacką. Rzeką ta charakteryzuje się silnymi wahaniami wodostanów (25,5%). Do większych sztucznych zbiorników wodnych tego regionu, należą Drnholec na północ od **Mikulov**, Daleszycki na Jihławie, Wranowski na Dyji niedaleko Znojma (około 130 ml m³) oraz Wirski (Brneński) na Zwartce, na północny wschód od Brna (70 mln m³).

Brno wraz z całą Kotliną Dyjsko-Swratecką leży w regionie florystycznym Pannonicum. Region ten obejmuje na terenie Moraw niziny i pagórki wznoszące się nie wyżej niż 400-500 m n.p.m., na glebach przeważnie neutralnych lub **alkalicznych** (czarnoziemy, buroziemy, lessy, **redziny**), względnie piaszczystych. Pierwotnie rósł tu rzadki las dębowo-grabowy, a także występowały fragmenty stepów z typową dla nich roślinnością sucholubną. Urodzajne gleby i równinno-pagórkowaty teren, spowodowały prawie całkowite wytrzebiecie lasów, przeważnie i likwidację stepów. Na suchych łąkach i pastwiskach zachowały się jeszcze **relikty** flory pannońskiej. Na glebach wapiennych występuje sosna czarna. Specyficzną roślinność mają tereny zalewowe w dolinach rzek, przede wszystkim Morawy. Występują tu, na obszarach zatapianych, **lasy łęgowe** złożone z topoli i wierzb, na suchych wyższych **tarasach** rośnie jesion, wiąz, olcha i dąb szypułkowy. Dawne wielogatunkowe lasy zostały zastąpione przez **monokultury**. W górach i terenach pagórkowatych wprowadzono prawie wszędzie lasy świerkowe, na nizinach i przedgórzach forsowano sosnę, akację i topolę czarną. Uregulowanie rzek przyczyniło się do zubożenia lub zniszczenia lasów łęgowych.

Fauna terenów pagórkowatych Wyżyny Czesko-Morawskiej i Drahańskiej, jak i Kotliny Dyjsko-Swrateckiej, została zmieniona przez człowieka jeszcze silniej niż roślinność. Spośród wielkich ssaków, na które najintensywniej polowano, zachowały się tylko sarny i dziki. Z drobniejszej zwierzyny najpospolitsze są zające, lisy i wiewiórki, znacznie rzadsze kuny leśne i borsuki. Wśród licznych gatunków ptaków na uwagę zasługują: kuropatwy, cietrzewie, jarzabki i bociany, wśród ptaków drapieżnych, pospolity jest jastrząb. Jest to więc fauna charakterystyczna dla całej środkowej Europy.

Buchlovice

Miasto położone jest w północnej części Kotliny Dyjsko-Swrateckiej, wciskającej się doliną rzeki Litawy na obszar grupy górskiej Karpat Środkowomorawskich.

Region ten obrzeża od północnego-wschodu dość rozległą Kotlinę Dyjsko-Swratecką, w ciągu obniżeń morawsko-śląskich i jednocześnie stanowi najbardziej wysunięty na zachód fragment zewnętrznej strefy Karpat Fliszowych na terenie Czech.

Urozmaiceniem wysokościowym regionu są pasma łagodnych wzgórz **fliszowych** Karpat Środkowomorawskich, składających się z pasma Żdanickiego Lasu (518 m n.p.m.) i Chrziby (587 m n.p.m.). Specyfika krajobrazu tego regionu tkwi w granicznym położeniu między Masywem Czeskim, tworzącym rozległą kotlinę otoczoną ze wszystkich stron górkami wyniesieniami i Karpatami, z centralnie spiętrzonymi górami otoczonymi wieńcem wielkich obniżeń na peryferiach. Kotlina Dyjsko-Swratecka jest krainą falistą, o wysokościach 200-400 m n.p.m., pokrytą **utworami osadowymi**, zwłaszcza grubym pokładem **trzeciorzędowych** glin, żwirów i piasków, na którym w **plejstocenie** osadziły się **lessy**, osiągające miejscami 30 m miąższości. Warunkuje to intensywne wykorzystanie rolnicze ziemi. Występują tu także głębokie i dość urodzajne leśne gleby brunatne, częściowo lekkie (piaszczysto-gliniaste), częściowo ciężkie (gliniasto-ilaste). Inne rodzaje gleb występują w dolinach rzek. Są to z reguły osady naniesione z górnych partii **dorzecza**. Wzdłuż większych rzek, zwłaszcza Morawy, wytworzyły się szersze pasy mad - gleb napływowych, drobnoziarnistych, najczęściej urodzajnych. Najbardziej urodzajne gleby - czarnoziem stepowe, występują na skrajach Kotliny Dyjsko-Swrateckiej. Wykształciły się one na podłożu lessowym.

Kotliną Dyjsko-Swratecką stanowi południowy kraniec na ogół wąskiego obniżenia ciągnącego się po północnej stronie łuku Karpat od Austrii, przez Czechy, Słowację, Polskę i Ukrainę aż do Rumunii. W granicach Czech jest to niewielki obszar, od zachodu i północy obrzeżony krawędzią Masywu Czeskiego, od południa przechodzący w Morawskie Pole na nizinnej Kotlinie Wiedeńskiej. Południowo-wschodnia i wschodnia część tej kotliny dochodzi bezpośrednio do podnóża Małych Karpat i Białych Karpat, a północno-wschodnia część do Karpat Środkowomorawskich.

Graniczący z Karpatami Środkowomorawskimi od północnego zachodu Masyw Czeski, jest geologicznie najstarszą częścią Czech. Jest to dawny masyw górski, sfałdowany w **orogenezie hercyńskiej**, a następnie zrównany i potrzaskany uskokami. Zbudowany jest z **paleozoicznych** utworów krystalicznych, w części zachodniej głównie granitów, w części wschodniej - **gnejsów**. Granity tworzą teren pagórkowaty z **ostańcami**, **rumoszem skalnym** i kamienistymi glebami, natomiast na gnejsach zależnie od odporności poszczególnych warstw, powstała powierzchnia falista, bardziej odpowiednia dla użytkowania rolniczego.

Obecnie Masyw Czeski tworzy w obrzeżeniu Kotliny Dyjsko-Swrateckiej Wyżynę Czesko-Morawską (Wierzchowina Czeskomorawska) o dość płaskich wzniesieniach i szerokich obniżeniach, wyniesioną średnio 400-800 m n.p.m. Stanowi ona w zasadzie poziom dawnej **penepłeny** z niewielkimi wyniesieniami o charakterze nieco większych ostańców oraz zupełnie drobnych **skalek twarzielcowych**. Taka grupa skał twarzielcowych, znana pod nazwą Devet Skal koło Hlinska, stanowi najwyższe wzniesienia całej wierzchowiny (836 m n.p.m.).

Ku Karpatom Środkowomorawskim, krystaliczny Masyw Czeski, opada do Świtawy stromym stokiem erozyjnym, oddzielającym Wyżynę Drahańską z wąskim pasem wapieni dewońskich, znanym pod nazwą Morawskiego Krasu. Na tych odcinkach wytworzyły się liczne piękne jaskinie, olbrzymie **zapadlisko** Macochy o głębokości 138 m i niektóre inne **formy krasowe**, należące do często odwiedzanych rejonów turystycznych Moraw.

Północna część Kotliny Dyjsko-Swrateckiej i niskie pasma Karpat Środkowomorawskich, pod względem klimatu nie różnią się zasadniczo od przyległych terenów Masywu Czeskiego. Charakteryzuje się klimatem najbardziej zbliżonym do klimatu Polski. Przeważają wiatry zachodnie, które przynoszą latem burze, ochłodzenie i deszcze, zimą natomiast ocieplenie i deszcze, przechodzące często w opady śniegu. Wiatry wschodnie są zazwyczaj suche i powodują latem utrzymywanie się upalnej pogody wyżowej, zimą mroźnego wyżu, któremu towarzyszą często mgły w dolinach i kotlinach. Osłonięte kotliny odznaczają się na ogół najmniejszą wilgotnością, ku górze względna wilgotność rośnie, co pociąga za sobą wzrost zachmurzenia i krótsze okresy nasłonecznienia. Duża część Moraw wykazuje poniżej 60% średniego pokrycia nieba chmurami, jeszcze niższe wartości występują nad dolną Dyją i Morawą (około 50%). W zakresie stosunków opadowych występują podobne prawidłowości, jak w zakresie wilgotności i zachmurzenia. Na Morawach najniższe opady są obserwowane w okolicy spływu rzek Zwratki i Dyje - poniżej 500 mm, a poniżej 600 mm są opady w całym nizinym dorzeczu Morawy. Maksimum opadów przypada na lato, minimum na jesień i zimę. Wiosną, przeważnie w maju, zdarzają się okresy przymrozków, jesienią natomiast długie okresy pięknej słonecznej pogody ("babie lato").

Całe Karpaty Środkowomorawskie wraz z Kotliną Dyjsko-Swratecką są odwadniane przez Morawę i jej dopływy. Morawa odznacza się znaczną długością (358 km) i pokaźnym przepływem (średnio 115 m³/sek.), o bardzo rozgałęzionym obszarze dorzecza, przeszło dwukrotnie większym od dorzecza Wagu. Rzeka Morawa płynie głównie przez Czechy, a na 80-kilometrowym odcinku ujściowym stanowi granicę z Austrią. Uchodzi ona do Dunaju w Devinie pod Bratysławą i jest w przeważającej części rzeką niziną. Jej dolina jest usiana licznymi **starorzeczami**, odciętymi od obecnego nurtu. Podobny charakter ma jej główny dopływ Dyje, która stanowi na długich odcinkach granicę czesko-austriacką. Rzeka ta charakteryzuje się silnymi wahaniami wodostanów (25,5%). Do większych sztucznych zbiorników wodnych tego regionu należą Drnholecki na północ od **Mikulov**, Daleszycki na Jihlawie, Wranowski na Dyji niedaleko Znojma (około 130 ml m³) oraz Wirski na Zwratce, na północny wschód od Brna (70 mln m³).

Roślinność naturalna została tu silnie przekształcona lub zniszczona przez człowieka. Karpaty Środkowomorawskie, jak również Kotliną Dyjsko-Swratecką, leży w regionie florystycznym Pannonicum. Region ten obejmuje na terenie Moraw niziny i pagórki, wznoszące się nie wyżej niż 400-500 m n.p.m., na glebach przeważnie neutralnych lub **alkalicznych** (czarnoziemy, buroziemy, lessy, **redziny**) względnie piaszczystych. Pierwotnie rósł tu rzadki las dębowo-grabowy, a także występowały fragmenty stepów z typową dla nich roślinnością sucholubną. Urodzajne gleby i równinny teren, spowodowały prawie całkowite wytrzebiecie lasów i likwidację stepów. Na suchych łąkach i pastwiskach zachowały się jeszcze **relikty** flory pannońskiej. Na glebach wapiennych występuje sosna czarna. Specyficzną roślinność mają tereny zalewowe w dolinach rzek, przede wszystkim Morawy. Występują tu, na obszarach zatapiających, **lasy łęgowe** złożone z topoli i wierzb, na suchych wyższych **tarasach** rośnie jesion,

wiąz, olcha i dąb szypułkowy.

Dawne wielogatunkowe lasy zostały zastąpione przez **monokultury**. W górach wprowadzono, prawie wszędzie, lasy świerkowe, na nizinach i przedgórzach forsowano sosnę, akację i topolę czarną. Uregulowanie rzek przyczyniło się do zubożenia lub zniszczenia lasów łęgowych.

Fauna Karpat Środkowomorawskich i Kotliny Dyjsko-Swrateckiej została zmieniona przez człowieka jeszcze silniej niż roślinność. Spośród wielkich ssaków, na które najintensywniej polowano, zachowały się tylko sarny i dziki. Z drobniejszej zwierzyny najpospolitsze są zające, lisy i wiewiórki, znacznie rzadsze kuny leśne i borsuki. Wśród licznych gatunków ptaków na uwagę zasługują: kuropatwy, cietrzewie, jarzabki i bociany, wśród ptaków drapieżnych, pospolity jest jastrząb. Jest to więc fauna charakterystyczna dla całej środkowej Europy.

Trenčín

Miasto położone jest nad Wagiem, pomiędzy Białymi Karpatami od zachodu, należącymi do pasma zewnętrznego Karpat Fliszowych a pasmem Gór Strażowskich od strony wschodniej, zaliczanym do Karpat Centralnych.

Karpaty Fliszowe zajmując znaczne obszary w Słowacji, szczególnie na pograniczu z Morawami i Śląskiem oraz z Polską, tworzą zewnętrzną strefę Karpat. Rzeźba jej jest o wiele łagodniejsza i bardziej monotonna od rzeźby Karpat Centralnych i nie różni się prawie od typowej rzeźby polskich Beskidów. Charakterystycznym elementem są jedynie skałki wapienne, tak zwanego zewnętrznego pasa skałkowego, występujące w nielicznych punktach.

Białe Karpaty położone na pograniczu Czeskich Moraw i Słowacji, tworzą większy człon Karpat Fliszowych. Składają się one z głównego pasma piaskowcowego Wielkiej Jaworzyny (970 m n.p.m.) i skałek wapiennych na skraju południowo-wschodnim (Chmielowa - 926 m n.p.m.). Na północ od Białych Karpat następuje z kolei wyraźny grzbiet Jaworników, z kulminacją Wielki Jawornik (1071 m n.p.m.), którego przedłużeniem ku zachodowi jest niższa grupa Gór Wizowskich.

Góry Strażowskie wyróżniają się wielkim rozmiarem serii osadowych i posiadają tylko dwa małe trzony krystaliczne. Jest to Mała Magura (1162 m n.p.m.) i Suchy (1026 m n.p.m.). Środkową część zajmują rozległe osady sfałdowane w **fazie laramijskiej** z najwyższym szczytem Strażów (1214 m n.p.m.). Jest ona rozczłonkowana erozyjnie na 8 niewielkich części zbudowanych z odpornych wapieni, między którymi w materiale **marglistym** wymyte są głębokie kotlinki. Na północnym-zachodzie wchodzi tu Manińska Grupa Skałek (891 m n.p.m.) będąca częścią Pasa Skałek i stanowiąca dwie duże rafy wapienne, przecięte przełomami potoku. Wreszcie na północy przynależą do pasma Sulowskie Skały, stanowiące dwa skaliste grzbieńce ze **zlepieńców eoceńskich**, złączone ze sobą na północy. Duże zróżnicowanie grzbietów, płaskowyżów, kotlin i innych drobnych **form rzeźby** czynią Góry Strażowskie jedną z ciekawszych grup w Karpatach Centralnych.

Urozmaicone ukształtowanie Słowacji pociąga za sobą lokalne zmiany klimatyczne. Klimat tego kraju kształtuje się pod wpływem mas powietrza napływających z Atlantyku i odznacza się jeszcze przeważającymi, choć słabiej niż w Polsce wpływami oceanicznymi. Na południowych stokach Karpat zaznaczają się wyraźnie **wpływy pontyjskie**, a nawet do pewnego stopnia śródziemnomorskie. Przy niewielkiej stosunkowo rozciągłości, różnice położenia poziomego ustępują w zakresie właściwości klimatu różnicom uwarunkowanym wyniesieniem nad poziomem morza.

W przebiegu temperatur zaznacza się wielka rola wyniesieniem nad poziom morza, która znacznie przewyższa rolę szerokości geograficznej danego punktu. Jeśli pominiemy obszar typowo górskie to obszar Słowacji objęty jest granicami **izoterm** rocznych od 6 do 10°C. Najwyższe średnie, roczne temperatury (8,5°C), wykazują tereny nizinne na południu (Bratysława 21,8°C). Chłodniejsze są kotliny śródkarpackie i wszystkie wyżej położone miejscowości w Karpatach (Liptowski Hradek 5,9°C, Spiska Nowa Wieś 6,8°C). Najniższe temperatury miesięczne przypadają z reguły na styczeń i obniżają się nie tyle w miarę posuwania się na północ, co na wschód (**Prešov** -3,9°C, Spiska Nowa Wieś -5,5°C). W Karpatach temperatury letnie ubywają szczególnie szybko w miarę wzrostu wysokości. W Karpatach

najsilniejsze zachmurzenie występuje w **Tatrach** i Beskidzie Wysokim (ponad 65%), szybko spadając ku południowi do 40% (okolice Bratysławy, Prešov). Na nizinach największe zachmurzenie przypada na zimę (grudzień, styczeń), spadając stopniowo aż do pełnego lata. W kotlinach śródgórskich maksimum przypada na listopad. W górach zaś z reguły najmniejsze zachmurzenie jest w zimie, maksimum przypadają na listopad i marzec-kwiecień.

W Karpatach sumy roczne opadów wykazują duże zróżnicowanie, ich wysokość zależy od wzniesienia i ekspozycji danego pasma górskiego. Głębokie, śródgórskie kotliny mają opady znacznie niższe. Najsuchsza jest część niziny, między Wagiem i Ipołą oraz okolice Košic, gdzie opady nie przekraczają 600 mm. Najwyższe opady są w Beskidzie Śląskim i Wysokim, w Małej Fatrze oraz w Wysokich Tatrach. Roczny rozkład opadów jest nierównomierny i charakteryzuje się generalnie przewagą opadów letnich nad zimowymi. Maksimum letnie występuje przeważnie w lipcu, ale w znacznej części południowych stoków Karpat przesuwa się na czerwiec. Liczba dni z pokrywą śnieżną rośnie ku wschodowi, dochodząc na wzniesieniu 1200 m do około 150 dni w roku, a na wysokości 1600 m do 200 dni. Okres bezśnieżny na Łomnicy wynosi tylko 65 dni.

Pod względem **hydrograficznym** Karpaty Centralne należą do zlewiska Morza Bałtyckiego przez dopływy Wisły (**dorzecze** Dunajca i Popradu) oraz Morza Czarnego przez Dunaj i Cise. Najważniejszymi rzekami Słowacji, a zarazem Karpat Centralnych są dopływy Dunaju: Wag, Morawa i Hron. Wag odznacza się znaczną długością (391 km) i pokaźnym przepływem. Jest ona najbardziej typową górską rzeką Słowacji, odznaczająca się największymi zasobami sił wodnych. Ma ona źródła w Tatrach, a uchodzi do Dunaju przy miejscowości Kolarovo. Niegdyś dzika, pełna niespodzianek, rozlewająca się miejscami szeroko, miejscami płynąca przełomami w wąskich **kanionach**. Obecnie wprzęgnięta przez człowieka dla celów energetycznych przez zbudowanie 11 zapór. Poczynając od Orawy, spiętrzone zaporami wody Wagu, które zasilają elektrownie wodne, a jednocześnie wykorzystywane są dla celów komunikacyjnych i wypoczynkowych. Naturalnych wód stojących jest w Słowacji bardzo niewiele, są małe i prawie nie mają znaczenia gospodarczego. Daleko liczniejsze i większe od jezior są w Słowacji sztuczne zbiorniki wodne.

Ważnym elementem stosunków wodnych Gór Strażowskich i Karpat Centralnych są liczne i różnorodne źródła mineralne, wśród których nierzadko zdarzają się cieplice. Ze źródeł mineralnych, największą popularność od wczesnego średniowiecza, mają siarczane cieplice (do 67°C) w dolinie Wagu w Pieszczanach. Podobny charakter mają mniej gorące źródła radioaktywno-siarczane, o temperaturze 37-42°C w Trenczyńskich Cieplicach położonych u podnóża Gór Strażowskich.

Niewielka rozległość terytorialna Karpat Centralnych oraz brak jaskrawych różnic klimatycznych na tym obszarze powoduje, że o zróżnicowaniu glebowym decyduje przede wszystkim charakter ukształtowania oraz materiał podłoża skalnego. Ponieważ w ukształtowaniu zaznacza się wielkie urozmaicenie, toteż dotyczy ono także występowania różnych typów gleb.

Najbardziej rozpowszechnionym w Karpatach Centralnych typem gleb są **bielice** i brunatne, mniejszy jest udział czarnoziemów, mad i innych gleb napływowych, a także **redzin**. Na obszarach górskich i skalistych przeważają **gleby szkieletowe** o dużej zawartości niezwiędzających odłamków skalnych. Na równych terenach leżących na wysokości do około 250 m n.p.m., odznaczających się sumą opadów 600 mm i średnią lipca powyżej 18,0°C, największe

znaczenie mają gleby o typie czarnoziemów, utworzone na podłożu lessów i glinek podobnego typu oraz w dolinach Dunaju, Cisy i większych rzek karpackich - mady i gleby aluwialne. Na obszarach pagórkowatych leżących na poziomie 200-500 m n.p.m. oraz opadach rocznych 600-700 mm i średniej temperaturze lipca 16,0°C, panującym typem są gleby brunatne. Zajmują one w Karpatach niższe partie ich południowej części. Na wyżynach i niższych partiach gór, na poziomie 400-800 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza zazwyczaj 750-800 mm, przeważają wyraźnie gleby biellicowe. Największe ich obszary występują w kotlinach śródgórskich północnej Słowacji. W górach od wysokości 800 m n.p.m., szczególnie zaś na większych wysokościach, gdzie panują niekorzystne warunki klimatyczne, występują niemal wyłącznie kamieniste gleby szkieletowe. Zajęte są prawie całkowicie przez lasy i górskie pastwiska.

Pod względem florystycznym, Trenčín wraz z grupą Gór Strażowskich, leży w strefie florystycznego Carpathicum, bardzo bogatej w gatunki endemiczne, występujące wyłącznie w Karpatach. Zaznacza się tu również wpływ elementów syberyjskich, alpejskich i bałkańskich. W całości jest to flora o bardzo różnorodnym składzie, złożona z elementów właściwych różnemu podłożu geologicznemu, różnej ekspozycji i wysokości nad poziom morza.

Przebieg górnej granicy lasów jest istotnym elementem charakterystyki florystycznej regionu Karpat Centralnych. Wznosi się ona wyraźnie od zachodu ku wschodowi, sięgając w Karpatach znacznie większych wzniesień niż w Masywie Czeskim. W Karpatach górną granicę wysokopiennego lasu, tworzy obok świerka niekiedy także modrzew i limba, a z liściastych jarzębina. W Tatrach granica ta przebiega na wysokości 1500 m n.p.m. Najwyższy szczyt wulkaniczny w Karpatach - Polana (1459 m n.p.m.), jak również najwyższy szczyt Rudaw Słowackich - Stolica (1480 m. n.p.m.) są aż po sam wierzchołek pokryte lasem.

Dzisiejsze leśne zespoły roślinne są tworamami silnie zmienionymi i nadal stale zmienianymi przez człowieka. Najważniejsze elementy tych zmian, to silne ograniczenie zasięgu lasów, a w ich obrębie daleko idące przesunięcia składu gatunkowego na korzyść szpilkowych, szczególnie świerka.

Do gatunków roślin zupełnie obcych, wprowadzonych przez człowieka i doskonale dziś zadomowionych w południowej Słowacji, należą akacja, tworząca całe gaje oraz topola, stanowiąca bardzo charakterystyczny składnik krajobrazu południowej części Słowacji.

Levoča

Miasto położone na południowych stokach Gór Lewockich.

Stanowią one dobrze wyodrębniającą się z otaczających kotlin i grup górskich jednostkę naturalną (Czarna Góra 1291 m n.p.m.), do której od południowego wschodu przyklejone są orograficznie ostatnie dwa małe trzony tego łuku, mianowicie Branisko (1193 m n.p.m.) i Czarna Góra (1028 m n.p.m.), oddzielone od południa przełomową doliną Hornadu. Góry Lewockie zbudowane są z rozległej masy skał typu piaskowca, rozczłonkowane erozyjnie na **rozróg górski** z promienisto rozbiegającymi się łagodnymi grzbietami.

Kotlina Hornadu leżąca między wschodnim krańcem Niżnych Tatr, Rudawami Słowackimi oraz **fliszowym** pasmem Gór Lewockich wiąże się od północnego-zachodu z Kotliną Popradu, przechodzącą ku zachodowi przez niewyraźny, dolinny dział wód, do pięknie wykształconej Kotliny Liptowskiej nad górnym Wagiem, między **Tatrami** i Niżnymi Tatrami.

Góry Lewockie stanowią niejako przedłużenie łuku tatrzańskiego Karpat Centralnych obok Tatr, Niżnych Tatr, Gór Choczańskich, Małą Fatrą, Wielką Fatrą, Małymi Karpatami, Górami Strażowskimi oraz Powaskim Inowcem. Pod względem budowy geologicznej, każda prawie grupa górską tego łuku, zbudowana jest z trzech głównych jednostek strukturalnych: trzonu krystalicznego z pokrywą skał osadowych, fałdów wierchowych oraz dwóch pokryw **płaszczowin reglowych**.

Urozmaiczone ukształtowanie Słowacji pociąga za sobą lokalne zmiany klimatyczne. Klimat tego kraju kształtuje się pod wpływem mas powietrza napływających z Atlantyku i odznacza się jeszcze przeważającymi, choć słabiej niż w Polsce, wpływami oceanicznymi. W przebiegu temperatur zaznacza się wielka rola wzniesienia nad poziom morza, która znacznie przewyższa rolę szerokości geograficznej danego punktu. Jeśli pominiemy obszary typowo górskie, to obszar Słowacji objęty jest granicami **izoterm** rocznych od 6 do 10°C. Najwyższe średnie, roczne temperatury (8,5°C) wykazują tereny nizinne na południu. Chłodniejsze są kotliny śródkarpackie i wszystkie wyżej położone miejscowości w Karpatach (Liptowski Hradek 5,9°C, Spiska Nowa Wieś 6,8°C). Najniższe temperatury miesięczne przypadają z reguły na styczeń i obniżają się nie tyle w miarę posuwania się na północ, co na wschód (**Prešov** -3,9°C, Spiska Nowa Wieś -5,5°C). W Karpatach temperatury letnie ubywają szczególnie szybko w miarę posuwania się ku górze. W Karpatach najsilniejsze zachmurzenie występuje w Tatrach i Beskidzie Wysokim (ponad 65%), szybko spadając ku południowi do 40% (okolice Bratysławy, Prešov). Na nizinach największe zachmurzenie przypada na zimę (grudzień, styczeń), spadając stopniowo aż do pełnego lata. W kotlinach śródgórskich maksimum przypada na listopad. W górach zaś z reguły najmniejsze zachmurzenie jest w zimie, maksimum przypadają na listopad i marzec-kwiecień.

W Karpatach sumy roczne opadów wykazują duże zróżnicowanie, ich wysokość zależy od wzniesienia i ekspozycji danego pasma górskiego. Głębokie śródgórskie kotliny mają opady znacznie niższe. Najsuchszą jest część niziny między Wagiem i Ipolą oraz okolice Košic, gdzie opady nie przekraczają 600 mm. Najwyższe opady są w Beskidzie Śląskim i Wysokim, w Małej Fatrze oraz w Wysokich Tatrach. Roczny rozkład opadów jest nierównomierny i charakteryzuje się generalnie przewagą opadów letnich nad zimowymi. Maksimum letnie występuje przeważnie w lipcu, ale w znacznej części południowych stoków Karpat przesuwają się na czerwiec. Liczba dni z pokrywą śnieżną rośnie ku wschodowi, dochodząc na wzniesieniu 1200 m do około 150

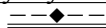
dni w roku, a na wysokości 1600 m do 200 dni. Okres bezśnieżny na Łomnicy wynosi tylko 65 dni.

Pod względem hydrograficznym Góry Lewockie należą do zlewiska Morza Bałtyckiego przez dopływy Wisły (**dorzecze** Popradu) oraz Morza Czarnego przez Dunaj i Cise (dorzecze Hornadu). Naturalnych wód stojących jest w Słowacji bardzo niewiele, są małe i prawie nie mają znaczenia gospodarczego. Najliczniejsze jeziora występują w Tatrach Wysokich, gdzie ich jest około 100. Przeważnie mają charakter **jezior cyrkowych** wgłębionych w litą skałę. W Tatrach znajduje się jedno z największych jezior Słowacji, Wielki Staw Hińczowy o powierzchni 18,2 ha oraz Popradzki Staw i Zielony Staw Kiezmarski, zaliczane do najpiękniejszych. Najwyżej położone jeziorko tatrzańskie znajduje się na wysokości 2180 m n.p.m., większa część leży na wysokościach 1700-2100 m n.p.m., nieliczne tylko występują poniżej, w strefie lasów i kosówki. Inny typ jezior Karpat Centralnych tworzą zbiorniki związane z rozpuszczaniem skał wapiennych i podziemnym krążeniem wód w obszarach krasowych. Znane są one z terenów Słoweńskiego Raju, na południe od Spiskiej Nowej Wsi.

Niewielka rozległość terytorialna Karpat Centralnych oraz brak jaskrawych różnic klimatycznych na tym obszarze powoduje, że o zróżnicowaniu glebowym decyduje przede wszystkim charakter ukształtowania oraz materiał podłoża skalnego. Ponieważ w ukształtowaniu zaznacza się wielkie urozmaicenie, toteż dotyczy ono także występowania różnych typów gleb.

Najbardziej rozpowszechnionym w Karpatach Centralnych typem gleb są **bielice** i brunatne, mniejszy jest udział czarnoziemów, mad i innych gleb napływowych, a także **redzin**. Na obszarach górskich i skalistych przeważają **gleby szkieletowe**, o dużej zawartości niezwiędzających odłamków skalnych. Na wyżynach i niższych partiach gór, na poziomie 400-800 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza zazwyczaj 750-800 mm, przeważają wyraźnie gleby **darniowo-bielicowe** i bielicowe. Największe ich obszary występują w kotlinach śródgórskich północnej Słowacji. W górach od wysokości 800 m n.p.m., szczególnie zaś na większych wysokościach, gdzie panują niekorzystne warunki klimatyczne, występują niemal wyłącznie kamieniste gleby szkieletowe. Zajęte są prawie całkowicie przez lasy i górskie pastwiska. W płaskich fragmentach Kotliny Spiskiej występują gleby torfowe wytworzone na torfowiskach wysokich.

Pod względem florystycznym Góry Lewockie obejmuje strefa Eucarpaticum. Eurocarpaticum to podregion typowej flory zachodniokarpackiej odznaczający się mnóstwem **endemitów** i wielkim urozmaiceniem fitocenozy w zależności od rodzaju skał podłoża i wysokości nad poziom morza. Silnie zaznaczony jest także wpływ północnego i lokalnego zlodowacenia przez pokaźną liczbę elementów borealnych, syberyjskich i alpejskich.

Przebieg górnej granicy lasów jest istotnym elementem charakterystyki florystycznej Słowacji Wschodniej. W Karpatach górną granicę wysokopiennego lasu tworzy obok świerka niekiedy także modrzew i limba, a z liściastych jarzębina. W Tatrach granica ta przebiega na wysokości 1500 m n.p.m. Najwyższy szczyt wulkaniczny w Karpatach - Polana (1459 m n.p.m.), jak również najwyższy szczyt Rudaw Słowackich - Stolica (1480 m. n.p.m.) są aż po sam wierzchołek pokryte lasem. Dzisiejsze leśne zespoły roślinne są tworamami silnie zmienionymi i nadal stale zmienianymi przez człowieka. Najważniejsze elementy tych zmian to silne ograniczenie zasięgu lasów, a w ich obrębie daleko idące przesunięcia składu gatunkowego na korzyść szpilkowych, szczególnie świerka. Do wprowadzonych przez człowieka obcych

gatunków należą akacja i topola.

Bardejov

Miasto położone nad rzeką Toplą, rozgraniczającą Pogórze Czergowskie i Wierzchowinę Ondawską, w strefie Karpat Fliszowych.

Karpaty Fliszowe zajmując znaczne obszary w Słowacji, szczególnie na pograniczu z Morawami i Śląskiem oraz z Polską, tworzą zewnętrzną strefę Karpat. Rzeźba jej jest o wiele łagodniejsza i bardziej monotonna od rzeźby Karpat Centralnych i nie różni się prawie od typowej rzeźby polskich Beskidów. Charakterystycznym elementem są jedynie skałki wapienne, tak zwanego zewnętrznego pasa skałkowego, występujące w nielicznych punktach.

Pogórze Czergowskie obejmuje obszar między Popradem, Toplą i Torysą stanowi dość duży, rozczłonkowany erozyjnie masyw górski. Zbudowany jest głównie z piaskowców, którym od południowego-zachodu towarzyszą liczne drobne skały wapienne. Od południa wiąże się luźno z Pogórzem kilka odosobnionych stożków wulkanicznych (Straż 741 m n.p.m.).

Słowackie pasmo Wierzchowiny Ondawskiej (odpowiednik Beskidu Niskiego po stronie polskiej), zajmuje rozległy obszar między rzeką Laborec a Toplą. Najwyższe jej wzniesienie znajduje się w okolicy Bardejova (Busow 1010 m n.p.m.), stoki opadają nieco gwałtowniej ku południowi niż na stronę północną. Rysy szczegółowe rzeźby nawiązują tutaj do występowania piaskowców i łupków w podłożu.

Górzysty charakter ukształtowania, zachodniej części powierzeni Słowacji, pociąga za sobą lokalne zmiany klimatyczne. Klimat tego regionu kształtuje się pod większym wpływem mas powietrza kontynentalnego, napływających ze wschodu Europy. Wyrazem tego jest różnica średniej temperatury najzimniejszego i najcieplejszego miesiąca, wynosząca w **Prešov** aż 23,0°C, a w Mariańskich Łąźniach tylko 18,5°C (Czechy Zachodnie). W przebiegu temperatur zaznacza się wielka rola wzniesienia nad poziom morza, która znacznie przewyższa rolę szerokości geograficznej danego punktu. Jeśli pominiemy obszary typowo górskie to obszar Słowacji objęty jest granicami **izoterm** rocznych od 6 do 10°C. Najwyższe średnie roczne temperatury (8,5°C) wykazują tereny nizinne na południu. Chłodniejsze są kotliny śródkarpackie i wszystkie wyżej położone miejscowości w Karpatach (Liptowski Hradek 5,9°C, Spiska Nowa Wieś 6,8°C). Najniższe temperatury miesięczne przypadają z reguły na styczeń i obniżają się nie tyle w miarę posuwania się na północ, co na wschód (Prešov -3,9°C, Spiska Nowa Wieś -5,5°C). W Karpatach temperatury letnie maleją w miarę posuwania się ku górze. W Karpatach najsilniejsze zachmurzenie występuje w **Tatrach** i Beskidzie Wysokim (ponad 65%), szybko spadając ku południowi do 40% (okolice Bratysławy, Prešov). Na nizinach największe zachmurzenie przypada na zimę (grudzień, styczeń) i obniża się stopniowo aż do pełnego lata. W kotlinach śródgórskich maksimum przypada na listopad. W górach zaś, z reguły najmniejsze zachmurzenie jest w zimie, maksimum przypadają na listopad i marzec-kwiecień.

W zakresie stosunków opadowych, sumy roczne opadów wykazują duże zróżnicowanie, a ich wysokość zależy od wzniesienia i ekspozycji danego pasma górskiego. Głębokie, śródgórskie kotliny mają opady znacznie niższe. Region ten należy do obszarów o najmniejszych opadach w całej Słowacji, gdzie opady nie przekraczają 600 mm. Roczny rozkład opadów jest nierównomierny i charakteryzuje się generalnie przewagą opadów letnich nad zimowymi. Maksimum letnie występuje przeważnie w lipcu, ale w znacznej części południowych stoków Karpat przesuwa się na czerwiec. Liczba dni z pokrywą śnieżną rośnie ku wschodowi,

dochodząc na wysokości 1200 m n.p.m. do około 150 dni w roku, a na wysokości 1600 m n.p.m. do 200 dni. Okres bezśnieżny na Łomnicy wynosi tylko 65 dni.

Pod względem **hydrograficznym** obszary te należą do zlewiska Morza Bałtyckiego przez dopływy Wisły (**dorzecze** Dunajca) oraz Morza Czarnego przez Dunaj i Cise (dorzecze Topli i Laborec). Naturalnych wód stojących jest na Pogórzu Czergowskim i Wierzchowinie Ondawskiej zachodniej Słowacji jest niewiele. Inny typ jezior tego regionu tworzą sztuczne zbiorniki związane z zagospodarowaniem energetycznym rzeki Ondawy, jak np. zbiornik wodny Wielka Domasa zlokalizowany na wschód od Prešov.

Niewielka rozległość terytorialna Karpat oraz brak jaskrawych różnic klimatycznych na tym obszarze powoduje, że o zróżnicowaniu glebowym decyduje przede wszystkim charakter ukształtowania oraz materiał podłoża skalnego. Ponieważ w ukształtowaniu zaznacza się wielkie urozmaicenie, stąd także występujące tu gleby należą do różnych typów.

Rozpowszechnionym w Karpatach Centralnych typem gleb są **bielice** i brunatne, mniejszy jest udział innych gleb. Na obszarach górskich i skalistych przeważają **gleby szkieletowe**, o dużej zawartości niezwiędzających odłamków skalnych. Na wyżynach i niższych partiach gór, na poziomie 400-800 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza zazwyczaj 750-800 mm, przeważają gleby **darniowo-bielicowe** i bielicowe. Największe ich obszary występują w kotlinach śródgórskich północnej Słowacji. W górach od wysokości 800 m n.p.m., szczególnie zaś na większych wysokościach, gdzie panują niekorzystne warunki klimatyczne występują niemal wyłącznie kamieniste gleby szkieletowe. Zajęte są prawie całkowicie przez lasy i górskie pastwiska. W płaskich fragmentach Kotliny Spiskiej występują m.in. gleby torfowe, wytworzone na torfowiskach wysokich.

Pod względem florystycznym Pogórze Czergowskie i Wierzchowinę Ondawską obejmuje strefa Beschidicum oraz Pannonicum. Beschidicum stanowi podregion przeważnie podgórskiej, mało urozmaiconej flory gleb **fliszowych** z wtarceniami elementów panońskich w dolinach rzek oraz typowo karpaccich na wyższych stanowiskach. Brak tu na ogół **endemitów**, przeważają **fitocenozy leśne**. Pannonicum obejmuje pagórki wznoszące się nie wyżej niż 400-500 m n.p.m. i obejmuje gleby przeważnie neutralne lub alkaiczne, względnie piaszczyste. Na Słowacji w obręb Pannonicum zalicza się także całą Nizinę Naddunajską, Nadcisańską oraz niżej leżące dna dolin i kotlin śródkarpaccich.

Przebieg górnej granicy lasów jest istotnym elementem charakterystyki florystycznej regionu Pogórza Czergowskiego i Wierzchowiny Ondawskiej. W Karpatach górną granicę wysokopiennego lasu tworzy obok świerka niekiedy także modrzew i limba, a z liściastych jarzębina. W Tatrach granica ta przebiega na wysokości 1500 m n.p.m. Najwyższy szczyt wulkaniczny w Karpatach - Polana (1459 m n.p.m.), jak również najwyższy szczyt Rudaw Słowackich - Stolica (1480 m. n.p.m.) są aż po sam wierzchołek pokryte lasem. W Karpatach do wysokości 1200 m.n.p.m., a także w wulkanicznych i fliszowych pasmach Karpat Zachodnich przeważają lasy bukowe z domieszką dębu. Lasy dębowe zajmują większe obszary w południowych przedgórzach Karpat do wysokości 500-600 m n.p.m. Wzdłuż rzek występują lasy liściaste, złożone z dębów, wierzb i topoli oraz wielkie połacie łąk.

Dzisiejsze leśne zespoły roślinne są tworamami silnie zmienionymi i nadal stale zmienianymi przez człowieka. Najważniejsze elementy tych zmian to silne ograniczenie zasięgu lasów, a w ich

obrębie daleko idące przesunięcia składu gatunkowego na korzyść szpilkowych, szczególnie świerka.

Prešov

Miasto położone w centrum wschodniej Słowacji, w dolinie rzeki Torysa. Dolina ta graniczy z najdalej wysuniętymi na wschód pasmami łuku **tatrzańskiego** Karpat Centralnych (Branisko - 1193 m n.p.m. i Czarna Góra - 1028 m n.p.m.) i Górami Słańskimi, tworzącymi wschodnie zakończenie wewnętrznego łuku Karpat Wulkanicznych.

Pasma górskie Karpat Wulkanicznych powstały w procesie wybuchów wulkanicznych, jakie zachodziły w okresie młodszego **trzeciorzędu**, we wnętrzu łuku karpackiego. Budują je skały typowe dla **provincji magmatycznej** wapienno-alkalicznej, a więc różne rodzaje **andezytów** i **dacytów**, które są tworamii kilku starszych faz wylewów. W rezultacie późniejszych wylewów powstały także niewielkie ilości **ryolitów** i bazaltów. W efekcie wylewów i wybuchów wulkanicznych w okresie **mioceno-plejstoceni** utworzone zostały rozległe płyty **tufów**, które po zmieszaniu się z różnej frakcji okruchami masywnej skały utworzyły **aglomeraty** wulkaniczne. Aktywność wulkaniczna ograniczona była w Karpatach Wschodnich w pasie równoległym do **fliszu**.

Góry Słańskie stanowią wschodnie zakończenie wewnętrznego łuku wulkanicznego. Przebiegają one południkowo na linii uskoków **tektonicznych**, złożone są z czterech masywów andezytowych oddzielonych głębokimi przełęczami, z których północny jest najwyższy z kulminacją Szymonka (1092 m n.p.m.). Elementami rzeźby wulkanicznej Karpat Wschodnich, są na terenie Słowacji Wschodniej, grupy górskie Wyhorlat z najwyższym wzniesieniem Wyhorlat (1076 m n.p.m.) i Popriczny (1024 m n.p.m.), wznoszące się bezpośrednio nad Niziną Wschodniosłowacką.

Klimat Słowacji Wschodniej jest umiarkowanie kontynentalny i kształtuje się pod wpływem mas powietrza atlantyckiego. Jego kontynentalizm wzrasta w miarę posuwania się z zachodu na wschód, czego wyrazem jest różnica między średnią temperaturą najzimniejszego i najcieplejszego miesiąca, wynosząca w Prešov 23°C, a w Mariańskich Łażniach tylko 18,5°C. Średnia roczna temperatura wynosi około 7°C. Najniższe temperatury przypadają z reguły na styczeń i wahają się w granicach od 0 do -6,0°C, pomijając tereny górskie. Najcieplejszym miesiącem jest lipiec, którego średnie temperatury, wahają się między 15,8° a 20,2°C. W miarę wzrostu wysokości nad poziomem morza temperatury letnie na terenach górskich spadają bardzo szybko. Środkowa Słowacja należy do regionu o zróżnicowanej wielkości rocznych opadów atmosferycznych. Najwilgotniejsze są części północno-zachodnie, najsuchsze zaś południowo-wschodnie. Wysokość opadów zależy od wzniesienia nad poziomem morza i ekspozycji danego pasma górskiego, głębokie śródgórskie kotliny mają opady znacznie niższe. Najsuchsze są okolice Košic, gdzie opady nie przekraczają 600 mm, najwyższe zaś w Beskidzie Słańskim, w północnej części Słowacji. Liczba dni z pokrywą śnieżną rośnie ku górze i ku wschodowi. Na wysokości 1200 m n.p.m. wynosi 150 dni, a na wysokości 1600 m n.p.m. wynosi już 200 dni. Równoległe z tym, rośnie też udział śniegu w sumie opadów osiągając na wysokości 1000 m jednej trzeciej, a na wysokości około 1700 m - połowy ogólnej sumy opadów.

Pod względem cyrkulacji mas powietrza Słowacja wykazuje skomplikowane stosunki, ponieważ tu sięgają prócz atlantyckich, także częściowo **wpływy pontyjskie** i śródziemnomorskie. Ogólnie przeważają wiatry zachodnie, przeszło dwa razy częstsze od wschodnich. Liczne odchylenia od tych zasahniczych kierunków uwarunkowane są ukształtowaniem powierzchni terenu.

--◆--

Najbardziej rozpowszechnionym w Karpatach Centralnych typem gleb są **bielice** i brunatne, mniejszy jest udział czarnoziemów, mań i innych gleb napływowych, a także **redzin**. Na obszarach górskich i skalistych przeważają **gleby szkieletowe**, o dużej zawartości niezwiędzających odłamków skalnych. Na wyżynach i niższych partiach gór, na poziomie 400-800 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza zazwyczaj 750-800 mm, przeważają wyraźnie gleby **darniowo**-bielicowe i bielicowe. Największe ich obszary występują w kotlinach śródgórskich północnej Słowacji. W górach od wysokości 800 m n.p.m., szczególnie zaś na większych wysokościach, gdzie panują niekorzystne warunki klimatyczne, występują niemal wyłącznie kamieniste gleby szkieletowe. Zajęte są prawie całkowicie przez lasy i górskie pastwiska. W dolinie Torusy występują żyzne **gleby aluwialne** napływowe.

--◆--

Pod względem florystycznym Prešov leży w strefie Pannonicum. Pannonicum obejmuje pagórki wznoszące się nie wyżej niż 400-500 m n.p.m. i obejmuje gleby przeważnie neutralne lub alkaiczne, względnie piaszczyste. Należą tu także zbiorowiska bagienne i nadrzeczne. Na Słowacji w obręb Pannonicum zalicza się także całą Nizinę Naddunajską, Nadcisańską oraz niżej leżące dna dolin i kotlin śródkarpackich.

--◆--

Świat zwierzęcy Słowacji należy do holarctycznej - europejsko-obskiej krainy. Spotyka się tu przedstawicieli nie tylko leśnej, ale i stepowej fauny. W rezerwatach słowackich występują drapieżniki jak wilk, niedźwiedź brunatny i ryś oraz lisy. W Narodowym Parku w **Tatrach** spotyka się kozice, jelenie, sarny, świstaki i niedźwiedzie.

Košice

Miasto położone w Kotlinie Koszyckiej nad rzeką Hornad, w południowo-wschodniej części Słowacji. Kotlinę ogranicza od wschodu pasmo Gór Słańskich, tworzące wschodnie zakończenie wewnętrznego łuku Karpat Wulkanicznych, od południowego wschodu wznoszące się wypowo Zemplińskie Pagórki, stanowiące ocalały wśród **zapadlisk** fragment Karpat Centralnych, od północnego wschodu i wschodu wielka grupa górską Rudaw Słowackich i Kras Słowacki.

Pasma Gór Słańskich położone w strefie Karpat Wulkanicznych powstało w procesie wybuchów wulkanicznych, jakie zachodziły w okresie młodszego **trzeciorzędu** we wnętrzu łuku karpackiego. Zbudowane jest ze skał typowych dla **provincji magmatycznej** wapienno-alkalicznej, a więc z różnego rodzaju **andezytów** i **dacytów**, niewielkiej ilości **ryolitów** i **bazaltów** oraz **aglomeratów** wulkanicznych. Stanowią one wschodnie zakończenie wewnętrznego łuku wulkanicznego o przebiegu południkowym, zgodnie z przebiegiem linii uskokuw **tektonicznych**. Składają się z czterech masywów andezytowych, oddzielonych głębokimi przełęczami, z których północny jest najwyższy z kulminacja Szymonka (1092 m n.p.m.).

Grupa górską Rudaw Słowackich tworzy trzeci łuk Karpat Centralnych o powierzchni około 4360 km². Rozległy trzon Rudaw zbudowany jest głównie z **gnejsów** i małych wysepek granitów, a także pokażnej masy **gabry**, **porfiroidów**, **fyllitów** i skał starszego **paleozoiku**, które w całych Karpatach spotykamy tylko w tej grupie. Najwyższe szczyty znajdują się w obrębie trzonu (Stolica 1480 m n.p.m.). W obustronnej otoczce **mezozoicznych** wapieni zachowały się rozległe resztki dawnych **penepłen**, wyróżniające się wybitnie od otoczenia, ponieważ powierzchnia ich jest silnie skrasowiała. W części południowo-wschodniej, graniczącej z Kotliną Koszycką, takim krasowym obszarem jest Kras Południowo-Słowacki. Jest to najbardziej typowy obszar krasowy, złożony z szeregu typowych, usianych lejkami, krasowych płańin o wzniesieniu 500-900 m n.p.m., oddzielonych od siebie szerokimi padołami o płaskim dnie i stromych zboczach wysokości 200-500 m

Klimat Słowacji Wschodniej jest umiarkowanie kontynentalny i kształtuje się pod wpływem mas powietrza atlantyckiego. Jego kontynentalizm wzrasta w miarę posuwania się z zachodu na wschód, czego wyrazem jest różnica między średnią temperatura najzimniejszego i najcieplejszego miesiąca, wynosząca w **Prešov** 23°C, a w Mariańskich Łażniach tylko 18,5°C. Średnia roczna temperatura wynosi około 7oC. Najniższe temperatury przypadają z reguły na styczeń i wahają się w granicach od 0o do -6,0°C, pomijając tereny górskie. Najcieplejszym miesiącem jest lipiec, którego średnie wahają się między 15,8° a 20,2°C. W miarę wzrostu wysokości nad poziomem morza temperatury letnie na terenach górskich spadają bardzo szybko. Środkowa Słowacja należy do regionu o zróżnicowanej wielkości rocznych opadów atmosferycznych. Najwilgotniejsze są części północno-zachodnie, najsuchsze zaś południowo-wschodnie. Wysokość opadów zależy od wzniesienia nad poziomem morza i ekspozycji danego pasma górskiego, głębokie śródgórskie kotliny mają opady znacznie niższe. Najsuchsze są okolice Košic, gdzie opady nie przekraczają 600 mm, najwyższe zaś w Beskidzie Śląskim, w północnej części Słowacji. Liczba dni z pokrywą śnieżną rośnie ku górze i ku wschodowi. Na wysokości 1200 m n.p.m., wynosi 150 dni, a na wysokości 1600 m n.p.m., wynosi już 200 dni. Równoległe z tym, rośnie też udział śniegu w sumie opadów osiągając na wysokości 1000 m jednej trzeciej, a na wysokości około 1700 m - połowy ogólnej sumy opadów.

Pod względem cyrkulacji mas powietrza Słowacja wykazuje skomplikowane stosunki, ponieważ sięgają tu prócz atlantyckich, także częściowo **wplywy pontyjskie** i śródziemnomorskie. Ogólnie przeważają wiatry zachodnie, przeszło dwa razy częstsze od wschodnich. Liczne odchylenia od tych zasadniczych kierunków uwarunkowane są ukształtowaniem powierzchni terenu.

Pod względem **hydrograficznym** obszary te należą do zlewiska Morza Czarnego przez Dunaj i Cisę (**dorzecze** Hornadu). Naturalnych wód stojących jest niewiele. Najliczniejszą kategorię tworzą zbiorniki wodne związane z rozpuszczaniem skał wapiennych i podziemnym krążeniem wód w obszarach krasowych. Są one przeważnie malutkie, a występują bądź w zagłębieniach uszczelnionych lejków krasowych, bądź na dnie przepaści krasowych czy nawet w głębi jaskiń.

Niewielka rozległość terytorialna Karpat oraz brak jaskrawych różnic klimatycznych na tym obszarze powoduje, że o zróżnicowaniu glebowym decyduje przede wszystkim charakter ukształtowania oraz materiał podłoża skalnego. Ponieważ w ukształtowaniu zaznacza się wielkie urozmaicenie, stąd także występujące tu gleby należą do różnych typów.

Rozpowszechnionym w Karpatach Centralnych typem gleb są **bielice** i brunatne, mniejszy jest udział innych gleb. Na obszarach górskich i skalistych przeważają **gleby szkieletowe** o dużej zawartości niezwiertzałych odłamków skalnych. Na wyżynach i niższych partiach gór, na poziomie 400-800 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza zazwyczaj 750-800 mm, przeważają gleby **darniowo-bielicowe** i bielicowe. Największe ich obszary występują w kotlinach śródgórskich, północnej Słowacji. W górach od wysokości 800 m n.p.m., szczególnie zaś na większych wysokościach, gdzie panują niekorzystne warunki klimatyczne, występują niemal wyłącznie kamieniste **gleby szkieletowe**. Zajęte są prawie całkowicie przez lasy i górskie pastwiska. W obszarach pagórkowatych leżących na poziomie 200-500 m n.p.m. i średniej temperaturze lipca 16,0-18,0°C, panującym typem są gleby brunatne. W grupach wulkanicznych Karpat, we wschodniej Słowacji, gleby tego typu sięgają nieco wyżej, na których porastają lasy dębowo-bukowe. Na terenach tej strefy, gdzie występują skały **margliste** i wapienne miejsce gleb brunatnych zajmują **redziny**. Typowym obszarem redzin są m.in. margliste partie zachodniej części Kotliny Koszyckiej. Na terenach równinnych Kotliny występują też gleby o typie czarnoziemów, utworzone na podłożu **lessów** i glinek podobnego typu. Na niższych częściach nadrzecznej równiny Hornadu występują **gleby aluwialne** i mady.

Pod względem florystycznym Kotlinę Koszycką obejmuje strefa Pannonicum. Pannonicum obejmuje pagórki wznoszące się nie wyżej niż 400-500 m n.p.m. i obejmuje gleby przeważnie neutralne lub alkaiczne, względnie piaszczyste. Na Słowacji w obręb Pannonicum zalicza się także całą Nizinę Naddunajską, Nadcisańską oraz niżej leżące dna dolin i kotlin śródkarpackich.

W Karpatach, górną granicę wysokopiennego lasu, tworzy obok świerka, niekiedy także modrzew i limba, a z liściastych jarzębina. W **Tatrach** granica ta przebiega na wysokości 1500 m n.p.m. Najwyższy szczyt wulkaniczny w Karpatach - Polana (1459 m n.p.m.), jak również najwyższy szczyt Rudaw Słowackich - Stolica (1480 m. n.p.m.) są aż po sam wierzchołek pokryte lasem. W Karpatach do wysokości 1200 m n.p.m., a także w wulkanicznych i **fliszowych** pasmach Karpat Zachodnich przeważają lasy bukowe z domieszką dębu. Lasy dębowe zajmują większe obszary w południowych przedgórzach Karpat do wysokości 500-600 m n.p.m. Wzdłuż rzek występują lasy liściaste, złożone z dębów, wierzb i topoli oraz wielkie połacie łąk.

Humenné

Miasto położone w skrajnie północnej części Niziny Wschodniosłowackiej, wchodzącej wąskim klinem między Ondawską Wierzchowiną od północy i grupą górską Wyhorlat strefy Karpat Wulkanicznych, od wschodu i południowego-wschodu.

Słowackie pasmo Wierzchowiny Ondawskiej, odpowiadające Beskidu Niskiego po stronie polskiej, zajmuje rozległy obszar między rzeką Laborec a Toplą i stanowi pokaźny, rozczłonkowany erozyjnie masyw piaskowcowy. Najwyższe jej wzniesienie znajduje się w okolicy **Bardejova** (Busow 1010 m n.p.m.). W krajobrazie Wierzchowiny widoczne są wyraźne stoki, opadające nieco gwałtowniej ku południowi niż w kierunku północnym. Rysy szczegółowe rzeźby tego obszaru nawiązują do występowania piaskowców i łupków w podłożu.

Pasma Gór Wyhorlat należące do strefy Karpat Wulkanicznych powstało w procesie wybuchów wulkanicznych, jakie zachodziły w okresie młodszego **trzeciorzędu** we wnętrzu łuku karpackiego. Zbudowane jest ze skał typowych dla **provincji magmatycznej** wapienno-alkalicznej, a więc z różnego rodzaju **andezytów** i **dacytów**, niewielkiej ilości **ryolitów** i **bazaltów** oraz **aglomeratów** wulkanicznych. Stanowią one najbardziej wschodnie zakończenie wewnętrznego łuku wulkanicznego.

Klimat regionu Niziny Wschodniosłowackiej jest umiarkowanie kontynentalny i kształtuje się pod wpływem mas powietrza atlantyckiego. Jego kontynentalizm wzrasta w miarę posuwania się z zachodu na wschód. Średnia, roczna temperatura wynosi około 7°C. Najniższe temperatury przypadają z reguły na styczeń i wahają się w granicach od 0o do -6,0°C, pomijając tereny górskie. Najcieplejszym miesiącem jest lipiec, którego średnie wahają się między 15,8° a 20,2°C. W miarę wzrostu wysokości nad poziomem morza, temperatury letnie na terenach górskich spadają bardzo szybko. Kotlina Koszycka należy do obszarów najsuchszych. Wysokość opadów zależy od wzniesienia nad poziomem morza i ekspozycji danego pasma górskiego, głębokie śródgórskie kotliny mają opady znacznie niższe. Opady nie przekraczają tu 600 mm. Liczba dni z pokrywą śnieżną rośnie ku górze i ku wschodowi. Na wysokości 1200 m n.p.m. wynosi 150 dni, a na wysokości 1600 m n.p.m. wynosi już 200 dni. Równoległe z tym, rośnie też udział śniegu w sumie opadów, osiągając na wysokości 1000 m jednej trzeciej, a na wysokości około 1700 m - połowy ogólnej sumy opadów.

Pod względem cyrkulacji mas powietrza Słowacja Wschodnia wykazuje skomplikowane stosunki, ponieważ tu sięgają prócz atlantyckich także częściowo **wpływy pontyjskie** i śródziemnomorskie. Ogólnie przeważają wiatry zachodnie, przeszło dwa razy częstsze od wschodnich. Liczne odchylenia od tych zasadniczych kierunków uwarunkowane są ukształtowaniem powierzchni terenu.

Pod względem **hydrograficznym** obszary te należą do zlewiska Morza Czarnego przez Dunaj i Cise (**dorzecze** Hornadu). Naturalnych wód stojących jest niewiele. Występuje tu jednakże rzadko spotykany typ **jezior osuwiskowych**, powstających przez osunięcie się mas skalnych ze zbocza na dno dolin, tamując spływ wód gromadzących się w dolinie. Największym jeziorem w Słowacji tego typu jest Wyhorlackie Morskie Oko na wysokości 618 m n.p.m., o powierzchni 13,8 ha i głębokości około 25 m. Liczną kategorię tworzą zbiorniki wodne związane z rozpuszczaniem skał wapiennych i podziemnym krążeniem wód w obszarach krasowych.

Niewielka rozległość terytorialna Karpat oraz brak jaskrawych różnic klimatycznych na tym obszarze powoduje, że o zróżnicowaniu glebowym decyduje przede wszystkim charakter ukształtowania oraz materiał podłoża skalnego. Ponieważ w ukształtowaniu zaznacza się wielkie urozmaicenie, stąd także występujące tu gleby należą do różnych typów.

Rozpowszechnionym w Karpatach Centralnych typem gleb są **bielice** i brunatne, mniejszy jest udział innych gleb.

Na otaczających środkowy bieg rzeki Labores obszarach górskich i skalistych przeważają **gleby szkieletowe**. Na wyżynach i niższych partiach gór, na poziomie 400-800 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza zazwyczaj 750-800 mm, przeważają gleby **darniowo-bielicowe** i **bielicowe**. W górach od wysokości 800 m n.p.m., szczególnie zaś na większych wysokościach, gdzie panują niekorzystne warunki klimatyczne występują niemal wyłącznie kamieniste gleby szkieletowe. Zajęte są prawie całkowicie przez lasy i górskie pastwiska. W obszarach pagórkowatych leżących na poziomie 200-500 m n.p.m. i średniej temperaturze lipca 16,0-18,0oC panującym typem są gleby brunatne. W grupach wulkanicznych Karpat we wschodniej Słowacji gleby tego typu sięgają nieco wyżej, na których porastają lasy dębowo-bukowe. Na terenach tej strefy, gdzie występują skały **margliste** i wapienne miejsce gleb brunatnych zajmują **redziny**. Na niższych częściach nadrzecznej równiny rzeki Laborec występują **gleby aluwialne** i mady.

Pod względem florystycznym w okolicach Humenné zbiegają się granice trzech regionów: Pannonicum, Beschidicum i Subcarpaticum. Pannonicum obejmuje pagórki wznoszące się nie wyżej niż 400-500 m n.p.m. i obejmuje gleby przeważnie neutralne lub alkaiczne, względnie piaszczyste. Na Słowacji w obręb Pannonicum zalicza się także całą Nizinę Naddunajską, Nadcisańską oraz niżej leżące dna dolin i kotlin śródkarpackich. Beschidicum stanowi podregion przeważnie podgórskiej, mało urozmaiconej flory gleb **fiszowych** z wtrąceniami elementów panońskich w dolinach rzek oraz typowo karpackich na wyższych stanowiskach. Brak tu na ogół **endemitów**, przeważają **fitocenozy leśne**. Subcarpaticum charakteryzuje brak elementów wysokogórskich oraz wielu elementów zachodnio-karpackich. Zaznaczają się natomiast liczne, w znacznym stopniu **endemiczne gatunki** wschodnio-karpackie (siedmiogrodzkie). Ten podregion florystyczny ogranicza się tylko do wulkanicznej grupy Wyhorlat w Słowacji Zachodniej.

Świat zwierzęcy Słowacji Wschodniej należy do holarktycznej - europejsko-obskiej krainy. Spotyka się tu przedstawicieli nie tylko leśnej, ale i stepowej fauny. W rezerwach słowackich występują drapieżniki jak wilk, niedźwiedź brunatny i ryś oraz lisy.

Oravský Podzámok

Oravský Podzámok leży nad Orawą, w kotlinie Górnej Orawy, stanowiącej zachodni kraniec Obniżenia Orawsko-Podhalańskiego, której większa część leży w Polsce.

Położenie geograficzne Kotliny Górnej Orawy wyznacza przebieg pasm górskich od północy - Orawskiej Magury i Pogórza Skoruszyńskiego, należących do Karpat Fliszowych, od zachodu - Mała Fatra, od południa - Hale Orawsko-Liptowskie, zwane Górami Choczańskimi, zaś od wschodu - Tatr Zachodnich, wchodzącymi w skład Karpat Centralnych.

Pod względem budowy geologicznej każda prawie grupa górską Karpat Centralnych zbudowana jest z trzech głównych jednostek strukturalnych: trzonu krystalicznego z pokrywą skał osadowych, fałdów wierzchowych oraz dwóch pokryw **plaszczowin reglowych**. Najdłuższym łukiem Karpat Centralnych jest leżący w ich zewnętrznej części łuk tatrzański. Na obszarze Słowacji składa się on z ośmiu pasm górskich: Małe Karpaty, Powaski Inowiec, Góry Strażowskie, Mała Fatra, Góry Choczańskie, **Tatry**, Góry Lewockie i Niżne Tatry.

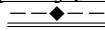
Budowa Tatr jest asymetryczna. Serie sfałdowanych skał osadowych występują tylko po północnej stronie Tatr, natomiast wysoko wypiętrzony trzon krystaliczny od południowej strony ścięty jest uskokiem. Sąsiaduje on bezpośrednio z **fliszowym** dnem Kotliny Liptowskiej i Kotliny Spiskiej. Trzon krystaliczny zbudowany jest z różnych odmian granitu i skał metamorficznych, przy czym granity i **dioryty** kwarcowe przeważają we wschodniej części Tatr, a **gnejsy** i łupki krystaliczne w części zachodniej. Tatry dzielą się na niższe Zachodnie o rzeźbie, która zachowała liczne ślady ukształtowania **trzeciorzędowego**, przemodelowanego tylko częściowo przez **procesy glacialne**, z najwyższym szczytem Bystrą (2248 m n.p.m.) i Wysokie, stanowiące jedyną w całych Karpatach grupę o rzeźbie typowo wysokogórskiej, w której dominują formy glacialne (Gerlach 2655 m n.p.m.).

Góry Choczańskie różnią się od innych grup górskich Karpat Centralnych zupełnym brakiem trzonu krystalicznego. Jest to swoisty górotwór zbudowany w zachodniej części z małych brył **dolomitowych** ułożonych na pokładzie **margli**, w części środkowej złożony z większej dolomitowej masy Wielkiego Chocza (1611 m n.p.m.), we wschodniej części składający się z kilku wapienno-dolomitowych bloków porozcinanych głębokimi skalistymi dolinami.

Mała Fatra rozcięta jest streczniańskim przełomem Wagu na dwie grupy, które noszą nazwy od najwyższych szczytów Łuczańska 1477 m n.p.m.) i bezpośrednio ograniczająca od zachodu Obniżenie Orawsko-Podhalańskie - Wielkiego Krywania (1709 m n.p.m.). Obie mają typowo niesymetryczną budowę z trzonami od wnętrza i seriami osadowymi od zewnątrz, obie sięgają ponad granicę lasów, przy czym grupa krywańska ma dość ostre granice i liczne formy peryglacialne.

Karpaty Fliszowe zajmując znaczne obszary w Słowacji, szczególnie na pograniczu z Morawami i Śląskiem oraz z Polską, tworzą zewnętrzną strefę Karpat. Rzeźba jej jest o wiele łagodniejsza i bardziej monotonna od rzeźby Karpat Centralnych i nie różni się prawie od typowej rzeźby polskich Beskidów. Charakterystycznym elementem są jedynie skałki wapienne, tak zwanego zewnętrznego pasa skałkowego, występujące w nielicznych punktach. Takie pasmo fliszowe tworzy Orawska Magura, do której od południa przyklejone są liczne skałki wapienne, zajmując jednakże podrzędne miejsce w stosunku do wyniosłego grzbietu (Kubińska Hala 1347 m n.p.m.).

Urozmaiczone ukształtowanie Słowacji pociąga za sobą lokalne zmiany klimatyczne. Klimat tego kraju kształtuje się pod wpływem mas powietrza napływających z Atlantyku i odznacza się jeszcze przeważającymi, choć słabiej niż w Polsce wpływami oceanicznymi. W przebiegu temperatur zaznacza się wielka rola wzniesienia nad poziom morza, która znacznie przewyższa rolę szerokości geograficznej danego punktu. Jeśli pominiemy obszary typowo górskie to obszar Słowacji objęty jest granicami **izoterm** rocznych od 6 do 10°C. Najwyższe średnie, roczne temperatury (8,5°C) wykazują tereny nizinne na południu. Chłodniejsze są kotliny śródkarpackie i wszystkie wyżej położone miejscowości w Karpatach (Liptowski Hradek 5,9°C, Spiska Nowa Wieś 6,8°C). Najniższe temperatury miesięczne przypadają z reguły na styczeń i obniżają się nie tyle w miarę posuwania się na północ, co na wschód (**Prešov** -3,9°C, Spiska Nowa Wieś -5,5°C). W Karpatach temperatury letnie ubywają szczególnie szybko w miarę posuwania się ku górze. W Karpatach najsilniejsze zachmurzenie występuje w Tatrach i Beskidzie Wysokim (ponad 65%), szybko spadając ku południowi do 40% (okolice Bratysławy, Prešov). Na nizinach największe zachmurzenie przypada na zimę (grudzień, styczeń), spadając stopniowo aż do pełnego lata. W kotlinach śródgórskich maksimum przypada na listopad. W górach zaś z reguły najmniejsze zachmurzenie jest w zimie, maksimum przypadają na listopad i marzec-kwiecień.

W Karpatach sumy roczne opadów wykazują duże zróżnicowanie, ich wysokość zależy od wzniesienia i ekspozycji danego pasma górskiego. Głębokie śródgórskie kotliny mają opady znacznie niższe. Najsuchszą jest część niziny między Wagiem i Ipolą oraz okolice Košic, gdzie opady nie przekraczają 600 mm. Najwyższe opady są w Beskidzie Śląskim i Wysokim, w Małej Fatrze oraz w Wysokich Tatrach. Roczny rozkład opadów jest nierównomierny i charakteryzuje się generalnie przewagą opadów letnich nad zimowymi. Maksimum letnie występuje przeważnie w lipcu, ale w znacznej części południowych stoków Karpat przesuwają się na czerwiec. Liczba dni z pokrywą śnieżną rośnie ku wschodowi, dochodząc na wzniesieniu 1200 m do około 150 dni w roku, a na wysokości 1600 m do 200 dni. Okres bezśnieżny na Łomnicy wynosi tylko 65 dni.

Pod względem **hydrograficznym** Karpaty Centralne należą do zlewiska Morza Bałtyckiego przez dopływy Wisły (**dorzecze** Dunajca i Popradu) oraz Morza Czarnego przez Dunaj i Cise. Najważniejszymi rzekami Słowacji, a zarazem Karpat Centralnych są dopływy Dunaju: Wag, Morawa i Hron. Wag odznacza się znaczną długością (391 km) i pokaźnym przepływem. Jest ona najbardziej typową górską rzeką Słowacji, odznaczająca się największymi zasobami sił wodnych. Naturalnych wód stojących jest w Słowacji bardzo niewiele, są małe i prawie nie mają znaczenia gospodarczego. Wśród nich występują **jeziora polodowcowe, osuwiskowe i krasowe**. Najliczniejsze, największe i najładniejsze jeziora są pochodzenia lodowcowego i są związane z **plejstoceńskim** zlodowaceniem miejscowym najwyższych grup górskich. Najliczniejsze jeziora występują w Tatrach Wysokich, gdzie ich jest około 100. Przeważnie mają charakter **jezior cyrkowych**, wgłębionych w litą skałę. W Tatrach znajduje się jedno z największych jezior Słowacji, Wielki Staw Hińczowy o powierzchni 18,2 ha oraz Popradzki Staw i Zielony Staw Kieżmarski, zaliczane do najpiękniejszych. Najwyżej położone jezioro tatrzańskie znajduje się na wysokości 2180 m n.p.m., większa część leży na wysokościach 1700-2100 m n.p.m., nieliczne tylko występują poniżej, w strefie lasów i kosówki. Inny typ jezior Karpat Centralnych tworzą zbiorniki związane z rozpuszczaniem skał wapiennych i podziemnym krążeniem wód w obszarach krasowych. Znane są one z krasu południowej Słowacji. Daleko liczniejsze i większe od jezior są w Słowacji sztuczne zbiorniki wodne.

Ważnym elementem bogactw naturalnych Karpat Centralnych są liczne i różnorodne źródła mineralne, wśród których nierzadko zdarzają się cieplice. Ze źródeł mineralnych Słowacji, największą popularność od dawna, mają siarczane cieplice w Pieszczanach. Podobny charakter mają mniej gorące źródła w Trenczyńskich Cieplicach, a także w Sliaczu koło Zwolenia, szczyawy i źródła siarkowe w Smokowcu u podnóża Tatr oraz źródła w Rajeckich Cieplicach na południe od Żyliny, w Turczańskich Cieplicach w południowej części Kotliny Turczańskiej i Bojnicach nad górną Nitą.

Niewielka rozległość terytorialna Karpat Centralnych oraz brak jaskrawych różnic klimatycznych na tym obszarze powoduje, że o zróżnicowaniu glebowym decyduje przede wszystkim charakter ukształtowania oraz materiał podłoża skalnego. Ponieważ w ukształtowaniu zaznacza się wielkie urozmaicenie, toteż dotyczy ono także występowania różnych typów gleb.

Najbardziej rozpowszechnionym w Karpatach Centralnych typem gleb są **bielice** i brunatne, mniejszy jest udział czarnoziemów, mań i innych gleb napływowych, a także **redzin**. Na obszarach górskich i skalistych przeważają **gleby szkieletowe** o dużej zawartości niezwiertzalnych odłamków skalnych. Na równych terenach leżących na wysokości do około 250 m n.p.m., odznaczających się sumą opadów 600 mm i średnią lipca powyżej 18,0°C, największe znaczenie mają gleby o typie czarnoziemów, utworzone na podłożu **lessów** i gliniek podobnego typu oraz w dolinach Dunaju, Cisy i większych rzek karpaccich - mady i **gleby aluwialne**. Na obszarach pagórkowatych leżących na poziomie 200-500 m n.p.m. oraz opadach rocznych 600-700 mm i średniej temperaturze lipca 16,0°C panującym typem są gleby brunatne. Zajmują one w Karpatach niższe partie ich południowej części. Na wyżynach i niższych partiach gór, na poziomie 400-800 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza zazwyczaj 750-800 mm, przeważają wyraźnie **gleby bielcowe**. Największe ich obszary występują w kotlinach śródgórskich północnej Słowacji. W górach od wysokości 800 m n.p.m., szczególnie zaś na większych wysokościach, gdzie panują niekorzystne warunki klimatyczne, występują niemal wyłącznie kamieniste gleby szkieletowe. Zajęte są prawie całkowicie przez lasy i górskie pastwiska.

Niektóre płaskie odcinki kotlin (np. Orawskiej, Spiskiej) pokryte są glebami torfowymi o przeważającym charakterze torfowisk wysokich.

Pod względem florystycznym Kotlina Orawska leży w strefie graniczącej dwóch podregionów florystycznych: Beschidicum i Eucarpaticum.

Beschidicum stanowi podregion przeważnie podgórskiej, mało urozmaiconej flory gleb fliszowych z wtarceniami elementów panońskich w dolinach rzek oraz typowo karpaccich na wyższych stanowiskach. Brak tu na ogół **endemitów**, przeważają **fitocenozy leśne**, czynnik wysokości słabo się zaznacza. Eurocarpaticum to podregion typowej flory zachodniokarpacciej, odznaczający się mnóstwem endemitów i wielkim urozmaiceniem fitocenozy w zależności od rodzaju skał podłoża i wysokości nad poziom morza. Silnie zaznaczony jest także wpływ północnego i lokalnego zlodowacenia przez pokaźną liczbę elementów borealnych, syberyjskich i alpejskich.

Przebieg górnej granicy lasów jest istotnym elementem charakterystyki florystycznej regionu Karpat Centralnych. Wznosi się ona wyraźnie od zachodu ku wschodowi, sięgając w Karpatach znacznie większych wzniesień. W Karpatach górną granicę wysokopiennego lasu tworzy obok świerka, niekiedy także modrzew i limba, a z liściastych jarzębina. W Tatrach granica ta

przebiega na wysokości 1500 m n.p.m. Najwyższy szczyt wulkaniczny w Karpatach - Polana (1459 m n.p.m.), jak również najwyższy szczyt Rudaw Słowackich - Stolica (1480 m. n.p.m.) są aż po sam wierzchołek pokryte lasem.

Dzisiejsze leśne zespoły roślinne są tworamii silnie zmienionymi i nadal stale zmienianymi przez człowieka. Najważniejsze elementy tych zmian to silne ograniczenie zasięgu lasów, a w ich obrębie daleko idące przesunięcia składu gatunkowego na korzyść szpilkowych, szczególnie świerka.

Bojnice

Miasto położone jest w dolinie górnego biegu rzeki Nitry, u podnóża rozległego pasma Gór Strażowskich, zaliczanych do Karpat Centralnych.

Góry Strażowskie wyróżniają się wielkim rozmiarem serii osadowych i posiadają tylko dwa małe trzony krystaliczne. Jest to Mała Magura o wysokości 1162 m n.p.m. oraz Suchy, o wysokości 1026 m n.p.m. Środkową część zajmują rozległe osady sfałdowane w **fazie laramijskiej** z najwyższym szczytem Strażów (1214 m n.p.m.). Są one rozczłonkowane erozyjnie na 8 niewielkich części zbudowanych z odpornych wapieni, między którymi w materiale **marglistym** wymyte są głębokie kotlinki. Na północnym-zachodzie wchodzi tu Manińska Grupa Skałek (891 m n.p.m.), będąca częścią Pasa Skałek i stanowiąca dwie duże rafy wapienne, przecięte przełomami potoku. Wreszcie na północy przynależą do pasma Sulowskie Skały, stanowiące dwa skaliste grzbiecie ze **zlepieńców eoceńskich**, złączone ze sobą na północy. Duże zróżnicowanie grzbiętów, płaskowyżów, kotlin i innych drobnych **form rzeźby** czynią Góry Strażowskie jedną z ciekawszych grup w Karpatach Centralnych.

Urozmaiczone ukształtowanie centralnej części Słowacji pociąga za sobą lokalne zmiany klimatyczne. Klimat kształtuje się tu pod wpływem mas powietrza napływających z Atlantyku i odznacza się jeszcze przeważającymi, choć słabiej niż w Polsce wpływami oceanicznymi. Na południowych stokach Karpat zaznaczają się wyraźnie **wpływy pontyjskie**, a nawet do pewnego stopnia śródziemnomorskie. Przy niewielkiej stosunkowo rozciągłości różnice położenia poziomego ustępują w zakresie właściwości klimatu różnicom uwarunkowanym wyniesieniem nad poziomem morza.

W przebiegu temperatur rocznych, wielką rolę odgrywa wyniesienie nad poziom morza, które znacznie przewyższa rolę szerokości geograficznej danego punktu. Jeśli pominiemy obszary typowo górskie, to obszar Słowacji objęty jest granicami **izoterm** rocznych od 6°C do 10°C. Najwyższe średnie roczne temperatury (8,5°C) wykazują tereny nizinne na południu (Bratysława 21,8°C). Chłodniejsze są kotliny śródkarpackie i wszystkie wyżej położone miejscowości w Karpatach (Liptowski Hradek 5,9°C, Spiska Nowa Wieś 6,8°C). Najniższe temperatury miesięczne przypadają z reguły na styczeń i obniżają się nie tyle w miarę posuwania się na północ, co na wschód (**Prešov** -3,9°C, Spiska Nowa Wieś -5,5°C). W Karpatach temperatury letnie ubywają szczególnie szybko w miarę wzrostu wysokości. W Karpatach najsilniejsze zachmurzenie występuje w **Tatrach** i Beskidzie Wysokim (ponad 65%), szybko spadając ku południowi do 40% (okolice Bratysławy, Prešov). Na nizinach największe zachmurzenie przypada na zimę (grudzień, styczeń), spadając stopniowo aż do pełnego lata. W kotlinach śródgórskich maksimum przypada na listopad. W górach zaś z reguły najmniejsze zachmurzenie jest w zimie, maksimum przypadają na listopad i marzec-kwiecień.

W Karpatach sumy roczne opadów wykazują duże zróżnicowanie, ich wysokość zależy od wzniesienia i ekspozycji danego pasma górskiego. Głębokie śródgórskie kotliny mają opady znacznie niższe. Najsuchszą jest część niziny między Wagiem i Ipołą oraz okolice Košic, gdzie opady nie przekraczają 600 mm. Najwyższe opady są w Beskidzie Śląskim i Wysokim, w Małej Fatrze oraz w Wysokich Tatrach. Roczny rozkład opadów jest nierównomierny i charakteryzuje się generalnie przewagą opadów letnich nad zimowymi. Maksimum letnie występuje przeważnie w lipcu, ale w znacznej części południowych stoków Karpat przesuwają się na czerwiec. Liczba dni z pokrywą śnieżną rośnie ku wschodowi, dochodząc na wzniesieniu 1200 m do około 150

dni w roku, a na wysokości 1600 m do 200 dni. Okres bezśnieżny na Łomnicy wynosi tylko 65 dni.

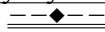

Pod względem hydrograficznym Karpaty Centralne należą do zlewiska Morza Bałtyckiego przez dopływy Wisły (**dorzecze** Dunajca i Popradu) oraz Morza Czarnego przez Dunaj i Cise. Najważniejszymi rzekami Słowacji, a zarazem Karpat Centralnych są dopływy Dunaju: Wag, Morawa, Nitra i Hron. Daleko liczniejsze i większe od jezior są w Słowacji sztuczne zbiorniki wodne.

Ważnym elementem stosunków wodnych Gór Strażowskich i Karpat Centralnych są liczne i różnorodne źródła mineralne, wśród których nierzadko zdarzają się cieplice. Ze źródeł mineralnych największą popularność od wczesnego średniowiecza mają siarczane cieplice (do 67°C) w dolinie Wagu w Pieszczanach. Podobny charakter mają mniej gorące źródła radioaktywno-siarczane, o temperaturze 37-42oC w Trenczyńskich Cieplicach położonych u podnóża Gór Strażowskich.

Niewielka rozległość terytorialna Karpat Centralnych oraz brak jaskrawych różnic klimatycznych na tym obszarze powoduje, że o zróżnicowaniu glebowym decyduje przede wszystkim charakter ukształtowania oraz materiał podłoża skalnego. Ponieważ w ukształtowaniu zaznacza się wielkie urozmaicenie, toteż dotyczy ono także występowania różnych typów gleb.

Najbardziej rozpowszechnionym w Karpatach Centralnych typem gleb są **bielice** i brunatne, mniejszy jest udział czarnoziemów, mady i innych gleb napływowych, a także **redzin**. Na obszarach górskich i skalistych przeważają **gleby szkieletowe** o dużej zawartości niezwiędzających odłamków skalnych. Na równych terenach leżących na wysokości do około 250 m n.p.m., odznaczających się sumą opadów 600 mm i średnią lipca powyżej 18,0°C, największe znaczenie mają gleby o typie czarnoziemów, utworzone na podłożu **lessów** i glinek podobnego typu oraz w dolinach Dunaju, Cisy i większych rzek karpaccyckich - mady i **gleby aluwialne**. Na obszarach pagórkowatych leżących na poziomie 200-500 m n.p.m. oraz opadach rocznych 600-700 mm i średniej temperaturze lipca 16,0°C panującym typem są gleby brunatne. Zajmują one w Karpatach niższe partie ich południowej części. Na wyżynach i niższych partiach gór, na poziomie 400-800 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza zazwyczaj 750-800 mm, przeważają wyraźnie **gleby biellicowe**. Największe ich obszary występują w kotlinach śródgórskich północnej Słowacji. W górach od wysokości 800 m n.p.m., szczególnie zaś na większych wysokościach, gdzie panują niekorzystne warunki klimatyczne występują niemal wyłącznie kamieniste gleby szkieletowe. Zajęte są prawie całkowicie przez lasy i górskie pastwiska.

Pod względem florystycznym Bojnice wraz z grupą Gór Strażowskich leży w strefie florystycznego Carpathicum, bardzo bogatej w **gatunki endemiczne**, występujące wyłącznie w Karpatach. Zaznacza się tu również wpływ elementów syberyjskich, alpejskich i bałkańskich. W całości jest to flora o bardzo różnorodnym składzie, złożona z elementów właściwych różnemu podłożu geologicznemu, różnej ekspozycji i wysokości nad poziom morza.

Przebieg górnej granicy lasów jest istotnym elementem charakterystyki florystycznej regionu Karpat Centralnych. Wznosi się ona wyraźnie od zachodu ku wschodowi, sięgając w Karpatach znacznie większych wzniesień niż w Masywie Czeskim. W Karpatach górną granicę wysokopiennego lasu tworzy obok świerka niekiedy także modrzew i limba, a z liściastych jarzębina. W Tatrach granica ta przebiega na wysokości 1500 m n.p.m. Najwyższy szczyt

wulkaniczny w Karpatach - Polana (1459 m n.p.m.), jak również najwyższy szczyt Rudaw Słowackich - Stolica (1480 m. n.p.m.) są aż po sam wierzchołek pokryte lasem.

Dzisiejsze leśne zespoły roślinne są tworamii silnie zmienionymi i nadal stale zmienianymi przez człowieka. Najważniejsze elementy tych zmian to silne ograniczenie zasięgu lasów, a w ich obrębie daleko idące przesunięcia składu gatunkowego na korzyść szpilkowych, szczególnie świerka.

Do gatunków roślin zupełnie obcych wprowadzonych przez człowieka i doskonale dziś zadomowionych w środkowej Słowacji należą akacja, tworząca całe gaje oraz topola, stanowiąca bardzo charakterystyczny składnik krajobrazu tej części Słowacji.

Aggtelek

Miejscowość leży na północy Węgier, w wapiennych Górach Aggteleckich.

Bezpośrednio na granicy węgiersko-słowackiej, na północ od szerokiej kotliny rzeki Sajó, rozciąga się bardzo typowy region z krajobrazem krasowym. Jest to właściwie tylko fragment południowy, rozległego Krasu Słowackiego, przedstawiającego **zręby** masywów górskich z bogatymi złożami kruszców. Część tego pasma wkraczająca na terytorium Węgier nazywa się Górami Aggteleckimi albo krasem północnego Borsodu.

Wysokość Gór Aggteleckich wynosi od 400 do 500 m n.p.m., przy czym najwyższe wzniesienie osiąga 610 m n.p.m. Góry zbudowane są głównie z łatwo krasowiejących skał wapiennych oraz w mniejszym stopniu z **dolomitów**, a miejscami z łupków ilastych oraz **marginli**. Występują tu największe i najpiękniejsze na Węgrzech **formy i utwory krasowe** rozwinięte w jasnoszarych i białych wapieniach triasowych. Tutaj również znajduje się jedna z największych i najpiękniejszych jaskiń krasowych nie tylko na Węgrzech lecz również w całej Europie. Słynna Jaskinia Baradla w Aggtelek łączy się bezpośrednio z jaskiniami Baradla ma 7 km długości. Na wapiennej płycie występują niezliczone **wertebny**, leje krasowe i ponory, a u podnóża jej zboczy wypływają obfite źródła krasowe (np. źródło w Jósvalfö).

Początek jaskini leży poza granicą, w Czechosłowacji, ale dwie trzecie jej długości znajduje się na terytorium Węgier. Jaskinia ciągnie się ogólnie w kierunku równoleżnikowym, ma około 22 km długości i szereg pieter. Na ścianach i na sklepieniach korytarzy, które rozszerzają się miejscami w wielkie sale (Sala Gigantów, Sala Koncertowa) widoczne są ślady dawnych poziomów. Początek formowania się jaskini jest oceniany na koniec okresu **trzeciorzędowego**.

Prowadzone w okresie powojennym badania speleologiczne (1952 r.) pozwoliły odkryć nie tylko wiele mniejszych jaskiń, lecz również nową jaskinię o rozmiarach podobnych do aggteleckiej, lecz jeszcze bogatszą w **stalaktyty** i **stalagmity** i inne formy krasowe. Została ona nazwana Jaskinią Pokoju (Békebarlang).

Na południu Góry Aggteleckie kończą się stromą krawędzią uskoku wzdłuż której zapadły się wapień, a na nich osadziły się skały wieku trzeciorzędowego. Jednakże miejscami spod tej pokrywy osadowej wystają bloki wapienne, przy czym najbardziej charakterystyczna jest grupa górską pod Rudabánya, w której silnie złuskowane wapień przebijają gorące wody, powodując strącanie się węglanu żelaza (syderytu). Bliska powierzchni, górna część tych złóż została przekształcona przez wietrzenie w **limonit**. W górach koło Rudabánya znajduje się jedyny znaczniejszy na Węgrzech okręg wydobywania rud żelaza.

Miskolc

Miskolc leży w szerokiej bramie śródgórskiej gór Bukowych i Tokajskich, nad rzeką Sajó u podnóża Gór Bukowych.

==◆==
Góry Bukowe są na wschód od Matry następnym dużym członem Średniogórza Północnego. Od południa sąsiadują one z Wielką Niziną, od wschodu zaś i północy z szeroką doliną Sajó. Rdzeniem tych gór jest wyżyna Bukk, największa i najładniejsza płyta wapienna Węgier. Wyżyna ta wznosi się średnio 800-900 m n.p.m., ma 20 km długości w kierunku równoleżnikowym oraz 6-7 km szerokości. Cechą charakterystyczną rzeźby tego regionu górskiego jest dominacja białych i urwistych ścian ponad otaczającymi, niższymi wzgórzami. Choć szczyty, wznoszące się ponad powierzchnię płyty są nieco niższe niż wierzchołki Matry, to jednak średnia wysokość Gór Bukowych jest większa.

==◆==
Góry Bukowe pod względem **tektonicznym** przedstawiają się jako intensywnie sfałdowane i spękane, ale struktura **zrębowa** nie jest tu tak charakterystyczna jak w Średniogórzu Zadunajskim. Pod względem tektonicznym nie są one również podobne do pozostałych członów Średniogórza Północnego. Strukturalnie i krajobrazowo stanowią one część wewnętrznych Karpat Zachodnich wysuniętych najdalej na południe.

==◆==
Wynurzający się na powierzchnię fundament Gór Bukowych, zbudowany jest ze skał **paleozoicznych**, złożonych głównie z osadów morskich: łupków ilastych, łupkowatych piaskowców, **dolomitów** i wapieni. Na tym podłożu zalegają setki metrów morskich osadów triasowych, składające się z żółtawobrunatnych, jasnoszarych i białych wapieni. W późniejszych okresach cała ta seria skał paleozoicznych i triasowych została łącznie przefałdowana i nasunięta. Ruchy fałdowe, a następnie wypiętrzające zaczęły się już z końcem triasu, ale główna faza górotwórcza nastąpiła w **kredzie**, równocześnie z fałdowaniem Karpat. Od tego czasu centralna część gór obejmująca wyżynę Bukk, nie była zalewana przez morze, które w **trzeciorzędzie** wkraczało okresowo jedynie na peryferyczne części gór. Na wynurzonej płycie wapiennej pierwotne formy zostały przekształcone w wyniku **erozji** w lekką falistą **penneplene**. Od początku **neogenu** ruchy wypiętrzające zaznaczyły się silniej, lecz w sposób niejednorodny. Najintensywniej została podniesiona wyżyna Bukk, czym tłumaczy się jej wypowowe wyniesienie i stromo opadające dokoła krawędzie.

==◆==
Wyżyna Bukk nie jest rozcięta przez rzeki lub doliny. Na brzegu płyty występują kopulaste wzniesienia o wysokości względnej 100-150 m, z których rozpościerają się wspaniałe widoki na otoczenie. Jednym z nich jest wysunięty na południe szczyt Tarko (950 m n.p.m.). Na tej rozległej wyżynie nie odnosi się jednak wrażenia wędrówki po najwyższych górach Węgier. Charakteryzuje się one łagodnie sfałdowaną rzeźbą pokrytą lasem i porozrzucanymi łąkami, którą urozmaicają leje krasowe, **werteby** i małe **polja**, pomiędzy którymi rozciąga się płaskie wzniesienie.

==◆==
Wapienną płytę wyżyny Bukk otacza podwójny pierścień niższych gór o wysokościach od 400 do 700 m. Pierścień wewnętrzny wznosi się od 500 do 700 m i składa się z innych, intensywniej wypiętrzonych zrębów, zbudowanych z łupków ilastych i wapieni, natomiast pierścień zewnętrzny tworzy stopień podgórski o wysokości 300-500 m i budują go **tufy andezytowe** oraz **riolitowe**, iły i piaskowce. Jest on promieniście rozcięty przez rzeki, zasilane przez wielkie źródła krasowe, które wypływają u podnóża zboczy wyżyny Bukk.

--◆--

Obrzeżająca od północy Wielką Nizinę potężna linia dyslokacyjna, wzdłuż której powstał łańcuch wulkanów Średniogórza Północnego, rozpada się na dwa systemy uskoku, otaczających zrab Gór Bukowych. Wzdłuż uskoku przebiegającego na południe od tych gór, wydobyły się wielkie masy tufów riolitowych, a miejscami także law andezytowych. Z winnic pokrywających łagodnie nachylone południowe zbocza Gór Bukowych uzyskuje się doskonałe wina. Wzdłuż linii uskoku wypływają obfite gorące źródła, stanowiące przejaw procesów postwulkanicznych (**Eger**, Kacs, Miskolc-Topolca).

--◆--

Klimat Gór Bukowych nie różni się zbyt wiele od klimatu Matry, podobne są zwłaszcza stosunki termiczne. Wyraźnie wyższe są natomiast opady wskutek rozległości wysokiej płyty centralnej, wzniesionej 800-900 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza 900 mm. W niższych partiach gór opady są odpowiednio niższe. W półroczu zimowym opady są wyższe po południowo-wschodniej stronie gór, natomiast w półroczu letnim, więcej deszczów spada po stronie północno-wschodniej. Przedgórze południowe (Bukkalja) leży w cieniu opadowym i otrzymuje niższe sumy opadów niż przedgórze północne.

--◆--

W miesiącach zimowych częste są burze śnieżne. Pokrywa śnieżna zalega najdłużej na wyżynie Bukk - około 110 dni w roku.

--◆--

Z punktu widzenia **hydrograficznego** osobliwość Gór Bukowych stanowi fakt, że wysoka płyta krasowa jest całkowicie pozbawiona wód płynących i ma bardzo niewiele źródeł. Z drugiej strony, u podnóża stromej krawędzi tej wyżyny wypływają liczne i obfite źródła krasowe. Niektóre z nich są **periodyczne**, ale większość wypływa stale. Te ostatnie stanowią wypływy podziemnych rzek. Tak na przykład wodociągi miasta Miskolc czerpią wodę ze źródeł krasowych. Na południowym obrzeżeniu Gór Bukowych wody krasowe mieszają się z ciepłociekami postwulkanicznymi, pochodzącymi z większych głębokości, dając niezbyt ciepłe źródła wapienne. Takiego pochodzenia są cieplice Egeru, Miskolc-Topolcy i Diosgyoru.

--◆--

W wyższych partiach Góry Bukowe pokryte są gęstym, zwartym lasem. Południowe zbocza zajęte są przez ciepłolubne dąbrowy, podczas gdy na wysokiej płycie i na zboczach północnych rosną lasy bukowe. Rozproszone płaty lasów sosnowych są wprowadzone sztucznie. Flora Gór Bukowych składa się z elementów karpaccyckich i panońskich. Fauna jest podobna jak w Matrze, jednak zwierzęta łowne są tu bardziej różnorodne i liczne w porównaniu z innymi częściami kraju.

--◆--

Na wyżynie Bukk przeważają brunatne gleby leśne oraz **redziny**. Na niższych grzbiętach i w dolinach, otaczających płytę centralną, na łupkach ilastych oraz innych skałach krzemianowych występują gliniaste gleby leśne, a miejscami rozwinęły się małe płaty **bielic**.

--◆--

Na rozległej wyżynie krasowej i na jej brzegach występują liczne jaskinie, znane z wykopalisk archeologicznych. Zyskały one sławę w świecie nie dzięki swej wielkości, lecz z powodu odkrytych tu śladów paleolitycznej kultury noszącej nazwę Bukk oraz szczątków **plejstoceny** fauny jaskiniowej.

Sárospatak

Miasto położone nad rzeką Bodrog, u podnóża masywu Gór Tokajskich.

Góry Tokajskie to część Średniogórza Północnego w granicach Węgier stanowiącego ostatni człon wewnętrznego pasa wulkanicznego Karpat. Wysunięta jest ona najdalej ku północnemu-wschodowi, ma około 70 km długości i 30 km szerokości. Średnia wysokość gór zawiera się w granicach od 400 do 500 m n.p.m..

Geneza powstania Gór Tokajskich wiąże się z młodym stosunkowo geologicznie procesem wulkanicznym. Miał on miejsce w górnym miocenie, a także gwałtowne erupcje wulkaniczne powtarzały się jeszcze w okresie pliocenkim. Wulkaniczne formy gór Börzsöny i Mátra były już wówczas znacznie zniszczone. Wulkaniczny łańcuch Gór Tokajskich powstał wzdłuż szerokiego systemu szczelin na północnym obrzeżeniu Wielkiej Niziny. W szerokim pasie wulkanicznym istniało wiele centrów erupcyjnych. Po dłuższych okresach spokoju wulkany wznowiały swoją działalność wielokrotnie, wyrzucając różnego rodzaju lawy i tufy.

Po ustaniu działalności wulkanicznej Góry Tokajskie zajmowały większą wówczas powierzchnię niż obecnie, zwłaszcza na wschodzie. Miały one wówczas rzeźbę silnie falistą, a ponad wieloletnią pokrywę skał wulkanicznych wznosiły się stożkowe krater. Wskutek oddziaływania podzwrotnikowego klimatu, jaki panował w okresie sarmatu, zmiana ulega pokrywa wulkaniczna, która przekształciła się w silnie zdenudowaną peneplene. Pod koniec trzeciorzędu i na początku czwartorzędzie peneplena ta została wypiętrzona i jednocześnie powstały stopnie podgórskie. Na tak uformowanym szkieletcie wymodelowały się współczesne formy rzeźby, przy stałym procesie podnoszenia się gór oraz została wykształcona w okresie czwartorzędzie sieć rzeczna. Ze skośnie pochylonej i splekanej uskoki penepleny wytworzyły się pod wpływem wietrzenia i selektywnej erozji grzbiety, ze scementowanych krzemionką tufów, wypreparowane żyły kominowe z twardej lawy, resztki lakolitów, wydłużone dajki, głębokie doliny erozyjne i tektoniczne oraz zamknięte lub otwarte ku nizinom kotliny. Zbocza gór przykryte są grubym płaszczem czwartorzędowej zwietrzliny.

Góry Tokajskie otoczone są od wschodu i zachodu szerokimi na kilka kilometrów stopniami podgórskimi, na których ciągnie się pas gęsto zaludnionych osiedli. Na grubej pokrywie lessowej występują urodzajne pola uprawne. Górny stopień o wysokości 200-300 m n.p.m. otacza główny blok gór mniej lub bardziej zwartym pasmem wzgórz i stoliw. Na południowym-zachodzie i na południowym-wschodzie jest on zajęty przez sady i winnice, skąd pochodzą słynne na cały świat wina. Ten stopień podgórski nosi nazwę Hegyalja (tzn. podgórze). Swoją sławę zawdzięcza on znakomitym winogronom i jedynym w swoim rodzaju winom, co jest efektem żyznych gleb lessowych, bogatych w produkty wietrzenia skał wulkanicznych oraz dobrego nasłonecznienia zboczy, osłoniętych przed północnymi wiatrami. Właściwą górę Tokaj stanowi stożek wulkaniczny, izolowany od reszty Gór Tokajskich, który wznosi się bezpośrednio nad Cisą, na niższym stopniu podgórskim.

W porównaniu z innymi częściami Średniogórza Północnego klimat w Górach Tokajskich jest najbardziej ekstremalny. W lecie panują tutaj upały podobne jak na Wielkiej Nizinie, zwłaszcza na południowych stokach gór, natomiast w okresie zimy napływają z Ukrainy chłodne masy suchego powietrza, a mrozy trwają tu dłużej niż w pozostałych częściach kraju. Średnie, wieloletnie minimum temperatury w zimie spada tu poniżej -16°C. Podczas gdy średnia roczna

temperatura u południowego podnóża Gór Tokajskich wynosi około 10,1°C, to dalej ku północy, na najwyższym ich szczycie (896 m n.p.m.) osiąga tylko 5,6°C.

Sieć rzeczna gór wskutek ich silnego rozczłonkowania tektonicznego jest bardzo skomplikowana. **Cieki wodne** licznych małych dolinek uchodzą do Bodrogu lub do Hernádu, które z kolei wpadają do Cisy. W górach zbudowanych ze skał wulkanicznych występują liczne, lecz niezbyt wydajne źródła. Wzdłuż brzeżnych linii uskokowych wypływają wody mineralne z dużą zawartością dwutlenku węgla, co świadczy, o postwulkanicznej działalności, która jeszcze całkowicie nie wygasła.

Roślinność Gór Tokajskich ma charakter przejściowy, pomiędzy florą panońską a typowo karpacką. Góry pokryte są gęstymi lasami dębowymi i bukowymi, występują jednak również płaty sztucznie wprowadzonej sosny.

Na zboczach zachodnich, które otrzymują większe sumy opadów, rozwinęły się popielate gleby leśne (**bielice**), natomiast większa część wschodnia gór, ma mniej wylugowane, brunatne gleby leśne. Czerwonawe gleby wulkaniczne na gliniastej zwietrzelinie przemieszczonej soliflukcyjnie, które występują na południowych i południowo-wschodnich stopniach podgórskich, są bardzo urodzajne i nadają się szczególnie do uprawy winorośli.

Do Gór Tokajskich od strony wschodniej przylega odmienny krajobrazowo region Bodrogeköz i Rétköz.

Rétköz jest to niewielki region, położony na północ od Nyirsegu, na lewym brzegu Cisy, stanowiący dawną jej **równinę zalewową**, częściowo pokryty glebami bagiennymi. Po uregulowaniu biegu Cisy, większą część jego powierzchni zajmują łąki i pastwiska. Podobny charakter ma tzw. Bodrogeköz, wspólny teren zalewowy Cisy i Bodrogu. Obok łąk i pastwisk znaczną część tego regionu zajmują pola uprawne, ponieważ **aluwialne gleby** obydwu rzek, należące do typu gleb torfowych oraz ma, nadają się bardzo dobrze dla rolnictwa. Wzdłuż biegu rzek i nad **starorzeczami** ciągną się zarośla wierzbowe.

Debrecen

Debrecen leży w południowej części regionu Nyírség w sąsiedztwie Hajdúság i Wielkiej Kumanii, regionów należących do Krainy na wschód od Cisy (Tiszántúl) Wielkiej Niziny Węgierskiej.

Kraina (Tiszántúl) w przeważającej swej części rozciąga się na wschód od Cisy, poza wydmowym regionem Nyírség, stanowi rozległą i zbudowaną z **mad rzecznych** równinę, której największe wzniesienia nie przekraczają kilku metrów.

Położona w granicach Węgier część tej krainy jest zwykle dzielona na dwie duże jednostki naturalne: dolny i górny Tiszántul. Ta ostatnia leży pomiędzy Cisą a trzema Kereszami i składa się z różnej wielkości pod względem zajmowanej powierzchni, dosyć zróżnicowanych regionów: Wielka Kumania, Hortobágy, Hajdúság, Nyírség, Wielki i Mały Sárrét, Bodrogeköz i Rétköz oraz równina Satmarsko-Berehowska.

Krajobraz Nyírsegu pod wieloma względami jest podobny do piaszczystej wysoczyzny rozciągającej się pomiędzy Dunajem a Cisą. Podobna również jest geneza tego obszaru. Nyírseg stanowi zatem formę **stożka napływowego** utworzonego przez wpadające do Cisy rzeki - Samosz, Krasna (Kraszna) i Bodrog. Na początku **holocenu** Nyírseg został nieco podniesiony w stosunku do otaczających terenów do tego stopnia, że obecnie jest opływany przez rzeki, które go wcześniej przecinały. Jego wschodnią, większą część charakteryzuje gruba pokrywa piasków eolicznych. Jest to jednocześnie najwyższa część nie tylko Nyírsegu lecz również całej Wielkiej Niziny (186 m n.p.m.). Przez Nyírseg przebiega **dział wodny** Cisy i Berettyo.

Zachodnie obrzeżenie Nyírsegu stanowi przejście do Hajdusagu. Budujące ten region pokrywy z piasków eolicznych są tutaj cieńsze niż w regionie Nyírseg, a sieć rzeczna charakteryzuje mniejsza gęstość.

Występujący na obszarze Nyírsegu wały wydmowe wskutek przeważających wiatrów północnych są ukierunkowane z północy na południe. Pomiedzy wydmami ciągną się wydłużone obniżenia i niecki o utrudnionym odwodnieniu, w których powstały słone jeziora i miejscami zabagnienia: wśród nich bagno Batorliget, które ze względu na postglacjalne **relikty** roślinne jest rezerwatem przyrodniczym.

Nyírseg nie jest tak bezdrzewny jak pozostałe regiony, położone na wschód od Cisy. W jego południowej części rosną niewielkie lasy akacjowe i dębowe; pozostała część regionu jest prawie wyłącznie zajęta przez pola uprawne. Piaski eoliczne zostały ustabilizowane przez obsadzenie akacjami i drzewami owocowymi - przede wszystkim jabłonią - oraz przez założenie plantacji tytoniu i winnic. Roczne sumy opadów są tu nieco większe niż na Międzyrzeczu Dunaju i Cisy. Piaski Nyírsegu są również bardziej zwięzłe i zawierają więcej próchnicy, toteż biorąc to wszystko pod uwagę można stwierdzić, że warunki dla rozwoju rolnictwa są tu korzystniejsze, niż w pozostałych częściach krainy, położonej na wschód od Cisy

Wielka Kumania (Nagykunság) położony jest w środku Wielkiej Niziny Węgierskiej, wzdłuż biegu Cisy, charakteryzuje się najsuchszym i najbardziej skrajnym na Węgrzech klimatem. Roczna suma opadów nie dochodzi tutaj 500 mm. Wielka Kumania jest równiną **lessową** ze znakomitymi czarnoziemami, wzniesioną kilka metrów ponad poziom **równiny zalewowej** Cisy. Jest to ta część Wielkiej Niziny, która w stanie naturalnym miała charakter najbardziej zbliżony

do stepów wschodnioeuropejskich. Dzisiaj tzw. uprawny step Wielkiej Kumanii pokrywają pola uprawne. Wzdłuż Cisy i Małego Berettyó na terenach nawadnianych uprawia się ryż. Część Wielkiej Kumanii położona w ujściu Kereszu do Cisy otoczona z trzech stron rzekami - Tiszazug (kąk Cisy) urozmaicają piaszczyste wydmy nadrzeczne.

Hajdúság (Kraina Hajduków) rozciąga się na zachód od Nyirseg. Stanowi ją obszar nieco wyżej wzniesiony, ze znacznej miąższości pokrywają lessową. Gleby tego regionu należą do typu czarnoziemów, szczególnie dobrych gleb dla rolnictwa, toteż przeważająca jego część została zajęta pod uprawy rolne. Przez zachodnią część Hajdúságu przekopano Główny Kanał Wschodni (1954 r.), łączący Cisę z Berettyö, dostarcza wodę do często nawiedzanych przez suszę regionów Hortobagy i Hajdusag. Mniejsze kanały nawadniające rozprawadzają wodę z Głównego Kanału na pola i łąki.

Cechy klimatu Krainy na wschód od Cisy charakteryzuje częsta zmienność jego elementów, co w znacznym stopniu warunkuje centralne położenie Węgier w Europie. Duża odległość od Oceanu Atlantyckiego powoduje, że opady związane z napływem wilgotnych mas powietrza od zachodu są rzadsze i mniej regularne niż w Europie Zachodniej. Istnieje tu wyraźna różnica pomiędzy zachodnią a wschodnią częścią kraju, ponieważ Kraj Zadunajski otrzymuje więcej opadów niż Wielka Nizina, a temperatury na Wielkiej Nizinie są bardziej skrajne niż w Kraju Zadunajskim. Najzimniejszym miesiącem jest styczeń, wykazujący zróżnicowanie średniej temperatury od 0°C do -4°C. Te najniższe temperatury występują w północno-wschodniej części kraju, co wiąże się z napływem zimnych, kontynentalnych mas powietrza z północy i wschodu. Średnie temperatury lipca wykazują zmienność od 18-23°C. Kraina na wschód od Cisy należy do najcieplejszych części kraju, ponieważ kontynentalne wiatry wschodnie przynoszą ciepłe i suche masy powietrza. O kontynentalizmie klimatycznym tego regionu świadczy wysoka **amplituda** roczna temperatur która wynosi 25°C. Wschodnia część kraju otrzymuje mniej opadów (500-600 mm) niż część zachodnia (600-800), przy czym najniższe sumy opadów przypadają na Wielką Nizinę. Na wschód od Cisy występują obszary, gdzie średnia roczna suma opadów nie przekracza 500 mm. W latach suchych klimat tego regionu wykazuje podobieństwo do jeszcze suchszego klimatu stepowego

Największą rzeką Krainy jest Cisa. Wzdłuż centralnej, najniższej części Wielkiej Niziny wolno płynąca i **meandrująca** rzeka reprezentuje typowy charakter biegu środkowego. Ten krajobraz nadrzeczny charakteryzuje występowanie wielkich pętli i meandrów, rozległych łąk zalewowych z zaroślami wierzbowymi, **starorzeczy** oraz wydmy nadrzecznych.

Ustrój Cisy jest bardzo zmienny. Cisa ma dwa wezbrania: wczesną wiosną i wczesnym latem. Wysokie wody wiosenne pochodzą z topnienia śniegów w Karpatach i górach Siedmiogrodu. Wezbrania na początku lata spowodowane są wyłącznie przez deszcze. Charakterystyczne dla Cisy są wielkie wahania przepływu. Największym prawym dopływem Cisy jest Bodrog, który powstaje z połączenia pięciu rzek i uchodzi do niej pod Tokajem. Bodrog z jego meandrami przypominającymi Cisę jest typową rzeką nizinną. Jego ujście do Cisy ulegało częstym zmianom, o czym świadczą liczne starorzecza i piaszczyste ławice w pobliżu Tokaju.

W szerokiej bramie śródgórskiej pod **Miskolc** rzeka Sajó łączy się z Bodwą, a nieco dalej z Hern dem i dalej w obrębie Wielkiej Niziny wpada do Cisy. Znaczniejsze są lewobrzeżne dopływy Cisy jak: Samosz, krasna, Keresz i Marusza.

Roślinność Krainy na wschód od Cisy należy do panońskiej prowincji florystycznej. W

warunkach naturalnych Wielka Nizina przedstawiała obraz stepu lesistego. Występowały tutaj na przemian rzadkie lasy, bagna i porośnięte wierzbami równiny zalewowe oraz rozległe stepy. Ślady dawnej roślinności bagien i torfowisk zachowały się w opuszczonych ramionach rzecznych i starorzecznych oraz w zagłębieniach międzywydmowych, gdzie można znaleźć bobrka, paproć błotną i grzybień biały.

==◆==

Na brzegach i **tarasach** Cisy oraz jej dopływów w starorzeczach i na ławicach piaszczystych występują **lasy łęgowe**, złożone głównie z wierzb i topoli. W piętrze drzew tego zespołu występują wierzba biała, wierzba krucha i topola czarna.

==◆==

W rozległych piaszczystych obszarach stepowych Nyirségu występują zespoły roślinności wydmowej oraz nizinnych lasów dębowych. **Roślinami pionierskimi** ruchomych piasków są stokłosa dachowa oraz żyto leśne. W obniżeniach międzywydmowych najbardziej charakterystyczny dla stepów piaszczystych jest zespół jałowcowo-topolowy. Brzoza biała ze swymi sięgającymi głęboko korzeniami wkracza na step piaszczysty i na już zwarte murawy jako drzewo pionierskie. Końcowymi zespołami roślinnymi na Wielkiej Nizinie są bardziej sucha i świetlista - dąbrowa stepowa oraz związana z wyższym poziomem wody gruntowej - dąbrowa konwaliowa.

==◆==

Resztki pierwotnych stepowych zespołów roślinnych na lessach utrzymały się w nielicznych miejscach (na miedzach), gdyż tereny te zajmują tereny uprawne. W stanie naturalnym Wielka Nizina była stepem lesistym z dębem szypułkowym, obecnie zaś jest stepem uprawnym.

Eger

Miasto położone nad rzeką Eger, rozdzielającą góry Matra i Bukowe.

Góry Matra stanowią najwyższą część Średniogórza Północnego, a zarazem najwyższą grupę górska na Węgrzech, o kulminacji przekraczającej wysokość 1000 m n.p.m. (Kekes - 1015 m).

Góry Matra zbudowane są z młodych skał wulkanicznych i wyraźnie wyodrębniają się spośród niższego otoczenia. Ich zbocza południowe opadają łagodnie ku bezkresnej Wielkiej Nizinie. Różnice wysokości wynoszą tu 800-900 m, wskutek czego słoneczne zbocza południowe rozcięte są przez głębokie doliny. U podnóża zboczy ciągnie się szeroka strefa osadów, usypanych przez potoki, rozcięta następnie erozyjnie. W ten sposób powstał u podnóża Matry pas pagórków, nazywany Matraalja, oddzielający góry od Wielkiej Niziny. O wiele bardziej stromo opada Matra ku północy, w stronę Kotliny Nogradu, ale i tu występuje półkolem pas pokrytych lasami niskich i płaskich wzgórz, zbudowanych z piaszczystych oraz ilastych osadów **trzeciorzędowych**, z występującymi miejscami resztkami pasożytniczych stożków wulkanicznych. Nosi on nazwę Pogórza Matry (Matralaba).

Grzbiet Matry rozciąga się z zachodu na wschód na długości 50 km i ma średnio 700 m wysokości. Główny masyw gór stanowi zastygła lava **andezytowa**, której wylewy nastąpiły w **miocenie**, w okresie intensywnej działalności wulkanicznej. Na obrzeżeniu gór znaczne powierzchnie zajmują również tufy wulkaniczne i **zlepieńce** andezytowe. Działalność wulkaniczna przedstawiała się w Matrze, podobnie jak w górach Borzsony, jako seria powtarzających się erupcji, w wyniku których powstały wulkany warstwowe.

Pierwotne formy wulkaniczne tutaj również nie zachowały się. Uległy one procesom niszczącym i zostały przekształcone w falistą powierzchnię zrównania. Dzisiejszą rzeźbę i wysokość uzyskała Matra dzięki młodemu, **plioceńsko-plejstoceniowskiemu** wypiętrzeniu. Wskutek ruchów pierwotna górnioceńska **peneplena** uległa spekaniu i znalazła się na różnych wysokościach, a następnie została rozcięta głębokimi dolinami, skierowanymi na południe. Większe potoki, płynące ku Wielkiej Nizinie, rozczłonkowały równoleżnikowe, zwarte pasmo górskie na poszczególne ogniwa, które w postaci długich ostróg wysunięte są palczasto w stronę Wielkiej Niziny. Znaczne wypiętrzenie Matry spowodowało w czasie zlodowaceń plejstoceniskich intensywne **wietrzenie mroźowe**, a jego drobne i grube produkty pokryły zbocza. Na powierzchni wypiętrzonych bloków oraz płaskich stopniach podgórskich można jeszcze dziś znaleźć **gleby poligonalne, gołoborza** oraz **tarasy krioplanacyjne**.

Potokiem, który najsilniej wciął się w masyw gór, dzieląc Matrę na zachodnią i wschodnią, jest Nagy patak z Gyongyos. Zwykle jednak dzieli się Matrę na zachodnią, środkową i wschodnią.

Matra ma typowy klimat średniogórski. Wyspowe wyniesienie gór stwarza przeszkodę dla wiatrów ze wszystkich kierunków. Średnia roczna temperatura na szczycie Kekes wynosi 5,5°C, podczas gdy dla całej Matry oblicza się ją na 7°C. Średnia, wieloletnia styczeń wynosi -2,9°C, średnia lipca 17,9°C. W pogodne dni zimowe powietrze nagrzewa się silnie, natomiast w nocy następuje intensywne ochłodzenie. Częstym zjawiskiem są inwersje temperatury. Średnie, roczne sumy opadów mieszczą się w granicach od 600 do 900 mm, przy czym maksimum przypada na maj i czerwiec, zaś druga połowa lata jest pogodna i stosunkowo sucha.

Na szczytach Matry wzniesionych powyżej 900 m ilość godzin ze słońcem w końcu jesieni i

zimą jest większa niż w jakiegokolwiek innej części Węgier, wskutek czego wyższe partie gór nadają się szczególnie do leczenia gruźlicy i chorób przemiany materii, a także są licznie odwiedzane jako miejsca wypoczynku świątecznego.

Matra jest stosunkowo bogata w źródła i małe potoki. Opady nie uciekają w głąb ziemi, wody gruntowe są płytkie i łatwo wydostają się na powierzchnię. Najwyżej na Węgrzech położone źródła występują właśnie w Matrze. Źródła o typie szczaw świadczą o zjawiskach postwulkanicznych.

Roślinność Matry jest bogata i różnicowana. Występuje tu około 1000 gatunków roślin kwiatowych. Flora szczytów i północnych zboczy podobna jest do flory Karpat, podczas gdy rośliny południowych, nasłonecznionych zboczy są podobne, jak na obrzeżeniu Wielkiej Niziny. Botanicy uważają średniogórza węgierskie za odrębny, swoisty region botaniczny, który nazwano Pramatrą albo Matricum.

Matra jest przeważnie zalesiona, przy czym północne zbocza i najwyższe grzbiety pokrywają lasy bukowe, a południowe zbocza i niższe partie lasy dębowe i dębowo-grabowe.

Gleby mają charakter gliniastych **bielic**, które na południowych zboczach przechodzą w brunatne gleby leśne. W Matraalja występuje szeroki pas ilastych szarych gleb leśnych, stanowiących przejście do ilastych gleb stepowych i czarnoziemów na brzegu Wielkiej Niziny.

Na wschód od Matry, następnym dużym członem Średniogórza Północnego są Góry Bukowe. Od południa sąsiadują one z Wielką Niziną, od wschodu zaś i północy z szeroką doliną Sajó. Rdzeniem tych gór jest wyżyna Bukk, największa i najładniejsza płyta wapienna Węgier. Wyżyna ta wznosi się 800-900 m n.p.m., ma 20 km długości, w kierunku równoleżnikowym, i 6-7 km szerokości, dominując swoimi białymi, urwistymi ścianami ponad otaczającymi, niższymi wzgórzami. Chociaż szczyty, wznoszące się ponad powierzchnię płyty są nieco niższe niż wierzchołki Matry, to jednak średnia wysokość Gór Bukowych jest większa.

Góry Bukowe są intensywnie sfałdowane i spękane, ale struktura **zrębowa** nie jest tu tak charakterystyczna jak w Średniogórzu Zadunajskim. Pod względem **tektonicznym** nie są one również podobne do pozostałych członów Średniogórza Północnego. Strukturalnie i krajobrazowo stanowią one jak gdyby część wewnętrznych Karpat Zachodnich, wysuniętą niby bastion na południe.

Wynurzający się na powierzchnię fundament Gór Bukowych zbudowany jest ze skał **paleozoicznych**, złożonych głównie z osadów morskich: łupków ilastych, łupkowatych piaskowców, **dolomitów** i wapieni. Na tym podłożu zalegają setki metrów morskich osadów triasowych, składające się z żółtawobrunatnych, jasnoszarych i białych wapieni. W późniejszych okresach cała ta seria skał paleozoicznych i triasowych została łącznie przefałdowana i nasunięta. Ruchy fałdowe, a następnie wypiętrzające, zaczęły się już z końcem triasu, ale główna faza górotwórcza nastąpiła w **kredzie**, równocześnie z fałdowaniem Karpat. Od tego czasu centralna część gór, mianowicie wyżyna Bukk, nie była zalewana przez morze, które w trzeciorzędzie wkraczało okresowo jedynie na peryferyczne części gór. Na wynurzonej płycie wapiennej pierwotne formy zostały przekształcone w wyniku **erozji** w lekką falistą peneplene. Od początku **neogenu** ruchy wypiętrzające zaznaczyły się silniej, lecz w sposób niejednolity. Najintensywniej została podniesiona wyżyna Bukk, czym tłumaczy się jej wyspowe wyniesienie i stromo opadające dokoła krawędzie.

--◆--

Wyżyna Bukk nie jest rozcięta przez rzeki lub doliny. Na brzegu płyty występują kopulaste wzniesienia o wysokości względnej 100-150 m, z których rozpościerają się wspaniałe widoki na otoczenie. Jednym z nich jest wysunięty na południe szczyt Tarko (950 m). Na tej rozległej wyżynie nie odnosi się jednak wrażenia wędrówki po najwyższych górach Węgier. Łagodnie sfalowana rzeźba pokrytej lasem płyty, z rozrzuconymi tu i ówdzie łąkami, urozmaicona jest lejami krasowymi, **wertebami** i małymi **poljami**, pomiędzy którymi rozciąga się płaskie wzniesienie.

--◆--

Wapienną płytę wyżyny Bukk otacza podwójny pierścień niższych gór o wysokościach od 400 do 700 m. Pierścień wewnętrzny wznosi się od 500 do 700 m i składa się z innej intensywniej wypiętrzonych zrębów, zbudowanych z łupków ilastych i wapieni, natomiast pierścień zewnętrzny tworzy stopień podgórski o wysokości 300-500 m i budują go **tufy** andezytowe oraz **riolitowe**, iły i piaskowce. Jest on promieniście rozcięty przez rzeki, zasilane przez wielkie źródła krasowe, które wypływają u podnóża zboczy wyżyny Bukk.

--◆--

Obrzeżająca od północy Wielką Nizinę potężna linia dyslokacyjna, wzdłuż której powstał łańcuch wulkanów Średniogórza Północnego, rozpada się na dwa systemy uskoku, otaczających zrab Gór Bukowych. Wzdłuż uskoku przebiegającego na południe od tych gór, wydobyły się wielkie masy tufów riolitowych, a miejscami także law andezytowych. Z winnic pokrywających łagodnie nachylone południowe zbocza Gór Bukowych uzyskuje się doskonałe wina. Wzdłuż linii uskoku wypływają obfite gorące źródła, stanowiące przejaw procesów postwulkanicznych (Eger, Kacs, Miskolc-Tapolca).

--◆--

Klimat Gór Bukowych nie różni się zbyt od klimatu Matry, podobne są zwłaszcza stosunki termiczne. Wyraźnie wyższe są natomiast opady wskutek rozległości wysokiej płyty centralnej, wzniesionej 800-900 m n.p.m., gdzie roczna suma opadów przekracza 900 mm. W niższych partiach gór opady są odpowiednio niższe. W półroczu zimowym opady są wyższe po południowo-wschodniej stronie gór, natomiast w półroczu letnim więcej deszczów spada po stronie północno-wschodniej. Przedgórze południowe (Bukkalja) leży w cieniu opadowym i otrzymuje niższe sumy opadów niż przedgórze północne.

--◆--

W miesiącach zimowych częste są burze śnieżne. Pokrywa śnieżna zalega najdłużej na wyżynie Bukk - około 110 dni w roku.

--◆--

Z punktu widzenia **hydrograficznego** osobliwość Gór Bukowych stanowi fakt, że wysoka płyta krasowa jest całkowicie pozbawiona wód płynących i ma bardzo niewiele źródeł. Z drugiej strony, u podnóża stromej krawędzi tej wyżyny wypływają liczne i obfite źródła krasowe. Niektóre z nich są **periodyczne**, ale większość wypływa stale. Te ostatnie stanowią wypływy podziemnych rzek. Tak na przykład wodociągi miasta **Miskolc** czerpią wodę ze źródeł krasowych. Na południowym obrzeżeniu Gór Bukowych wody krasowe mieszają się z cieplicami postwulkanicznymi, pochodzącymi z większych głębokości, dając niezbyt ciepłe źródła wapienne. Takiego pochodzenia są cieplice Egeru, Miskolc-Topolcy i Diosgyoru.

--◆--

W wyższych partiach Góry Bukowe pokryte są gęstym, zwartym lasem. Południowe zbocza zajęte są przez ciepłolubne dąbrowy, podczas gdy na wysokiej płycie i na zboczach północnych rosną lasy bukowe. Rozproszone płaty lasów sosnowych są wprowadzone sztucznie. Flora Gór Bukowych składa się z elementów karpaccich i panońskich. Fauna jest podobna jak w Matrze, jednak zwierzęta łowne są tu bardziej różnorodne i liczne w porównaniu z innymi częściami

kraju.

Na wyżynie Bukk przeważają brunatne gleby leśne oraz **redziny**. Na niższych grzbietach i w dolinach, otaczających płytę centralną, na łupkach ilastych oraz innych skałach krzemianowych występują gliniaste gleby leśne, a miejscami rozwinęły się małe płaty bielie.

Na rozległej wyżynie krasowej i na jej brzegach występują liczne jaskinie, znane z wykopalisk archeologicznych. Zyskały one sławę w świecie nie dzięki swej wielkości, lecz z powodu odkrytych tu śladów paleolitycznej kultury noszącej nazwę Bukk oraz szczątków plejstocenijskiej fauny jaskiniowej.

Esztergom

Miasto położone w miejscu największego zwięzienia doliny Dunaju, u podnóży masywu górskiego Pilis w łuku Dunaju, stanowiącego fragment najdalej wysuniętego na wschód Średniogórza Zadunajskiego.

Grupa gór Pilis tworzy dwa odrębne typy krajobrazu. Ich południową część stanowi strefa bloków **zrębowych**, zbudowanych z **mezozoicznych** skał wapiennych, natomiast większa część północna składa się z młodych gór wulkanicznych, znajdujących się w łuku Dunaju.

W geograficznym znaczeniu Góry Pilis stanowią wyraźnie wyodrębniającą się z otoczenia jednostkę naturalną i określane są jako długie i wąskie pasma zrębowe biegnące z północnego-zachodu na południowy - wschód, rozciągające się pomiędzy Esztergom a Budapesztem - Aquincum. W północnej części przedstawiają się one jako pasmo podwójne, które ku południowi przechodzi w pojedyncze. Pasma to zbudowane jest z łatwo krasowiejących skał wapiennych i **dolomitów** triasowych, którego najwyższą zrębową kulminacją Średniogórza Zadunajskiego jest Pilisteto (757 m n.p.m.), od którego pochodzi nazwa całej grupy górskiej. Cechą charakterystyczną rzeźby tego pasma są strome i skaliste zbocza spowodowane skomplikowanym układem linii uskokowych i pochyleniem zrębów na wszystkie strony do głębszych rowów **tektonicznych**.

Na urwistych i skalnych stokach gór Pilis jest stosunkowo mało lasów. Te właśnie cechy krajobrazu różnią zrębowe góry Pilis od grupy, zbudowanej ze skał wulkanicznych i świadczą o młodości geologicznej ich wypiętrzenia. Dowodem tego jest występowanie wysoko na zboczach jaskiń ze źródłami.

Wulkaniczne góry położone w łuku Dunaju, nazywane Górami Wyszehradzkimi różnią się znacznie swymi cechami krajobrazowymi od zrębowego Średniogórza Zadunajskiego. Różnica ta wynika głównie z innego rodzaju budujących je skał, mianowicie z występowania tu **andezytowych** law i **tufów**. W efekcie oddziaływania sił zewnętrznych skały wulkaniczne uzyskują formy łagodniejsze, zbocza stożków są mniej strome, a wierzchołki przyjmują kształty kopulaste, inne natomiast **formy rzeźby** uzyskują płyty krasowe, których zbocza są urwiste, a grzbiety płaskie, ograniczone krawędziami. Strome stoki i głęboko wcięte doliny występują jednak również w górach łuku Dunaju, zwłaszcza w przelomie wyszehradzkim, co tłumaczy się młodym wypiętrzeniem gór.

Działalność wulkaniczna **trzeciorzędowa** trwała w wielkim kolanie Dunaju stosunkowo krótko, podobnie zresztą jak w ciągnących się na północ od Dunaju górach Börzsöny. Bezpośrednią przyczyną erupcji wulkanicznych było zapadanie się położonej na północ od Dunaju części masywu Tisii, która aż do młodszego trzeciorzędu była lądem. Wzmoczona aktywność wulkaniczna związana z powtarzającymi się wybuchami z szeregu kraterów spowodowała nagromadzenie produktów wulkanicznych i utworzenie stożkowatych wulkanów warstwowych (stratowulkany).

Po ustaniu działalności wulkanicznej **procesy denudacyjne** zachodzące w warunkach gorącego klimatu doprowadziły do zniszczenia pierwotnych form rzeźby wulkanicznej. Większa część gór zmieniła się w **peneplene**, której falista powierzchnia wznosiła się ponad poziom **morza panońskiego** nie więcej niż 100-200 m. Na początku **plioceńskich** ruchów wypiętrających

łańcuch połączonych wówczas ze sobą, niskich wzgórz wulkanicznych Börzsöny i Szentendre-Visegrád uległ licznym tektonicznym spękaniam, przy czym uskoki powstały przeważnie na miejscu wcześniejszych linii tektonicznych.

Uskoki te na linii dzisiejszego przełomu Dunaju pod **Visegrád** spowodowały słabo zaznaczające się oddzielenie Gór Wyszehradzkich od gór Börzsöny. Ten system spękań tektonicznych wykorzystany został przez dawny Dunaj, który skierował swój bieg z Małej Niziny na Wielką Nizinę. W okresie **czwartorzędowym** pogłębił on jeszcze swoją dolinę przez stałe, choć nierównomiernie podnoszące się góry, tworząc wspaniały przełom o głębokości do 300 m, któremu towarzyszy 7-8 **tarasów** rzecznych.

Pod wpływem nierównomiernego wypiętrzania się oraz postępującej **denudacji** płaska niegdyś peneplena rozpadła się na poziomy o wysokości około 400-600 oraz 700 m n.p.m.. Występowanie tych poziomów można zaobserwować z najwyższego wzniesienia gór- Dobogókő (700 m n.p.m.). W trakcie wypiętrzania płaskie grzbiety zostały w różnym stopniu zaokrąglone w wyniku oddziaływania **procesów egzogenicznych** oraz głęboko porozcinane przez erodujące potoki, spływające do przełomu Dunaju.

Proces przekształcania gór przez siły zewnętrzne był tak intensywny, że żaden z dzisiejszych szczytów nie zachował pierwotnych form wulkanicznych - nawet te, które mają kształt stożkowaty lub kopulasty. Wśród form krajobrazowych, które zawdzięczają swój wygląd procesom niszczącym do najbardziej malowniczych należy przełom Dunaju pod Visegrád. Jest to jedna z największych osobliwości przyrodniczych i krajobrazowych Węgier, odwiedzana licznie przez turystów.

Pod względem klimatycznym obszar Węgier leży na pograniczu trzech wielkich regionów klimatycznych: kontynentalnego klimatu Niżu Wschodnioeuropejskiego, oceanicznego klimatu Europy Zachodniej i śródziemnomorskiego klimatu Europy Południowej. Konsekwencją tego położenia jest rytmiczna zmiana czterech pór roku.

Średnia roczna suma opadów w górach kolana Dunaju wynosi od 600 do 700 mm, jednak najwyższe wzniesienia, a zwłaszcza Pilis, otrzymują do 1200 mm, podczas gdy zamknięte kotliny nawet poniżej 500 mm. Średnia roczna temperatura waha się około 9,5°C, z lokalnymi odchyleniami w zależności od wysokości nad poziom morza i ekspozycji stoków; średnia stycznia wynosi -1,4°C, średnia lipca wynosi 20,4°C.

Mimo stosunkowo obfitych opadów góry mają słabo rozwiniętą sieć wód płynących. Jednym z powodów jest to, że znaczna część gór zbudowana jest ze skał, w których rozwijają się procesy krasowe i wody opadowe nie spływają po powierzchni, lecz krążą szczelinami skalnymi, wypływając w postaci obfitych źródeł na brzegu gór albo zasilając położone głęboko zbiorniki wód krasowych. Drugą przyczyną słabego rozwoju sieci wód powierzchniowych jest otaczający z dwóch stron Dunaj oraz brak miejsca dla rozwinięcia się dłuższych **cieków wodnych** nawet wtedy, gdy powierzchnia zbudowana jest ze skał, w których nie zachodzą zjawiska krasowe. Ponadto, w północnej, a zwłaszcza wschodniej krawędzi gór kolana Dunaju występują strome uskoki brzeżne. Również Dunaj, stanowiący podstawę erozyjną tego obszaru, płynie wzdłuż linii tektonicznych.

Wzdłuż linii dyslokacyjnych Dunaju występują bezpośrednio na jego brzegach gorące źródła, w których wody głębinowe mieszają się z chłodnymi wodami krasowymi pochodzącymi ze skał

wapiennych. Zjawisko to jest szczególnie charakterystyczne dla tzw. termalnej linii w Budzie, na wschodniej krawędzi Gór Budzińskich.

Gleby gór kolana Dunaju są dosyć urozmaicone, co wynika ze zróżnicowania podłoża skalnego, zbudowanego z dolomitów, wapieni, margli, piaskowców, lessu, andezytowych lawy i tufów oraz częściowo ze zróżnicowania rzeźby i szaty roślinnej. W obrębie skał węglanowych wytworzyły się głównie rędziny i małe płyty terra rossa, na innych zaś skałach brunatne gleby leśne, częściowo przemyt. W środkowej części gór często występują skaliste grunty krasowe na nagich skałach.

Zgodnie z przyjętym na Węgrzech podziałem fitogeograficznym góry kolana Dunaju należą do krajobrazu roślinnego Średniogórza Zadunajskiego. Roślinność ma tutaj charakter przejściowy. W wielu miejscach występują elementy śródziemnomorskie i bałkańskie, zwłaszcza na nasłonecznionych zboczach południowych. Charakterystycznym drzewem wyższych wzniesień oraz zacienionych północnych zboczy jest buk, natomiast na suchszych, nasłonecznionych zboczach występują lasy i zarośla dębowe na przemian z kwietnymi łąkami i pastwiskami.

Visegrád

Miasto położone w najwęższym odcinku zakola Dunaju, oddzielającego grupą górską Średniogórza Północnego - Börzsöny od gór Pilis, przynależących już do odrębnego pod względem fizyczno-geograficznym regionu Węgier - Średniogórza Zadunajskiego.

Grupa gór Pilis tworzy dwa odrębne typy krajobrazu. Ich południową część stanowi strefa bloków **zrębowych**, zbudowanych z **mezozoicznych** skał wapiennych, natomiast większa część północna składa się z młodych gór wulkanicznych, znajdujących się w łuku Dunaju.

W geograficznym znaczeniu Góry Pilis stanowią dobrze wyodrębniającą się z otoczenia jednostkę naturalną i określane są jako długie i wąskie pasma zrębowe biegnące z północnego-zachodu na południowy - wschód, rozciągające się pomiędzy **Esztergom** a Budapesztem - Aquincum. W północnej części przedstawiają się one jako pasmo podwójne, które ku południowi przechodzi w pojedyncze. Pasma to zbudowane jest z łatwo krasowiejących skał wapiennych i **dolomitów** triasowych, którego najwyższą zrębową kulminacją Średniogórza Zadunajskiego jest Pilisteto (757 m n.p.m.), od którego pochodzi nazwa całej grupy górskiej. Cechą charakterystyczną rzeźby tego pasma są strome i skaliste zbocza spowodowane skomplikowanym układem linii uskokowych i pochyleniem zrębów na wszystkie strony do głębszych rowów **tektonicznych**.

Na urwistych i skalnych stokach jest stosunkowo mało lasów. Te właśnie cechy krajobrazu różnią zrębowe góry Pilis od grupy, zbudowanej ze skał wulkanicznych i świadczą o młodości geologicznej ich wypiętrzenia. Dowodem tego jest występowanie wysoko na zboczach jaskiń ze źródłami.

Wulkaniczne góry położone w łuku Dunaju, nazywane Górami Wyszehradzkimi różnią się znacznie swymi cechami krajobrazowymi od zrębowego Średniogórza Zadunajskiego. Różnica ta wynika głównie z innego rodzaju budujących je skał, mianowicie z występowania tu **andezytowych** law i **tufów**. W efekcie oddziaływania sił zewnętrznych skały wulkaniczne uzyskują formy łagodniejsze, zbocza stożków są mniej strome, a wierzchołki przyjmują kształty kopulaste, inne natomiast **formy rzeźby** uzyskują płyty krasowe, których zbocza są urwiste, a grzbiety płaskie, ograniczone krawędziami. Strome stoki i głęboko wcięte doliny występują jednak również w górach łuku Dunaju, zwłaszcza w przelomie wyszehradzkim, co tłumaczy się młodym wypiętrzeniem gór.

Działalność wulkaniczna, **trzeciorzędowa** trwała w wielkim kolanie Dunaju stosunkowo krótko, podobnie zresztą jak w ciągnących się na północ od Dunaju górach Börzsöny. Bezpośrednią przyczyną erupcji wulkanicznych było zapadanie się położonej na północ od Dunaju części masywu Tisii, która aż do młodszego trzeciorzędu była lądem. Wzmoczona aktywność wulkaniczna związana z powtarzającymi się wybuchami z szeregu kraterów, spowodowała nagromadzenie produktów wulkanicznych i utworzenie stożkowatych wulkanów warstwowych (stratowulkany).

Po ustaniu działalności wulkanicznej **procesy denudacyjne** zachodzące w warunkach gorącego klimatu doprowadziły do zniszczenia pierwotnych form rzeźby wulkanicznej. Większa część gór zmieniła się w **penepłene**, której falista powierzchnia wznosiła się ponad poziom **morza panońskiego** nie więcej niż 100-200 m. Na początku **plioceńskich** ruchów wypiętrzających

łańcuch połączonych wówczas ze sobą, niskich wzgórz wulkanicznych Börzsöny i Szentendre-Visegrád uległ licznym tektonicznym spękaniami, przy czym uskoki powstały przeważnie na miejscu wcześniejszych linii tektonicznych.

Uskoki te na linii dzisiejszego przełomu Dunaju pod Visegrád spowodowały słabo zaznaczające się oddzielenie Gór Wyszehradzkich od gór Börzsöny. Ten system spękań tektonicznych wykorzystany został przez dawny Dunaj, który skierował swój bieg z Małej Niziny na Wielką Nizinę. W okresie **czwartorzędowym** pogłębił on jeszcze swoją dolinę przez stałe, choć nierównomiernie podnoszące się góry, tworząc wspaniały przełom o głębokości do 300 m, któremu towarzyszy 7-8 **tarasów** rzecznych.

Pod wpływem nierównomiernego wypiętrzania się oraz postępującej **denudacji** płaska niegdyś peneplena, rozpadła się na poziomy o wysokości około 400-600 oraz 700 m n.p.m.. Występowanie tych poziomów można zaobserwować z najwyższego wzniesienia gór- Dobogókő (700 m n.p.m.). W trakcie wypiętrzania, płaskie grzbiety zostały w różnym stopniu zaokrąglone w wyniku oddziaływania **procesów egzogenicznych** oraz głęboko porozcinane przez erodujące potoki, spływające do przełomu Dunaju.

Proces przekształcania gór przez siły zewnętrzne był tak intensywny, że żaden z dzisiejszych szczytów nie zachował pierwotnych form wulkanicznych - nawet te, które mają kształt stożkowaty lub kopulasty. Wśród form krajobrazowych, które zawdzięczają swój wygląd procesom niszczącym do najbardziej malowniczych należy przełom Dunaju pod Visegrád. Jest to jedna z największych osobliwości przyrodniczych i krajobrazowych Węgier, odwiedzana licznie przez turystów.

Pod względem klimatycznym, obszar Węgier leży na pograniczu trzech wielkich regionów klimatycznych: kontynentalnego klimatu Niżu Wschodnioeuropejskiego, oceanicznego klimatu Europy Zachodniej i śródziemnomorskiego klimatu Europy Południowej. Konsekwencją tego położenia jest rytmiczna zmiana czterech pór roku.

Średnia, roczna suma opadów w górach kolana Dunaju wynosi od 600 do 700 mm, jednak najwyższe wzniesienia, a zwłaszcza Pilis, otrzymują do 1200 mm, podczas gdy zamknięte kotliny nawet poniżej 500 mm. Średnia, roczna temperatura waha się około 9,5°C, z lokalnymi odchyleniami w zależności od wysokości nad poziom morza i ekspozycji stoków; średnia stycznia wynosi -1,4°C, średnia lipca wynosi 20,4°C.

Mimo stosunkowo obfitych opadów, góry mają słabo rozwiniętą sieć wód płynących. Jednym z powodów jest to, że znaczna część gór zbudowana jest ze skał, w których rozwijają się procesy krasowe i wody opadowe nie spływają po powierzchni, lecz krążą szczelinami skalnymi, wypływając w postaci obfitych źródeł na brzegu gór albo zasilając położone głęboko zbiorniki wód krasowych. Drugą przyczyną słabego rozwoju sieci wód powierzchniowych jest otaczający z dwóch stron Dunaj oraz brak miejsca dla rozwinięcia się dłuższych **cieków wodnych** nawet wtedy, gdy powierzchnia zbudowana jest ze skał, w których nie zachodzą zjawiska krasowe. Ponadto, w północnej, a zwłaszcza wschodniej krawędzi gór kolana Dunaju występują strome uskoki brzeżne. Również Dunaj, stanowiący podstawę erozyjną tego obszaru, płynie wzdłuż linii tektonicznych.

Wzdłuż linii dyslokacyjnych Dunaju występują bezpośrednio na jego brzegach gorące źródła, w których wody głębinowe mieszają się z chłodnymi wodami krasowymi pochodzącymi ze skał

wapiennych. Zjawisko to jest szczególnie charakterystyczne dla tzw. termalnej linii w Budzie, na wschodniej krawędzi Gór Budzińskich.

Gleby gór kolana Dunaju są dosyć urozmaicone, co wynika ze zróżnicowania podłoża skalnego, zbudowanego z dolomitów, wapieni, margli, piaskowców, lessu, andezytowych lawy i tufów oraz częściowo ze zróżnicowania rzeźby i szaty roślinnej. W obrębie skał węglanowych wytworzyły się głównie redziny i małe płyty terra rossa, na innych zaś skałach brunatne gleby leśne, częściowo przemyt. W środkowej części gór często występują skaliste grunty krasowe na nagich skałach.

Zgodnie z przyjętym na Węgrzech podziałem fitogeograficznym góry kolana Dunaju należą do krajobrazu roślinnego Średniogórza Zadunajskiego. Roślinność ma tutaj charakter przejściowy. W wielu miejscach występują elementy śródziemnomorskie i bałkańskie, zwłaszcza na nasłonecznionych zboczach południowych. Charakterystycznym drzewem wyższych wzniesień oraz zacienionych północnych zboczy jest buk, natomiast na suchszych, nasłonecznionych zboczach występują lasy i zarośla dębowe na przemian z kwietnymi łąkami i pastwiskami

Najbardziej zachodni człon Średniogórza Północnego stanowi grupa górską Borzsony, rozciągająca się południkowo z wysokościami względnymi do 500-800 m, zbudowana z młodych skał wulkanicznych.

Góry Borzsony wznoszą się stromo ponad niskim otoczeniem, w wysokościach od 100 do 200 m. Krótkie dopływy Ipoli, spływające z zachodnich stoków gór, a zwłaszcza bezpośrednie dopływy Dunaju swymi głęboko wciętymi dolinami silnie rozczłonkowały góry. W środkowej części gór Borzsony powstały wskutek tego formy dość śmiałe. Część ta nosi nazwę Wysoki Borzsony, który tworzy na długości 12 km dział wodny o przebiegu południkowym. Wznoszą się w tym grzbiecie najwyższe szczyty - Csovanyos (939 m n.p.m.) oraz Nagyhideghegy (865 m n.p.m.), stanowiący doskonały teren narciarski. Główny grzbiet opada stromo do głęboko wciętych dolin, odsłaniając miejscami urwiste skały, tak że wędrowka tędy daje wrażenie gór znacznie wyższych. Szczególnie strome są zbocza zachodnie, ponieważ boczne dopływy płynące równolegle do działu wodnego Czarnego Potoku (Fekete-patak) wcięły się poza szczyty głównego grzbiecia. Jest to najbardziej malownicza część gór Borzsony, dostarczająca wspaniałych widoków. Od głównego grzbiecia oddzielają się boczne ramiona i skaliste grzbieciki o wysokościach 600-800 m, poroździelane przez V-kształtne doliny i stopnie podgórskie. Wysoki Borzsony otaczają od zachodu i północy niższe, ale dobrze rozczłonkowane grupy górskie.

Grupa górską Börzsöny stanowi północną granicę gór kolana Dunaju. Ich budowa geologiczna jest stosunkowo prosta. W przebiegu młodotrzeciorzędowego wulkanizmu zaznaczały się na przemian wylewy lawy i erupcje popiołu wulkanicznego z wielu kraterów. Powstały w ten sposób typowe wulkany warstwowe. Z biegiem czasu pierwotne formy wulkaniczne uległy procesom erozyjnym i zostały zrównane. Pod koniec trzeciorzędu południową część regionu zalało morze. Dzisiejsze formy rzeźby gór są przeważnie pochodzenia erozyjnego. Różnice wysokości uwarunkowane są odpornością skał oraz intensywnością wypiętrzenia czwartorzędowego, które wykazuje zróżnicowanie lokalne.

W górach Börzsöny występuje wiele źródeł, ale wskutek niezbyt wielkich rozmiarów tego regionu potoki są krótkie i nie niosą dużo wody, wzbierając tylko w okresie topnienia śniegów i letnich ulew. Wody z gór Borzsony spływają do Ipoli, która jest dopływem Dunaju, lub też bezpośrednio do tego ostatniego. Wschodnie stoki są odwadniane przez dopływy Cisy. Warto

zwrócić uwagę, że dorzecze Cisy leży tu bardzo blisko Dunaju.

Warunki klimatyczne gór Börzsöny nie odbiegają na ogół od charakterystycznych dla Średniogórza Północnego. Roczne sumy opadów wynoszą tu od 600 do 800 mm. Maksimum opadów przypada na początek lata i przynoszą je gwałtowne burze występujące często w tym okresie. Średnia roczna temperatura wynosi 9,3°C, średnia temperatura lipca 19,0°C, a średnia stycznia -2,4°C.

Szata roślinna uległa tu mniejszym zmianom niż w innych regionach kraju. Znaczną część gór pokrywają zwarte powierzchnie leśne. Jedyne na grzbietach południowego Börzsöny, w dolinie Dunaju i w mniejszych kotlinach zostały one wycięte. W Wysokim Börzsöny prawie nie ma pól uprawnych. Zwarty las bukowy urozmaicają tylko nieliczne polany. Lasy bukowe rosną na zboczach południowych powyżej 500 m n.p.m., na północnych zaś już od 250 m n.p.m. Oprócz przeważających zespołów bukowych występują również zespoły dębowo-grabowe.

W strefach występowania andezytów występują kwaśne i bogate w próchnicę brunatne gleby leśne lub też bielice. Te same typy gleb rozwinęły się również na podłożu lessowym oraz czwartorzędowych glinach, występujących na obrzeżeniu gór oraz w kotlinach.

Győr

Miasto Győr nazywane jest często miastem czterech rzek (Rába, Rábca, Marcal, Mosoni-Duna).
Leży w części północnej Małej Niziny Węgierskiej, rozpościerającej się na obszarze między
północno-wschodnim krańcem Alp i Średniogórzem Północnym oraz Dunajem od północy

Węgierska część Małej Niziny otoczona jest z zachodu przez wschodnie odgałęzienia Alp, Góry
Litawskie w Austrii od północnego zachodu i od południowego-wschodu przez Średniogórze
Zadunajskie. Kotlinę ograniczają ze wszystkich stron linie uskoków, jednakże granice
morfologiczne i **tektoniczne** tych jednostek nie wszędzie się pokrywają.

Mała Nizina ma podobną budowę geologiczną i podobną historię rozwoju jak Wielka Nizina
Węgierska. Podłoże Małej Niziny zbudowane jest ze skał wieku **paleozoicznego** i
mezozoicznego. Paleozoiczne skały metamorficzne stanowią wschodnie przedłużenie Alp i
zalegają w części centralnej Małej Niziny na głębokości od 1500 do 2000 m. Mezozoiczne skały
wapienne i **dolomitowe** Średniogórze Zadunajskiego występują na znacznej głębokości pod
powierzchnią w kierunku zachodnim, aż po dolinę Raby. Paleozoiczne i mezozoiczne podłoże
Małej Niziny stanowiło ład aż do końca okresu **miocenijskiego**.

Zapadanie się tego obszaru i powstanie kotliny nastąpiło pod koniec okresu **trzeciorzędowego**.
Pierwotnie zalana została przez morze środkowomiocenijskie, zachodnia część Małej Niziny, po
czym nastąpiła regresja morza i dopiero w okresie **pliocenijskim** (w tzw. piętrze panońskim)
rozpoczął się proces zapadania całej kotliny. Osady **morza panońskiego** osiągają tu miąższość
1000-2000 m i leżą przeważnie bezpośrednio na zmetamorfizowanych skałach podłoża
paleozoicznego. Są to osady morza płytkiego, co wskazuje na równomierne obniżanie się dna
kotliny w miarę wypełniania osadami. Pod koniec górnego panonu morze przekształciło się w
zamknięte jezioro, które zostało następnie zasypane żwirem i piaskami przez wody rzek,
spływających z terenu otaczających gór. W ten sposób kotlina Małej Niziny stała się ładem.
Nastąpiło to prawie równocześnie z wulkanicznymi wylewami bazaltów na krańcach Małej
Niziny jak również z zahamowaniem jej zapadania się.

Przed wylewami bazaltów sieć rzeczna Małej Niziny miała inny układ niż obecnie. Dawny
Dunaj, Raba oraz ich alpejskie i karpackie dopływy płynęły na południe, w poprzek Małej
Niziny, w kierunku współczesnej doliny Drawy. Rzeki te przybrały obecny kierunek dopiero po
wylewach wulkanicznych. Wypiętrzony został wówczas obszar źródłowy rzeki Zala, leżący na
przedłużeniu Średniogórze Zadunajskiego, co spowodowało powstanie dzisiejszego **działu**
wodnego Drawy i Dunaju. Od tego momentu rzeki wpływające na Małą Nizinę popłynęły na
wschód w kierunku niżej położonej Wielkiej Niziny przez przełęcz Przedgórze Zadunajskiego.
W ten sposób powstał w okresie górnego pliocenu równoleżnikowy odcinek doliny Dunaju.

W okresie **czwartorzędu** procesom obniżania uległa tylko środkowa część Małej Niziny w
okolicach Györu, gdzie osady Dunaju przekraczają 200 m miąższości. W tym czasie Dunaj i jego
alpejskie dopływy usypały niezwyklej wielkości **stożek napływowy**. Ponieważ brzegi kotliny
nie były objęte dalszym zapadaniem się i wypływające na Nizinę rzeki z otaczających gór,
zaczęły pogłębiać swoje doliny. W ten sposób południowa część Małej Niziny pod koniec okresu
plejstoceńskiego uzyskała erozyjny krajobraz pagórkowaty.

W wyniku tego ewolucyjnego procesu rozwoju powstały na Małej Nizinie dwie różniące się

morfolologicznie części: Kotlina Györu i położony na południe od niej szeroki, klinowato zważający się, denudacyjny region brzeżny (tzw. krainy brzeżne).

Kotlina Györu to część Małej Niziny, która zapada się jeszcze dzisiaj i nadal jest wypełniana osadami rzecznyymi. Składa się ona z szeregu mniejszych podjednostek, różniących się cechami krajobrazowymi. Pomiedzy głównym łżyskiem Dunaju, a jego bocznym ramieniem Moson leży Szigetköz, pomiedzy Rábą i Répce - Rábaköz, dalej ku zachodowi zabagniony Hanság i Jezioro Fertő (Nezyderskie), obrzeżające równinę Moson. Tylko środkowa część Małej Niziny zasługuje na nazwę równiny, ponieważ jest całkowicie płaska. Jest ona zbudowana prawie wyłącznie z osadów rzecznych Dunaju i Ráby. Jej średnie wzniesienie nad poziom morza jest niewielkie i wynosi około 125 m n.p.m., to jest tylko o 25 m więcej od średniego poziomu wysokości Wielkiej Niziny Węgierskiej.

Opady atmosferyczne na Małej Nizinie są nieco większe niż na Wielkiej Nizinie, a ich rozkład jest bardziej równomierny. W sumie warunki naturalne są tu dla rolnictwa korzystniejsze niż na Wielkiej Nizinie. Wzdłuż rzek rosły dawniej duże lasy legowe, z których pozostały tylko niewielkie zarośla wierzbowe na brzegach rzek.

Równina kotliny Györu ciągnie się w kierunku południowo-zachodnim, w głąb kotliny Ráby, aż do miejscowości Kormend.

Mosonmagyaróvár

Mosonmagyaróvár leży nad rzeką Moson-Duna w regionie Szigetköz, w części północnej Kotliny Győr, rozpościerającej się na obszarze między północno-wschodnim krańcem Alp i Średniogórzem Północnym oraz Dunajem od północy, w obrębie Małej Niziny Węgierskiej.

Węgierska część Małej Niziny otoczona jest z zachodu przez wschodnie odgałęzienia Alp, Góry Litawskie w Austrii od północnego zachodu i od południowego-wschodu przez Średniogórze Zadunajskie. Kotlinę ograniczają ze wszystkich stron linie uskoków, jednakże granice morfologiczne i tektoniczne tych jednostek nie wszędzie się pokrywają.

Mała Nizina ma podobną budowę geologiczną i podobną historię rozwoju jak Wielka Nizina Węgierska. Podłoże Małej Niziny zbudowane jest ze skał wieku paleozoicznego i mezozoicznego. Paleozoiczne skały metamorficzne stanowią wschodnie przedłużenie Alp i zalegają w części centralnej Małej Niziny na głębokości od 1500 do 2000 m. Mezozoiczne skały wapienne i dolomitowe Średniogórze Zadunajskiego występują na znacznej głębokości pod powierzchnią w kierunku zachodnim, aż po dolinę Raby. Paleozoiczne i mezozoiczne podłoże Małej Niziny stanowiło ład aż do końca okresu miocenińskiego.

Zapadanie się tego obszaru i powstanie kotliny nastąpiło pod koniec okresu trzeciorzędowego. Pierwotnie zalana została przez morze środkowomiocenijskie zachodnia część Małej Niziny, po czym nastąpiła regresja morza i dopiero w okresie pliocenijskim (w tzw. piętrze panońskim) rozpoczął się proces zapadania całej kotliny. Osady morza panońskiego osiagają tu miąższość 1000-2000 m i leżą przeważnie bezpośrednio na zmetamorfizowanych skałach podłoża paleozoicznego. Są to osady morza płytkiego, co wskazuje na równomierne obniżanie się dna kotliny w miarę wypełniania osadami. Pod koniec górnego panonu morze przekształciło się w zamknięte jezioro, które zostało następnie zasypane żwirem i piaskami przez wody rzek, spływających z terenu otaczających gór. W ten sposób kotlina Małej Niziny stała się ładem. Nastąpiło to prawie równocześnie z wulkanicznymi wylewami bazaltów na krańcach Małej Niziny jak również z zahamowaniem jej zapadania się.

Przed wylewami bazaltów sieć rzeczna Małej Niziny miała inny układ niż obecnie. Dawny Dunaj, Raba oraz ich alpejskie i karpackie dopływy płynęły na południe, w poprzek Małej Niziny, w kierunku współczesnej doliny Drawy. Rzeki te przybrały obecny kierunek dopiero po wylewach wulkanicznych. Wypiętrzony został wówczas obszar źródłowy rzeki Zala, leżący na przedłużeniu Średniogórze Zadunajskiego, co spowodowało powstanie dzisiejszego działu wodnego Drawy i Dunaju. Od tego momentu rzeki wpływające na Małą Nizinę popłynęły na wschód w kierunku niżej położonej Wielkiej Niziny przez przełęcz Przedgórze Zadunajskiego. W ten sposób powstał w okresie górnego pliocenu równoleżnikowy odcinek doliny Dunaju.

W okresie czwartorzędu procesom obniżania uległa tylko środkowa część Małej Niziny w okolicach Györu, gdzie osady Dunaju przekraczają 200 m miąższości. W tym czasie Dunaj i jego alpejskie dopływy usypały niezwyklej wielkości stożek napływowy. Ponieważ brzegi kotliny nie były objęte dalszym zapadaniem się i wypływające na Nizinę rzeki z otaczających gór zaczęły pogłębiać swoje doliny. W ten sposób południowa część Małej Niziny pod koniec okresu plejstocenijskiego uzyskała erozyjny krajobraz pagórkowaty.

W wyniku tego ewolucyjnego procesu rozwoju powstały na Małej Nizinie dwie różniące się

morfologicznie części: Kotlina Györu i położony na południe od niej szeroki, klinowato zważający się, denudacyjny region brzeżny (tzw. krainy brzeżne).

Kotlina Györu to część Małej Niziny, która zapada się jeszcze dzisiaj i nadal jest wypełniana osadami rzecznyymi. Składa się ona z szeregu mniejszych podjednostek, różniących się cechami krajobrazowymi. Pomiedzy głównym łżyskiem Dunaju a jego bocznym ramieniem Moson leży Szigetköz, pomiedzy Rábą i Répce - Rábaköz, dalej ku zachodowi zabagniony Hanság i Jezioro Fertő (Nezyderskie), obrzeżające równinę Moson. Tylko środkowa część Małej Niziny zasługuje na nazwę równiny, ponieważ jest całkowicie płaska. Jest ona zbudowana prawie wyłącznie z osadów rzecznych Dunaju i Ráby. Jej średnie wzniesienie nad poziom morza jest niewielkie i wynosi około 125 m n.p.m., to jest tylko o 25 m więcej od średniego poziomu wysokości Wielkiej Niziny Węgierskiej.

Opady atmosferyczne na Małej Nizinie są nieco większe niż na Wielkiej Nizinie, a ich rozkład jest bardziej równomierny. W sumie warunki naturalne są tu dla rolnictwa korzystniejsze niż na Wielkiej Nizinie.

Wzdłuż rzek rosły dawniej duże **las** **łęgowe**, z których pozostały tylko niewielkie zarośla wierzbowe na brzegach rzek. Jeszcze w połowie ubiegłego stulecia, przed przeprowadzeniem robót odwadniających i regulacyjnych w regionie Szigetköz rozpościerały się szerokie **równiny zalewowe** i bagna. Te nie zdrenowane bagna, **terasy** zalewowe i zbiorniki wodne miały bardzo bogatą roślinność wodną. Dziś pozostały tu resztki, które są jednak nader charakterystyczne dla krajobrazu równin węgierskich. W stojących i wolno płynących wodach występują w pobliżu brzegów zespoły roślin pływających, składające się głównie z rzęsy i salwinii. W miejscach gdzie woda jest płytsza, zamiast roślin pływających pojawiają się zbiorowiska dużych roślin wodnych. Są one bardzo różnorodne, mają bogate i piękne kształty. Jednym z najpiękniejszych kwiatów wodnych jest jaskier wodny, którego drobne białe kwiaty miejscami pokrywają całkowicie powierzchnię mniejszych cieków, kanałów i **starorzeczy**. Najpiękniejszą z dużych roślin wodnych jest grzybień biały, jedyny europejski gatunek tropikalnych i subtropikalnych lili wodnych. Grzybień biały pokrywa swymi kwiatami i okrągłymi, błyszczącymi liśćmi płytkie zbiorniki wód stojących, a przede wszystkim starorzeczy, prawie nie pozostawiając wolnej powierzchni wodnej.

W piętrze drzew występują wierzba biała, wierzba krucha i topola czarna. Jednym z najcenniejszych drzew łągu wierzbowo-topolowego jest wierzba biała, która dostarcza pędów do wyrobu plecionek i koszy. W podszyciu występują różne gatunki głogu, a w runie jeżyna.

Równina kotliny Györu ciągnie się w kierunku południowo-zachodnim, w głąb kotliny Ráby, aż do miejscowości Korend.

Pannonhalma

Pannonhalma leży na Przedgórzu Lasu Bakońskiego i Werteszu, który stanowi jedną wśród czterech jednostek fizyczno- geograficznych tzw. południowej krainy brzeżnej, wyróżnionej w obrębie Małej Niziny Węgierskiej.

Tworzące krainę brzeżną **stożek napływowy** Ráby, Grzbiet Kemenes i Dolina Ráby, Obniżenie Marcalu oraz Przedgórza Lasu Bakońskiego i Werteszu otaczają Kotlinę Györu od południa i wschodu, które rozpościerają się u podnóży gór.

Charakterystyczną cechą ich ukształtowania powierzchni jest pagórkowatość terenu. Równiny Małej Niziny przechodzą bowiem stopniowo w teren łagodnie sfalowany, podnoszący się w kierunku gór, gdzie doliny stają się coraz głębiej wcięte. Owe brzeżne wzgórza Małej Niziny zbudowane są głównie z piaszczystych oraz ilastych osadów panońskich, wypiętrzonych do poziomu 300 m n.p.m. Zostały one rozczłonkowane w okresie **czwartorzędu** w wyniku erozyjnej działalności wód rzek spływających do Dunaju przez **kotliny korazyjne**, a także wskutek **procesów deflacyjnych** i ruchów **tektonicznych**. Południowe krainy brzeżne Małej Niziny zawdzięczają swoje urozmaicone formy powierzchni dlatego, że stanowią teren przejściowy pomiędzy wypiętrzonymi tektonicznie blokami Średniogórza Zadunajskiego a zupełnie płaską równiną kotliny Györu oraz położoną dalej w kierunku wschodnim doliną Dunaju.

Grzbiet Kemenes i Dolina Raby ciągnie się po wschodniej stronie doliny środkowej Ráby równoległe do rzeki w postaci wydłużonego, pokrytego żwirem wzniesienia, zwanym **Kemeneshát** (grzbiet Kemenes). Jest to jedna z najstarszych pozostałości rozciągającej się na zachód od Ráby pokrywy żwirowej - tzw. **świadek**.

Pomiędzy grzbietem Kemenes a zachodnią pokrywą żwirową leży dolina Ráby, płynącej tutaj z południowego-zachodu na północny-wschód, z dobrze zachowanymi **tarasami** i szeroką na wiele kilometrów **równiną zalewową**. Dolina Raby rozwinęła się wzdłuż linii tektonicznej. Jest ona zaliczana do Małej Niziny aż do miejscowości Kormend na południu. Ku północy wysokości **terasów** obniżają się, dolina rozszerza się lejkowato i przechodzi w płaską równinę Kotliny Györu - **Rábaköz**.

Obniżenie Marcalu tworzy formę kotliny położonej pomiędzy grzbietem Kemenes a Lasem Bakońskim. Przez pokryty żwirami obszar zwany **Kemenesalja**, grzbiet Kemenes przechodzi stopniowo w dolinę Marcalu, który **meandruje** po wilgotnej równinie i przez szeroką bramę dolinną wpływa do kotliny Györu.

W Obniżeniu Marcalu wznoszą się dwie stożkowate góry przykryte bazaltem - góry **świadki**: Somló (435 m n.p.m.) i Ság (291 m n.p.m.). Te pokrywy bazaltowe stanowią pozostałość staroplejstoczeńskich wylewów law wulkanicznych. Ich obecnie regularny kształt w formie stożka oraz stożka ściętego nie stanowi jednakże pierwotnej formy wulkanicznej, lecz jest wtórną formą denudacyjną.

Przedgórza Lasu Bakońskiego i Werteszu (**Bakonyalja** i **Vertesalja**) leżą na wschód i południowy-wschód od **Györu**, od szerokiej z niskimi tarasami doliny Dunaju do **mezozoicznych zrębów** gór Wertesz i Lasu Bakońskiego. Charakterystyczną cechą krajobrazu tej krainy jest silne rozczłonkowanie oraz znaczna pagórkowatość terenu.

--◆--

Najładniejszymi krajobrazowo są trzy pasma górskie, wznoszące się na południowy-wschód od Györu, skierowane ku środkowi Małej Niziny, zwane Pannonhalma albo Sokoro. Budujące je warstwy osadów panońskich są tu przeważnie pokryte żwirem, rzadziej piaszczystym **lessem**.

--◆--

Na wschód od wzgórza Pannonhalma, w kierunku doliny Dunaju rozciągają się Bakonnyalja i Vertesalja. Stanowią je tereny dobrze rozczłonkowane przez szerokie doliny erozyjne i korazyjne, prowadzące już ze Średniogórza Zadunajskiego. Jest to typowy obszar brzeżny pomiędzy Małą Niziną a Średniogórzem, co wynika również ze strefowego układu stosunków glebowych. Na terenach położonych niżej występują **gleby darniowe** i czarnoziemy, podczas gdy na wzniesieniach dominują ciemne gleby leśne.

--◆--

Warunki klimatyczne krain brzeżnych nie różnią się zbytnio od klimatu Małej Niziny Węgierskiej. Najzimniejszym miesiącem jest styczeń, wykazujący zróżnicowanie średniej temperatury od -1°C do -2°C , co jest spowodowane napływem zimnych mas powietrza z północy. Średnie temperatury lipca (20°C) są nieco niższe aniżeli na Wielkiej Nizinie Węgierskiej. Opady atmosferyczne na Małej Nizinie są nieco większe niż na Wielkiej Nizinie, a ich rozkład jest bardziej równomierny. Wzrastają one regularnie wraz z wysokością nad poziom morza. Na obszarze średniogórzy dochodzą do 700-800 mm, przy czym najwyższe sumy opadów występują w Średniogórzcu Zadunajskim, eksponowanym na wilgotne masy powietrza oceanicznego.

--◆--

Bogata gatunkowo flora węgierska pozwala na odczytanie pochodzenia roślinności, jej rozwoju i związków z innymi obszarami roślinnymi. Różnorodność gatunków sprawia, że roślinność krain brzeżnych Małej Niziny jest interesująca i urozmaicona, jednakże nie poszczególne elementy florystyczne nadają krajobrazowi specyficzne piętno lecz ich zbiorowiska roślinne. Obszar ten leży w strefie lasów liściastych. Na niskich wzgórzach Wysoczyzn Zadunajskich najbardziej charakterystyczne są różne zespoły lasów dębowych. Na stokach wapiennych występują powszechnie dąbrowy wapieniolubne. Jest to zwarty zespół leśny, sąsiadujący z krasowym lasem krzewiastym. Piętro drzew składa się głównie z dębu omszonego i dębu tureckiego.

Veszprém

Veszprém leży w środkowej części Lasu Bakońskiego (Bakony).

Las Bakoński stanowi najbardziej wysuniętą na zachód część Średniogórza Zadunajskiego, a zarazem najbardziej rozległą grupę górską Węgier. Zajmuje on powierzchnię 4000 km² pomiędzy **zapadliskiem** jeziora Balaton a Małą Niziną. Las Bakoński zbudowany jest głównie z **mezozoicznych** wapieni i **dolomitów**, które tworzą płaskie lub łagodnie sfalowane wzniesienia, osiągające od 200 do 700 m n.p.m. Uskoki przebiegające z południowego-zachodu na północny-wschód oraz poprzeczne o kierunku północny-zachód - południowy-wschód rozczłonkowały cały ten blok na izolowane **zręby** o różnej wysokości, pomiędzy którymi występują małe kotliny i rowy **tektoniczne**.

Linia kolejowa pomiędzy Szekesfehervar, Veszprém i Devecser przebiegają mniej więcej wzdłuż głównego uskoku, na którego linii występuje szereg kotlin dzielących Las Bakoński na dwie części: północną i południową. Inny uskok, równoległy do zapadliska jeziora Balaton, przebiega od Tapolcy do Veszprém, oddzielając południową część Lasu Bakońskiego od Wzgórz Balatońskich. Obszerna Kotlina Tapolcy oddziela z kolei zachodnią część Lasu Bakońskiego - góry Keszthely - od Wzgórz Balatońskich.

Obok budowy zrębowej charakterystyczny jest dla Lasu Bakoskiego zróżnicowany skład **petrograficzny** skał. Skały **paleozoiczne** (karbońskie **fyllity** i **permski** czerwony piasek) odsłaniają się wąskim pasem, wzdłuż południowego obrzeżenia Wzgórz Balatońskich. Dalej ku północy dosyć szerokim pasem występują wapień i dolomity triasowe. Tutaj właśnie trias osiąga największą na Węgrzech miąższość i najbardziej kompletną serię. Warstwy skalne triasu osadziły się w stopniowo obniżającym się zagłębieniu morskim, przecinającym krystaliczne podłoże dawnego masywu Tisii. Jeszcze dalej ku północy zręby górskie zbudowane są przeważnie ze skał **jurajskich** i **kredowych**, które jednak wywarły znacznie mniejszy wpływ na **formy rzeźby** niż skały triasowe. W kotlinach i na brzegach południowego i północnego obrzeżenia Lasu Bakońskiego, na zróżnicowanie rzeźby w większym stopniu, wpłynęły natomiast wapień, iły, piaski i żwiry wieku **trzeciorzędowego**.

W zachodniej części Wzgórz Balatońskich, a zwłaszcza w południowym Lesie Bakońskim najwyższe wzniesienia mają kształt ściętych stożków, pokrytych czapami młodotrzeciorzędowych law bazaltowych.

Skały budujące Las Bakoński należą do stosunkowo starych (wczesnomezozoicznych), to jednakże dzisiejsza ich rzeźba powstała dopiero w młodszym trzeciorzędzie oraz w **czwartorzędzie**. Osady mezozoiczne zostały wprawdzie zdyslokowane pod koniec tej ery, równocześnie z pierwszymi ruchami górotwórczymi w Karpatach, ale na początku trzeciorzędu procesy zewnętrzne doprowadziły do powstania lekko falistej równiny (**penepłeny**). Penepłena ta uległa spękaniu, a poszczególne jej części zostały podniesione do różnej wysokości. Ruchy wypiętrzające powtarzały się w kilku fazach, co spowodowało, że pierwotna penepłena Lasu Bakońskiego tworzy dziś stopniowo podnoszące się z południa na północ schody, porozdzielane miejscami przez zapadliska tektoniczne.

Do urozmaicenia form rzeźby, znacznie przyczyniły się procesy krasowe, pod wpływem których wytworzyły się jaskinie, zapadliska oraz nagie powierzchnie skalne dolomitów, silnie

ponagryzane głębokimi żłobkami. **Erozja** rzeczna wyźłobiła strome ściany doliny, u wylotu których powstały **stożki napływowe**. Również działalność wiatru odegrała pewną rolę w wywiewaniu z gór luźnego materiału **zwietrzelinowego**, choć nie przypisujemy jej dziś tak dużego znaczenia jak niegdyś. W wyniku oddziaływania gorącego, półsuchego klimatu w górnym **pliocenie** oraz zimnego, suchego klimatu w czasie **plejstoceńskich** zlodowaceń, powstały schodowate powierzchnie zrównań podgórskich oraz grzbiety gór. Można również znaleźć ślady **powierzchni abrazyjnych morza panońskiego**.

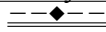
Zgiełkliwe życie małych kotlin jest wynikiem szybkiego rozwoju przemysłu wykorzystującego, występujące tu różne bogactwa mineralne. Szczególnie duże znaczenie mają złoża boksytu, zalegające na zachodnim i wschodnim obrzeżeniu południowej części Lasu Bakońskiego. W sąsiedztwie złóż boksytu powstały nowe ośrodki przemysłowe, oparte na występowaniu węgla brunatnego (Ajka, Varpalota). U stóp góry Kab, koło Urkut wydobywa się rudę manganu z jaskiń powstałych w wapieniach jurajskich.

Las Bakoński jest obszarem górskim, wprawdzie o średniej wysokości, ale za to o znacznej powierzchni, toteż klimat jego jest dosyć zróżnicowany. Niskie podgórza od strony Małej Niziny oraz tereny nad brzegami Jeziora Balaton mają łagodny, przyjemny klimat, podobny jak na Małej Nizinie, tylko o nieco obfitszych opadach. Las Bakoński stanowi zapórę na szlaku przeważających wilgotnych wiatrów zachodnich i północnych; jego centralna, wyższa część zmusza te wilgotne masy powietrza do wznoszenia się. W wyższych partiach Lasu Bakońskiego temperatury są stosunkowo niskie, a roczna suma opadów przekracza 800 mm. Jednakże również brzeżne części Lasu Bakońskiego otrzymują dostateczne ilości opadów, choć Wzgórza Balatońskie leżą już w cieniu opadowym.

Mimo obfitych opadów Las Bakoński ma dosyć ubogą sieć rzeczną. Jest to spowodowane tym, że znaczna część wód opadowych nie spływa po powierzchni, lecz dostaje się w głąb skał przez szczeliny, spękania i ponory krasowe. Woda ta wydostaje się na powierzchnię dopiero na obrzeżeniu gór, w postaci obfitych źródeł krasowych (Papa, Tapolca i inne).

Góry Bakony były niegdyś pokryte zwartym lasem bukowym, stąd pochodzi używana zwykle nazwa Las Bakoski. Dzisiaj w kotlinach i na niższych, płaskich grzbiętach lasy zostały zastąpione przez pola uprawne. Las Bakoński znany jest z występowania cisa, który tworzy tu największe zbiorowisko w Europie.

Sümeg

Sümeg leży w Obniżeniu Marcalu, najbardziej wysuniętym na południe regionie południowych krain brzeżnych Małej Niziny Węgierskiej, który od wschodu graniczy z Lasem Bakońskim, zachodnim fragmentem Średniogórza Zadunajskiego.

Tworzące krainę brzeżną **stożek napływowy** Ráby, Grzbiet Kemenes i Dolina Ráby, Obniżenie Marcalu oraz Przedgórze Lasu Bakońskiego i Wertesu otaczają Kotlinę Györu od południa i wschodu, które rozpościerają się u podnóży gór.

Charakterystyczną cechą ich ukształtowania powierzchni jest pagórkowatość terenu. Równiny Małej Niziny przechodzą bowiem stopniowo w teren łagodnie sfalowany, podnoszący się w kierunku gór, gdzie doliny stają się coraz głębiej wcięte. Owe brzeżne wzgórza Małej Niziny zbudowane są głównie z piaszczystych oraz ilastych osadów panońskich, wypiętrzonych do poziomu 300 m n.p.m. Zostały one rozczłonkowane w okresie **czwartorzędu** w wyniku erozyjnej działalności wód rzek spływających do Dunaju przez **kotliny korazyjne**, a także wskutek **procesów deflacyjnych** i ruchów **tektonicznych**. Południowe krainy brzeżne Małej Niziny zawdzięczają swoje urozmaicone formy powierzchni dlatego, że stanowią teren przejściowy pomiędzy wypiętrzonymi tektonicznie blokami Średniogórza Zadunajskiego, a zupełnie płaską równiną kotliny Györu oraz położoną dalej w kierunku wschodnim doliną Dunaju.

Grzbiet Kemenes i Dolina Raby ciągnie się po wschodniej stronie doliny środkowej Ráby równolegle do rzeki w postaci wydłużonego, pokrytego żwirem wzniesienia, zwanym **Kemeneshát** (grzbiet Kemenes). Jest to jedna z najstarszych pozostałości rozciągającej się na zachód od Ráby pokrywy żwirowej - tzw. świadek.

Pomiędzy grzbietem Kemenes a zachodnią pokrywą żwirową leży dolina Ráby, płynącej tutaj z południowego-zachodu na północny-wschód, z dobrze zachowanymi **tarasami** i szeroką na wiele kilometrów **równiną zalewową**. Dolina Raby rozwinęła się wzdłuż linii tektonicznej. Jest ona zaliczana do Małej Niziny aż do miejscowości Kormend na południu. Ku północy wysokości **terasów** obniżają się, dolina rozszerza się lejkowato i przechodzi w płaską równinę Kotliny Györu - Rábaköz.

Obniżenie Marcalu tworzy formę kotliny położonej pomiędzy grzbietem Kemenes a Lasem Bakońskim. Przez pokryty żwirami obszar zwany **Kemenesalja**, grzbiet Kemenes przechodzi stopniowo w dolinę Marcalu, który **meandruje** po wilgotnej równinie i przez szeroką bramę dolinną wpływa do kotliny Györu.

W Obniżeniu Marcalu wznoszą się dwie stożkowate góry przykryte bazaltem - góry świadki: Somló (435 m n.p.m.) i Ság (291 m n.p.m.). Te pokrywy bazaltowe stanowią pozostałość staroplejstoczeńskich wylewów law wulkanicznych. Ich obecnie regularny kształt w formie stożka oraz stożka ściętego nie stanowi jednakże pierwotnej formy wulkanicznej, lecz jest wtórną formą denudacyjną.

Przedgórze Lasu Bakońskiego i Wertesu (Bakonyalja i Vertesalja) leżą na wschód i południowy-wschód od **Györu**, od szerokiej z niskimi tarasami doliny Dunaju do **mezozoicznych zrębów** gór Wertesz i Lasu Bakońskiego. Charakterystyczną cechą krajobrazu tej krainy jest silne rozczłonkowanie oraz znaczna pagórkowatość terenu.

--◆--

Najładniejszymi krajobrazowo są trzy pasma górskie, wznoszące się na południowy-wschód od Györu, skierowane ku środkowi Małej Niziny, zwane **Pannonhalma** albo Sokoro. Budujące je warstwy osadów panońskich są tu przeważnie pokryte żwirem, rzadziej piaszczystym **lessem**.

--◆--

Na wschód od wzgórza Pannonhalma, w kierunku doliny Dunaju rozciągają się Bakonnyalja i Vertesalja. Stanowią je tereny dobrze rozczłonkowane przez szerokie doliny erozyjne i korazyjne, prowadzące już ze Średniogórza Zadunajskiego. Jest to typowy obszar brzeżny pomiędzy Małą Niziną a Średniogórzem, co wynika również ze strefowego układu stosunków glebowych. Na terenach położonych niżej występują **gleby darniowe** i czarnoziemy, podczas gdy na wzniesieniach dominują ciemne gleby leśne.

--◆--

Warunki klimatyczne krain brzeżnych nie różni się zbyt od klimatu Małej Niziny Węgierskiej. Najzimniejszym miesiącem jest styczeń, wykazujący zróżnicowanie średniej temperatury od -1°C do -2°C , co jest spowodowane napływem zimnych mas powietrza z północy. Średnie temperatury lipca (20°C) są nieco niższe aniżeli na Wielkiej Nizinie Węgierskiej. Opady atmosferyczne na Małej Nizinie są nieco większe niż na Wielkiej Nizinie, a ich rozkład jest bardziej równomierny. Wzrastają one regularnie wraz z wysokością nad poziom morza. Na obszarze średniogórzy dochodzą do 700-800 mm, przy czym najwyższe sumy opadów występują w Średniogórzcu Zadunajskim, eksponowanym na wilgotne masy powietrza oceanicznego.

--◆--

Bogata gatunkowo flora węgierska pozwala na odczytanie pochodzenia roślinności, jej rozwoju i związków z innymi obszarami roślinnymi. Różnorodność gatunków sprawia, że roślinność krain brzeżnych Małej Niziny jest interesująca i urozmaicona, jednakże nie poszczególne elementy florystyczne nadają krajobrazowi specyficzne piętno lecz ich zbiorowiska roślinne. Obszar ten leży w strefie lasów liściastych. Na niskich wzgórzach Wysoczyzn Zadunajskich, najbardziej charakterystyczne są różne zespoły lasów dębowych. Na stokach wapiennych występują powszechnie dąbrowy wapieniolubne. Jest to zwarty zespół leśny, sąsiadujący z krasowym lasem krzewiastym. Piętro drzew składa się głównie z dębu omszonego i dębu tureckiego.

Sárvár

Sárvár leży na południu Małej Niziny Węgierskiej w obrębie **stożka napływowego Ráby**, wchodzącego w skład regionu Południowe Krainy Brzeżne.

Tworzące krainę brzeżną Stożek napływowy Ráby, Grzbiet Kemenes i Dolina Ráby, Obniżenie Marcalu oraz Przedgórze Lasu Bakońskiego i Wertesu otaczają Kotlinę Györu od południa i wschodu, które rozpościerają się u podnóży gór.

Charakterystyczną cechą ich ukształtowania powierzchni jest pagórkowatość terenu. Równiny Małej Niziny przechodzą bowiem stopniowo w teren łagodnie sfalowany, podnoszący się w kierunku gór, gdzie doliny stają się coraz głębiej wcięte. Owe brzeżne wzgórza Małej Niziny zbudowane są głównie z piaszczystych oraz ilastych osadów panońskich, wypiętrzonych do poziomu 300 m n.p.m. Zostały one rozczłonkowane w okresie **czwartorzędu** w wyniku erozyjnej działalności wód rzek spływających do Dunaju przez **kotliny korazyjne**, a także wskutek **procesów deflacyjnych** i ruchów **tektonicznych**. Południowe krainy brzeżne Małej Niziny zawdzięczają swoje urozmaicone formy powierzchni dlatego, że stanowią teren przejściowy pomiędzy wypiętrzonymi tektonicznie blokami Średniogórza Zadunajskiego a zupełnie płaską równiną kotliny Györu oraz położoną dalej w kierunku wschodnim doliną Dunaju.

Grzbiet Kemenes i Dolina Ráby ciągnie się po wschodniej stronie doliny środkowej Ráby równoległe do rzeki w postaci wydłużonego, pokrytego żwirem wzniesienia, zwanym **Kemeneshát** (grzbiet Kemenes). Jest to jedna z najstarszych pozostałości rozciągającej się na zachód od Ráby pokrywy żwirowej - tzw. **świadek**.

Pomiędzy grzbietem Kemenes a zachodnią pokrywą żwirową leży dolina Ráby, płynącej tutaj z południowego-zachodu na północny-wschód, z dobrze zachowanymi **tarasami** i szeroką na wiele kilometrów **równiną zalewową**. Dolina Ráby rozwinęła się wzdłuż linii tektonicznej. Jest ona zaliczana do Małej Niziny aż do miejscowości Kormend na południu. Ku północy wysokości **terasów** obniżają się, dolina rozszerza się lekko i przechodzi w płaską równinę Kotliny Györu - Rábaköz.

Obniżenie Marcalu tworzy formę kotliny położonej pomiędzy grzbietem Kemenes a Lasem Bakońskim. Przez pokryty żwirami obszar zwany **Kemenesalja**, grzbiet Kemenes przechodzi stopniowo w dolinę Marcalu, który **meandruje** po wilgotnej równinie i przez szeroką bramę dolinną wpływa do kotliny Györu.

W Obniżeniu Marcalu wznoszą się dwie stożkowate góry przykryte bazaltem - góry **świadki**: Somló (435 m n.p.m.) i Ság (291 m n.p.m.). Te pokrywy bazaltowe stanowią pozostałość staroplejstoczeńskich wylewów law wulkanicznych. Ich obecnie regularny kształt w formie stożka oraz stożka ściętego nie stanowi jednakże pierwotnej formy wulkanicznej, lecz jest wtórną formą denudacyjną.

Przedgórze Lasu Bakońskiego i Wertesu (**Bakonyalja** i **Vertesalja**) leżą na wschód i południowy-wschód od **Györu**, od szerokiej z niskimi tarasami doliny Dunaju do **mezozoicznych zrębów** gór Wertesz i Lasu Bakońskiego. Charakterystyczną cechą krajobrazu tej krainy jest silne rozczłonkowanie oraz znaczna pagórkowatość terenu.

Najładniejszymi krajobrazowo są trzy pasma górskie, wznoszące się na południowy-wschód od Győru, skierowane ku środkowi Małej Niziny, zwane **Pannonhalma** albo Sokoro. Budujące je warstwy osadów panońskich są tu przeważnie pokryte żwirem, rzadziej piaszczystym **lessem**.

Na wschód od wzgórza Pannonhalma, w kierunku doliny Dunaju rozciągają się Bakonyalja i Vertesalja. Stanowią je tereny dobrze rozczłonkowane przez szerokie doliny erozyjne i korazyjne, prowadzące już ze Średniogórza Zadunajskiego. Jest to typowy obszar brzeżny pomiędzy Małą Niziną a Średniogórzem, co wynika również ze strefowego układu stosunków glebowych. Na terenach położonych niżej występują **gleby darniowe** i czarnoziemy, podczas gdy na wzniesieniach dominują ciemne gleby leśne.

Warunki klimatyczne krain brzeżnych nie różni się zbyt od klimatu Małej Niziny Węgierskiej. Najzimniejszym miesiącem jest styczeń, wykazujący zróżnicowanie średniej temperatury od -1°C do -2°C , co jest spowodowane napływem zimnych mas powietrza z północy. Średnie temperatury lipca (20°C) są nieco niższe aniżeli na Wielkiej Nizinie Węgierskiej. Opady atmosferyczne na Małej Nizinie są nieco większe niż na Wielkiej Nizinie, a ich rozkład jest bardziej równomierny. Wzrastają one regularnie wraz z wysokością nad poziom morza. Na obszarze średniogórzy dochodzą do 700-800 mm, przy czym najwyższe sumy opadów występują w Średniogórzcu Zadunajskim, eksponowanym na wilgotne masy powietrza oceanicznego.

Bogata gatunkowo flora węgierska pozwala na odczytanie pochodzenia roślinności, jej rozwoju i związków z innymi obszarami roślinnymi. Różnorodność gatunków sprawia, że roślinność krain brzeżnych Małej Niziny jest interesująca i urozmaicona, jednakże nie poszczególne elementy florystyczne nadają krajobrazowi specyficzne piętno lecz ich zbiorowiska roślinne. Obszar ten leży w strefie lasów liściastych. Na niskich wzgórzach Wysoczyzn Zadunajskich najbardziej charakterystyczne są różne zespoły lasów dębowych. Na stokach wapiennych występują powszechnie dąbrowy wapieniolubne. Jest to zwarty zespół leśny, sąsiadujący z krasowym lasem krzewiastym. Piętro drzew składa się głównie z dębu omszonego i dębu tureckiego.

Szombathely

Miasto leży na zachodnim krańcu doliny Ráby Małej Niziny Węgierskiej, u podnóża Alp Węgierskich.

Tworzące krainę brzeżną **stożek napływowy** Ráby, Grzbiet Kemenes i Dolina Ráby, Obniżenie Marcalu oraz Przedgórze Lasu Bakońskiego i Wertesu otaczają Kotlinę Györu od południa i wschodu, które rozpościerają się u podnóżu gór.

Charakterystyczną cechą ich ukształtowania powierzchni jest pagórkowatość terenu. Równiny Małej Niziny przechodzą bowiem stopniowo w teren łagodnie sfalowany, podnoszący się w kierunku gór, gdzie doliny stają się coraz głębiej wcięte. Owe brzeżne wzgórza Małej Niziny zbudowane są głównie z piaszczystych oraz ilastych osadów panońskich, wypiętrzonych do poziomu 300 m n.p.m. Zostały one rozczłonkowane w okresie **czwartorzędu** w wyniku erozyjnej działalności wód rzek spływających do Dunaju przez **kotliny korazyjne**, a także wskutek **procesów deflacyjnych** i ruchów **tektonicznych**. Południowe krainy brzeżne Małej Niziny zawdzięczają swoje urozmaicone formy powierzchni dlatego, że stanowią teren przejściowy pomiędzy wypiętrzonymi tektonicznie blokami Średniogórza Zadunajskiego a zupełnie płaską równiną kotliny Györu oraz położoną dalej w kierunku wschodnim doliną Dunaju.

Grzbiet Kemenes i Dolina Raby ciągnie się po wschodniej stronie doliny środkowej Ráby równoległe do rzeki w postaci wydłużonego, pokrytego żwirem wzniesienia, zwanym **Kemeneshát** (grzbiet Kemenes). Jest to jedna z najstarszych pozostałości rozciągającej się na zachód od Ráby pokrywy żwirowej - tzw. **świadek**.

Pomiędzy grzbietem Kemenes a zachodnią pokrywą żwirową leży dolina Ráby, płynącej tutaj z południowego-zachodu na północny-wschód, z dobrze zachowanymi **tarasami** i szeroką na wiele kilometrów **równiną zalewową**. Dolina Raby rozwinęła się wzdłuż linii tektonicznej. Jest ona zaliczana do Małej Niziny aż do miejscowości Kormend na południu. Ku północy wysokości **terasów** obniżają się, dolina rozszerza się lejkowato i przechodzi w płaską równinę Kotliny Györu - Rábaköz.

Obniżenie Marcalu tworzy formę kotliny położonej pomiędzy grzbietem Kemenes a Lasem Bakońskim. Przez pokryty żwirami obszar zwany **Kemenesalja**, grzbiet Kemenes przechodzi stopniowo w dolinę Marcalu, który **meandruje** po wilgotnej równinie i przez szeroką bramę dolinną wpływa do kotliny Györu.

W Obniżeniu Marcalu wznoszą się dwie stożkowate góry przykryte bazaltem - góry świadki: Somló (435 m n.p.m.) i Ság (291 m n.p.m.). Te pokrywy bazaltowe stanowią pozostałość staroplejstoczeńskich wylewów law wulkanicznych. Ich obecnie regularny kształt w formie stożka oraz stożka ściętego nie stanowi jednakże pierwotnej formy wulkanicznej, lecz jest wtórną formą denudacyjną.

Przedgórze Lasu Bakońskiego i Wertesu (Bakonyalja i Vertesalja) leżą na wschód i południowy-wschód od **Györu**, od szerokiej z niskimi tarasami doliny Dunaju do **mezozoicznych zrębów** gór Wertesz i Lasu Bakońskiego. Charakterystyczną cechą krajobrazu tej krainy jest silne rozczłonkowanie oraz znaczna pagórkowatość terenu.

Najładniejszymi krajobrazowo są trzy pasma górskie, wznoszące się na południowy-wschód od Győru, skierowane ku środkowi Małej Niziny, zwane **Pannonhalma** albo Sokoro. Budujące je warstwy osadów panońskich są tu przeważnie pokryte żwirem, rzadziej piaszczystym **lessem**.

Na wschód od wzgórza Pannonhalma, w kierunku doliny Dunaju rozciągają się Bakonnyalja i Vertesalja. Stanowią je tereny dobrze rozczłonkowane przez szerokie doliny erozyjne i korazyjne, prowadzące już ze Średniogórza Zadunajskiego. Jest to typowy obszar brzeżny pomiędzy Małą Niziną a Średniogórzem, co wynika również ze strefowego układu stosunków glebowych. Na terenach położonych niżej występują **gleby darniowe** i czarnoziemy, podczas gdy na wzniesieniach dominują ciemne gleby leśne.

Warunki klimatyczne krain brzeżnych nie różnią się zbytnio od klimatu Małej Niziny Węgierskiej. Najzimniejszym miesiącem jest styczeń, wykazujący zróżnicowanie średniej temperatury od -1°C do -2°C , co jest spowodowane napływem zimnych mas powietrza z północy. Średnie temperatury lipca (20°C) są nieco niższe aniżeli na Wielkiej Nizinie Węgierskiej. Opady atmosferyczne na Małej Nizinie są nieco większe niż na Wielkiej Nizinie, a ich rozkład jest bardziej równomierny. Wzrastają one regularnie wraz z wysokością nad poziom morza. Na obszarze średniogórza dochodzą do 700-800 mm, przy czym najwyższe sumy opadów występują w Średniogórzcu Zadunajskim, eksponowanym na wilgotne masy powietrza oceanicznego.

Bogata gatunkowo flora węgierska pozwala na odczytanie pochodzenia roślinności, jej rozwoju i związków z innymi obszarami roślinnymi. Różnorodność gatunków sprawia, że roślinność krain brzeżnych Małej Niziny jest interesująca i urozmaicona, jednakże nie poszczególne elementy florystyczne nadają krajobrazowi specyficzne piętno lecz ich zbiorowiska roślinne. Obszar ten leży w strefie lasów liściastych. Na niskich wzgórzach Wysoczyzn Zadunajskich najbardziej charakterystyczne są różne zespoły lasów dębowych. Na stokach wapiennych występują powszechnie dąbrowy wapieniolubne. Jest to zwarty zespół leśny, sąsiadujący z krasowym lasem krzewiastym. Piętro drzew składa się głównie z dębu omszonego i dębu tureckiego.

Bezpośrednie zaplecze naturalne Szombathely od północnego-zachodu i zachodu tworzy pasmo Alp Węgierskich.

Alpy Węgierskie (**Sopron** i **Kőszeg**) otaczają od zachodu Małą Nizinę Węgierską. Są to sięgające na terytorium Węgier odgałężenia Alp Wschodnich, przedstawiające luźno ze sobą związane zręby hercyńskie, włączone w alpejskie struktury fałdowe. Nie należą one do Małej Niziny, ale tworzą jej zachodnie obrzeżenie. Te odgałężenia Alp są całkowicie oddzielone od Średniogórza Zadunajskiego przez dolinę Raby i obniżenie Marcalu i nie mają z nim żadnych powiązań morfologicznych.

Góry Kőszeg są fragmentem Gór Bursztynowych i ciągną się wzdłuż granicy austriacko-węgierskiej, na południe od gór Szoprońskich. Zajmują stosunkowo małą powierzchnię (około 100 km^2). Podobnie jak tamte stanowią fragment zmetamorfizowanych **hercynidów**. Góry te łączą się z Alpami Styryjskim przez góry Wechsel w Austrii. Masywny grzbiet gór Kőszeg uwieńczony jest najwyższym w Kraju Zadunajskim szczytem Ir ttkö (882 m n.p.m.), znajdujący się na granicy z Austrią. Do szczególnie osobliwych krajobrazowo należą skaliste szczyty Kalaposütö (607 m n.p.m.) oraz Széleskö (587 m n.p.m.). Wschodnie zbocze gór, zbudowane z łupków **paleozoicznych** rozczłonkowane jest przez głęboko wcięte potoki na drugorzędne grzbiety. Roślinność jest bardzo różnorodna. Na wschodnich zboczach w niższym położeniu,

występują dąbrowy i gaje kasztanowe, natomiast wyżej rosną buki i drzewa iglaste. Pojawiają się również rośliny zespołu subalpejskiego. Do wschodniego podnóża gór przytykają niskie wzgórza pokryte winnicami oraz polami uprawnymi.

Góry Szoprońskie stanowią wynurzoną część schowanego pod Małą Niziną zmetamorfizowanego podłoża paleozoicznego. Ich najwyższe wzniesienie Magasbérc dochodzi zaledwie do 558 m n.p.m. Najbardziej znanym ich szczytem jest Kápoly (396 m n.p.m.), z którego rozciąga się rozległy widok na miasto Sopron, okolice jeziora Fertő (Fertőtó) i dalej na Alpy Wschodnie. Ten intensywnie sfałdowany i splekany blok hercyński stanowi południowo-wschodnie odgałęzienie ciągnących się na terytorium Austrii gór Rosalia i zbudowany jest ze staropaleozoicznych **gnejsów** oraz łupków krystalicznych, otulonych potężną serią osadów **trzeciorzędowych**. Rzeźba ich odznacza się łagodnymi formami, zbocza dolin wykazują małe nachylenie, pokryte są pięknymi lasami bukowymi oraz iglastymi, wkraczającymi również na płaskie grzbiety.

Rolnictwo tego regionu sięga na zbocza, a okolice Sopronu są znane z uprawy winnej latorośli.

Góry Szoprońskie i Kószeg należą do najbogatszych w opady części Węgier. Roczna suma opadów wynosi od 900 do 1000 mm, a ich rozmieszczenie jest bardzo równomierne. Wpływ wilgotnych, oceanicznych mas powietrza, napływających od zachodu, zaznacza się również w stosunkach termicznych. Temperatury są wyrównane, tak że mamy tu do czynienia z najmniej skrajnym klimatem górskim Węgier. Przeciętna roczna temperatura jest tu niska i wynosi 8,5°C. Czynniki te mają ogromny wpływ na wysoki stopień wilgotności, a to z kolei wpływa na zróżnicowanie szaty roślinnej tego regionu.

Na obrzeżeniu Małej Niziny, wzdłuż linii kontaktu pomiędzy podnoszącymi się a zapadającymi obszarami, powstawały w najmlodszej przeszłości geologicznej zbiorniki wodne z mniej lub bardziej zaznaczającym się na powierzchni zwierciadłem wody. Do tego typu zbiorników należy jezioro Nezyderskie (Fertő) o powierzchni 322 km², którego tylko czwarta część leży w granicach Węgier. Powierzchnia wody tego jeziora podlega wielkim wahaniom pod wpływem zmian klimatu, parowania i stanu wód gruntowych. Jego głębokość w najbardziej korzystnych warunkach nie przekracza 1,5 m, a średnio nie dochodzi nawet do 1m. Znaczne obniżenie się poziomu wody powoduje okresowe wynurzanie się dużych części płytkiego przybrzeża. W okresie zimy jezioro często zamarza do dna, co sprawia, że nie nadaje się ono do hodowli ryb. W dzisiejszym stanie zabagnienia nie może być nawet wykorzystane dla sportów wodnych i potrzeb wypoczynkowych.

Szaty roślinną otoczenia jeziora Nezyderskiego tworzą zespoły roślinności wodnej i roślinności bagiennej. W jego stojących wodach występują w pobliżu brzegów najprostsze zespoły roślin pływających, składające się głównie z rzęsy i salwinii. Natomiast w miejscach płytszych zamiast roślin pływających pojawiają się zbiorowiska dużych roślin wodnych. Najpiękniejszym kwiatem wodnym jest jaskier wodny, którego drobne kwiaty pokrywają zwarcie znaczne powierzchnie oraz grzybień biały, jedyny gatunek tropikalny i subtropikalny lilii wodnych.

Zespoły roślinności bagiennej powstają w wodach stojących i słabo odwadnianych zagłębieniach oddalonych od terenów zalewowych. W rejonie jeziora występuje, rosnąca kępkami, turzyca długokłosa. Na terenach wyższych lub osuszonych wkracza łąka okresowo wilgotna z trzęślicą modrą. Charakterystycznymi gatunkami drzew są tutaj wierzba szara, olsza czarna oraz jesion ostroowockowy. **Olsy** są najbardziej złożonym zespołem roślinnym bagien o strukturze

wielopiętrowej.

Zupełnie inny obraz roślinności przedstawiają tereny górzyste Alp Węgierskich w pobliżu zachodniej granicy, na obszarze subalpejskim. Ta część Węgier należy do wschodnioalpejskiej prowincji florystycznej. Występuje tu jodła, świerk i modrzew. W runie tych lasów występuje wiele elementów alpejskich, wysokogórskich, obejmujących rzadkie gatunki paproci, olchę alpejską, fiołek alpejski. Lasy iglaste spotykane rzadko w węgierskich górach są zespołami sztucznymi i obcym elementem **fitogeograficznym** dla średniogórzy, czyli dla tzw. Prametry.

Kőszeg

Miasto położone w północno-zachodniej części Węgier, u podnóża Gór Kőszeg, stanowiących południowy fragment Alp Węgierskich.

Alpy Węgierskie (**Sopron** i Kőszeg) otaczają od zachodu Małą Nizinę Węgierską. Są to sięgające na terytorium Węgier odgałęzienia Alp Wschodnich, przedstawiające luźno ze sobą związane **zreby** hercyńskie, włączone w alpejskie struktury fałdowe. Nie należą one do Małej Niziny, ale tworzą jej zachodnie obrzeżenie. Te odgałęzienia Alp są całkowicie oddzielone od Średniogórza Zadunajskiego przez dolinę Raby i obniżenie Marcalu i nie mają z nim żadnych powiązań morfologicznych.

Góry Kőszeg są fragmentem Gór Bursztynowych i ciągną się wzdłuż granicy austriacko-węgierskiej, na południe od gór Szoprońskich. Zajmują stosunkowo małą powierzchnię (około 100 km²). Podobnie jak tamte stanowią fragment zmetamorfizowanych **hercynidów**. Góry te łączą się z Alpami Styryjskim przez góry Wechsel w Austrii. Masywny grzbiet gór Kőszeg uwieńczony jest najwyższym w Kraju Zadunajskim szczytem Ir ttkö (882 m n.p.m.), znajdujący się na granicy z Austrią. Do szczególnie osobliwych krajobrazowo należą skaliste szczyty Kalaposütö (607 m n.p.m.) oraz Széleskö (587 m n.p.m.). Wschodnie zbocze gór, zbudowane z łupków **paleozoicznych** rozczłonkowane jest przez głęboko wcięte potoki na drugorzędne grzbiety. Roślinność jest bardzo różnorodna. Na wschodnich zboczach w niższym położeniu, występują dąbrowy i gaje kasztanowe, natomiast wyżej rosną buki i drzewa iglaste. Pojawiają się również rośliny zespołu subalpejskiego. Do wschodniego podnóża gór przytykają niskie wzgórza pokryte winnicami oraz polami uprawnymi.

Góry Szoprońskie stanowią wynurzoną część schowanego pod Małą Niziną zmetamorfizowanego podłoża paleozoicznego. Ich najwyższe wzniesienie Magasbérc dochodzi zaledwie do 558 m n.p.m. Najbardziej znanym ich szczytem jest Kápoly (396 m n.p.m.), z którego rozciąga się rozległy widok na miasto **Sopron**, okolice jeziora Fertő (Fertőtó) i dalej na Alpy Wschodnie. Ten intensywnie sfałdowany i spekany blok hercyński stanowi południowo-wschodnie odgałęzienie ciągnących się na terytorium Austrii gór Rosalia i zbudowany jest ze staropaleozoicznych **gnejsów** oraz łupków krystalicznych, otulonych potężną serią osadów **trzeciorzędowych**. Rzeźba ich odznacza się łagodnymi formami, zbocza dolin wykazują małe nachylenie, pokryte są pięknymi lasami bukowymi oraz iglastymi, wkraczającymi również na płaskie grzbiety.

Rolnictwo tego regionu sięga na zbocza, a okolice Sopronu są znane z uprawy winnej latorośli.

Góry Szoprońskie i Kőszeg należą do najbogatszych w opady części Węgier. Roczna suma opadów wnosi od 900 do 1000 mm, a ich rozmieszczenie jest bardzo równomierne. Wpływ wilgotnych, oceanicznych mas powietrza, napływających od zachodu, zaznacza się również w stosunkach termicznych. Temperatury są wyrównane, tak że mamy tu do czynienia z najmniej skrajnym klimatem górskim Węgier. Przeciętna roczna temperatura jest tu niska i wynosi 8,5°C. Czynniki te mają ogromny wpływ na wysoki stopień wilgotności, a to z kolei wpływa na zróżnicowanie szaty roślinnej tego regionu.

Na obrzeżeniu Małej Niziny, wzdłuż linii kontaktu pomiędzy podnoszącymi się a zapadającymi obszarami, powstawały w najmlodszej przeszłości geologicznej zbiorniki wodne z mniej lub

bardziej zaznaczającym się na powierzchni zwierciadłem wody. Do tego typu zbiorników należy jezioro Nezyderskie (Fertő) o powierzchni 322 km², którego tylko czwarta część leży w granicach Węgier.

Powierzchnia wody tego jeziora podlega wielkim wahaniom pod wpływem zmian klimatu, parowania i stanu wód gruntowych. Jego głębokość w najbardziej korzystnych warunkach nie przekracza 1,5 m, a średnio nie dochodzi nawet do 1m. Znaczne obniżenie się poziomu wody powoduje okresowe wynurzenie się dużych części płytkiego przybrzeża. W okresie zimy jezioro często zamarza do dna, co sprawia, że nie nadaje się ono do hodowli ryb. W dzisiejszym stanie zabagnienia nie może być nawet wykorzystane dla sportów wodnych i potrzeb wypoczynkowych.

Szate roślinną otoczenia jeziora Nezyderskiego tworzą zespoły roślinności wodnej i roślinności bagiennej. W jego stojących wodach występują w pobliżu brzegów najprostsze zespoły roślin pływających, składające się głównie z rzęsy i salwinii. Natomiast w miejscach płytszych zamiast roślin pływających pojawiają się zbiorowiska dużych roślin wodnych. Najpiękniejszym kwiatem wodnym jest jaskier wodny, którego drobne kwiaty pokrywają zwarcie znaczne powierzchnie oraz grzybień biały, jedyny gatunek tropikalny i subtropikalny lilii wodnych.

Zespoły roślinności bagiennej powstają w wodach stojących i słabo odwadnianych zagłębieniach oddalonych od terenów zalewowych. Występuje w rejonie jeziora, rosnąca kępkami turzycą długokłosa. Na terenach wyższych lub osuszonych wkracza łąka okresowo wilgotna z trzęślicą modrą. Charakterystycznymi gatunkami drzew są tutaj wierzba szara, olsza czarna oraz jesion ostroowockowy. **Olsy** są najbardziej złożonym zespołem roślinnym bagien o strukturze wielopiętrowej.

Zupełnie inny obraz roślinności przedstawiają tereny górzyste Alp Węgierskich w pobliżu zachodniej granicy, na obszarze subalpejskim. Ta część Węgier należy do wschodnioalpejskiej prowincji florystycznej. Występuje tu jodła, świerk i modrzew. W runie tych lasów występuje wiele elementów alpejskich, wysokogórskich, obejmujących rzadkie gatunki paproci, olchę alpejską, fiołek alpejski. Lasy iglaste spotykane rzadko w węgierskich górach są zespołami sztucznymi i obcym elementem **fitogeograficznym** dla średniogórzy, czyli dla tzw. Pramatry.

Sopron

Miasto położone w północno-zachodniej części Węgier, między jeziorem Nezyderskim (Fertőt) a Górami Szoprońskimi, nad brzegiem potoku Ikva.

Góry Szoprońskie (Sopron i **Kőszeg**) otaczają od zachodu Małą Nizinę Węgierską. Są to sięgające na terytorium Węgier odgałęzienia Alp Wschodnich, przedstawiające luźno ze sobą związane **zreby** hercyńskie, włączone w alpejskie struktury fałdowe. Nie należą one do Małej Niziny, ale tworzą jej zachodnie obrzeżenie. Te odgałęzienia Alp są całkowicie oddzielone od Średniogórza Zadunajskiego przez dolinę Raby i obniżenie Marcalu i nie mają z nim żadnych powiązań morfologicznych.

Góry Szoprońskie stanowią wynurzoną część schowanego pod Małą Niziną zmetamorfizowanego podłoża **paleozoicznego**. Ich najwyższe wzniesienie Magasbérc dochodzi zaledwie do 558 m n.p.m. Najbardziej znanym ich szczytem jest Kápoly (396 m n.p.m.), z którego rozciąga się rozległy widok na miasto Sopron, okolice jeziora Fertő (Fertőtó) i dalej na Alpy Wschodnie. Ten intensywnie sfałdowany i spekany blok hercyński stanowi południowo-wschodnie odgałęzienie ciągnących się na terytorium Austrii gór Rosalia i zbudowany jest ze staropaleozoicznych **gnejsów** oraz łupków krystalicznych, otulonych potężną serią osadów **trzeciorzędowych**. Rzeźba ich odznacza się łagodnymi formami, zbocza dolin wykazują małe nachylenie, pokryte są pięknymi lasami bukowymi oraz iglastymi, wkraczającymi również na płaskie grzbiety.

Rolnictwo tego regionu sięga na zbocza, a okolice Sopronu są znane z uprawy winnej latorośli.

Góry Kőszeg ciągną się wzdłuż granicy austriacko-węgierskiej, na południe od gór Szoprońskich. Podobnie jak tamte stanowią fragment zmetamorfizowanych **hercynidów**. Góry te łączą się z Alpami Styryjskim przez góry Wechsel w Austrii. Masywny grzbiet gór Kőszeg uwieńczony jest najwyższym w Kraju Zadunajskim szczytem Irottko (882 m). Wschodnie zbocze gór, zbudowane z łupków paleozoicznych rozczłonkowane jest przez głęboko wcięte potoki na drugorzędne grzbiety. Roślinność jest bardzo różnorodna. Na wschodnich zboczach w niższym położeniu, występują dąbrowy i gaje kasztanowe, natomiast wyżej rosną buki i drzewa iglaste. Pojawiają się również **forpoczytły flory** alpejskiej. Do wschodniego podnóża gór przytykają niskie wzgórza, pokryte winnicami oraz polami uprawnymi.

Góry Szoprońskie i Kőszeg należą do najbogatszych w opady części Węgier. Roczna suma opadów wnosi od 900 do 1000 mm, a ich rozmieszczenie jest bardzo równomierne. Wpływ wilgotnych, oceanicznych mas powietrza, napływających od zachodu, zaznacza się również w stosunkach termicznych. Temperatury są wyrównane, tak że mamy tu do czynienia z najmniej skrajnym klimatem górskim Węgier.

Na obrzeżeniu Małej Niziny, wzdłuż linii kontaktu pomiędzy podnoszącymi się a zapadającymi obszarami, powstawały w najmlodszej przeszłości geologicznej zbiorniki wodne z mniej lub bardziej zaznaczającym się na powierzchni zwierciadłem wody. Do tego typu zbiorników należy jezioro Nezyderskie (Fertő) o powierzchni 322 km², którego tylko czwarta część leży w granicach Węgier.

Powierzchnia wody tego jeziora podlega wielkim wahaniom pod wpływem zmian klimatu, parowania i stanu wód gruntowych. Jego głębokość w najbardziej korzystnych warunkach nie

przekracza 1,5 m, a średnio nie dochodzi nawet do 1m. Znaczne obniżenie się poziomu wody powoduje okresowe wynurzenie się dużych części płytkiego przybrzeża. W okresie zimy jezioro często zamarza do dna, co sprawia, że nie nadaje się ono do hodowli ryb. W dzisiejszym stanie zabagnienia nie może być nawet wykorzystane dla sportów wodnych i potrzeb wypoczynkowych.

Szate roślinną otoczenia jeziora Nezyderskiego tworzą zespoły roślinności wodnej i roślinności bagiennej. W jego stojących wodach występują w pobliżu brzegów najprostsze zespoły roślin pływających, składające się głównie z rzęsy i salwinii. Natomiast w miejscach płytszych, zamiast roślin pływających, pojawiają się zbiorowiska dużych roślin wodnych. Najpiękniejszym kwiatem wodnym jest jaskier wodny, którego drobne kwiaty pokrywają zwarcie znaczne powierzchnie oraz grzybień biały, jedyny gatunek tropikalny i subtropikalny lilii wodnych.

Zespoły roślinności bagiennej powstają w wodach stojących i słabo odwadnianych zagłębieniach oddalonych od terenów zalewowych. W rejonie jeziora występuje, rosnąca kępami, turzyca długokłosa. Na terenach wyższych lub osuszonych wkracza łąka okresowo wilgotna z trzęślicą modrą. Charakterystycznymi gatunkami drzew są tutaj wierzba szara, olsza czarna oraz jesion ostroowockowy. **Olsy** są najbardziej złożonym zespołem roślinnym bagien o strukturze wielopiętrowej.

Zupełnie inny obraz roślinności przedstawiają tereny górzyste w pobliżu zachodniej granicy, na obszarze subalpejskim. Ta część Węgier należy do wschodnioalpejskiej prowincji florystycznej. Występuje tu jodła, świerk i modrzew. W runie tych lasów występuje wiele elementów alpejskich, wysokogórskich, obejmujących rzadkie gatunki paproci, olchę alpejską, fiołek alpejski. Lasy iglaste spotykane rzadko w węgierskich górach są zespołami sztucznymi i obcym elementem **fitogeograficznym** dla średniogórzy, czyli dla tzw. Pramatry.

Hajdúszoboszló

Hajdúszoboszló leży w skrajnie północnej części Wielkiej Kumanii graniczącej od wschodu z regionem Pusztą Hortobágy oraz Hajdúság od północy, położonymi w Krainie na wschód od Cisy (Tiszántúl) Wielkiej Niziny Węgierskiej.

Kraina na wschód od Cisy (Tiszántúl), w przeważającej swej części, rozciąga się na wschód od Cisy, poza wydmowym regionem Nyírség, stanowi rozległą i zbudowaną z **mad rzecznych** równinę, której największe wzniesienia nie przekraczają kilku metrów.

Położona w granicach Węgier część tej krainy jest zwykle dzielona na dwie duże jednostki naturalne: dolny i górny Tiszántul. Ta ostatnia leży pomiędzy Cisą a trzema Kereszami i składa się z różnej wielkości pod względem zajmowanej powierzchni, dosyć zróżnicowanych regionów: Wielka Kumania, Hortobágy, Hajdúság, Nyírség, Wielki i Mały Sárrét, Bodrogeköz i Rétköz oraz równina Satmarsko-Berehowska.

Wielka Kumania (Nagykunság) położona jest w środku Wielkiej Niziny Węgierskiej, wzdłuż biegu Cisy, charakteryzuje się najsuchszym i najbardziej skrajnym na Węgrzech klimatem. Roczna suma opadów nie dochodzi tutaj 500 mm. Wielka Kumania jest równiną **lessową** ze znakomitymi czarnoziemami, wzniesioną kilka metrów ponad poziom **równiny zalewowej** Cisy. Jest to ta część Wielkiej Niziny, która w stanie naturalnym miała charakter najbardziej zbliżony do stepów wschodnioeuropejskich. Dzisiaj tzw. uprawny step Wielkiej Kumanii pokrywają pola uprawne. Wzdłuż Cisy i Małego Berettyó na terenach nawadnianych uprawia się ryż. Część Wielkiej Kumanii położona w ujściu Kereszu do Cisy otoczona z trzech stron rzekami - Tiszazug (kąt Cisy) urozmaicają piaszczyste wydmy nadrzeczne.

Pusztą Hortobágy ogranicza od północnego-wschodu Wielką Kumanie. Tworzy ona mniej więcej na wysokości równiny zalewowej Cisy, po obu stronach rzeki Hortobágy, płynącej w jednym z dawnych koryt Cisy tworzy trawiasty step Hortobágy.

Region ten zbudowany jest głównie ze współczesnych osadów rzecznych - mad i glin. W wyniku regulacji biegu rzeki Cisy znajdujące się wokół wilgotne łąki przekształciły się w mało wartościowe suche pastwiska, których gleby uległy zasoleniu. W przeszłości tu rozciągał się największy trawiasty step Węgier, znany jako kraina stad koni i bydła oraz ich pasterzy. Obecnie w krajobrazie tego regionu wyróżniają się wielkie, nawadniane gospodarstwa rolne.

Hajdúság (Kraina Hajduków) rozciąga się na wschód od pusztą Hortobágy. Stanowi ją obszar nieco wyżej wzniesiony, ze znacznej miąższości pokrywą lessową. Gleby tego regionu należą do typu czarnoziemów, szczególnie dobrych gleb dla rolnictwa, toteż przeważająca jego część została zajęta pod uprawy rolne. Przez zachodnią część Hajdúságu przekopano Główny Kanał Wschodni (1954 r.), łączący Cisę z Berettyő, dostarcza on wodę do często nawiedzanych przez suszę regionów Hortobágy i Hajdúság. Mniejsze kanały nawadniające rozprowadzają wodę z Głównego Kanału na pola i łąki.

Cechy klimatu Krainy na wschód od Cisy charakteryzuje częsta zmienność jego elementów, co w znacznym stopniu warunkuje centralne położenie Węgier w Europie. Duża odległość od Oceanu Atlantyckiego powoduje, że opady związane z napływem wilgotnych mas powietrza od zachodu są rzadsze i mniej regularne niż w Europie Zachodniej. Istnieje tu wyraźna różnica

między zachodnią a wschodnią częścią kraju, ponieważ Kraj Zadunajski otrzymuje więcej opadów niż Wielka Nizina, a temperatury na Wielkiej Nizinie są bardziej skrajne niż w Kraju Zadunajskim. Najzimniejszym miesiącem jest styczeń, wykazujący różnicowanie średniej temperatury od 0°C do -4°C. Te najniższe temperatury występują w północno-wschodniej części kraju, co wiąże się z napływem zimnych, kontynentalnych mas powietrza z północy i wschodu. Średnie temperatury lipca wykazują zmienność od 18-23°C. Kraja na wschód od Cisy należy do najcieplejszych części kraju, ponieważ kontynentalne wiatry wschodnie przynoszą ciepłe i suche masy powietrza. O kontynentalizmie klimatycznym tego regionu świadczy wysoka **amplituda** roczna temperatur która wynosi 25°C. Wschodnia część kraju otrzymuje mniej opadów (500-600 mm) niż część zachodnia (600-800), przy czym najniższe sumy opadów przypadają na Wielką Nizinę. Na wschód od Cisy występują obszary, gdzie średnia roczna suma opadów nie przekracza 500 mm. W latach suchych klimat tego regionu wykazuje podobieństwo do jeszcze suchszego klimatu stepowego

Największą rzeką Krainy jest Cisa. Wzdłuż centralnej, najniższej części Wielkiej Niziny wolno płynąca i **meandrująca** rzeka reprezentuje typowy charakter biegu środkowego. Ten krajobraz nadrzeczny charakteryzuje występowanie wielkich pętli i meandrów, rozległych łąk zalewowych z zaroślami wierzbowymi, **starorzeczy** oraz wydm nadrzecznych.

Ustrój Cisy jest bardzo zmienny. Cisa ma dwa wezbrania: wczesną wiosną i wczesnym latem. Wysokie wody wiosenne pochodzą z topnienia śniegów w Karpatach i górach Siedmiogrodu. Wezbrania na początku lata spowodowane są wyłącznie przez deszcze. Charakterystyczne dla Cisy są wielkie wahania przepływu. Największym prawym dopływem Cisy jest Bodrog, który powstaje z połączenia pięciu rzek i uchodzi do niej pod Tokajem. Bodrog z jego meandrami przypominającymi Cisę jest typową rzeką nizinną. Jego ujście do Cisy ulegało częstym zmianom, o czym świadczą liczne starorzecza i piaszczyste ławice w pobliżu Tokaju.

W szerokiej bramie śródgórskiej pod **Miskolc** rzeka Sajó łączy się z Bodwą, a nieco dalej z Hern dem i dalej w obrębie Wielkiej Niziny wpada do Cisy. Znaczniejsze są lewobrzeżne dopływy Cisy jak: Samosz, krasna, Keresz i Marusza.

Roślinność Krainy na wschód od Cisy należy do pannońskiej prowincji florystycznej. W warunkach naturalnych Wielka Nizina przedstawiała obraz stepu lesistego. Występowały tutaj na przemian rzadkie lasy, bagna i porośnięte wierzbowymi równiny zalewowe oraz rozległe stepy. Ślady dawnej roślinności bagien i torfowisk zachowały się w opuszczonych ramionach rzecznych i starorzecznych oraz w zagłębieniach międzywydmowych, gdzie można znaleźć bobrka, paproć błotną i grzybienie białe.

Na brzegach i **tarasach** Cisy oraz jej dopływów w starorzeczach i na ławicach piaszczystych występują **lasy łęgowe**, złożone głównie z wierzb i topoli. W piętrze drzew tego zespołu występują wierzba biała, wierzba krucha i topola czarna.

W rozległych piaszczystych obszarach stepowych Nyirségu występują zespoły roślinności wydmowej oraz nizinnych lasów dębowych. **Roślinami pionierskimi** ruchomych piasków są stokłosa dachowa oraz żyto leśne. W obniżeniach międzywydmowych najbardziej charakterystyczny dla stepów piaszczystych jest zespół jałowcowo-topolowy. Brzoza biała ze swymi sięgającymi głęboko korzeniami wkracza na step piaszczysty i na już zwarte murawy jako drzewo pionierskie. Końcowymi zespołami roślinnymi na Wielkiej Nizinie są bardziej sucha i świetlista dąbrowa stepowa oraz związana z wyższym poziomem wody gruntowej -

dąbrowa konwaliowa.

Resztki pierwotnych, stepowych zespołów roślinnych na lessach utrzymały się w nielicznych miejscach (na miedzach), gdyż tereny te zajmują tereny uprawne. W stanie naturalnym Wielka Nizina była stepem leśnym z dębem szypułkowym, obecnie zaś jest stepem uprawnym.

Kraków

Miasto leży na pograniczu trzech dużych jednostek fizyczno-geograficznych, tj. **Wyżyny Krakowskiej**, Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej.

Wyżyna Krakowska w granicach miasta charakteryzuje się budową **zrębową**. Składa się ona z wapiennych pagórów, oddzielonych wąskimi rowami **tektonicznymi**, wyścielonymi ilami **mioceniowymi** i osadami **czwartorzędowymi**. Bloki skał wapiennych zapadają stopniowo wzdłuż uskoku tektonicznego, w kierunku południowym - pod sfałdowane osady mioceniowe i **fliszowe** Pogórza Karpackiego, znajdującego się już poza granicami miasta. Między Wyżyną Krakowską a Pogórzem Karpackim rozciąga się w kierunku równoleżnikowym Kotlina Sandomierska, wycięta w ilach mioceniowych, wyścielających tektoniczny Rów Przedkarpacki. Rzeźbę kotliny w granicach miasta tworzą dwa zespoły form: niskich pagórów, zbudowanych z ilów mioceniowych, a miejscami także wapieni, których wysokość dochodzi do 60 m oraz szerokiego, sterczącego dna **pradoliny** Wisły. Do urozmaiconej rzeźby i budowy geologicznej tych jednostek na terenie miasta nawiązują stosunki klimatyczne, wodne i glebowe.

Do zróżnicowanej budowy geologicznej terytorium miasta bardzo wyraźnie nawiązuje rzeźba tego obszaru. Tworzą ją formy o różnym kształcie, budowie, pochodzeniu i wieku. Wyróżnia się tu pięć głównych jednostek: Pradolinę Wisły, Skłon Wyżyny Małopolskiej, Pagór zrębowy Sowińca, Wysoczyznę Krakowską i izolowane pagóry zrębowe Bramy Krakowskiej. Pradolina Wisły rozciąga się w kierunku równoleżnikowym między skłonem Wyżyny Małopolskiej a Wysoczyzną Krakowską. Posiada łagodnie nachylone zbocza i szerokie, wyraźnie sterczące dno. W kierunku zachodnim zbiega się stopniowo. **Terasy** wyższe rozciągają się szerokim pasem u podnóża skłonu Wyżyny Małopolskiej, zaś terasy niższe ciągną się wzdłuż Wisły i jej dopływów. Powierzchnia teras niskich jest płaska, przeważnie podmokła i rozczłonkowana licznymi **starorzeczami**, rowami melioracyjnymi i stawami. Wzdłuż koryta Wisły i jej dopływów lokalnie występuje wąska terasa zalewowa, utworzona w wyniku regulacji rzeki. Skłon Wyżyny Małopolskiej tworzą niskie a szerokie garby oddzielone dolinami rzecznyymi. Wierzchowiny garbów są płaskie lub lekko wypukłe, a stoki są rozczłonkowane małymi dolinkami. Dna tych dolin są płaskie, przeważnie podmokłe i rozczłonkowane płytkimi korytami rzecznyymi. Zbocza dolin rzecznych są strome i rozczłonkowane wąwozami i parowami, wyciętymi w glinach **lessowych** (np. doliny: Prądnika, Potoku Sudolskiego, Garliczki, Dłubni i Potoku Luborzyckiego). Pagór zrębowy Sowińca wznosi się między doliną Rudawy a doliną Wisły. Stoki jego są strome, miejscami prawie pionowe i skaliste oraz silnie urzeźbione. Wśród form rozcinających te stoki, przeważają głębokie dolinki krasowe (doliny Panieńskich Skał, Wroni Dół, i inne). Ich zbocza są strome, najczęściej zalesione, a miejscami skaliste i pocięte licznymi wąwozami.

Izolowane pagóry zrębowe Bramy Krakowskiej tworzą południową granicę tektonicznego rowu Wisły. Ich wierzchowiny są płaskie a stoki strome i na ogół skaliste. Spłaszczenia wierzchowinowe są gęsto rozczłonkowane kopalnymi **formami krasowymi** (jamy, studnie, szczeliny). Niektóre pagóry Bramy Krakowskiej są podcinane i niszczone przez eksploatację wapieni (Kostrze, Skały Twardowskiego, Podgórze i Bonarka).

Wysoczyzna Krakowska wznosi się w południowej części miasta i składa się z niskich pagórów. Wierzchowiny ich są płaskie lub łagodnie zaokrąglone. Ich stoki są rozczłonkowane **plejstoceńskimi** dolinkami, odwadnianymi przez ciekł uchodzące do Wisły lub Wilgi. Silnie

zróznicowana rzeźba terytorium miasta Krakowa jest rezultatem różnych procesów morfologicznych (tektonicznych, krasowych, **fluwioglacjalnych**, **fluwialnych** eolicznych), które kształtowały ten obszar w okresie **trzeciorzędowym** i czwartorzędowym.

Do urozmaiconej rzeźby obszaru Krakowa bardzo wyraźnie nawiązują silne zróznicowane stosunki klimatyczne. Różny kształt, ekspozycja i wysokość bezwzględna poszczególnych elementów rzeźby warunkują różny przebieg i natężenie zjawisk klimatycznych. Średnia temperatura na terenie Krakowa waha się od 5,5o - 9,9o C. Średnia, roczna suma opadów wynosi od 600 do 925 mm. Ich wielkość wzrasta wraz z wysokością. Wszystkie pagóry otrzymują więcej opadów aniżeli doliny i obniżenia. Pokrywa śnieżna występuje średnio przez 66 dni, w okresie od I dekady grudnia do III dekady marca. W ciągu roku najczęściej wieją wiatry zachodnie, południowo-zachodnie i wschodnie, a najrzadziej wiatry południowe, południowo-wschodnie. Na obszarach odsloniętych i w dolinach o kierunku równoleżnikowym przeważają wiatry zachodnie i wschodnie, a w dolinach o kierunku południkowym przeważają wiatry południowo-zachodnie. Wilgotność względna w ciągu roku jest duża w miesiącach zimowych, a mała - w letnich. Największe zachmurzenie w ciągu roku występuje w okresie od listopada do lutego, a najmniejsze - w sierpniu i wrześniu. Częstym i długotrwałym zjawiskiem klimatycznym są na terenie Krakowa mgły. Najwięcej dni z mgłą występuje w dolinach i obniżeniach, a najmniej na wierzchołkach i południowych stokach wszystkich wzniesień. Szczególnie dużo dni z mgłą występuje w inwersyjnej dolinie Wisły, zwłaszcza w otoczeniu zabudowy przemysłowej.

Wody powierzchniowe na terenie Krakowa są reprezentowane przez cieki, cieki okresowe i wody stojące. Główną rzeką jest Wisła, która na terenie miasta płynie z zachodu w kierunku wschodnim i otrzymuje dopływy, odwadniające północny obszar wapienny (wyżyny) i południowy obszar fliszowy (karpacki). Większymi, wyżynnymi dopływami Wisły na terenie Krakowa są: Rudawa, Prądnik i Dłubnia, a dopływem karpackim jest Wilga. Wisła na tym odcinku ma charakter rzeki górskiej ze względu na dużą zmienność stanów wody i przepływów, częste wezbrania i długotrwałe niżówki. Cieki okresowe, czynne odwadniają małe dolinki, rozcinające stoki wapiennych i mioceńskich pagórów. Cieki te są czynne tylko w czasie ulewnych deszczów. Wody stojące występują w licznych zbiornikach naturalnych (starorzecza), sztucznych (wyrobiska poeksploatacyjne) oraz zajmują dużą powierzchnię teras niskich, tworząc mokradła.

Do urozmaiconej rzeźby i budowy geologicznej, a szczególnie do zróznicowanych cech litologicznych utworów czwartorzędowych obszaru miasta Krakowa wyraźnie nawiązują stosunki glebowe. Poza terenem zabudowanym występuje sześć typów gleb: brunatne (duże powierzchnie w północno-wschodniej części miasta, na obszarze garbów Wyżyny Małopolskiej, wapienny żrąb Sowińca), **bielicowe** (garb Pasternika, pagóry Wysoczyzny Krakowskiej i inne), czarnoziemny namyte (stoki Pagóra Krzesławickiego, terasa Wisły koło Bronowic), gleby glejowe i mułowo-glejowe (doliny garbów Wyżyny Małopolskiej oraz Wysoczyzny Krakowskiej), gleby torfowe i **murszowe** (dno Rowu Skotnickiego). Mady rozwinęły się na piaszczystych i gliniastych osadach rzecznych, wyścielających dna dolin rzecznych, a **redziny** w obrębie zrębów Bramy Krakowskiej.

Na terenie Krakowa przeważa **roślinność synantropijna**, tj. roślinność uwarunkowana gospodarczą działalnością człowieka. Pierwotna roślinność naturalna zachowała się tylko w nielicznych miejscach, na ogół nie nadających się pod uprawę lub zabudowę. Roślinność

pierwotną naturalną lub zbliżoną do naturalnej tworzą lasy. Na terenie Krakowa występują: Las Wolski z naturalnym układem kompleksów zbiorowiskowych, porastających wapienny żrąb Sowińca, wysokie grądy porastają jego wąwozy i parowy, buczyny - północne stoki, a bory mieszane - wierzchowinę, ciepłe zarośla i murawy porastają zbocza południowe. Inne zbiorowiska leśne reprezentują łąg wierzbowo-topolowy nad Wilgą, łąg wiązowy w Mogile nad Wisłą, grąd wysoki na Sikorniku oraz zarośla wiklinowe, rosnące wzdłuż koryta Wisły. Dzisiejszy stan szaty roślinnej Krakowa wiąże się z okresem wprowadzenia pierwotnego rolnictwa, założeniem oraz kolejnymi lokacjami miasta i wreszcie z intensywną urbanizacją.

Terytorium Krakowa charakteryzuje się bardzo zróżnicowanym środowiskiem przyrodniczym, co znalazło swoje odbicie w jego rozwoju przestrzennym, warunkach bytowania i stosunkach gospodarczych. Kraków, jak mało które z miast polskich wyróżnia osobliwe położenie geograficzne, w miejscu największego zbliżenia się dwóch krain fizjograficznych o niezwykle zróżnicowanych cechach krajobrazowych (**Wyżyna Krakowsko-Częstochowska** oraz Pogórze Karpackie), co niewątpliwie podnosi jego atrakcyjność. Niezaprzeczalnym walorem miasta, związanym z elementami tradycji i kultury narodowej, decydującym o jego wysokiej atrakcyjności jest zgrupowanie licznych i dobrze zachowanych zabytków o poważnej w skali światowej wartości artystycznej i historycznej. Jego zabytkowe wartości spowodowały, że w 1978 r. jako jeden z pierwszych zespołów urbanistycznych na świecie, został wpisany przez UNESCO na Listę Światowego Dziedzictwa Naturalnego i Kulturalnego. Na terytorium Krakowa skupia się najwięcej spośród miast polskich obiektów zabytkowych (713 obiektów), w tym aż 11 z 52 wyróżnionych w Polsce obiektów grupy "O", do której zaliczone są obiekty o najwyższej wartości artystycznej i historycznej.

Do najcenniejszych zabytków Krakowa należą:

- **Stare Miasto** z zachowanym średniowiecznym układem urbanistycznym o regularnym, szachownicowym układzie i wielkim, prawie kwadratowym rynkiem pośrodku w obrębie plant, utworzonych w miejsce starych **murów obronnych miasta**;
- **Kościół Św. Anny** jest trójnawową bazyliką barokową (1689-1703). Całość dekoracji w powiązaniu z architekturą i wyposażeniem wnętrza tworzy jednolity stylowo zespół plastyczny, stawiający świątynię w rzędzie najwybitniejszych zabytków pocz. XVIII w. w Północnej Europie;
- Kościół archidiecezjalny NMP (Mariacki) jest wielką bazyliką gotycką (1288-1320), której korpus i dwie wieże fasady pochodzą z przebudowy hali gotyckiej (1288-1320), we wnętrzu późnogotyckie kaplice (XV w.), prezbiterium z rzeźbiarską dekoracją gotycką, a w bogatym wyposażeniu - głównie barokowym- wyróżniają się gotyckie witraże (2 poł. XIV w.) oraz dwa późnogotyckie dzieła Wita Stwosza: ołtarz główny (1477) i krucyfiks w ołtarzu nawy południowej. Fasada świątyni ujęta jest w dwie wieże, które w dolnych kondygnacjach łączy późnobarokowa kruchta, wzniesiona w latach 1750-53. Wyższą wieżę (81 m.) nakrywa gotycki hełm (1478), a niższą (69 m.) nakrywa hełm późnorennesansowy (1592).
- **Kościół Św. Św. Piotra i Pawła** wzniesiono jako pierwszy w Krakowie obiekt architektury barokowej (zaczęty 1596, kończony 1605-19). Fasada monumentalnego kościoła nawiązuje do jezuickiego kościoła del Ges`u. Wnętrze zdobi dekoracja stiukowa (1619-33). Plac przykościelny dekorują monumentalne rzeźby 12 apostołów (XVIII w.), ustawionych na wysokich kamiennych cokołach;
- Zespół klasztorny Augustianów (kościół św. Katarzyny - gotycka bazylika z 2 poł. XIV pocz. XV w. z późnogotyckim sklepieniem w prezbiterium (1503-05) i ozdobnymi portalami gotyckimi z 1 poł. XV w. w kruchcie; klasztor (XIV w.) z malowidłami ściennymi (XIV-XVI

- w.) na krużgankach klasztornych otaczających czworoboczny wirydarz, dzwonnica);
- Zespół klasztorny o.o. Kamedułów (1610-30) na Bielanach, z kościołem o nawie ujętej w kaplice i fasadą 2-wieżową oraz erem - domki pustelników - kamedułów jest dziełem włoskiego architekta - Andrzeja Spezzy.
 - Zespół zabudowy Zamku Królewskiego na **Wawelu (katedra** wraz z kaplicami, budynkami kapitulnymi i ogrodzeniem, zamek ze skrzydłem zachodnim i rotundą Św. Feliksa i Adaukta. Budynki na Wawelu: wikariówka, muzeum diecezjalne, budynek poseminaryjny i brama Władysława IV. Zespół murów obronnych z basztami: sandomierską, senatorską i złodziejską);
 - Zespół fortyfikacji **Bramy Floriańskiej** (mury obronne wraz z basztami i **Barbakan**);
 - **Wieża ratuszowa** (2 poł. XIII w.);
 - **Sukiennice** gotyckie (1342-92). Obok Wawelu i **kościół Mariacki** stanowią niewątpliwie najbardziej charakterystyczny i popularny zabytek Krakowa. Ta usytuowana centralnie na Rynku długa prawie 100 m, piętrowa budowla, jest reliktem dawnego ośrodka handlowego, skupiającego się od czasów średniowiecza na głównym placu miasta.
 - **Collegium Maius** Uniwersytetu Jagiellońskiego jest najstarszym w Polsce gmachem uniwersyteckim. Czworobok budynków gotyckich z XV w., zwieńczone zębatami szczytami, mury których podpierają kamienne szkarpy. Wewnętrzny dziedziniec otaczają ostrołukowe arkady, wsparte na kamiennych rzeźbionych kolumnach. Podcienia krużganków nakryte są kryształowymi sklepieniami. Na środku dziedzińca znajduje się barokowa kamienna studnia. W gmachu tym znalazło pomieszczenie Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kraków to także miejsce spotkań różnych kultur. Na terenie położonego niedaleko, kiedyś samodzielnego miasta Kazimierza, a dziś dzielnicy Krakowa, powstało w XV w. "Oppidum Iudaeorum" - miasto żydowskie. Do dziś zachowały się tam bezcenne zabytki kultury żydowskiej - m.in. słynny cmentarz Remuh, Stara Synagoga i swoisty układ architektoniczny.

Prawie wszystkie wymienione zabytki skupione są w dzielnicy Stare Miasto. Ta kumulacja zabytków o najwyższej wartości kulturowej na niewielkim stosunkowo obszarze, stanowi dodatkowy element atrakcyjności miasta. Kraków jest zaliczany do grupy najbardziej polskich miast, gdyż jest "syntezą wszystkiego co polskie, sumą polskich dziejów" i jest przy tym architektonicznie i kulturowo najbardziej europejskim. Wynika to nie tylko z jego wielowiekowych, szerokich kontaktów kulturalnych i gospodarczych ze światem, ale i z faktu, że miasto to współtworzyło, a nie importowało, europejskie dziedzictwo kulturowe.

Gdańsk

Gdańsk jest miastem, które wzbudza bardzo duże zainteresowanie wynikające nie tylko z różnorodności wątków historycznych rozwoju, ale i atrakcyjnego położenia na pograniczu lądu i morza oraz sąsiedztwa krańcowo odmiennych krain fizjograficznych, o odmiennych cechach krajobrazowych. W jego granice wchodzi odmiennie jednostki naturalne, należące do Pobrzeża Gdańskiego (Mierzeja Wiślana i Żuławy Wiślane) oraz Pojezierza Wschodniopomorskiego (Pojezierze Kaszubskie), silnie kontrastujących ze sobą pod względem ukształtowania powierzchni.

Obszar ten jest bowiem usytuowany w obrębie najbardziej zróżnicowanej części Niżu Polskiego, gdzie największe kontrasty wysokościowe wyznaczają Wieżyca (329 m n.p.m.), najwyższe wzniesienie regionu gdańskiego, a równocześnie najwyższa kulminacja na Niżu Środkowoeuropejskim oraz **depresja** w delcie Wisły koło Karczowisk Dolnych (- 1,8 m p.p.m.), najniższe miejsce w Polsce.

Najstarszą formacją geologiczną reprezentują w okolicach Gdańska utwory należące do górnej **kredy**, jednakże nie są one spotykane w naturalnych odsłonięciach. Bezpośrednio na kredzie zalega **trzeciorzęd** reprezentowany przez morskie utwory **oligocieńskie**, wykształcone w postaci drobnych i silnie ilastych **piasków glaukonitowych** i kwarcowych. W utworach tych będących osadem morskim dolnego oligocenu spotyka się **eoceńskie** bursztyny. Wyższe piętro trzeciorzędu, zwane **miocenem**, reprezentuje seria drobnoziarnistych piasków kwarcowych, mułków i ilów piaszczystych z licznymi przewarstwieniami węgla brunatnego. Osady te spotyka się często na złożu wtórnym w naturalnych odsłonięciach u podnóża **klifów** kęp nadmorskich. Zawarte w nich pokłady węgla są jednak ze względu na małą ich miąższość nieopłacalne do eksploatacji. W wyniku przemodelowania i zniszczenia urozmaiconej erozyjnie powierzchni trzeciorzędowej przez lądolód skandynawski w okresie **plejstocenu**, została ona pokryta potężnym płaszczem różnorodnych i nieregularnie rozmieszczonych osadów. Ich miąższość na Pobrzeżu waha się w granicach od 40 do 60 m, a w obrębie Pojezierza Kaszubskiego przekracza niekiedy 200 m. Wśród utworów lodowcowych wyróżnia się różnej miąższości pokłady glin morenowych z gładami, stanowiące bezpośredni osad lądolodu oraz znacznych rozmiarów osady żwirów, piasków i ilów, powstałe jako osady wód lodowcowych. Z epoką **holocenu** wiążą się występujące w regionie gdańskim osady rzeczne, rzeczno-jeziorne, jeziorno-bagiennie oraz osady morskie. Występują one w dnach większych dolin rzecznych, w zarośniętych nieckach jeziornych, w delcie Wisły, w dnach **pradolin**, a morskie na wybrzeżu, najczęściej w postaci piasków i żwirów budujących dawne wały brzegowe. Ponadto w okresie tym nagromadziły się wzdłuż brzegów morza osady eoliczne w postaci piasków budujących wydmy na mierzejach.

Ukształtowanie powierzchni Gdańska i jego najbliższą okolicę charakteryzuje duże urozmaicenie, układające się pasami i ograniczone łatwymi do prześledzenia załomami terenowymi. Cechy te mają związek z bezpośrednią działalnością lodowca i jego wód roztopowych, działalnością rzek, procesami eolicznymi oraz procesami dynamicznej działalności morza, czy wreszcie działalnością gospodarczą człowieka. Najrozleglejszą powierzchnię zachodniej części miasta zajmuje Wysoczyzna Gdańska obok równiny deltowej Wisły. Jest to wyraźnie górująca ponad otoczeniem jednostka powstała w procesie bezpośredniej **akumulacji** lodowca. Wysoczyzna stanowi element składowy Pojezierza Kaszubskiego i pod względem rzeźby reprezentuje tę krainę geograficzną. Powierzchnia wysoczyzny przedstawia obraz bardzo

urozmaicony. Przejawia się to poprzez żywe sfalowanie powierzchni, rozcięcia erozyjne w strefie krawędziowej i dużą liczbę zagłębień bezodpływowych. Liczne rozcięcia erozyjne utworzyły tu charakterystyczną strefę odosobnionych pagórków. Ich kopulasty kształt, wyraźnie kontrastuje na tle niziny deltowej Wisły. Największy stopień rozczłonkowania krawędzi występuje na odcinku od Gdańska Oruni przez Gdańsk Wrzeszcz do Gdańska Oliwy. Wśród rozcięć tych występują doliny o płaskim dnie szerokości 50-200 m: Dolina Siedlecka, Dolina Królewska, Dolina Brętowska, Dolina Radości.

Południowo-wschodnia część miasta rozpościera się w obrębie krańcowo odmiennej jednostki, jaką przedstawia rozległa równina deltowa Wisły. Obszar ten ogranicza od zachodu, południa i wschodu krawędź wysoczyzny morenowej, a od północy Mierzeja Wiślana z wieloma wałami wydm nadmorskich, przedstawia prawie zupełnie płaską nizinę, nieznacznie wzniesioną nad poziom morza i tworzącą na południe od Martwej Wisły depresję, osiągającą obniżenie do – 1,2 m.

Północna część miasta obejmuje wyraźnie zarysowaną piaszczystą strefę wydmową, zamykającą od północy równinę deltową Wisły. Strefa ta o silnie zróżnicowanej wysokości stanowi na terenie Gdańska zachodni odcinek Mierzei Wiślanej i związana jest genetycznie z twórczą pracą morza. Typowy charakter mierzei występuje od okolic Westerplatte, gdzie podnosi się znacznie wysokość wydm, o wyraźnym kształcie wałów, ciągnących się równoległe do brzegu morskiego na bardzo zróżnicowanej szerokości wynoszącej średnio 500-600 m. W obrębie Gdańska najwyższe kulminacje wydm występują w okolicach Stogów, gdzie osiągają one 19, 2 m n.p.m. i w Górkach Zachodnich na lewym brzegu Śmiałej Wisły. Są one porośnięte lasem lub roślinnością wydmową. Mierzeja jest w trzech miejscach przerwana na skutek zmian kierunków odpływu wód Wisły. Dwie z tych przerw powstały w wyniku erozyjnej działalności rzeki. Pierwsza szeroka przerwa jest w okolicach Wisłoujścia, druga - w pobliżu Górek Zachodnich, powstała w 1840 r. w wyniku przełomu wód Wisły (Wisła Śmiała). Trzecią przerwę utworzono sztucznie w 1895 - Przekop Wisły. Mierzeja Wiślana na obszarze Gdańska podlega wspólnie największej dynamice rozwoju. Jest obszarem, w obrębie którego można obserwować rozwój krajobrazu i wkład człowieka do jego regulowania.

Klimat Gdańska i jego okolicę, podobnie jak całą Polskę, cechuje charakterystyczna przejściowość, wynikająca ze ścierania się wpływów Oceanu Atlantyckiego i kontynentu azjatyckiego. Zmienność i kontrastowość stanów pogody wywołana jest najczęściej wzajemnym ścieraniem się mas powietrza polarno-morskiego i polarno-kontynentalnego. Zróżnicowanie klimatu uzależnione jest nie tyle od odległości od morza, ale od ukształtowania terenu. W związku z tym wyróżniają się tu dość wyraźnie wyodrębniające się typy klimatu: klimat pasa przybrzeżnego, klimat równiny deltowej Wisły i klimat wysoczyzny pojeziernej. Klimat pasa przybrzeżnego cechuje się najmniejszą **amplitudą** temperatur powietrza, największą wilgotnością /i związane z nią zjawiska, częstymi i silnymi wiatrami, dużym usłonecznieniem oraz niskimi lecz równomiernie rozłożonymi w ciągu roku opadami atmosferycznymi (500-600 mm) z maksimum przypadającym na miesiąc lipiec/. Lokalne różnice klimatyczne w tym pasie, wiążą się częściowo ze sposobem użytkowania terenu. Obszary zalesione lub zabudowane (Gdańsk-Nowy Port, Stogi) wpływają wyraźnie na zmniejszenie prędkości wiatrów wiejących od morza. Klimat równiny deltowej Wisły charakteryzuje szczególnie duża wilgotność powietrza i gruntu, wynikająca z bardzo płytkiego zalegania poziomu wód gruntowych, gęstej sieci kanałów wodnych i rowów odwadniających, podmokłości oraz bliskiego sąsiedztwa morza. Jest ona o 10

do 20% większa w stosunku do wysoczyznowego terenu. W obrębie delty Wisły występuje często zjawisko inwersji temperatury, wywołane sływem chłodnego powietrza z sąsiednich wysoczyzn. Charakterystyczną cechą klimatu Żuław Wiślanych są ponadto silne prądy powietrza, wynikające z rozległości obszaru i braku zadrzewienia. Okres wegetacyjny wynosi 200-210 dni. Opady są tu niskie (500-600 mm), a w dolinie dolnej Wisły nie dochodzą nawet do 500 mm.

Klimat wysoczyzny pojeziernej charakteryzuje się znacznie większymi i bardziej kontynentalnymi amplitudami w stosunku do klimatu wybrzeża i równiny deltowej Wisły. Średnia roczna temperatura w Gdańsku wynosi 7-8°C i jest wyższa niż w wyżej położonych częściach wysoczyzny Pojezierza Kaszubskiego. Lata są cieplejsze, zimy chłodniejsze, a roczna suma opadów atmosferycznych najwyższa (ponad 700 mm). Okres wegetacyjny traw trwa poniżej 200 dni. Lokalną odrębność klimatyczną wykazuje strefa krawędziowa wysoczyzny pojeziernej ze względu na zróżnicowanie rzeźby oraz pokrycie terenu wodami i szatą leśną. Głęboko wcięte i sięgające daleko w głąb wysoczyzny doliny erozyjne wyznaczają drogi i kierunki sływu chłodnego powietrza oraz stanowią tereny podatne na powstanie inwersji termicznych.

Klimat Gdańska i jego okolic o wyjątkowych walorach krajobrazowych środowiska przyrodniczego, sprzyja rozwojowi turystyki, zarówno w okresie letnim, jak i zimowym.

Stosunki hydrograficzne Gdańska i jego najbliższej strefy są złożone, co wynika z sąsiedztwa Zatoki Gdańskiej, ze zróżnicowania budowy geologicznej, kontrastowej rzeźby terenu, nierównomiernego rozkładu opadów, położenia w strefie wododziałowej oraz ingerencji człowieka. Gdańsk odwadniany jest przez Wisłę i jej dopływy oraz ciekł wpadające bezpośrednio do Zatoki Gdańskiej. Południowa i zachodnia część miasta leży w dorzeczu Raduni, stanowiącej fragment lewego dorzecza Wisły. Największą rzeką jest Wisła, przepływająca na granicy wschodniej miasta. Średni jej przepływ wynosi 990 m³/sek., co pozwala na udostępnienie jej dla jednostek o ładowności 600 t. Znaczne możliwości poboru wody i jej zdolności do samooczyszczania stanowią warunki dla lokalizacji w tej części miasta przemysłu wodochłonnego. Wśród cieków uchodzących bezpośrednio do morza, rozcinające krawędź Wysoczyzny Gdańskiej należą: Potok Siedlecki, Bystrzec, Brętowska Struga, Potok Oliwski, których doliny /wykorzystane/ są zagospodarowane przez budownictwo mieszkaniowe.

Nie mniej /ważnym hydrograficznym/ na terenie Gdańska i okolicy są rowy i kanały melioracyjne. Ich skomplikowany system świadczy nie tylko o wytrwałej pracy człowieka, zmierzającej do odwodnienia lub nawodnienia terenu, ale stał się on jedną z najbardziej charakterystycznych cech krajobrazu miasta. Rowy i kanały melioracyjne występujące w wielkim zespole są charakterystyczne na Żuławach Wiślanych, w południowo-wschodniej części miasta. W skomplikowanym systemie odwadniania Żuław tereny deprersyjne stanowią odrębne jednostki hydrologiczne. Tworzą je sztucznie wyodrębnione i chronione wałami ziemnymi obszary zwane polderami. Ich egzystencja jest prawie całkowicie uzależniona od sprawności działania urządzeń melioracyjnych. Na Żuławach jest 31 różnej wielkości polderów. System melioracyjny Żuław w poważnym stopniu został uszkodzony w 1945 r. Na skutek przerwania wałów ochronnych, duże powierzchnie Żuław przypominały w wielu miejscach stan z XIII w., kiedy człowiek ten teren zaczął zagospodarowywać. Innym elementem hydrograficznym są mokradła i bagna obejmujące obszar, gdzie poziom wód występuje nie głębiej niż 0,5 m. Ich zwarte tereny występują na obrzeżeniach delty Wisły w rejonie Górek Zachodnich /oraz jeziora/.

Wszystkie jeziora są zgrupowane na obszarze wysoczyznowym, poza jego strefą krawędziową. W granicach miasta i jego okolicach do największych należą jeziora: Tuchomskie (145 ha), Osowskie (145 ha), Jasień (21 ha), Otomińskie (41 ha).

Na obszarze Gdańska i jego okolic występują trzy zasadniczo różne strefy glebowo-litologiczne. W pierwszej, obejmującej bezleśny obszar równiny deltowej Wisły występuje specyficzny typ gleb wytworzonych na utworach holocenijskich (mady). W strefie drugiej, ograniczonej do nadmorskiego pasa przybrzeżnego występują gleby wytworzone na utworach wydmych. W strefie trzeciej natomiast, obejmującej największy obszar, reprezentowane są gleby typowe dla wysoczyzny plejstoceńskiej o przewadze materiałów gliniastych i zwirowo-piaszczystych. Znaczny obszar miasta zajęty pod zwartą zabudowę miejską, gdzie na wskutek zabiegów budowlanych, nawarstwiających się w ciągu wieków, powstała powierzchniowa warstwa utworów nasypowych. Na terenie śródmieścia Gdańska miąższość utworów nasypowych osiąga przeciętnie wartość 5-6 m.

Rozmieszczenie roślinności na obszarze Gdańska i jego najbliższych okolic wykazuje charakterystyczną strefowość, uzależnioną ściśle od rzeźby terenu i warunków klimatycznych. Poza roślinnością wód Bałtyku, reprezentowana jest tu roślinność porastająca Mierzeję Wiślaną, strefę Pobrzeża obejmującą Żuławy oraz pas pojezierzy. Wśród roślin Mierzei Wiślanej reprezentowane są: honkenia piaszkowa, dająca początek powstawaniu wydmy, rukwiel nadmorska, porastające przedni wał wydmy trawy i turzyce, jak piaskownica zwyczajna i wydmuchrzyca piaszkowa, a także lepieźnik kutnerowaty i najbardziej okazały - mikołajek nadmorski. Ich bogate stanowiska występują na Mierzei Wiślanej w pobliżu ujścia Wisły. Żuławy Wiślane stanowią obszar zajęty całkowicie pod uprawy rolne i trudno jest określić ich pierwotną roślinność. Tylko w pobliżu ujść rzecznych rozprzestrzenione są słone łąki. Rozległe fragmenty Pojezierza Kaszubskiego, które wchodzi w obręb Gdańska, odznaczają się bardziej zwartą szatą leśną. Tworzy ona większe kompleksy w strefie krawędziowej Wysoczyzny Gdańskiej, z dominacją boru mieszanego z dużym udziałem dębu, /graba/, lipy drobnolistnej. Występuje on w dużych i zwartych kompleksach od okolic Brętowa po Redę. Odznacza się on znaczną liczbą gatunków w piętrze drzew, jak i w podszycie oraz w runie. Zasadniczo dominuje tu sosna z udziałem dębu szypułkowego, bukiem a także świerkiem pospolitym. W dolinach rzecznych i obniżeniach terenu, występują natomiast małe skupienia boru bagiennego, lasu mieszanego, lasu olchowo-jesionowego oraz olszyny.

Gdańsk tworzy z Gdynią i Sopotem zespół portowo-miejski, tzw. Trójmiasto. O jego atrakcyjności, poza walorami przyrodniczymi i położenia geograficznego decyduje silna koncentracja obiektów zabytkowych, sakralnych i świeckich o dużej wartości historycznej, kulturalnej i artystycznej. Większość z nich po zniszczeniach wojennych została pieczołowicie odbudowana, szczególnie zaś zespół zabytkowy, znajdujący się między Kanałem Raduni i ramionami rzeki Motławy. W obrębie średniowiecznych, gotyckich i późnogotyckich murów obronnych Głównego Miasta z bramami, basztami i bastionami znajduje się kościół NMP, największa w Polsce i jedna z największych w Europie bazylika z późnogotyckim wyposażeniem. W tej części miasta znajdują się także liczne kościoły, m.in.: **Św. Jana** (XIV/XV w.), Św. Mikołaja (XIV w.), Św. Ducha (XIV/XV w.), barokowa **kaplica królewska**. Pozostałością murów i umocnień obronnych są baszty (Narożna, Słomiana, Latarniana, Na Zamurzu, Jacek, Łabędź), Wieża Więzienna (ok. 1410 r.), **Brama Wyżynna** (1574-88), bramy gotyckie i późnogotyckie: **Straganiarska** (1482-83), **Żuraw** (1 poł. XV w.), Mariacka (2 poł.

XV w.), Chlebnicka (1454), bramy manierystyczne: Zielona (1564-68), Złota (1612-14).
Wyjątkowym bogactwem dekoracji architektonicznych wyróżnia się Wielki Arsenał (1601-09),
wspaniałe wnętrza z alegorią związku Gdańska z Polską **Ratusza Głównego** Miasta (sprzed
1400), **Dwór Bractwa Św. Jerzego** (1487-94), **Dwór Artusa** (1476-81) oraz zespół domów
mieszczańskich z XV-1 poł. XIX w. (w ciągach ulicy Długiej, Długiego Targu oraz Mariackiej).
Na Starym Mieście gotyckie i późnogotyckie kościoły: **Św. Katarzyny** (2 poł. XIV w.), Św.
Bartłomieja (1482-95), Św. Brygidy (XIV/XV w.), Św. Elżbiety (ok. 1400), Św. Jakuba (1432), a
także **Ratusz Staromiejski** (1586-95), kamienica Opatów Pelplińskich (1612), spichlerz Pod
Jeleniem (1771), **Wielki Młyn** (2 poł. XIV w.).

Na Starym Przedmieściu znajdują się kościół Św. Piotra i Pawła (XIV-pocz. XVI w.), zespół
klasztorny pofranciszkański z **kościółem Św. Trójcy** (ok. 1420-pocz. XVI w.), fragmenty muru
obronnego (po 1463), Mały Arsenał (1643-45) i inne.

Na obszarze Dolnego Miasta i **Wyspy Spichrzów** zachowały się kościół Św. Barbary (ok. 1500),
zespół ziemnych umocnień bastionowych (1600-ok. 1630), Brama Stągiewna (1517-1519),
spichrze gotyckie z XV w. na Wyspie Ołowianka.

W dzielnicy Oliwa, jednej z najstarszych miejscowości wchodzących w skład miasta Gdańska,
znajduje się architektoniczny zespół klasztorny Cystersów z Katedrą ze słynnymi organami
zbudowanymi w latach 1763-88.

Wśród wielu innych obiektów zabytkowych Gdańska o wysokiej wartości artystycznej,
historycznej i kulturalnej należą zlokalizowana nad Martwą Wisłą Twierdza Wisłoujście, jako
przykład rzadko spotykanego, nadmorskiego zespołu fortyfikacyjnego oraz zachowane dworki,
wille, liczne domy mieszkalne, zespoły parkowe, pomniki i cmentarze z XVI-XIX w. w innych
dzielnicach miasta.

Poznań

Poznań jest miastem wojewódzkim i tradycyjną stolicą kulturalną Polski zachodniej. Położony jest na Nizinie Wielkopolsko -Kujawskiej, w dolinie przełomowej rzeki Warty. Jest to specyficzny teren, na którym rzeka przebiega się od **Pradoliny** Warszawsko-Berlińskiej ku Pradolinie **Toruńsko**-Eberswaldzkiej, w miejscu ujścia lewobrzeżnych dopływów: Wierzbaka, Bogdanki i Junikowskiego Potoku oraz prawobrzeżnych: Głównej i Cybiny. Południkowo biegnąca dolina Warty i równoleżnikowe doliny Bogdanki i Cybiny stanowią o układzie przestrzennym miasta, którego rozwój koncentryczny postępował od przecięcia się rzek (Ostrów Tumski), przechodząc kolejno z najniższej **terasy** zalewowej na terasę średnią (miasto średniowieczne) i dalej na terasę górną oraz łączące się z nią równiny morenowe po obu stronach rzeki.

Położenie geograficzne Poznania w obrębie wąskiego lecz dość głębokiego (30-50 m) przejścia doliny Warty, w której różnica wysokości rozłożona jest na kilka poziomów terasowych, jest szczególnie korzystne. Poznań znajduje się na linii szlaku lądowego wschód-zachód o znaczeniu europejskim oraz na podobnej wagi linii północ- południe. Szlak północ-południe o charakterze lądowo-wodnym znany jako "droga bursztynowa" wiąże Bramę Morawską z Zatoką Gdańską wzdłuż przełomowego odcinka doliny Warty, między pradolinami Warciańsko-Odrzańską i Wisły-Noteci.

Charakterystyczną cechą **hydrograficzną** Poznania jest obfitość wód. Oprócz Warty są tu dwa sztuczne jeziora: Maltańskie (o powierzchni 65 ha) w dolinie Cybiny i Rusalka (o powierzchni 50 ha) w dolinie Bogdanki, naturalne jezioro - Strzeszyńskie, położone w górnym biegu Bogdanki oraz przyległe do niego Jezioro Kierskie. Dzięki systematycznym działaniom człowieka, zalesiania dolin rzecznych oraz zakładania plant i zieleńców, ukształtowany został tu ciąg krzyżujących się w środku miasta terenów wodno-leśnych, który połączony jest od południa z terenami Wielkopolskiego Parku Narodowego.

W budowie geologicznej miasta i okolicy wyróżnia się trzy **poziomy stratygraficzne**, najgłębszy - **mezozoiczny**, reprezentowany przez utwory **jury** i **kredy**, młodszy - **trzeciorzędowy**, przez utwory **oligocenu**, **miocenu** i **pliocenu**, najmłodszy - przypowierzchniowy i powierzchniowy - **czwartorzędowy**, przez utwory **plejstocenu** i **holocenu**. Utwory starsze od trzeciorzędu znajdują się tak głęboko, że ich ewentualne wykorzystanie gospodarcze (np. wapieni czy **marginli** wapiennych) jest nieopłacalne. Oligocen reprezentowany przez serie osadowe, zielonych **piasków glaukonitowych**, mułki ilaste z wkładkami węgla, nie ma bezpośredniego znaczenia gospodarczego. Wpływ jego zaznacza się pośrednio w życiu gospodarczym terenu przez to, że jest to obfity poziom wodonośny, a obfitość w nim węgla brunatnego wpływa ujemnie na jakość wód mioceńskich. Najmłodsza formacja trzeciorzędu - pliocen, reprezentowany jest przez ropy pstry, zwane poznańskimi ropy płomienistymi lub po prostu ropy poznańskimi. Stanowią one doskonały surowiec ceramiczny i są albo były eksploatowane w licznych cegielniach. Ogromne potencjalne zasoby surowca ceramicznego eksploatowane są wszędzie tam, gdzie ropy znajdują się na powierzchni. Najwyższe piętro budowy geologicznej - czwartorzędowe, reprezentowane jest przez utwory plejstocenu i holocenu. Na ile poznańskim spoczywają m.in. piaski i żwiry, glina morenowa, **wodnolodowcowe** utwory **sandrów**, **kemów**, **ozów**, ropy warwowe i inne. Wiek holoceni jest przypisywany jest utworom **akumulacji** rzecznej rzeki Warty i jej dopływów I rzędu.

wykształconym jako żwiry, piaski i namuły (tzw. mady) oraz partiom wydym i torfowisk.

Poznań leży na granicy między wschodnią a zachodnią częścią Pojezierza Poznańskiego, stanowiącego zachodnią część makroregionu Pojezierza Wielkopolskiego. Wyznacza ją południkowo zorientowana dolina Warty, która na północ od Poznania przełamuje się przez ciąg pagórów morenowych, których kulminacje osiągają w Górze Moraskiej 154 m n.p.m., a w Górze Dziewiczej 142 m n.p.m. Szerokość doliny Warty w granicach miasta jest zróżnicowana od 1,0 km do 1,5 km w części północnej, podczas gdy u granic południowych (pod Luboniem) osiąga już około 2,5 km szerokości. Dno doliny, tzw. terasa zalewowa, znajduje się na wysokości wahającej się od około 55 m n.p.m. pod Puszczykowem, 52 m n.p.m. pod Ratajami do około 51 m n.p.m. pod Czerwonakiem. Terasa zalewowa jest wgłębiona w podłoże na 35-40 m w stosunku do powierzchni wysoczyzny morenowej i utrzymuje się na wysokościach 90-100 m n.p.m. pod Górą Moraską (Winiary), około 85 m n.p.m. na obszarze właściwego miasta (dzielnice Jezierzycze, Łazarz, Żegrze, Franowo, Krzesiny) i około 80 m n.p.m. na południowych rubieżach obszaru miasta. Powyższa okoliczność sprawia, że dochodzące do Poznania i krzyżujące się tu liczne drogi kolejowe pokonują dolinę Warty i doliny **rynien lodowcowych** za pośrednictwem wysokich nasypów.

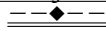
Ponad zasadniczy poziom morfologiczny wznoszą się formy wypukłe, czyli wspomniane już uprzednio wzgórza Góry Moraskiej i kompleks pagórów morenowych Góry Dziewiczej oraz inne jeszcze pagórki morenowe, takie jak wyniosłość pod Janikowem (119,5 m n.p.m.) lub drobniejsze pagórki w okolicy Wierzenicy i Kicina (106,3 i 113,4 m n.p.m.), Strzeszynka i Złotników oraz Woli (104 m n.p.m. na Woli), Baranowa (101,2 m), Przeźmierowa i Batorowa (96 i 100 m n.p.m.).

W poziom wysoczyzny morenowej są wgłębione rynny lodowcowe: Rynna Bogdanki o kierunku WNE-ESE i Rynna Główna o kierunku SW-NE (wraz z Rynną Cybiny), Rynna Samicy i Jeziora Kierskiego (N-S), Rynna Jeziora Pamiątkowskiego (NNW-SSE) i jej przedłużenie ku SE - Rynna Potoku Junikowskiego, Rynna Kopli oraz Jezior Kurnickich (NW-SE), Rynna Kobylepole-Gądki (NNE-SSW). Wszystkie te formy, wgłębione na 25-35 m w wysoczyznę morenową, rozcinają ją na szereg wysp i półwyspów wysoczyznowych, na których rozwinęły się dzielnice mieszkalne wielkiego Poznania, tj. Jeżyce, Grunwald, Winiary, Żegrze, Franowo, Szczepanowo i inne.

W dolinie Warty zaznacza się kilka poziomów terasowych, które schodowo obniżają się ku środkowi doliny i na których rozwinęło się miasto późnośredniowieczne (XIII w.). Na obszarze Poznania występują terasy: wysokie (VI i VII), wykształcone na glinie morenowej, na których zbudowane są dzielnice: Wilda, Śródmieście górne, Naramowice, Starołęka; terasa średnia (IV), również zbudowana na powierzchni z gliny morenowej, na której powstały dzielnice: Rataje, Komandoria; terasy niskie (I i II), zajmujące dno doliny i zbudowane z piasków, żwirów, częściowo namulów (**mad rzecznych**). Na nich położona jest dolna część Śródmieścia (**Stare Miasto**) oraz na wyspach między dawnymi ramionami rzeki, dzielnice Chwaliszewo, Ostrów Tumski, a także Śródka, Zawady, Główna. Wszystkie te formy powierzchni zawdzięczają swe pochodzenie niszczącej bądź akumulującej działalności lądolodu, bądź też niszczącej lub akumulującej działalności procesów morfologicznych, jakie tutaj działały po ustąpieniu lądolodu, czyli procesom denudacji (**erozji** wodnolodowcowej i rzecznej, ruchów masowych, splywu powierzchniowego, **deflacji**) i akumulacji eolicznej, **organogenicznej** i rzecznej.

Warunki klimatyczne Poznania określa jego położenie w obrębie klimatu Krainy Wielkich Dolin.

Pod względem termicznym charakterystyczne jest przenikanie cech oceanicznych i kontynentalnych. Oceaniczność klimatu wyraża się w małej **amplitudzie** rocznej temperatury (20,5°), w łagodności zimy (temperatura stycznia -1,3°C). Najobfitszy w opady jest lipiec, najuboższy - luty. Suma opadów cieplej połowy roku (319 mm) przewyższa prawie dwukrotnie sumę opadów zimowej pory roku 189 mm).

Początki osadnictwa na terenie Poznania obejmujące tereny wzdłuż krzyżujących się dolin rzecznych na lewym brzegu Warty oraz lewobrzeżnych jej dopływów datowane są na koniec starszej epoki kamienia. Pierwszy zaś gród powstał w okresie wczesnego średniowiecza w rozlewiskach Warty i Cybiny na Ostrowiu Tumskim, wokół którego rozwinęły się późniejsze osadnictwo o charakterze miejskim. W II połowie X w. gród poznański nabiera znaczenia, po utworzeniu w 968 r. siedziby nowo powstałego biskupstwa misyjnego, bezpośrednio zależnego od Rzymu. Przyjęcie chrześcijaństwa przez Mieszka I i jego dwór oraz założenie biskupstwa było jednym z przejawów dążenia do niezależności politycznej wobec plemion germańskich. Zewnętrznym zaś tego wyrazem było powstanie na Ostrowie Tumskim kaplicy zamkowej, a na podgrodzium - przedromańskiej **katedry**. Wzrost znaczenia grodu jako ośrodka władzy, postępujący społeczny podział pracy, jak również rozwój demograficzny sprzyjał rozwojowi produkcyjnego podgrodzia, zasiedlanego przez rolników i rzemieślników. Do czasów współczesnych zachowały się nazwy osiedli pochodzące od średniowiecznych osad produkcyjnych, jak np. Rataje (oracze), Kobylniki (hodowcy koni), Sokolniki (hodowcy sokołów), Łagiewniki (producenci naczyń drewnianych), Szczytniki (producenci tarcz i grotów), Gątniki (lutnicy), Złotniki, Winiary, Psarskie i inne.

Jądem ówczesnego kompleksu grodowego był właściwy gród w północno-zachodniej części Ostrowia i kościół zamkowy, od zachodu przylegało do niego silnie obwarowane podgrodzie z monumentalną bryłą katedry. Na południe od wałów i przecinającej wyspę drogi rozbudowała się otwarta osada produkcyjna z targowiskiem, przy którym z czasem zbudowano pierwszy kościół parafialny Poznania - Św. Mikołaja. Od wschodu, oddzielone prawym korytem Warty, leżały dalsze osady produkcyjne, usytuowane wzdłuż wschodniego odcinka drogi i rzeki Cybiny (późniejsza Śródka i Komandoria). W XI w. rozwinęła się głównie południowa część podgrodzia na Wyspie Tumskiej - Zagórze, które wyraźnie wyodrębniło się od północnej części - Ostrowa Tumskiego. Na przełomie XII i XIII w. na prawym brzegu Warty oprócz Ostrowa i Zagórza istniały osady: Śródka, Ostrówek (zlokalizowany pomiędzy Śródką a Ostrowem Tumskim) oraz powstały osady przy kościołach Św. Wojciecha, Św. Gotarda i Św. Marcina. Do początku XIII w. największe znaczenie miała Śródka, spełniająca rolę centrum gospodarczego grodu książęcego. Do zespołu osiedli poznańskich przed lokacją należały, oprócz już wymienionych, wsie: Wierzbice (obecnie Wilda), Rybitwy (obecnie Rybaki), Rataje, Winiary, Piotrowo, Zawady i **Szydłów**.

Poznań lokowany na prawie magdeburskim (1253 r.) posiadał powierzchnię około 21 ha., a jego granicę wyznaczała Warta (na wschodzie), Bogdanka (na północy), na południowym zachodzie miasto graniczyło z osadą Św. Marcina, a na południu - z gruntami wsi Rybitwy. Funkcjonalny i przestrzenny punkt ciężkości miasta do połowy XIII w. leżał więc w jego wschodnich partiach. Okres rozkwitu gospodarczego Poznania rozpoczął się pod koniec XIV w. po zmianie tradycyjnego przebiegu dróg handlowych. Pozostawało to w ścisłym związku z nadaniem przez Władysława Jagiełłę prawa składu w 1394 r. (pomijających porty krzyżackie) i skierowania przez Poznań szlaków handlowych z Mazowsza, Litwy i ziem ruskich do Lipska i Norymbergii,

z Krakowa do Szczecina. Dzięki tym pomyślnym warunkom ekonomicznym i politycznym w szybkim tempie rozbudowywał się wewnętrznie i rozrastał terytorialnie. Powstały nowe osiedla Garbary, Nowa Grobla, Piaski, Nowe Ogrody, Półwieś. Inne osiedla jak Rybaki, Stelmachy, Czapniki, Św. Marcin i Św. Wojciech znacznie rozbudowały się. W XVI w. miasto przeżywało swój "złoty wiek", należało do ważniejszych w kraju ośrodków kulturalnych, najwybitniejszych ośrodków wiedzy medycznej, wielkich ośrodków handlu międzynarodowego, skupiającego większość polskiego importu oraz cały handel tranzytowy między Wschodem a Zachodem. Było to wówczas jedno z największych miast Polski - po Gdańsku, Krakowie i Warszawie. Rozwój Poznania przerwany został w połowie XVII w. wojnami szwedzkimi (okupacja 1655-1657), duże zniszczenia wojenne przyniosły miastu wojna północna (1703), klęski żywiołowe i walki podczas konfederacji barskiej (1769-72)

Wrocław

Wrocław leży nad Odrą w obrębie Niziny Śląskiej i zajmuje szerokie, płaskie dno **pradoliny** wrocławskiej, sięgając tylko swoimi peryferyjnymi dzielnicami na południu i północo-wschodzie na wyższe o kilkanaście metrów obszary morenowe wysoczyzn.

Podłoże geologiczne Wrocławia tworzy strefa graniczna dwóch wielkich jednostek **tektonicznych**, tj. bloku przedsudeckiego na południu i **monokliny** przedsudeckiej na północy, między którymi granica ukryta w podłożu pod skałami młodszymi, przebiega prawie równolegle do krawędzi Sudetów. Na północ od niej krystaliczne skały bloku przedsudeckiego zapadają stopniowo pod młodopaleozoiczne i **mezozoiczne** monokliny przedsudeckiej. Starsze utwory skalne dokumentujące przeszłość geologiczną zalegają głęboko pod powierzchnią i przykryte są grubą pokrywą osadów **trzecio- i czwartorzędowych**. Zmiennie zalegające osady w postaci piasków, piaskowców, wapieni, **margli** i ilów, przewarstwione pokładami gipsu czy anhydrytów wskazują, że znaczne obszary południowo-zachodniej Polski, były wielokrotnie przejściowo łądem lub dnem morza o zróżnicowanej głębokości. Płytsze podłoże zbudowane jest z osadów **trzeciorzędowych** i stanowi bezpośrednie podłoże dla utworów czwartorzędu w postaci moreny dennej, pochodzącej z transgredującego w Sudety łądolodu zlodowacenia południowobałtyckiego i zlodowacenia środkowopolskiego (stadiału Odry).

Nizina Śląska leży w całości w obrębie starszego stadiału zlodowacenia środkowopolskiego, stąd zachowały się na jej powierzchni osady wodnolodowcowe (**kemy**, pokrywy **sandrowe**, piaski i żwiru rzeczne), a także pokrywy **lessowe**, na których rozwinęły się w **holocenie** czarne ziemie Równiny Wrocławskiej. Sama pradolina, o szerokości 5-10 km, wymodelowana przez płynące na zachód wody topniejącego łądolodu skandynawskiego, wciśnięta jest między żyzne, rolnicze równiny: Oleśnicką - na prawym i Wrocławską - na lewym pobrzeżu. Jej dno obniża się od około 180 m na południu do około 90 m na północnym-zachodzie. W stronę Sudetów powierzchnia Niziny Śląskiej podnosi się do 150-200 m.

Położenie Wrocławia w szerokiej, równoleżnikowej rynnie pradoliny Odry w miejscu zwiężenia Niziny Śląskiej pomiędzy Sudetami a Przedgórzem Sudeckim z jednej i Wzgórzami Trzebnickimi z drugiej strony nie jest korzystne pod względem klimatycznym. W przewężeniu tym zbiega się największa w roku częstotliwość wiatrów sektora zachodniego i napływu chłodnych mas powietrza bogatych w parę wodną. Charakterystyczną cechą klimatu Niziny Śląskiej jest kompleks **fenu** - wiatru halnego, odczuwalnego we Wrocławiu. Feny mają swoje maksimum w jesieni i na przedzimiu, minimum zaś w lecie. Efektem ruchu mas powietrza i ścierania się jego mas o różnej wilgotności i temperaturze jest zachmurzenie. Wpływa ono zarówno na zmniejszenie usłonecznienia, nagrzania powierzchni, na termikę, jak też stwarza potencjalne możliwości występowania opadów. Najwięcej dni pochmurnych występuje w grudniu i styczniu, najmniej w sierpniu. Najwięcej zaś dni słonecznych jest we Wrocławiu w październiku i we wrześniu. Okres zimowy z średnią temperaturą dobową poniżej 0° C trwa do 9 tygodni, początek wiosny o średnich temperaturach dobowych powyżej 5° C przypada na 26 marca, lato ze średnimi dobowymi temperaturami powyżej 15° C trwa 15 tygodni, zaś długość okresu wegetacyjnego ze średnimi dobowymi temperaturami powyżej 5° C wynosi ponad 32 tygodnie.

Klimat Wrocławia wraz z wąskim pasem nadodrzańskim ma korzystne warunki termiczne, jest to bowiem obszar najcieplejszy w Polsce, gdzie średnia roczna temperatura powietrza jest

najwyższa, powyżej 8° C, a średnie okresu od kwietnia do września przekraczają 14° C. Opady tego regionu wyrażają się najniższymi sumami (poniżej 600 mm), przy czym na okres wegetacyjny od kwietnia do września przypada 60-65% ich sumy rocznej.

Wody powierzchniowe na terenie Wrocławia są reprezentowane przez ciek i wody stojące. Główną rzeką jest Odra, która w rejonie miasta płynie doliną o szerokości kilku do kilkunastu kilometrów, co przy małym jej spadku sprzyjało w warunkach naturalnych dzieczeniu rzeki, rozgałęzianiu i przerzucaniu koryta na całej szerokości doliny spod jednego zbocza po przeciwległe, tworzeniu zakoli i ostrowów.

Wrocławski węzeł **hydrograficzny** określają oprócz Odry, trzy lewobrzeżne dopływy (Oława, Śleza, Bystrzyca) z Sudetów i Przedgórze Sudeckiego z ustrojem górsko-nizinnym, odznaczającym się gwałtownymi wezbraniem w okresie od maja do września oraz prawobrzeżna Widawa z ustrojem nizinnym, której wezbrania, powodowane nagłym topnieniem śniegu, przypadają na przedwiośnie.

Z uwagi na występowanie wód gruntowych Wrocław leży na granicy dwóch stref. Dzielnice południowe i południowo-zachodnie, wkraczające na wysoczyznową powierzchnię Równiny Wrocławskiej, leżą w strefie płytkich wód warstwowych, występujących w osadach trzeciorzędowych pod różnej grubości pokrywają osadów **plejstoceniowych**. Natomiast większa część zabudowy miejskiej w pradolinie Odry znajduje się w strefie głębokich wód warstwowych, nawet **artezyjskich**, w obrębie osadów trzeciorzędowych wyścielających starą formę dolinną. W powierzchniowej strefie dna pradoliny krążą płytkie wody gruntowe w piaskach czwartorzędowych, holoceniowych **terasach** rzecznych i **stożkach napływowych**. Występują one w licznych zbiornikach naturalnych (**starorzecza**), sztucznych (wyrobiska poeksploatacyjne) oraz zajmują nieznaczna powierzchnię teras niskich, tworząc mokradła.

Pod względem glebowym obszar Wrocławia wykazuje dość znaczne zróżnicowanie. W szerokiej pradolinie Odry i jej dopływach (Oława, Śleza, Bystrzyca) występują mady, utworzone z namulów osadzonych przez rzeki podczas powodzi. Odznaczają się występowaniem warstwowania na skutek seryjnego osadzania cząsteczek glebowych. W ich podłożu na różnych głębokościach zalega przeważnie piasek. W północno-wschodniej części miasta (Zakrzów, Psie Pole, Zgorzelisko, Wojszyce) występują **gleby bielicowe**, wytworzone z glin zwałowych i piasków **wodnolodowcowych**. Najżyźniejsze gleby (czarne ziemie) występują na lewym pobrzeżu pradoliny, na obszarze dzielnic Fabryczna i Krzyki. Rozwinęły się one na podłożu zbudowanym z utworów pyłowych wodnego pochodzenia i utworów lessowych. Z glebami tymi sąsiaduje płat gleb brunatnych, rozciągający się wzdłuż doliny Ślezy. Są to również gleby bardzo urodzajne, rozwinięte na zwietrzałych glinach polodowcowych i utworach pyłowych wodnego pochodzenia, w tym i lessowatych.

Klimatyczne i wodne uprzywilejowanie pradoliny Odry sprawia, że rozwija się tu bujnie roślinność a pod względem florystycznym różni się ona wyraźnie od otaczających ją na ogół bezleśnych, rolniczych równin. Liczne starorzecza i mokradła, występujące zwłaszcza przy ujściu Oławy do Odry, stanowią ostoję wielu naturalnych gatunków roślin. Roślinność doliny Odry tworzy charakterystyczne zespoły, zależne od występujących tam osadów i od zasięgu powodziowych wód rzeki. Stąd brzegi Odry porośnięte są zaroślami wierzbowymi złożonymi z wierzby białej, migdałowej, purpurowej, wiciowej i licznych mieszańców. W ich runie występują charakterystyczne dla tego typu zbiorowisk rutewka wąskolistna, krwawnik, starzec

gorycznikolistny i inne rośliny. Na łąkach wodnych często zalewanego dna doliny, występuje roślinność wodna z takimi rzadszymi gatunkami, jak: okrzężnica bagienna, osoka aloesowata, orzech wodny czy jeziorze mniejsze. Brzegom koryta rzeki towarzyszy zespół roślin pozostający pod wpływem corocznych zalewów, które pozostawiają piaszczyste lub namułowo-piaszczyste osady. Te ostatnie porasta trzcina pospolita, rdest ziemnowodny, szczaw nadmorski, jaskry i inne. Wyższe terasy doliny Odry zajmują łąki i lasy. Są to przeważnie liściaste **lasy łęgowe**, ciągnące się długimi pasami na terasach dolinnych. Ich podszycie stanowi dereń, świdawa, kruszyna, trzmielina i kalina. Pojawiają się w nich także przebiśnieg pospolity i czosnek niedźwiedzi. Jedynie na wydmach i piaszczystych stożkach napływowych lub sandrowych pojawiają się w dolinie Odry sosny.

Dzięki obfitości zieleni na obszarach podmiejskich, dużym powierzchniom parków i willowych osiedli, stosunkowo bogata jest również fauna drobnych zwierząt i ptaków żyjących na obszarze miejskim. Ze zwierząt typowych dla Dolnego Śląska żyją tu: gacek wielkouch, jeż wiewiórka, zając, kret, łasica łąska i kuna kamionka. Z ptaków pospolita jest kaczka krzyżówka, kosy, szpaki, sikory, sroki i liczne inne gatunki. Na osobną uwagę zasługuje fakt, że dolina Odry stanowi szlak migracji wielu form i że prowadzi wzdłuż niej jeden z głównych szlaków corocznych wędrówek ptaków przelotnych ku Bramie Morawskiej. Obserwowane są wiosną i jesienią przeloty białych i czarnych bocianów, żurawi, jaskółek, dzikich gęsi, szpaków, skowronków, słowików i innych.

Wrocław stanowi niezwykle cenny zespół zabytkowy z obiektami najwyższej klasy. Najstarszą częścią miasta jest Ostrów Tumski, będący niegdyś wyspą, gdzie znajdują się m.in.: gotycka **katedra św. Jana Chrzciciela** (1244-72) z pozostałościami budowli romańskiej (XII w.), dwupoziomowy, gotycki **kościół kolegiacki Św. Krzyża** (1280-1350); późnoromański Św. Idziego (1213-28); ośmioboczny Św. Marcina (XIII w.) oraz kościół Św. Piotra i Pawła (XV w.); zespół budynków kanonii (XIV-XV w.); pałac sufraganów, tzw. Prepozytówka (koniec XVIII w.) z geometrycznym parkiem; dawny pałac biskupi (po 1791). Z zabytków sakralnych poza Ostrowem Tumskim na szczególną uwagę zasługują powstałe w XIV w.: halowy **kościół NMP** (1334-90) na Piasku z barokowym dawnym budynkiem klasztornym augustianów (1709-15 i 1797-1802), w którym obecnie znajduje się Biblioteka Uniwersytecka; **kościół Św. Wincentego** z późnobarokową kaplicą (1723-27); **kościół Św. Marii Magdaleny** (1342-60) z portalem romańskim. Ponadto na Starym i Nowym Mieście wyróżniają się: **kościół Św. Doroty i Św. Stanisława** oraz **kościół Joannów Bożego Ciała** z XIV-XV w.; **kościół Św. Elżbiety** (2 poł. XIV w.); kościół Św. Macieja (XIII-XVI w.) i dawny klasztor Krzyżowników (1676-1715), a obecnie Biblioteka im. Ossolińskich; kościoły: **Św. Wojciecha** (1226-60 i 1300-30); Św. Katarzyny (1314-78); pobernardyński (1463-1502) oraz klasztor; Św. Klary i klasztor Klarysek (1693-99); ewangelicki Św. Krzysztofa (XV w.) i obecna cerkiew kościół Św. Barbary (XV w.); Św. Antoniego wraz z klasztorem Reformatów (XVII w.); ewangelicko-reformowany **kościół Opatrzności Bożej** (1 poł. XVIII w.).

Do zabytków najwyższej klasy należą ponadto: dawne późnobarokowe kolegium jezuickie fundacji Leopolda I (1726-32) i kościół Imienia Jezus (1689-980; barokowy gmach **uniwersytetu** z ozdobną klatką schodową i aulą Leopoldina ozdobioną freskami. W rynku późnogotycki **ratusz** (2 poł. XIII w.), zaliczany do kategorii najcenniejszych zabytków gotyckich architektury mieszczańskiej w Polsce otoczony przebudowanymi w XVII-XVIII w. kamienicami szczytowymi na gotyckich zrębach (XIV-XV w.).

W różnych częściach miasta znajdują się liczne domy i pałace barokowe i klasycystyczne, m.in. Spatgenów (ok. 1719), Pachalych (1785-87), Hatzfeldów (1765-75) oraz wiele innych obiektów: fragmenty murów miejskich (XIII-XV w.), budynek arsenału (XVI w.), klasycystyczny gmach giełdy (1 poł. XIX w.). Wśród obiektów zabytkowych z 2 poł. XIX i pocz. XX w. znajdują się m.in.: gmach opery (1837-41), zabudowania dworca kolejowego Wrocław Świebodzki (1942), most Grunwaldzki (1910), dawny dom towarowy (1927), poczta główna (1926-29) i inne.

Toruń

Toruń należy do tych miast, które budzą zainteresowanie różnorodnością wątków składających się nie tylko na barwną przeszłość z przejawami niezwyklej pomyślności, ale i atrakcyjność położenia geograficznego. Toruń leży nad Wisłą w miejscu krzyżowania się dolin Wisły i Drwęcy, wykorzystujących północny fragment rozległego, **pradolinnego** obniżenia, zwanego Kotliną Toruńską.

Kotlina Toruńska przypominająca swoim kształtem wrzeciono o długości około 100 km (od Nieszawy przez Toruń i Bydgoszcz do Nakła) i szerokości 25 km wciną się dość znacznie w otaczające wysoczyzny morenowe: Wysoczyznę Świecką i Pojezierza Chełmińskiego od strony północnej, Pojezierza Dobrzyńskiego od wschodu oraz Pojezierza Gnieźnieńskiego od wschodu i południowego wschodu oraz płaską i równinną wysoczyznę morenową Równiny Inowrocławskiej od południa. Wypełniona jest ona piaszczystymi **terasami** o wysokości bezwzględnej 55-75 m opadającymi ku Wiśle, która rozwija swe zakola po **równinie zalewowej**, zbudowanej z żyznych osadów rzecznych. Na piaszczystych terasach rozciągają się rozległe zespoły wydym, których wysokość dochodzi do 40 m. Dzięki tym wzgórzom wydmowym wysokość bezwzględna Kotliny Toruńskiej osiąga lokalnie 115 m n.p.m., przewyższając tym samym wysokość sąsiednich wysoczyzn, w których została wycięta.

Wisła płynęła kiedyś przez Kotlinę Toruńską dwoma ramionami. O zanikłym ramieniu południowym świadczą tereny bagniste, ciągnące się blisko południowego i niewysokiego zbocza dolinnego. W obrębie Kotliny Toruńskiej przyjmuje ona liczne dopływy. Największe z nich to Struga Toruńska, Drwęca i Mień na prawym brzegu oraz Tażyna, Zielona, a zwłaszcza Brda - jako dopływy lewobrzeżne. Noteć wpływa do Kotliny Toruńskiej od południa i opuszcza ją w kierunku zachodnim. Zatem pomiędzy Brdą i Notecią występuje charakterystyczny dla Niżu doliny **dział wodny**, oddzielający zlewnię Wisły od zlewni Odry. Przekracza go Kanał Bydgoski zbudowany w latach 1772-74, stanowiący ważny człon środkowoeuropejskiej drogi wodnej. Pomimo bogactwa cieków naturalnych w wielu obszarach wyższych terasów piaszczystych występuje pustka **hydrograficzna** a woda gruntowa występuje na ogół poniżej 4 m od powierzchni terenu.

Kotlina Toruńska stanowi również odrębną jednostkę geobotaniczną. Wydmy pokryte są trawiastym lasem sosnowym oraz roślinnością piaskową. W widnych lasach, a zwłaszcza na otwartych przestrzeniach śródleśnych oraz poza lasami, spotyka się niektóre gatunki roślinności stepowej. Na równinie nadrzecznej zachowały się niewielkie już **lasy legowe**, przeważnie topolowo-wierzbowe i wiazowe.

Dzięki **procesom denudacyjnym**, na skutek **erozji** rzecznej, na dnie kotliny oraz na jej zboczach /iłów zastoiskowych, a także iłów **plioceńskich**, istnieją na tym terenie duże możliwości dla rozwoju przemysłu ceramicznego/. Szczególnym bogactwem naturalnym wschodniej części Kotliny Toruńskiej są solanki związane z cechsztyńską formacją solonośną w obrębie wału kujawsko-pomorskiego. Niektóre z nich mają charakter cieplic i wykazują właściwości lecznicze. Eksploatuje się je w Ciechocinku oraz w Czerniewicach w pobliżu Torunia.

Ku zachodowi Kotlina Toruńska, zakończona zwięzieniem dolinnym pod Nakłem, przechodzi w **pradolinę** Noteci, którą odpływały przy końcu zlodowacenia połączone wody roztopowe

ładolodu oraz wody wiślane w kierunku zachodnim. Szerokość pradoliny Noteci dochodzi do 10 km, a głębokość wcięcia jej w wysoczyznę morenową osiąga 40-60 m. Północne zbocze pradoliny, podcinane dotychczas przez płynące wody, jest strome i opada przeważnie bezpośrednio do rozległego i zabagnionego dna dolinnego, natomiast zbocze południowe, u stóp którego ciągnie się wysoka terasa dolinna, jest krajobrazowo mniej efektowna. Wzdłuż górnej krawędzi obu brzegów pradolinnych występują pojedyncze, wyniosłe i z dala widoczne wzgórza morenowe, przeważnie zalesione, zwiększające kontrast terenowy do maksymalnych na Niżu Polskim rozmiarów, tym bardziej że wzniesienia te przylegają bezpośrednio do krawędzi dolinnej. Wzdłuż południowej krawędzi najwyższymi kulminacjami nad pradoliną są: Chełmianki (162 i 112 m n.p.m.), wzdłuż północnej krawędzi Dębowa Góra (193 i 143 m n.p.m.).

Cechą charakterystyczną klimatu Kotliny Toruńskiej, podobnie jak i klimatu całego kraju, jest przejściowość i duża zmienność. Średnia roczna temperatura waha się od 7,0o C do 7,5oC. Najcieplej jest w lipcu (17,6°C - 18,0°C), najchłodniej zaś w styczniu (-2,4° - 2,6°C). Pod względem usłonecznienia jest to jeden z korzystniejszych regionów w Polsce. Rocznie notuje się tu średnio na dobę 4,2-4,4 godz. ze słońcem. Największe usłonecznienie notuje się w czerwcu (średnio 8,2-8,4 godz. na dobę). Średnia roczna suma opadów waha się od 500 do 600 mm. W ciągu roku obserwuje się przeciętnie 150-160 dni z opadem, z czego na opady śniegu przypada 35-40 dni. Z opadem śniegu wiąże się długość zalegania pokrywy śnieżnej, która utrzymuje się tu tylko przez 60-70 dni. Kotlina Toruńska jest silnie przewiewana, otwarta dla wiatrów zarówno zachodnich jak i wschodnich dzięki rozległej bruździe pradolinnej Noteci. W Toruniu w ciągu roku przeważają wiatry z kierunków zachodnich - 44,5% oraz wschodnich - 32,6%. Przez cały rok przeważają wiatry słabe w przedziale prędkości 1-4 m/sek., które stanowią 70%.

Warunki glebowe Kotliny Toruńskiej są zróżnicowane zarówno pod względem typologicznym, jak i przydatności rolniczej. Z dolinami rzek związane jest występowanie madów, madów piaszczystych, piasków rzecznych oraz **gleb biellicowych**. Liczne są powierzchnie gleb inicjalnych obszarów wydmych. W dolinie Drwęcy, a także w **rynnach polodowcowych** i obniżeniach terenowych charakterystyczne są skupiska gleb torfowych oraz **murszastych**.

Pod względem geobotanicznym Kotlinę Toruńską charakteryzuje las sosnowy z roślinnością piaskową, wśród której nie brak gatunków nadmorskich. Występują tu też gatunki roślin stepowych. Nad Wisłą zachowały się resztki lasów łęgowych topolowo-wierzbowych i wiązowych.

Świat zwierzęcy nie wykazuje jakiegóś odrębności w stosunku do obszarów sąsiednich.

Naturalny krajobraz miasta ożywia Wisła z zacierającymi się, w wyniku zabudowy miejskiej, załomami terasowymi. Bardzo malowniczo przedstawia się widok na Wisłę z nowo wybudowanymi bulwarami i lewobrzeżną Kępą Bazarową z unikalnym kompleksem leśnym (las łęgowy wierzbowo-topolowy). Krajobraz miasta urozmaicają też liczne wały wydmy oraz tereny zieleni urządzonej występujące zarówno w otoczeniu Wisły, jak i w sąsiedztwie **Starego Miasta**.

O atrakcyjności Torunia decyduje przede wszystkim silna koncentracja obiektów zabytkowych sakralnych i świeckich o dużej wartości historycznej, kulturalnej i artystycznej. Według Spisu Zabytków Architektury i Budownictwa Toruń skupia ponad 350 obiektów zabytkowych. Na ogólną w Polsce liczbę 52 zabytków zakwalifikowanych do grupy O, do której zaliczone są

obiekty najwyższej wartości artystycznej i historycznej w skali światowej, Toruń posiada 5 obiektów klasy światowej oraz w stanie prawie nienaruszonym trzynastowieczny układ urbanistyczny Starego i Nowego Miasta.

Na zespół urbanistyczny zabytkowego śródmieścia Torunia składają się trzy elementy: Stare Miasto, Nowe Miasto i ruiny zamku krzyżackiego. W sumie jest to najlepiej zachowany kompleks gotyckiej architektury mieszczańskiej.

Stare Miasto posiada prawie nienaruszone założenie urbanistyczne w kształcie nierównomiernego pięcioboku. Skupia ono najcenniejsze zabytkowe obiekty architektury, w tym: okazały gmach **Ratusza Staromiejskiego** (budowany stopniowo od 1247 r.), gotycki kościół Św. Jana (2 poł. XIII/XIV w.), gotycki **kościół NMP**(1350-70), znaczne fragmenty murów obronnych z bramami i basztami wznoszone od połowy XIII w., liczne zabytkowe kamienice mieszczańskie, wznoszone od końca XIII w. do połowy XVI w.

Nowe Miasto, założone w 1264 r., przylegało do obwarowań Starego Miasta i zamku krzyżackiego. Wyznaczone zostało na regularnym, szachownicowym planie z kwadratowym rynkiem, na którym znajdował się nie istniejący dzisiaj gmach ratusza oraz kramy kupieckie. Najcenniejszymi zabytkami Nowego Miasta są: **kościół Św. Jakuba**, gotycki wzniesiony w latach 1309-50; kamienice, ruiny zamku krzyżackiego oraz wiele innych. Ta koncentracja najwyższej wartości na niewielkim obszarze stanowi dodatkowy element atrakcyjności Torunia.

Częstochowa

Częstochowa leży na północnym skraju Wyżyny Częstochowskiej, nad rzeką Wartą. Region ten znajduje się pomiędzy przełomową doliną Warty pod Częstochową na północy a obniżeniem Białej Przemszy-Szreniawy na południu i stanowi najdalej na północ wysuniętą część **Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej**.

Cechą charakterystyczną krajobrazu są tu kilkudziesięciometrowe **ostańce** skaliste, które górują ponad płaskim poziomem wierzchwinowym. Najwyższe wzniesienia (504 m n.p.m.) osiągają skałki w pobliżu ruin zamku w Ogrodzieńcu.

Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, zwana też Wyżyną Krakowską lub Jurą Krakowsko-Wieluńską oraz rzadziej Jurą Krakowską jest to wąskie pasmo wzgórz i skał górnajurajskich, ciągnące się w kierunku północny zachód - południowy wschód, wzniesione od około 300 m w okolicach Częstochowy do 450-500 m, w części południowo-wschodniej. Jest więc lekko pochylona ku północo-wschodowi, natomiast ku Obniżeniu Górnej Warty opada stromą, około 100 m krawędzią. Ma około 160 km długości i przeciętnie 20 km szerokości. Wyżyna wznosi się średnio 100 m ponad otaczające ją inne regiony geograficzne, przy czym wysokości względne wzrastają na ogół w kierunku południowym. Ponad płaską powierzchnią wyżyny wznoszą się ostańcowe skałki wapienne, w wielu miejscach uwieńczone ruinami zamków. Od strony południowej wyżyna poprzecinana jest licznymi uskokami, dzięki którym powstał wąski Rów Krzeszowicki i oddzielony nim Grzbiet Tenczyński. Wyżyna nie stanowi jednolitego grzbietu czy pasma wzgórz. W jej obrębie wyróżnia się dwa krajobrazowo zróżnicowane makroregiony tj. Wyżynę Krakowsko-Częstochowską (Wyżynę Częstochowską, Wyżynę Olkuską, Rów Krzeszowicki i Grzbiet Tenczyński) oraz Wyżynę Woźnicko-Wieluńską.

Wyżyna Olkuska leży pomiędzy obniżeniem Białej Przemszy - Szreniawy na północy a Rowem Krzeszowickim na południu. Większa część tego obszaru wznosi się ponad 400 m n.p.m., a najwyższa kulminacja osiąga 502 m. Duże różnica wysokości względnych (ponad 200 m) między poziomem wierzchwinowy a doliną Wisły pod **Krakowem** uwarunkowały powstanie wielu jarowych dolin: Prądnika, Raclawki, Będówki i innych. Ze względu na bogactwo **form geomorfologicznych** w Dolinie Prądnika, występowanie licznych jaskiń i różnorodność zespołów roślinnych utworzono Ojcowski Park Narodowy.

Rów Krzeszowicki odpowiada **zapadlisku tektonicznemu** o układzie równoleżnikowym, na odcinku między Trzebiną a Krakowem. Tworzy on rodzaj głębokiej, malowniczej rynny szerokości kilku kilometrów i stromych zboczach, wysokich do ponad 100 m na odcinku długości około 30 km.

Grzbiet Tenczyński stanowi fragment Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, ograniczony Rowem Krzeszowickim od Wyżyny Olkuskiej. Grzbiet Tenczyński opada ku zapadlisku podkarpackiemu "Bramie Krakowskiej" w postaci uskoku.

O niepowtarzalnych na skalę krajową walorach Wyżyny decyduje unikalny i zróżnicowany krajobraz ze skalistymi wzgórzami, ostańcami, malowniczymi wąwozami oraz zróżnicowana szata roślinna. W wyniku procesów krasowych powstały tu liczne formy powierzchniowe i podziemne, szczególnie charakterystyczne dla Wyżyny, tj. przedziwnie nieraz ukształtowane skały wapienne, ostańce lub grupy skalne w postaci grzebieni, iglic, bram, dziurawców itp. Ich

kształty przywołują często obraz postaci ludzi, zwierząt, przedmiotów, co znalazło swój wyraz w nadawanych im nazwach np. Jaś i Małgosia, Skrzypek, Rękawica, Diabelskie Mosty, Okiennik, Maczuga Herkulesa. Czasami skalne krajobrazy wyglądają jak zakłete miasta. Na Wyżynie Częstochowskiej dominują formy skalne rozmieszczone na wierzchołkach licznych pagórów. Doliny są znacznie płytsze /i uboga sieć rzeczna/. Wiele jest wzniesień będących doskonałymi punktami widokowymi, wiele pięknych, pełnych uroku zakątków. Inny jest zupełnie krajobraz Wyżyny Wieluńskiej, obejmującej najmniej wzniesiony obszar. Ostańce wapienne występują głównie w okolicach Działoszyna i Węzów. Bardziej zróżnicowany jest krajobraz w paśmie Wzgórza Raczyńskiego, w rejonie wzgórz Opatowa i Rębielic Królewskich oraz w paśmie wzgórz Kamyka. Jej największą osobliwością przyrodniczą są przełomy Warty pod Mostowem.

Drugim charakterystycznym elementem krajobrazu typowym dla obszarów wapiennych są jaskinie i schrony skalne. Jest ich około 900, tj. ponad połowa znanych w Polsce. Największe ich zgrupowania znajdują się w okolicach Ojcowa, Strzegowej, Trzebniowa, Dolinie Wiercisy, Sokolich Górach oraz okolicach Działoszyna. Najgłębszymi jaskiniami Wyżyny są Studnisko (75,5 m) w Sokolich Górach, Januszkowa Szczelina (57 m) koło Rabsztyna, Szczelina Piętrowa (45 m) koło Niegowej i Wiercisa (37 m) niedaleko Potoku Złotego, zaś najdłuższymi system jaskiniowy Szachownica (ok. 1000 m) koło Działoszyna, Jaskinia Wierzchowska Górna (ok. 700 m) w Dolinie Kluczwoły koło Ojcowa i Nietoperzowa (376 m) w Dolinie Będkówki w Łazach. Wśród udostępnionych do zwiedzania jaskiń najbardziej znana jest Grota Łokietka w Ojcowie oraz Jaskinia Wierzchowska Górna. Prawie wszystkie jaskinie są objęte ochroną rezerwatową i ich piękne **formy krasowe** w postaci **stalaktytów, stalagmitów**, żeber i innych możemy tylko obserwować.

Osobliwością przyrodniczą Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej integralnie powiązana ze zjawiskami krasowymi są wywierzyska czyli źródła krasowe oraz przełomy rzek. Wywierzyska są charakterystyczne dla południowej części Wyżyny. Z takich źródeł rozpoczynają swój bieg m.in. Prądnik w Sułoszowej, Wiercisa w Potoku Złotym i Centuria w Hukach Kankach.

Nie mniej ważnym z przyrodniczego punktu widzenia krajobrazu tego regionu są duże obszary piaszczyste, przeważnie pochodzenia rzeczno-lodowcowego. Zajmują one większe powierzchnie na zachodnich obrzeżach Wyżyny i na sąsiadującej z nią Wyżynie Śląskiej, jak np. Pustynia Błędowska (32 km²), największy zwarty obszar piasków w południowej Polsce, zwana też "Polską Saharą" i tzw. Pustynia Starczynowska na południe od miejscowości Bukowno.

Szate roślinną Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej wyróżnia duże zróżnicowanie i nawiązuje odpowiednio do panujących uwarunkowań geologiczno-morfologicznych i glebowo-klimatycznych. Występują tu gatunki roślin zarówno klimatu umiarkowanego suchego i wilgotnego jak również roślinność górską i stepową, charakterystyczna dla całej Europy. Na szczególną uwagę zasługują rośliny, stanowiące **relikty** flory stepowej, które porastają nasłonecznione zbocza dolin: ostnica Jana u wylotu Doliny Sapówki w Ojcowie, perz siny, róża gallicka oraz z krzewów stepowych: wiśnia karłowata i irga czarna występujące również w Ojcowie. Dla zachowania bogactwa gatunków roślin i zwierząt w ich naturalnym środowisku oraz ocalenia w skali krajowej terenu o unikalnych walorach przyrodniczych jak i krajobrazowych utworzono na obszarze Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej szereg rezerwatów przyrody oraz wspomniany już Ojcowski Park Narodowy i Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych o powierzchni 1039 km².

Szczególnym walorem Jury Krakowsko-Częstochowskiej lecz o charakterze antropogenicznym są ruiny zamków warownych tzw. "Orle Gniazda" wzniesione z kamienia wapiennego na szczytach i kulminacjach wzgórz, wkomponowane przepięknie w otaczające je skały. Nazwano je Orlimi Gniazdami, gdyż tak jak gniazda orłów były przyłączone do szczytów skał. Powstały one głównie w okresie panowania Kazimierza Wielkiego, tworząc linię zamków i strażnic obronnych na granicy państwa między Małopolską a Śląskiem, należącym wówczas do księstw czeskich. Upadek większości zamków (poza **Wawelem**, Pieskową Skałą, Będzinem i Jasną Górą) w XVII i XVIII w. spowodowany był głównie degradacją polityczną i ekonomiczną Polski, pogłębioną rozbiorami oraz najazdami szwedzkimi. Średniowieczne budowle opuszczono na rzecz wygodniejszych pałaców, stare budowle rozbierano częściowo, wykorzystując kamień do budowy dróg czy kościołów. Mimo szczątkowego stanu zachowania tych budowli wiele z nich dostarcza niezapomnianych wrażeń i doznań. Każda z nich ma swoją historię zarówno tę prawdziwą jak i legendarną, wiele z nich ma swojego ducha - złego pana albo "białą damę". W kontekście tym prawdziwym jest twierdzenie, że zamki, ich ruiny są akcentem pewnego uroku, dopełniającym piękno naturalnego krajobrazu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej.

Wzdłuż linii zamków i ruin oraz wież obronnych wytyczono niezwykle atrakcyjny szlak turystyczny "Orlich Gniazd", pozwalający poznać zabytki architektury i krajobraz Wyżyny od Krakowa do Częstochowy. Prowadzi on przez Kraków, Ojców, Olkusz, Rabsztyn, Klucze, Bydlin, Smoleń, Pilicę, Ogrodzieniec, Podlesice, Bobolice, Mirów, Ostreżnik, Potok Złoty, Olsztyn do Częstochowy. Jego przedłużeniem jest szlak Jury Wieluńskiej wiodący przez najciekawsze miejsca i zakątki Wyżyny Woźnicko-Wieluńskiej, od Częstochowy do Wielunia.

Pogórze Szydłowskie tworzy charakterystyczną jednostkę regionalną Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej, różniącą się warunkami przyrodniczymi od jednostek sąsiadujących. Jest właściwie regionem przejściowym do Niecki Nidziańskiej. Zasadniczą cechą jej budowy geologicznej jest występowanie w podłożu skał starszych **paleozoicznych** oraz **mezozoicznych** z okresu **kredowego i jurajskiego**. W znacznej części utwory te pokrywają osady morza **miocenijskiego**. Obszar ten wyróżnia równinny charakter rzeźby, a tylko w kilku miejscach kulminacje przekraczają 300 m n.p.m.

Południowo-wschodnią granicę Pogórza Szydłowskiego wytycza Niecka Połaniecka, najbardziej na wschód wysunięty region Niecki Nidziańskiej. Odwadnia ją rzeka Wschodnia płynąca osiá Niecki i uchodząca do Wisły pod Połańcem. Nieckę budują osady miocenijskie (piaski, ily, gipsy), pokryte utworami **czwartorzędowymi**. Cały jej obszar obniża się stopniowo z zachodu ku wschodowi z 290 do 200 m n.p.m. W zachodniej części Niecki Połanieckiej, w wyniku zjawisk krasowych, rozwijających się pod piaskami czwartorzędowymi w miocenijskich gipsach, występują na powierzchni leje i zapadliska.

Zachodnią granicę Pogórza Szydłowskiego określa Płaskowyż Jędrzejowski, obejmujący środkową część Niecki Nidziańskiej. Na zachodzie ogranicza go Pilica, na wschodzie zaś Biała Nida. Powierzchnia Płaskowyżu zbudowana z osadów kredowych wznosi się łagodnie ku zachodowi od 280-326 m. Na zachowanych miejscami płatach piasków czwartorzędowych rozwinęły się wydmy z suchymi borami sosnowymi.

Pogórze Szydłowskie należy do najcieplejszego regionu klimatycznego w obrębie Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej. Liczba dni mroźnych waha się tu od 20 do 40, dni zaś z przymrozkami od 112 do 130. Opady są dość znaczne i w Górach Świętokrzyskich dochodzą do 800 mm,

jednak obszary leżące w cieniu wzniesień mają opady znacznie niższe. Takim obszarem np. jest wschodnia część Niecki Nidziańskiej.

Zamość

Zamość położony jest w północnej części Roztocza, w obrębie Padolu Zamojskiego zwanej Kotliną Zamojską, stanowiących fragment Wyżyny Lubelskiej. Roztocze zaznacza się jako wyraźny wał, przebiegający z północnego-zachodu na południowy-wschód od Kraśnika do Lwowa. Długość jego w granicach Polski wynosi 110 km. Wysokość kulminacji nad poziomem morza wzrasta od 300 m w części północno-zachodniej do 414 m n.p.m. (poza granicami Polski) w części południowo-wschodniej. Roztocze odcina się wyraźnie od sąsiednich krain, od północy podregiony Wyżyny Lubelskiej - Padół Zamojski i Grzęda Sokalska, a od południa - fragment Kotliny Sandomierskiej zwany Równiną Puszczańską.

Roztocze w swoich granicach wykazuje bardzo duże zróżnicowanie ukształtowania powierzchni oraz budowy geologicznej. Te cechy środowiska przyrodniczego stanowiły podstawę do podziału regionu na trzy podregiony: Roztocze Zachodnie (Gorajskie), Środkowe (Tomaszowskie) i Południowe (Rawskie). Cały obszar Roztocza zbudowany jest ze skał wieku **kredowego**, jak **margle**, **opoki** i wapienie. Na nich zalegają skały młodsze, **trzeciorzędowe** i **czwartorzędowe**. Utwory trzeciorzędowe występują jako piaski, piaskowce wapniste i wapienie serpulowe (ze skamieniałych pancerzyków małych zwierząt) i litotamniowe (od glonów wytrącających w swoim ciele węglan wapnia). Osadziły się one w płytkim morzu, gdzie było bujne życie roślin i zwierząt tworzących rafy. Dowodem tego są różnorodne skamieniałości występujące w dużych ilościach w utworach trzeciorzędowych. W epoce **plejstocenu** na Roztocze nasunął się lądolód skandynawski, na co wskazują gliny morenowe, a głównie głązy narzutowe (granity, kwarcyty) spotykane pojedynczo na wierzchołkach. Z młodszych okresów lodowcowych pochodzą piaski i **less**.

Roztocze Zachodnie zwane bywa również Roztoczem lessowym od nazwy budującej go skały. Charakteryzuje się występowaniem typowych **form rzeźby** lessowej. W jego krajobrazie uderzający jest kontrast między lekko sfalowaną wierzchołką o wysokości 330 m n.p.m., a silnie porożcinanymi zboczami. Less jako skała szczególnie podatna na niszczenie ma ogromne znaczenie w rozwoju dolin, wąwozów, jarów i wądołów. Klasyczny krajobraz wąwozów występuje w okolicy Szczebrzeszyna i Turzyńca. Wąwozy tworzą tu gęstą sieć o zróżnicowanej długości, niekiedy dochodzącej do kilku kilometrów i głębokości powyżej 20 m.

Roztocze Środkowe nazywane jest również Roztoczem piaszczysto-wapiennym. Charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem krajobrazowym i kontrastem między Roztoczem a Kotliną Sandomierską, w stronę której opada bardzo wyraźną krawędzią. Krawędź wyznacza wąskie pasmo wzgórz trzeciorzędowych, ciągnących się od Tereszpola do Nowin. Dynamikę rzeźby podkreślają i urozmaicają przełomowe odcinki dolin rzek Tanwi, Sopotu, Jelenia i Szumu. W wąskich i przełomowych dolinach występują progi skalne (na liniach uskokowych) nazywane szypotami. Wewnętrzne obszary Roztocza Środkowego charakteryzuje skromniejsze urzeźbienie oraz rozległe i płaskie wierzchołki, osiągające wysokość 340-360 m n.p.m. Monotonie krajobrazu urozmaicają tu izolowane wzgórza **ostańcowe**, zbudowane z wapieni trzeciorzędowych, wśród których najwyższym jest Wapielnia (385 m n.p.m.), a zarazem najwyższym punktem Roztocza Środkowego.

Roztocze Południowe oddziela Kotlinę Sandomierską od Nadbuża. Obszar ten charakteryzuje urozmaicona rzeźba powierzchni o najwyższych wysokościach względnych i bezwzględnych. Kulminacje dochodzą tu do 394 m n.p.m. (Krağły Goraj i Wielki Dział). Dominującymi formami

rzeźby są tu wzgórza ostańcowe zbudowane głównie z utworów trzeciorzędowych, których największe skupienie występuje w rejonie Huty Lubyckiej.

Roztocze wyodrębnia od przyległych terenów klimat zbliżony do kontynentalnego. Krótkie są tu przejściowe pory roku, a lato i zima rozpoczynają się wczesnie. Charakteryzuje się ten obszar najniższą w kraju liczbą dni z układami niżowymi oraz jedną z największych - usłonecznionych. Najmniej zachmurzonymi miesiącami są kolejno sierpień, lipiec, czerwiec i wrzesień. Warunki termiczne są także zbliżone do kontynentalnych, gdzie średnia temperatura waha się w przedziale od -4°C (w styczniu) do $17,8^{\circ}\text{C}$ (w lipcu). Opady atmosferyczne są tu obfite i wynoszą 700 mm rocznie, z tendencją ich wzrostu w kierunku południowo-wschodnim. Najwięcej opadów zaznacza się w półroczu letnim (VI-VII). Pokrywa śnieżna zalega średnio 70-75 dni, w tym o grubości nadającej się do uprawiania sportu zimowego - 35-40 dni.

Sieć **hydrograficzna** Roztocza charakteryzuje się specyficznymi cechami. Wzdłuż tego obszaru przebiega **dział wodny** pomiędzy dopływami Wieprza, Sanu i Bugu, a linia **wododziałowa** nie zawsze pokrywa się z osią kulminacji pasma i zmienia ona swój kierunek przerzucając się z krawędzi południowej ku północnej. Największą rzeką regionu jest Wieprz będący prawym dopływem Wisły. Jego źródła znajdują się wśród bagnistych łąk i Jeziorze Wieprzowym na Roztoczu Środkowym, w okolicach Wieprzowa Tarnawackiego. Wieprz przepływając przez Roztocze przyjmuje lewobrzeżne dopływy: Por z Gorajcem oraz Bystrycę. Do **dorzecza** Bugu należą Sołokija i Rata. Drugą rzeką pod względem wielkości jest Tanew (prawy dopływ Sanu), której źródła znajdują się w okolicy Lipska. Wzdłuż południowej krawędzi Roztocza bierze początek szereg potoków uchodzących do Sanu i Tanwi. W strefie krawędziowej (o niejednakowej odporności skał) rzeki tworzą doliny o zmiennej szerokości oraz przybierają charakter górskich potoków o dużym spadku, charakterystycznymi progami i załomami dna (szypotami).

Wnętrze Roztocza cechuje niemal zupełny brak wód powierzchniowych oraz głębokie zaleganie wód gruntowych. Związane jest to ze spękaniem i porowatością skał kredowych, przepuszczalnością lessów i piasków oraz ukształtowaniem terenu. Płytko zalegające wody gruntowe w tym regionie, występują jedynie w dolinach rzecznych, uwarunkowały rozwój osadnictwa wiejskiego.

Rozmieszczenie roślinności na obszarze Roztocza i Wyżyny Lubelskiej cechuje charakterystyczny układ, uzależniony ściśle od morfologii terenu i warunków glebowych. Największe zmiany w składzie i rozprzestrzenieniu szaty roślinnej wprowadził człowiek. W wyniku jego działalności gospodarczej zniszczeniu uległa pierwotna puszcza, a miejsce jej zajęły pola uprawne i lasy ze sztucznie wprowadzonym drzewostanem najczęściej jednogatunkowym. Obszarze Roztocza charakteryzuje znaczna lesistość. Przekracza ona obecnie na Roztoczu Gorajskim - 20%, Tomaszowskim - 43%, a na Roztoczu Rawskim - 35%, co wobec średniej lesistości Polski wynoszącej 27% jest odsetkiem niewątpliwie wysokim. Na żyznych glebach brunatnych Roztocza Gorajskiego porastają lasy liściaste lipowo-grabowe oraz bukowo-jodłowe. Na Roztoczu Tomaszowskim największą powierzchnię zajmują występujące na zboczach dolin bory jodłowe, z domieszką świerków, sosen i buków. W wielu miejscach został on wytrzebiony, gdzie sztucznie wprowadzono lasy sosnowe. Duże partie lasu jodłowego występują dziś w okolicy Zwierzyńca. Większe kompleksy borów sosnowych występują na Roztoczu Tomaszowskim i Roztoczu Rawskim, głównie na terenach równinnych o nieurodzajnych, silnie zbielicowanych glebach piaszczystych. **Lasy łęgowe** i **olszowe** zajmują niewielkie obszary w

dolinach rzek Sopot i Wieprza.

Najładniejsze kompleksy leśne i krajobrazowo-leśne oraz stanowiska rzadkiej roślinności zostały objęte ochroną. W niewielkiej odległości od Zamościa w kierunku południowo-zachodnim utworzono w 1974 r. i powiększony w 1991 r. Roztoczański Park Narodowy na Roztoczu Tomaszowskim. Malownicze fragmenty dolin rzecznych Szumu, Sopotu, Tanwi z Jeleniem objęte są ochroną (Krasnobrodzki Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej, Południoworoztoczański Park Krajobrazowy, Szczebrzeszyński Park Krajobrazowy).

Roztoczański Park Narodowy

Park obejmuje powierzchnię 7811 ha, w tym pod ochroną ścisłą 518 ha. Wchłonał on istniejące już rezerваты przyrody (bór sosnowy w Stokach nad Wieprzem koło Zwierzyńca, Bukową Górę, rezerwat im. Zygmunta Czubińskiego, Jarugi, Krzywionkę, Maziarki, Nart-Czerkies Obocz oraz kilka pomników przyrody ożywionej znajdujących się w sąsiedztwie Parku. Położony jest w zachodniej części Roztocza Środkowego na styku pięciu odrębnych regionów fizjograficznych, zróżnicowanych budową geologiczną, bogatą rzeźbą terenu oraz rozdzielony doliną rzeki Wieprz.

Zróżnicowana budowa geologiczna i urozmaicenie rzeźby terenu powoduje duże zróżnicowanie naturalnych zespołów leśnych na stosunkowo niewielkim obszarze. Spośród wyróżnionych w Parku 12 zespołów leśnych najcenniejszymi są m.in.: bór jodłowy, buczyna karpacka, bór bagienny, dąbrowa świetlista, grąd lipowo-grabowy, **ols**. Wśród bogatej roślinności występują tu rzadkie oraz pochodzące z odległych regionów geograficznych chronione gatunki borealne (zimoziół północny, wierzba borówkolistna, bagnica torfowa), stepowe (wiśnia karłowata, storczyk kukawka), subatlantyckie (rociszka pośrednia, wąkrota zwyczajna), pontyjskie (powoik prosty, róża francuska). Interesujący jest świat zwierzęcy Roztocza. Obok pospolitych gatunków jak zając, lis, sarna, jelen i dzik występuje szereg gatunków rzadkich. Z gatunków południowych występuje tu wąż Eskulapa, górskich - padalec turkusowy, salamandra plamista. Do osobliwości Roztocza należy wśród ptaków: pliszka górską, rzadki też jest bocian czarny, kruk, dzięcioł biało-grzbiety i trójpalczasty.

Atrakcyjność miasta Zamościa i jego okolic, polegająca głównie na zróżnicowaniu krajobrazowym elementów środowiska przyrodniczego, podnosi w dużej mierze bogactwo elementów kulturowych. Zamość jest jedynym w Polsce renesansowym zespołem urbanistyczno-architektonicznym, wzniesionym na planie pięcioboku, o układzie szachownicowym z kwadratowym rynkiem głównym i dwoma rynkami pomocniczymi. Zespół ten otaczają siedmiobastionowe **fortyfikacje** (zbudowane w latach 1587-1605) wraz z bramami: Lubelską (1588), Lwowską (1599) i Szczebrzeszyńską (1603). Centrum założenia stanowi Rynek Wielki z **Ratuszem** (zbudowanym w latach 1591-1600). Przy Rynku Solnym oraz na ulicach Ormiańskiej i Staszica zachowały się kamienice podcieniowe z XVII w. Od zachodniej strony kolegiata Zmartwychwstania Pańskiego z 1587-1600 i obok niej znajdują się: dzwonnica (1761-1776) i dziekana (1610-1620), dawny pałac Zamoyskich (1747-1751). Do innych obiektów o wysokiej wartości historyczno-kulturowej należą: dawna akademія Zamojska (1639-1948), cerkiew pobazylińska (1618-1631) - obecnie kościół Św. Jana, dawna **synagoga** z 1 połowy XVII w., kościół i klasztor pofranciszkański z 1637 r., proreformacki Św. Katarzyny zbudowany w latach 1647-1690, dawny kościół i klasztor Klarysek, zbudowany w 2 połowie XVII w.

Malbork

Miasto położone jest nad wschodnim ramieniem deltowym Wisły - Nogatem, na styku południowej części Żuław Wiślanych i Pojezierza Iławskiego. Obejmuje swoim zasięgiem najbardziej na północ wysunięty cypel morenowy na prawym brzegu Nogatu oraz przylegająca do niego od północy i wschodu niska równinę delty Wisły.

Żuławy Wiślane jako region Pobrzeża Zachodniopomorskiego stanowi charakterystyczną jednostkę, różniącą się w sposób zasadniczy swymi warunkami przyrodniczymi od pozostałych. Jest to rozległa równina deltowa Wisły przypominająca w ogólnym zarysie kształt trójkąta, którego wysokość osiąga około 50 km, a podstawa - około 40 km. Powierzchnia Żuław Wiślanych wynosi około 175 tys. ha, w tym prawie 45 tys. ha stanowią tereny depresyjne, położone do - 1,8 m poniżej poziomu morza. Granice naturalne Żuław Wiślanych wytyczają ostro zarysowane krawędzie wysoczyzn morenowych i wał wydmy Mierzei Wiślanej. Na południu i południowym wschodzie granicę stanowi krawędź Pojezierza Iławskiego, na wschodzie słabo zarysowana krawędź Wzniesienia Elbląskiego, a na zachodzie wysoko wzniesiona krawędź Pojezierza Kaszubskiego. Na północy granicę tworzy dawna mierzeja z wyraźnym pasem wydmy piasków morskich o skomplikowanym ukształtowaniu i zmiennej szerokości.

Krajobraz Żuław Wiślanych kojarzony często jest z krajobrazem holenderskim ze względu na istnienie obszarów położonych poniżej poziomu morza i uzupełniającym ich zagospodarowaniem w postaci obwałowanych rzek, obfitością kanałów i rowów melioracyjnych, mnóstwem kładek i mostków, jazami i zastawkami, licznymi śluzami a także nielicznymi już wiatrakami oraz charakterystycznymi domami podcieniowymi o oryginalnej konstrukcji.

Dzisiejsze ukształtowanie powierzchni delty jest wynikiem oddziaływania szeregu procesów geologicznych. Starsze podłoże, zbudowane z utworów kredowych wykazuje zagłębienie w postaci rynny biegnącej od jeziora Druzno na północny-zachód, na którym tylko lokalnie zalegają utwory **trzeciorzędowe**. Występują one jako płyty piasków zawierających wkładki węgla brunatnego. W większości podłoża obszaru delty bezpośrednio na osadach kredowych zalegają osady polodowcowe. Reprezentują je piaszczyste gliny morenowe oraz piaski i żwir. Łączna ich miąższość waha się w granicach 40-100 m, a miejscami przekracza nawet 150 m. Po ostatecznym zaniku lądolodu obszar dzisiejszych Żuław Wiślanych przedstawiał płytkie zagłębienie nachylone ku północy, wypełnione wodami Zatoki Gdańskiej. Na ostateczne uformowanie się współczesnej powierzchni delty decydujący wpływ wywarł proces **akumulacji** rzecznej. Czynnikiem sprzyjającym był prawie równoczesny proces tworzenia się mierzei, która doprowadziła do odcięcia części wód Zatoki Gdańskiej, zajmującej wówczas znaczne obszary dzisiejszej delty.

Żuławy Wiślane przedstawiają obszar płaski, nieznacznie wzniesiony nad poziom morza, a na południe od Martwej Wisły i Szkarpawy oraz w obrzeżu jeziora Druzno schodzący poniżej tego poziomu. Istnieją tu **depresje**, których maksymalne obniżenie występujące w Karczowiskach Dolnych koło Elbląga dochodzi do -1,8 m poniżej poziomu morza. Powstały one w wyniku nierównomiernej akumulacji utworów **aluwialnych** i zmienności kierunków odpływu wód w różnych okresach kształtowania się delty. Powierzchnia Żuław Wiślanych przedstawia klasyczny przykład powierzchni **stożka napływowego**, najwyżej wzniesionej u wierzchołka i łagodnie obniżającej się w stronę podstawy. Maksymalnie wzniesiona część tego stożka znajduje się na

południu, w okolicach Cypla Mątowskiego, gdzie osiąga wysokość około 11 m n.p.m. Wysokości względne ukazujące różnice pomiędzy najwyższym i najniższym wzniesieniem są na Żuławach minimalne i potwierdzają równinność tego regionu. Na wschód od Elbląga lokalne wzniesienie osiąga wysokość 10 m n.p.m. w miejscowości Jegłownik, a w okolicach Grabiny Zameczek położonej na wschód od Pruszcza Gdańskiego - 14,6 m n.p.m.

W monotonnej rzeźbie Żuław Wiślanych wiele urozmaicenia wprowadził człowiek poprzez swą działalność gospodarczą. Na szczególną uwagę zasługują obok wałów przeciwpowodziowych wzdłuż koryta Wisły dochodzące do 9 m wysokości, **poldery**, a także dochodzące do 3 m wysokości wały chroniące koryta innych rzek i kanałów oraz liczne groble, nasypy, tamy. Charakterystyczne wały ochronne istnieją wzdłuż koryta Motławy, Raduni, Świętej, Szkarpawy, Nogatu, Elbląga i innych. Do tego typu form należą również wały obronne w dawnym systemie fortyfikacji miejskich, w wielu miejscach zachowane (Dolne Miasto w **Gdańsku**, twierdza w Wisłoujściu, zamek w Malborku) i inne.

Bliskość morza i znaczne wzniesienie sąsiednich wysoczyzn wywołują na obszarze delty Wisły pewne odrębności klimatyczne przejawiające się w charakterystycznym przebiegu wielu jego elementów. Klimat Żuław Wiślanych charakteryzuje duża wilgotność powietrza i gruntu, wynikająca z płytkiego zalegania poziomu wód gruntowych, dużej gęstości sieci kanałów i rowów wypełnionych wodą, licznych podmokłości w obniżeniach depresyjnych oraz sąsiedztwa morza. Obszar Żuław Wiślanych charakteryzuje się małą ilością opadów atmosferycznych w stosunku do otaczających regionów wysoczyznowych. Ich roczna suma waha się w granicach 450-550 mm, przy znacznym zróżnicowaniu w ciągu roku, podczas gdy na wysoczyznach pojeziernych kształtują się one w granicach 650-700 mm. Kolejną specyficzną cechą klimatu Żuław Wiślanych jest duże nasilenie wiatrów wynikające z rozległości obszaru deltowego i odsłonięcia horyzontu we wszystkich kierunkach.

System **hydrograficzny** Żuław Wiślanych najliczniej reprezentują wody płynące oraz kanały i rowy melioracyjne. Ponadto występują tu jeszcze jeziora oraz mokradła i bagna. Najważniejszą rzeką jest Wisła. Odprowadzenie wód wiślanych do Morza Bałtyckiego odbywa się obecnie jednym korytem bezpośrednio do Zatoki Gdańskiej. Pozostałe rzeki lub odcinki wielu rzek prowadzących swe wody przez obszar Żuław Wiślanych to: Motława, Radunia, Święta, Szkarpawa, Nogat, Elbląg i inne. Cechą charakterystyczną ich ustroju jest minimalny spadek. Koryta rzek są skanalizowane i włączone do systemu odwadniającego nisko położone obszary, na wielu odcinkach obudowano je wałami ochronnymi. Na większą uwagę zasługuje Szkarpawa wraz z Królewiecką Wisłą tworzące u ujścia do Zalewu Wiślanego 14-ramienną deltę, wytworzoną przez odprowadzane tu dawniej wody Wisły. Również wieloramienną deltę tworzy ze swymi prawie stojącymi wodami, obudowany wałami przeciwpowodziowymi i 4 śluzami Nogat - uchodzący do Zalewu Wiślanego oraz rzeka Elbląg, odwadniająca jezioro Druzno. Prawie wszystkie rzeki Żuław są żeglowne. Łączą większe miasta, przede wszystkim Gdańsk z Elblągiem i Zalewem Wiślanym poprzez Martwą Wisłę i Szkarpawę, Elbląg poprzez rzekę Elbląg, jezioro Druzno i Kanał Elbląski z Ostródą, położoną na Pojezierzu Iławskim.

Drugim ważnym elementem wód powierzchniowych w regionie Żuław Wiślanych są kanały i rowy melioracyjne. Rozbudowany ich system jest tu wskaźnikiem nakładu prowadzonej od stuleci ludzkiej pracy zmierzającej do odwodnienia bądź też nawodnienia jest najbardziej charakterystyczną cechą krajobrazu. Na 1 km² powierzchni tego regionu przypada ponad 1 km cieków naturalnych i więcej niż 10 km kanałów i rowów. Ogólna długość kanałów wynosi około

3 tys. km, natomiast rowów bocznych oceniana jest na 17 tys. km. Poza tymi kanałami na terenie Żuław Wiślanych istnieje szereg kanałów regulujących odpływ wód lub zbudowanych dla celów poprawy żeglugi. Należą do nich m.in. Kanał Wisła - Nogat, kanałowe odcinki w Przegalinie i Płoni, Kanał Jagielloński we wschodniej części regionu i Kanał Elbląski. Do najbardziej osobliwych należy Kanał Elbląski, łączący port w Elblągu, poprzez jez. Druzno z wzniesionymi ponad 100 m n.p.m. obszarami wysoczyznowymi zaplecza na Pojezierzu Iławskim, uruchomiony w 1860 r. Na trasie kanału oryginalnymi budowlami hydrotechnicznymi w skali europejskiej są pochylnie, po których statki przetaczane są na specjalnych platformach, ustawionych na szynach i przy użyciu urządzeń hydraulicznych.

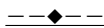
Żuławy Wiślane należą w zasadzie do regionu pozbawionego jezior. Wynika to z jego położenia i genezy. Osobliwością przyrodniczą jest tu intensywnie zanikający zbiornik wodny jeziora Druzno, położony na poziomie morza o powierzchni 1790 ha i maksymalnej głębokości 3m. Stanowi ono relikty najdalszego zasięgu zwierciadła wody Zalewu Wiślanego.

Pochodzenie gleb Żuław Wiślanych wiąże się ściśle z osadami rzecznyymi nagromadzonymi w delcie Wisły. Do najbardziej wartościowych gleb, zajmujących największą powierzchnię należą wysokie mady próchnicze. Wykształciły się one na namulach rzecznych, mułkach jeziornych lub mułkowatych piaskach wiślanych. Odznaczają się one wyjątkowo dużą wartością rolniczą. W obrębie terenów depresyjnych wykształciły się również cenne rolniczo mady mułowe. Obok wymienionych, na obszarze Żuław Wiślanych zajętych przez torfy, kredę jeziorną i utwory bagienne wykształciły się gleby torfowe i bagienne, **darniowo-glejowe** i **murszowe**, o bardzo zróżnicowanej miąższości lecz małej wartości użytkowo-rolniczej.

Równina Żuław Wiślanych porośnięta dawniej **lasami łęgowymi**, w skład których wchodziły dęby, topole, jesiony, graby i wiązy jest regionem obecnie prawie całkowicie pozbawionym leśnej szaty roślinnej. Pozostałością pierwotnego zalesienia jest niewielki fragment lasu łęgowego położony w widłach Wisły i Nogatu. Z innych zbiorowisk roślinnych występujących na Żuławach Wiślanych są torfowiska, reprezentowane przez łąki potorfowe i zarośla szuwarowe. Największe skupisko zarośli szuwarowych przedstawia jezioro Druzno wraz ze swym zarośniętym obrzeżeniem.

Ochronie prawnej podlegają następujące fragmenty przyrody Żuław Wiślanych: las łęgowy jesionowo-wiązowego i częściowo wierzbowo-topolowy (rezerwat Mątwy), las łęgowy (rezerwat Las Łęgowy nad Nogatem), roślinność bagienna i ostoja ptactwa wodnego (rezerwat Jezioro Druzno), obszar mokradeł i dwóch małych jezior o silnie zarośniętych brzegach (rezerwat Ptasi Raj) oraz pomniki przyrody ożywionej: dąb w Grabinach-Zameczku, Stegnie oraz cztery topole w okolicy miejscowości Marynowy.

Malbork kojarzy się obecnie wyłącznie z wielkim kompleksem zamkowym, perłą gotyckiej architektury świeckiej średniowiecza obejmującym: **Zamek Wysoki** (1276-80, rozbudowany 1334-44) w formie czworoboku obwiedziony murem z arkadowym dziedzińcem, refektarzem, kapitułarzem i kaplicą NMP z portalem, zwanym Złotą Bramą oraz danskerem; dawne przedzamcze (koniec XIII w.) przekształcone w XIV w. na **Zamek Średni** z Wielkim Refektarzem (1318-23) i **Pałacem Wielkiego Mistrza** (1389-99) oraz kaplicą Św. Bartłomieja (1 poł. XIV w.); przedzamcze zw. **Zamkiem Niskim** (XIV w.) z arsenałem, Bramą Główną i kościołem Św. Wawrzyńca (1358). Zespół ten obejmują obwarowania (1330-50) z bramami Mostową i Krawiecką wraz z basztami, Wieża Maślankowa (1335-40), mur zewnętrzny z

półokrągłymi basztami (1416-20). Część pomieszczeń zamkowych zajmuje Muzeum Zamkowe. Z zespołem zamkowym sprzężone są mury miejskie (1352-83) z bramami Garncarską i Sztumską. Do innych zabytkowych obiektów reprezentowanych w Malborku należą: ratusz gotycki (XIV/XV w.), młyn (XV w.), **kościół późnogotycki Św. Jana** (1468-1523), Szpital Jerozolimski (XVI-XVII w.) oraz barokowy kościół Św. Jerzego (1711-12).

Łańcut

Miasto leżące na wschód od Rzeszowa, na krawędzi Pogórza Rzeszowskiego i **Pradoliny** Podkarpackiej, obejmujące rozległy fragment Kotliny Sandomierskiej, położonej pomiędzy brzegiem Karpat a Wyżyną Małopolską.

Na tle ogólnej struktury **tektonicznej** krystalicznego podłoża Polski obszar Łańcuta i jego okolicy leży w obrębie **zapadliska** tektonicznego o mało zróżnicowanej budowie geologicznej, stanowiącej rów przedgórski o charakterze płaskiej niecki, wypełnionej utworami **trzeciorzędowymi, mioceńskimi**. Są to osady morskie, zbudowane z łupków ilastych w postaci płaskich garbów. Blżej Karpat morskie osady zanikają, a w ich miejsce ukazują się piaski i ropy. Na tym podłożu trzeciorzędowym, zalegają piaski i gliny morenowe oraz **less**, dochodzące tu do 240-300 m n.p.m.

Rzeźba terenu Kotliny Sandomierskiej jest mało zróżnicowana. W jej obrębie wyróżnia się poziom płaskich, szerokich dolin oraz poziom pagórkowatych płaskowyżów. Jej południową, najwyższą a równocześnie najniższą część stanowi Podgórze Rzeszowskie, przylegające do brzegu Karpat pomiędzy doliną Wisłoka i Sanu. Rzeźbę stanowią płaskie garby utworów trzeciorzędowych przykryte piaskami i glinami **czwartorzędowymi** oraz pokrywami pochodzenia eolicznego. W obrębie dolin rzecznych i płaskowyżów Kotliny przeważają nachylenia powierzchni w grupie 0 do 6%, co sprzyja rozwojowi gospodarki rolnej, osadnictwa, przemysłu i komunikacji.

Klimat Kotliny Sandomierskiej jest pod wpływem wzajemnego oddziaływania mas powietrza morskiego i kontynentalnego i należy do najcieplejszych obszarów w Polsce. Średnia temperatura roczna wynosi 7-8 °C, średnia lipca 18°C, a stycznia od -3 do -4°C. Średnia roczna suma opadów atmosferycznych waha się w granicach od 550 do 650 mm, podczas gdy ich wielkość w dolinie Wisły nie przekracza 660 mm, a w okresie wegetacyjnym tylko 400-420 mm. Pokrywa śnieżna utrzymuje się przez około 75-90 dni, a średnia jej grubość wynosi około 12 cm. Okres wegetacyjny w Kotlinie Sandomierskiej trwa około 210-220 dni, zaczyna się w I dekadzie kwietnia, a kończy w II dekadzie listopada. W okresie tym otrzymuje ona największą ilość ciepła (2900 do 3000°C), co sprzyja uprawie roślin ciepłolubnych.

Położenie rejonu Łańcuta pod względem **hydrograficznym** wyznacza przebieg Pradoliny Podkarpackiej. Odpływały tedy wody topniejącego lądolodu skandynawskiego w czasie recesji zlodowacenia krakowskiego, o czym świadczą wysokie poziomy piaszczysto-żwirowe. Kierunek tego odpływu wyznaczają biegi dopływu Wisłoki - Wielopolki, dopływu Wisłoka - Mrówki i samego Wisłoka od Rzeszowa po dolinę Sanu. Wzdłuż dawnej pradoliny biegnie ważny szlak komunikacyjny (zelektryfikowana linia kolejowa i międzynarodowa trasa samochodowa E40) łączący Polskę z Ukrainą, z położonymi przy nim głównymi ośrodkami miejskimi całej Kotliny Sandomierskiej, jakimi są od zachodu na wschód: Tarnów, Dębica, Rzeszów, Łańcut, Jarosław i Przemyśl. Dzięki sąsiedztwu Karpat rzeki są zasilane dużą ilością wody. Najwyższe wodostany występują w okresie późnowiosennym (maj-czerwiec), najniższe we wrześniu lub październiku.

Szata roślinna jest istotnym elementem środowiska przyrodniczego, wpływającym na stosunki wodno-glebowe, **procesy denudacyjne**, klimat lokalny, świat zwierząt oraz w dużym stopniu na warunki bytu człowieka. Reprezentuje ona stosunkowo młody element składowy środowiska geograficznego. Pierwotnie występowały tu lasy mieszane z udziałem sosny, świerka, jodły, buka

i klonu. Drzewostany te, zajmując żyzne siedliska glebowe, zostały w wyniku działalności gospodarczej człowieka w większości wytrzebione, a miejsce ich zajęły pola uprawne i lasy ze sztucznie wprowadzonym drzewostanem. Do największych obszarów leśnych położonych najbliżej Łańcuta należą kompleksy leśne w Pradolinie Podkarpackiej i graniczącego od strony północnej Płaskowyżu Kolbuszowskiego. Lasy te mają urozmaicony drzewostan z udziałem sosny, buka, dębu, grabu i jodły. Osobliwością florystyczną jest jedyne w Polsce stanowisko różanecznika żółtego w Woli Żarczyckiej koło Leżajska.

Na granicy Kotliny Sandomierskiej i Pogórzy Karpackich występuje bogaty świat zwierzęcy reprezentowany przez gatunki nizinne. Doliny rzeczne (San, Wisłoka) stwarzają warunki dla przenikania zwierząt górskich na niziny i odwrotnie. Stąd też tereny te znajdują się na szlakach przelotów ptaków. Z gatunków nizinnych występują tu skowronek borowy, łożówka, potrzaszcz, remiz rokitnicki, traszka grzebieniasta, ropucha pasówka, żaba moczarowa, kumak nizinny i inne. Z gatunków górskich występują: ryjówka górską, pliszka górską, orzechówka, traszka karpacka i górską, salamandra plamista, kumak górski i inne. W dość dużych ilościach żyją na terenie Kotliny Sandomierskiej sarny, jelenie, lisy, dziki i zające.

Scharakteryzowane elementy środowiska przyrodniczego stanowią nie tylko podstawę dalszego rozwoju gospodarki, ale w połączeniu z licznymi zabytkami kultury o dużej wartości historycznej, artystycznej i kulturalnej czynią Łańcut jednym z bardziej atrakcyjnych miast o funkcji krajoznawczej w kraju i zagranicą.

Obecnie Łańcut znany jest na całym świecie z wielu zabytków i znaczących imprez kulturalnych. Do najpiękniejszych zabytków należy wzniesiony w stylu wczesnego baroku zamek z 1629-42 r. (w którym znajduje się obecnie muzeum) wraz z parkiem. Mimo późniejszych przebudowań dominuje nad zespołem zasadnicza sylweta na planie czworoboku powstałego na zrębach domniemanego zamku Stadnickich z przełomu XVI i XVII w. Typowo barokowym akcentem budowli jest portal z piaskowca w elewacji zachodniej z marmurową tablicą z napisem dotyczącym wzniesienia zamku, zdobiącą bramę wiodącą do wnętrza. W tym pięknym obiekcie-muzeum znajdują się zbiory malarstwa, rzeźby, starej porcelany, mebli, gobelinów i największa w Polsce kolekcja powozów. Dużą wartość artystyczną, historyczną i kulturową reprezentują: Sala Pod Stropem, Sala Balowa, Wielka Jadalnia, Salon Wejściowy i biblioteka. W dawnej powozowni mieści się muzeum powozów. W dużej oranżerii utworzono ogród botaniczny. Naturalną, żywą oprawą i tłem dla zamku jest park łańcucki. Reprezentuje on typ angielskiego parku krajobrazowego o wspaniale rozrośniętym drzewostanie, a także swoistym pod względem **dendrologicznym** skupiskiem roślin. Park łańcucki o powierzchni ogólnej 31 ha składa się z dwóch części: wewnętrznej - o charakterze włoskim i zewnętrznej (poza fosą) - o charakterze angielskim. Do osobliwości przyrodniczych parku należą: najstarszy w Polsce miłorząb dwukłapowy o obwodzie 6 m, lipa 600-letnia o obwodzie 7 m, purpurowa odmiana buka (6 m), topola biała (7 m), platan (5 m), tulipanowiec (3,3 m), magnolie, tamaryski, bluszcze, chińskie jałowce i inne.

Obiektami o dużej wartości artystycznej i historycznej na terenie miasta są: kościół parafialny Św. Stanisława z XV w., przebudowany w latach 1884-1900; barokowa synagoga z 1761 r.; zespół klasztoru Dominikanów (kościół i klasztor) z XV, XVI, połowy XVII i XVIII w., przebudowany w XIX i XX w.; klasztor Boromeuszek z XVIII i XIX w.

Biskupin

Wieś położona nad Jeziolem Biskupińskim w części północnej Pojezierza Gnieźnieńskiego, będącego fragmentem Pojezierza Wielkopolskiego, między południkowym odcinkiem doliny Warty na zachodzie a rynną jezior goplańskich na wschodzie. Pod względem fizyczno-geograficznym Pojezierze Gnieźnieńskie leży w pasie wielkich nizin i jest częścią składową Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej.

Na tle ogólnej struktury **tektonicznej** krystalicznego podłoża Polski, obszar Pojezierza Gnieźnieńskiego, położony jest w obrębie tzw. platformy **paleozoicznej**, zalegającej na głębokości około 7000 m, wypełnionej grubą pokrywą utworów młodszych **mezozoicznych**. Najstarsze utwory mezozoiczne - utwory **permu** - są wypiętrzone w licznych miejscach wału pomorsko-kujawskiego w postaci tzw. **wysadów solnych**, których plastyczna sól permska przebija nadległe utwory triasu, **jury** i **kredy** dochodzące blisko powierzchni. Takie wysady solne na obszarze Pojezierza Gnieźnieńskiego występują w rejonie Wapna i Damasławka. Na tym podłożu zalegają utwory **trzeciorzędowe** i **czwartorzędowe plejstocenu** i **holocenu**, zbudowanego w zasadzie prawie wyłącznie z utworów czwartorzędowych, będących bądź bezpośrednim osadem lodolodu skandynawskiego (np. glina morenowa), bądź pośrednim, powstałym z rozmycia przez wody utworów pierwszych, wykształconym jako żwiry, piaski, ility. Powolny zanik lodolodu, spowodowany wyraźnym ociepleniem się klimatu, był równocześnie początkiem obecnej epoki geologicznej (holocen), z którą wiążą się występujące na Pojezierzu Gnieźnieńskim osady rzeczne, wykształcone w postaci piasków i żwirów, a także w dnach rynien i w obrębie zagłębień bezodpływowych torfów.

Teren Pojezierza Gnieźnieńskiego w rejonie Biskupina należy do bardzo intensywnie urzeźbionych w porównaniu do innych fragmentów Pojezierza. Krajobraz tego regionu cechuje typowo glacialna rzeźba z rozwiniętym systemem **rynowym jezior polodowcowych**, którą uzupełniają wysoczyznowe wyniesienia morenowe, o kulminacjach 115 m n.p.m. (Nowa Osada). Znaczne różnice wysokości względnych, jakie występują na zboczach głęboko wciętych rynien lodowcowych, wałów morenowych wpływają na intensyfikację procesu **erozji gleb**, utrudniają i stwarzają dodatkowe trudności ich zagospodarowania.

Klimat północnej części Pojezierza Gnieźnieńskiego, a także okolic Biskupina, kształtuje się podobnie jak na obszarze całej Polski, pod wpływem wzajemnego oddziaływania mas powietrza morskiego i kontynentalnego. W poszczególnych porach roku różne masy powietrza dominują i charakteryzują daną porę roku. Tak więc masy powietrza pochodzenia zwrotnikowego wykazują bezwzględną przewagę wczesną jesienią i zupełny brak wiosną, masy powietrza morskiego - przewagę względną latem, polarnokontynentalnego - zimą, a arktycznego - wykazują bezwzględną przewagę wiosną. W związku z takim układem mas powietrza pozostają stosunki baryczne, cyrkulacja wiatrów, temperatura powietrza. Średnie, roczne zachmurzenie nie wykazuje dużego zróżnicowania i waha się w granicach od 60 do 67%. Dni jasnych najczęściej notuje się w okolicy **Gniezna**-Jarocina (ponad 50). Średnie temperatury miesięczne kształtują się w Trzemesznie od około -2,2°C (styczeń) do około 18,1°C (lipiec) przy średnich rocznych +7,7°C. Jest to obszar o najmniejszym w Polsce opadzie rocznym (poniżej 550 mm). Liczba dni z pokrywą śnieżną, zależnie od warunków lokalnych zmienia się od 38 do 60 dni, a więc wynosi około 2 miesięcy, okres wegetacyjny trwa 170-180 dni, co nie odbiega od przeciętnych danych dla całej Polski.

System wodny Pojezierza Gnieźnieńskiego w rejonie Biskupina charakteryzuje się dużym bogactwem elementów **hydrograficznych**. Oprócz głównej rzeki Gąsawki, będącej lewym dopływem Noteci, licznie występują drobne ciekі, długości kilku kilometrów. Bierze ona swój początek na obszarze wysoczyzny wzniesionym 109 m n.p.m. z jeziora Głębocek Wielki na południowym-wschodzie od wsi Szelejewo. W górnym biegu wykorzystuje wąską, o dość stromych i bezleśnych zboczach **rynnę fluwioglacjalną** i łączy wiele jezior, m.in.: Oćwieckie, Gąsawskie, Biskupińskie, Weneckie, Skarbinieckie, Małe i Duże Żnińskie, Dobrylewskie, Sobiejuskie. Na północ od Jeziora Sobiejuskiego rzeka płynie wśród nisko położonych łąk okrążając prawie bezleśne kępy wysoczyznowe. Prowadzi wody czyste od obszaru źródłiskowego, aż po Żnin. Zmienność środowiska przyrodniczego oraz występowanie wzdłuż jej biegu nad jeziorami ciekawych miejscowości krajoznawczych: Gąsawy, Biskupina, Żnina, Sobiejuch stawia rzekę Gąsawkę w rzędzie szlaków wodnych o znaczeniu ogólnopolskim.

Podobnie oprócz większych jezior, takich jak: Żnińskie Duże (432 ha), Żnińskie Małe (135 ha), Weneckie (132 ha), Biskupińskie (117 ha) czy Oćwieckie (142 ha), jest bardzo dużo drobnych zbiorników wodnych, niekiedy o powierzchni kilkuset metrów kwadratowych. Równie typowe są mokradła stałe i okresowe, bagna oraz trzęsawiska tworzące albo całe kompleksy (Jez.: Gąsawskie, Godawskie i Biskupińskie) albo występujące w izolowanych płatach.

Powierzchniowe rozprzestrzenienie utworów geologicznych obok warunków klimatycznych i stosunków wodnych ma bezpośredni wpływ na jakość i rozmieszczenie gleb. W rejonie Biskupina występują typowe gleby wysoczyzny plejstoceniowej o przewadze materiałów gliniastych i żwirowo-piaszczystych oraz w dolinach i rynnach lub rynnach przekształconych w doliny rzeczne, jak i w lokalnych zagłębieniach terenu na obszarze wysoczyznowym, wytworzyły się gleby bagienne i torfowe, o bardzo zróżnicowanej miąższości, podścielone często nieprzepuszczalnymi lub słabo przepuszczalnymi utworami mineralnymi. Największą powierzchnię zajmują **gleby bielcowe** wytworzone z utworów pyłowych oraz gleby bielcowe wytworzone z piasków: luźnych, słabo gliniastych i gliniastych.

Północny fragment Pojezierza Gnieźnieńskiego leży w zasięgu dzielnicy przyrodniczo-leśnej Niziny Mazowiecko-Podlaskiej. Rolę gatunków głównych, panujących i współpanujących w drzewostanach tej dzielnicy odgrywają zasadniczo sosna, dąb i olsza czarna. Sosna pospolita z uwagi na bardzo ograniczony udział innych gatunków zajmuje około 85% powierzchni leśnej. Występuje na siedliskach ubogich i kwaśnych, niezależnie od stopnia uwilgocenia gleby. Pod względem rozmieszczenia lasów, region ten cechuje brak wielkich, zwartych kompleksów leśnych. W pobliżu Biskupina od strony wschodniej, występuje niewielki lecz zwarty kompleks leśny, ciągnący się od górnego biegu rzeki Gąsawki i Jeziora Oćwieckiego do wsi Radecko. Największe zmiany w składzie i rozprzestrzenianiu szaty roślinnej wprowadził człowiek. W wyniku jego gospodarczej działalności zniszczeniu uległa pierwotna puszcza, a miejsce jej zajęły pola uprawne i lasy ze sztucznie wprowadzonym drzewostanem najczęściej jednogatunkowym i jednowiekowym.

Świat zwierzęcy Pojezierza Gnieźnieńskiego uległ też, w znacznie większym stopniu niż roślinność, niszczącej działalności człowieka. Trzebież lasów, zmiana ich naturalnego składu i rabunkowe łowiectwo, spowodowały wyginięcie wielu gatunków zwierząt, w które obfitowały niegdyś wielkopolskie puszcze. Obecnie do najczęściej spotykanych zwierząt w rejonie Biskupina należą zające, sarny, lisy, a także bogato reprezentowane jest ptactwo wodne i błotne.

Sprzyjają temu jeziora wraz ze swymi podmokłymi obrzeżeniami. Z gatunków żyjących wyłącznie na zachodzie są reprezentowane, takie jak np. ostrygojad, rybitwa popielata, jeż zachodni, drop.

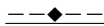
Atrakcyjność przyrodniczą rejonu Biskupina w skali krajowej dopełniają walory antropogeniczne, zwane też kulturowymi, do których zaliczono obiekty materialne oraz elementy ściśle związane z życiem, pracą, działalnością człowieka i przez niego wytworzone w procesie historycznego rozwoju. Słynnymi w Europie wykopaliskami archeologicznymi. Najbardziej znanym obiektem jest utworzony w 1949 r. rezerwat archeologiczny o powierzchni 21 ha, oddział Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Zawiera on pozostałości drewnianego osiedla obronnego kultury łużyckiej sprzed 2500 lat (epoka żelaza) i współczesną jego rekonstrukcję w naturalnej wielkości.

Biskupin jest ważnym ogniwem utworzonego, turystycznego “Szlaku Piastowskiego”. W jego skład wchodzi miejsca z najcenniejszymi zabytkami, związanymi z najstarszym okresem historii państwa polskiego. Są to: stanowisko archeologiczne z najstarszymi śladami osadnictwa z grodem pierwszych książąt na wyspie Ostrów Lednicki; Gniezno z katedrą zawierającą fragmenty przedromańskiej świątyni z X w. oraz słynne Romańskie Drzwi z brązu; **Strzelno** z romańską rotundą i największym w Polsce zbiorem rzeźb romańskich; **Kruszwica** z romańskim kościołem z I połowy XII w. i fragmentami gotyckiego zamku z połowy XIV w. (tzw. Mysia Wieża) oraz Mogilno z fragmentami kościoła romańskiego z XI w. Szlak ten został wzbogacony o zrekonstruowane dawne zagrody wiejskie oraz wiatraki.

Frombork

Frombork położony jest nad brzegiem Zalewu Wiślanego, na skraju trzech naturalnych regionów geograficznych, tj. Niziny Młynarskiej stanowiącej północny fragment Równiny Warmińskiej, Wybrzeża Staropruskiego i Wzniesień Elbląskich. Regiony te posiadają wyraźne granice naturalne i odrębne cechy fizyczno-geograficzne. Nizinę Młynarską otaczają od zachodu, południa i wschodu obszary znacznie wyżej położone. Powierzchnia Niziny średnio wznosi się od 30-35 m n.p.m. Najwyższy jej punkt leży na południe od Fromborka, koło wsi Ronina i wynosi 46,4 m n.p.m. Nizina ma w zasadzie charakter równiny. Na jej powierzchni występuje przeważnie tłusty, brunatny il pokrywowy dawnego zastoiska glacialnego. Rozwinięte są na nim bardzo ciężkie gleby, częściowo nie nadające się nawet pod uprawę. Stąd przeszło 1/3 powierzchni niziny, pokrywa bujny las mieszany. W skład drzewostanu wchodzi głównie buk, dąb, rzadziej występuje świerk. Ponad równinną powierzchnią niziny pokrytą łem, wznoszą się łagodne i niskie pagórki, zbudowane z piasków i żwirów. Wokół nich skupiają się wsie i osady rozproszone.

Dużym urozmaiceniem krajobrazu niziny są występujące na terenach zalesionych głębokie, o stromych zboczach doliny erozyjne głównie rzeki Baudy i jej dopływów. Ponieważ zboczy tych dolin nie złagodziły jeszcze **procesy denudacyjne**, występują one bez żadnej zapowiedzi w postaci jakiegokolwiek obniżania terenu, w miarę zbliżania się do nich. Erozyjne doliny kryją w sobie wiele pięknych zakątków krajobrazowych.

Zupełnie odmienne cechy posiada krajobraz Wysoczyzny Elbląskiej. Ogólnie biorąc, Wysoczyzna Elbląska stanowi duże, kopulaste nabrzmienie terenu, najbardziej wyniesione w części centralnej. Wszędzie kończy się wyraźnymi krawędziami, które mają najczęściej przebieg prostoliniowy. Na przykład od Niziny Młynarskiej wysoczyznę oddziela biegnąca południkowo krawędź, o wysokości względnej około 60-70 m. Zbocze jej pocięte parowami i dolinkami erozyjnymi, przeważnie całkowicie zalesione, łagodnie opada w kierunku wschodnim pod kątem 8° do 4° i 2°. Powyżej krawędzi wysoczyzna osiąga wysokość 100 do 120 m n.p.m. Poniżej krawędzi poziom Niziny Młynarskiej waha się w granicach 35-40 m n.p.m. W części centralnej wzniesienia elbląskie osiągają średnią wysokość 160-180 m n.p.m.

Jednakże nie ogólny zarys powierzchni decyduje o krajobrazie środkowej części Wzniesień Elbląskich. Decydujący wpływ wywiera na ich krajobraz bogactwo **form rzeźby** terenu. Występują tu pagóry, wały, pofalowanie i obniżenia bezodpływowe o różnym zarysie, rzadko spotykanych nawet na terenach północnej Polski. Formy te w zasadzie nie wykazują większego uporządkowania, szczególnie w części centralnej wzniesień elbląskich. Jeden z pagórów, leżący w tej części i mało odróżniający się od innych, nazywany Maślaną Górą (197 m n.p.m.) stanowi najwyższy punkt wzniesień. Pasma o kierunku południkowym spotykamy jedynie na południe od Kadyn i Tolknicka, gdzie obserwować je można posuwając się w kierunku Elbląga. Pasma to składa się z równoległych, wydłużonych pagórów i oddzielających je obniżen, przebiegające równoległe od północnego zachodu krawędzi wysoczyzny /reprezentuje **morena czołowa**/. W pobliżu krawędzi wysoczyzny, zwłaszcza od strony Zalewu Wiślanego, bogactwo form **akumulacji** lodowcowej, potęgują formy erozyjne. Reprezentują je liczne parowy i krótkie dolinki zboczowe. Zbocza oglądane z pewnej odległości stwarzają wrażenie szeregu zalesionych wzniesień.

Powierzchnia Wzniesień Elbląskich zbudowana jest głównie ze żwirów i piasków

warstwowych o zabarwieniu brunatnym. Bardzo często pokrywa je niezbyt gruby (1 do 2 m) płaszcz piaszczystej, rzadziej tłustej gliny morenowej. Gleby rozwinięte na tych utworach często są kamieniste, a z powodu dużych spadków terenów narażone na **denudację**. Utrudnia to uprawę roślin i powoduje, że tereny o większym spadku powierzchni są zalesione. W drzewostanie lasów wysoczyzny zdecydowanie przeważa buk, rzadziej spotykamy dąb i sosnę, a także grab.

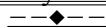
Wzniesienia Elbląskie i Nizinę Młynarską od strony Zalewu Wiślanego odcina krawędź erozyjna. Wysokość krawędzi na odcinku niziny waha się od 20 do 25 m, zaś na odcinku wysoczyzny osiąga ona wartość powyżej 50 m. U podnóża krawędzi na zachód od Fromborka obserwujemy wąski pas niziny przybrzeżnej. Powierzchnia niziny znajduje się prawie na poziomie zalewu i porośnięta jest trzcina. Na północ od Fromborka, podmokłe tereny przybrzeżne, znacznie się rozszerzają w miarę zbliżania się do rzeki Pasłęki, poniżej Braniewa. Krajobraz tego terenu w zasadzie nie różni się od krajobrazu zatorfionego dna **pradoliny** glacialnej.

Najstarszym utworem geologicznym, który można bezpośrednio obserwować jest tzw. **ił elbląski** lub **yoldiowy** (nazwa od muszli *Yoldia Arctica*). Iły te eksploatowały cegielnie rozmieszczone wzdłuż Zalewu Wiślanego, począwszy od Kadyn w kierunku Elbląga. Ił elbląski powstał na dnie morza w okresie poprzedzającym ostatnie zlodowacenie obszaru. Jest on pokryty dolną gliną morenową, której wysokość zalegania na obszarze Wzniesień Elbląskich w pobliżu Zalewu Wiślanego, wynosi od kilku do kilkunastu m n.p.m. Glina ta na terenie Fromborka i Braniewa występuje poniżej lub nieco powyżej poziomu morza. Na dolnej glinie morenowej zalega gruba seria droбноziarnistych piasków, o barwie jasno-szarej. Spotykamy je zarówno na obszarze Wzniesień Elbląskich, jak również na obszarze Niziny Młynarskiej. Piaski te, między innymi, występują w obrębie północnej części Niziny Młynarskiej, widoczne także w wielu miejscach w dolinie rzek Baudy i Naruszy. Na obszarze wysoczyzny seria piaszczysta wyniesiona jest znacznie nad poziom morza. Na krawędzi piaski stanowią podłoże, w którym wyciśnięte zostały liczne zboczowe dolinki erozyjne. Podobne formy występują także na terenie Niziny Młynarskiej. W okolicy Fromborka, w piaskach tych przebiega poziom wód gruntowych. Wysokość zwierciadła wód gruntowych zależy tu nie tyle od nieprzepuszczalnego podłoża (dolna glina morenowa), ile od stanu wód w zalewie.

W okresie polodowcowym, **holoceni**skim, okolice Fromborka podlegały dalszym przeobrażeniom. Zmiany te wywołane zostały głównie stopniowym podnoszeniem się poziomu wód Bałtyku oraz erozyjną działalnością wód płynących na lądzie. W okresie tym poziom Bałtyku ustawicznie się podnosił a najszybciej proces ten zachodził mniej więcej 9-5 tys. lat temu, osiągając w przybliżeniu dzisiejszy poziom. Także w tym okresie powstała Mierzeja Wiślana, a na jej zapleczu na terenie sterasowanego dna pradoliny, powstał Zalew Wiślany. Wewnętrzny brzeg Zalewu początkowo znajdował się nieco bliżej krawędzi Wzniesień Elbląskich niż obecnie. Falowanie wód przekształciło częściowo dawne zbocze pradoliny, zmieniając je w wysoki (**klifowy**) brzeg Zalewu Wiślanego. Obecnie wewnętrzny brzeg zalewu ulega zarastaniu, a z piasków brzegowych, torfu, materiału splukiwanego ze zbocza i przynieszonego przez rzeki, tworzy się przybrzeżny **aluwialny taras** akumulacyjny zajęty przez podmokłe łąki i pastwiska. Na odcinku między Fromborkiem i Braniewem, dawny brzeg Zalewu Wiślanego nie zbliżył się do krawędzi Niziny, gdyż u jej podnóża zachodził intensywnie proces torfotwórczy, a rzeki Bauda i Pasłęka usypywały swe **stożki napływowe**.

Klimat okolic Fromborka kształtuje się głównie pod wpływem polarno-morskich mas powietrza,

napływających na ten obszar z kierunków zachodnich. Powietrze to przynosi ze sobą wilgoć i opady. Oddziaływanie Atlantyku na klimat okolicy Fromborka jest znacznie większe, niż sąsiedniego Bałtyku. Wpływ Bałtyku zaznacza się wyraźniej jedynie w czasie panowania pogody wyżowej, związanej najczęściej z napływem mas kontynentalno-polarnego powietrza ze wschodu. Upalną pogodę letnią łagodzi wówczas sąsiedztwo Bałtyku, powodując powstawanie w ciągu dnia lokalnych wiatrów od strony morza (ochłodzenie, wilgoć). Wzniesienie Elbląskie wyniesione prawie 200 m n.p.m. tworzy zapórę dla wilgotnych mas powietrza napływających z zachodu. Znajduje to swój wyraz w zwiększonej ilości opadów atmosferycznych na terenie wysoczyzny, w porównaniu z sąsiednim terenem. Na powierzchnię jej spada średnio 700-800 mm opadu w ciągu roku, podczas gdy na Nizinę Młynarską spada tylko około 600 mm, a na terenie delty Wisły są miejsca, gdzie opady wynoszą tylko 500 mm. Istnieje także różnica średniej temperatury powietrza, między Wzniesieniami Elbląskimi a Niziną Młynarską. Na terenie wysoczyzny powietrze jest chłodniejsze o średnio 1-2°C. Średnie temperatury stycznia we Fromborku wahają się od 0-2°C, zaś średnia lipca wynosi +17°C. Najbardziej pogodnymi miesiącami są marzec i czerwiec, a najbardziej pochmurnymi październik i listopad. Z czynników lokalnych, wpływających na stan pogody na terenie Niziny Młynarskiej i Wzniesień Elbląskich należy wymienić: dużą lesistość, sąsiedztwo Zalewu Wiślanego i obszarów podmokłych oraz mały stopień przepuszczalności przez ilę pokrywowy wód pochodzenia atmosferycznego. Czynniki te wpływają na wzrost wilgotności powietrza i częste zamglenia.

Okolice Fromborka pod względem hydrograficznym należą do krainy rzek Przymorskich. Leży ona między dorzeczem Wisły na zachodzie a dorzeczem Pregoty na północy. Główną rzeką jest Pasłęka, której dolina wyznacza w przybliżeniu północno-wschodnią granicę Niziny Młynarskiej. Główną rzeką Niziny jest Bauda, odwadniająca znaczną część jej obszaru. Mniejsze znaczenie dla odwodnienia niziny posiada rzeka Narusa, która zbiera małe dopływy z krawędzi Wzniesień Elbląskich. Dna suchych dolinek polodowcowych w okolicy Fromborka znajdują się powyżej poziomu wód gruntowych. Na terenie przybrzeżnych łąk i torfowisk poziom wody gruntowej znajduje się tuż pod powierzchnią. Największym zbiornikiem wodnym jest Zalew Wiślany o szerokości 7-10 km, długości ponad 90 km, powierzchni 738 km² (w granicach Polski 328 km²) i maksymalnej głębokości 4,7 m. Poziom wody Zalewu Wiślanego ulega ustawicznym wahaniom, głównie dzięki zmienności naporu wód morskich w rynn timer Bałtyjskiej, uzależnionego od stanu pogody na Bałtyku. Amplitudy wahań poziomu zalewu dochodzą średnio do 2 m. Ze względu na nieprzewidziane, nagłe podniesienia się poziomu wód Zalewu Wiślanego, ustawicznie zagraża on zalaniem części miasta Fromborka, położonej najniżej w pobliżu brzegu.

W okolicy Fromborka przeważają głównie dwa rodzaje gleb, a mianowicie: gleby brunatne ciężkie oraz lżejsze od nich gleby biellicowe, szczyrki. Niewielki obszar w dolinie Baudy zajmują mady rzeczne, zaś u podnóża zbocza Niziny Młynarskiej - gleby murszowe.

Frombork obok unikalnych walorów środowiska przyrodniczego charakteryzują liczne zabytki sakralne i świeckie o dużej wartości kulturalnej, artystycznej i historycznej. Do najważniejszych należą: średniowieczny układ miasta ze Wzgórzem Katedralnym, obejmującym zespół katedralny złożony z zabudowań obronnych i katedry. Katedrę gotycką z XIV w. o barokowym wystroju wnętrza uświetniają (jedne z najcenniejszych po oliwskich i leżajskich), barokowe organy, zrekonstruowane w 1945 r. Dziedziniec katedry otoczony jest murami obronnymi z basztami i 2 wieżami. W ośmiobocznej, pochodzącej z XV w. Wieży Dzwonnej Radziejowskiego, znajdującej się od zachodniej strony, mieści się planetarium /oraz

zawieszonym wahadłem Foucaulta/. W północnym narożniku znajduje się zbudowana w XVI w. tzw. **Wieża Kopernika**, uważana powszechnie za miejsce pracy i zamieszkania sławnego astronoma. Wschodnią stronę dziedzińca zamyka mieszkalny dom kapituły i odbudowany pałac barokowy biskupa Ferbera z XVI w. (przebudowywany w 1727 r.), w którym mieści się Muzeum Kopernika - a wśród zbiorów rekonstrukcje przyrządów astronomicznych. Poza zespołem katedralnym znajdują się tu: kościół parafialny Św. Mikołaja z XIV w., szpital Św. Ducha z kaplicą Św. Anny z XV w., wieża wodociągowa z XIV w. (przebudowana w XVI w.) i inne.

Wieliczka

Miasto leży w granicach aglomeracji **krakowskiej**, a pod względem fizycznogeograficznym na pograniczu dwóch jednostek. Pogórza Wielickiego i Przedgórze Bocheńskiego.

Pogórze Wielickie jest częścią Pogórza Zachodniobeskidzkiego, o szerokości 10-20 km, pomiędzy dolinami rzek Skawy i Raby. Od północy opada ono ku Bramie Krakowskiej stromymi, dochodzącymi do 100 progami denudacyjnymi, a granicę określają równoleżnikowo biegnące szerokie garby, o przeciętnej wysokości 300-400 m n.p.m., silnie pocięte dolinami potoków. W części wschodniej wyróżnia się pasmo świątlickie, przebiegające okolicami, od Biskupic przez Chorągwicę (431 m n.p.m.), Świątniki Górne, Mogilany i Wyszczyczek n/Radziszowem. Od południa jest ono silnie rozczłonkowane na szereg wzniesień, zwanych garbami Sieprawia. Ku zachodowi rozległe doliny potoków, m.in. Głogoczówki, Harbutówki i Cedronu, łączących się w Skawinkę dzielą się na jeszcze mniejsze pasma: Lisiej Góry (Bukowca) z kulminacją 467 m n.p.m., Lasu Bronaczowa (352 m n.p.m.), Pochowa (392 m n.p.m.). Na zachód od doliny Skawinki w krajobrazie wyraźnie zaznacza się garb Kielka i od północy Ostrej Góry, które zbiegają się w główne pasmo zachodniej części Pogórza Wielickiego - pasmo Draboża (432 m n.p.m.).

Pogórze Wielickie jest regionem o specyficznej budowie geologicznej. Grupy górskie znajdujące się w jego obrębie zbudowane są z **fliszu** karpackiego, tj. skał z naprzemianległymi warstwami piaskowców o różnej odporności, łupków, **margli** i **zlepieńców** powstałych w okresie **kredowym** i starszym **trzeciorzędzie**. W wyniku wypiętrzających Karpaty **miocenijskich** trzeciorzędowych ruchów górotwórczych uległy one sfałdowaniu i częściowemu przesunięciu w postaci **plaszczowin**. Pogórze Wielickie znajduje się w obrębie tzw. plaszczowiny śląskiej, składającej się z fliszu małoodpornego na działanie czynników zewnętrznych, zaś położony na południe Beskid Makowski - plaszczowiny magurskiej, którą budują skały bardziej odporne. Przesunięcia utworów karpackich na sztywną, wapienną płytę **Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej** spowodowało jej spękanie i wzajemne przesuwanie się skalnych bloków wzdłuż płaszczyzn uskoków. Powstały w ten sposób formy wypiętrzone, tj. **zręby** oraz obniżenia - **zapadliska** (Rów Krzeszowicki i Brama Krakowska), tak charakterystyczne w budowie geologicznej miasta Krakowa. Skały twardego podłoża nie są widoczne na powierzchni, gdyż zwykle przykryte są luźnymi utworami pokrywowymi: **zwietrzeliną**, osadami wodnymi, lodowcowymi, eolicznymi. Obszar ten w okresie **plejstocenijskim** pozostawał pod wpływem mroźnego klimatu i przykryty był warstwą pylastej glinki **lessowej**, przyniesionej przez wiatr. Do urozmaiconej budowy geologicznej i rzeźby tej jednostki nawiązują stosunki klimatyczne, wodne i glebowe.

Do urozmaiconej rzeźby Pogórza Wielickiego bardzo wyraźnie nawiązują silne zróżnicowane stosunki klimatyczne. Różny kształt, ekspozycja i wysokość bezwzględna poszczególnych elementów rzeźby warunkują różny przebieg i natężenie zjawisk klimatycznych. Średnia temperatura na terenie Krakowa waha się od 5,5o - 9,9o C. Jednakże w dolinach występuje często zjawisko inwersji, powodowane sływem zimnego powietrza w dół stoków do wszelkiego rodzaju obniżen terenu. Średnia, roczna suma opadów wynosi od 600 do 925 mm. Ich wielkość wzrasta wraz z wysokością. Wszystkie pagóry otrzymują więcej opadów aniżeli doliny i obniżenia. Pokrywa śnieżna występuje średnio przez 66 dni, w okresie od I dekady grudnia do III dekady marca. W ciągu roku najczęściej wieją wiatry zachodnie, południowo-zachodnie i

wschodnie, a najrzadziej wiatry południowe, południowo-wschodnie. Na obszarach odsłoniętych i w dolinach o kierunku równoleżnikowym przeważają wiatry zachodnie i wschodnie, a w dolinach o kierunku południkowym przeważają wiatry południowo-zachodnie. Wilgotność względna w ciągu roku jest duża w miesiącach zimowych, a mała - w letnich. Największe zachmurzenie w ciągu roku występuje w okresie od listopada do lutego, a najmniejsze - w sierpniu i wrześniu.

Wody powierzchniowe Pogórza Wielickiego są reprezentowane przez ciekі okresowe. Główną rzeką jest Skawinka (Skawina) - prawy dopływ Wisły. Płynie ona z południa w kierunku północnym i otrzymuje dopływy, odwadniające obszar fliszowy Beskidu Makowieckiego. Źródłowymi ciekami są: Cedron (Skawinka Zachodnia) i Głogoczówka (Skawinka Wschodnia), mające charakter górskich potoków ze względu na dużą zmienność stanów wody i przepływów, częste wezbrania i długotrwałe niżówki. Ciekі okresowe, czynne odwadniają małe doliny. Ciekі te są czynne tylko w czasie padających deszczów. Wschodnia część Pogórza Wielickiego odwadniana jest przez Rabę - prawy dopływ Wisły. Wypływa ona na zachodnim krańcu Górców, na wysokości 780 m n.p.m. (zachodni stok Obidowej). Z lesistego obszaru Beskidu Wyspowego wpływa między fliszowe góry Beskidu Makowskiego. Krajobraz na zachód od doliny Raby, aż po dolinę Skawy tworzą spłaszczone grzbiety (700-800 m n.p.m.). Na pograniczu Pogórza Wielickiego i Bocheńskiego rzeka tworzy szerokie **meandry** w głębokiej dolinie, po czym powyżej Dobeżyc wpływa już na obszar Przedgórze Bocheńskiego, w strefę sfałdowanych utworów mioceńskich, obfitujących w złoża soli.

Szata roślinna Pogórza Wielickiego w obecnym obrazie, zdominowana jest przez zbiorowiska kreowane przez człowieka i jego działalność gospodarczą (pola uprawne, łąki i pastwiska, zespoły zieleni, i inne). W obrębie Pogórza Karpackiego, którego roślinność ma charakter przejściowy pomiędzy niżem i górami, wyróżnia się część północną, sąsiadującą z Kotlinami Podkarpackimi i pokrytą warstwą **lessu** lub gliniek lessopodobnych jako podokręg Pogórza Fliszowego. Część tą charakteryzują niewielkie zagajniki lasów dębowo-grabowych na stokach i lasy mieszane na spłaszczeniach. Lasy bukowe są rzadkie (okolice Myślenic). Najbardziej interesującym kompleksem jest Las Bronaczowa, gdzie reprezentowane są wszystkie wymienione zbiorowiska leśne (rezerwat Kozie Kąty). Osobliwością florystyczną Pogórza Wielickiego jest stanowisko niezwykle rzadkiej cieszynianki wiosennej, występującej w runie niewielkiego płata grądu w okolicy Mogilan.

Atrakcyjność Wieliczki polega na występowaniu osobliwych walorów antropogenicznych związanych z rozwojem polskiego górnictwa soli kamiennej oraz niewielkiego oddalenia od Krakowa, z licznymi i dobrze zachowanymi zabytkami o poważnej w skali światowej wartości artystycznej i historycznej.

Kopalnia soli "Wieliczka" jest najstarszym zakładem górnictwem w Europie, liczącym ponad 700 lat. Jako unikatowy obiekt turystyczny została wpisana w 1978 r. przez UNESCO na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego, wśród pierwszych 12 obiektów. W wyrobiskach mioceńskiego złoża solnego, eksponowane są: komory eksploatacyjne, kaplice z oryginalnym wystrojem wewnątrz, chodniki, przepiękne jeziora solankowe usytuowane między I i III poziomem kopalni, na głębokości 64-135 m. W ekspozycji Muzeum Żup Krakowskich zgromadzono stare urządzenia i narzędzia górnicze, zabytki archeologiczne świadczące o początkach warzelnictwa na tym obszarze już w czasach prehistorycznych, liczne źródła historyczne i archiwalne, jak również niepowtarzalne okazy geologiczne. Z rozległego labiryntu

około 300 km chodników podziemnych tylko niewielki 3 km fragment został udostępniony dla ruchu turystycznego.

Wśród innych zabytków reprezentowane są sakralne: klasycystyczny kościół Św. Klemensa (1805), barokowy kościół (1624-1626) i klasztor Reformatów (1624-1665), drewniany kościół Św. Sebastiana (1581), kaplica cmentarna (I poł. XIX w.) oraz pozostałości zamku Kazimierza Wielkiego (XV w.), pałac ((XVIII w.) i domy mieszczkańskie (XVIII i XIX w.).

Gniezno

Gniezno leży w centralnej części Pojezierza Gnieźnieńskiego, będącego fragmentem Pojezierza Wielkopolskiego, między południkowym odcinkiem doliny Warty na zachodzie a rynną jezior goplańskich na wschodzie.

Pod względem geograficznym Pojezierze Gnieźnieńskie leży w pasie wielkich nizin i jest częścią składową Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej, nie wyróżniającą się szczególnie spośród otaczających terenów.

Na tle ogólnej struktury **tektonicznej** krystalicznego podłoża Polski obszar Pojezierza Gnieźnieńskiego, położony jest w obrębie tzw. platformy **paleozoicznej**, zalegającej na głębokości około 7000 m, wypełnionej grubą pokrywą utworów młodszych **mezozoicznych**. Najstarsze utwory mezozoiczne - utwory **perm** - są wypiętrzone w licznych miejscach wału pomorsko-kujawskiego w postaci tzw. **wysadów solnych**, których plastyczna sól permaska przebija nadległe utwory triasu, **jury** i **kredy** dochodzące blisko powierzchni. Takie wysady solne na obszarze Pojezierza Gnieźnieńskiego występują w Wapnie i Damasławku. Na tym podłożu zalegają utwory **trzeciorzędowe** i **czwartorzędowe plejstocenu** i **holocenu**, zbudowanego w zasadzie prawie wyłącznie z utworów czwartorzędowych, będących bądź bezpośrednim osadem łądolodu skandynawskiego (np. glina morenowa), bądź pośrednim, powstałym z rozmycia przez wody utworów pierwszych, wykształconym jako żwiry, piaski, ropy. Powolny zanik łądolodu, spowodowany wyraźnym ociepleniem się klimatu, był równocześnie początkiem obecnej epoki geologicznej (holocen), z którą wiąże się występujące na Pojezierzu Gnieźnieńskim osady rzeczne wykształcone w postaci piasków i żwirów.

Teren Pojezierza Gnieźnieńskiego należy do intensywnie urzeźbionych w porównaniu do Niziny Wielkopolskiej, chociaż i tutaj występują rozległe pola słabo urzeźbionego terenu, jak między Gnieznem a Wągrowcem. Natomiast pozostała część wykazuje znaczną intensywność urzeźbienia, osiagającą w niektórych miejscach wartości od 20 do 40 pagórków na 1 km². Krajobraz tego regionu cechuje bogato rozwinięta sieć **rynien** i **jezior polodowcowych**, która uzupełniają wyniesienia morenowe, o maksymalnych kulminacjach w części północnej Pojezierza (Chełmianki - 167 m n.p.m.). Znaczne różnice wysokości względnych, jakie występują na zboczach głęboko wciętych rynien lodowcowych, wałów morenowych, wpływają na intensyfikację **erozji gleb**, utrudniają i stwarzają dodatkowe trudności ich zagospodarowania.

Klimat Pojezierza Gnieźnieńskiego, w tym Niziny Wielkopolskiej kształtuje się, podobnie jak na obszarze całej Polski, pod wpływem wzajemnego oddziaływania mas powietrza morskiego i kontynentalnego. W poszczególnych porach roku różne masy powietrza dominują i charakteryzują daną porę roku. Tak więc masy powietrza pochodzenia zwrotnikowego, wykazują bezwzględną przewagę wczesną jesienią i zupełny brak wiosną, masy powietrza morskiego - przewagę względną latem, polarnokontynentalnego - zimą, a arktycznego - wykazują bezwzględną przewagę wiosną. W związku z takim układem mas powietrza pozostają stosunki baryczne, cyrkulacja wiatrów, temperatura powietrza. Średnie, roczne zachmurzenie nie wykazuje dużego zróżnicowania i waha się w granicach od 60 do 67%. Dni jasnych najczęściej notuje się w okolicy Gniezna-Jarocina (ponad 50). Średnie temperatury miesięczne kształtują się w Trzemesznie od około -2,2°C (styczeń) do około 18,1°C (lipiec) przy średnich, rocznych +7,7°C. Jest to obszar o najmniejszym w Polsce opadzie rocznym (poniżej 550 mm). Liczba dni z pokrywą śnieżną zależnie od warunków lokalnych zmienia się od 38 do 60 dni, a więc wynosi

około 2 miesięcy, okres wegetacyjny trwa 170-180 dni, co nie odbiega od przeciętnych danych dla całej Polski.

Wśród licznych jezior Pojezierza Gnieźnieńskiego, dominują jeziora polodowcowe. Największym jeziorem tego regionu jest Gopło, ale w tej samej rynnicy znajdują się dalej na południe następujące jeziora: Slesińskie, Mikorzyńskie, Patnowskie, Gosławskie i kilka mniejszych. Równoległe do tego ciągu jezior przebiega drugi łańcuch, w skład którego wchodzi m.in. jeziora: Pakoskie, Ostrowskie, Wojcińskie, Wilczyńskie, Budziszawskie, Powidzkie i inne. Najgłębszym jeziorem jest Popielewskie (50,5 m głębokości), które wchodzi w skład trzeciej rynnicy jeziornej koło Trzemeszna.

Obok warunków klimatycznych i stosunków wodnych odnoszących się do przypowierzchniowych wód podziemnych, bezpośredni wpływ na jakość i rozmieszczenie gleb wywarło powierzchniowe rozprzestrzenienie utworów geologicznych. Pojezierze Gnieźnieńskie charakteryzuje mozaikowość występujących gleb. Największą powierzchnię zajmują **gleby bielicowe** wytworzone z utworów pyłowych oraz gleby bielicowe wytworzone z piasków: luźnych, słabo gliniastych i gliniastych. Większe, nie lokalne rozprzestrzenienie wykazują czarne ziemie na Równinie Wrzesińskiej. Są to wszystkie gleby związane z utworami geologicznymi, właściwymi wysoczyźnie morenowej. Zupełnie innego rodzaju gleby pokrywają wielkie obniżenia terenu, doliny, niecki. Są to w zasadzie gleby bagienne i mady.

Pojezierze Gnieźnieńskie leży w zasięgu dzielnicy przyrodniczo-leśnej Niziny Mazowiecko-Podlaskiej. Rolę gatunków głównych, panujących i współpanujących w drzewostanach odgrywają zasadniczo sosna, dąb i olsza czarna. Sosna pospolita z uwagi na bardzo ograniczony udział innych gatunków zajmuje około 85% powierzchni leśnej. Występuje na siedliskach ubogich i kwaśnych, niezależnie od stopnia uwilgocenia gleby. Pod względem rozmieszczenia lasów, region ten cechuje brak wielkich, zwartych kompleksów leśnych, występują natomiast rozdrobnione i rozproszone. Występują tu wszystkie typy siedliskowe lasu z tym, że przewagę mają bór suchy, **bór świeży** i bór mieszany. Największe zmiany w składzie i rozprzestrzenianiu szaty roślinnej wprowadził człowiek. W wyniku jego gospodarczej działalności, zniszczeniu uległa pierwotna puszcza, a miejsce jej zajęły pola uprawne i lasy ze sztucznie wprowadzonym drzewostanem najczęściej jednogatunkowym i jednowiekowym.

Świat zwierzęcy Pojezierza Gnieźnieńskiego uległ też, w znacznie większym stopniu niż roślinność, niszczącej działalności człowieka. Trzebież lasów, zmiana ich naturalnego składu i rabunkowe łowiectwo spowodowały wyginięcie wielu gatunków zwierząt. Poza zwierzętami występującymi powszechnie na całym Niżu Polskim, charakteryzuje region ten występowanie gatunków żyjących wyłącznie na zachodzie, takie jak np. ostrygojad, rybitwa popielata, jeź zachodni, drop.

O ile pod względem walorów środowiska przyrodniczego Pojezierze Gnieźnieńskie ustępuje innym tego typu regionom, o tyle zajmuje wśród nich najwyższą pozycję z uwagi na koncentrację elementów kulturowych. Poza słynnymi w Europie wykopaliskami archeologicznymi **Biskupina** znajdują się tu najcenniejsze zabytki związane z najstarszym okresem historii państwa polskiego. Są to: stanowisko archeologiczne z najstarszymi śladami osadnictwa z grodem pierwszych książąt na wyspie Ostrów Lednicki, Gniezno z **katedrą** zawierającą fragmenty przedromańskiej świątyni z X w. oraz słynne Romańskie Drzwi z brązu, **Strzelno** z romańską rotundą i największym w Polsce zbiorem rzeźb romańskich, **Kruszwica** z

romańskim kościołem z I połowy XII w. i fragmentami gotyckiego zamku z połowy XIV w. (tzw. **Mysia Wieża**) oraz Mogilno z fragmentami kościoła romańskiego z XI w. Miejscowości te stanowiły podstawę wyznaczenia turystycznego "Szlaku Piastowskiego", wzbogaconego o zrekonstruowane dawne zagrody wiejskie oraz wiatraki.

Atrakcyjność Gniezna polega głównie na bogactwie elementów kulturowych. Stanowi o tym przede wszystkim sakralny zespół obiektów i zabytków z nimi związanych o unikalnej wartości historycznej i artystycznej. Należą do nich gotycki kościół archikatedralny z pozostałościami budowli romańskiej, otoczony wieńcem 14 kaplic z XIV-XVIII w. W wyposażeniu wiele cennych zabytków, m.in. wykonane z brązu Drzwi Gnieźnieńskie (około 1170), kilkadziesiąt nagrobków i epitafiów (XV-XIX w.). Obok katedry **kościół Św. Jerzego** z XII w., przebudowany w stylu barokowym oraz zespół kanonii z XVIII w. Kościoły gotyckie: **Św. Jana** z cenną polichromią z II poł. XIV w.; franciszkanów z około 1270 r.; Św. Michała z I poł. XV w., przebudowany w latach 1811-1815, z wieżą z 1900 r.; Św. Trójcy z lat około 1420-1430 i hełmem wieży z 1687 r.; Św. Wawrzyńca z I poł. XVI w. rozbudowany w latach 1896 i 1935-36; neogotycki Św. Krzyża z lat 1834-36; garnizonowy z lat 1838-42.

Strzelno

Strzelno jest niewielkim miasteczkiem położonym na Pojezierzu Żnińskim, obejmującym skrajnie północne fragmenty rozległego Pojezierza Gnieźnieńskiego, między południkowym odcinkiem doliny Warty na zachodzie a rynną jezior goplańskich na wschodzie.

Pod względem geograficznym Pojezierze Żnińskie reprezentuje młody krajobraz polodowcowy o powierzchni falistej. Powierzchnię tę urozmaicają liczne ciągi pagórków, wzgórz **moren czolowych** i innych form marginalnych lądolodu oraz występowaniem długich ciągów głęboko osadzonych jezior rynnowych w odróżnieniu od graniczącej na wschodzie monotonnej Równiny Kujawskiej. W nich utrwały się liczne jeziora, będące główną ozdobą krajobrazu polodowcowego. W efekcie teren wysoczyznowy okolic Strzelna, przedstawia rozległą gamę krajobrazów, o zróżnicowanej wysokości względnej, zmiennym bogactwie jezior i urozmaiconej szacie roślinnej. Wysokości terenowe osiągają tu kulminacje 120-135 m n.p.m., w okolicach Strzelna 112 m n.p.m., a w okolicy Mogilna nawet do 164 m n.p.m. Większe kulminacje wysoczyzny morenowej zaznaczają się również w okolicy Łabiszyna, a zwłaszcza w pobliżu **pradoliny** Noteci koło Szubina (126 m n.p.m.) lub Kcyni (162 m n.p.m.).

W budowie geologicznej Pojezierza Żnińskiego, podobnie jak i sąsiednich obszarów, odnajdujemy ślady wielu okresów historii geologicznej. Pod pokrywą utworów **czwartorzędowych i trzeciorzędowych**, ciągnie się zrównany łańcuch górski, górotwór wieku górnokredowego. Jest to **antyklinorium** kujawsko-pomorskie zwane wałem kujawsko-pomorskim. Na wale tym lub w jego sąsiedztwie występują wysady soli wieku cechsztyńskiego. Łatwo dostępne utwory wału i jego otoczenia zawierają wiele cennych surowców mineralnych, które decydują o znaczeniu gospodarczym tego regionu. Wydobywana jest w kilku kopalniach sól kamienna, wykorzystywana zarówno dla celów konsumpcyjnych, jak i przemysłowych. Równocześnie na wale i jego sąsiedztwie eksploatowane są liczne solanki, związane także z cechsztyńską formacją solonośną. Eksploatuje się także wapienie w licznych kamieniołomach tego regionu (Piechcin, Wapienno, Bielawy). Na tym podłożu zalegają utwory trzeciorzędowe. Śladem trzeciorzędowych jezior zarastających roślinnością śródziemnomorską są piaski i ropy przedzielone soczewkami i warstwami węgla brunatnego o znacznej miąższości występującymi w okolicy Żnina i Mogilna. Występujące na powierzchni skały są zbudowane w zasadzie, prawie wyłącznie z utworów czwartorzędowych, będących bądź bezpośrednim osadem lądolodu skandynawskiego (np. glina morenowa), bądź pośrednim, powstałym z rozmycia przez wody utworów pierwszych, wykształconym jako żwir, piasek, ropy. Powolny zanik lądolodu, spowodowany wyraźnym ociepleniem się klimatu, był równocześnie początkiem obecnej epoki geologicznej (**holocen**), z którą wiążą się występujące na Pojezierzu Żnińskim osady rzeczne, wykształcone w postaci piasków i żwirów.

Pojezierze Żnińskie należy pod względem klimatycznym do dziedziny klimatu wielkich dolin, tak jak północna Wielkopolska i północne Mazowsze. W poszczególnych porach roku różne masy powietrza dominują i charakteryzują daną porę. Tak więc masy powietrza pochodzenia zwrotnikowego, wykazują bezwzględną przewagę wczesną jesienią i zupełny brak wiosną, masy powietrza morskiego - przewagę względną latem, polarnokontynentalnego - zimą, a arktycznego - wykazują bezwzględną przewagę wiosną. W związku z takim układem mas powietrza pozostają stosunki baryczne, cyrkulacja wiatrów, temperatura powietrza. Średnie temperatury miesięczne kształtują się w Trzemesznie od około -2,2°C (styczeń) do około 18,1 C (lipiec)

przy średnich rocznych +7,7°C. Pod względem ilości opadów atmosferycznych, które w dużym stopniu decyduje o wartości środowiska przyrodniczego dla rolnictwa, Pojezierze Żnińskie, jak i sąsiadująca Równina Kujawska znajdują się w sytuacji gorszej, w porównaniu z otaczającymi regionami. Jest to obszar o najmniejszym w Polsce opadzie rocznym (poniżej 550 mm). Liczba dni z pokrywą śnieżną zależy od warunków lokalnych zmienia się od 38 do 60 dni, a więc wynosi około 2 miesięcy, okres wegetacyjny trwa 170-180 dni, co nie odbiega od przeciętnych danych dla całej Polski.

System wodny Pojezierza Żnińskiego w okolicy Strzelna charakteryzuje się dużym bogactwem elementów **hydrograficznych**. Oprócz głównych rzek (Noteć - największy prawy dopływ Warty, Noteć Mała - lewy dopływ Noteci, Gąsawki) oraz ich ważniejszych dopływów o charakterze stałym, licznie występują drobne ciekі, długości kilkuset metrów, przeważnie okresowe. Podobnie oprócz większych jezior (w rynnę goplańskiej i w drugiej - równoległej), jest bardzo dużo drobnych zbiorników wodnych, niekiedy o powierzchni kilkuset metrów kwadratowych. Równie typowe są mokradła stałe i okresowe, bagna oraz trzęsawiska tworzące albo całe kompleksy (Kanał Notecki), albo występujące w izolowanych płatach (Jez.: Gopło, Pakoskie, Ostrowskie i inne).

Wśród licznych jezior okolic Strzelna, dominują **połodowcowe jeziora** rynnowe. Największym jeziorem jest Gopło (2180 ha), ale w tej samej rynnę znajdują się dalej na południe następujące jeziora: Ślesińskie (152 ha), Mikorzyńskie (245 ha), Pątnowskie (278 ha), Gosławskie (438 ha) i kilka mniejszych. Równoległe do tego ciągu jezior przebiega drugi łańcuch, w skład którego wchodzi m.in. jeziora: Pakoskie (1320 ha), Ostrowskie (314 ha), Wójcińskie (160 ha), Wilczyńskie (189 ha), Budzisławskie (156 ha), Powidzkie (1175 ha) i inne. Najgłębszym jeziorem jest Popielewskie (50,5 m głębokości), które wchodzi w skład trzeciej rynnę jeziornej koło Trzemeszna.

Powierzchniowe rozprzestrzenienie utworów geologicznych obok warunków klimatycznych i stosunków wodnych, odnoszących się do przypowierzchniowych wód podziemnych wpływają na jakość i rozmieszczenie gleb. Pojezierze Żnińskie charakteryzuje mozaikowość występujących gleb. Największą powierzchnię zajmują płowozimy **bielicowe**, wytworzone z utworów pyłowych oraz **gleby bielicowe**, wytworzone z piasków: luźnych, słabo gliniastych i gliniastych. Większe, lokalne rozprzestrzenienie, wykazują gleby brunatne. Są to wszystkie gleby związane z utworami geologicznymi, właściwymi wysoczyźnie morenowej. Zupełnie innego rodzaju gleby pokrywają obniżenia terenu, doliny, niecki, rynnę jeziorne (gleby bagienne i mady).

Pojezierze Żnińskie leży w zasięgu dzielnicy przyrodniczo-leśnej Niziny Mazowiecko-Podlaskiej. Rolę gatunków głównych, panujących i współpanujących w drzewostanach odgrywają zasadniczo sosna, dąb i olsza czarna. Sosna pospolita z uwagi na bardzo ograniczony udział innych gatunków zajmuje około 85% powierzchni leśnej. Występuje na siedliskach ubogich i kwaśnych, niezależnie od stopnia uwilgocenia gleby. Pod względem rozmieszczenia lasów region ten cechuje brak wielkich, zwartych kompleksów leśnych, lecz są rozdrobnione i rozproszone. Występują tu wszystkie typy siedliskowe lasu z tym, że przewagę mają bór suchy, **bór świeży** i bór mieszany. Największe zmiany w składzie i rozprzestrzenianiu szaty roślinnej wprowadził człowiek. W wyniku jego gospodarczej działalności zniszczeniu uległa pierwotna puszcza, a miejsce jej zajęły pola uprawne i lasy ze sztucznie wprowadzonym drzewostanem najczęściej jednogatunkowym i jednowiekowym.

--◆--

Świat zwierzęcy Pojezierza Żnińskiego uległ też, w znacznie większym stopniu niż roślinność, niszczącej działalności człowieka. Trzebież lasów, zmiana ich naturalnego składu i rabunkowe łowiectwo, spowodowały wyginięcie wielu gatunków zwierząt. Świat zwierzęcy jest reprezentowany przez gatunki występujące powszechnie na całym Nizinie Polskiej.

--◆--

Pod względem walorów środowiska przyrodniczego Pojezierze Żnińskie ustępuje innym tego typu regionom, lecz zajmuje wśród nich bardzo wysoką pozycję z uwagi na koncentrację elementów kulturowych. Poza słynnymi w Europie wykopaliskami archeologicznymi **Biskupina** znajdują się w rejonie Strzelna najcenniejsze zabytki związane z najstarszym okresem historii państwa polskiego. Są to: **Kruszwica** z romańskim kościołem z I połowy XII w. i fragmentami gotyckiego zamku z połowy XIV w. (tzw. Mysia Wieża) oraz Mogilno z fragmentami kościoła romańskiego z XI w. Miejscowości te łącznie z **Gniezmem** i Strzelnem stanowiły podstawę do wyznaczenia krajowej rangi turystycznego "Szlaku Piastowskiego", wzbogaconego o zrekonstruowane dawne zagrody wiejskie oraz wiatraki.

--◆--

Atrakcyjność Strzelna polega na koncentracji zabytków kulturowych i ich wysokiej wartości historycznej i artystycznej. W znajdującym się tu zespole architektonicznym dawnego klasztoru Norbertanek odkryto (1946) w **kościółce Św. Trójcy** romańskie kolumny z 2 poł. XI w., płaskorzeźbione figuralnie; odsłonięty w 1953 r. portal północny z rzeźbionym tympanonem późnoromańskim z około 1230 r. oraz drugi tympanon z 2 poł. XII. Jest tu reprezentowany największy w Polsce zbiór rzeźb romańskich. Do takiej samej klasy obiektów zabytkowych należy **kościół filialny Św. Prokopa** prezentujący rotundę romańską (zbudowaną po 1160 r.), nadbudowaną (XV/XVI w.) i częściowo rekonstruowaną w latach 1892 i 1925.

Szydłów

Wieś położona jest nad rzeką Czarna, na północnym skraju Pogórza Szydłowskiego. Ten region fizyczno - geograficzny stanowi rozległy fragment południowej części Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej i graniczy z Górami Świętokrzyskimi od północy, Niecką Połaniecką od strony południowo-wschodniej oraz Płaskowyżem Jędrzejowskim od zachodu.

Pogórze Szydłowskie tworzy charakterystyczną jednostkę regionalną Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej, różniącą się warunkami przyrodniczymi od jednostek sąsiadujących. Jest właściwie regionem przejściowym do Niecki Nidziańskiej. Zasadniczą cechą jej budowy geologicznej jest występowanie w podłożu skał starszych **paleozoicznych** oraz **mezozoicznych** z okresu **kredowego i jurajskiego**. W znacznej części utwory te pokrywają osady morza **miocenijskiego**. Obszar ten wyróżnia równinny charakter rzeźby, a tylko w kilku miejscach kulminacje przekraczają 300 m n.p.m.

Południowo-wschodnią granicę Pogórza Szydłowskiego wytycza Niecka Połaniecka, najbardziej na wschód wysunięty region Niecki Nidziańskiej. Odwadnia ją rzeka Wschodnia płynąca osiá Niecki i uchodząca do Wisły pod Połańcem. Nieckę budują osady miocenijskie (piaski, ility, gipsy), pokryte utworami **czwartorzędowymi**. Cały jej obszar obniża się stopniowo z zachodu ku wschodowi z 290 do 200 m n.p.m. W zachodniej części Niecki Połanieckiej w wyniku zjawisk krasowych, rozwijających się pod piaskami czwartorzędowymi w miocenijskich gipsach, występują na powierzchni leje i **zapadliska**.

Zachodnią granicę Pogórza Szydłowskiego określa Płaskowyż Jędrzejowski, obejmujący środkową część Niecki Nidziańskiej. Na zachodzie ogranicza go Pilica, na wschodzie zaś Biała Nida. Powierzchnia Płaskowyżu, zbudowana z osadów kredowych wznosi się łagodnie ku zachodowi od 280-326 m. Na zachowanych miejscami płatach piasków czwartorzędowych rozwinęły się wydmy z suchymi borami sosnowymi.

Pogórze Szydłowskie należy do najcieplejszego regionu klimatycznego w obrębie Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej. Liczba dni mroźnych waha się tu od 20 do 40, dni zaś z przymrozkami od 112 do 130. Opady są dość znaczne i w Górach Świętokrzyskich dochodzą do 800 mm, jednak obszary leżące w cieniu wzniesień mają opady znacznie niższe. Takim obszarem np. jest wschodnia część Niecki Nidziańskiej, leżąca niejako w cieniu opadowym Gór Świętokrzyskich, które zasłaniają przed wilgotnymi wiatrami zachodnimi i północno-zachodnimi. Wysokość nad poziom morza odbija się w wyrażnie w długości czasu trwania pokrywy śnieżnej, który waha się od 50 dni w Niecce Nidziańskiej do 80 dni na **Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej** i 100 dni w Górach Świętokrzyskich. Długość okresu wegetacyjnego wynosi 210 do 220 dni.

System **hydrograficzny** Pogórza Szydłowskiego jest głównie reprezentowany przez wody płynące i stawy. Główną rzeką jest Czarna (o długości 71,0 km), lewy dopływ Wisły. Płyne ona na Wyżynie Kielecko-Sandomierskiej i Niecce Nidziańskiej przez Pogórze Szydłowskie i Nieckę Połaniecką na Nizinę Nadwiślańską. Źródła rzeki znajdują się na stokach Stołowej Góry w Paśmie Cisowskim, w obrębie wielkiej śródleśnej polany. Od źródła, w górnym biegu płynie ona w sąsiedztwie lasów aż do Rakowa, na ogół wąską, asymetryczną doliną. W wielu miejscach ulega ona rozszerzeniu, spowodowanym mniejszą odpornością skał podłoża na działanie erozyjne tworząc rozlewiska. Na południe od Staszowa w okolicach Rytwin, znajduje się duży kompleks stawów. W dolnym odcinku biegu Czarną zasila w wodę rzeka Wschodnia - prawy

dopływ. Czarna uchodzi na wysokości 153 m n.p.m. do Wisły poniżej miejscowości Połaniec.

Gleby Podgórze Szydłowskiego pozostają w ścisłym związku ze skałami podłoża. Wskutek zaś dużej różnorodności geologicznej i **petrograficznej** skał podłoża, występuje również duże zróżnicowanie typów gleb, zwłaszcza w sąsiadujących od północy Górach Świętokrzyskich, gdzie spod płaszcza utworów czwartorzędowych odsłaniają się w wielu miejscach skały starszych formacji. Na ogół przeważają tu gleby słabe i średnie, reprezentowane głównie przez **bielice** mniej lub bardziej piaszczyste oraz gleby gliniaste i ilaste różnych formacji geologicznych, z niewielkimi plamami **redzin** - wytworzonych na utworach kredowych.

W podziale geobotanicznym Polski, Pogórze Szydłowskie leży w Krainie Wyżyn Lessowych - Miechowsko-Sandomierskiej, obejmującej obszar między Wisłą a Krainą Świętokrzyską. Granica jej zwłaszcza na północy wyznacza w przybliżeniu zasięg pokrywy **lessowej**. Pokrywa ta wywarła największy wpływ na szatę roślinną krainy nadając jej stepowy lub stepowo-leśny charakter. Na obszarze Niecki Nidziańskiej, gdzie spod utworów lessowych występują w wielu miejscach **opoka** kredowa oraz gipsy i wapienie **trzeciorzędu**, utrzymuje się również dzięki małej lesistości tych skał przewaga roślinności murawowej nad lasem. Zespoły murawowe zajmowały dawniej tu znaczne przestrzenie, ale wszystkie ich pierwotne siedliska zarówno na lessach jak i na wapieniach oraz gipsach zostały zajęte pod uprawy rolne. W tym względzie Pogórze Staszowskie wykazuje bardzo dużą odrębność geobotaniczną. Brak bowiem tu, z wyjątkiem odosobnionego płata lessu w okolicach Staszowa, pokrywy lessowej w miejsce której zalegają piaszczyste i piaszczysto-gliniaste, mało urodzajne gleby utworzone na podłożu osadów **plejstoceńskich**, zajęte w dużym stopniu przez lasy sosnowe i sosnowo-dębowe. W lasach i terenach leśnych świat zwierząt jest podobny do występujących w innych regionach Polski: sarny, dziki, lisy, jelenie, zające, z ptaków do najczęściej spotykanych należą: kaczki, kuropatwy, jastrzębie, puchacze, sójki, wilgi, kukułki, dzięcioły i inne.

Atrakcyjność regionu Pogórze Staszowskiego w sposób zasadniczy wzmacnia Szydłów, dzięki zachowaniu średniowiecznego zespołu miejskiego z murami obronnymi jak i cennych zabytków architektury, o wysokiej wartości artystycznej i historycznej. W Szydłowie szczególną uwagę zwracają: średniowieczny mur obronny o długości 680 m wyposażony w blanki i strzelnice, Brama Krakowska z przedbramiem (2 poł. XIV w.), przebudowaną (pocz. XVI w.) i rekonstruowaną w górnych partiach (XX w.). Wśród występujących tu zabytków architektury sakralnej są: dwunawowy gotycki kościół Św. Władysława (poł. XIV w.); gotycki **kościół filialny Wszystkich Świętych** (XIV-XV w.) rozbudowywany w późniejszym okresie (XVI-XVII w.); ruiny kościoła i szpitala Św. Ducha (XVI w.), przebudowywanego również w późniejszym okresie (XVII-XVIII w.); dawna **synagoga** (XVI w.).

Do kategorii zabytków świeckiej architektury o znaczeniu krajowym należą obiekty **zamku** królewskiego, położone na skarpie wzniesienia opadającego w kierunku północno-zachodnim ku dolinie rzeczki Ciekącej. Zamek znajdował się w zachodniej części miasta w obrębie jego murowanych fortyfikacji. Z pierwotnego założenia pozostały ruiny dużego domu mieszkalnego, tzw. skarbczyk (XV i XVI w.) oraz pozostałości murów (ok. poł. XIV w.) z budynkiem bramnym (pocz. XVII w.), oddzielających zamek od miasta. Od strony zewnętrznej, zachodniej, zamykają dziedziniec zamkowy wielokrotnie przebudowywane mury obwodowe, będące odcinkiem umocnień miejskich. Zamek w Szydłowie miał charakter obszernej, ale tylko czasowo użytkowanej siedziby królewskiej, na co wskazuje zarówno rozległy dziedziniec, jak i duży dom mieszkalny.

Nieborów

Nieborów położony jest w centralnej części Równiny Łowicko-Błońskiej. Jej obszar ograniczają od strony południowej Wzniesienia Łódzkie i Wysoczyzna Rawska, zachodniej - Równina Warszawska, północno-wschodniej - Kotlina Warszawska, zaś północnej - Równina Kutnowska, obejmujące rozległy fragment Niziny Środkowomazowieckiej.

Na tle ogólnej struktury **tektonicznej** krystalicznego podłoża Polski obszar Niziny Łowicko-Błońskiej położony jest w obrębie wielkiego kotlinowatego obniżenia na założeniu **trzeciorzędowej** niecki tektonicznej (niecka mazowiecka), wypełnionej utworami **plioceńskimi** - głównie iłami i piaskami. Na tym podłożu trzeciorzędowym zalegają utwory **czwartorzędowe**, pochodzące z **akumulacji** skał luźnych w czasie zlodowacenia środkowopolskiego. Powolny zanik lądolodu, spowodowany wyraźnym ociepleniem się klimatu, był równocześnie początkiem obecnej epoki geologicznej (**holocen**), z którą wiąza się występujące na Równinie Łowicko-Błońskiej osady rzeczne wykształcone w postaci piasków i żwirów.

Rzeźba terenu Równiny Łowicko-Błońskiej jest mało zróżnicowana. Wysokości bezwzględne wahają się w granicach 120 m n.p.m., zaś formy terenu powstały głównie w wyniku **procesów denudacyjnych i fluwialnych**, natomiast formy glacialne zostały silnie zatarte tak, że w krajobrazie dominują płaskie równiny denudacyjne lub **tarasy** rzeczne. W pobliżu Nieborowa rzeźbę Niziny Łowicko-Błońskiej uzupełniają tylko niewielkie, odosobnione wyniesienia: na odcinku Nieborów - Bednary z kulminacją 95 m n.p.m. oraz w pobliżu Bełchowa, o wysokości 103 m n.p.m. Mało urozmaicona morfologia terenu z dominacją płaskich równin denudacyjnych, stwarzają dogodne warunki dla rozwoju gospodarki rolnej i osadnictwa wiejskiego.

Klimat Niziny Środkowomazowieckiej, w tym Równiny Łowicko-Błońskiej, kształtuje się podobnie jak na obszarze całej Polski, pod wpływem wzajemnego oddziaływania mas powietrza morskiego i kontynentalnego. Jest on cieplejszy od sąsiadujących z nią od północy, wschodu i południa, bowiem średnie temperatury miesięczne kształtują się od około -3°C (styczeń) do około 18°C (lipiec) przy średnich rocznych $+8^{\circ}\text{C}$ (w Łowiczu). Roczne sumy opadu są niskie (około 400-550 mm). Liczba dni z pokrywą śnieżną zależy od warunków lokalnych zmienia się od 50 do 70 dni, a więc wynosi około 2 miesięcy, okres wegetacyjny 210-220 dni, co nie odbiega od przeciętnych danych dla całej Polski.

Równinę przecina szereg małych dopływów Bzury: Moszczenica, Mroga, Skierniewka, Rawka, Sucha, Pisia i Utrata. Dla wszystkich tych rzek obszarem źródłkowym są wyżej położone tereny Wzniesienia Południowomazowieckiego: Wzniesienia Łódzkie, zbudowane z glin morenowych i **piasków glaciofluwialnych** oraz Wysoczyzna Rawska, zbudowana także z glin morenowych i żwirowych **ostańców** strefy **moren czołowych**.

Obok warunków klimatycznych i stosunków wodnych odnoszących się w zasadzie do przypowierzchniowych wód podziemnych, bezpośredni wpływ na jakość i rozmieszczenie gleb wywarło powierzchniowe rozprzestrzenienie utworów geologicznych. Równina Łowicko-Błońska przedstawia płaski poziom denudacyjny, na którym wytworzyły się z pyłów, glin, iłów i piasków dobre gleby pyłowe i czarne ziemie.

Szata roślinna Równiny, podobnie zresztą jak świat roślin całej Niziny Środkowomazowieckiej, reprezentuje stosunkowo młody element składowy środowiska geograficznego. Ukształtowała

się ona w zmiennych warunkach klimatycznych, które nastąpiły po zakończeniu epoki glacialnej. Fakt ten zadecydował o fazowym rozwoju roślinności. Największe zmiany w składzie i rozprzestrzenianiu szaty roślinnej wprowadził człowiek. W wyniku jego gospodarczej działalności, zniszczeniu uległa pierwotna puszcza, a miejsce jej zajęły pola uprawne i lasy ze sztucznie wprowadzonym drzewostanem, najczęściej jednogatunkowym i jednowiekowym. Do największych obszarów leśnych, otaczających niemal Nieborów ze wszystkich stron należą resztki dawnej puszczy Bolimowskiej. Puszcza Bolimowska stanowi kompleks leśny na Równinie Łowicko-Błońskiej, w **dorzeczach** Suchej, Rawki i Pisi, który z puszczeniami Jaktorowską i Korabiewską tworzyła niegdyś, jeszcze w XVI w., duży obszar leśny. Najczęściej występują tu drzewostany sosnowe z domieszką dębu, grabu, osiki i brzozy, a w zagłębieniach olszy. Dominującymi siedliskami zaś są bór mieszany świeży, **bór świeży, ols**. W 1980 r. utworzono dwa, częściowe rezerваты leśne, niedaleko Skierniewic: Kopanicha (42,5 ha) w dolinie Rawki. Na terenie wyżej położonym, na skarpie, dominuje las sosnowy z nieznaczna domieszką dębu, grabu i brzozy. Na niższym poziomie - ols. Drugi rezerwat Ruda-Chlebacz (12,6 ha) porasta ponad 90 letni las olszowy, z niewielką domieszką sosny i dębu, a w runie m.in. widłak wroniec, należący do gatunków chronionych. Stanowiły one podstawę utworzonego w 1986 r. Bolimowskiego Parku Krajobrazowego o powierzchni 17900 ha oraz jego strefy ochronnej o powierzchni 8000 ha.

Podobnie jak szata roślinna, fazowemu rozwojowi podlegał również świat zwierzęcy. Uległ on też, w znacznie większym stopniu niż roślinność, niszczącej działalności człowieka. Trzebież lasów, zmiana ich naturalnego składu i rabunkowe łowiectwo, spowodowały wyginiecie wielu gatunków zwierząt, w które obfitowały niegdyś puszcze Bolimowska, Jaktorowska i Korabiewska. Były one głównym terenem polowań królewskich, głównie na tura.

O atrakcyjności krajobrazowej współczesnego Nieborowa decyduje przede wszystkim zespół świeckich obiektów zabytkowych o dużej wartości historycznej, artystycznej i kulturalnej. Należą do nich barokowy zespół pałacowo-parkowy o założeniu osiowym, którego ośrodkiem jest **pałac** barokowy zbudowany w okresie 1690-96, na planie prostokąta z dwiema wieżami alkierzowymi od podjazdu. Część wewnątrz przebudowana jest w stylu klasycznym w końcu XVIII w., a nadbudowane piętro mansardowe pochodzi z XX w. Obok pałacu znajduje się **oficyna** barokowa z 1 poł. XVIII w. i zespół budynków przypałacowych, m.in. browar (z ok. 1774 r.), 2 oranżerie murowano-drewniane (z ok. 1795 r.) oraz stajnie, budynki gospodarcze z XVIII. W otoczeniu pałacu od południa rozciąga się regularny ogród geometryczny z końca XVII w. (projektu Tylmana z Gameren), rozszerzony i przekomponowany (w duchu romantyzmu) na krajobrazowy przez S. B. Zuga w końcu XVIII w. Obecnie pałac i park w Nieborowie wraz z parkiem w pobliskiej Arkadii są oddziałem Muzeum Narodowego w Warszawie. Ta kumulacja zabytków wysokiej wartości na niewielkim obszarze, stanowi dodatkowy element atrakcyjności turystycznej Równiny Łowicko-Błońskiej.

Gołuchów

Wieś położona nad niewielką rzeką Ciemną - lewym dopływem Prozny, na styku północnej części Wysoczyzny Kaliskiej i Równiny Rychwalskiej. Regiony te stanowią najbardziej wysunięty na północ fragment Niziny Południowowielkopolskiej, graniczący od północy z pojezierzami Leszczyńskim i Wielkopolskim.

Wysoczyzna Kaliska jako region Niziny Południowowielkopolskiej, stanowi charakterystyczną jednostkę, różniącą się warunkami przyrodniczymi od 12 pozostałych. Jest to stosunkowo rozległy, mało urozmaicony i niski teren równiny morenowej, będący przedłużeniem Wysoczyzny Leszczyńskiej na wschodzie. Powierzchnia Wysoczyzny Kaliskiej obejmuje około 2623 km². Jej granice naturalne wytyczają, słabo zarysowana krawędź morenowa Wysoczyzny Leszczyńskiej na wschodzie i północnym-zachodzie i kotlinowate obniżenie Równiny Rychwalskiej na północnym-wschodzie. Na południu granicę stanowią nieckowate obniżenia Kotliny Milickiej i Kotliny Grabowskiej.

Dzisiejsze ukształtowanie powierzchni Wysoczyzny Kaliskiej jest wynikiem oddziaływania szeregu procesów geologicznych. Starsze podłoże, zbudowane z utworów **mezozoicznych** tworząc tzw. **monoklinę** przedsudecką wykazuje brak utworów **kredowych**, lecz występowanie utworów starszych - **jury** (między **Poznaniem** i Kaliszem) i triasu (między Leszmem i Kępem). Jednakże w Trojanowie pod Kaliszem znane są wychodnie **margli** wapiennych jako przedłużenia ku północnemu-zachodowi **Jury Krakowsko-Częstochowskiej**. W większości podłoża tego regionu bezpośrednio na starszych osadach zalegają osady **trzeciorzędowe** i **czwartorzędowe**. Utwory płytkiego podłoża, najbliższe powierzchni pochodzą z najmłodszego i środkowego **plejstocenu** (złodowacenie bałtyckie i stadium Warty) oraz **holocenu**.

Wysoczyzna Kaliska przedstawia obszar dosyć monotony i płaski, nieznacznie wzniesiony nad poziom morza. Jej powierzchnia przedstawia klasyczny przykład peryglacialnej powierzchni denudacyjnej, która miejscami tak zniszczyła pokrywę morenową, że odsłaniają się spod niej ily **plioceńskie**, jak np. w okolicy Krotoszyña. Wysokości względne, ukazujące różnice pomiędzy najwyższym i najniższym wzniesieniem są na Wysoczyźnie Kaliskiej niewielkie i potwierdzają równinność tego regionu. W okolicach Kalisza lokalne wzniesienia osiągają wysokość do 190 m n.p.m.

Klimat Wysoczyzny Kaliskiej charakteryzuje przewaga wiatrów sektora zachodniego: zachodnie, południowo-zachodnie i północno-zachodnie. Przewaga wiatrów zachodnich jest przyczyną napływu mas morskich powietrza, wywołujących wysoki stopień zachmurzenia. Średnie, roczne zachmurzenie waha się w granicach 60-67%. Obszar Wysoczyzny Kaliskiej charakteryzuje się przejściowością klimatyczną, między nizinami i pasem wyżyn. Suma roczna opadów atmosferycznych w stosunku do otaczających regionów wysoczyznowych jest tu naogół wyższa niż w dzielnicach nizinnych i wynosi tu około 600 mm, przy znacznym zróżnicowaniu w ciągu roku. Natomiast stosunki termiczne są tu jak i regionach sąsiednich podobne. Średnia temperatura stycznia w Kaliszu wynosi - 2,0°C, lipca + 18,9°C. Dni mroźnych jest 30-50, dni z przymrozkami 100-118, a czas trwania pokrywy śnieżnej wynosi 50-60 dni.

System **hydrograficzny** Wysoczyzny Kaliskiej najliczniej reprezentują wody płynące. Ponadto występują tu nieliczne jeziora oraz mokradła i bagna. Najważniejszą rzeką jest Prozna (długość - 216, 8 km, powierzchnia **dorzecza** - 4924 km²). W rejonie peryferyjnych dzielnic Kalisza

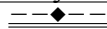
rozdziela się na trzy koryta (2 naturalne i Kanał Rynkowski), z których dwa łączą się na terenie miasta (główne koryto i Kanał Rynkowski), a trzecie zwane Bernardynką w odległości 7 km poniżej. Od Kalisza, Prosna płynie w dolinie szerokości do 2 km przez Równinę Rychwalską na północny-zachód i kierunek ten utrzymuje się prawie do ujścia. Pozostałe rzeki lub odcinki wielu rzek prowadzących swe wody przez obszar Wysoczyzny Kaliskiej to dopływy Prosny lewobrzeżne: Ołobok, Ciemna, Ner, prawobrzeżne: Trojanówka, Pokrzywnica, Swędnia, Bartosz, a także Lutynia, Orla, Ochła, Obra i inne drobne ciek. Wysoczyzna Kaliska jest regionem w zasadzie pozbawionym jezior naturalnych.

Pochodzenie gleb Wysoczyzny Kaliskiej wiąże się ściśle z osadami polodowcowymi wysoczyzn morenowych i stref marginalnych. Do najbardziej rozpowszechnionych gleb, zajmujących w tym regionie największą powierzchnię należą gleby brunatne wytworzone z glin zwałowych i piasków naglinowych oraz **gleby bielcowe** wytworzone z gliny zwałowej oraz z piasków naglinowych i naitłowych. Oznaczają się one średnią wartością rolniczą. Natomiast najbardziej wartościowe rolniczo czarne ziemie zajmują znaczną powierzchnię między Kaliszem a Stawiszynem.

Wysoczyzna Kaliska należy do regionów o najmniejszej lesistości. Lasy nie tworzą tu większych kompleksów, są rozdrobnione i rozproszone. Jedyne większe kompleksy leśne występują na suchszych poziomach **terasowych** w kotlinowatym obniżeniu Niziny Rychwalskiej. Można tu spotkać wiele typów siedliskowych lasu (**bór świeży**, bór wilgotny, łęgi i inne). Występują tu dąb, sosna, grab oraz buk i jodła na północnej granicy zasięgu ich występowania. W lasach żyje fauna podobna do występującej w innych nizinnych regionach Polski (sarny, dziki, lisy).

Ochronie prawnej podlegają nieliczne fragmenty przyrody Wysoczyzny Kaliskiej: torfowisko przejściowe z turzycami i licznymi gatunkami torfowców w rezerwacie Torfowisko Lis koło Kalisza, o powierzchni 4,71 ha; las dębowy w wieku około 250 lat z domieszką 150-letnich sosen w rezerwacie Dąbrowa koło Biadek Krotoszyńskich, o powierzchni 16,20 ha czy las grabowy i łęgi jesionowo-wiązowe i olszowe w rezerwacie Dąbrowa Smoszew koło Piasek.

Atrakcyjność Gołuchowa w krajobrazie Wysoczyzny Kaliskiej polega na występujących tu cennych zabytkach kultury materialnej. Gołuchów postrzegany jest najczęściej jako ośrodek z wielkim późnorenesansowym dworem obronnym (ok. 1560) otoczonym fosą, rozbudowanym na początku XVII w. na 3-skrzydłowy **zamek** i całkowicie przebudowanym w latach 1872-85 w duchu historyzmu, na wzór renesansowych zamków francuskich. Obecnie mieści się tu oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu. W jego otoczeniu urządzono w latach 1876-99 park typu krajobrazowego w stylu angielskim (162 ha), z cenną kolekcją drzew.

Trzebnica

Miasto położone we wschodniej części Wzgórz Trzebnickich, nad niewielką rzeką Sasiczną - lewym dopływem Baryczy. Ten region fizycznogeograficzny stanowi fragment wschodniej części Wału Trzebnickiego i graniczy ze Wzgórzami Twardogórskim - od wschodu, **Pradolina Wroclawska** i Wysoczyzną Rościszawicką od południa, Obniżeniem Ścinawskim od zachodu i od północy Kotliną Żmigrodzką.

Wzgórza Trzebnickie stanowią charakterystyczną jednostkę regionalną Wału Trzebnickiego, różniącą się warunkami przyrodniczymi od 5 pozostałych. Jest to stosunkowo rozległy, silnie urozmaicony i wysoko wzniesiony pas wzniesień morenowych, o kulminacjach dochodzących do ponad 250 m n.p.m. Powierzchnia Wzgórz Trzebnickich obejmuje około 610 km². Ich granice naturalne wytycza wyraźnie zarysowany łuk morenowy ponad otaczającym terenem, przekraczający bardzo często 100 m wysokości względnej.

Dzisiejsze ukształtowanie powierzchni Wału Trzebnickiego jest wynikiem oddziaływania szeregu procesów geologicznych. Starsze podłoże, zbudowane z utworów **mezozoicznych** tworząc tzw. **monoklinę** przedsudecką. W większości podłoża tego regionu bezpośrednio na starszych osadach zalegają osady **trzeciorzędowe** i **czwartorzędowe**. Utwory płytkiego podłoża, najbliższe powierzchni pochodzą z **plejstocenu** (złodowacenie środkowopolskie stadiu Warty) oraz **holocenu**.

Wał Trzebnicki przedstawia się jako obszar o dużym krajobrazowym zróżnicowaniu terenu, z łagodnie nachylonymi, **peryglacjalnie** przemodelowanymi stokami, wyraźnym wzniesieniem nad poziom morza w porównaniu z otoczeniem. Ich powierzchnia przedstawia przykład moren **akumulacyjnych** niewielkich w stosunku do całości formy, z zaburzeniami glaciotektonicznymi. Wysokości względne ukazujące różnice pomiędzy najwyższym i najniższym wzniesieniem są w obrębie Wału Trzebnickiego bardzo duże i potwierdzają pagórkowatość tego regionu. W okolicach Trzebnicy najwyższym wzniesieniem jest Farna Góra, której kulminacja osiąga 257 m n.p.m., a w przylegających od wschodu Wzgórz Twardogórskich wysokości dochodzą do 272 m n.p.m., a w części wschodniej, najwyższej Wału Trzebnickiego, oddzielonej od Wzgórz Twardogórskich, Obniżeniem Sycowskim, kulminację tworzy Kobyła Góra, dochodząca do 284 m n.p.m.

Wał Trzebnicki należy do najcieplejszej, (wrocławskiej) dzielnicy klimatycznej w kraju. Charakteryzuje go przewaga wiatrów sektora zachodniego: zachodnie, południowo-zachodnie i północno-zachodnie. Przewaga tych wiatrów jest przyczyną napływu mas morskich powietrza, wywołujących wysoki stopień zachmurzenia. Średnie, roczne zachmurzenie waha się w granicach 60-67%. Obszar Wału Trzebnickiego charakteryzuje się przejściowością klimatyczną, między nizinami i pasem wyżyn. Suma roczna opadów atmosferycznych w stosunku do otaczających regionów wysoczyznowych jest tu wyższa niż w dzielnicach nizinnych i wynosi tu około 600 mm, przy znacznym zróżnicowaniu, zależnie od ekspozycji stoków. Opady na stokach o ekspozycji północnej są wyższe niż południowych. Natomiast stosunki termiczne są tu jak i w regionach sąsiednich podobne. Średnia temperatura stycznia we Wrocławiu wynosi – 1,0°C, lipca + 18,5°C. Dni mroźnych jest poniżej 30, dni z przymrozkami 90-100, a czas trwania pokrywy śnieżnej wynosi do 40 dni.

System **hydrograficzny** Wału Trzebnickiego jest głównie reprezentowany przez wody płynące.

Najważniejszą rzeką jest Odra, tworząca rodzaj przełomu (Obniżenie Ścinawskie) przez Wał Trzebnicki, o stosunkowo szerokiej dolinie (6-7 km) i długości 33 km. Region ten pozbawiony jest prawie zupełnie powierzchniowych zbiorników wodnych, z wyjątkiem niewielkich stawów w rejonie Pawłowic.

Pochodzenie gleb Wału Trzebnickiego wiąże się ściśle z osadami polodowcowymi wysoczyzn morenowych. Przemodelowane w warunkach klimatu peryglacialnego stoki Wału Trzebnickiego, pokrywają często osady pylaste typu glin lessopodobnych, a nawet **lessów** w okolicach Trzebnicy. Stanowią one substrat żyznych gleb pszenno-buraczanych, na których zakłada się ogrody warzywne i sady.

W podziale geobotanicznym Polski, Wał Trzebnicki został wyodrębniony jako kraina Wzgórz Trzebnico-Ostrzeszowskich, które ze względu na charakter roślinności zostały zaliczone do poddziału wyżyn środkowych. Ze względu na nieco większe opady niż na obszarach przyległych występują tu na zachodzie czyste lasy bukowe, na wschodzie zaś jodła i świerk. Granica zasięgu tych drzew przebiega po północnej stronie Wału Trzebnickiego. Na nasłonecznionych stokach południowych występuje też **roślinność kserotermiczna**. Zachowały się więc tu partie naturalnych lasów bukowych i mieszanych z udziałem jodły, świerka, olchy, lokalnie dębu i jaworu. Na obszarach gorszych gleb piaszczystych dominuje sosna. W lasach i terenach leśnych świat zwierząt jest podobny do występujących w innych nizinnych regionach Polski (sarny, dziki, lisy, jelenie, zające).

Prawną ochroną zostało objętych wiele fragmentów przyrody ożywionej Wału Trzebnickiego: starodrzew budowy z domieszką grabu, dębu, lipy i klonu z bogatym runem rzadko występujących gatunków porastających strome zbocza wąwozu, w rezerwacie Las Bukowy w Skarszynie, o powierzchni 23,70 ha.; fragment boru mieszanego z udziałem świerka i jodły w pobliżu granic ich zasięgu oraz torfowisko mszyste zarastające brzozą i sosną, w rezerwacie Pieczyśka koło wsi Tokarzew, o powierzchni 5 ha; fragment lasu mieszanego z jodłą występująca blisko krańca jej zasięgu w rezerwacie Jodły Ostrzeszowskie koło wsi Godziętowy, o powierzchni 8,96 ha, i inne

Atrakcyjność regionu Wzgórz Trzebnickich znacznie potęguje gęsta sieć osiedli, miasteczek i miast z bogatym dziedzictwem historycznego, duchowego, kulturowego ich rozwoju. W Trzebnicy szczególną uwagę zwracają występujące zabytki architektury sakralnej i świeckiej o znaczeniu międzynarodowym, reprezentujące paletę stylów europejskiej rzeźby, malarstwa i sztuki budowlanej. Do grupy najwybitniejszych zabytków w Polsce należy zespół klasztorny, pocysterski, obejmujący: kościół Św. Bartłomieja i Św. Jadwigi wzniesiony w 1 poł. XIII w. jako późnoromańska trójnawowa bazylika z transeptem (1203-40) i kryptą (przed 1214); 2 portale późnoromańskie z 1 poł. XIII w. o rzeźbionych tympanonach. Przy prezbiterium od strony południowej znajduje się wczesnogotycka kaplica (1268-69) z portalem o wyrzeźbionym tympanonie, a w jej wnętrzu grobowiec Św. Jadwigi (1680) wykonany z czarnego marmuru i alabastru. We wnętrzu kościoła znajduje się cenne wyposażenie barokowe, rokoko i z XVIII w. Do tego kompleksu zabytkowego należą późnobarokowe zabudowania klasztorne o 2 wirydarzach (1696-1726), przebudowywane w XIX/XX w. oraz dawny kościół z XIII w. W rynku miasta znajduje się ratusz z 1868 r. i domy zabytkowe z końca XVIII w.

Kruszwica

Kruszwica leży na granicy Pojezierza Gnieźnieńskiego i Pojezierza Kujawskiego, będących fragmentem Pojezierza Wielkopolskiego. Pod względem fizyczno-geograficznym Pojezierze to jest częścią Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej.

Atrakcyjność miasta podnosi jego położenie w obniżeniu rynnowym jeziora Gopło, w miejscu największego zbliżenia się dwóch regionów o wyraźnie odmiennych cechach krajobrazowych. Pojezierze Kujawskie zajmuje skrajnie wschodnią część Pojezierza Wielkopolskiego i leży pomiędzy rynną goplańską i Równiną Wrzesińską na zachodzie a Kotliną Płocką na wschodzie. Jest to dosyć płaska równina morenowa, prawie pozbawiona jezior. Poza jeziorami w rynnie goplańskiej największe jest Jezioro Głuszyńskie (6,1 km² powierzchni, 36,5 m głębokości). Wysokości bezwzględne na tym obszarze nie przekraczają 100 m. W podłożu występuje wał kujawski, w którego obrębie zaznaczają się wysady soli kamiennej, przebijające skały młodsze i dostępne do eksploatacji już na niewielkich głębokościach. Wiąza się z tym solanki Inowrocławia i Ciechocinka, położonego zresztą już w dolinie Wisły. Południową granicę Pojezierza Kujawskiego stanowi linia najdalszego zasięgu ostatniego zlodowacenia.

Na tle ogólnej struktury **tektonicznej** krystalicznego podłoża Polski obszar Pojezierza Gnieźnieńskiego i Pojezierza Kujawskiego położony jest w obrębie tzw. platformy **paleozoicznej**, zalegającej na głębokości około 7000 m, wypełnionej grubą pokrywą utworów młodszych **mezozoicznych**. Najstarsze utwory mezozoiczne - utwory **permu** - są wypiętrzone w licznych miejscach wału pomorsko-kujawskiego w postaci tzw. **wysadów solnych**, których plastyczna sól permska przebija nadległe utwory triasu, **jury** i **kredy** dochodzące blisko powierzchni. Takie wysady solne na obszarze Pojezierza Gnieźnieńskiego występują w Wapnie i Damasławku. Na tym podłożu zalegają utwory **trzeciorzędowe** i **czwartorzędowe plejstocenu i holocenu**, zbudowanego w zasadzie prawie wyłącznie z utworów czwartorzędowych, będących bądź bezpośrednim osadem lądolodu skandynawskiego (np. glina morenowa), bądź pośrednim, powstałym z rozmycia przez wody utworów pierwszych, wykształconym jako żwir, piasek, iły. Powolny zanik lądolodu, spowodowany wyraźnym ociepleniem się klimatu, był równocześnie początkiem obecnej epoki geologicznej (holocen), z którą wiąza się występujące na Pojezierzu Gnieźnieńskim osady rzeczne, wykształcone w postaci piasków i żwirów.

Teren Pojezierza Gnieźnieńskiego należy do intensywnie urzeźbionych w porównaniu do Niziny Wielkopolskiej, chociaż i tutaj występują rozległe pola słabo urzeźbionego terenu, jak między **Gnieznem** a Wągrowcem. Natomiast pozostała część wykazuje znaczną intensywność urzeźbienia, osiągającą w niektórych miejscach wartości od 20 do 40 pagórków na 1 km². Krajobraz tego regionu cechuje bogato rozwinięta sieć **rynien** i **jezior polodowcowych**, którą uzupełniają wyniesienia morenowe, o maksymalnych kulminacjach w części północnej Pojezierza (Chelmianki - 167 m n.p.m.). Znaczne różnice wysokości względnych, jakie występują na zboczach głęboko wciętych rynien lodowcowych, wałów morenowych wpływają na intensyfikację **erozji gleb**, utrudniają i stwarzają dodatkowe trudności ich zagospodarowania.

Klimat Pojezierza Gnieźnieńskiego i Pojezierza Kujawskiego kształtuje się, podobnie jak na obszarze całej Polski, pod wpływem wzajemnego oddziaływania mas powietrza morskiego i kontynentalnego. W poszczególnych porach roku, różne masy powietrza dominują i charakteryzują daną porę roku. Tak więc masy powietrza pochodzenia zwrotnikowego wykazują bezwzględną przewagę wczesną jesienią i zupełny brak wiosną, masy powietrza morskiego -

przewagę względną latem, polarnokontynentalnego - zimą, a arktycznego - wykazują bezwzględną przewagę wiosną. W związku z takim układem mas powietrza pozostają stosunki baryczne, cyrkulacja wiatrów, temperatura powietrza. Średnie, roczne zachmurzenie nie wykazuje dużego zróżnicowania i waha się w granicach od 60 do 67%. Dni jasnych najwięcej notuje się w okolicy Gniezna-Jarocina (ponad 50). Średnie temperatury miesięczne kształtują się w Trzemesznie od około -2,2°C (styczeń) do około 18,1°C (lipiec) przy średnich rocznych +7,7°C. Jest to obszar o najmniejszym w Polsce opadzie rocznym (poniżej 550 mm). Liczba dni z pokrywą śnieżną, zależnie od warunków lokalnych zmienia się od 38 do 60 dni, a więc wynosi około 2 miesięcy, okres wegetacyjny trwa 170-180 dni, co nie odbiega od przeciętnych danych dla całej Polski.

Wśród licznych jezior na Pojezierzu Gnieźnieńskim dominują jeziora polodowcowe. Największym jeziorem regionu jest Gopło, ale w tej samej rynnicy znajdują się dalej na południe następujące jeziora: Ślesińskie, Mikozyńskie, Pąnowskie, Gosławskie i kilka mniejszych. Równoległe do tego ciągu jezior przebiega drugi łańcuch, w skład którego wchodzi m.in. jeziora: Pakoskie, Ostrowskie, Wojcińskie, Wilczyńskie, Budziławskie, Powidzkie i inne. Najgłębszym jeziorem jest Popielewskie (50,5 m głębokości), które wchodzi w skład trzeciej rynnicy jeziornej koło Trzemeszna.

Obok warunków klimatycznych i stosunków wodnych odnoszących się do przypowierzchniowych wód podziemnych, bezpośredni wpływ na jakość i rozmieszczenie gleb wywarło powierzchniowe rozprzestrzenienie utworów geologicznych. Pojezierze Gnieźnieńskie charakteryzuje mozaikowość występujących gleb. Największą powierzchnię zajmują **gleby bielicowe** wytworzone z utworów pyłowych oraz gleby bielicowe, wytworzone z piasków: luźnych, słabo gliniastych i gliniastych. Większe, nie lokalne rozprzestrzenienie wykazują czarne ziemie na Równinie Wrzesińskiej. Są to wszystkie gleby związane z utworami geologicznymi, właściwymi wysoczyźnie morenowej. Zupełnie innego rodzaju gleby, pokrywają wielkie obniżenia terenu, doliny, niecki. Są to w zasadzie gleby bagienne i mady.

Pojezierza Gnieźnieńskie i Kujawskie leżą w zasięgu dzielnicy przyrodniczo-leśnej Niziny Mazowiecko-Podlaskiej. Rolę gatunków głównych, panujących i współpanujących w drzewostanach odgrywiają zasadniczo sosna, dąb i olsza czarna. Sosna pospolita z uwagi na bardzo ograniczony udział innych gatunków zajmuje około 85% powierzchni leśnej. Występuje na siedliskach ubogich i kwaśnych, niezależnie od stopnia uwilgocenia gleby. Pod względem rozmieszczenia lasów region ten cechuje brak wielkich zwartych kompleksów leśnych, lecz są rozdrobnione i rozproszone. Występują tu wszystkie typy siedliskowe lasu z tym, że przewagę mają bór suchy, **bór świeży** i bór mieszany. Największe zmiany w składzie i rozprzestrzenianiu szaty roślinnej wprowadził człowiek. W wyniku jego gospodarczej działalności, zniszczeniu uległa pierwotna puszcza, a miejsce jej zajęły pola uprawne i lasy ze sztucznie wprowadzonym drzewostanem najczęściej jednogatunkowym i jednowiekowym.

Świat zwierzęcy wschodniej części Pojezierza Wielkopolskiego (Pojezierze Gnieźnieńskie i Pojezierze Kujawskie) uległ też, w znacznie większym stopniu niż roślinność, niszczącej działalności człowieka. Trzebież lasów, zmiana ich naturalnego składu i rabunkowe łowiectwo, spowodowały wyginięcie wielu gatunków zwierząt. Poza zwierzętami występującymi powszechnie na całym Niżu Polskim, charakteryzuje region ten występowanie gatunków żyjących wyłącznie na zachodzie, takie jak np. ostrygojad, rybitwa popielata, jeź zachodni, drop.

O ile pod względem walorów środowiska przyrodniczego, wschodnia część Pojezierza

Wielkopolskiego, ustępuje innym tego typu regionom, o tyle zajmuje wśród nich najwyższą pozycję z uwagi na koncentrację elementów kulturowych. Poza słynnymi w Europie wykopaliskami archeologicznymi **Biskupina** znajdują się tu najcenniejsze zabytki związane z najstarszym okresem historii państwa polskiego. Są to: stanowisko archeologiczne z najstarszymi śladami osadnictwa z grodem pierwszych książąt na wyspie Ostrów Lednicki, Gniezno z katedrą zawierającą fragmenty przedromańskiej świątyni z X w. oraz słynne Romańskie Drzwi z brązu, **Strzelno** z romańską rotundą i największym w Polsce zbiorem rzeźb romańskich, oraz Mogilno z fragmentami kościoła romańskiego z XI w. Miejscowości te tworzą podstawowe ogniwa utworzonego turystycznego "Szlaku Piastowskiego", dodatkowo wzbogaconego o zrekonstruowane dawne zagrody wiejskie oraz wiatraki.

O dużej atrakcyjności Kruszwicy jako miasta o funkcji turystycznej decyduje łączne oddziaływanie przyrodniczych zasobów i walorów położenia oraz występowanie wysokiej rangi obiektów zabytkowych kultury materialnej. Stanowią o tym romański **kościół kolegiacki Św. Piotra i Pawła** z I poł. XII w., fragmenty gotyckiego zamku Kazimierza Wielkiego z poł. XIV w. - tzw. "**Mysia Wieża**" oraz grupa stanowisk archeologicznych. W celu ochrony przyrodniczych i kulturowych wartości środowiska terenów o historycznym znaczeniu dla początków Państwa Polskiego utworzono park krajobrazowy "Nadgoplański Park Tysiąclecia".

Tatry

Najwyższa, wysunięta na północ część łańcucha Karpat. Tatry dzieli się na trzy części: Tatry Zachodnie, Wysokie i Bielskie.

Tatry Zachodnie zbudowane są ze skał osadowych (wapień, **dolomity**, piaskowce i in.) oraz ze skał magmowych. Szczyty są kopulaste z charakterystycznymi, podciętymi, stromymi ścianami, doliny zaś tworzą głębokie wąwozy. Występują tu liczne jaskinie. Największa z nich to jaskinia Zimna i Czarna w Dolinie Kościeliskiej, których łączna długość korytarzy wynosi około 5 km. Najgłębsza jest Jaskinia Śnieżna - 722 m. Tatry Wysokie zbudowane są głównie z granitów. Ta część Tatr ma charakter alpejski z charakterystycznymi ostrymi, urwistymi szczytami i graniami, tworzącymi rozległe kotły z pięknymi, głębokimi stawami. Tu znajdują się najwyższe szczyty Gerlach (2655 m n.p.m.), Łomnica (3632 m n.p.m.), Lodowy Szczyt (2628 m n.p.m.) i kulminacja Tatr Polskich - Rysy (2499 m n.p.m.). Tatry Bielskie są zbudowane ze skał osadowych, głównie wapieni. Szczyty i grzbiety są łagodne i podobnie jak w Tatrach Zachodnich znajdują się tu liczne jaskinie.

Rzeźba Tatr jest wynikiem działalności różnorodnych czynników, które modelowały ten obszar od okresu **miocénskiego** (**trzeciorzędowe** ruchy górotwórcze, zlodowacenie w okresie **czwartorzędowym**). Główny zarys rzeźby Tatr Polskich pochodzi z okresu trzeciorzędowego. Kilkakrotne późniejsze fazy zlodowaceń **plejstocénskich** dokonały przemodelowania rzeźby Tatr. Działania tych czynników ukształtowały ich obecną rzeźbę. Mimo oddziaływania podobnych czynników na obszar całych Tatr, dzisiejsze ukształtowanie całego pasma jest zróżnicowane w związku z inną budową geologiczną Tatr Wysokich i Tatr Zachodnich.

Rzeźba Tatr Wysokich ma charakter alpejski. Charakteryzuje się ona głębokimi wcięciami dużych dolin Białki i Suchej Wody. Wraz z łączącymi się z nimi dolinami bocznymi, stanowią typowy przykład **zlebów** lodowcowych, które ograniczają wysokie grzbiety o bardzo stromych stokach i poszarpanych, zębatych graniach. Górne partie stoków natomiast charakteryzują rozcięcia zlebami, których wyloty pokrywają potężne stożki usypiskowe materiału **zwietrzelinowego**.

Tatry Zachodnie są niższe, o bardziej zaokrąglonych, kopulastych grzbiętach i zróżnicowanej rzeźbie. Ich południowa część zbudowana jest z mniej odpornych **gnejsów** i łupków krystalicznych, natomiast północna, głównie z wapieni **jurajskich** i triasowych. Tatry Zachodnie rozcinają doliny Bystrej, Małej Łąki, Kościeliskiej i Chochołowskiej. Prostopadły do przebiegu głównych dolin, przebieg progów strukturalnych zbudowanych z odpornych ławic wapieni, przyczynia się do ich zwężenia tworząc tzw. "bramy" (Kantaka, Kraszewskiego, Bramy Chochołowskiej i inne) i charakterystycznych rozszerzeń dolinnych (Kira Miętusia, Polana Pisana i inne).

Zróżnicowanie form powierzchni terenu i rozmiar ich przeobrażeń były podstawą do wydzielenia między Tatrami Wysokimi i Tatrami Zachodnimi strefy przejściowej, określanej mianem Tatr Zakopiańskich. Obejmują one pas regli wznoszących się do wysokości 1300-1500 m n.p.m., opadających stromo ku północy do tzw. Rowu Podtatrzańskiego. Ta część Tatr pocięta jest dużymi dolinami, mającymi początek w głębi Tatr wierchowych oraz krótkimi dolinami reglowymi (Olczyńska, Białego, Strażyska, Za Bramką i inne). Doliny reglowe mają charakter dolin rzecznych o wąskim dnie i nie wyrównanym spadku, a występujące w ich biegu liczne

progi, rozszerzenia i obniżenia na wychodniach skał, tworzą charakterystyczne w krajobrazie zwięzienia nazywane "bramkami".

Klimat Tatr ma charakter przejściowy pomiędzy klimatem oceanicznym i kontynentalnym. Duże wzniesienie nad poziomem morza przy wielkich wysokościach względnych i bogatej rzeźbie terenu powoduje, że na obszarze Tatr występuje mozaikowość klimatyczna. Podstawową cechą stosunków termicznych jest spadek temperatury wraz ze wzrostem wysokości. Średni, roczny gradient pionowy temperatury na odcinku Zakopane - Kasprowy Wierch wynosi 0,5°C na wysokości 100 m. Równoleżnikowy układ grani tatrzańskiej stanowi przeszkodę w ruchach powietrza o składowej południkowej, co stwarza lokalne warunki powstawania wiatrów **fenowych** (halny). Są to silne wiatry wywierające duży, ocieplający wpływ na klimat terenów podgórskich, w samych zaś Tatrach powodujące na wiosnę gwałtowne topnienie śniegu w dolinach i groźne wiatrołomy w piętrze leśnym. Rozmieszczenie i wielkość opadów wykazuje bardzo duże zróżnicowanie i zależą głównie od wzniesienia nad poziomem morza, ekspozycji wietrznej stoków i wysokości względnych. Roczne sumy opadów rosną więc od podnóża Tatr ku ich szczytom. Większa część obszaru Tatr Polskich otrzymuje średnio rocznie od 1200 do 1600 mm opadów. Maksimum opadów przypada na miesiąc czerwiec, zaś minimum opadów w lutym. Jednocześnie wraz z wysokością zwiększa się ilość dni z opadem śnieżnym i czas trwania pokrywy śnieżnej, która zależnie od wysokości trwa od 5 do 8 miesięcy, a jej miąższość dochodzi pod koniec zimy w wyższych partiach gór do 2 m.

Cechy morfologiczne Tatr związane z ich plejstoceniowym zlodowaczeniem sprawiają, że występują tu znaczne ilości zagłębień bezodpływowych, w których nagromadziły się wody jezior. Są to przede wszystkim **jeziora cyrkowe**, występujące na wysokości od 1500 do 1900 m, nieliczne jeziora morenowe (Smreczyński i Toporowy Staw) lub **egzaracyjno-morenowe** (Morskie Oko). W całych Tatrach występuje około 120 jezior, z czego 43 znajdują się w granicach Polski, w tym dwa największe jeziora tatrzańskie - Wielki Staw i Morskie Oko - mające każde około 34 ha powierzchni, przy czym Wielki Staw jest zarazem najgłębszym jeziorem w Tatrach (79,3 m).

Tatry są w obrębie Karpat głównym okresem występowania roślinności wysokogórskiej, a różnorodność podłoża skalnego i gleb oraz piętrowość klimatyczna wpływa na zróżnicowanie gatunkowe roślin. Występuje tu 1800 gatunków roślin naczyniowych, z tego 20 gatunków nie rośnie poza nimi nigdzie w Karpatach Zachodnich, przy czym 4 gatunki znane są tylko z Tatr. Wśród **roślin endemicznych** występują **relikty** trzeciorzędowe, do których należy ostróżka tatrzańska i skalnica tatrzańska. Występującymi relikdami plejstoceniowymi są dębik ośmiopłatkowy, zimozioł północny i wierzba zielna. Typową rośliną wapieniolubną jest popularna, chroniona szarotka i pierwiosnek łyszczak. Pospolitą rośliną łąk i hal górskich jest krokus spiski, kwitnący masowo wczesną wiosną. W lasach **regła dolnego** występują buki i jodły z domieszką innych drzew liściastych. **Regiel górny** jest prawie jednolitym drzewostanem świerkowym. W piętrze alpejskim rośnie płożąca się kosodrzewina i reliktowa, wysokopienna limba.

W tatrzańskim świecie zwierząt najbardziej typowymi przedstawicielami są świstak i kozica, żyjące głównie w piętrze alpejskim. W piętrze leśnym występują nieliczne niedźwiedzie brunatne. Z ptaków na uwagę zasługują orzeł przedni, płochacz halny, drozd obrożny, żyjące w piętrze hal i turni. W piętrze kosodrzewiny zadomowiły się świergotek górski, płochacz pokrzywnica, gajówka pierwiosnka, cierniówka i inne. Fauna płazów i gadów jest uboga i nie wykazuje

większych różnic w stosunku do fauny pozostałej części Karpat. Z gatunków górskich występują tu traszka górską, żyjąca w młakach i stawach oraz traszka karpacka i salamandra plamista, występujące w reglu dolnym Tatr.

Ze względu na unikalną w Polsce rzeźbę i występowanie rzadkich gatunków roślin i zwierząt, prawie całe Tatry weszły w skład Tatrzańskiego Parku Narodowego, połączonego z analogicznym parkiem po słowackiej stronie gór. Część Tatr zajmują rezerваты ścisłe, niedostępne dla turystów

Tatry tworząc unikalną pod względem swych cech wysokogórskich, część Karpat Zachodnich, stanowiły kolebkę polskiego i słowackiego sportu wspinaczkowego (taternictwa), narciarstwa. Popularność Tatr i Zakopanego sięga drugiej połowy XIX w., chociaż już w końcu XVIII w. zostały udokumentowane wejścia na polskie szczyty. Do popularyzacji Tatr przyczyniło się powstanie w 1873 r. Towarzystwa Tatrzańskiego i działalność Tytusa Chałubińskiego.

Obecnie ruch turystyczny jest szacowany na około 3 mln osób rocznie. Najwięcej osób przyjeżdża na kilkudniowe wycieczki indywidualne lub zbiorowe. W Tatrach Zachodnich do najczęściej odwiedzanych miejsc należą Dolina Kościeliska, a ze szczytów - Kasprowy Wierch (1985 m n.p.m.), ze względu na swoje eksponowane, usytuowanie ponad Zakopanem. W Dolinie Kościeliskiej, jednej z najpiękniejszych dolin tatrzańskich znajdują się największe dostępne dla turystów jaskinie - Mroźna i Mylna. W Tatrach Wysokich najliczniej jest odwiedzane Morskie Oko, dostępne dzięki drodze samochodowej. Ponadto, do popularnych miejsc należą Hala Gąsiennicowa i Dolina Roztoki z największymi w Polsce wodospadami (Wielka Sikława, Wodogrzmoty Mickiewicza), odwiedzanych licznie przez wycieczkowiczów i turystów. Stosunkowo rzadko jest odwiedzany najwyższy szczyt Polski - Rysy (2499 m n.p.m.) z powodu trudnego dojścia.

Wyżyna Krakowsko-Częstochowska

Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, zwana też Wyżyną Krakowską lub Jurą Krakowsko-Wieluńską oraz rzadziej Jurą Krakowską jest to wąskie pasmo wzgórz i skał górnajurajskich, ciągnące się w kierunku północny zachód - południowy wschód, wzniesione od około 300 m w okolicach **Częstochowy** do 450-500 m w części południowo-wschodniej. Jest więc lekko pochylona ku północnemu wschodowi, natomiast ku Obniżeniu Górnej Warty opada stromą, około 100 m krawędzią. Ma około 160 km długości i przeciętnie 20 km szerokości. Wyżyna wznosi się średnio 100 m, ponad otaczające ją inne regiony geograficzne, przy czym wysokości względne wzrastają na ogół w kierunku południowym. Ponad płaską powierzchnią wyżyny, wznoszą się **ostańcowe** skałki wapienne, w wielu miejscach uwieńczone ruinami zamków. Od strony południowej wyżyna poprzecinana jest licznymi uskokami, dzięki którym powstał wąski Rów Krzeszowicki i oddzielony nim Grzbiet Tenczyński. Wyżyna nie stanowi jednolitego grzbietu, czy pasma wzgórz. W jej obrębie wyróżnia się dwa krajobrazowo zróżnicowane makroregiony tj. Wyżynę Krakowsko-Częstochowską (Wyżynę Częstochowską, Wyżynę Olkuską, Rów Krzeszowicki i Grzbiet Tenczyński) oraz Wyżynę Woźnicko-Wieluńską.

Wyżyna Częstochowska położona jest pomiędzy doliną rzeki Warty pod Częstochową, na północy a obniżeniem rzek Białej Przemszy - Szreniawy, na południu. Cechą charakterystyczną krajobrazu są tu kilkudziesięciometrowe ostańce skaliste, które górują ponad płaskim poziomem wierzchwinowym. Najwyższe wzniesienia (504 m n.p.m.) osiągają skałki w pobliżu ruin **zamku** w Ogrodzieńcu.

Wyżyna Olkuska leży pomiędzy obniżeniem Białej Przemszy - Szreniawy, na północy a Rowem Krzeszowickim na południu. Większa część tego obszaru wznosi się ponad 400 m n.p.m., a najwyższa kulminacja osiąga 502 m. Duże różnica wysokości względnych (ponad 200 m), między poziomem wierzchwinowy a doliną Wisły pod **Krakowem** uwarunkowały powstanie wielu jarowych dolin: Prądnika, Raclawki, Będówki i innych. Ze względu na bogactwo **form geomorfologicznych** w Dolinie Prądnika, występowanie licznych jaskiń i różnorodność zespołów roślinnych utworzono Ojcowski Park Narodowy.

Rów Krzeszowicki odpowiada **zapadlisku tektonicznemu** o układzie równoleżnikowym, na odcinku między Trzebinią a Krakowem. Tworzy on rodzaj głębokiej, malowniczej rynny szerokości kilku kilometrów i stromych zboczach, wysokich do ponad 100 m na odcinku długości około 30 km.

Grzbiet Tenczyński stanowi fragment Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, odgraniczony Rowem Krzeszowickim od Wyżyny Olkuskiej. Grzbiet Tenczyński opada ku zapadlisku podkarpackiemu "Bramie Krakowskiej" w postaci uskoków.

O niepowtarzalnych na skalę krajową walorach Wyżyny, decyduje unikalny i zróżnicowany krajobraz ze skalistymi wzgórzami, ostańcami, malowniczymi wąwozami oraz zróżnicowana szata roślinna. W wyniku procesów krasowych, powstały tu liczne formy powierzchniowe i podziemne, szczególnie charakterystyczne dla Wyżyny, tj. przedziwnie nieraz ukształtowane skały wapienne, ostańce lub grupy skalne w postaci grzebieni, iglic, bram, dziurawców itp. Ich kształty przywołują często obraz postaci ludzi, zwierząt, przedmiotów, co znalazło swój wyraz w nadawanych im nazwach np. Jaś i Małgosia, Skrzypek, Rękawica, Diabelskie Mosty, Okiennik, Maczuga Herkulesa. Czasami skalne krajobrazy wyglądają jak zaklęte miasta. Na Wyżynie

Częstochowskiej dominują formy skalne rozmieszczone na wierzchołkach licznych pagórów. Doliny są znacznie płytsze i uboga jest sieć rzeczna. Wiele jest wzniesień będących doskonałymi punktami widokowymi, wiele pięknych, pełnych uroku zakątków. Inny jest zupełnie krajobraz Wyżyny Wieluńskiej, obejmującej najmniej wzniesiony obszar. Ostańce wapienne występują głównie w okolicach Działoszyna i Wężów. Bardziej zróżnicowany jest krajobraz w paśmie Wzgórza Raciszyńskiego, w rejonie wzgórz Opatowa i Rebielic Królewskich oraz w paśmie wzgórz Kamyka. Jej największą osobliwością przyrodniczą są przełomy Warty pod Mostowem.

Drugim, charakterystycznym elementem krajobrazu, typowym dla obszarów wapiennych są jaskinie i schrony skalne. Jest ich około 900, tj. ponad połowa znanych w Polsce. Największe ich zgrupowania znajdują się w okolicach Ojcowa, Strzegowej, Trzebniowa, Dolinie Wiercisy, Sokolich Górach oraz okolicach Działoszyna. Najgłębszymi jaskiniami Wyżyny są Studnisko (75,5 m) w Sokolich Górach, Januszkowa Szczelina (57 m) koło Rabsztyna, Szczelina Piętrowa (45 m) koło Niegowej i Wiercisa (37 m) niedaleko Potoku Złotego, zaś najdłuższymi system jaskiniowy Szachownica (ok. 1000 m) koło Działoszyna, Jaskinia Wierzchowska Górna (ok. 700 m) w Dolinie Kluczwody koło Ojcowa i Nietoperzowa (376 m) w Dolinie Będkówki w Łazach. Wśród udostępnionych do zwiedzania jaskiń, najbardziej znana jest Grota Łokietka w Ojcowie oraz Jaskinia Wierzchowska Górna. Prawie wszystkie jaskinie są objęte ochroną rezerwatową i ich piękne **formy krasowe** w postaci **stalaktytów, stalagmitów**, żeber i innych możemy tylko obserwować.

Osobliwością przyrodniczą Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, integralnie powiązaną ze zjawiskami krasowymi są wywierzyska czyli źródła krasowe oraz przełomy rzek. Wywierzyska są charakterystyczne dla południowej części Wyżyny. Z takich źródeł rozpoczynają swój bieg m.in. Prądnik w Sułoszowej, Wiercisa w Potoku Złotym i Centuria w Hukach Kankach.

Nie mniej ważnym, z przyrodniczego punktu widzenia krajobrazu tego regionu są duże obszary piaszczyste, przeważnie pochodzenia rzeczno-lodowcowego. Zajmują one większe powierzchnie na zachodnich obrzeżach Wyżyny i na sąsiadującej z nią Wyżynie Śląskiej, jak np. Pustynia Błędowska (32 km²), największy zwarty obszar piasków w południowej Polsce, zwana też "Polską Saharą" i tzw. Pustynia Starczynowska na południe od miejscowości Bukowno.

Szacę roślinną Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, wyróżnia duże zróżnicowanie i nawiązuje odpowiednio do panujących uwarunkowań geologiczno-morfologicznych i glebowo-klimatycznych. Występują tu gatunki roślin zarówno klimatu umiarkowanego, suchego i wilgotnego jak również roślinność górską i stepową, charakterystyczna dla całej Europy. Na szczególną uwagę zasługują rośliny, stanowiące **relikty** flory stepowej, które porastają nasłonecznione zbocza dolin: ostnica Jana u wylotu Doliny Sapówki w Ojcowie, perz siny, róża gallicka oraz z krzewów stepowych: wiśnia karłowata i irga czarna występujące również w Ojcowie. Dla zachowania bogactwa gatunków roślin i zwierząt w ich naturalnym środowisku oraz ocalenia w skali krajowej terenu o unikalnych walorach przyrodniczych jak i krajobrazowych, utworzono na obszarze Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej szereg rezerwatów przyrody oraz wspomniany już Ojcowski Park Narodowy i Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych o powierzchni 1039 km².

Szczególnym walorem Jury Krakowsko-Częstochowskiej, lecz o charakterze antropogenicznym są ruiny zamków warownych tzw. "Orle Gniazda", wzniesione z kamienia wapiennego na szczytach i kulminacjach wzgórz, wkomponowane przepięknie w otaczające je skały. Nazwano

je Orlimi Gniazdami, gdyż tak jak gniazda orłów były przyłączone do szczytów skał. Powstały one głównie w okresie panowania Kazimierza Wielkiego, tworząc linię zamków i strażnic obronnych na granicy państwa między Małopolską a Śląskiem, należącym wówczas do księstw czeskich. Upadek większości zamków (poza **Wawelem**, Pieskową Skałą, Będzinem i Jasną Górą) w XVII i XVIII w. spowodowany był głównie degradacją polityczną i ekonomiczną Polski, pogłębioną rozbiorami oraz najazdami szwedzkimi. Średniowieczne budowle opuszczono na rzecz wygodniejszych pałaców, stare budowle rozbierano częściowo, wykorzystując kamień do budowy dróg czy kościołów. Mimo szczątkowego stanu zachowania tych budowli, wiele z nich dostarcza niezapomnianych wrażeń i doznań. Każda z nich ma swoją historię, zarówno tę prawdziwą jak i legendarną, wiele z nich ma swojego ducha - złego pana albo "białą damę". W kontekście, tym prawdziwym jest twierdzenie, że zamki i ich ruiny są akcentem pewnego uroku, dopełniającym piękno naturalnego krajobrazu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej.

Wzdłuż linii zamków i ruin oraz wież obronnych, wytyczono niezwykle atrakcyjny szlak turystyczny "Orlich Gniazd", pozwalający poznać zabytki architektury i krajobraz Wyżyny od Krakowa do Częstochowy. Prowadzi on przez Kraków, Ojców, Olkusz, Rabsztyn, Klucze, Bydlin, Smoleń, Pilicę, Ogrodzieniec, Podlesice, Bobolice, Mirów, Ostreżnik, Potok Złoty, Olsztyn do Częstochowy. Jego przedłużeniem jest szlak Jury Wieluńskiej, wiodący przez najciekawsze miejsca i zakątki Wyżyny Woźnicko-Wieluńskiej, od Częstochowy do Wielunia.

Biecz

Miasto położone nad rzeką Ropą w obrębie Obniżenia Gorlickiego na Pogórzu Środkowobeskidzkim.

Obniżenie Gorlickie wchodzi w skład tzw. "dołów jasielsko-sanockich" jako ich człon najbardziej wysunięty na zachód. Wschodnią ich część stanowi Kotlina Łużnej o nierozczłonkowanym erozyjnie poziomie dolinnym (około 300 m n.p.m.), zaś zachodnią - Kotlina rzeki Libuszy, w której występuje poziom **terasowy** o wysokości względnej rzędu 15-20 m, zbudowany z mało odpornych warstw krośnieńskich. Od strony wschodniej Obniżenie Gorlickie oddziela od Kotliny Jasielskiej płat wysoczyzny Pogórza Jasielskiego w okolicy Biecza.

Na północ i południowo-zachód od Obniżenia Gorlickiego rozpościera się Pogórze Ciężkowickie (380-600 m n.p.m.). Teren ten charakteryzują długie i wąskie wzniesienia biegnące równolegle do siebie, o stromych zboczach i wyrównanych wysokościach, które rosną w kierunku południowo-wschodnim. Rzeźba Pogórza uwarunkowana jest budową geologiczną. Doliny biegną zgodnie z przebiegiem zespołów **fliszowych**, zbudowanych z mało odpornych skał. Grzbiety zostały pocięte przez liczne potoki, przelamujące się w sąsiednie obniżenia dolinne.

Od południa Obniżenie Gorlickie graniczy z wyraźnym progiem Beskidu Niskiego, opadającego w kierunku Pogórza Ciężkowickiego i Kotliny Jasielsko-Krośnieńskiej. Tworzy on pasma górskie o zmiennym przebiegu i różnym układzie, których kulminacje nie przekraczają 1000 m n.p.m. Wyróżnia się tu Pasma Magury Wątkowskiej na wschód od doliny Ropy i Gorlic po dolinę Wisłoki, wznoszące się bezpośrednio nad Dołami Jasielsko-Sanockimi, o przebiegu południowo-wschodnim i osiągające kulminacje 846 m n.p.m. - Magura Wątkowa oraz pasmo Magury Małastowskiej (814 m n.p.m.), biegnące od łukowato wygiętej doliny Ropy koło Grybowa po wieś Banica.

Południowo-zachodnią granicę Obniżenia Gorlickiego stanowi wyspa masyw Maślanej Góry (753 m n.p.m.), ograniczony doliną Białej od zachodu i doliną Ropy od południowo-wschodu. Ich geneza, jak i innych omawianych tu jednostek regionalnych (Pogórze Karpackie, Beskid Niski) wiąże się z geologicznym procesem silnych ruchów **tektonicznych**, jakie zaszły w starszym **trzeciorzędzie** podczas fałdowań alpejskich.

Obniżenie Gorlickie charakteryzuje się cechami klimatu podgórskiego Pogórza Karpackiego. Region ten odznacza się dużymi skokami temperatury, zmiennym natężeniem wiatrów itp. W kotlinach i obniżeniach elementy ulegają mniejszym zmianom, a doliny i kotliny śródgórskie wykazują tendencje do własnego klimatu lokalnego. Średnia roczna temperatura wynosi tu 7°C, przy średniej lipca 17,5°C, zaś stycznia wynosi -4°C. Opady są czynnikiem silnie uzależnionym od ukształtowania powierzchni. Pogórze otrzymuje w ciągu roku średnio 650-800 mm opadu, w tym zachodnia jego część, obejmująca Pogórze Ciężkowickie 650-700 mm. Rozkład opadów w roku cechuje duża nierównomierność. Najmniej opadów przypada na okres zimy (80-180 mm), najwięcej na okres letni (250-400 mm). Czas trwania pokrywy śnieżnej trwa przeciętnie od 60 do 90 dni, a na terenie Pogórza i Beskidu Niskiego wzrasta do 150 dni. Dni mroźnych jest tu 40-50, z przymrozkiem 100-150.

Obniżenie Gorlickie leży w **dorzeczu** Ropy. Ropa bierze początek ze źródła na południowo-

zachodnim stoku Jaworzynki, niedaleko wsi Blechnarka, na wysokości 735 m n.p.m. Płyńie z Beskidu Niskiego przez Obniżenie Gorlickie do Kotliny Jasielsko-Krośnieńskiej. Bieg rzeki jest bardzo malowniczy, szczególnie na odcinku przełomowym od Ujścia Gorlickiego i między Klimkówką i wsią Łosie. Poniżej przełomowego odcinka w Szymbarka wpływa ona do rozległego Obniżenia Gorlickiego, gdzie dolina rozszerza się do kilku km, zaś dno doliny do 2 km. Tworzy ona łagodne zakola aż do ujścia w Kotlinie Jasielsko-Krośnieńskiej i dalej do Wisłoki. Spadek całej rzeki wynosi 6,5‰, a maksymalna rozpiętość stanów wody wynosi 6,3 m. Głównymi dopływami prawymi są: Zdynia, Sękówka, Libuszanka, Bednarka, a lewymi: Moszczanka, Sitanka, Olszynka. Oprócz tych ważniejszych rzek i potoków istnieje na obszarze Obniżenia Gorlickiego, zwłaszcza w jego południowej części, gęsta sieć dosyć krótkich i o dużym spadku potoków i strumieni, które po okresach deszczów stają się groźnym żywiołem.

Warunki glebowe Obniżenia Gorlickiego pozostają w ścisłym związku z budową geologiczną, ukształtowaniem terenu oraz warunkami klimatycznymi i stosunkami wodnymi tego obszaru. Cechą charakterystyczną stosunków glebowych jest ich układ warstwowy, związany z naprzemianległym ułożeniem warstw piaskowca i łupku pyłowego lub ilastego, przedzielonych często materiałem zasobnym w węglan wapnia. Przewaga materiału pyłowego w utworach skalnych sprawia, że większość gleb Obniżenia Gorlickiego występuje w typie brunatnym (gleby brunatne gliniaste i pyłowe ze skał fliszowych). Ponadto dość znaczny jest udział mad górskich.

Szata roślinna i świat zwierzęcy jest istotnym elementem środowiska przyrodniczego oraz nieodzownym elementem krajobrazu kulturowego, zwłaszcza większe lub mniejsze tereny leśne. Doły Jasielsko-Sanockie i Pogórze Karpackie, porastają w niższych partiach lasy mieszane z udziałem sosny, dębu i grabu, w częściach zaś wyższych z udziałem jodły, świerka, jaworu i wiązu górskiego. Miejscami rosną lasy bukowe, a na **aluwialnych** żwirowiskach rzadko **lasy łęgowe** z udziałem wierzby, olszy czarnej i szarej, niekiedy także topoli. Rośnie tu licznie leszczyna, tarnina i głóg. Z roślin zielnych wymienić należy macierzankę. Przeważają tu zbiorowiska traw słodkich. Beskid Niski w niższych partiach pokrywają lasy mieszane z udziałem jodły i buka oraz domieszką dębu, grabu, wiązu i sosny, a w wyższych częściach lasy bukowe i jodłowe, z domieszką jaworu i rzadziej jesionu. Krajinę tę pokrywała niegdyś mieszana Puszcza Karpacka, która uległa zniszczeniu na znacznych powierzchniach. Pierwotny charakter dawnej puszczy zachowały duże kompleksy leśne w pasmach Magury Wątkowskiej oraz Bukowicy i Kamienia, w grupie Chryszczatej i Wołosania, w okolicy źródeł Wisłoki. Brak jest tu naturalnych borów świerkowych. Licznie występują tu róża polna, leszczyna, tarnina i głóg. W zespołach łąkowych przeważają zioła górskie. Beskid Niski tworzy podokrąg o cechach pośrednich, między Beskidami Zachodnimi a Beskidami Wschodnimi, o bardzo zubożałej roślinności gór i występowaniem ciepłolubnych gatunków z południa.

Elementy środowiska przyrodniczego tego regionu Pogórza Karpackiego i ich walory (piękny i zróżnicowany krajobraz, wysoka lesistość, czystość wód płynących, cechy górskiego i podgórskiego klimatu, osobliwości flory) w połączeniu z licznymi historycznymi grodami, miastami, starymi kościołami, zamkami i innymi zabytkami stanowią o jego atrakcyjności.

Biecz należy do grupy miast zabytkowych, ze względu na zachowane pierwotne założenia urbanistyczne, jak i na dużą liczbę obiektów o bardzo dużej wartości zabytkowej i artystycznej - oraz wiele innych, mówiących o bogatej przeszłości historycznej tych terenów. Na uwagę zasługuje zabytkowe budownictwo sakralne: **kościół farny** Bożego Ciała, oceniany jako

najwybitniejsza świątynia późnogotycka w Małopolsce (koniec XV-1521) z bogatym wyposażeniem wnętrza; obronna dzwonnica późnogotycka (pocz. XV w.) usytuowana w linii murów miejskich; barokowy kościół i **klasztór Reformatorów** (1645-63), przebudowywany w 1739 r.

Wśród zabytków świeckiego budownictwa i architektury są tu reprezentowane: klasycystyczny **ratusz** (z ok. 1830) budowany na zrębie gotyckim (XV-XVI w.) oraz renesansową wieżą (1569-81); fragment murów miejskich (XIV-XVI w.) wraz z basztą przybramną (sprzed 1523); gotycki **szpital Św. Ducha** (2 poł. XV w.); tzw. Dom Zbója Biecza (XV, XVI w.); drewniane domy i spichrz (1 poł. XIX w.); późnorenesansowy dom tzw. Dom Kromera (1612) i inne jeszcze obiekty.

Do atrakcji mało spotykanych w kraju, należy zaliczyć zachowanie strojów regionalnych, które można jeszcze zobaczyć podczas urządzanych we wrześniu (od 1965 r.) Dni Folkloru Pogórza. Obejmują one różnorodne imprezy, m.in. wystawy i konkursy sztuki ludowej oraz występy kapel i zespołów ludowych.

Słowiński Park Narodowy

Słowiński Park Narodowy jest drugim z kolei parkiem nadmorskim, utworzonym decyzją Rady Ministrów z 23 września 1966 r., w celu ochrony najlepiej wykształconego i zachowanego odcinka wybrzeża wydmowego wraz z charakterystyczną dla niego roślinnością i krajobrazem Pobrzeża Słowińskiego. Obejmuje on mierzeje z ruchomymi wydrami i charakterystyczną roślinnością halofitów, przybrzeżne jeziora Łebsko, Gardno, Dołgie Wielkie i Dołgie Małe, a także przyległe tereny nizinne i torfowiska. Od południa pas tych nizin ogranicza silnie rozczłonkowana krawędź wysoczyzny **plejstoceńskiej** Równiny Słupskiej, która tworzy pagórkowatą strefę dochodzącą do kilkudziesięciu metrów wysokości. Najbardziej wyróżnia się stożkowe wzniesienie Rowokół (115 m n.p.m.), z którego rozciąga się rozległy widok na nizinę, jeziora, mierzeje i morze.

Słowiński Park Narodowy zajmuje ogólną powierzchnię 8247 ha, w tym wody stanowią 9835 ha, lasy 4478 ha, bagna i torfowiska 1410 ha, wydmy ruchome 953 ha oraz 1571 ha inne użytki. Ochronie podlega odcinek wybrzeża pomiędzy miejscowościami od zachodu Rowy po Łebę na wschodzie, jeziora Łebsko, Gardno, Dołgie Wielkie i Dołgie Małe oraz przylegające lasy.

Wśród osobliwości przyrodniczych Słowińskiego Parku Narodowego unikalnymi na skalę światową są ruchome wydmy Mierzei Łebskiej i Mierzei Jeziora Gardno. Obszar ten charakteryzuje się nieustanną zmianą kształtu form wydmowych, od pojedynczych wałów i wygiętych łuków parabolicznych, po zrastające się w rozległe pola piaskowe - zwane często "Białymi Górami" - powstające w wyniku działalności transportowej i **akumulacyjnej** wiatru, przypominają krajobraz pustynny. Prędkość ich poruszania się wynosi 7-10 m rocznie, zasypują one zabagnione obniżenia i lasy, tak jak dawniej zasypywały Starą Łebę. Pod zwałami piasku na Mierzei Łebskiej znajdują się do dzisiaj fragmenty wsi Łączki, istniejącej jeszcze w XVIII w. Przesuwające się masy piasku odsłaniają niekiedy po wielu latach zasypane obiekty. Tak na przykład pomiędzy Białymi Górami i brzegiem morza znajduje się cmentarzysko drzew, wyłaniające się po przemieszczeniu wydmy. Najwyższą wędrującą wydumą jest tzw. Łączka Góra (około 42 m n.p.m.), a utrwaloną przez las - Góra Czołpińska (56 m n.p.m.), na której znajduje się latarnia morska. Wydmy Łebskie należą do najwyższych w Europie i ustępują jedynie pod względem wysokości, utrwalonym przez roślinność wydmom w regionie Landes nad Zatoką Biskajską we Francji.

Ważny element w krajobrazie Słowińskiego Parku Narodowego stanowią jeziora. Jezioro Łebsko jest typowym przykładem jeziora przybrzeżnego. Zbiornik ten odcięty mierzeją od otwartego morza, charakteryzuje duża powierzchnia (7140 ha) i bardzo mała głębokość (1,6 m). Brzegi jeziora są płaskie i zabagnione, porośnięte szerokim pasem trzciny, który utrudnia dostęp do wody, a jednocześnie stanowi schronienie dla wielu gatunków ptaków. Kontakt jeziora z morzem utrzymywany jest przez rzekę Łebę, na której podczas pogody sztormowej obserwować można tzw. cofkę to znaczy odwrócenie odpływu. Woda morska wlewa się wówczas do jeziora, którego lustro wody leży tylko o 30 cm wyżej niż poziom morza.

Podobnie jak Jezioro Łebsko, z dawnego zalewu powstało również jezioro Gardno lecz o mniejszej powierzchni (2468 ha) i jeszcze mniejszej średniej głębokości (1,3 m). Jest to drugie pod względem wielkości jezioro przybrzeżne i ósme jezioro w Polsce. Przez jezioro przepływa rzeka Łupawa, która wpada do morza w miejscowości Rowy. Na odcinku od jeziora do morza określa ona zachodnią granicę Słowińskiego Parku Narodowego. Znajdująca się na środku

jeziora wyspa ("Wyspa Kamienna") oraz znaczne powierzchnie trzcin i oczeretów w jego części północno-wschodniej, stanowią doskonałe warunki gniazdowania ptaków wodnych i błotnych.

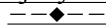
Pomiędzy jeziorami Łebsko i Gardno znajdują się dwa niewielkie jeziora, których powstanie związane jest z działalnością eoliczną wiatru: Dołgie Wielkie (146 ha) i Dołgie Małe (6,3 ha). Charakteryzujący je pas mokradeł wokół jeziora Dołgie Małe oraz rozległe płycizny porośnięte trzciną, jak również występowanie mchów i turzyc od południowej strony jeziora Dołgie Wielkie, świadczą o procesie ich zanikania.

Trzecim elementem krajobrazowym Słowińskiego Parku Narodowego są torfowiska i łąki, rozciągające się pomiędzy jeziorami, a jednocześnie stanowiące południową jego granicę. Spotykamy tu torfowiska wysokie, przejściowe i niskie. Torfowiska wysokie typu atlantyckiego oraz przejściowe z wkraczającymi krzewami i sosną występują w okolicach miejscowości Gać, Izbica i Kluki. Torfowiska zaś niskie, łąkowe - na terenach **aluwialnego** obniżenia między Łebsko i Gardno. Tereny te porastają również charakterystyczne bory bagienne.

Roślinność Słowińskiego Parku Narodowego wykazuje dużą mozaikowość zespołów roślinnych. Wiele z nich jest zbliżonych do zespołów naturalnych. Do najliczniejszych zaliczane są leśne i zaroślowe, łąkowe i murawowe oraz wydmowe i torfowe. Na plaży, ubogiej w gatunki roślin, najczęściej występuje piaskownica i wydmuchrzyca piaskowa. Między nimi rosną honkenia piaskowa, rukwiel nadmorska i lepieźnik kutnerowaty. Na wydmach najpospolitszą trawą jest piaskownica, w zagłębieniach wydmowych występują rosiczki, storczyk plamisty, widłak torfowy, bażyna, wrzos, pojedyncze brzozy i sosny. Na obu mierzejach oprócz nagich wydm, występują znaczne powierzchnie leśne. Przeważa nadmorski bór sosnowy z bażyną czarną w runie. Skład runa leśnego nadmorskich borów sosnowych jest właściwie bardzo różnorodny i uzależniony od stosunków wilgotnościowych. Spotykane są tu różne zespoły roślinne - od najsuchszych chrobotkowych, poprzez różnorodne partie boru z bażyną czarną, borówką brusznicą, wrzosem pospolitym, dalej przez partie mszyste, aż do wilgotnych siedlisk z typową rośliną zwaną bagnem pospolitym i wrzoścem bagiennym. Wśród drzew dominuje sosna zwyczajna. Pozostałe gatunki jak brzoza, świerk, buk, dąb modrzew są tu reprezentowane w mniejszych ilościach. Sosna pospolita w zależności od siedliska osiąga różne formy - od asymetrycznych, stosunkowo niskich, pniach silnie zbieżnych i gęsto ugałęzionych na terenach wydmowych po wysokie i strzeliste na żyzniejszych siedliskach.

Niepowtarzalne wartości przyrodnicze Słowińskiego Parku Narodowego, zadecydowały o zaliczeniu tego terenu w 1977 r. przez UNESCO do Światowej Sieci Rezerwatów **Biosfery**.

Żyła

utwór intruzywny powstały w rezultacie wciśnięcia się magmy w szczeliny skorupy ziemskiej.
Żyła biegnąca zgodnie z warstwowaniem skał otaczających nosi nazwę sillu, zaś niezgodnie -
dajki. W postaci żył występują liczne złoża mineralne osadzone przez krążące w skałach
roztwory (np. żyły kwarcowe i inne).

Aglomerat

(łac. *agglomeratus* - nagromadzony) - skała pochodzenia erupcyjnego (piroklastycznego) złożona z okruchów skalnych różnej wielkości i popiołu wulkanicznego, spojonych zazwyczaj lawą.

Akumulacja

(łac. *accumulatio* - nagromadzenie) - ogólne określenie wszystkich procesów gromadzenia się okruchów minerałów, szczątków roślin i zwierząt na powierzchni lądu lub basenów wodnych. W zależności od czynników fizycznych wywołujących akumulację, rozróżnia się akumulację **wodną, eoliczną, lodowcową i wulkaniczną**. Materiał nagromadzony w wyniku diagenety tworzy skały osadowe.

Akumulacja organogeniczna

minerały i skały powstałe w rezultacie czynności fizjologicznych organizmów oraz przeobrażeń ich szczątków. Należą tu krzemionkowe radiolaryty, wytworzone przez okrzemki i spongiolity, wytworzone przez gąbki, dalej wapienie, kreda, fosforyty, wreszcie kaustobiolity, czyli biolity palne (węgle, torfy, ropa naftowa, asfalt, wosk ziemny).

Aluwia

(łac. *alluvio* - nanoszenie, namulanie) - materiał składany przez wody rzek i potoków na dnie ich koryt, na zalewiskach powodziowych i u ujścia. Materiał ten w postaci rozpuszczonej, zawieszanej lub włączony po dnie, osadzany jest w miejscach, gdzie raptownie maleje zdolność transportowa płynącej wody - u wylotu dolin górskich, przed przeszkodami, głównie jednak przy ujściach rzek do morza czy jezior.

Tarasy, terasy

(z łac. terra - ziemia) - formy dna i zboczy dolin rzecznych oraz wybrzeży morskich i jezior w kształcie spłaszczeń poziomych lub lekko nachylonych ku osi doliny, występujących nad sobą stopniami. Są rezultatem niszczącej i budującej działalności wód płynących względnie falujących oraz procesów im towarzyszących. Gdy wody te erodują albo podcinają podłoże, rozszerzają wcięcie, a później wcinają się ponownie głębiej - tworzą się **tarasy erozyjne** (rieczne); gdy poziom wód opada - **abrazyjne** (morskie, jeziorne); gdy zachodzi nagromadzenie materiału przez rzekę do pewnej wysokości, a następnie wcięcie się rzeki w ten materiał - powstają **tarasy akumulacyjne**.

Amplituda

(łac. *amplitudo* - rozległość) w klimatologii, hydrologii - różnica między skrajnymi (minimalnymi i maksymalnymi) wartościami liczb charakteryzujących przebieg danego zjawiska (np. temperatury, ciśnienia atmosferycznego, opadu itp.) w odniesieniu do jakiegoś okresu, np. doby, miesiąca, kwartału, roku. Pojęcie amplituda może się też odnosić do wahań wartości średnich (np. średnich temperatur miesięcznych w ciągu określonego, lub przeciętnego, roku).

Andezyt

skała magmowa, wulkaniczna lub intruzyjna, o strukturze porfirowej, zbudowana z plagioklazu, augitu lub amfibolu, barwy szarej. Prakryształy amfiboli, plagioklazów, piroksenów i biotyty są w cieście na pół szklistym, bywają z ciastem skrytokrystalicznym. W Polsce tworzy duże intruzje wśród skał osadowych w Pieninach; eksploatowany jako kamień budowlany i dekoracyjny.

Antyklinorium

(grec. *anti* - przeciw i *orium* - zbiór) - większe zgrupowanie fałdów pojedynczych lub złożonych, tj. siodła i **łęków**, wydźwignięte w całości antyklinalnie, tj. tworzące złożoną antyklinę.

Biosfera

(grec. *bios* - życie i *spháira* - kula) - nieciągła powłoka kuli ziemskiej, którą stanowi świat organiczny; bądź strefa występowania istot żyjących na Ziemi. Zasięgiem swym obejmuje część zewnętrznej warstwy litosfery, hydrosferę i troposferę. W troposferze żywe organizmy (ptaki, owady) występują najliczniej do wysokości 50 m., choć można je spotkać do wys. 4000 m., a przetrwalnikowe formy bakterii nawet do wysokości 15 km. W hydrosferze występowanie organizmów zależy od ilości docierającego w głąb wody światła słonecznego. Litosferę zamieszkują liczne organizmy naziemne i glebowe, które występują do głębokości 3 m. (choć bakterie spotykano w pokładach węgla nawet na głębokości 1 km).

Bór świeży

typ siedliskowy lasu obszarów nizinnych. Zajmuje siedliska ubogie, świeże. Występuje na glebach bielcowych właściwych, niekiedy bielicach, przeważnie żelazistych, z butwiną typową lub włóknistą. Runo - gatunki różnicujące: borówka czarna, gajnik lśniący, pszeniec zwyczajny, widłoząb falisty, pomocnik baldaszkowy, widłak goździsty, kosmatka owłosiona. Drzewostan - gatunek panujący: sosna; gatunki domieszkowe: pojedynczo brzoza, świerk; gatunki podszytowe: jałowiec, pojedynczo kruszyna, leszczyna, jarzab, dąb.

Ciek wodny, ciek krasowy

woda w naturalny sposób spływająca stale, okresowo lub chwilowo w wyraźnym korycie po powierzchni terenu lub podziemnie jaskiniowymi korytarzami. Ciekami jest każdy strumień, rzeka. Proces doprowadzający do powstania zarówno form powierzchniowych, jak i podziemnych nosi nazwę krasowienia. Rezultatem jego jest osobliwe odwodnienie krasowe (wody krasowe, cieki krasowe, ponik, ponor, wywierzysko) i rzeźba krasowa.

Czwartorzęd

najmłodszy okres ery kenozoicznej, który rozpoczął się po **trzeciorzędzie** ok. 1 mln. lat temu. Czwartorzęd obejmuje dwie epoki geologiczne: **plejstocen**, czyli okres wielkich zlodowaceń i przedzielających je interglacjałów, i **holocen**, czyli okres kształtowania się dzisiejszych warunków geograficznych po stopnieniu ostatnich wielkich lądolodów na półkuli północnej.

Dacyt

skała wulkaniczna, składająca się głównie z plagioklazów, z kwarcem, biotytem i amfibolem, o barwie szarej i strukturze mikrokryształicznej lub porfirowej. Obecność kwarcu różni dacyt od znacznie częstszych **andezytów**.

Dajka

żyła w kształcie płyty niezgodna względem struktury otoczenia (zwłaszcza przecinająca uławicenie). Zazwyczaj utworzona ze skały magmowej.

Dendrologia

drzewoznawstwo, nauka o drzewach i krzewach, dział botaniki. Obok zagadnień teoretycznych dendrologia zajmuje się wprowadzaniem do upraw obcych gatunków roślin, ich aklimatyzacją. Dendrologia rozwija się w specjalnych ośrodkach badawczych i arboretach, np. w Kórniku, Rogowie, **Gołuchowie**. Badania dendrologiczne mają istotne znaczenie dla leśnictwa, architektury krajobrazu, sadownictwa.

Denudacja

(łac. *denudatio* - obnażenie), degradacja, procesy denudacyjne - procesy niszczące powodujące wyrównywanie i stopniowe obniżanie powierzchni Ziemi. Obejmuje: witrzenie, **erozję**, ruchy masowe i przemieszczanie **zwietrzeliny** z obszarów wyższych ku niższym. Na obszarach pokrytych zwietrzeliną denudacja zmierza do obnażania podłoża skalnego. Przebieg i tempo procesów denudacyjnych zależą od klimatu.

Depresja

(łac. *depressio* - wgłębienie, obniżenie) -

1. W szerokim znaczeniu - każde obniżenie powierzchni Ziemi w stosunku do otaczających wyższych partii;
2. W ścisłym znaczeniu - obszar położony poniżej poziomu oceanu;
3. **Depresja tektoniczna - zapadlisko** lub ugięcie w skorupie ziemskiej, powstałe wskutek ruchów **tektonicznych**, całkowicie lub częściowo wypełnionych osadami.

Dewon

czwarty okres ery paleozoicznej - około 390 do 330 mln lat temu. Również odpowiadający temu okresowi system skał. Najczęściej spotykanymi skałami z tego okresu są czerwone piaskowce, łupki i wapień.

Dioryt

skała krystaliczna głębinowa przeważnie ciemnozielonkawego koloru i średnioziarnista, złożona głównie z ziarn szarego skalenia oraz błyszczącego czarnozielonkawego amfibolitu. Tworzy żyły i pnie, głównie w brzeżnych partiach masywów granitowych. Używany bywa jako kamień budowlany.

Dolomit

minerał, skała, węglan wapnia i magnezu. Powstaje przez wzbogacenie się wapieni w węglan magnezu. Kolor biały, piaskowożółty, szary, brunatny, jest nieco twardszy od wapienia, mniej podlega procesom krasowym. Wietrzejąc tworzy malownicze skałki. Dolomity używane są w budownictwie, do wyrobu materiałów ogniotrwałych, jako surowce magnezu, a także jako topniki w hutnictwie.

Dorzecze

obszar, z którego wody spływają do danego systemu rzecznego. Ogranicza go **dział wodny** główny. Dział wodny składa się z reguły z szeregu zlewni: zlewni górnego biegu rzeki głównej, zlewni kolejnych dopływów pierwszego rzędu i zlewni odcinków rzeki głównej położonych między ujściami tych dopływów.

Borealne elementy flory

roślinność strefy klimatu borealego, klimatu umiarkowanie chłodnego, w którym normalne miesięczne temperatury powyżej 10°C występują najwyżej w ciągu trzech miesięcy. Klimat borealny nie sprzyja rozwojowi lasów mieszanych czy liściastych; jest to klimat tajgi - lasów iglastych.

Endemity

(grec. *endemos* - tubylczy, krajowy), endemiczne gatunki (w biogeografii) - rośliny lub zwierzęta występujące wyłącznie na małych ograniczonych terenach. Należą do nich głównie gatunki bardzo stare, których zasięg został ograniczony przez silne zmiany warunków ekologicznych (**relikt**).

Eocen

lub paleogen - starszy podokres **trzeciorzędu**, od 65 do 26 mln lat temu. Obejmuje trzy epoki: paleocen, eocen i **oligocen**.

Eolit

formy, osady (grec. *Aiolos* - *Eol*, bóg wiatrów) - formy ukształtowania terenu i materiały osadzone przez wiatry (wydmy, barchany, grzyby skalne, misy deflacyjne, **less**).

Erozja

(łac. *eródere* - ogryzać) - proces żłobienia, rozmywania powierzchni Ziemi przez wody płynące, a w szerszym znaczeniu - mechanicznego niszczenia i drażenia, a także i chemicznego rozpuszczania skał i gleb w połączeniu z usuwaniem niszczonego materiału siłą transportową wody, a także lodowców, wiatru, fal morskich.

Laramijska faza

pierwsza faza potężnego cyklu orogenezy alpejskiej w okresie **kredy**.

Fitocenozy leśne

biocenozy leśne - zespół organizmów roślinnych i zwierzęcych wyróżniający się zwarcie rosnącymi drzewami; w wyniku rozwoju osiągnął taki stopień zgodności ze środowiskiem i wewnętrznej organizacji, że zapewnia mu możliwość samoregulacji i względną trwałość. Cechy te pozwalają odróżnić biocenozy leśne od parków, plantacji drzew, zadrzewień śródpolnych lub przydrożnych.

Fitogeografia

(grec. *phytón* - roślina, *gē* - Ziemia, *gráphō* - piszę), geografia roślin, zwana również geobotaniką - nauka zajmująca się badaniem świata roślinnego w najszerszych ramach jego zależności od warunków życia na Ziemi, wyjaśnianiem przyczyn powodujących obecne rozmieszczenie na Ziemi poszczególnych gatunków roślin, jak również naturalnych skupień gatunków, czyli zbiorowisk roślinnych.

Flisz

seria osadów morskich sięgająca kilku kilometrów, złożona z naprzemianległych warstw piaskowców (nieraz **zlepieńców**) i łupków ilastych bądź **marglistych**, charakteryzująca się małą na ogół zawartością skamielin. Powstanie fliszu wiąże się m.in. z wypiętrzaniem się Karpat i wschodnich Alp w górnej **kredzie** i dolnym **trzeciorzędzie**. W trakcie tego wypiętrzania zachodził równocześnie proces niszczenia gór i osadzania w otaczającym morzu produktów tego procesu. Flisz tworzył się zwykle w pierwszej fazie wynurzania się łańcucha górskiego, następnie bywał intensywnie pofałdowany i wypiętrzony.

Fluwialny

(łac. *fluvius* - rzeka) - rzeczny. Mogą to być warstwowe piaski i żwiry stanowiące osady wód płynących.

Fluwioglacjalny

(łac. *fluvius* - rzeka, *glacialis* - lodowcowy) - wodnolodowcowy. Warstwowane piaski i żwiry stanowiące osady wód pochodzących z topnienia lodowców lub lądolodu. Mogą stanowić przewarstwienia między ławicami moren dennych (piaski międzymorenowe), lub też grube serie osadów zalegające przed frontem **moren czołowych (sandry)**.

Formy krasowe

zjawiska i procesy występujące na obszarach zbudowanych ze skał rozpuszczalnych, przede wszystkim z wapieni, a także - w nieco innych postaciach - z **dolomitów**, kredy, gipsu i soli. Polegają one na: rozpuszczaniu i wymywaniu tych skał przez wody opadowe zawierające dwutlenek węgla; drażeniu w skałach wzdłuż szczelin kanałów, pieczar, jaskiń, kominów itp.; wytrącaniu niektórych węglanów wapnia i osadzaniu ich w jaskiniach i wylotach źródeł w postaci nacieków; tworzeniu na powierzchni charakterystycznych form /bądź drobnych/, jak rowki, leje, uwały, **polja** i in. Proces doprowadzający do powstania zarówno form powierzchniowych, jak i przewodów podziemnych nosi nazwę krasowienia.

Forpoczty flory

wysunięte stanowisko pewnych gatunków roślin.

Fyllity

(grec. *phýllon* - liść) - drobnoziarniste łupkowane skały metamorficzne, barwy przeważnie szarej lub szarozielonej, złożone głównie z kryształków kwarcu, białej miki i chlorytu.

Gabro

ziarnista skała głębinowa o ciemnej barwie. Składa się z wapniowych skaleni oraz piroksenów, którym towarzyszą oliwiny, amfibole, błyszcząca mika i magnetyt.

Kserotermiczne gatunki, kserofity

(grec. *ksērós* - suchy, *phílein* -roślina) - suchorost, roślina przystosowana do suszy.

Formy rzeźby, formy geomorfologiczne

każdy element powierzchni Ziemi o charakterystycznych cechach i powstały w określony sposób, zarówno rozległy (np. równina, wyżyna, góra), jak niewielki (np. dolina, wąwóz, wydma). Opisz, klasyfikację, genezę, wiekiem i ewolucją pojedynczych form rzeźby i ich zespołów, a także uzależnieniem od budowy i historii geologicznej terenu zajmuje się geomorfologia - nauka na pograniczu geografii i geologii.

Gleby murszowe, mursze

typ gleby powstałej z torfowisk przez obniżenie poziomu wody gruntowej, występujące w dolinach rzecznych, obniżeniach pojeziornych.

Gleby alkaliczne

gleby mające związek z alkaliami (ar. *al.-kali* - potaż) - wodorotlenkami metali z grupy potasowców.

Gleby aluwialne, mady rzeczne

gleby hydrogeniczne, występujące w dolinach rzecznych na **terasach** zalewowych i nadzalewowych. Powstają z warstwowanych osadów rzecznych mineralnych i organicznych o zróżnicowanym uziarnieniu, składzie mineralnym i chemicznym.

Gleby bielcowe

bielica - jasnoszara krzemionkowa gleba powstaje w wyniku rozpuszczającej i ługującej działalności wód wsiąkowych, które wraz z kwasami próchnicznymi unoszą w głąb - w postaci koloidalnej - związki żelaza i glinu. Skutkiem tych procesów jest słabo rozwinięty kwaśny poziom próchniczny, wyraźny poziom wymywania, niemal zupełnie biały, następnie wyraźny poziom wymywania najczęściej w postaci rudawca, a nierzadko również poziom glejowy. Występują na dużych obszarach nizin, szczególnie na równinach **sandrowych** i w górach - w piętrach **regła dolnego, górnego** i kosodrzewiny.

Gleba darniowa

darń, darnina - gęsty zwarty splot czynnych i zmarłych korzeni i pędów traw i ziół wraz z oplecioną przez nie ziemią; powierzchniowa warstwa gleb łąk, pastwisk i stepów, także runo leśne. Charakterystyczna formacja stref **glebowych biellicowej** i czarnoziemnej.

=

Gleby inicjalne luźne

gleby początkowego stadium rozwojowego (gleby surowe), utworzone z luźnych bezwęglanowych skał osadowych, najczęściej piasków wydmych, w terenach górskich zazwyczaj z kwarcowo-krzemianowych zwałów piargów. Powstają zazwyczaj na obszarach wylesionych, zdewastowanych przez wypas lub niewłaściwą uprawę roli.

Gleby inicjalne skaliste

gleby początkowego stadium rozwojowego (gleby surowe); występują na niewielkich obszarach zazwyczaj powyżej górnej granicy roślinności oraz na bardzo stromych zboczach. Powstają z gruboodłamkowych **zwietrzelin** skał bezwęglanowych.

Gleby poligonalne

gleba wytworzona w klimacie tundrowym przy współdziałaniu roślinności krzewinkowej, porostowej i mszarnej. Odznaczają się w poziomie próchnicznym nie rozłożoną próchnicą, słabo zaznaczonym poziomem wymywania lub jego brakiem i poziomem glejowym, położonym zwykle na wiecznej marzłoci. Gleby podlegają ruchom pod wpływem zamarzania i odmarzania, pęcznieniu i kurczeniu się wskutek zmian w uwilgoceniu, co prowadzi do wytworzenia się kamienistej sieci i wielobocznego pęknięcia.

Gleby szkieletowe

gleba o dużej zawartości cząstek szkieletowych.

Gnejs

skała metamorficzna szarej barwy, o składnikach ułożonych kierunkowo. Zbudowana jest z kwarcu, skaleni i łuszczków, czasem także amfiboli. Powstaje z przeobrażenia granitów lub skał ilasto-piaszczystych w wysokiej temperaturze i ciśnieniu. Zachowują ogólny skład mineralny skał, od których pochodzą, z udziałem minerałów utworzonych w procesie przeobrażania - jak granat, turmalin i in.

Gołoborze

rumowisko skalne na zboczu górkim w postaci ciągłego płaszcza kanciastych bloków skalnych, przemieszczone poza wychodnię skały macierzystej. Powstaje w wyniku rozpadu skał (wietrzenia) pod wpływem czynników atmosferycznych i ruchów grawitacyjnych na stoku. Występują w umiarkowanych i wysokich szerokościach geograficznych, a także w różnie położonych obszarach klimatu wysokogórskiego.

Hercynidy

system orogeniczny (górski) powstały w czasie fałdowań trwających od karbonu do permu w erze paleozoicznej. W czasie tym powstał wielki łańcuch górski ciągnący się przez Irlandię, południową Anglię, Bretanię, francuski Masyw Centralny, Reńskie Góry łupkowe, Masyw Czeski, Sudety i Góry Świętokrzyskie.

Holocen

(grec. *hólos* - całkowity, pełny; *kainós* - nowy) - epoka i oddział w podziale stratygraficznym. Rozpoczął się 10 tys. lat temu, trwa obecnie. Za jego początek przyjmowane jest ustąpienie lodowców ostatniego zlodowacenia z terenów niżowych.

Hydrografia

(grec. *hýdör* - woda, *gráphein* - pisanie) - dział geografii fizycznej; nauka zajmująca się badaniem i charakterystyką wód na Ziemi jako elementu środowiska geograficznego, w nawiązaniu i do innych elementów tegoż środowiska.

Hydrofity

(grec. *hýdör* - woda, *phytón* - roślina) - rośliny przystosowane do życia w wodzie, zakorzenione w dnie lub pływające swobodnie po jej powierzchni.

Iły warstwowe

osadowa skała ilasta, wyraźnie warstwowana, składająca się na przemian z warstw jaśniejszych o grubszym uziarnieniu wiosennym, oraz warstewek ciemniejszych, o drobniejszym ziarnie. Powstała ona w wielkich rozlewiskach (zastoiskach) tworzących się przed krawędzią topniejącego lądolodu.

Erozja gleb

proces zmywania, złobienia, zwiewania wierzchnich warstw gleby przez wodę lub wiatr. Erozja gleby powoduje zubożenie gleby przez pozbawienie składników pokarmowych, a przy dużym nasileniu - do zmycia gleby i zmian w ukształtowaniu terenu. Powstaniu erozji gleby sprzyjają m.in.: nadmierne wyřęby lasu, niszczenie trawiastej pokrywy gleby przez intensywne wypasy, nieprawidłowe zagospodarowanie rolnicze, niszczenie roślinności przez emisje przemysłowe.

Izotermy

linia na mapie łącząca punkty o jednakowej temperaturze powietrza rzeczywistej bądź zredukowanej do poziomu morza. Dla charakterystyki warunków termicznych danego terenu podaje się zwykle mapę izoterm miesiąca najcieplejszego i najzimniejszego oraz roczną.

Jeziro cyrkowe

nieduże, głębokie jezioro o prawie kolistym zarysie, zajmujące dno cyrku lodowcowego. Często nie ma wyraźnego dopływu, ponieważ jest zasilane przez wody opadowe i roztopowe. Jezioro cyrkowe jest podparte przez rygiel skalny lub **morenę czołową**.

Jezioro egzaracyjno-morenowe

jezioro utworzone po ustąpieniu lodowca z jakiegoś obszaru (np. w interglacjale, **holocenie**) w obniżeniach powierzchni polodowcowej oraz zatamowania odpływu wód przez osady **moreny czołowej** lub moreny bocznej.

Jeziro krasowe

obniżenie pochodzenia krasowego wypełnione wodą. Tworzy się w wyniku okresowego lub stałego podniesienia się zwierciadła wód podziemnych, niedostatecznego odwodnienia polja lub wyścielenia leja krasowego osadami nieprzepuszczalnymi.

Jezioro osuwiskowe

jezioro zaporowe utworzone wskutek zatamowania doliny rzecznej przez osuwisko lub nieduże jezioro w zagłębieniu powierzchni osadów osuwiskowych.

Jezioro polodowcowe

jezioro utworzone po ustąpieniu lodowca z jakiegoś obszaru. Jego misa powstała w wyniku erozyjnej lub **akumulacyjnej** działalności lodowca.

Jura

środkowy okres ery **mezozoicznej**. Rozpoczął się około 180 mln lat temu i trwał mniej więcej 45 milionów lat. Dzieli się na 3 epoki: lias, dogger, malm, zwane też jurą czarną, brunatną, białą ze względu na charakterystyczną barwę osadów. Najważniejszymi skamieniałościami z tego okresu są amonity, a także nowa grupa zwierząt morskich belemity.

Kanion

głęboka i stromościenna odmiana jaru. Występuje w obszarach suchych i półsuchych o budowie płytowej, gdzie prędkość wcinania rzek znacznie przewyższa prędkość wietrzenia i procesów zboczowych. Na stromych zboczach kanionu występują tarasy denudacyjne, związane z wychodniami skał na przemian o dużej i małej odporności.

Kaolin

biała lub żółtawa, miękka skała, złożona głównie z minerału kaolinitu (ilaste minerały). Powstaje w wyniku wietrzenia lub hydrotermalnego rozkładu skał magmowych i metamorficznych bogatych w skalenie. Używany jest do wyrobu porcelany, fajansu, wszelkiego rodzaju papieru, jako materiał izolacyjny, do wyrobu farb.

Kemy

garb, pagórek lub stoliwo o wysokości od kilku do kilkudziesięciu metrów i średnicy do kilkuset metrów, o stromych zboczach. Powstaje w obrębie lodowca lub lodu martwego w szczelinie lodowcowej bądź między sąsiednimi lobami i płatami lodowymi, z osadzonych tam mułków lub utworów piaszczysto-żwirowych.

Klif

faleza, urwisko brzegowe - stroma, nieraz pionowa ściana brzegu morskiego lub jeziornego, utworzona w wyniku abrazji u jej podstawy - na styku z **platformą abrazyjną**.

Kotlina korazyjna

obniżenie morfologiczne otoczone zewsząd wzniesieniami, wykazujące dośrodkowy układ uchodzących do niego dolin, powstałe w wyniku mechanicznego niszczenia powierzchni zwięzłych skał przez piasek niesiony wiatrem. Nawet drobne różnice w odporności skał powodują różne tempo korazji, co prowadzi do tworzenia się niekiedy fantastycznych form krajobrazowych, częstych zwłaszcza wśród skalistych wzgórz na obszarach pustynnych.

Kreda

najmłodszy okres ery paleozoicznej. Zaczął się około 135 milionów lat temu i trwał 65 milionów lat. Dzieli się na kredę dolną i kredę górną.

Miękki, jasny wapień zbudowany głównie z wapiennych szczątków drobnych zwierząt oraz glonów, spojonych wapiennym szlamem. Używany w budownictwie, a także w przemyśle materiałów budowlanych, papierniczym i chemicznym.

Lakolit (lakkolit)

intruzja subwulkaniczna, w planie mniej więcej kolistą, w przekroju o kształcie bochenka lub grzyba, powstająca wskutek uniesienia warstw nadkładu i wskutek tego będąca intruzją zgodną o mniej więcej płaskim spągu oraz kopulastym stropie. Od spodu zazwyczaj dochodzi żyła, będąca pozostałością dopływu magmy z ogniska magmatycznego.

Lasy łąkowe

typ siedliskowy lasu obszarów nizinnych. Zajmuje siedliska żyzne i bardzo żyzne, okresowo zalewane lub podtapiane, o dużych wahaniami poziomu wody gruntowej w ciągu roku. Występują na mdach brunatnych lub czarnoziemnych z próchnicą typową lub **murszowatą**. Gleby te wytworzone są przeważnie z mąd średnich i ciężkich, średnio głębokich lub głębokich; są to gliny pylaste, łąy, utwory pyłowe, często na piaskach. Runo - gatunki różnicujące: bluszcz kurdybanek, mózga trzciniowata, nawłóć późna, ziarnopłon wiosenny. Drzewostan - gatunki panujące i współpanujące: dąb, jesion; gatunki domieszkowe: wiąz, lipa, klon, jawor, topola, olcha, grab, brzoza, wierzba; gatunki podszytowe: dziki bez, głóg, trzmielina, dereń, leszczyna, kruszyna, porzeczka czarna, czeremcha, tarnina, wierzby krzewiaste.

Less

skała osadowa o żółtawej barwie, porowata, dająca się łatwo rozetrzeć w palcach na pył. Składa się głównie z pyłu kwarcowego i węgla wapnia. Powstaje z osadzania pyłów mineralnych niesionych przez wiatry.

Limonit

mieszanina drobnokrystalicznych i bezpostaciowych wodorotlenków żelaza (m.in. getytu). Barwę ma ciemnobrunatną, rdzawą, żółtawą. Występuje w postaci bezkształtnych nacieków i skupień, czasem o nerkowatych formach. Limonit tworzy się na powierzchni ziemi w wyniku chemicznego wietrzenia minerałów zawierających żelazo. Występuje jako spoiwo niektórych skał osadowych, a w większych skupieniach tworzy złoża rud, powstające w bagnach i na dnie niektórych jezior (tzw. rudy **darniowe**). Jest rudą żelaza.

Mady rzeczne

gleby hydrogeniczne, **aluwialne**, występujące w dolinach rzecznych na **terasach** zalewowych i nadzalewowych. Powstają z warstwowych osadów rzecznych mineralnych i organicznych o zróżnicowanym uziarnieniu, składzie mineralnym i chemicznym.

Margiel

skała osadowa pochodzenia przeważnie morskiego (także bagiennego - margiel łąkowy) złożona z mieszaniny wapienia i materiału ilastego w różnych proporcjach. Nazwę margiel stosuje się również do silnie wapnistych glin zwałowych.

Meander

zakole rzeki - pętlowato wygięty odcinek rzeki zawarty między jej dwoma zakrętami o tym samym kierunku (dwoma prawymi lub dwoma lewymi). Meandry tworzą się najczęściej w rzekach nizinnych o małym spadku koryta wskutek **erozji** bocznej.

Mezozoik

era (grupa) stratygraficzna rozpoczęła się 225 milionów lat temu i trwała 155 milionów lat. Dzieli się na 3 okresy: trias, jurę, kredę. Do szczytowego rozwoju dochodzą gady, żyjące na lądzie, w wodzie i powietrzu. Rozwijają się amonity, których wiele rodzajów i gatunków stanowi formy przewodnie. Pojawiają się pierwsze ssaki i ptaki. Wśród skał powstałych w tej erze przeważają margle i wapień.

Miocen

(grec. *meíon* - mniejszy, *kainós* - nowy), starsza podepoka **neogenu**, trwająca od 23 do 5 mln lat temu.

Monoklina

zajmujący rozległy obszar zespół warstw leżących na sobie w następstwie normalnym, nachylonych w jedną stronę i pod mniej więcej tym samym, niewielkim kątem.

Monokultura

uprawianie roślin tego samego gatunku przez wiele kolejnych lat na tym samym obszarze. Powoduje jednostronne wyczerpanie (zmęczenie) gleby, zwiększone występowanie określonych chorób roślin, szkodliwych owadów, chwastów. Termin zasadniczo rolniczy, w leśnictwie bywa niewłaściwie stosowany jako określenie drzewostanu jednogatunkowego.

Morena czołowa

końcowa - wzgórze lub ciąg wzgórz powstających wzdłuż czoła lodowca w okresie jego stagnacji w wyniku wyciśnięcia lub pchnięcia materiału podłoża bądź **akumulacji** materiału transportowanego wewnątrz oraz w stropie lodowca, a także materiału moreny powierzchniowej.

Morze Panońskie

mioceni basen sedymentacyjny przedpola Alp i Karpat związany z Oceanem Tetydy.

Neogen

(grec. *néos* - nowy, *génos* - ród, pochodzenie), młodsza epoka **trzeciorzędu**, trwająca od 23 do 2 mln lat temu, dzieląca się na podokresy: paleocen, **ecen** i **oligocen**.

Sarmat

mioceni piętro stratygraficzne w strefie śródziemnomorskiej.

Oligocen

(grec. *oligos* - nieliczny, mały; *kainós* - nowy), podepoka najmłodsza w **paleogenie**, trwająca od 38 do 23 mln lat temu.

Ols

typ siedliskowy lasu obszarów nizinnych. Zajmuje siedliska żyzne, bagienne, z bardzo płytką lub płytką wodą gruntową o odczynie słabo kwaśnym do obojętnego. Występuje na glebach
wytworzonych z torfowisk niskich. Runo - gatunki różnicujące: wiazówka błotna, psianka
słodkogórz, knieć błotna, pępawa błotna, ostrożeń warzywny, turzyca zastrzona, błotna i
długokłosa, kosaciec żółty, karbieniec pospolity, turzyca pospolita, ostrożeń błotny. Drzewostan -
gatunek panujący: olsza; gatunki domieszkowe: jesion, brzoza, świerk.

Opoka

wapień o białej lub kremowej barwie, lekki, porowaty, zawierający obficie krzemionkę skrytokrystaliczną lub bezpostaciową.

Orogeneza hercyńska

(grec. *óros* - góra, *génésis* - pochodzenie) - proces wielkich deformacji powierzchni Ziemi zachodzący w obszarach geosynklinalnych, działający zwykle na znacznych przestrzeniach. Powoduje pofałdowanie osadów i wypiętrzenie ich w postaci gór fałdowych. W przypadku skał mniej plastycznych powoduje powstanie uskoków, pęknięć itp. **Orogeneza hercyńska, orogeneza warscyjska** - wielkie ruchy górotwórcze, które odbywały się w karbonie. Orogeneza hercyńska składała się z poszczególnych faz, które nie odbywały się na całej kuli ziemskiej równocześnie. W czasie tym powstał wielki łańcuch górski ciągnący się przez Irlandię, południową Anglię, Bretanię, francuski Masyw Centralny, Reńskie Góry Łupkowe, Masyw Czeski, Sudety i Góry Świętokrzyskie.

Ostaniec

ostaniec denudacyjny - izolowane wzniesienie będące pozostałością skały lub kompleksu skalnego, który w sąsiedztwie został usunięty przez **denudację**. Góra świadek.

Ostaniec deflacyjny

ostaniec utworzony w wyniku nierównomiernego wywiewania pokrywy piaszczystej lub lessowej; ma strome zbocza i płaski wierzchołek.

Oz

wydłużony, wąski, zwykle kręty wał lub ciąg wzgórz o stromych zboczach i falistej linii grzbietowej. Zbudowany jest z piasków i żwirów **fluwioglacjalnych** osadzonych przez wody płynące w szczelinie lub w tunelu w lodowcu. Ogólny kierunek ozów jest na ogół zgodny z kierunkiem ruchu mas lodowych.

Płaszczyzna

masy skał wypchnięte z pierwotnego położenia pod wpływem silnych nacisków bocznych i przesunięte czasem na znaczną odległość, przy czym nasunięte na inne utwory lub na tę samą masę skał, która podczas ruchów górotwórczych pozostała na miejscu. Odległość, na jaką płaszczyzny zostają przesunięte, sięga czasem wielu kilometrów. Podczas tak znacznych ruchów płaszczyzna ulega z reguły skomplikowanemu pofałdowaniu, tworząc szereg mniejszych fałdów.

Płaszczyzna reglowa

charakterystyczna forma **tektoniczna** występująca w budowie geologicznej **Tatr**.

Terra rossa

skała ilasta o brunatnej lub czerwonej barwie, składająca się głównie z wodorotlenków glinu i żelaza. Wypełnia zagłębienia na powierzchni wapieni lub **dolomitów**. Powstaje z nagromadzenia drobnych zanieczyszczeń ze skał wapiennych, które zostały już rozpuszczone. Występuje szczególnie często w krajach klimatu śródziemnomorskiego.

Paleozoik

paleozoiczna era. Rozpoczęła się około 600 milionów lat temu i trwała około 375 milionów lat. Dzieli się na 6 okresów: kambr, ordowik, sylur, dewon, karbon i perm. Ma bujny i charakterystyczny świat organiczny. Wiele typów zwierząt żyje tylko w tej erze i pod koniec jej wymiera. Szczególnie charakterystyczne są trylobity i graptolity. Paleozoiczna era jest okresem licznych i silnych ruchów górotwórczych (orogeneza kaledońska i orogeneza hercyńska), które przebudowały m.in. Sudety i Góry Świętokrzyskie.

Peneplena

prawie równia, zrównanie końcowe - rozległa, lekko falista powierzchnia zrównania utworzona w wyniku peneplenizacji. Ma łagodne wyniosłości **wododziałowe** opadające ku szerokim dolinom rzecznych wyścielonym **aluwiami** i osadami zboczowymi.

Periodyczne źródła

okresowe źródła. Źródło - naturalny, samoczynny i skoncentrowany wypływ wód podziemnych na powierzchni terenu lub pod wodą.

Perm

okres ostatni w erze **paleozoicznej**, trwający od 280 do 225 mln lat temu, dzieli się na perm dolny oraz perm górny.

Petrografia

nauka badająca skały, ich cechy fizyczne i chemiczne, skład mineralny, sposób powstania i występowania.

Piaski glacjofluwialne

(łac. *glacies* - lód, *fluvius* - rzeka) - piaski **wodnolodowcowe**.

Piaski glaukonitowe

piaski z udziałem glaukonitu. Glaukonit - minerał, uwodniony glinokrzemian potasu, żelaza, magnezu, glinu. Tworzy drobne okrągławe ziarenka, zielone lub zielonkawe; miękki, występuje w piaskach, piaskowcach, wapieniach, mułach morskich, nadając im zielonawy kolor.

Platforma abrazyjna

brzegowa, powierzchnia abrazyjna, równina abrazyjna, **taras** abrazyjny - wyrównana i wygładzona powierzchnia łagodnie nachylona w kierunku morza i zalana w znacznej części wodą; powstaje w wyniku abrazyji u podnóża niszczonego **klifu**, na ogół w skałach twardych.

Plejstocen

starsza epoka **czwartorzędu**, niegdyś zwana dyluwium, trwająca od 2 mln do 10 tys. lat temu.

Pliocen

ostatnia podepoka **neogenu**, trwająca od 45 do 2 ml lat temu.

Poldery

obszary nadmorskie najbardziej znane z pobraży Morza Północnego, zabezpieczone od zalania przez wody morskie drogą obwałowania przy częściowym wyzyskaniu naturalnych wałów wydmowych oraz rozcięcia systemem kanałów osuszających i odpompowania z nich wody.

Polje

rozległe, zwykle o powierzchni od jednego do kilkunastu km² obniżenie bezodpływowe na obszarze krasowym, o stromych zboczach i prawie płaskim dnie. Bywa okresowo lub stale zalane wodą krasową. Polje jest na ogół odwadniane ponorami.

Porfiroid

skała o strukturze porfirowej. Struktura skał wulkanicznych złożonych ze sporych kryształów wykryształizowanych w głębi ziemi (tzw. prakryształów), tkwiących w drobnoziarnistej masie.

Powierzchnie aluwialne

powierzchnia utworzona w wyniku **akumulacji** rzecznej.

Poziomy stratygraficzne

poziomy zalegania warstw skalnych.

Pradolina

rozległa dolina o płaskim dnie utworzona w czasie recesji lądolodu na jego przedpolu, mniej więcej równoległe do czoła.

Proces deflacyjny

deflacja - wywiewanie drobnych ziaren luźnego osadu na obszarach pozbawionych roślinności.

Procesy egzogeniczne

określenie czynnika (procesu, zjawiska itp.) dotyczącego powierzchni Ziemi, mającego względem skorupy ziemskiej pochodzenie zewnętrzne, czyli związanego genetycznie z hydrosferą, atmosferą, działalnością organizmów żywych lub z oddziaływaniami pochodzącymi spoza Ziemi.

Procesy peryglacjalne

związany z obszarem, na którym głównym czynnikiem morfogenetycznym są procesy mrozowe, zachodzące w skałach i gruntach wskutek częstych wahań temperatury (szczególnie w pobliżu 0°C, przy obecności wody w szczelinach i porach).

Procesy glacialne

proces lodowcowy - związany z lodowcem, lądolodem i ich działalnością (osady, **formy rzeźby** itp.).

Prowincja magmatyczna

provincia magmowa, provincia **petrograficzna** - duży obszar lub obszary odznaczające się w jakimś okresie aktywności magmowej wspólnym typem tworzących się skał magmowych. Uważa się, że pochodzą one z takiej samej magmy pierwotnej i/lub powstały w wyniku analogicznego procesu endogenicznego.

Rędziny

gleby litogeniczne, wapniowcowe, wytworzone ze **zwietrzelin** skał wapniowych, węglanowych i siarczanowych. Są to gleby płytkie, łatwo ulegające **erozji**, biologicznie aktywne, o odczynie słabo kwaśnym lub obojętnym, w głębszych warstwach alkalicznym.

Regiel dolny

ludowa nazwa lasów górskich, a także piętro wysokościowe lasów mieszanych w górach umiarkowanego klimatu. Występują tu lasy bukowe, a na podłożu bardziej kwaśnym - lasy bukowo-jodłowe, jodłowe i bory świerkowe.

Regiel górny

ludowa nazwa lasów górskich, a także piętro wysokościowe lasów szpilkowych w górach strefy klimatycznej umiarkowanej. Występują w nim bory świerkowe, limbowe, a w suchszych miejscach modrzewiowe.

Relikty

(łac. *relictum* - pozostałość) - gatunek zwierząt lub roślin pierwotnie szeroko rozpowszechniony, a obecnie występujący nielicznie na małych obszarach lub chroniony na wydzielonych terenach, jak rezerваты, parki narodowe - przetrwały z ubiegłych okresów geologicznych mimo zmienionych warunków środowiska naturalnego.

Ryolit

riolit - skała magmowa wylewna o takim samym składzie chemicznym jak granit, ale o odmiennym od nich składzie mineralnym.

Rośliny endemiczne

(grec. *éndemos* - tubylczy, krajowy), endemiczne gatunki w biogeografii - rośliny lub zwierzęta występujące wyłącznie na małych ograniczonych terenach. Należą do nich gatunki bardzo stare, których zasięg występowania został ograniczony przez zmiany warunków ekologicznych (**relikt**), albo gatunki młode, które nie zdały się rozprzestrzenić, a także gatunki ograniczone rozmiarem środowiska (wyspy).

Rośliny kserotermiczne

suchorośla, rośliny żyjące w środowisku suchym, w którym opady atmosferyczne i dopływ wód gruntowych są mniejsze od parowania wody; rośliny siedlisk suchych, takich jak np. skały wapienne lub wydmy piaszczyste, oraz krain suchych, jak półpustynie i pustynie. Charakteryzują się szeregiem cech zmniejszających transpirację, w różnym stopniu widocznych, jak drobnolistnością, zdrewnieniem pędów, silnym rozwojem tkanki korkowej, cierni lub kolców, szarzieloną barwą liści i pędów, nalotem woskowatym na liściach, owłosieniem.

Rośliny pionierskie

gatunki rozpoczynające serię sukcesji roślinności na nagich skałach czy ruchomych piaskach. Rośliny pionierskie odznaczają się wytrzymałością na skrajne warunki środowiska, na suszę, zmiany temperatury itp., a niekiedy także zdolnością rozprzestrzeniania się i zmiany siedliska przez wytworzenie np. rozłóg utrwalających wydmy itp. Do roślin pionierskich należą mchy i porosty.

Rośliny synantropijne

roślinność dzika, pojawiająca się na siedliskach wtórnych, wytworzonych przez człowieka, zwykle wzbogaconych w azot. Rośliny synantropijne stanowią gatunki rodzime (np. pokrzywa) lub obce (p. moczarka kanadyjska). Mają one charakter pionierski, zwykle jednak nie wytrzymują konkurencji z gatunkami miejscowymi. Roślinność synantropijna obejmuje chwasty towarzyszące roślinom uprawianym oraz gatunki ruderalne, rozwijające się w sąsiedztwie osiedli, dróg itp.

Równina zalewowa

taras rzeczny zalewowy. Najniższy taras w dolinie rzecznej, zalewany podczas wysokich stanów wody.

Rozróg górski

grupa górska, w której liczne grzbiety rozbiegają się w różne strony od głównego wzniesienia.

Rumosz skalny

wszelki materiał skalny i organiczny przenoszony przez rzekę. Część tego materiału niesie rzeka w postaci roztworu, tj. rozpuszczonych w wodzie soli, część w postaci zawiesiny, tj. w fazie rozproszonej w wodzie, część w postaci wleczyn, tj. materiałów toczonych po dnie. Materiał w fazie zawiesinowej nazywany jest unosinami. Unosiny i wleczyny nazywa się rumoszem.

Rynna fluwioglacjalna

ryna polodowcowa, dolina rynnowa - silnie wydłużone obniżenie o stromych zboczach i niewyrównanym dnie, utworzona pod lodowcem w wyniku erozji wód subglacjalnych.
Orientacja rynny polodowcowej jest na ogół zgodna z dawnym kierunkiem ruchu lodowca i prostopadła do czoła lodowca.

Sandr

zandr - rozległy, płaski stożek napływowy zbudowany z materiału piaszczysto-żwirowego, osadzonego przez wody proglacialne na przedpolu lodowca lub zespół mniejszych stożków zrosniętych w jedną całość.

Skalki twardzielcowe

niewielkie, skaliste szczyty, turnie lub występy skalne, izolowane od innych przez teren o łagodnej rzeźbie, a także odosobnione wzgórza, na ogół o łagodnych zboczach, zbudowane ze skał bardziej odpornych - podlegających **denudacji** wolniej niż skały otaczające.

Soliflukcja

kongeliflukcja, geliflukcja - spęływanie odmarzniętej, nasyconej wodą powierzchniowej warstwy gruntu po przemarzniętym podłożu. Soliflukcja zachodzi na stokach o nachyleniu ponad 2° w strefie klimatu zimnego, szczególnie tam, gdzie występuje wieloletnia zmarzlina.

Stalagmity

nacieki jaskiniowe w postaci słupów lub stożków narastających od dna jaskini ku górze wskutek wytrącania się materiału mineralnego z kapiącej wody lub jej zamarzania.

Stalaktyty

nacieki jaskiniowe w postaci sopli, narastające od stropu jaskini ku dołowi w wyniku wytrącania się materiału mineralnego z kapiącej wody lub jej zamarzania.

Starorzecze

plytkie, sierpowate obniżenie będące fragmentem dawnego **meandru** oddzielonego od koryta rzecznoego w wyniku przecięcia szyi meandru i wyprostowania biegu rzeki. Najczęściej zawiera jeziorko.

Stożek napływowy

stożek **aluwialny** - wachlarzowate nagromadzenie osadów naniesionych przez wodę płynącą, o powierzchni płaskiej i poziomej lub nieco wypukłej i nachylonej w kierunku spływu wód. Powstaje wskutek znacznego zmniejszenia spadku lub ilości wody niosącej materiał skalny.

Stosunki orograficzne

(grec. *óros* - góra, *gráphein* - pisać), pierwotnie opis gór, obecnie w znaczeniu ogólnego opisu dużych form ukształtowania terenu, ich układu, w szczególności układu pasm górskich.

Strefa wododziałowa

dział wodny, dział rzeczny, dział wód powierzchniowych, wododział - linia, grzbiet lub strefa rozdzielająca dwie zlewnie powierzchniowe.

Synklina

łęk - fałd, którego jądro jest zbudowane z utworów młodszych, zaś skrzydła z utworów starszych.

Szczerki

bielicowe gleby na podłożu piaszczysto-ilastym.

Taras krioplanacyjny

taras krioniwalny, taras niwalny - spłaszczenie powstające na podłożu głęboko przemarzniętym, w wyniku współdziałania krioplanacji, niwacji, soliflukcji i spłukiwania warstwowego. Od góry ogranicza go cofający się klif mrozowy.

Tektonika

dział geologii zajmujący się budową tektoniczną, przyczynami i mechanizmem jej powstawania oraz historią jej rozwoju. Obejmuje ona endogeniczne odkształcenia skorupy ziemskiej i całej litosfery oraz znaczniejsze odkształcenia **egzogeniczne**, związane z ruchami egzotektonicznymi, jak glacitektonika, a także odkształcenia dokonane głównie pod wpływem siły ciężkości (tektonika grawitacyjna).

Terasa

tarasa - pozioma lub nieco nachylona, płaska powierzchnia morfologiczna utworzona w wyniku erozji lub akumulacji, ograniczona z jednej strony stokiem wznoszącym się ku górze, a z drugiej stokiem opadającym w dół.

Transgresja morska

zalanie lądu przez morze. Wywołane być może albo podwyższaniem się poziomu morza, albo też obniżaniem lądu.

Trzeciorzęd

starszy okres ery kenozoicznej, trwający od 65 do 2 mln lat temu, następujący po kredzie (era mezozoiczna).

Tuf

skała osadowa, dość lekka i zwykle porowata skała o różnej barwie, słabo spoista, powstała z osadzonych popiołów wulkanicznych.

Tuf ryolitowy

tuf riolitowy - słabo spoista skała osadowa powstała z osadzonych popiołów wulkanicznych, składająca się z riolitów.

Twardzielce kwarcytowe

monadnok, twardziel, twardzielec - odosobnione wzniesienie (górnica wyspowa), na ogół o łagodnych zboczach, zbudowane ze skał bardziej odpornych - podlegających **denudacji** wolniej niż skały otaczające. **Ostaniec**, góra świadek.

Utwory osadowe

produkty wietrzenia skał twardych, erozji, wulkanizmu, a także różnego rodzaju szczątki i okruchy dostarczane przez świat roślinny i zwierzęcy, osadzające się warstwami na powierzchni ziemskiej - zarówno na lądzie, jak i na dnie rzek, jezior i mórz. Tworzą zewnętrzny płaszcz pokrywający Ziemię, spod którego tylko miejscami wystają skały innego pochodzenia. W gromadzeniu się osadów dużą rolę mają: ukształtowanie terenu i siły transportujące - woda płynąca, wiatr, lodowce.

Werteby

lej **zapadliskowy** w niektórych obszarach krasowych lub podlegających sufozji.

Fen

ciepły i suchy alpejski wiatr spadający, przeważnie gwałtowny i porywisty, uzyskujący te cechy wskutek oddawania wilgoci przez powietrze przekraczające barierę górską i adiabatycznego ogrzewania się podczas spadania ku dolinom. Charakterystyczne działanie fenu - to intensywne odparowywanie śniegu i miejscami bardzo silne działanie mechaniczne - niszczenie lasów, zabudowań, linii telekomunikacyjnych itp.

Wietrzenie mrozowe

gelifrakcja, dezintegracja mrozowa, zamróz, geliwacja, kongelacja - wietrzenie fizyczne przez rozsadzanie lub rozkruszanie skały w wyniku ciśnienia wytworzonego przez wodę wielokrotnie zamarzającą w szczelinach, porach lub wzdłuż powierzchni uławicenia. Pękanie mrozowe.

Wody artezyjskie

wody napięte zdolne do samoczynnego wypływu na powierzchnię ze studni wskutek ciśnienia spowodowanego wyższym położeniem stref zasilania niż stref wypływu. Zwykle występują w niecce artezyjskiej.

Wpływy pontyjskie

występowanie niektórych charakterystycznych gatunków roślin pontyjskiej dzielnicy florystycznej w innych, sąsiadujących lub bardziej odległych dzielnicach florystycznych.

Ługowanie

wymywanie rozpuszczalnych składników skały lub gleby przez przesączającą się wodę.

Wysad solny

egzemat solny - ciało solne przebijające warstwy swego otoczenia, którego ruch był skierowany ku górze, czyli dysharmonijne względem struktury ogólnej - w wyniku większej plastyczności i niższej lepkości utworów w jego składzie i/lub ich okresowego uplastycznienia.

Żleb

rywna korazyjna - rynna o niewyrównanym, stromym dnie skalnym lub zasłanym okruchami skalnymi, występująca na stromych stokach, głównie na ścianach skalnych. Żleb ma zwykle V-kształtny profil poprzeczny i w zasadzie jest pozbawiony stałego cieku odwadniającego. Tworzy się w wyniku żłobiącego działania obrywów i lawin, jak również w efekcie wietrzenia oraz okresowej **erozji** wodnej.

Zapadlisko

fragment skorupy ziemskiej obniżony uskokowo, którego krawędzie, w odróżnieniu od rowu tektonicznego, nie muszą być równoległe. Termin używany jest w zasadzie dla struktur rozległych, często o złożonej budowie wewnętrznej. Wraz z rowem tektonicznym przeciwieństwo **zrębu**.

Glacitektoniczne zaburzenia

dyslokacja lodowcowa, deformacja lodowcowa - zmiany ułożenia i/lub objętości osadów,
niekiedy także miejsca ich występowania, spowodowanego naciskiem mas lodu lodowcowego
i/lub ich tarcieniem o podłoże.

Zbiornik retencyjny

sztuczne jeziora tworzone powyżej zapór rzecznych, głębokość ich wynosi kilkanaście lub kilkadziesiąt, w górach nieraz ponad 100 m., długość na nizinach dziesiątki, a czasem setki kilometrów.

Zlepieniec

konglomerat - skała osadowa klastyczna, składająca się z obtoczonych odłamków skał wielkości ziaren żwiru, wtórnie spojonych.

Zrąb

horst - struktura **tektoniczna** ograniczona przynajmniej z dwu przeciwległych stron dyslokacjami (uskoki, ewentualnie częściowo fleksury) i wzdłuż nich wypiętrzona względem otoczenia. Zręby występują często w rzeźbie starych gór i wyżyn **orogenezy hercyńskiej**.

Zwierzelina

wietrzelina - produkt wietrzenia w postaci rumoszu, arkozy itp., pozostały ze skał, które uległy wietrzeniu.

Czechy

kalendarium:

623-658 rok - Czechy wchodziły w skład państwa Samona.

929 rok - po uznaniu zwierzchności króla Niemiec Henryka I Czechy stały się krajem lennym Rzeszy.

1003-1004 rok - Czechy były pod panowaniem Bolesława Chrobrego.

1028-1029 rok - z powodu najazdu Brzetysława I oraz walki z Bolesławem Śmiałym i Bolesławem Krzywoustym w XI i XII wieku w Czechach dynastia Przemyślidów pozostawała w konflikcie z Polską.

1300 rok - uzyskanie przez Wacława II tytułu króla polskiego - Czechy.

1335 rok - po wygaśnięciu Przemyślidów w Czechach Jan Luksemburski zrzekł się w Visegrád tytułu króla polskiego utrzymując ziemię Śląskie.

1348 rok - powstał w Czechach najstarszy w Europie Środkowej Uniwersytet w Pradze.

1419 -1434 rok - konflikty narodowościowe i społeczne w Czechach przyczyniły się do popularności ideologii Jana Husa i wojen husyckich.

1471-1526 rok - w Czechach po dynastii Luksemburgów i Habsburgów panowała w Pradze także dynastia Jagiellonów.

1515 rok - na mocy wiedeńskiego układu po bezpotomnej śmierci Ludwika tron w Czechach objęli ponownie Habsburgowie.

1618-1648 rok - wojna trzydziestoletnia, w wyniku której Czechy uległy rozległym zniszczeniom.

1740-1748 rok - austriacka wojna sukcesyjna - Czechy uległy kolejnym zniszczeniom.

1741 rok - w tym roku Czechy utraciły Śląsk na rzecz Prus.

1756-1763 rok - wojna siedmioletnia, podczas której Czechy uległy rozległym zniszczeniom.

1916 rok - założono w Paryżu Czechosłowacką Radę Narodową jako reprezentację Czechów i Słowaków.

1918 rok - na mocy umowy pittsburskiej zostało utworzone przez Czechów i Słowaków wspólne państwo.

1918 rok - 28 października tego roku proklamowano samodzielną Republikę Czechosłowacką.

1918 rok - w Czechach rozpadła się ostatecznie monarchia Habsburgów.

1918 -1935 rok - w tych latach prezydentem Czechosłowacji był Tomas Garrigue Masaryk.

1920 rok - przyznano Czechosłowacji część Śląska Cieszyńskiego, część Spirzu i Orawy.

1938 rok - w wyniku układu monachijskiego, 15 października tego roku oddziały niemieckie zajęły obszar Sudetów po stronie Czechosłowacji.

1939 rok - 15 marca tego roku doszło do upadku II Republiki, w momencie powstania Protektoratu Czech i Moraw.

1945 rok - powstanie praskie w Czechosłowacji.

1948 rok - najsłynniejszy przewrót w Czechosłowacji w dziejach Europy Wschodniej bez rozlewu krwi i interwencji radzieckiej.

1965 rok - nastąpiły próby reform w postaci zaproponowanego w tym roku w Czechosłowacji Nowego Modelu Ekonomicznego.

1968 rok - Praska Wiosna w Czechosłowacji.

1989 rok - w wyniku Aksamitnej Rewolucji w Czechosłowacji zakończyły się rządy komunistów.

1990 rok - wybory w Czechosłowacji, w wyniku których zwycięstwo uzyskało Forum

Obywatelskie i Społeczeństwo Przeciw Przemocy.

1992 rok - kolejne wybory w Czechosłowacji, podczas których rozstrzygnięto kwestię podziału federacji.

1993 rok - podział Czechosłowacji na dwa odrębne państwa - Czechy i Słowację.

Czechy były w starożytności zamieszkałe przez plemię Celtyckich Bojów (stąd łacińska nazwa Czech - Bohemia). W końcu I wieku p.n.e. terytoria te zostały opanowane przez Markomanów, a od V wieku n.e. przez plemiona słowiańskie. W latach 623 - 658 Czechy wchodziły w skład państwa Samona, a w IX wieku państwa wielkomorawskiego. W końcu IX wieku nastąpiła chrystianizacja Czech w obrządku słowiańskim, a następnie w X wieku w łacińskim. W IX - X wieku panujący w Pradze książęta z dynastii Przemyślidów dokonali konsolidacji plemion słowiańskich we wczesnofeudalne państwo czeskie. Po uznaniu zwierzchności w 929 roku króla Niemiec Henryka I stało się krajem lennym Rzeszy. W połowie X wieku Przemyślidzi rozciągnęli zwierzchnictwo na Morawy, Śląsk i ziemie Wiślan. W latach 1003 -1004 nad Czechami panował Bolesław Chrobry. W XI i XII wieku dynastia Przemyślidów pozostawała w konflikcie z Polską (najazd Brzetysława I w latach 1028 -1029 a także walki z Bolesławem Śmiałym i Bolesławem Krzywoustym). Pod koniec XII wieku władcy Czech otrzymali dziedziczny tytuł królewski i zostali zaliczeni do grona elektorów Rzeszy. Po wygaśnięciu Przemyślidów Jan Luksemburski zrzekł się w Visegrád 1335 roku tytułu króla polskiego (uzyskanego przez Wacława II w 1300 roku), utrzymując ziemie Śląskie. Za panowania cesarza Karola IV nastąpił wyjątkowy rozkwit gospodarczy i kulturalny Czech. W 1348 roku powstał najstarszy w Europie środkowej Uniwersytet w Pradze. Konflikty narodowościowe i społeczne przyczyniły się do popularności ideologii Jana Husa i wojen husyckich (1419 -1434 rok). Po dynastii Luksemburgów i Habsburgów panowała w Pradze także dynastia Jagiellonów (Władysław II i Ludwik II: 1471 -1526 rok). Jednak na mocy wiedeńskiego układu z 1515 roku po bezpotomnej śmierci Ludwika tron praski objęli ponownie Habsburgowie. W wojnie trzydziestoletniej (1618 -1648 rok) Czechy uległy rozległym zniszczeniom, które nastąpiły także w trakcie austriackiej wojny sukcesyjnej (1740 -1748 rok) i wojny siedmioletniej (1756 -1763 rok). Od 1741 roku Czechy utraciły Śląsk na rzecz Prus. W XIX wieku nastąpiło odrodzenie narodowe Czechów. W drugiej połowie XIX wieku Czechy stały się przodującą gospodarczą prowincją monarchii austriackiej. W końcu XIX wieku nastąpił rozłam w czeskim stronnictwie narodowym na staroczechów, zwolenników panslawizmu i młodoczechów reprezentujących prąd niepodległościowy. Podczas I wojny światowej czescy politycy liberalni opowiedzieli się po stronie Ententy.

W 1916 roku powstała w Paryżu Czechosłowacka Rada Narodowa (z T. Masarykiem na czele) jako reprezentacja Czechów i Słowaków. Umowa pittsburska z 1918 roku ustaliła utworzenie przez Czechów i Słowaków wspólnego państwa. Jesienią 1918 roku rozpadła się ostatecznie monarchia Habsburgów. Proklamowanie 28 października 1918 roku samodzielnej Republiki Czechosłowackiej stanowiło ważny przełom w dziejach narodu czeskiego i słowackiego. Pierwszym prezydentem wybrany został Tomas Garrigue Masaryk, który sprawował swój urząd w latach 1918 -1935. Po zakończeniu wojny Czechosłowacja znajdowała się w bardzo dobrej sytuacji gospodarczej, pod względem rozwoju ekonomicznego zajmowała dziesiąte miejsce na świecie. W skład państwa weszły: Czechy, Morawy, Słowacja, Śląsk Opawski, Ruś Zakarpacka. W 1920 roku przyznano Czechosłowacji część Śląska Cieszyńskiego, część Spirzu i Orawy. Istnienie wielu grup narodowościowych wpłynęło niekorzystnie na dzieje państwa. Najtrudniejszym problemem była sprawa Niemców Sudeckich, którzy skupieni pod wodzą

Konrada Henleina w Partii Niemców Sudeckich zażądali autonomii. W wyniku układu monachijskiego w 1938 roku, 15 października tego roku oddziały niemieckie zajęły obszar Sudetów. Polska upomniła się o Zaolzie, a Słowacja i Ruś Zakarpacka ogłosiły niepodległość. Prezydentem został Emil Hacha. 15 marca 1939 roku doszło do upadku II Republiki, w momencie powstania Protektoratu Czech i Moraw. W czasie II wojny światowej ludność była poważnie sterroryzowana i do powstania praskiego w 1945 roku w Czechach miało miejsce bardzo mało akcji ruchu oporu. Po wojnie przeprowadzono szereg akcji odwetowych skierowanych przeciwko Niemcom. Z inicjatywy prezydenta Benesa rozpoczęto przymusowe wysiedlenia Niemiec. Ogromne poparcie zyskała komunistyczna Partia Czechosłowacji, której lider Klemens Gottwald został mianowany premierem. W 1948 roku doszło do najślynniejszego przewrotu w dziejach Europy Wschodniej bez rozlewu krwi i interwencji radzieckiej. Po zatwierdzeniu nowej konstytucji zorganizowano wiele procesów pokazowych. Po śmierci Stalina i Klemensa Gottwalda nastąpiły próby reform w postaci zaproponowanego w 1965 roku Nowego Modelu Ekonomicznego, które nie zachowały recesji. W czasie tzw. Praskiej Wojny 1968 roku I sekretarz partii Alexander Dubcek propagował program "socjalizm z ludzką twarzą". W odpowiedzi wojska Układu Warszawskiego pod przewodnictwem ZSRR rozpoczęły inwazję na Czechosłowację. W czasach tzw. "normalizacji" doszło m.in. do utworzenia Karty 77 (7 inicjatyw m.in. Vaclava Havla). W wyniku Aksamitnej Rewolucji 1989 roku zakończyły się rządy komunistów. Prezydentem został 29 grudnia Vaclav Havel. W wyborach 1990 roku zwycięstwo uzyskało Forum Obywatelskie i Społeczeństwo Przeciw Przemocy. W wyborach 1992 roku rozstrzygnięto kwestię podziału federacji, do którego doszło 1 stycznia 1993 roku.

Olomouc

kalendarium:

1253 rok - przeprowadzono lokację Olomouc.

1187-1641 rok - Olomouc pełnił funkcję stolicy Moraw.

1063 rok - Olomouc był siedzibą biskupstwa.

1777 rok - Olomouc był siedzibą arcybiskupstwa.

1573 rok - w Olomouc założono uniwersytet.

1745 rok - w Olomouc powstała pierwsza w ówczesnej monarchii austro-[węgierskiej](#) Akademia Nauk.

Gród Olomouc założono w XI wieku na miejscu dawniejszej osady obronnej. Aż do końca XII wieku Olomouc był stolicą książąt z rodu Przemyślidów. Po lokacji w 1253 roku miasto Królewskie, które aż do XVII wieku było drugim pod względem wielkości i znaczenia po Pradze. Od 1187 do 1641 roku Olomouc pełnił funkcję stolicy Moraw. Był też ważnym ośrodkiem administracji kościelnej. Już od 1063 roku był siedzibą biskupstwa, od 1777 - arcybiskupstwa. W roku 1573 założono w mieście uniwersytet czynny do dzisiaj, w 1745 powstała tu pierwsza w ówczesnej monarchii austro-[węgierskiej](#) Akademia Nauk.

Olomouc - Katedra Św. Wacława

kalendarium:

1109 rok - budowa Katedry Św. Wacława w **Olomouc**.

1890 rok - przebudowa na styl **neogotycki** Katedry Św. Wacława w Olomouc.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Katedra Św. Wacława jest bez wątpienia najcenniejszą budowlą sakralną Olomouc. Zbudowano ją w 1109 roku na terenie ówczesnego założenia grodowego Przemyslidów. **Katedra** została rozbudowana w XIII - XVI wieku, a w latach 1883 - 1890 przebudowano ją w stylu neogotyckim. Obok katedry zachował się gotycki **krużganek** z pozostałościami romańskiego pałacu królewskiego. Budowlę tę uznano za pomnik kultury narodowej.

Olomouc - Ratusz

kalendarium:

1378 rok - zbudowano ratusz w **Olomouc**.

1945 rok - odbudowano ratusz w Olomouc.

---◆---

style architektoniczne: **eklektyzm**

---◆---

Ratusz w Olomouc zbudowano w 1378 roku, później wielokrotnie ulegał on przebudowom. Jego część stanowi **gotycka** kaplica pochodząca z poł XV wieku, z młodszą o sto lat **renesansową loggią**. Szczególną atrakcją jest piękny **astronomiczny zegar** na wieży ratuszowej, skonstruowany przez mistrza Hanusa. Zniszczony w czasie II wojny światowej, po 1945 roku został odbudowany (podobnie jak słynny praski) i codziennie turyści mogą podziwiać odbywający się co godzinę mechaniczny spektakl.

Olomouc - Pałac Arcybiskupi

style architektoniczne: **barok**

Na placu biskupim (Biskupske namesti) okolonym świetnymi barokowymi obiektami wybudowanymi po szwedzkim obleżeniu z czasów wojny trzydziestoletniej najbardziej reprezentacyjnym jest niewątpliwie Pałac Arcybiskupi, ufundowany przez arcybiskupa Lichtensteine w latach sześćdziesiątych XVIII stulecia. Właśnie w tym budynku po abdykacji cesarza Ferdynanda V, osiemnastoletni Franz Josef I został cesarzem.

Olomouc - Kościół Jezuitów

kalendarium:

1692 rok - Adam Glock zaprojektował kościół Matki Bożej Śnieżnej w **Olomouc**.

1712-1716 rok - jezuici zbudowali kościół Matki Bożej Śnieżnej w Olomouc.

1722 rok - w jezuickim kościele w Olomouc pracował pochodzący z Rymarowa Jan Krzysztof Handke, który ozdobił ściany świątyni.

--◆--

style architektoniczne: **barok**

--◆--

Ołomunieccy Jezuici zbudowali kościół Matki Boskiej Śnieżnej w latach 1712 -1716
zaprojektowany przez Adama Glockla już w 1692 roku w duchu klasycznego baroku. Po roku
1722 pracował w jezuickim kościele pochodzący z Rymarowa Jan Krzysztof Handke (autor
fresków we wrocławskim kolegium Jezuitów), który ozdobił ściany świątyni, podczas gdy
Karel Josef Harringer wykonał fresk w nawie głównej, a Jan Jiry Smich obraz w ołtarzu
głównym.

Olomouc - Stare Miasto

style architektoniczne: gotyk, renesans, barok

Stare miasto w **Olomouc** upiększają piękne kamienice oraz fontanny i pomniki. Stare kamieniczki zachowały się przede wszystkim na dwóch rynkach (Dolni namesti i Horni namesti). Pochodzą z czasów gotyku, renesansu i baroku. Zwłaszcza te renesansowe o dużych rozmiarach zachwycają świetnością swoich **fasad** (m.in. Pałac Edelmanna i Pałac Hauschildów, ze scenkami z Owidiusza na **wykuszu**). Warto zwrócić uwagę na Górnym rynku na fontanny z postaciami Herkulesa i Juliusza Cezara, a na Dolnym - z figurami Jupitera i Neptuna. Znakomita jest kolumna Św. Trójcy z miniaturową Kapliczką wewnątrz z pierwszej połowy XVIII wieku, ulubione miejsce spotkań mieszkańców Olomouc.

Olomouc - Kościół Braci Czeskich

style architektoniczne:

Kościół protestancki Braci Czeskich jest przykładem dwudziestowiecznej architektury sakralnej.
Do **korpusu** przypominającego budynek mieszkalny dobudowano wieżę dzwonną z zegarem.

Olomouc - Cerkiew Św. Gorazda I

style architektoniczne:

Cerkiew Św. Gorazda I należy do bardziej charakterystycznych budowli sakralnych **Olomouc**. Nie jest budynkiem bardzo starym, ale zarówno w architektonicznym rozwiązaniu bryły kościoła, jak i w wystroju wnętrza nawiązuje do tradycji tego typu świątyń. Do chwili obecnej służy wyznawcom prawosławia. Z malowidłami kontrastuje biały **ikonostas**. Piękne są elementy dekoracyjne m.in. wielki kryształowy żyrandol i miedziana chrzcielnica.

Olomouc - Pałac Przemysławidów

alendarium:

1200 rok - zbudowano romański Pałac Przemysławidów.

1306 rok - w **Olomoucu** został zamordowany w tajemniczych okolicznościach ostatni król z dynastii Przemysławidów - Wacław III, który był również królem **Polski**.

==◆==

style architektoniczne: **romanizm, gotyk**

==◆==

Obok **katedry Św. Wacława** znajduje się gotycki **krużganek** z pozostałościami zbudowanego około 1200 roku romańskiego Pałacu Przemysławidów. Przy wejściu do pałacu za **barokową** kaplicą Św. Anny zachowało się pomieszczenie, w którym w 1306 roku został zamordowany w tajemniczych okolicznościach ostatni król z dynastii Przemysławidów - Wacław II, który był również królem Polski. Jego śmierć umożliwiła powrót na tron polski Władysława Łokietka i równocześnie przekreśliła dalekowzroczone plany dynastii Przemysławidów utworzenia wielkiego państwa Słowian zachodnich. Relikty pałacu zostały uznane za pomnik kultury narodowej.

Olomouc - Dawny Klasztor Klarysek

style architektoniczne: **klasycyzm**

Dawny klasztor Klarysek jest obecnie siedzibą Vlativedne Muzeum (muzeum krajoznawcze) z eksponatami ilustrującymi historię okolic **Olomouc**, m.in. zabytki archeologiczne, numizmatyczne, związane z historią **cechów**, a także dzieła sztuki.

Pardubice

kalendarium:

1296 rok - odnotowano pierwszą wzmiankę o Pardubicach.

1340 rok - nastąpiła lokacja Pardubic.

1491 rok - po przejściu w ręce rodu panów na Pernstejnii, Pardubice wzmocniły swoje znaczenie.

1507 rok - Pardubice strawił ogromny pożar.

1874 rok - od tego roku Pardubice słyną w świecie przede wszystkim z powodu rozgrywanych jednych z trudniejszych w Europie wyścigów konnych z przeszkodami o "Wielką Nagrodę Pardubicką".

1828 rok - niedaleko Pardubic, we wsi Rybitvi dwaj rolnicy, cioteczni bracia Frantisek i Vaclav Veverkowie wynaleźli pług do orania.

—◆—

Pardubice dość późno pojawiły się na arenie dziejowej. Pierwsza wzmianka o tej osadzie została uwieczniona dopiero w 1296 roku. W 1340 roku nastąpiła lokacja miasta. W 1491 roku miasto niesłychanie wzmocniło swoje znaczenie, znalazło się bowiem w rękach możnego rodu panów na Pernstejnii. W 1507 roku miasto strawił ogromny pożar. Jednak dzięki inicjatywie właścicieli Pardubice zostały odbudowane i ukształtowane jako doskonała realizacja idei miasta **renesansowego**. Świetność miasta możemy jednak poznać już tylko fragmentarycznie, ponieważ uległo ono poważnym zniszczeniom w okresie wojny trzydziestoletniej. Pardubice słyną w świecie przede wszystkim z powodu rozgrywanych w tym mieście od 1874 roku jednych z trudniejszych w Europie wyścigów konnych z przeszkodami o "Wielką Nagrodę Pardubicką". Warto też przypomnieć, że w sąsiedniej wsi Rybitvi dwaj rolnicy, cioteczni bracia Frantisek i Vaclav Veverkowie wynaleźli w 1828 roku pług do orania. Ich pomnik znajduje się właśnie w Pardubicach.

Pardubice - Stare Miasto

kalendarium:

1507 rok - miał miejsce pożar w Pardubicach.

1797 rok - J. Tepleg wykonał wybitną dekorację **stiukową** domu "Pod Jokeszem" w Pardubicach.

style architektoniczne: **renesans, barok**

Stare Miasto jest jednym z piękniejszych w **Czechach** zespołów domów mieszczańskich. Po pożarze w 1507 roku Jan z Pernštejnu zatroszczył się o odbudowę miasta i wyznaczył jako głównego architekta tego przedsięwzięcia Jirika z **Olomouc**. Właściciel miasta polecił wszystkie domy w rynku podwyższyć do wysokości dwóch pięter i wyposażyć je w jednakowe, gotowe terakotowe elementy ościeży okien i **portali** (wykonywanych w miejscowych warsztatach budowlanych). Wiele z tych ościeży zachowało się nie tylko w Pardubicach, lecz i w całej okolicy. Przy okazji miasto otrzymało także nowożytny umocnienia. W rezultacie renesansowe Pardubice przypominały swoją sylwetką nizinne, niderlandzkie miasto. Wiele z budynków miasta ozdobiono świetnymi dekoracjami rzeźbiarskimi i w późniejszych stuleciach. Na uwagę zwraca przede wszystkim wybitna dekoracja stiukowa domu "Pod Jokeszem" wykonana przez J. Teplego w 1797 r.

Pardubice - Zamek

kalendarium:

1512-1543 rok - przebudowano zamek w Pardubicach.

1529 rok - włoscy mistrzowie wykonali **portal** w zamku w Pardubicach.

1532 rok - wykonano malowidło Samson i Dalia znajdujące się w zamku w Pardubicach.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

==◆==

Zamek w Pardubicach powstał na miejscu dawnego grodu jako obiekt pierwotnie gotycki, następnie przebudowany w latach 1512-1543 w stylu renesansowym był prześwietną rezydencją właścicieli miasta z rodu Perustejnów. Pardubicki zamek jest jednym z pierwszych w **Czechach**, w których bardzo czytelne jest wzorowanie się szlachty na siedzibach cesarskich. Panowie z Pernstejnu zatrudniali włoskich mistrzów kamieniarskich, którzy z prawdziwą wirtuozerią stworzyli m.in. portal zamku w 1529 roku. Wybitnym przykładem sztuki rzeźbiarskiej renesansu są **kasetonowe** stropy w salach zamkowych. Na uwagę zasługują także **freski**, w chwili wykonania jedne ze starszych renesansowych czeskich dzieł tego typu, (interesujące jest zwłaszcza odkryte stosunkowo niedawno malowidło Samson i Dalila z 1532 roku). Obecnie zamek jest siedzibą Muzeum Wschodnich Czech (ze zbiorami przyrodniczymi, archeologicznymi, historycznymi, **etnograficznymi** i militarnymi) oraz Galeria Sztuk Pięknych.

Pardubice - Ratusz

alendarium:

1893-1894 rok - w Pardubicach zbudowano renesansowy ratusz według projektu J. Vejrycka.

1900 rok - K.L.Klusack wykonał figuralne sgraffito znajdujące się w pardubickim ratuszu.

==◆==

style architektoniczne: neorenesans

==◆==

Obecny ratusz Pardubic jest neorenesansowy zbudowany wg projektu J. Vejrycka w latach 1893 - 1894, dwupiętrowy z dwoma wieżowymi ryzalitami i środkowym szczytem, z rzeźbiarską dekoracją A. Poppa i figuralnym sgraffitem K. L. Klusacka z 1900 roku.

Pardubice - Kościół Św. Bartłomieja

alendarium:

1507-1514 rok - odbudowa kościoła Św. Bartłomieja w Pardubicach.

1534 rok - wykonano marmurowy nagrobek Wojtecka z Perustejna znajdujący się w kościele Św. Bartłomieja w Pardubicach.

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

Kościół Św. Bartłomieja, pierwotnie wczesnogotycki został po wielkim pożarze odbudowany w latach 1507-1514. Budynek tej świątyni usytuowany był niegdyś wzdłuż fortyfikacji, jego fasada znajdowała się więc na murze obronnym. Renesansowa wieża kościoła przypomina strzykawkę. Do bardziej znanych twórców wystroju kościoła Św. Bartłomieja zaliczyć należy rodzinę rzeźbiarską Pacaków, którym przypisuje się Kalwarię w jego kaplicy. Jako kościół grobowy panów z Perusteju mieści w sobie także wspaniałe obiekty sztuki sepulkralnej, zwłaszcza marmurowy nagrobek Wojtecka z Perustejna z 1534 roku.

Pardubice - Teatr

alendarium:

1906-1909 rok - wybudowano teatr miejski w stylu secesyjnym w Pardubicach.

style architektoniczne: secesja

Teatr miejski wybudowany w stylu secesyjnym w latach 1906-1909 przez Antonina Balsanka zwraca uwagę głównie olśniewającą **fasadą** ozdobioną barwnymi mozaikami F. Urbana.

Tematem pierwszej jest Sen Libuszy o przyszłej Pradze, druga wypełnia scena przedstawiająca hetmana Jana Zizkę prowadzącego wojska husyckie do boju.

Česky Krumlov

kalendarium

1247 rok - odnotowano pierwszą wzmiankę o Českim Krumlovie.

1375 rok - pod Českim Krumlovie założono osadę Nowe Miasto.

1302-1601 rok - Českí Krumlov przeżył rowkwit za Rožmberków.

1622 rok - Českí Krumlov przejęli Eggenbergowie w darze od cesarza Ferdynanda II.

1719 rok - Českí Krumlov przeszedł w ręce Schwarzenbergów.

1945 rok - ród Schwarzenbergów zamieszkujący w Českim Krumlovie został wydziedziczony.

Pierwotnie gród rodu Witkowiców, w jego rękach od połowy XIII wieku (pierwsza wzmianka w 1274 roku). Miasto założone na półwyspie utworzonym przez opływ Wełtawy, o szachownicowym układzie i rynku prostokątnym w centrum. Wzorem dla Českiego Krumlova był plan niedaleko położonego miasta królewskiego **České Budějovice**. W początkach XIV wieku założono pod grodem osadę Latrán, a przed 1375 roku Nowe Miasto. Miasto przeżywało rowkwit za Rožmberków w latach 1302 - 1601. Znacznie ucierpiało w czasie wojny trzydziestoletniej. W 1622 roku miasto przejęli Eggenbergowie (w darze od cesarza Ferdynanda II). Od 1719 roku w rękach Schwarzenbergów. Dzięki przywilejom uzyskanym po bitwie pod Lipskiem w 1813 roku Schwarzenbergom zezwolono na utrzymywanie prywatnej, niewielkiej armii. W 1945 roku ród ten został wydziedziczony. Obecnie miasto objęte opieką UNESCO jest jedną z głównych atrakcji turystycznych w **Czechach** Południowych.

Český Krumlov - Zamek

kalendarium:

1320-1340 rok - budowa Zamku Górnego w Český Krumlov.

1765-1766 rok - budowa Teatru Zamkowego w Český Krumlov.

---◆---

*style architektoniczne: **gotyk, renesans***

---◆---

Nad miastem wznosi się olbrzymi zamek, obok Zamku Praskiego największy tego typu obiekt w Czechach. Składa się z dwóch części, Zamku Dolnego (zwanego Hrádek) z okrągłą wieżą z drugiej połowy XII wieku oraz z Zamku Górnego, zbudowanego w latach 1320 - 1340. W XVI wieku przebudowano zamek w stylu renesansowym. Obok głównych budowli na szczególną uwagę zasługują także obiekty **barokowe** z XVIII wieku, głównie letni pałac "Bellarie", ujeżdżalnia oraz teatr zamkowy. Zachwycające są wnętrza zamkowe, zwłaszcza tzw. Sala Maskowa ze świetnymi malowidłami z 1748 roku. Bogate są zbiory galerii malarstwa i biblioteki. Wielką atrakcją dla zwiedzających są też zachowane w teatrze zamkowym (1765-1766) cenne historyczne dekoracje barokowe i mechanizmy obsługujące scenę - prawdziwa rzadkość w skali europejskiej.

Český Krumlov - Browar

kalendarium:

1560-1570 rok - budowa browaru Panský Pivovar w pobliżu browaru miejskiego w [Český Krumlov](#).

1578- 605 rok - budowa browaru w Český Krumlov.

1676 rok - powiększenie browaru w Český Krumlov.

==◆==

style architektoniczne: **renesans**

==◆==

Miejski Browar na ulicy Szerokiej nr 71 to budowla renesansowa zbudowana przez D. Cometo z Arogną i H. Haase w latach 1578-1605 na miejscu późnogotyckiego domu, powiększona w 1676 roku. Budynek czteroskrzydłowy z pięknym kwadratowym **dziedzińcem** jest jednym z ważniejszych obiektów renesansowych tego typu w **Czechach**. Obok Miejskiego Browaru zachował się w Český Krumlov, także inny browar tzw. Panský Pivovar, również renesansowy wybudowany w 1560-1570 jako budowla dwuskrzydłowa.

Český Krumlov - Klasztor Klarysek

kalendarium:

1361 rok - budowa klasztoru Klarysek w **Český Krumlov**.

1401, 1411 rok - powiększenie klasztoru Klarysek w Český Krumlov.

1520 rok - pożar klasztoru Klarysek w Český Krumlov.

1609-1610 rok - odbudowa klasztoru Klarysek w Český Krumlov.

1668 rok - pożar klasztoru Klarysek w Český Krumlov.

1673-1720 rok - odbudowa i powiększenie klasztoru Klarysek w Český Krumlov.

1782 rok - likwidacja klasztoru Klarysek w Český Krumlov.

1861 rok - **adaptacja budynku** dawnego klasztoru Klarysek w Český Krumlov na dom mieszkalny.

1864 rok - adaptacja budynku dawnego klasztoru Klarysek w Český Krumlov na dom mieszkalny.

1914 rok - adaptacja budynku dawnego klasztoru Klarysek w Český Krumlov na dom mieszkalny.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk, barok**

==◆==

Klasztor Klarysek wybudowano już częściowo w 1361 roku, powiększono w 1401 roku, a następnie przed 1411 roku, po pożarze w 1520 roku odbudowano w latach 1609 - 1610, a następnie w 1657, po kolejnym pożarze w 1668 postawiono nowy **dormitarz** w latach 1673-1674, po 1720 roku znacznie powiększono pod kierownictwem budowniczego włoskiego J. D. Spazziego. W 1782 roku klasztor zlikwidowano, w latach 1861, 1864 i 1914 budynek adaptowano na dom mieszkalny. Zachował się jednak świetnie **krużganek** gotycki z końca XV wieku.

Český Krumlov - Kolegium Jezuickie

kalendarium:

1586-1588 rok - budowa Kolegium Jezuickiego w Český Krumlov.

1670 rok - przebudowa Kolegium Jezuickiego w Český Krumlov.

1773 rok - przekształcenie Kolegium Jezuickiego w Český Krumlov w kaszarnię.

1887 rok - adptacja Kolegium Jezuickiego w Český Krumlov na hotel "Pod Różą".

==◆==

style architektoniczne: **renesans**

==◆==

Dawne kolegium jezuickie zostało zbudowane w latach 1586-1588 przez włoskiego architekta B. Maggi z Arogn, przebudowano w 1670 roku, a następnie w 1773 przekształcone przez F. Hegera w kaszarnię, a w roku 1887 adaptowane na hotel "Pod Różą". Na uwagę zasługują świetne renesansowe ornamenty wykonane techniką **sgraffita**.

Český Krumlov - Ratusz

kalendarium:

1580 rok - powstanie ratusza w Český Krumlov z połączenia dwóch gotyckich kamienic attyką.

1710 rok - przebudowa wnętrza ratusza w Český Krumlov w stylu barokowym.

1796 rok - przebudowa wnętrza ratusza w Český Krumlov w stylu rokokowym.

style architektoniczne: renesans, barok

Ratusz powstał poprzez połączenie dwóch gotyckich kamienic z lat czterdziestych XV wieku w drugiej połowie XVI wieku, 1580 roku, złączonych attyką. W 1710 roku nastąpiła przebudowa wnętrza w stylu barokowym, a w 1796 w rokokowym.

Český Krumlov - Kościół Św. Wita

kalendarium:

1309 rok - budowa Kościół Św. Wita w Český Krumlov.

1407-1439 rok - przebudowa Kościoła Św. Wita w Český Krumlov - wygląd obecny.

1500 rok - dobudowa gotyckiej kruchty w Kościele Św. Wita w Český Krumlov.

1638 rok - przebudowa Kościoła Św. Wita w Český Krumlov.

1725-1726 rok - przebudowa Kościoła Św. Wita w Český Krumlov.

1893-1894 rok - przebudowa Kościoła Św. Wita w Český Krumlov.

1899-1900 rok - restauracja Kościoła Św. Wita w Český Krumlov.

1936 rok - restauracja Kościoła Św. Wita w Český Krumlov.

==◆==

style architektoniczne: gotyk

==◆==

Kościół Św. Wita o gotyckim pierwotnym założeniu z 1309 roku postawiono w pierwszej połowie XIV wieku za czasów Piotra z Ružemberku. Obecny kościół został wystawiony przez mistrzów Jana i Linharta z Aldeberka w latach 1407-1439. Gotycką kruchtę sprzed 1500 roku dobudowała pracownia mistrza H. Getzingera. Następne przebudowy miały miejsce w roku 1638, w latach 1725-1726, w drugiej połowie XVIII wieku, w XIX wieku przede wszystkim w latach 1893-1894. Restauracji kościoła dokonano w latach 1899-1900 i w 1936 roku. Obok wymienionej już kruchty późnogotyckiej ze wspaniałymi gwieździstymi sklepieniami najświetniejszym zabytkiem świątyni jest późnogotyckie sakramentarium bogato zdobione naturalistycznym ornamentem.

Český Krumlov - Stare Miasto

kalendarium:

1309 rok - budowa domu Zlatokorunsky w Český Krumlov.

style architektoniczne: renesans, barok

Na Starym i Nowym Mieście zachowało się wiele znakomitych kamienic pochodzących zwłaszcza z epoki renesansu i baroku. Wyróżniają się przede wszystkim: tzw. Zlatokorunsky dom z 1309 roku przebudowany w pierwszej ćwierci XVI wieku, kamienica nr 16 i nr 55 na rynku, a także kamienice na ulicy Kojorskiej, Szerokiej, Sukienniczej, Ratuszowej, Pańskiej, Długiej i Latrańskiej.

Terezin

kalendarium:

1780 rok - twierdza i miasto Terezin (Theresienstadt) zostały założone przez cesarza Józefa II dla obrony północnej granicy z Prusami.

1882 rok - Terezin przestał być twierdzą.

1914 rok - Gavryła Princia, który przebywał w Terezinie, dokonał zamachu na następcę tronu arcyksięcia Ferdynanda w Sarajewie.

1942 rok - ówczesny hitlerowski zastępca protektora Rzeszy dla Czech - Reinhard Heydrich zlikwidował miasto Terezin i przekształcił je w całości w żydowskie getto.

--◆--

Miasto Terezin w całości jako kompleks miejski znajduje się pod ochroną. Twierdza i miasto (Theresienstadt) zostały założone w 1780 roku przez cesarza Józefa II (w stylu **klasycystycznym**) dla obrony północnej granicy z Prusami nazwane ku czci cesarzowej austriackiej z honorami dla 14 500 żołnierzy. Terezin przestał być w 1882 roku twierdzą. Od połowy XIX wieku służył jako więzienie dla jeńców wojennych i więźniów politycznych. Przebywali tu m.in. włoscy rewolucjoniści, a także Gavryła Princia, który w 1914 roku dokonał zamachu na następcę tronu arcyksięcia Ferdynanda. W 1942 roku ówczesny hitlerowski zastępca protektora Rzeszy dla Czech - Reinhard Heydrich zlikwidował miasto Terezin i przekształcił je w całości w żydowskie getto. Twierdza stała się niezwykle ciężkim więzieniem SS, w którym wykonywano tysiące egzekucji więźniów czechosłowackich.

Terezin - Wielka Warownia

kalendarium:

1897-1898 rok - zostały zburzone dwie główne bramy prowadzące do twierdzy w Terezinie: Bohusovicka na południu i Litosnericka na północy.

==◆==

style architektoniczne: barok

==◆==

Wielka Warownia zwana także Główną (Hlavni wevnost) obejmuje obszar miasta garnizonowego zbudowanego na planie szachownicowym. Osiemnastowieczne obwarowania Terezina nawiązują do barokowego stylu fortyfikacyjnego siedemnastego stulecia, a gwiaździste w kształcie bastiony wielkiej twierdzy, łączą się wokół miasta w wielkim owalnym pierścieniu. Do Twierdzy prowadziły cztery bramy. Dwie główne: Bohusovicka na południu i Litosnericka na północy zostały zburzone w latach 1897 - 1898, natomiast zachowały się dwie "wodne" bramy od strony rzeki Ohry ("Horni" i "Dolni"). Obie bramy trójosiowe, ceglane z potrójnymi kamiennymi portalami, z głównym dla transportu kołowego i bocznymi dla ruchu pieszego.

Terezin - Mała Warownia

style architektoniczne: **barok**

Mała Warownia jest otoczona, podobnie jak **wielka warownia**, wieńcem **bastionów**. Stanowiła istotną część całości założenia obronnego. Mimo tak bardzo określonego charakteru militarnego Mała Warownia podobnie jak Główna nie służyła nigdy celom obronnym. Historię jednego z **najgłośniejszych w dziejach Europy więzień** można obecnie poznać z zorganizowanym na terenie Małej Twierdzy państwowym muzeum, którego główna ekspozycja mieści się w barakach SS.

České Budějovice

kalendarium:

1265 rok - założenie miasta České Budějovice przez króla Czech Przemysława Otto Kara II.

Miasto założone wraz z **klasztorem Dominikanów** w 1265 roku przez króla Czech Przemysława Otto Kara II. Równocześnie zbudowano silne umocnienia według dokładnie opracowanych planów. Centrum miasta tworzy kwadratowy plac, jeden z większych rynków miejskich Europy. Średniowieczny dobrobyt zawdzięczało miasto kopalnictwu srebra oraz usytuowaniu przy szlaku solnym z Linzu do Pragi. W XVII wieku miasto zniszczone przez wojnę i pożary, w następnym stuleciu odbudowane z rozmachem przez Habsburgów, zapewne w rewanżu za lojalną postawę w czasach kontrreformacji. Jako stolica południowych Czech renomę zawdzięcza przede wszystkim piwu Budvar (Budweiser) i wytworom fabryki ołówków KOH-I-NOOR.

České Budějovice - Kościół i Klasztor Dominikanów

kalendarium:

1265 rok - budowa przyklasztornego Kościoła Mariackiego w [České Budějovice](#).

style architektoniczne: [gotyk](#)

Gotycki klasztor Dominikanów jest najstarszym zabytkiem miasta wraz ze zbudowanym w 1265 roku Kościołem Mariackim.

České Budějovice - Ratusz

kalendarium:

1727-1730 rok - budowa ratusza w **České Budějovice** według projektu A.E. Martinello.

style architektoniczne: **barok**

Budynek ratusza postawiono w południowo zachodnim rogu rynku w czasach baroku (1727-1730 rok) według projektu A.E. Martinello na miejscu wcześniejszego **renesansowego**. Ratusz zwrócony jest do rynku trzema wieżami, **attyką** i środkowym **szczytem** oraz dwoma symetrycznie umieszczonymi półokrągłymi **portalami**.

České Budějovice - Katedra

kalendarium:

1641 - 1649 rok - w tym czasie ukończono przebudowę katedry w Českém Budějovic.

style architektoniczne: barok

Katedra Św. Mikołaja powstała w XIII wieku, była jednak później wiele razy przebudowywana. Obecny wygląd otrzymała w latach 1641 - 1649. W czasie wojny trzydziestoletniej przechowywano w Kaplicy Katedralnej koronacyjne klejnoty czeskie oraz archiwum królewskie.

České Budějovice - Fontanna Samsona

kalendarium:

1727 rok - wykonanie Fontanny Samsona w [České Budějovice](#) przez Josefa Dietricha.

style architektoniczne: [barok](#)

Fontanna Samsona, jedna z piękniejszych w [Czechach](#), ustawiona na środku rynku, została wykonana w 1727 roku przez Josefa Dietricha.

České Budějovice - Stare Miasto

kalendarium:

1557 rok - wykonanie dekoracji **sgraffitowej** umieszczonej na domu Kneisla na Starym Mieście w **České Budějovice**.

1965 rok - odnowienie dekoracji sgraffitowej umieszczonej na domu Kneisla na Starym Mieście w České Budějovice.

style architektoniczne: **renesans, barok**

Zabytkowy kompleks miejski w całości znajduje się pod ochroną. Interesujące są kamienice mieszczańskie przy rynku, wszystkie z **podcieniami**. Domy z malowniczymi podcieniami zachowały się także na ulicach Českéj i Knežskej. Na uwagę zasługuje również dom Kneisla z piękną dekoracją sgraffitową z 1557 roku, odnowioną w 1965 roku. Ciekawe są położone w pobliżu Kościoła Mariackiego - Komora Celna i arsenał z XVI wieku oraz kramy mięsne, zbudowane w stylu renesansowym. W XVI wieku wzniesiono także słynną Czarną Wieżę o wysokości 72 metrów, według projektu architekta Vincenza Fuggerala z galerią w formie tokańskiej balustrady.

Znojmo

kalendarium:

1266 rok - Przemysław Ottokar lokował Znojmo na miejscu dawnej osady.

Gród zbudowany nad rzeką Dyje w XII wieku na miejscu dawniejszej wielkomorawskiej osady. W 1226 roku Przemysław Ottokar lokował tu miasto. W ciągu wieków walczyli o miasto Husyci, Szwedzi, Prusacy i Francuzi. Miejscowość znana głównie z uprawy winnej latorośli. Co roku we wrześniu odbywa się tu tradycyjne święto winobrania "Królewska Uczta".

Znojmo - Muzeum Jihomorawskie

kalendarium:

1134 rok - wykonanie malowideł ściennych w rotundzie Św. Katarzyny w [Znojmo](#)

style architektoniczne: [gotyk](#), [barok](#)

Muzeum Jihomorawskie, czyli Południowych Moraw mieści się w gotyckim zamku z XIV wieku, przebudowanym w XVII i XVIII wieku w stylu barokowym. Zbiory muzeum obejmują eksponaty przyrodnicze i geologiczne, a także zabytki będące świadectwami kultury południowych Moraw (między innymi obiekty archeologiczne, [etnograficzne](#), ceramika i meblarstwo). Warto dodać, że w obrębie zamku została zbudowana w XII wieku zachowana do dzisiaj przepiękna romańska rotunda Św. Katarzyny z niezwykle cennymi malowidłami ściennymi z 1134 roku, przedstawiającymi władców [czeskich](#) z dynastii Przemyślidów. Ten wspaniały kościół uznano za pomnik kultury narodowej.

Znojmo - Klasztor Norbertanów

kalendarium:

1190 rok - założenie Klasztoru Norbertanów - **Znojmo**.

style architektoniczne: **romanizm, gotyk**

Klasztor Norbertanów "Lauka" został założony w 1190 roku poza murami miasta nad brzegiem rzeki Dyje. Świetnie zachowany romański kościół klasztorny, dokończony w XV wieku w stylu późnego gotyku jest z pewnością jedynym z najbardziej interesujących kościołów romańskich w państwie **czeskim**.

Znojmo - Zamek i mury obronne

style architektoniczne: gotyk

Na **starym mieście** miłośnika dawnych fortyfikacji zainteresują z pewnością średniowieczne umocnienia miejskie z XIV - XVI wieku z późnogotyckimi basztami. Kolejną atrakcją starego miasta jest zamek w części udostępniony do zwiedzania, pozostałą część zamku zajmuje browar.

Znojmo - Kościół Św. Mikołaja

kalendarium:

XIV wiek -budowa Kościoła Św. Mikołaja - **Znojmo**.

style architektoniczne: **gotyk, barok**

Monumentalny kościół Św. Mikołaja zbudowany został w pierwszej połowie XIV wieku na miejscu starej świątyni, rozbudowany w połowie XV wieku. Zachował do dzisiaj cenne barokowe wyposażenie wnętrza. Ze względu na świetną architekturę należy do ważniejszych gotyckich budowli na Morawach.

Znojmo - Kościół Św. Wacława

alendarium:

1500-1521 rok - budowa Kaplicy Św. Wacława - [Znojmo](#).

style architektoniczne: [gotyk](#)

Kaplica Św. Wacława położona w pobliżu [kościola Św. Mikołaja](#) zbudowana w latach 1500-1521 jest niezwykle interesującym przykładem późnogotyckiej dwupiętrowej budowli sakralnej. Obecnie jest własnością wspólnoty prawosławnej.

Znojmo - Stare Miasto i Wieża Ratuszowa

alendarium:

1445-1448 rok- budowa Ratusza - [Znojmo](#).

style architektoniczne: [gotyk](#), [renesans](#), [barok](#)

Wysoka gotycka wieża ratuszowa, zbudowana w latach 1445-1448 jest pozostałością ratusza spalonego przez nazistów w ostatniej fazie II Wojny Światowej. Zaliczana jest do szczególnie znanych zabytków miasta Znojmo.

W centrum miasta zachowały się świetne obiekty budownictwa mieszczańskiego - gotyckie, renesansowe i barokowe kamienice. Warto dodać, że dla zwiedzających miasto udostępnione są podziemne przejścia i piwnice dawnych domów.

Mikulov

kalendarium:

1332 rok - założenie miasta Mikulov.

1526 rok - do miasta Mikulov przybywa Baltkazar Hubmeier wraz z innymi **anabaptystami**.

1806 rok - po bitwie pod Austerlitz w Mikulov prowadzono pokojowe rokowania między zwycięzcą Napoleonem, a przedstawicielami pokonanych w tej bitwie Austrii i Rosji.

1866 rok - po bitwie pod Sadovą przygotowano w Mikulov wstępny układ pokojowy w obecności króla Prus Wilhelma I oraz kanclerza Ottona Bismarcka i marszałka Moltkego.

Miasto założone na miejscu wcześniejszego grodu przed rokiem 1332. Od XIV wieku osiedlało się w tej miejscowości wielu Żydów (w XVIII wieku mieszkał tu najwyższy rabin na Morawach). W 1526 roku Baltkazar Hubmeier przybył do Mikulov wraz z innymi anabaptystami. Działali oni w mieście do 1622 roku. Znani byli między innymi z działalności wydawniczej. W czasach wojny trzydziestoletniej nastąpiło w Mikulov podpisanie pokoju pomiędzy Ferdynandem II królem **Czech i Węgier**, a Gaborem Bethlenem, dowódcą armii Siedmiogrodu. W 1806 roku, po bitwie pod Austerlitz tu właśnie prowadzono pokojowe rokowania między zwycięzcą Napoleonem (brał osobisty udział w rozmowach), a przedstawicielami pokonanych w tej bitwie Austrii i Rosji. W 1866 roku po bitwie pod Sadovą przygotowano tu wstępny układ pokojowy w obecności króla Prus Wilhelma I oraz kanclerza Ottona Bismarcka i marszałka Moltkego. W gimnazjum w Mikulov prowadzonym przez **Pijarów** uczyło się wiele znanych później osobistości, między innymi słynny czeski przyrodnik J. E. Purkyně (1787-1869), przez pewien czas profesor **Uniwersytetu Wrocławskiego**. Mikulov jest ważnym ośrodkiem uprawy winnej latorośli. Co roku we wrześniu odbywa się tu święto winobrania, tzw. "Winobranie w Pálavie"

Mikulov - Synagoga

style architektoniczne:

Świadectwem dziejów Żydów w **Mikulov** jest dawne ghetto żydowskie. Do najbardziej wartościowych obiektów tej dzielnicy należy synagoga oraz stary jeszcze średniowieczny cmentarz żydowski.

Mikulov - Zamek

kalendarium:

1719-1724 rok - przebudowa w stylu barokowym zamku w Mikulov.

style architektoniczne: gotyk, barok

Nad miastem góruje zamek, wzniesiony w XIII wieku jako gotycka twierdza chroniąca terytorium południowych Moraw. Pierwsza przebudowa średniowiecznego obiektu nastąpiła w XVII wieku. W XVIII wieku zamek przebudowano w stylu barokowym (1719-1724). Pod koniec II Wojny Światowej zespół zamkowy został spalony, a po wojnie odrestaurowany. Obecnie w zamku, obok hotelu, winiarni (z własnymi piwnicami win) i sali teatralnej znajduje się Muzeum Regionalne ze zbiorami z zakresu przyrody, etnografii regionalnej, archeologii, historii i uprawy winorośli.

Mikulov - Kościół Św. Wacława

alendarium:

XVIII wiek - przebudowa Kościoła Św. Wacława w [Mikulov](#).

style architektoniczne: [gotyk](#)

Gotycki kościół Św. Wacława z XV wieku, przebudowany w XVIII wieku jest najstarszym zachowanym obiektem sakralnym miasta.

Mikulov - Stare Miasto i winnica

*style architektoniczne: **gotyk, renesans, barok***

Wśród zabytków miasta, które jako zwarty kompleks miejski znajduje się pod ochroną, na uwagę zasługują renesansowe i barokowe domy mieszczańskie, a także pozostałości gotyckich murów miejskich

Stara Winnica - to uroczy zakątek **Mikulov**. Pod koniec września miłośnicy wina z prawdziwą przyjemnością oddają się degustacji tego szlachetnego, choć jeszcze młodego trunku w pięknych winiarniach, pod którymi ciągną się podziemne piwnice wypełnione beczkami z winem.

Brno

kalendarium:

1767 rok - w teatrze w Brnie występował Wolfgang Amadeusz Mozart.

Brno stanowi kulturalne, gospodarcze i naukowe centrum Moraw. Uzyskało prawa miejskie w XIII wieku. Jego bezpieczeństwo zapewniały podwójne umocnienia, mury miejskie oraz **zamek obronny Špilberk**. Dzięki tym fortyfikacjom miasto oparło się wszystkim oblężeniom husytów, Szwedów i króla Prus Fryderyka II. Miasto zdobyto dopiero w czasach późniejszych, gdy wewnątrz obwarowań nie było już miejsca na dalszy rozwój urbanistyczny.

Z Brnem związane było życie wielu osobistości o światowej sławie, można wśród nich wyróżnić takie postacie, jak Viktor Kaplan (1876-1934 rok), wynalazca turbiny, botanik Johann Gregor Mendel (1822-1884 rok), twórca nowoczesnej nauki o dziedziczności oraz kompozytor Leos Janacek (1854-1928 rok). W miejscowym teatrze występował w 1767 rok Wolfgang Amadeusz Mozart.

Brno - Dom Czterech Głupców

style architektoniczne: secesja

Dom Czterech Głupców stojący na rynku **Brna** jest interesującym przykładem dziewiętnastowiecznej kamienicy. Należący do jednego z najbogatszych przemysłowców żydowskich XIX wieku w Brnie. Dom ozdobiono postaciami czterech muskularnych pracowników (tzn. "czterech głupców) dźwigających budynek na swoich barkach, podtrzymując jednocześnie rozwiewane wiatrem chałaty.

Brno - Kościół Św. Franciszka

style architektoniczne: **barok**

Barokowy kościół Św. Franciszka uważa się powszechnie za najpiękniejszą z **brneńskich** budowli dwóch słynnych mistrzów braci Grimm. Zarówno **fasada** i wnętrze są niezwykle efektowne. Wrażenie płynące z obserwacji iluzjonistycznych malowideł ściennych spotęgowane jest bogactwem złocień elementów wyposażenia kościoła. Świetne są także malowane terakotowe posągi Jezusa i dwóch łotrów.

Brno - Kaplica Loretańska

style architektoniczne: **barok**

—◆—
Kaplica Loretańska wypełnia znaczną część kościoła Św. Franciszka. Historia cudu została przedstawiona tym razem nie w barwnej scenie, ale w malowidle wykonanym monochromatyczną techniką eu grisaille. Wnętrze kaplicy z czerwonej cegły mieści w sobie obraz Madonny oprawiony w marmur.

Brno - Stary Ratusz

kalendarium:

1663 rok - wykonanie koła znajdującego się obecnie w Starym Ratuszu w [Brnie](#), które związane jest z legendarnym wygranym zakładem przez kołodzieja z Lednic.

==◆==

style architektoniczne: [renesans](#), [barok](#)

==◆==

Stary Ratusz utworzony jest przez kompleks budynków: [gotyckich](#), renesansowych i barokowych. Do wnętrza ratusza prowadzi późnogotycki [portal](#). W Starym Ratuszu przechowywane są m.in. legendarne atrybuty miasta: Smok i koło. Tzw. Smok wiszący u sufitu przy wejściu do Ratusza to naprawdę wypchany krokodyl. Smocza legenda jest tu plagiatem opowieści [krakowskiej](#). Koło, wykonane w 1663 roku, związane jest z legendarnym wygranym zakładem przez kołodzieja z Lednic, który rzekomo w ciągu jednego dnia ściął drzewo, wykonał koło i zatoczył je do Brna. W Ratuszu warto jeszcze zwrócić uwagę na świetny gotycki portal Antona Pilgrama.

Brno - Kościół Św. Tomasza

style architektoniczne: **barok**

Kościół barokowy Św. Tomasza zachował się obok czternastowiecznego klasztoru, przebudowanego także w tym stylu.

Brno - Kościół Św. Jakuba

style architektoniczne: gotyk

Kościół Św. Jakuba jest gotycką świątynią jednonawową z XIV-XVI wieku.

Brno - Kościół Minorytów

alendarium:

1728 rok - przebudowa kościoła Minorytów w **Brnie** w stylu barokowym

style architektoniczne: **gotyk, barok**

Kościół Minorytów Św. Jana to gotycka budowla z XIII wieku, przebudowana po 1728 roku w stylu barokowym.

Brno - Kościół Dominikanów

kalendarium:

1736 rok - Josef Winterhalder wykonał rzeźby świętych Cyryla i Metodego na balustradzie kościoła dominikanów w **Brnie**.

style architektoniczne: **barok**

=

Kościół barokowy Św. Tomasza należący do zakonu Dominikanów godny jest odwiedzin z powodu dzieł Heinricka Parlera i Josefa Wintehaldera. Heinrich Parler należał do rodziny wybitnych rzeźbiarzy średniowiecznych działających w Pradze. Historycy sztuki opowiadają się za tym, że monumentalna **Pieta** z dominikańskiego kościoła w Brnie, wybitne dzieło o układzie horyzontalnym, została wykonana właśnie przez tego artystę. Twórczość Josefa Winterhaldera (1702-1766), ucznia Zahnera reprezentuje styl **klasycystyczny**. Dla kościoła Św. Tomasza wykonał rzeźby świętych Cyryla i Metodego na balustradzie (1736 roku) i **ambonę** z niezwykle śmiałą grupą w zwieńczeniu i pod **korpusem**.

Brno - Twierdza Špilberk

kalendarium:

1846 rok - podczas powstania w tym roku w twierdzy Špilberk w **Brnie** więziono powstańców.

style architektoniczne: **gotyk, barok**

Špilberk (obecnie narodowy pomnik kultury), gotycki gród z drugiej połowy XIII wieku, przebudowano w epoce baroku na obronną twierdzę oraz kazamaty więzienne. W więzieniu przebywali m.in. włoscy karbonariusze, wśród nich pisarz i publicysta Silvio Pellico oraz przeciwnicy Habsburgów, a także 80 000 ofiar hitlerowskiego terroru. Špilberk mieści w sobie dzisiaj Muzeum Miejskie. Dodać jeszcze należy, że twierdza była ściśle związana z **polskim** ruchem niepodległościowym w Galicji. Więziono w niej powstańców z 1846 roku i uczestników walk z okresu Wiosny Ludów.

Brno - Stare Miasto

style architektoniczne: renesans, barok

Kamienice w **Brnie** uległy daleko idącym modernizacjom. Niemniej można w Centrum miasta odnaleźć przykłady dawnej sztuki architektonicznej. Na głównym rynku (obecnie namesti Svobody) zwraca uwagę renesansową **fasadą** Dzim pani z Lipe. Z czasów renesansu pochodzi także Dum pani z Kunstatu, z pięknym **arkadowym dziedzińcem**.

Brno - Kościół Augustianów

kalendarium:

1868 rok - opatem klasztoru w **Brnie** został Gregor Mendel, słynny genetyk.

style architektoniczne: **gotyk**

Dawny kościół i klasztor augustianów znajduje się z dzielnicy Stare Brno na placu Mendla. Kościół gotycki jest bez wątpienia jedną z najwspanialszych budowli średniowiecznych w Brnie. Zwracają uwagę **polichromie** z geometrycznym wzorem na ścianach i **filarach**. Trzynastowieczny obraz z wizerunkiem Czarnej Madonny w ołtarzu głównym wg legendy chronił miasto przed najeźdźcami. W kościele zamieszczono płytę nagrobną badacza zasad dziedziczności Johanna Gregora Mendla (1822-1884 rok). Słynny uczonec był jednym z mnichów klasztoru. Jego prace, które doprowadziły do powstania genetyki nie zostały jednak za jego życia docenione, już w 1868 roku zrezygnował z prowadzenia badań i został opatem klasztoru. W salach skrzydła zachodniego klasztoru zorganizowano muzeum tzw. Mendelianum. Atrakcją jest niewątpliwie możliwość zapoznania się z pasieką i sadem, w którym Mendel przeprowadzał swoje doniosłe eksperymenty.

Brno - Katedra Św. Piotra i Pawła

kalendarium:

1645 rok - uratowanie miasta przed Szwedami, według legendy, przez dzwonnika **katedry** w **Brnie**.

style architektoniczne: **gotyk**

Katedra Św. Piotra i Pawła została wybudowana na terenie dawnego grodu Przemyslidów, Petrowa założonego w XI wieku. Pierwotnie romańska budowla, której relikty jeszcze się zachowały. Obecna katedra jest już obiektem gotyckim, otoczonym licznymi **barokowymi** budynkami- pałacu biskupiego i rezydencjami kanoników. Ciekawymi elementami wyposażenia są: posąg Madonny z XIV wieku oraz Droga Krzyżowa z początku lat sześćdziesiątych naszego stulecia. Z katedrą wiąże się interesująca legenda o uratowaniu miasta przed Szwedami w 1645 roku przez dzwonnika świątyni. Wg tradycji szwedzki generał Towntenson po kilkumiesięcznym oblężeniu oświadczył, że jego wojska odstąpią od murów miejskich, jeśli Brno nie zostanie zdobyte do południa. Nie wiadomo skąd dzwonnik katedralny dowiedział się o tym, kiedy jednak zorientował się, że zbliża się nieuchronna klęska, oddzwonił południe o godzinę wcześniej. Na dźwięk dzwonu Szwedzi przerwali oblężenie. W rezultacie cesarz zdecydował podobno o przeniesieniu stolicy Moraw z **Olomouc** do Brna.

Buchlovice - Zamek

kalendarium:

1908 rok -na zamku w Buchlovicach odbyła się konferencja, na której uczestniczyli ministrowie spraw zagranicznych Austrii i Rosji omawiając sprawę aneksji przez Austrię - Bośni i Hercegowiny.

style architektoniczne: **barok**

Zamek położony obok miasteczka Buchlovice w południowych Morawach. Obiekt barokowej architektury wzniesiony na przełomie XVII i XVIII wieku. We wnętrzu zamku znajduje się cenne wyposażenie oraz wartościowe dzieła sztuki sprowadzane przez kolejnych właścicieli rezydencji. Na uwagę zasługuje także wspaniały park. Pierwotne włoskie założenie ogrodowe było powiązane z Górnym Zamkiem w jedną artystyczną całość. W późniejszych czasach park przekształcono w stylu francuskim, a następnie w angielskim. Znani badacze przyrody z rodu Berchtoldów, Leopold (1759-1809) i Fryderyk (1781-1876) byli głównymi organizatorami parku, dbającymi o bogactwo rzadkich, krajowych i egzotycznych drzew i roślin. Do ważnych wydarzeń historycznych należy zaliczyć konferencję w zamku w Buchlovicach z 1908 roku. Uczestniczący w niej ministrowie spraw zagranicznych Austrii i Rosji zajmowali się kwestią aneksji przez Austrię Bośni i Hercegowiny.

Buchlovice - Zamek

kalendarium:

1908 rok -na zamku w Buchlovicach odbyła się konferencja, na której uczestniczyli ministrowie spraw zagranicznych Austrii i Rosji omawiając sprawę aneksji przez Austrię - Bośni i Hercegowiny.

style architektoniczne: **barok**

Zamek położony obok miasteczka Buchlovice w południowych Morawach. Obiekt barokowej architektury wzniesiony na przełomie XVII i XVIII wieku. We wnętrzu zamku znajduje się cenne wyposażenie oraz wartościowe dzieła sztuki sprowadzane przez kolejnych właścicieli rezydencji. Na uwagę zasługuje także wspaniały park. Pierwotne włoskie założenie ogrodowe było powiązane z Górnym Zamkiem w jedną artystyczną całość. W późniejszych czasach park przekształcono w stylu francuskim, a następnie w angielskim. Znani badacze przyrody z rodu Berchtoldów, Leopold (1759-1809) i Fryderyk (1781-1876) byli głównymi organizatorami parku, dbającymi o bogactwo rzadkich, krajowych i egzotycznych drzew i roślin. Do ważnych wydarzeń historycznych należy zaliczyć konferencję w zamku w Buchlovicach z 1908 roku. Uczestniczący w niej ministrowie spraw zagranicznych Austrii i Rosji zajmowali się kwestią aneksji przez Austrię Bośni i Hercegowiny.

Słowacja

kalendarium:

172 rok - utworzono rzymską prowincję Sarmacja z południowej części Słowacji.

833-836 rok - włączenie państewka plemiennego Pribiny (późniejszej Słowacji) do Państwa Wielkomorawskiego.

1526 rok - po bitwie pod Mohaczem, włączenie Słowacji wraz z **Węgrami** do monarchii Habsburgów.

1540 rok - od tego roku do końca XVII wieku Słowacja była terenem górniczych starć z Turkami.

1848 rok - Wydarzenia Wiosny Ludów przyniosły na Węgrzech obalenie Habsburgów, odrzucono żądania Słowaków, dotyczące kwestii narodowych i społecznych przez Rząd Tymczasowy liberałów węgierskich.

1863 rok - utworzenie Macierzy Słowackiej.

1918 rok - podczas I wojny światowej zawarto umowę pittsburską zakładającą utworzenie wspólnego państwa **Czechów** i Słowaków.

1919 rok - na początku tego roku Czesi obsadzili terytoria słowackie znajdujące się na obszarze Węgier.

1919 rok - pod wpływem rewolucji październikowej w Rosji i rewolucji węgierskiej proklamowano Słowacką Republikę Rad.

1920 rok - spór z **Polską** zakończony przyznaniem Czechosłowacji (przez arbitraż międzynarodowy) znacznych części Spiszu i Orawy.

1938 rok - po narzuceniu układu monachijskiego uzyskanie przez Węgry południowej części Słowacji, a przez Polskę części terenów Spiszu i Orawy.

1939 rok - powstanie zależnego od Niemiec państwa Słowackiego z prezydentem ks. Józefem Tiso.

1944 rok - wybuch powstania słowackiego.

1945 rok - wyzwolenie Słowacji przez wojska radzieckie.

1989 rok - przeprowadzenie w Republice Czechosłowackiej tzw. Aksamitnej Rewolucji.

1993 rok - nastąpił oficjalny podział Republiki Czechosłowackiej.

Słowacja była w starożytności zamieszkała przez plemiona celtyckie. Na początku naszej ery przez germańskie plemię Kwadów. Z południowej części Słowacji w 172 roku utworzono rzymską prowincję Sarmacja. W okresie wędrówek ludów Słowacja była obszarem zasiedlonym przez Słowian. W IX wieku powstało państewko plemienne Pribiny, w latach 833 - 836 włączone do Państwa Wielkomorawskiego, a w XI wieku do Węgier. Od XII wieku napływali na terytorium Słowacji osadnicy niemieccy, założyciele takich miast jak: Bańska Bystrzyca i Bańska Szczawnica, na północne ziemie - Orawę i Spisz polscy osadnicy. Od XIII wieku nastąpił rozwój górnictwa w zachodniej Słowacji. W 1526 roku, po bitwie pod Mohaczem, Słowacja znalazła się wraz z Węgrami w monarchii Habsburgów. Od 1540 roku do końca XVII wieku Słowacja była terenem górniczych starć z Turkami. Od połowy XVIII wieku nastąpił rozwój słowackiego ruchu odrodzenia narodowego, przede wszystkim wskutek gwałtownej madyaryzacji. Wydarzenia Wiosny Ludów w 1848 roku przyniosły na Węgrzech obalenie Habsburgów, ale Rząd Tymczasowy liberałów węgierskich kategorycznie odrzucił żądania Słowaków, dotyczące kwestii narodowych i społecznych. W 1863 roku powstała Macierz Słowacka. W końcu XIX wieku pogłębiło się zacofanie gospodarcze w postaci upadku rolnictwa, masowych emigracji chłopów i słabego rozwoju przemysłu. Podczas I wojny światowej zawarto

w 1918 roku umowę pittsburską, która zakładała utworzenie wspólnego państwa Czechów i Słowaków. Na początku 1919 roku Czesi obsadzili terytoria słowackie, które znajdowały się na obszarze Węgier. Spór z Polską zakończyło przyznanie w lipcu 1920 roku Czechosłowacji (przez arbitraż międzynarodowy) znacznych części Spiszu i Orawy. W czerwcu 1919 roku pod wpływem rewolucji październikowej w Rosji i rewolucji węgierskiej proklamowano Słowacką Republikę Rad obaloną w lipcu tego roku przez rząd czechosłowacki. W okresie międzywojennym nasiliły się konflikty narodowościowe słowacko - czeskie i słowacko - węgierskie. Po narzuceniu układu monachijskiego w 1938 roku Węgry uzyskały południową część Słowacji, a Polska część terenów Spiszu i Orawy. 14 marca 1939 roku powstało zależne od Niemiec państwo Słowackie z prezydentem ks. Józefem Tiso. W 1944 roku wybuchło powstanie słowackie. W 1945 roku Słowacja została wyzwolona przez wojska radzieckie. Odnowiono Republikę Czechosłowacką, której oficjalny podział nastąpił 1 stycznia 1993 roku (po przeprowadzeniu uprzednio tzw. Aksamitnej Rewolucji w 1989 roku.

Trenčín

kalendarium:

1111 rok - z tego roku pochodzi pierwsza wzmianka pisemna na temat Trenčína.

1412 rok - Trenčín otrzymał prawa miejskie.

1922 rok - do tego Trenčín był ośrodkiem żupy solnej.

—◆—
Na terenach Trenčína znajdowała się rzymska osada Laugaricio. Miasto rozrosło się u stóp grodu, który na początku XI wieku był ośrodkiem żupy solnej (do 1922 r.). Pierwsza wzmianka pisemna pochodzi z 1111 roku. Dopiero w roku 1412 miasto otrzymało prawa miejskie. Trenčín był wielokrotnie niszczone przez najazdy Turków i powstania [węgierskie](#). W XIX wieku nastąpił rozwój przemysłu włókienniczego i spożywczego.

Trenčín - Brama Miejska

style architektoniczne: gotyk

W systemie fortyfikacji miejskich z początku XV wieku ważną rolę odgrywały dwie bramy: wschodnia Brama Dolna i zachodnia Brama Górna. Zachowała się tylko Brama Dolna (Dolna brana) z pierwszej połowy XV wieku. Wg miejscowej tradycji, ten kto rozmawia przechodząc pod nią, nigdy nie wstąpi w związek małżeński.

Trenčín - Zamek

kalendarium:

179 n.e. - Rzymianie wyciosali na ścianie zamku w **Trenčín** inskrypcję informującą o zwycięstwie rzymskich legionów nad germańskim plemieniem Kwadów.

1067 rok - pochodzi pierwsza wzmianka o zamku w Trenčín.

1321 rok - po śmierci Matusa Caka zamek w Trenčín przeszedł na własność koronnego skarbu królewskiego.

1663 rok - Turcy po zdobyciu Trenčina nie opanowali zamku.

1790 rok - w zamku w Trenčín wybuchł pożar, po którym obiekt pozostawał już w ruinie.

1954 rok - przystąpiono do konserwacji, rekonstrukcji najważniejszych obiektów zamku w Trenčín.

style architektoniczne: gotyk

Zamek, pomnik kultury narodowej, wznosi się wysoko nad miastem. Pierwsza wzmianka o nim pochodzi z 1067 r. Największą sławę zyskał na przełomie XII-XIV wieku. Z zamku trenczyńskiego władzę nad całą niemal Słowacją sprawował Matus Cak. Po jego śmierci w 1321 roku gród przeszedł na własność koronnego skarbu królewskiego. Pod koniec XV i na początku XV wieku Stefan Zapolya dokonał poważnej przebudowy twierdzy. Nowe umocnienia dobudowano w okresie najazdów tureckich. W 1663 roku po zdobyciu miasta Turcy nie zdołali jednak opanować zamku. W 1790 roku w zamku wybuchł pożar, po którym obiekt pozostawał już w ruinie. Dopiero w roku 1954 przystąpiono do konserwacji, rekonstrukcji najważniejszych obiektów zamku. Odnowiono gotycką basztę (Hodinova veza), służącą dawniej jako stanowisko dla ciężkich dział, obecnie przekształconą na salę wystawne.

Najświetniejszą pamiątką rzymskich czasów w Słowacji jest inskrypcja o rozmiarach 2X1 m., którą w 179 roku naszej ery wyciosali Rzymianie na skalnej ścianie zamku:

VIKTORIAE AUGUSTORUM EXERCIT(US) CUI LAV GARICIONE SEDIT MIL(ITES) L(EGIONIS) II. DCCCLV (MAXIMI)AN(U)S LEG(ATUS) LEG(IONIS) II. (AD)IUTRICIS CUR(AVIT) (FACIENDUM).

Ten najstarszy napis na terytorium Słowacji informuje o zwycięstwie rzymskich legionów nad germańskim plemieniem Kwadów.

Trenčín - Kościół Pijarów

kalendarium:

1635 rok - rozpoczęto budowę kościoła **Pijarów** w **Trenčín**.

1657 rok - konserwacja kościoła Pijarów w Trenčín.

1713 rok - wykonanie **fresków** w kościele Pijarów w Trenčín przez Krištofa Tauscha.

1723-1735 rok - wykonano ołtarze boczne w kościele Pijarów w Trenčín.

style architektoniczne: **barok**

Kościół Pijarów Św. Franciszka Ksawerego, przeznaczony był pierwotnie dla Jezuitów. Budowę rozpoczęto w 1653 roku, a konserwowano w roku 1657. Przypomina jednonawowe kościoły jezuickie Św. Michała w Monachium i Św. Franciszka Ksawerego we Wiedniu. Dwuwieżowa **fasada** ozdobiona jest postaciami Św. Piotra i Pawła. Wewnętrzna dekoracja malarska kościoła ilustruje przede wszystkim sceny z życia Św. Franciszka Ksawerego. Freski wykonane około 1713 roku przez Krištofa Tauscha należą do świetniejszych dzieł barokowych na **Słowacji**. Wyróżniają się także ołtarze, zwłaszcza główny z lat dwudziestych XVIII wieku, oraz boczne z lat 1723-1735, a także organy. W skarbcu zachowały się ciekawe naczynia i szaty liturgiczne (od XV wieku).

Trenčín - Stare Miesto

style architektoniczne: **renesans, barok**

Najstarsza zabudowa mieszczańska zachowała się na Mierove namestie. Niektóre z kamienic pochodzą jeszcze z XV-XVI w. Reprezentują przeważnie typ domu dwukondygnacyjnego przebudowanego najczęściej i dekorowanego w XVIII w.

Levoča

kalendarium:

1271 rok - od tego roku mieściła się w Levoča siedziba władz związku 24 miast spiskich.

1323 rok - przed tym rokiem Levoča była miastem królewskim.

1423 rok - spotkanie w Levoča Władysława Jagiełły z królem **węgierskim**, cesarzem Zygmuntem Luksemburskim.

1474 rok - w tym czasie mieściła się w Levoča główna kwatery króla Macieja Korwina w jego wojnie z **Polską**.

1494 rok - odbył się w Levoča zjazd synów Kazimierza Jagiellończyka.

---◆---

Tereny Levoča zamieszkane już były w epoce neolitu. W dobie Państwa Wielkomorawskiego czynny był tu gród. Od 1271 roku mieściła się w Levoča siedziba władz związku 24 miast spiskich. Przed 1323 rokiem Levoča stała się miastem królewskim. W XVI wieku wielkie pożary zniszczyły miasto. Przez długi czas Levoča była centrum reformacji na **Słowacji**. W latach czterdziestych XIX wieku miasto stało się ośrodkiem ruchu odrodzenia narodowego.

---◆---

Levoča odegrała dość ważną rolę w dziejach Polski. W 1423 roku spotkał się tu Władysław Jagiełło z królem węgierskim, cesarzem Zygmuntem Luksemburskim. Cesarz za cenę rezygnacji Jagiełły z kandydowania na tron **czeski** zobowiązał posłów krzyżackich przybyłych do Levoča do respektowania układu zawartego z Polską.

---◆---

W 1474 roku mieściła się w Levoča główna kwatery króla Macieja Korwina w jego wojnie z Polską. W 1494 roku odbył się w mieście zjazd synów Kazimierza Jagiellończyka: Władysława - króla Czech i Węgrów, Jana Obracht - króla polskiego, Aleksandra - wielkiego księcia litewskiego, arcybiskupa **gnieźnieńskiego** Fryderyka Jagiellończyka, Królewicza Zygmunta Jagiellończyka oraz męża Zofii Jagiellonki - margrabiego brandenburskiego Fryderyka. Ustalono wtedy, że Zygmunt, późniejszy król polski, otrzyma godność namiestnika Śląska, znajdującego się pod panowaniem czeskim.

Levoča - Kościół Św. Jakuba

kalendarium:

koniec XV wieku - przebudowa Kościoła Św. Jakuba w **Levoča**.

1494 rok - ołtarz w Kościele Św. Jakuba w Levoča fundowany przez Władysława II, króla **Czech i Węgier**.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Gotycki kościół Św. Jakuba, uznany za pomnik kultury narodowej, jest drugim pod względem wielkości kościołem **Słowacji**. Pod koniec XV wieku przebudowany w stylu późnogotyckim. Ma wyjątkowo wspaniałe wyposażenie wnętrza. Wyróżnia się przede wszystkim ogromny ołtarz główny o wysokości 18,6 metra i szerokości 6 metrów pochodzący z początku XVI wieku wykonany przez mistrza Pawła z Levoča (związanego z **Krakowską** szkołą Wita Stwosza). Interesujące są także liczne **freski** z XIV-XVI wieku. Na jednym z bocznych ołtarzy, fundowanym w 1494 roku przez Władysława II, króla Czech i Węgier, znajduje się obok postaci biczowanego Chrystusa, **polski** orzeł Jagiellonów.

Levoča - Dom Mistrza Pawła

kalendarium:

1520 rok - budowa Domu Mistrza Pawła w **Levoča**.

style architektoniczne: **gotyk**

Dom Mistrza Pawła, słynnego rzeźbiarza, twórcy wielkiego ołtarza z **kościola Św. Jakuba**, powstał około 1520 roku. Średniowieczny budynek mieści w sobie obecnie Muzeum Mistrza Pawła. Ekspozycja muzeum nie skupia się na biografii artysty, ale przedstawia dzieje zabiegów konserwatorskich wobec dzieł mistrza (m.in. można zapoznać się z kopiami słynnych prac).

Levoča - Zbór Luterański

alendarium:

1825-1837 rok - budowa zboru luterańskiego w **Levoča**.

style architetoniczne: **klasycyzm**

Kościół luterański na rynku powstał w latach 1825-1837 na miejscu wcześniejszej drewnianej świątyni (wg projektu A. Povolnego). Reprezentuje styl klasycystyczny, zbudowano go na planie greckiego krzyża. Wewnątrz odnajdujemy ołtarz w stylu klasycystycznym, baptysterium **renesansowe**, organy **barokowe** i ornamenty liturgiczne od XV do XIX wieku włączone jako elementy do wyposażenia kościelnego.

Levoča - Stare Miasto

style architektoniczne: gotyk, renesans, barok

Cały kompleks miejski znajduje się pod ochroną. Średniowieczne założenie miasta ma kształt szachownicy z prostokątnym rynkiem. W lewoczy zachowało się wiele gotyckich, renesansowych i wczesnobarokowych kamienic i pałaców patrycjuszy, z wewnętrznymi podwórzami otoczonymi **arkadowymi podcieniami** i **krużgankami**. Na rynku otoczonym przeważnie obiektami renesansowymi wyróżniają się domy patrycjuszowskich rodów: Thurzo, Görgey, Mariássy i Csaky.

Levoča - Ratusz z Sukiennicami

style architektoniczne: gotyk, renesans

Ratusz sprzężony z sukiennicami wykazuje pierwotne założenie gotyckie z XVI wieku. W XVII wieku uzyskał kształt budowli późnorenesansowej. Obecnie mieści się w ratuszu Muzeum Regionu Spisz, w którym jest prezentowana historia miasta, zabytki cechowe i galeria dzieł malarskich i rzeźbiarskich.

Levoča - Dom Wagi Miejskiej

kalendarium:

1321 rok - budowa Domu Wagi Miejskiej w Levoča wiązała się z nadaniem miastu w tym roku przez króla Karola Roberta prawa składu.

1588 rok - budowa Domu Wagi Miejskiej w Levoča.

style architektoniczne: renesans, klasycyzm

Dom wagi miejskiej jest oryginalnym budynkiem renesansowym z 1588 roku, przebudowanym w XVIII wieku, a w drugiej połowie XIX wieku powiększonym i ukształtowanym w stylu późnego klasycyzmu. Wybudowanie budynku wagi miejskiej wiązało się z nadaniem miastu już w 1321 roku przez króla Karola Roberta prawa składu. Warto dodać, że na wyjątkową pozycję kupców z Levoča wpływał także fakt, że nie musieli oni w innych miastach dostosowywać się do tego prawa.

Bardejov

kalendarium:

1320 rok - uzyskanie przez miasto Bardejov praw miejskich.

1376 rok - od tego roku Bardejov stał się wolnym miastem królewskim.

--◆--

Miasto nad rzeką Topla w Beskidzie Niskim uzyskało prawa miejskie w 1320 roku. Zostało zbudowane przez przybyłych na te tereny osadników z Saksonii. Od 1376 roku wolne miasto królewskie. W wiekach średnich było ważnym ośrodkiem produkcji płótna. W XVI wieku stanowiło ważny ośrodek kulturalno - naukowy, istniały tu m.in. dwie drukarnie i gimnazjum.

Bardejov - Kościół Św. Idziego

style architektoniczne: gotyk

Kościół Św. Idziego zbudowany w XVI wieku jako trójnawowa bazylika należy do wybitniejszych obiektów gotyckiej architektury sakralnej w Bardejowie. Posiada największą obecnie wśród wszystkich gotyckich kościołów w Europie Środkowej liczbę oryginalnych ołtarzy trójskrzydłowych, łącznie jedenaście obiektów. Z głównego ołtarza dłuta Pawła z Levoča zachowało się tylko jedno malowidło i dwie rzeźby.

Bardejov - Stare Miasto

*style architektoniczne: **gotyk***

Bardejov jest uważany za miejscowość o najbardziej średniowiecznym charakterze wśród wszystkich miast **słowackich**. Brukowany rynek Radničné námestie posiada charakterystyczne cechy dla niemieckiego Średniowiecza np. trójkątne **szczyty** domów. Stare Miasto otoczone jest fortyfikacjami z czterema basztami po stronie wschodniej murów, które zachowały się w niezmienionym stanie od czasów saksońskich.

Bardejov - Ratusz

kalendarium:

1505-1511 rok - budowa ratusza w **Bardejowie** pod kierunkiem mistrzów Aleksandra i Aleksego.

1506-1508 rok - wykonano **renesansowy wykusz** znajdujący się bardejowskim ratuszu.

1641 rok - wykonanie malowideł na zewnętrznych ścianach ratusza w Bardejowie.

1988 rok - ostatnia renowacja ratusza w Bardejowie.

style architektoniczne: renesans

Ratusz w Bardejowie jest pierwszą budowlą renesansową na **Słowacji**. Z tego powodu jest pomnikiem kultury narodowej. Budowę rozpoczęto w 1505 roku a ukończono w 1511 roku pod kierunkiem mistrzów Aleksandra i Aleksego. Piękny jest renesansowy wykusz z lat 1506-1508. Malowidła zewnętrzne pochodzą z 1641 roku. Później ratusz kilkakrotnie poddawano renowacji, ostatnia miała miejsce w 1988 roku. W ratuszu prezentowana jest część zbiorów Muzeum Šariš, których główną atrakcją stanowią rzeźby z XV wieku, **epitafia**, a także figura Rolanda, której kopia wmontowana jest w dach obiektu.

Bardejov - Łaźnia Żydowska

kalendarium:

1992 rok - umieszczenie tablicy pamiątkowej na ścianie łaźni żydowskiej w [Bardejowie](#) informującej o akcji antyżydowskiej.

—◆—

style architektoniczne:

—◆—

Dzielnica żydowska w Bardejowie należy do lepiej zachowanych we wschodniej [Słowacji](#). Tworzy wraz z cmentarzem z pięknymi piaskowcowymi nagrobkami niezapomniane wrażenie. Do głównych budowli tej dzielnicy należy obok [synagogi](#) także łaźnia rytualna z salą kąpieliskową. Na ścianie tej łaźni umieszczono w 1992 roku tablicę pamiątkową informującą o akcji antyżydowskiej polegającej na wywiezieniu w czasie wojny 7300 Żydów z Bardejowa do obozu koncentracyjnego.

Bardejov - Mury obronne

*style architektoniczne: **gotyk, renesans***

Fortyfikacje miejskie w **Bardejowie** należą do najlepiej zachowanych obwarowań tego typu nie tylko na **Słowacji**, ale także w Europie. Można wyróżnić trzy fazy ich budowy, które miały miejsce w połowie XIV wieku, XV wieku i wreszcie w XVI wieku. W drugiej fazie tworzenia murów powstały znakomite baszty. Obok największej tzw. Grubej Baszty można jeszcze podziwiać wieże: Prochową, Wielką, Czerwoną, Prostokątną, Archiwalną, Szkolną i Klasztorną.

Bardejov - Synagoga

style architektoniczne:

Wielka synagoga z pierwszej połowy XVIII wieku dominuje nad kompleksem dzielnicy żydowskiej. Synagoga nie pełni już dzisiaj funkcji kultowych, jest obecnie wynajmowana firmie trudniącej się handlem artykułami instalacji hydraulicznych i gazowych. Dzięki uprzejmości właścicieli przedsiębiorstwa można jednak zwiedzać wnętrze synagogi i podziwiać jej bogato zdobione sufity.

Prešov

kalendarium:

1247 rok - pierwsza wzmianka w dokumentach na temat miasta Prešov.

1324 rok - nastąpiła lokacja miasta Prešov.

1848 - 1849 rok - Prešov był w posiadaniu wojsk cesarskich i [węgierskich](#).

1887 rok - pożar miasta Prešov.

1918 rok - w Prešov miał miejsce słynny bunt żołnierzy 67 pułku piezego.

1919 rok - proklamowano w Prešov Słowacką Republikę Rad, miasto stało się siedzibą pierwszego w dziejach Czechosłowacji rządu proletarickiego.

1944 rok - zbombardowanie miasta Prešov przez Niemców.

Terytorium miasta Prešov było już zamieszkane w starszej epoce kamiennej. Osada słowiańska istniała tu od VIII do IX wieku. Pierwsza wzmianka w dokumentach z 1247 roku. W 1324 roku nastąpiła lokacja miasta. W XVII-XVIII wieku miasto bardzo ucierpiało na skutek walk stanowych. W latach 1848 - 1849 Prešov był w posiadaniu wojsk cesarskich i węgierskich. W 1887 roku miasto strawił wielki pożar. W październiku 1918 roku miał tu miejsce słynny bunt żołnierzy 67 pułku piezego, po jego upadku 120 żołnierzy i osób cywilnych skazano na śmierć. W czerwcu 1919 roku proklamowano tu Słowacką Republikę Rad, tym samym miasto stało się siedzibą pierwszego w dziejach Czechosłowacji rządu proletariackiego. W 1944 roku miasto zostało zbombardowane. Obecnie ośrodek kulturalny ludności ukraińskiej, zamieszkującej wschodnią [Słowację](#).

Prešov - Stare Miasto

*style architektoniczne: **gotyk, renesans, barok***

Na ulicach Starego Miasta, a zwłaszcza na rynku zachowało się wiele kamienic gotyckich, renesansowych, barokowych i zbudowanych w stylach **historyzujących**. Szczególnie interesującym przykładem jest Dom Rakocznych powstały przez połączenie dwóch średniowiecznych kamienic. Tę okazałą rezydencję nadbudowano świetną **attyką**. Obecnie w Domu Rakocznych znajduje się muzeum przyrodnicze i pożarnicze.

Prešov - Kościół Św. Trójcy

alendarium:

1637-1642 rok - budowa kościoła Św. Trójcy w Prešov.

1714 rok - wykonano baptysterium w kościele Św. Trójcy w Prešov.

1850 rok - rekonstrukcja kościoła Św. Trójcy w Prešov.

1917 rok - w tym czasie wykonano główny ołtarz w kościele Św. Trójcy w Prešov w stylu neoromańskim.

1947 rok - kolejna rekonstrukcja kościoła Św. Trójcy w Prešov.

---◆---

style architektoniczne: **barok**

---◆---

Kościół protestancki Św. Trójcy został zbudowany między 1637-1642 rokiem. Częściowo był rekonstruowany na początku XVIII wieku, następnie około 1850 roku i wreszcie w 1947 roku.

Jednonawowy budynek z wielobocznym zakończeniem, posiada **zakrystię** północną.

Wyposażenie kościoła należy do epoki **renesansu** i baroku. Główny ołtarz jest neoromański z około 1917 roku, baptysterium pochodzi z 1714 roku, ławy z XVII i XVIII wieku, organy z drugiej połowy XVIII wieku.

Prešov - Ratusz

kalendarium:

1511-1520 rok - powstanie ratusza w **Prešov** przez połączenie dwóch dawniejszych budynków.

1624 rok - budowa przylegającego do ratusza w Prešov budynku tzw. Więzienia księcia Caraffy znanego ze słynnego "Krwawego Trybunału" z 1684 roku.

1780 rok - pierwsza poważna rekonstrukcja ratusza w Prešov w stylu **klasycystycznym**.

1887 rok - po pożarze wykonano nową **fasadę** ratusza w Prešov w stylu neobarokowym.

1919 rok - z ratusza w Prešov **Węgierska** Armia Czerwona Béli Kuna ogłosiła powstanie efemerycznego państwa nazwanego Słowacką Republiką Rad.

style architektoniczne: **klasycyzm, neobarok**

Ratusz powstał przez połączenie dwóch dawniejszych budynków w latach 1511-1520. Pierwsza poważna rekonstrukcja obiektu w stylu klasycystycznym nastąpiła około 1780 roku. Po pożarze w 1887 roku wykonano nową fasadę w stylu neobarokowym. Z małego balkonu ratuszowego Węgierska Armia Czerwona Béli Kuna ogłosiła w 1919 roku powstanie efemerycznego państwa nazwanego Słowacką Republiką Rad. Do ratusza przylega budynek tzw. Więzienia księcia Caraffy z 1624 roku, znanego ze słynnego "Krwawego Trybunału" z 1684 roku, kiedy w Prešov stracono 24 czołowych działaczy luterańskich.

Prešov - Synagoga

kalendarium:

1888 rok - budowa synagogi w **Prešovie** przez firmę budowlaną Gasth a Hermann.

1944 rok - zbombardowanie synagogi w Prešovie.

==◆==

style architektoniczne:

==◆==

Synagoga na ulicy Konštantínovej była wzniesiona w 1888 roku przez firmę budowlaną Gasth a Hermann. Wystrój wnętrza A. Martinelli. W 1944 roku została zbombardowana a w latach powojennych odbudowana.

Prešov - Katedra unicka - Św. Jana Chrzciciela

kalendarium

przed 1429 rokiem - wybudowano kościół Karmelitów, w którym swoją siedzibę znalazła katedra unicka w Prešov.

1753-1754 rok - w okresie baroku przebudowano kościół Karmelitów (późniejsza siedziba katedry unickiej w Prešov).

1788 rok - po pożarze kościół Karmelitów (późniejsza siedziba katedry unickiej w Prešov) zrekonstruowano pod kierunkiem G.Urlespachera.

1881 rok - po ustanowieniu w Prešov biskupstwa greko - katolickiego kościół Karmelitów stał się katedrą.

---◆---

style architektoniczne: barok

---◆---

Katedra unicka (grekokatolicka) znalazła swoją siedzibę w dawnym kościele Karmelitów, zbudowanym przed 1429 rokiem, przebudowanym w okresie baroku w latach 1753-1754. Po pożarze w 1788 roku kościół zrekonstruowano pod kierunkiem G.Urlespachera. Kościół stał się katedrą w 1881 roku po ustanowieniu w Prešov biskupstwa greko - katolickiego. Wewnątrz najbardziej charakterystyczne są rokokowe malowidła z połowy XVIII wieku. Ikonostas pochodzi dopiero z początków XX wieku, starsze są jednak także elementy jak handelabry i kraty z XVIII wieku.

Prešov - Kościół Św. Mikołaja

kalendarium

1350 rok - około tego roku wykonano łuk **tęczowy** z grupą Ukrzyżowania znajdujący się w kościele Św. Mikołaja w **Prešov**.

1490 rok - w tym okresie wykonano tryptyk **gotycki** mieszczący się w północnej kaplicy kościoła Św. Mikołaja w Prešov.

1490 rok - około tego roku wykonano rzeźby gotyckie, umieszczone w ołtarzu głównym w kościele Św. Mikołaja w Prešov.

1696 rok - w kościele Św. Mikołaja w Prešov wykonano ołtarz główny.

1788 rok - po tym roku były prowadzone prace renowacyjne budynku kościoła Św. Mikołaja w Prešov z powodu zniszczeń w wyniku pożaru.

1903-1904 rok - regotyzowano wieżę kościoła Św. Mikołaja w Prešov.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół parafialny Św. Mikołaja został pierwotnie wybudowany w pierwszej połowie XIV wieku jako świątynia jednonawowa. Przebudowa kościoła nastąpiła w XV i XVI wieku. Po 1788 roku, w którym budynek kościoła uległ w wyniku pożaru poważnym zniszczeniom, były prowadzone prace renowacyjne połączone m. in. z przebudową **portalu** na **klasycystyczny**. Wieżę kościoła regotyzowano w latach 1903 - 1904. Do ciekawszych elementów wnętrza należą: główny ołtarz Św. Mikołaja z 1696 roku, do którego włączono rzeźby gotyckie z około 1490 roku, ołtarze boczne z XVII i XVIII wieku, łuk tęczowy z grupą Ukrzyżowania z około 1350 rok. W północnej kaplicy znajduje się oryginalny tryptyk gotycki z około 1490 roku. W skarbcu istnieje zbiór kielichów z XVIII i XIX wieku. Intonsje w **stallach** wykonane są przez mistrza Grzegorza z Kiezmarku.

Košice

kalendarium:

1230 rok - odnotowano pierwszą wzmiankę o Košice.

1248 rok - nadano miastu obecną nazwę - Košice.

1657-1773 rok - w Košice istniał uniwersytet.

1939-1945 rok - Košice należały do **Węgier**.

—◆—
Główna metropolia wschodniej **Słowacji**, była wzmiankowana po raz pierwszy w 1230 roku. Powstała na miejscu osady zamieszkaney od czasu neolitu. Obecna nazwa od 1248 roku. Od połowy XIV wieku wolne miasto królewskie. Košice stanowiły ważny punkt obronny w walkach Węgrów z Turcją. U schyłku Średniowiecza nastąpił znaczny rozwój miasta, znanego także jako miejsce zjazdów. W latach 1657-1773 istniał tu uniwersytet, a od drugiej połowy XIX wieku akademia prawnicza. W XIX wieku powstaje tu szereg manufaktur. W czasach międzywojennych Košice należały do Czechosłowacji, w latach 1939-1945 do Węgier. Pod koniec II wojny światowej Košice były przez pewien czas siedzibą nowo utworzonego rządu czechosłowackiego.

Košice - Teatr

*style architektoniczne: **historyzm***

Teatr państwowy w **Košice** wybudowano w centrum parku na głównym placu miasta, w stylu historyzmu wg projektu A. A. Langa i Steinhardta, w końcu XIX wieku. Dekorację malarską widowni wykonał P. Gastgeb.

Košice - Kościół Św. Michała

style architektoniczne: gotyk

Kościół (nazywany czasami kaplicą) Św. Michała położony jest na południe od **kościola Św. Elżbiety**. Należy od końca XIV wieku do kompleksu **katedralnego** jako pogrzebowa kaplica cmentarna. Wewnątrz zachowały się **krzyżowo - żebrowe sklepienia**. Inskrypcyjne gotyckie i **renesansowe** płyty nagrobne niegdyś były umieszczone w kościele katedralnym Św. Elżbiety, później zostały wmurowane w ściany kaplicy.

Košice - Kościół Św. Elżbiety

kalendarium:

1470 rok - ukończono budowę kaplicy Krzyża Świętego w kościele Św. Elżbiety w **Košice**.

1474-1477 rok - wykonano główny ołtarz w kościele Św. Elżbiety w Košice.

1477 rok - ukończono budowę kaplicy N.M.P. w kościele Św. Elżbiety w Košice.

1491 rok - w kościele Św. Elżbiety w Košice prowadzono prace budowlane pod kierownictwem mistrza M. Krompholza z Nyssy.

1508 rok - w kościele Św. Elżbiety w Košice ukończono **prezbiterium** pod kierunkiem mistrza Vaclava z Pragi.

1556 rok - po pożarze kościół Św. Elżbiety w Košice został restaurowany.

1775 rok - po kolejnym pożarze został restaurowany kościół Św. Elżbiety w Košice.

1834 rok - po trzęsieniu ziemi został odnowiony kościół Św. Elżbiety w Košice.

1845 rok - po powodzi odrestaurowano kościół Św. Elżbiety w Košice.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół **katedralny** Św. Elżbiety uważany jest za najwspanialszy gotycki obiekt sakralny **Słowacji**. Kościół wybudowany przed końcem XIV wieku przypomina dwuwieżową **fasadą** kościół Św. Wiktora w Xantem nad Renem. W 1470 roku ukończono kaplicę Krzyża Świętego, a w 1477 roku kaplicę N.M.P. W 1491 roku prowadzone były w kościele prace budowlane przez mistrza M. Krompholza z Nyssy, w 1508 roku ukończono prezbiterium pod kierunkiem mistrza Vaclava z Pragi. Po pożarach w 1556 i 1775 roku oraz po trzęsieniu ziemi w 1834 roku i powodzi w 1845 roku kościół był restaurowany. Wśród wyposażenia kościoła na uwagę zasługuje przede wszystkim główny ołtarz Św. Elżbiety z lat 1474-1477, jest to unikalny w Europie obiekt - **poliptyk** z największą liczbą 48 tablic w jednym ołtarzu. Główne rzeźby ołtarza zostały wykonane przez holenderskiego rzeźbiarza Nicolausa Gerhaerta, który działał także w Wiedniu. Dla kościoła ufundowano w XV i XVI wieku kilka cennych ołtarzy bocznych (m. in. Zaśnięcia Marii). Z XV wieku pochodzą piękne rzeźby Św. Stefana, Św. Władysława, Św. Emeryka. Sprzęty liturgiczne powstały przede wszystkim w XV i XVI wieku. W **krypcie** został pochowany książę Siedmiogrodu Franciszek II Rakoczy, przywódca rewolucji stanów **węgierskich** przeciw Habsburgom.

Košice - Stare Miasto

kalendarium:

1908-1910 rok - przebudowa Domu Levoča w Košice w stylu neorenesansowym.

style architektoniczne: barok, neorenesans, neoklasycyzm

Dawne kamienice zachowały się w Košice przede wszystkim na długim rynku (Hlavné n mestie). Są to przeważnie barokowe i neoklasycystyczne domy. Jednym z piękniejszych jest Dom Levoča, pierwotnie zbudowany w stylu gotyckim i renesansowym przebudowany w neorenesansowym w latach 1908-1910. Pomieszczenia zachowały gotyckie sklepienia żebrowe. Obok kamienic budowano także większe rezydencje, między innymi pałace Rakoczych z XVII wieku i Forgács (empirowy).

Košice - Kościół Dominikanów

kalendarium:

1290 rok - budowa kościoła należącego do klasztoru Dominikanów w **Košice**.

1556 rok - po pożarze klasztor w Košice ponownie zajęli Dominikanie.

1756 rok - wykonano **barokowe freski** na **sklepieniach** klasztoru w Košice.

style architektoniczne: **gotyk, barok**

Kościół N.M.P. należący do klasztoru Dominikanów jest budowlą wczesnogotycką z okresu przed rokiem 1290. Jej założenie jednonawowe ze wschodniej strony zamknięte było wielobocznym **prezbiterium**, a od zachodniej wieżą. W czasie reformacji kościół był wykorzystywany jako magazyn. Dominikanie powrócili po pożarze w 1556 roku do klasztoru, w wieku następnym dokonali przebudowy w stylu barokowym. W 1756 roku wykonano barokowe freski na sklepieniu.

Košice - Kościół Jezuitów

alendarium:

1671-1784 rok - budowa kościoła jezuitów w **Košice**.

1854 rok - w kościele jezuitów w Košice wykonano główny ołtarz z obrazem Wniebowzięcia N.M.P.

style architektoniczne: **barok**

Kościół jezuitów pełni obecnie rolę kościoła uniwersyteckiego. Monumentalna architektura świątyni zbudowanej w latach 1671 - 1784 była wzorowana na kościele Il Gesu w Rzymie zaprojektowanym przez Vignolę. W końcu XVIII wieku malowidła w **prezbiterium** i w kaplicach wykonał E.Schrött. Wyposażenie wnętrza także pochodzi w większości z XVIII wieku, jednak główny ołtarz z obrazem Wniebowzięcia N.M.P. powstał dopiero w 1854 roku. Boczne ołtarze i droga krzyżowa są dziełami z XVIII i XIX wieku. Nadzwyczajną wartość artystyczną ma kielich autorstwa J.Szilassy'ego.

Košice - Wieża Urbana

kalendarium:

1943-1947 rok - dobudowa neorenesansowych **arkad** do przyziemia Wieży Urbana w **Košice**.

style architektoniczne: **gotyk, neorenesans**

Wieża Urbana (Urbanova Veža) jest średniowieczną dzwonnica wybudowaną w XIV wieku, należąca do **katedralnego** kompleksu. Obecnie pełni także rolę wieży widokowej. Neorenesansowe arkady zostały dobudowane do przyziemia w latach 1943-1947. W podziemiach tych mieści się **lapidarium** średniowiecznych i **renesansowych epitafiów**.

Košice - Pałac Jakuba

*style architektoniczne: **neogotyck***

Pałac Jakuba zlokalizowany jest na obrzeżu wschodnim **Starego Miasta** został tak nazwany od nazwiska jego twórcy - architekta, projektanta wielu rezydencji w stylu Art Nouveau i romantyzmu. Warto dodać, że wiele kamiennych elementów tego budynku zostało w końcu XIX wieku przejętych z restaurowanego w tym czasie **kościola katedralnego Św. Elżbiety**.

Košice - Więzienie Mikлуša - muzeum

style architektoniczne: gotyk

Tak zwane Więzienie Mikлуša powstało z połączenia dwóch szesnastowiecznych gotyckich kamienic, zorganizowano w nim po wojnie niewątpliwie najbardziej niezwykle muzeum w **Košice** prezentujące dawne cele więzienne, salę tortur, pomieszczenia mieszkalne straży. Z tym podziemnym więzieniem łączy się sieć przejść podziemnych, ciągnących się pod miastem.

Košice - Kościół prawosławny

kalendarium:

1800 rok - wykonanie obrazu **Piety** umieszczonego w kościele prawosławnym w **Košice**.

1882-1886 rok - budowa kościoła prawosławnego w Košice według projektu A.A.Langa.

1896 rok - dobudowa wież do kościoła prawosławnego w Košice.

1910 rok - wykonanie **polichromii** we wnętrzu kościoła prawosławnego w Košice.

1902 rok - wykonanie **ikonostasu** i **ambony** w kościele prawosławnym w Košice przez rzeźbiarza J.Urra.

1926 rok - wykonanie bocznego ołtarza Bożego Serca w kościele prawosławnym w Košice.

style architektoniczne: neoromanizm

Kościół prawosławny wzniesiony w stylu neoromańskim w latach 1882-1886 według projektu A.A.Langa, przez budowniczych V.Kolatskiego i L.Schmidta. Wieże zostały dobudowane dopiero w 1896 roku. Polichromia powstała w 1910 roku (R.Orosz). Ikonostas i ambona wykonane w 1902 roku przez rzeźbiarza J.Urra, obrazy ikonostasowe są dziełem malarza V.Mihalyiego. Boczny ołtarz Św. Rodziny z lat osiemdziesiątych XIX wieku został wyrzeźbiony przez A.Nevickiego. Boczny ołtarz Bożego Serca również tego samego artysty, z obrazem E.Halasz - Hradilla z 1926 roku. Obraz Piety - późnobarokowy z około 1800 roku. Świeczniki osiemnastowieczne przeniesiono z Krasnej Hôrky.

Humenné

alendarium:

1323 rok - odnotowano pierwszą wzmiankę pisemną o mieście Humenné.

1470 rok - miasto Humenné otrzymało prawa lokacyjne.

—◆—

Miasto w dolinie rzeki Laborec, na pograniczu Beskidu Niskiego powstało na miejscu dawniejszego słowiańskiego grodu, czynnego w VII-VIII wieku. Pierwsza wzmianka pisemna pochodzi z 1323 roku. Prawa lokacyjne otrzymało w 1470 roku.

Humenné - Zamek

kalendarium:

1610 rok - budowa Zamku w Humenné.

style architektoniczne: renesans, barok, klasycyzm

Zamek w Humenné pochodzi z 1610 roku. Pierwotny charakter twierdzy z okresu renesansu przysłoniły w pewnym stopniu późniejsze przebudowy barokowe, klasycystyczne i późniejsze z XIX wieku. Zachowało się jednak renesansowe wyposażenie wnętrz, będące dziś świetną oprawą zorganizowanego w zamku muzeum z eksponatami prezentującymi między innymi historię regionu Horny Zempliu, kulturę materialną okresu feudalizmu i etnografię.

Humenné - Skansen

kalendarium:

1754 rok - budowa drewnianego kościółka w **Humenné**.

style architektoniczne: **budownictwo wiejskie**

W parku zamkowym zorganizowano skansen ludowego budownictwa regionalnego. Obok znajduje się także zabytkowa cerkiew drewniana z 1754 roku z **ikonostasem** z drugiej połowy XVIII wieku.

Oravský Podzámok - Zamek

kalendarium:

1370 rok - od tego roku twierdza w Oravský Podzámok była siedzibą nowopowstałego hrabstwa Orawa.

1449 rok - zamek w Orawie objął Piotr Komorowski, starosta żywiecki.

1472 rok - przybył na zamek w Orawie Kazimierz Jagiellończyk, brat ówczesnego króla [Czech](#) Władysława II.

1483 rok - budowa Pałacu Pálffyego na zamku w Orawie.

1538-1543 rok - budowa Pałacu Dubovského na zamku w Orawie.

1672 rok - wojska cesarskie stłumiły powstanie wzniecone, w Oravský Podzámok, przez właściciela dóbr ziemskich Kaspara Pike.

1800 rok - pożar zamku w Orawie.

style architektoniczne: **gotyk**

Zamek Orawa wzniesiono na stromej skale, ponad miejscowością Oravský Podzámok (w środkowej [Słowacji](#)), w wieku XIII. Od 1370 roku twierdza była siedzibą nowopowstałego hrabstwa Orawa. W 1449 roku zamek objął Piotr Komorowski, starosta żywiecki, zwolennik Macieja Korwina, króla [Węgier](#). W 1472 roku przybył na zamek Kazimierz Jagiellończyk, brat ówczesnego króla Czech Władysława II. Z powodu tej wizyty Maciej Korwin odebrał posiadłość synowi Janowi, a po jego śmierci rodzinie Zápolyów. Najistotniejsze przebudowy zamku zostały wykonane w końcu XV wieku i na początku XVI wieku. Powstały w tym czasie przede wszystkim takie obiekty, jak tzw. Pałac Pálffyego (1483 rok) oraz Pałac Dubovského (1538-1543 rok). Największy rozkwit osiągnął zamek w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku pod rządami rodu Thurzo. W czasach rewolucji stanów XVI i XVIII wieku toczyły się liczne walki o zamek. W 1672 roku wojska cesarskie stłumiły powstanie wzniecone przez właściciela dóbr ziemskich Kaspara Pike. W 1800 roku zamek spłonął. Po pożarze odbudowano jedynie podzámcze. W mieszczącym się obecnie w zamku muzeum eksponowane są zbiory z zakresu archeologii, **etnografii**, przyrody regionu i historii zamku.

Oravský Podzámok - Zamek

kalendarium:

1370 rok - od tego roku twierdza w **Oravský Podzámok** była siedzibą nowopowstałego hrabstwa Orawa.

1449 rok - zamek w Orawie objął Piotr Komorowski, starosta żywiecki.

1472 rok - przybył na zamek w Orawie Kazimierz Jagiellończyk, brat ówczesnego króla **Czech** Władysława II.

1483 rok - budowa Pałacu Pálffyego na zamku w Orawie.

1538-1543 rok - budowa Pałacu Dubovského na zamku w Orawie.

1672 rok - wojska cesarskie stłumiły powstanie wzniecone, w Oravský Podzámok, przez właściciela dóbr ziemskich Kaspara Pike.

1800 rok - pożar zamku w Orawie.

style architektoniczne: gotyk

Zamek Orawa wzniesiono na stromej skale, ponad miejscowością Oravský Podzámok (w środkowej **Słowacji**), w wieku XIII. Od 1370 roku twierdza była siedzibą nowopowstałego hrabstwa Orawa. W 1449 roku zamek objął Piotr Komorowski, starosta żywiecki, zwolennik Macieja Korwina, króla **Węgier**. W 1472 roku przybył na zamek Kazimierz Jagiellończyk, brat ówczesnego króla Czech Władysława II. Z powodu tej wizyty Maciej Korwin odebrał posiadłość synowi Janowi, a po jego śmierci rodzinie Zápolyów. Najistotniejsze przebudowy zamku zostały wykonane w końcu XV wieku i na początku XVI wieku. Powstały w tym czasie przede wszystkim takie obiekty, jak tzw. Pałac Pálffyego (1483 rok) oraz Pałac Dubovského (1538-1543 rok). Największy rozkwit osiągnął zamek w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku pod rządami rodu Thurzo. W czasach rewolucji stanów XVI i XVIII wieku toczyły się liczne walki o zamek. W 1672 roku wojska cesarskie stłumiły powstanie wzniecone przez właściciela dóbr ziemskich Kaspara Pike. W 1800 roku zamek spłonął. Po pożarze odbudowano jedynie podzameczko. W mieszczącym się obecnie w zamku muzeum eksponowane są zbiory z zakresu archeologii, **etnografii**, przyrody regionu i historii zamku.

Bojnice - Zamek

alendarium:

1300 rok - budowa zamku w Bojnicach - zamek zamieszkały przez ród Thurzo.

1649 rok - zamek w Bojnicach przejęty przez ród Pálffy.

1703 rok - zamek w Bojnicach zdobyty przez wojska powstańcze pod dowództwem Franciszka II Rokoczy.

1708 rok - Ján Pálffy, generał wojsk cesarskich, wypędził wojska powstańcze z zamku w Bojnicach.

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

Miejscowość położona w dolinie rzeki Nitra na południowy wschód przedgórza Małej Magury. Zamek Bojnice stanowiący pomnik kultury narodowej należał w ciągu wieków do znakomitych rodów **węgierskich**. Zbudowany został około 1300 roku. Z tej pierwotnej zabudowy zachowały się jedynie części zewnętrznych umocnień obronnych. Od XVI wieku do połowy XVII wieku zamek znajdował się w rękach rodu Thurzo, który dokonał przebudowy górnej części obiektu w stylu renesansowym. W 1649 roku zamek został przejęty przez ród Pálffy. Nowi właściciele zbudowali nowy pałac mieszkalny, a także silne fortyfikacje. Przez wiele lat zamek pozostał niezwyciężony, dopiero wojska powstańcze pod wodzą Franciszka II Rokoczy zdobyły go w 1703 roku po prawie rocznym oblężeniu. Już jednak po 5 latach Ján Pálffy, generał wojsk cesarskich wypędził z zamku wojska powstańcze w 1708 roku. W końcu XIX wieku hrabia Ján Pálffy gruntownie przekształcił cały zespół zamkowy, zwłaszcza jego wewnętrzną część. Architekt Józef Hubert wzorował się w swojej pracy na kształtach słynnych francuskich zamków gotyckich nad Loarą. W Muzeum Regionalnym mieszczącym się w zamku na uwagę zasługują przede wszystkim eksponaty historyczne oraz galerie malarstwa i rzeźby.

Bojnice - Zamek

alendarium:

1300 rok - budowa zamku w **Bojnicach** - zamek zamieszkały przez ród Thurzo.

1649 rok - zamek w Bojnicach przejęty przez ród Pálffy.

1703 rok - zamek w Bojnicach zdobyty przez wojska powstańcze pod dowództwem Franciszka II Rokoczy.

1708 rok - Ján Pálffy, generał wojsk cesarskich, wypędził wojska powstańcze z zamku w Bojnicach.

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

Miejscowość położona w dolinie rzeki Nitra na południowy wschód przedgórza Małej Magury. Zamek Bojnice stanowiący pomnik kultury narodowej należał w ciągu wieków do znakomitych rodów **węgierskich**. Zbudowany został około 1300 roku. Z tej pierwotnej zabudowy zachowały się jedynie części zewnętrznych umocnień obronnych. Od XVI wieku do połowy XVII wieku zamek znajdował się w rękach rodu Thurzo, który dokonał przebudowy górnej części obiektu w stylu renesansowym. W 1649 roku zamek został przejęty przez ród Pálffy. Nowi właściciele zbudowali nowy pałac mieszkalny, a także silne fortyfikacje. Przez wiele lat zamek pozostał niezwyciężony, dopiero wojska powstańcze pod wodzą Franciszka II Rokoczy zdobyły go w 1703 roku po prawie rocznym oblężeniu. Już jednak po 5 latach Ján Pálffy, generał wojsk cesarskich wypędził z zamku wojska powstańcze w 1708 roku. W końcu XIX wieku hrabia Ján Pálffy gruntownie przekształcił cały zespół zamkowy, zwłaszcza jego wewnętrzną część. Architekt Józef Hubert wzorował się w swojej pracy na kształtach słynnych francuskich zamków gotyckich nad Loarą. W Muzeum Regionalnym mieszczącym się w zamku na uwagę zasługują przede wszystkim eksponaty historyczne oraz galerie malarstwa i rzeźby.

Węgry

kalendarium:

973 rok - sprowadzenie chrześcijaństwa na Węgry przez prawnika Árpáda Gézy.

1000 rok - koronacja syna Gézy - Św. Stefana na pierwszego króla Węgier.

1241 rok - doprowadzenie do ruiny niemal całych Węgier przez Mongołów.

1526 rok - po klęsce pod Mohaczem opanowanie przez Turków środkowej części Węgier, a zachodniej przez Habsburgów.

1699 rok - pokój w Karłowicach, w tym czasie, po zwycięstwie Jana III Sobieskiego pod Wiedniem Turcy wycofali się z Węgier a ich miejsce zajęli Habsburgowie.

1703-1711 rok - miało miejsce powstanie narodowe na Węgrzech pod wodzą Franciszka II Rakoczego.

1723 rok - przyjęcie przez stany węgierskie sankcji pragmatycznej.

1848-1849 rok - miało miejsce powstanie antyhabsburskie na Węgrzech, w dobie Wiosny Ludów, zakończone klęską.

1867 rok - doszło do podpisania Ugody, zgodnie z którą powstała dualistyczna Monarchia Austro - Węgierska.

1919 rok - od tego roku istniała tu Węgierska Republika Rad, obalona przez wojska Mikłósa Horthyego i armię rumuńską.

1920 rok - miał miejsce traktat w Trianon, który pozbawił Węgry częściowo terytoriów zamieszkałych przez ludność węgierską.

1941 rok - rząd węgierski opowiedział się po stronie Niemiec wypowiedając 26 VI wojnę ZSRR, a w grudniu tego roku Wielkiej Brytanii i jej sojusznikom.

1944 rok - Zgromadzenie Narodowe w **Debrecen** wyłoniło Tymczasowy Rząd Narodowy na Węgrzech.

1944 rok - wypowiedzenie wojny Niemcom przez Węgry.

1946 rok - nastąpiło proklamowanie republiki węgierskiej.

1956 rok - krwawe stłumienie rewolucji węgierskiej, rozpoczęcie ery Jánoša Kádára.

1988 rok - odsunięcie Kádára od władzy na Węgrzech.

1990 rok - w wyniku wyborów oddano władzę w ręce rządu utworzonego przez Węgierskie Forum Demokratyczne.

1994 rok - po wyborach w tym roku do władzy powrócili zreformowani komuniści.

W starożytności ziemie dzisiejszych Węgier zamieszkałe były przez ludy celtyckie. Na przełomie er Rzymianie podbili terytoria położone na prawym brzegu Dunaju i założyli tu prowincję Pannonię. W czasach wędrówek ludów przechodzili tędy Wandalowie, Wizygoci, Ostrogoci i Swewowie. W V wieku naszej ery przybyli tu azjatyccy Hunowie. Po rozpadzie państwa Hunów nad Cisą i Dunajem osiedlili się w drugiej połowie V wieku germańscy Gepidzi, a później od połowy VI wieku do końca VIII wieku azjatyccy Awarowie. W końcu IX wieku Słowianie utworzyli tu Państwo Wielkomorawskie. W końcu IX wieku pojawili się na węgierskich obszarach Madziarowie. Ich wódz Árpád był założycielem pierwszej dynastii królewskiej. Prawnik Árpáda, Géza sprowadził chrześcijaństwo na Węgry w 973 roku. Za właściwego twórcę państwowości węgierskiej historycy uważają syna Gézy, pierwszego króla Węgier, Św. Stefana, koronowanego w 1000 roku. Dynamiczny rozwój feudalizmu został zahamowany przez Mongołów, którzy po 1241 roku doprowadzili niemal całe Węgry do ruiny. Po wycofaniu się najeźdźców odbudowano kraj i sprowadzono na wyludnione terytoria nowych osadników, m.in. Sasów do Siedmiogrodu i Szwabów na Spisz. Pod władzą neapolitańskich

Andegawenów w XIV wieku, a później Macieja Korwina w XV wieku powstało ogromne imperium środkowoeuropejskie, któremu zagrozili z kolei Turcy. Po klęsce pod Mohaczem w 1526 roku środkową część Węgier opanowali Turcy, a zachodnią - Habsburgowie. Po zwycięstwie Jana III Sobieskiego pod Wiedniem Turcy się wycofali, ich miejsce zajęli jednak Habsburgowie (po pokoju w Karłowicach w 1699 roku). Wybuchło wiele powstań narodowych, wśród których najsłynniejsze było powstanie Franciszka II Rakoczego (1703-1711 rok). Po upadku tego powstania nastąpiło dalsze zniszczenie świetności dawnych Węgier m.in. poprzez wyburzenie ważnych twierdz i miejskich fortyfikacji. W 1723 roku nastąpiło przyjęcie przez stany węgierskie sankcji pragmatycznej. Dalsze próby odrodzenia narodowego miały miejsce w XIX wieku. Jednak nawet powstanie antyhabsburskie w latach 1848-1849 w dobie Wiosny Ludów zakończyło się klęską. W 1867 roku doszło do podpisania Ugody, zgodnie z którą powstała dualistyczna Monarchia Austro-Węgierska. Odtąd Węgry uzyskały całkowitą niezależność, pozostając w unii personalnej z Austrią, królem Węgier był cesarz Franciszek Józef. Dzięki Ugodzie nastąpił rozwój kapitalizmu (wzrost produkcji przemysłowej i budowa kolei żelaznej). Po I wojnie światowej nastąpił rozpad Monarchii Austro-Węgierskiej. Na Węgrzech wybuchła rewolucja. W ciągu 133 lat od 21 marca 1919 roku istniała tu Węgierska Republika Rad, obalona przez wojska Mikłósa Horthyego i armię rumuńską. Traktat w Trianon z 1920 roku pozbawił Węgry częściowo terytoriów zamieszkałych przez ludność węgierską. Węgry ogłoszono królestwem, regentem został admirał M. Horthy. Żądanie rewizji traktatu z Trianon było jedną z głównych przyczyn związania się Węgier z hitlerowskimi Niemcami (22 VI 1941 roku rząd węgierski opowiedział się po stronie Niemiec wypowiedając 26 VI wojnę ZSRR, a w grudniu tego roku Wielkiej Brytanii i jej sojusznikom. Stopniowo coraz większą rolę odgrywał ruch oporu (na jego czele Front Węgierski). 22 XII 1944 roku Zgromadzenie Narodowe w Debrecen wyłoniło Tymczasowy Rząd Narodowy, 28 XII 1944 roku Węgry wypowiedziały wojnę Niemcom. 1 II 1946 roku nastąpiło proklamowanie republiki. Podobnie jak w innych krajach Europy Wschodniej na Węgrzech toczyły się walki w łonie partii komunistycznej. Po krwawym stłumieniu tzw. rewolucji węgierskiej w czerwcu 1956 roku rozpoczęła się era Jánośa Kádára. W maju 1988 roku odsunięto Kádára od władzy. Wybory w 1990 roku oddały władzę w ręce rządu utworzonego przez Węgierskie Forum Demokratyczne. W wyniku wyborów w 1994 roku do władzy powrócili zreformowani komuniści.

Aggtelek - jaskinie

Miejscowość w północno-wschodnich **Węgrzech**, około 70 km na północ od **Miskolc**. W okolicy Aggtelek znajduje się kilkanaście jaskiń Krasowych. Najstynniejszą jest Jaskinia Baradla licząca 24 km długości. Główna odnoga tej jaskini to tzw. "długa trasa turystyczna" (7 km), której przebycie trwa około 6 godzin. Po wejściu od strony Aggtelek zwiedzający przechodzą wzdłuż podziemnej rzeki Acheron przez rozległy zespół korytarzy. Podziwiają więc kolejno salę "Wielki Kościół" (Nagytemplom), "Salę Koncertową" (Hangverseny terem) - miejsce licznych imprez muzycznych, zachwycają się fantastycznymi kształtami stalaktytów, stalagmitów i innych nacieków krasowych ("Chińska Pogoda", "Krzywa Wieża Pizańska", "Lwia głowa", "Sterowiec", "Krokodyl", "Wodospad", "Góra Libańska", "Parnas"). Po przekroczeniu "Żelaznych wrót" i pośredniego wyjścia przy Czerwonym Jeziorze turyści poznają "Złotą Uliczkę" (Arany utca), "Planetarium" (Csillagvizsgáló), "Wapienną Kaplicę" (Cseppkö kapolna), "Kraję bajek" (Mesecország), "Salę Ogromną" (Óriások terme), "Scenę" (Szinpad), wreszcie "Diabelską Dziurę" (Ördög lyuk) w pobliżu wyjścia w Jósfaő. "Średnia trasa" (około 2,5 godz.) prowadzi między Jósfaő a wyjściem przy Czerwonym Jeziorze (Vörös - tó), dwie krótkie godzinne trasy: Aggtelek - "Sala Koncertowa" oraz Jósfaő - "Sala Ogromna". Wewnątrz jaskini panuje niezmienna temperatura 10-11 °C i występuje specyficzna podziemna flora i fauna. W Krasie Aggteleckim na zwiedzenie zasługują także cztery inne jaskinie: jednokilometrowa Jaskinia Kossutha (Kossuth - barlang), trzykilometrowa Jaskinia Imre Vassa (Vass Imre - barlang), dziesięciokilometrowa Jaskinia Pokoju (Béke - barlang) oraz Jaskinia Wolności (Szabadság) ze wspaniałymi "Korytarzem Spełnionych Snów", "Salą Ogromną" i "Piekłem".

Aggtelek - jaskinie

Miejscowość w północno-wschodnich **Węgrzech**, około 70 km na północ od **Miskolc**. W okolicy Aggtelek znajduje się kilkanaście jaskiń Krasowych. Najstynniejszą jest Jaskinia Baradla licząca 24 km długości. Główna odnoga tej jaskini to tzw. "długa trasa turystyczna" (7 km), której przebycie trwa około 6 godzin. Po wejściu od strony Aggtelek zwiedzający przechodzą wzdłuż podziemnej rzeki Acheron przez rozległy zespół korytarzy. Podziwiają więc kolejno salę "Wielki Kościół" (Nagytemplom), "Salę Koncertową" (Hangverseny terem) - miejsce licznych imprez muzycznych, zachwycają się fantastycznymi kształtami stalaktytów, stalagmitów i innych nacieków krasowych ("Chińska Pogoda", "Krzywa Wieża Pizańska", "Lwia głowa", "Sterowiec", "Krokodyl", "Wodospad", "Góra Libańska", "Parnas"). Po przekroczeniu "Żelaznych wrót" i pośredniego wyjścia przy Czerwonym Jeziorze turyści poznają "Złotą Uliczkę" (Arany utca), "Planetarium" (Csillagvizsgáló), "Wapienną Kaplicę" (Cseppkö kapolna), "Kraję bajek" (Mesecország), "Salę Ogromną" (Óriások terme), "Scenę" (Szinpad), wreszcie "Diabelską Dziurę" (Ördög lyuk) w pobliżu wyjścia w Jósfaő. "Średnia trasa" (około 2,5 godz.) prowadzi między Jósfaő a wyjściem przy Czerwonym Jeziorze (Vörös - tó), dwie krótkie godzinne trasy: Aggtelek - "Sala Koncertowa" oraz Jósfaő - "Sala Ogromna". Wewnątrz jaskini panuje niezmienna temperatura 10-11 °C i występuje specyficzna podziemna flora i fauna. W Krasie Aggteleckim na zwiedzenie zasługują także cztery inne jaskinie: jednokilometrowa Jaskinia Kossutha (Kossuth - barlang), trzykilometrowa Jaskinia Imre Vassa (Vass Imre - barlang), dziesięciokilometrowa Jaskinia Pokoju (Béke - barlang) oraz Jaskinia Wolności (Szabadság) ze wspaniałymi "Korytarzem Spełnionych Snów", "Salą Ogromną" i "Piekłem".

Miskolc

kalendarium:

1364 rok - objęcie przez króla Ludwika Węgierskiego **zamku** w Diósgyőr w Miskolc.

1596 rok - w tym roku zaczęła się okupacja **węgierska** w Miskolcu, która trwała 90 lat.

1760 rok - w okolicy Miskolca powstały pierwsze huty szkła i huty żelaza.

Miasto położone w Średniogórzu Północnym powstało na miejscu osady zamieszkałej już w epoce kamienia. W Starożytności i wczesnym Średniowieczu zamieszkiwali tu Germanie, Kwadowie, Sarmaci i Awarowie. W XIV wieku Miskolc był miastem z prawem organizowania jarmarków. W 1364 roku król Ludwik Węgierski objął zamek w Diósgyőr. Do połowy XIX wieku Miskolc należał do miast królewskich. Od 1596 roku trwała przez 90 lat okupacja węgierska. W pierwszej połowie XVIII wieku nastąpił dynamiczny rozwój urbanistyczny i przemysłowy miasta. W 1760 roku powstały w okolicy pierwsze huty szkła i huty żelaza.

Miskolc - Kościół drewniany

style architektoniczne: budownictwo wiejskie

Bardzo zniszczony kościół drewniany należy do rzadkich przykładów tego typu architektury na [Węgrzech](#), tak popularnej w północnej Rumunii.

Miskolc - Muzeum Ottóna Hermana

style architektoniczne: **barok**

Muzeum im. Ottóna Hermana znajduje się nad brzegiem potoku Szinva. Gmach muzeum składa się z kilku części pochodzących z różnych okresów. Najstarsza część budynku to pomieszczenie szkolne powstałe w XV wieku, pozostałe części w połowie i w końcu XVIII wieku. Wśród zbiorów muzealnych najciekawsze są wykopaliska archeologiczne dotyczące okresu zwanego "kulturą Bűkk". Kultura ta ukształtowała się wśród mieszkających w tym rejonie jaskiniowców. Z tych samych czasów datuje się kolekcja zębów mamuta i kości zwierząt kopalnych. Nowe eksponaty prezentują dzieje miasta i folklor okolic **Miskolca** (bogata kolekcja ubiorów i ceramiki).

Miskolc - Synagoga

style architektoniczne:

Okazala synagoga w **Miskolcu** została zaprojektowana przez Ludwika Förstera (architekta ogromnej synagogi w Budapeszcie). Wnętrze świątyni jest rzeczywiście wspaniałe, ale bardzo zaniedbane, głównie z powodu braku należytej opieki ze strony nielicznej grupy ludności żydowskiej w mieście (obecnie tylko 250 osób).

Miskolc - Kościół Miskolci a Middensti

kalendarium:

1728-1743 rok - budowa kościoła Miskolci a Middensti w **Miskolcu**.

1855 rok - wykonanie obrazów przez prawdopodobnie Michała Kovacsa w kościele Miskolci a Middensti w Miskolcu, przedstawiających postaci Św. Piotra i Pawła.

1864 rok - do kościoła Miskolci a Middensti w Miskolc dobudowano dwie wieże.

style architektoniczne: **barok**

Kościół Miskolci a Middensti jest kościołem rzymsko-katolickim, barokowym wybudowanym w latach 1728-1743 na miejscu średniowiecznej świątyni Wszystkich Świętych z polecenia biskupa Michała Althahna. Dwie wieże zostały dobudowane w 1864 roku. Wewnątrz znajduje się **ambona rokokowa** oraz obrazy przedstawiające postaci Św. Piotra i Pawła prawdopodobnie pędzla Michała Kovacsa z 1855 roku.

Miskolc - Kościół ewangelicki

alendarium:

1560 rok - kościół ewangelicki w Miskolc został odbudowany, otrzymując obecny kształt gotyckiego halowego budynku sakralnego

--◆--

style architektoniczne: gotyk, barok

--◆--

U podnóża wzgórza Avas wybudowano trzynastowieczną świątynię z osobno stojącą drewnianą dzwonnica. Jest to najstarszy kościół w mieście - obecny kształt gotyckiego halowego budynku sakralnego uzyskał w trakcie przebudowy w 1560 roku. Po spaleniu przez Turków, odbudowali go zwolennicy kalwinizmu. Wnętrze w stylu barokowym, w którym wyróżniają się ławy bogato zdobione motywami kwiatowymi.

Miskolc - Kolegium katolickie

style architektoniczne: neobarok

Kolegium katolickie wraz z włączoną w jego elewację świątynią tworzą piękny kompleks architektoniczny w stylu neobaroku. Interesująca jest zwłaszcza odmienna kolorystyka obu kondygnacji budynku i kompozycja fasady kościoła zwieńczonego malowniczą wieżyczką dzwonną nakrytą kopułką.

Miskolc - Kościół grekokatolicki

style architektoniczne:

Kościół prawosławny, zbudowany przez Greków zbiegłych przed Turkami w XVII wieku. W wysokim na 16 metrów **ikonostasie** umieszczono Czarną Madonę z Kazania (dar carycy Katarzyny Wielkiej) oraz ozdobiony szlachetnymi kamieniami krzyż z góry Atos. Obok kościoła znajduje się Muzeum Kościoła Prawosławnego, przechowujące zbiory sztuki religijnej zebrane w całym kraju.

Miskolc - Zamek

kalendarium:

1350-1375 rok - budowa twierdzy w **Miskolc** przez króla Ludwika.

style architektoniczne: gotyk

Zamek Królowej (Diósgyőr) powstał na miejscu ziemnego grodziska z czasów prehistorycznych. Twierdza wzniesiona przez króla Ludwika w latach 1350-1375, na planie kwadratu z wieżami w czterech narożach, podobne do założeń zamków w Szerencs czy **Sárospatak**. Był pierwszą fortecą w południowowłoskim stylu na terenie **Węgier**. Mimo walorów obronnych, zamek był wykorzystywany przede wszystkim jako ośrodek łowiecki i wypoczynkowy, oraz rezydencja wdowiactwa królowych - matek, które zachowywały swój tytuł. Na zamku w Miskolcu przebywał szczególnie chętnie Ludwik Węgierski, z powodu bliskiej odległości do terytorium **Polski**. W XVI stuleciu Turcy dwukrotnie spalili zamek, ostateczną jednak ruinę przyniosły na początku XVIII wieku powstania antyhabsburskie. W latach pięćdziesiątych XIX wieku podjęto decyzję o generalnej odbudowie zamku Diósgyőr. Zwiedzający mogą zaobserwować wyraźny podział warowni na trzy części: czterowieżowy właściwy zamek, mury zewnętrzne wykorzystujące naturalną obronę jaką dają skały i podzámce z fosą.

Miskolc - Kościół reformowany

style architektoniczne: gotyk

Gotycki kościół reformacki stoi u podnóża wzgórza Avas. W jego wnętrzu zwracają uwagę ławki bogato zdobione motywami kwiatowymi. Drewniana dzwonnica tego kościoła stoi osobno, według wymagań narzuconych przez kontreformację.

Sárospatak

kalendarium:

1531 rok - w Sárospatak założono kolegium kalwińskie.

Sárospatak był w Średniowieczu siedzibą kasztelanii. W XV wieku miasto i **zamek** przeszły na własność rodu Pálóczi, a w początkach XVII wieku rodu Rakoczycy. Po upadku powstania Franciszka II Rakoczego zamek i majątki otrzymali w nagrodę wierni cesarzowie Schwarzenbergowie. Miasto obok wybitnej roli politycznej i militarnej pełniło również ważne funkcje kulturalne. W 1531 roku założono tu kolegium kalwińskie, w którym wykładał m.in. Jan Komeensky. Słuchaczami tej uczelni byli Kossuth i Szemere. W miejscowym archiwum odkryto tzw. Biblię z Sárospatak, najstarsze znane tłumaczenie Pisma Świętego na język **polski**, dawniej własność królowej Zofii, żony Władysława Jagiełły.

Sárospatak - Zamek

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

Zamek w **Sárospatak** jest najwspanialszym architektonicznie zabytkiem północnych **Węgier**. Początki warowni sięgają czasów Arpadów w XI wieku. Władaly zamkiem najbardziej znane historyczne rody węgierskie, wreszcie w XVI wieku znalazły się w wyniku sukcesji w rękach rodu Rakocznych. Obecnie pozostałości są mieszaniną architektury gotyckiej, renesansowej i **barokowej**. W renesansowych skrzydłach wokół **dziedzińca** zorganizowano Muzeum Rakoczego, w którym wyeksponowano pamiątki po tym rodzie i świetne obiekty wyposażenia wnętrz (meble). Zbiory muzealne mieszczą się także w piętnastowiecznej Czerwonej Wieży. Zwiedzanie tej części zamku prowadzi przez lochy, podziemne korytarze, labirynty galerijek używanych przez strzelców i wspaniałe komnaty (wśród nich przede wszystkim sala rycerska i pokój z sufitem pokrytym **sztukateriami** z przedstawieniami róż, sugerującymi gościom dotrzymanie tajemnicy (od dewizy łacińskiej *sub rosa* - pod różą, czyli w tajemnicy)).

Debrecen

alendarium:

1848-1849 rok - podczas trwającej rewolucji mieszkańcy Debrecen czynnie uczestniczyli w antyaustriackich ruchach wyzwolńczych.

1849 rok - w Debrecen parlament **węgierski** podjął uchwałę o detronizacji Habsburgów, tutaj także proklamowano pierwszą węgierską republikę.

—◆—

Miasto położone w środkowej części Wielkiej Niziny Węgierskiej powstało na miejscu osady madziarskiej z IX wieku. W połowie XIV wieku Ludwik Andegaweński nadał osadzie prawa miejskie. Od tego momentu nastąpił dynamiczny rozwój miasta jako centrum handlowego (targi bydła). Często gościem miasta bywał bohater narodowy Węgier, Janos Hunyadi. W połowie XVI wieku większość mieszkańców przeszła na kalwinizm tworząc z Debrecen centrum protestantyzmu węgierskiego. Po wypędzeniu Turków i objęciu władzy na Węgrzech przez Habsburgów, rozwój Debrecen został zahamowany, bowiem miasto przestało być ośrodkiem handlu między tureckim wschodem a środkową Europą. Mieszkańcy miasta czynnie uczestniczyli w antyaustriackich ruchach wyzwolńczych (od powstania Franciszka II Rakoczego aż do rewolucji 1848-49). Debrecen stał się wtedy stolicą Węgier. W kwietniu 1849 r. parlament węgierski podjął uchwałę o detronizacji Habsburgów, tutaj także proklamowano pierwszą węgierską republikę. Po upadku powstania Debrecen nie odgrywał już większej roli politycznej. Po II wojnie światowej miasto uzyskało duże znaczenie gospodarcze, jest także czołowym centrum intelektualnym jako siedziba siedmiu wyższych uczelni.

Debrecen - Kościół Wielki

kalendarium:

1564 rok - pożar dawnego **gotyckiego** kościoła Św. Andrzeja, na miejscu którego powstał zbor reformacki a następnie Kościół Wielki w **Debrecen**.

1802 rok - pożar zboru reformackiego, na miejscu którego wybudowano Kościół Wielki w Debrecen.

==◆==

style architektoniczne: **klasycyzm**

==◆==

Wielki Kościół to największa kalwińska świątynia środkowej Europy. Powstał na miejscu dawnego gotyckiego kościoła Św. Andrzeja, który spłonął w 1564 roku oraz zboru reformackiego, który także uległ pożarowi w 1802 roku. Klasycystyczna **fasada** kościoła o szerokości 55 metrów została ozdobiona dwiema wieżami. W lewej jest zawieszony największy dzwon **Węgier**, pochodzący z połowy XVII wieku, ufundowany przez księcia Siedmiogrodu, Jerzego I Rakoczego. Główna **nawa** kościoła jest zudowana równolegle do fasady głównej.

Debrecen - Kolegium Kalwińskie

kalendarium:

1538 rok - przekształcenie dawnego klasztoru (później Kolegium Kalwińskie w **Debrecen**) na kalwińską uczelnię.

style architektoniczne: **klasycyzm**

W pobliżu Wielkiego Kościoła przy Placu Kalwina wzniesiono ogromny gmach słynnego Kolegium Kalwińskiego zwanego Kolegium Reformowanym. Przed jego wybudowaniem stał w tym miejscu klasztor przekształcony na kalwińską uczelnię już w 1538 roku. W wyniku przebudowy na początku XIX wieku budynek otrzymał czytelny do dzisiaj klasycystyczny wystrój. Uwagę zwiedzających przykuwają płaskorzeźby umieszczone na **fasadzie i dziedzińcu** z portretami reformatów XVI wieku i zasłużonych profesorów kolegium. Przy wejściu do **Oratorium** wmurowano tablicę ku czci profesora Istvána Hatvani, który jako wybitny przyrodnik zyskał sławę **węgierskiego** Fausta. W budynku zorganizowano muzeum kościelne i historyczne.

Eger

kalendarium:

1442 rok - zdobycie miasta Eger przez husytów.

1552 rok - nieudana próba opanowania twierdzy **zamkowej** w Egerze przez Turków.

1596 rok - od tego roku Turcy przejęli miasto Eger na 91 lat.

1705-1710 rok - w Egerze znajdowało się jedno z centrów antyhabsburskiego powstania Franciszka II Rakoczego.

1769 rok - powołanie do życia słynnej akademii medycznej w Egerze.

Miasto położone na południowo-wschodnim przedgórzu Gór Bukowych (stolica komitatu Haves) rozwinęło się na miejscu osadnictwa Árpádów. Król Stefan I założył tu w XI wieku jedno z pierwszych **węgierskich** biskupstw. W połowie XIII wieku Eger zniszczony został przez Mongołów - później odbudowany przez króla Bełę IV. W 1442 roku miasto zdobyli husyci. W 1552 roku Turkom nie udało się opanować twierdzy zamkowej dzięki świetnej obronie komendanta Istvána Dobó. Dopiero w 1596 roku Turcy przejęli miasto na 91 lat. W latach 1705-1710 w Egerze było jedno z centrów antyhabsburskiego powstania Franciszka II Rakoczego. W połowie XVIII wieku cesarz Józef II nadał miastu przywilej miasta królewskiego. Nastąpił w tym czasie dynamiczny rozwój Egeru. W 1769 roku powołano tu do życia słynną akademię medyczną (Schola Medicinalis). Eger i jego okolice słyną od wielu wieków z uprawy winnej latorośli i produkcji wina. Światową sławę uzyskała przede wszystkim słynna "Bycza Krew" ("Egri bikavér").

Eger - Zamek

kalendarium:

1506 rok - spalenie gotyckiej katedry zamkowej w Egerze.

1702 rok - do tego roku trwała budowa zamku w Egerze na miejscu romańskiej twierdzy zburzonej przez Mongołów.

style architektoniczne: gotyk

Zamek nie zachował się do dzisiejszych czasów w całej okazałości. Pozostały po nim jedynie ruiny. Budowę potężnego założenia rozpoczęto w XIII wieku, na miejscu romańskiej twierdzy zburzonej przez Mongołów i kontynuowano aż do 1702 roku, kiedy na rozkaz Leopolda I zniszczono warownię. Zniszczenia następowały zresztą jeszcze później, trzydzieści lat temu zawałiła się jedna partia murów. Dzisiaj jednak odbywa się odbudowa fragmentów oraz konserwacja ruin. W pałacu biskupim, jednej z niewielu budowli gotyckich w północno - wschodnich Węgrzech zorganizowano muzeum regionu Eger. W ośmiu salach eksponowane są zabytki archeologiczne, dokumenty, dzieła dawnego rzemiosła, militaria i zabytki orientalne. Ponadto w Sali Bohaterów (Hősök terme) znajduje się płyta nagrobna obrońcy zamku Istvána Dobó. Poza pałacem biskupim warto zwrócić w tzw. Ogródzie Ruin (Romkert) na relikty egerskiej katedry gotyckiej, spalonej w 1506 roku, dlatego że w czasie pierwszego oblężenia wykorzystano ją jako magazyn prochu armatniego. Fakt ten potem wykorzystali sami Turcy, kiedy zbudowali w ruinach katedry własny arsenał.

Eger - Minaret

style architektoniczne: sakralna architektura Islamu

Minaret jest jedynym reliktem tureckim wysunięty tak daleko na północ Europy. Jest on pozostałością po rozebranym w połowie XIX wieku meczecie. Zbudowany na planie czternastokąta, ma wysokość 35 metrów, na jego górną galerijkę prowadzi 97 schodów. Turyści mogą ze szczytu minaretu podziwiać rozległą panoramę miasta, twierdzy i otaczających ją wznesień.

Eger - Stare Miasto

*style architektoniczne: **barok, rokoko***

Najpiękniejsze domy mieszczańskie i użyteczności publicznej zachowały się na ulicy Kossutha (głównie w stylu baroku i rokoka). Pod nr 4 znajduje się osiemnastowieczny Dom Probostwa Mniejszego. Pod nr 9 znajduje się arcydzieło baroku z XVIII wieku - dawna siedziba władz komitatowych. W obu budynkach zachwycają świetne żelazne kraty w bramach i oknach wykonane przez wybitnego artystę przybyłego z Wüzburga, Henryka Fazoli. Pod nr 13 funkcjonowała przez wiele lat znana oberża "Pod Lwowem". Interesujące kamienice można obejrzeć także na wąskiej uliczce István Dobó. Tu również zwracają uwagę bramy domów nr 3 i 11.

Eger - Lochy (kazamaty)

style architektoniczne: gotyk

W twierdzy **egerskiej** udostępniono do zwiedzania nie tylko ruiny i muzeum w Pałacu Biskupim, ale także kazamaty, podziemne korytarze, które tworzą prawdziwy labirynt pochyłych chodników i wąskich przejść. W skałach wykuto wiele tajemnych pomieszczeń oraz stanowisk obserwacyjnych i strzelniczych. W podziemiach znajduje się studnia 30-metrowej głębokości, zaopatrująca w wodę załogę twierdzy w czasie oblężenia.

Eger - Liceum

kalendarium:

1765-1785 rok - budowa liceum w Egerze w stylu późnego baroku, wg projektu Józefa Gerla i Jakuba Fellnera.

style architektoniczne: **barok**

Liceum to niewątpliwie jedna z ciekawszych budowli Egeru, która powstała w stylu późnego baroku (Zopf) w latach 1765-1785 wg projektu Józefa Gerla i Jakuba Fellnera. W budynku tym miał się pierwotnie mieścić planowany uniwersytet, na co nie udzieliła zgody cesarzowa Maria Teresa. Kwadratowe założenie o ceglasczerwonych ścianach o długości 85 metrów i 21 metrów wysokości otacza jeden z największych na Węgrzech dziedzińców w stylu Ludwika XVI. Obecnie w gmachu dawnego Liceum funkcjonuje Wyższa Szkoła Pedagogiczna (do niedawna imienia Ho Chi Minha). Na uczelni znajduje się biblioteka z cennymi zbiorami, dekorowana **freskami** tematycznie związanymi m.in. z postanowieniami Soboru Trydeckiego o Księgach Zakazanych, aula z freskami przedstawiającymi cztery wydziały przyszłego uniwersytetu (Frauza Sigrista), a także kaplica z freskami religijnymi (Frauza Antona Maulbertscha). Bardzo interesujące jest także obserwatorium astronomiczne umieszczone w wieży o 53 metrach wysokości, nie tylko w celu obejrzenia panoramy miasta, ale także zapoznania się z Muzeum Przyrządów Astronomicznych.

Eger - Katedra

alendarium:

1831-1836 rok - budowa **katedry** w **Egerze** wg projektu Józsefa Hilda.

style architektoniczne: **neoklasycyzm**

Katedra jest druga, po **bazylice w Esztergom**, co do wielkości świątynią **Węgier**. Bazylika katedralna w Egerze została zbudowana w latach 1831-1836 wg projektu Józsefa Hilda. Jej wymiary są naprawdę imponujące: 93 metry długości, 53 metry szerokości, dwie wieże o wysokości 54 metry i kopuła o wysokości 40 metrów. Wnętrze zdobione jest **freskami**, przede wszystkim dziełami J. L. Krackera. W katedrze zwraca uwagę zwłaszcza dekoracja malarska kopuły z przedstawieniem triumfu Bożego Królestwa nad złoczyńcami, uciekającymi przed mieczem sprawiedliwości.

Eger - Pałac Arcybiskupi

kalendarium:

1780 rok - wykonanie przez Henrika Fazolę żelaznej bramy umieszczonej przy wjeździe do pałacu arcybiskupiego w Egerze.

==◆==

style architektoniczne: barok

==◆==

Nieopodal katedry stoi pałac arcybiskupi. Świetna budowla barokowa w kształcie litery U, do której prowadzi wjazd przez wykutą, przez Henrika Fazolę w 1780 roku, żelazną bramę. W prawym skrzydle pałacu można zwiedzać skarbiec i wystawę przedstawiającą dzieje metropolii Eger.

Esztergom

kalendarium:

172-180 n.e. - w Esztergomie (wtedy osada Solva), przebywał Marek Aureliusz.

Esztergom, miasto położone na północno-zachodnim skraju gór Pilis powstało na miejscu rzymskiej osady Solva. W Solvie przebywał w latach 172 -180 cesarz Marek Aureliusz, który napisał tu "Medytacje". Następnie pierwsi władcy węgierscy mieli tu swoją siedzibę. Święty Stefan założył tu pierwsze arcybiskupstwo na Węgrzech. Po najeździe Mongołów stolica została przeniesiona do Budy, Esztergom pozostał jedynie siedzibą arcybiskupstwa. Miasto przez wiele lat było pod panowaniem tureckim. Zostało odzyskane dopiero dzięki dwóm zwycięskim bitwom Jana III Sobieskiego pod Parkanami. Dzisiaj w Egerze znajduje się siedziba prymasa Węgier. Miasto jest także znanym uzdrowiskiem i centrum historycznym.

Esztergom - Bazylika

kalendarium:

1869 rok - do tego roku trwała budowa **bazyliki** w **Esztergom**.

style architektoniczne: **klasycyzm**

Bazylika w Esztergom pod wezwaniem Św. Stefana jest największą sakralną budowlą **Węgier**. Wymiary tej klasycystycznej świątyni budowanej przez 47 lat do roku 1869 są rzeczywiście imponujące: 118 metrów długości i 40 metrów szerokości. Kopuła wznosi się 100 metrów nad posadzką kościoła, a jej średnica wynosi 53 metry. Jan Packh umiejętnie włączył do budowli **katedralnej** relikty poprzedniej katedry w postaci **renesansowej** kaplicy wzniesionej w XVI wieku przez biskupa Bakócza. Ołtarz główny ozdobiono dziewiętnastowieczną repliką obrazu Tycjana "Wniebowzięcie Marii". Niezwykłym bogactwem odznaczają się zbiory skarbcza katedralnego. Chlubą tej kolekcji są m.in. kryształowy krzyż karoliński, krzyż koronacyjny z bizantyjskim ornamentem, złoty krucyfik króla Macieja, wysadzony perłami, a także bogaty zespół parametrów i elementów wyposażenia sakralnego (m.in. **antepedia** ołtarzowe). Bazylika stanowi niewątpliwie jedno z najwspanialszych dzieł architektury klasycystycznej nie tylko na Węgrzech, ale i w Europie.

Esztergom - Ruiny zamku

*style architektoniczne: **gotyk***

W pobliżu **bazyliki katedralnej** zachowały się ruiny dawnego zamku królewskiego. W latach trzydziestych XX wieku rozpoczęto wykopaliska archeologiczne. Odkryte relikty elementów architektonicznych i rzeźby zostały wyeksponowane w Muzeum Zamkowym na wolnym powietrzu (Vármúzeum). Najciekawsze są fragmenty średniowiecznej katedry św. Wojciecha oraz żeńskiego klasztoru z Wyspy Esztergomskiej, a także kaplicy królewskiej z czasów Stefana I. Atrakcją jest także zlokalizowana w podziemiach komnata mieszkalna z XII wieku. Ruiny zamku otaczają fragmentarycznie zachowane umocnienia obronne.

Visegrád

kalendarium:

1355 rok - w Visegrád odbył się zjazd monarchów środkowej Europy.

1543-1686 rok - miasto Visegrád znalazło się pod okupacją turecką.

1702 rok - zburzenie zamku w Visegrád przez wojska cesarskie.

Już Rzymianie mieli tu swój posterunek graniczny - twierdzę na górze Sibrik. Nazwę miejscowości w IX wieku nadali Słowianie (Wysoki Gród - Wyszehrad - Visegrád). W XI wieku Visegrád został stolicą **węgierskiego** komitatu. Po najazdach mongolskich król Bela IV rozbudował zamek, tworząc silny system fortyfikacji. W pierwszej połowie XIV wieku rezydował w Visegrád Karol Robert Andegaweński. W 1355 roku odbył się tu zjazd monarchów środkowej Europy: Karola Roberta, Kazimierza Wielkiego, Jana Luksemburczyka, króla **czeskiego**, Rudolfa Saskiego i Henryka Bawarskiego. Apogeum świetności przeżywał Visegrád za czasów Macieja Korwina, który panował nad ogromnym terytorium i wznosił tu wspaniały pałac. W latach 1543-1686 miasto znalazło się pod okupacją turecką. W 1702 roku zamek został zburzony przez wojska cesarskie.

Visegrád - Wieża Salomona

kalendarium:

1250 rok - budowa Wieży Salomona w **Visegrád**.

style architektoniczne: **romanizm**

Wieża Salomona (Salomon - torony) została wybudowana w 1250 roku na planie sześciokąta (pięć kondygnacji, wysokość 32 metry, grubość murów od 3,5 - 8 metrów). W dolnej części wieży znajdowały się komnaty mieszkalne, a najwyższe piętro zajmowała straż. W Muzeum Macieja, wewnątrz wieży zgromadzone są wykopaliska z pałacu, m.in. biała andegaweńska fontanna i czerwona marmurowa Madonna Wyszehradzka, wyrzeźbiona przez Tomaso Fiambertiego (domniemanego twórcę Lwiej Fontanny i fontanny Herkulesa).

Visegrád - Cytadela

kalendarium:

1702 rok - zburzenie cytadeli w [Visegrád](#).

style architektoniczne: [gotyk](#)

Trójkątna cytadela znajduje się na szczycie Wzgórza Zamkowego (o wysokości 328 metrów n.p.m.). Twierdza mieszcząca skarbiec [węgierskich](#) klejnotów koronnych, stanowiła centrum całego systemu obwarowań. W 1702 roku została zburzona i od tego czasu znajduje się w ruinie. Atrakcją cytadeli jest piękny widok na zakole Dunaju i na góry Börzsöny a także zorganizowane w jej wnętrzu Muzeum Myślistwa z ciekawą ekspozycją przedstawiającą życie rodzinne myśliwych i rybaków w czasach średniowiecznych.

Visegrád - Ruiny pałacu

style architektoniczne: gotyk

Głównym zabytkiem **Visegrád** są ruiny tzw. Pałacu króla Macieja, wzniesionego przez króla Karola Roberta Andegaweńskiego i przebudowanego później przez kolejnych władców: Ludwika Wielkiego, Zygmunta Luksemburskiego i Macieja Korwina. W tej rezydencji (zwanej “pałacem dolnym” ze względu na położenie u stóp góry zamkowej) o wymiarach 500 x 150 metrów, znajdowało się 350 pomieszczeń w trzech głównych jej partiach: pałac króla, kaplica i pałac królowej Beatrix. Na paradnym **dzielnicy**, otoczonym gotyckimi **arkadami** zachowała się **renesansowa** tzw. Studnia Herkulesa z czerwonego marmuru. We wschodniej części budowli znajduje się dziedziniec Lwów, którego nazwa pochodzi od “Lwiej Studni” późnogotyckiej fontanny z czerwonego marmuru.

Győr

kalendarium:

1000 rok - w tym czasie Stefan I założył w Győr biskupstwo.

1809 rok - po bitwie pod Wagram do miasta Győr dotarły wojska Napoleona.

==◆==

Miasto położone w centrum Małej Niziny Węgierskiej na miejscu rzymskiego castrum granicznego Arrabona. Stefan I założył tu biskupstwo ok. 1000 roku. Okupacja turecka trwała wyjątkowo krótko, tylko cztery lata w XVI wieku. W 1809 roku po bitwie pod Wagram dotarły do miasta wojska Napoleona. Dopiero wtedy na rozkaz cesarza rozebrano część zamkowej twierdzy. W XIX wieku Győr stał się ważnym ośrodkiem handlowym i przemysłowym.

Győr - Pałac Biskupi

alendarium:

1561-1575 rok - gruntowna przebudowa pałacu biskupiego w Győr.

style architektoniczne: gotyk, renesans

Pałac Biskupi stojący naprzeciwko katedry wielokrotnie przeudowywany mieści w sobie między innymi trzynastowieczną wieżę, gotycką kaplicę Dóczy z końca XV wieku. Przebudowany był gruntownie w latach 1561-1575.

Győr - Synagoga

style architektoniczne:

Synagoga zachowała się przy ulicy Kossutha po zachodniej stronie Raby na przeciwko [kościola Karmelitów](#).

Győr - Mury obronne

style architektoniczne: **gotyk**

Na wzgórzu zamkowym zachowały się tylko resztki zamku średniowiecznego w postaci fragmentów murów i baszt oraz podziemi. Warto obejrzeć **lapidarium** eksponujące kamienne relikty architektoniczne.

Győr - Dawny klasztor

*style architektoniczne: **renesans***

Klasztor Karmelitów, wcześniejszy od kościoła utracił swoją pierwotną funkcję, był m.in. siedzibą uchodźców, więzieniem wojskowym, obecnie został przekształcony na hotel o nazwie "Klastrom".

Győr - Katedra

alendarium:

1635-1650 rok - odbudowa świątyni w Győr w stylu barokowym.

1823 rok - przebudowa fasady katedry w Győr w stylu klasycystycznym.

==◆==

style architektoniczne: gotyk, barok, klasycyzm

==◆==

Katedra zajmuje centralne miejsce na wzgórzu zamkowym. Jest najstarszą budowlą sakralną miasta, ale kryje w sobie elementy wszystkich stylów architektonicznych od X do XIX wieku. Prezbiterium z trzema absydami pochodzące z XII wieku przylegało do gotyckiej katedry, zniszczonej przez Turków. Świątynię odbudowano w latach 1635-1650 w stylu barokowym, jej fasadę przebudowano jeszcze w 1823 roku w stylu klasycystycznym. We wnętrzu zachwycają freski słynnego malarza Franza Antona Maulbertscha (1724-1781 rok) wykonane na plafonach. W kaplicy Hécterváryego dobudowanej na początku XV wieku do południowo-zachodniego boku katedry, przechowywane jest arcydzieło gotyckiej sztuki jubilerskiej - relikwiarz (herma) Św. Władysława. Jest to pierwszy znany zabytek techniki ażurowo-emalierskiej, zapoczątkowanej przez jubilerów węgierskich i rozpowszechnionej później w całej Europie. W skarbcu katedralnym można także zapoznać się z dużą kolekcją innych dzieł złotnictwa.

Győr - Stare Miasto

alendarium:

1778-1782 rok - budowa Pałacu Zichy w **Győr** należącego do rodziny Ott.

1809 rok - wizyta Napoleona w Győr.

--◆--

style architektoniczne: **renesans, barok**

--◆--

Stara Dzielnica między Széchenyi tér a Káptalandomb (wzgórze kapituły **katedralnej**) jest także skupiskiem dawnych domów i pałaców mieszczańskich. Po wschodniej stronie placu Bécsi Kapu tér zachowały się dwa pałace ze wspaniałymi zdobieniami kutymi w żelazie: Pałac Zichy (1778-1782 rok), należący do rodziny Ott oraz Dom Altabeh, z renesansowymi **wykusznami** i barokowym **portalem**. Warto także zwrócić uwagę na tzw. Dom Napoleona (Alkotmány utca 4), w którym cesarz Francuzów zatrzymał się podczas wizyty w mieście w 1809 roku.

Győr - Kościół Karmelitów

alendarium:

1716-1726 rok - budowa kościoła Karmelitów w Győr.

style architektoniczne: barok

Kościół Karmelitów to świątynia barokowa, wzniesiona na planie elipsy w latach 1716-1726. W kościele na uwagę zasługuje kaplica Madonny Spienionych Fal, patronki opieki przed powodzią. We wnętrzu zachowały się także dzieła snycerskie Franza Richtera (utalentowanego brata zakonnego): ołtarz główny i inne elementy wyposażenia.

Győr - Ratusz

alendarium:

1896-1898 rok - budowa ratusza w Győr według projektu Jonó Hübnera.

style architektoniczne: neobarok

Ratusz miejski zlokalizowany obok dworca kolejowego mieści się w neobarokowym budynku na planie litery U, z dwiema wieżami o wysokości 58 metrów. Powstał w latach 1896-1898 według projektu Jonó Hübnera.

Mosonmagyaróvár

kalendarium:

1529 rok - miasto Mosonmagyaróvár należało do Turcji.

1683 rok - miasto Mosonmagyaróvár należało do Turcji.

--◆--

Miasto położone przy ujściu Litawy do Dunaju o dużym znaczeniu strategicznym już w czasach rzymskich (obóz wojenny Ad Flexum), odgrywało także poważną rolę w państwach Awarów, Słowian i **Węgrów**. Tylko dwa razy to często zniszczone miasto należało do Turcji, w 1529 roku i 1683. Po bitwie pod Wagram zawarto w Mosonmagyaróvár zawieszenie broni między Napoleonem a Austrią. W drugiej połowie XIX wieku nastąpił znaczny rozwój miasta jako ośrodka nauki i oświaty rolniczej.

Mosonmagyaróvár - Zamek

*style architektoniczne: **gotyk, renesans, klasycyzm***

Zamek w Mosonmagyaróvár położony jest na tzw. Wzgórzu Królewskim (Király - domb) na lewym brzegu rzeki Litawy. Jego budynek wybudowano w XIII wieku na planie czworoboku, z wieżą w każdym narożu. Romańsko - gotycką bramę zamku ozdobiono odkrytymi na terenie grodu kamiennymi tablicami z rzymskimi inskrypcjami. W gmachu zamku znajduje się obecnie Uniwersytet Agrarny, a także Filia Muzeum Hansági ze zbiorami historycznymi i botanicznymi.

Mosonmagyaróvár - Stare Miasto

style architektoniczne: **barok**

Wśród zabytków **Mosonmagyaróvár** urzekające są zwłaszcza barokowe kamienice, przede wszystkim Dom Solny (Sóház), tzw. Habsburg - kastély czy też dawny hotel "Czarny Orzeł" ("Fekete Sas").

Pannonhalma - Opactwo Benedyktynów

alendarium:

996 rok - książę Geza rozpoczął budowę klasztoru i obecnego kościoła w Pannonhalmie.

1001 rok - za panowania króla Stefana I został poświęcony kościół klasztorny w Pannonhalmie.

1001 rok - z tego roku pochodzi przywilej donacyjny Stefana I dla opactwa Benedyktynów w Pannonhalmie znajdujący się w klasztorным archiwum.

1055 rok - z tego roku pochodzi list fundacyjny opactwa w Tihanyu znajdujący się w klasztorным archiwum opactwa Benedyktynów w Pannonhalmie.

1137 rok - nastąpiła rozbudowa klasztoru w Pannonhalmie.

1225 rok - nastąpiła kolejna rozbudowa klasztoru w Pannonhalmie.

1235 rok - z tego roku pochodzi kodeks Liber Ruber, znajdujący się w bibliotece klasztoru Benedyktynów w Pannonhalmie.

1486 rok - wykonano **krużganek**, znajdujący się w opactwie Benedyktynów w Pannonhalmie.

1516 rok - z tego roku pochodzi kodeks Forgacha, znajdujący się w bibliotece klasztoru Benedyktynów w Pannonhalmie.

1530 rok - z tego roku pochodzi kodeks Tihński, znajdujący się w bibliotece klasztoru Benedyktynów w Pannonhalmie.

==◆==

style architektoniczne: **romanizm, gotyk, barok, neoromanizm**

==◆==

Miejscowość w zachodnich **Węgrzech** położona na skraju Małej Niziny Węgierskiej. Dawny klasztor wzniesiony na północnym cyplu gór Bakony był najstarszym i najważniejszym centrum religijno - kulturalnym tego regionu. Pierwszy kościół zbudował w Pannonhalma Karol Wielki po pokonaniu Awarów w końcu VIII wieku. Świątynia ta była poświęcona Św. Marcinowi z Tours, który pochodził z Pannonii. Budowę klasztoru i obecnego kościoła rozpoczął książę Geza, mąż Adelaidy, siostry Mieszka I w 996 roku. Kościół klasztorny został poświęcony w 1001 roku za panowania króla Stefana I. W latach 1137 i 1225 nastąpiła rozbudowa klasztoru. Do następnej przebudowy doszło w XV wieku, w tym czasie wykonano złożone **sklepienia** gotyckie w **prezbiterium**. W XVIII wieku nastąpiła jeszcze barokowa przebudowa, a w drugiej połowie XIX wieku jeszcze neoromańska. Różne style architektoniczne można zaobserwować podczas zwiedzania kościoła złożonego z części górnej i dolnej. W dolnym kościele widoczne są relikty **stylu romańskiego**, w górnym najciekawsze są sklepienia i **polichromie** ścian. Wokół klasztoru i kościoła ukształtował się w średniowieczu świetny system fortyfikacyjny. Do klasztoru prowadzi średniowieczna brama zwana Królewską. Jednym z cenniejszych zabytków architektonicznych opactwa jest krużganek z 1486 roku, z którego można dostać się do kaplicy Św. Stefana, a także do słynnego Archiwum. Klasztor już w XII wieku uważany był za "miejsce godne zaufania" i wziął na przechowywanie wiele niezwykle ważnych dokumentów. Archiwum klasztorne stało się z czasem jedną z najbogatszych skarbnic historii węgierskiej. Znajduje się tu m. in. przywilej donacyjny Stefana I dla opactwa Pannonhalma pochodzący z 1001 roku oraz list fundacyjny opactwa w Tihanyu z 1055 roku, najstarszy zabytek piśmiennictwa węgierskiego. W północnej części klasztoru mieści się wspaniała biblioteka. Do jej cenniejszych pozycji należą kodeksy: Liber Ruber z 1235 roku, Pannonhalma z końca XV wieku Forgacha z 1516 roku i Tihński z 1530 roku. W zachodnim skrzydle krużganek znajduje się skarbiec z kielichem królewskim Macieja Korwina. W klasztorze zorganizowano także Muzeum Numizmatyczne, Muzeum Szat Liturgicznych oraz galerię obrazów. Świątynia opactwa w Pannonhalma podkreśla jeszcze położony we wschodniej części wzgórza park krajobrazowy. Złożony z ogrodu

klasztornego i **arboretum**.

Pannonhalma - Opactwo Benedyktynów

alendarium:

996 rok - książę Geza rozpoczął budowę klasztoru i obecnego kościoła w **Pannonhalmie**.

1001 rok - za panowania króla Stefana I został poświęcony kościół klasztorny w Pannonhalmie.

1001 rok - z tego roku pochodzi przywilej donacyjny Stefana I dla opactwa Benedyktynów w Pannonhalmie znajdujący się w klasztorным archiwum.

1055 rok - z tego roku pochodzi list fundacyjny opactwa w Tihanyu znajdujący się w klasztorным archiwum opactwa Benedyktynów w Pannonhalmie.

1137 rok - nastąpiła rozbudowa klasztoru w Pannonhalmie.

1225 rok - nastąpiła kolejna rozbudowa klasztoru w Pannonhalmie.

1235 rok - z tego roku pochodzi kodeks Liber Ruber, znajdujący się w bibliotece klasztoru Benedyktynów w Pannonhalmie.

1486 rok - wykonano **krużganek**, znajdujący się w opactwie Benedyktynów w Pannonhalmie.

1516 rok - z tego roku pochodzi kodeks Forgacha, znajdujący się w bibliotece klasztoru Benedyktynów w Pannonhalmie.

1530 rok - z tego roku pochodzi kodeks Tiháński, znajdujący się w bibliotece klasztoru Benedyktynów w Pannonhalmie.

==◆==

style architektoniczne: **romanizm, gotyk, barok, neoromanizm**

==◆==

Miejscowość w zachodnich **Węgrzech** położona na skraju Małej Niziny Węgierskiej. Dawny klasztor wzniesiony na północnym cyplu gór Bakony był najstarszym i najważniejszym centrum religijno - kulturalnym tego regionu. Pierwszy kościół zbudował w Pannonhalma Karol Wielki po pokonaniu Awarów w końcu VIII wieku. Świątynia ta była poświęcona Św. Marcinowi z Tours, który pochodził z Pannonii. Budowę klasztoru i obecnego kościoła rozpoczął książę Geza, mąż Adelaidy, siostry Mieszka I w 996 roku. Kościół klasztorny został poświęcony w 1001 roku za panowania króla Stefana I. W latach 1137 i 1225 nastąpiła rozbudowa klasztoru. Do następnej przebudowy doszło w XV wieku, w tym czasie wykonano złożone **sklepienia** gotyckie w **prezbiterium**. W XVIII wieku nastąpiła jeszcze barokowa przebudowa, a w drugiej połowie XIX wieku jeszcze neoromańska. Różne style architektoniczne można zaobserwować podczas zwiedzania kościoła złożonego z części górnej i dolnej. W dolnym kościele widoczne są relikty **stylu romańskiego**, w górnym najciekawsze są sklepienia i **polichromie** ścian. Wokół klasztoru i kościoła ukształtował się w średniowieczu świetny system fortyfikacyjny. Do klasztoru prowadzi średniowieczna brama zwana Królewską. Jednym z cenniejszych zabytków architektonicznych opactwa jest krużganek z 1486 roku, z którego można dostać się do kaplicy Św. Stefana, a także do słynnego Archiwum. Klasztor już w XII wieku uważany był za "miejsce godne zaufania" i wziął na przechowywanie wiele niezwykle ważnych dokumentów. Archiwum klasztorne stało się z czasem jedną z najbogatszych skarbnic historii węgierskiej. Znajduje się tu m. in. przywilej donacyjny Stefana I dla opactwa Pannonhalma pochodzący z 1001 roku oraz list fundacyjny opactwa w Tihanyu z 1055 roku, najstarszy zabytek piśmiennictwa węgierskiego. W północnej części klasztoru mieści się wspaniała biblioteka. Do jej cenniejszych pozycji należą kodeksy: Liber Ruber z 1235 roku, Pannonhalma z końca XV wieku Forgacha z 1516 roku i Tiháński z 1530 roku. W zachodnim skrzydle krużganka znajduje się skarbiec z kielichem królewskim Macieja Korwina. W klasztorze zorganizowano także Muzeum Numizmatyczne, Muzeum Szat Liturgicznych oraz galerię obrazów. Świątynia opactwa w Pannonhalma podkreśla jeszcze położony we wschodniej części wzgórza park krajobrazowy. Złożony z ogrodu

klasztornego i **arboretum**.

Veszprém

kalendarium:

1002 rok - otrzymanie przez Veszprém praw królewskiego miasta [węgierskiego](#).

Veszprém, dzisiejsza stolica komitatu Veszprém, powstała na miejscu rzymskiej osady Cimbriana. We wczesnym Średniowieczu istniało w tym miejscu osadnictwo germańskie, huńskie, awarskie i słowieńskie. W 1002 roku Veszprém otrzymał prawa królewskiego miasta węgierskiego, przedtem jeszcze książę Géza, ojciec Św. Stefana założył tu pierwsze węgierskie biskupstwo. Miasto zniszczone w czasie najazdów mongolskich. Do największego rozkwitu doszło w XV wieku. W XVI wieku przejściowo było w rękach tureckich. W czasie powstania Rakoczego **zamek** stanowił jedną z ważniejszych siedzib Kuruców. W XVIII wieku miasto uzyskało charakter **barokowej** rezydencji biskupiej. Wieki XIX i XX doprowadziły do dynamicznego rozwoju miasta jako ośrodka produkcyjnego.

Veszprém - Ratusz eklektyczny

style architektoniczne: eklektyzm

Niedaleko ratusza barokowego, na południe, w kierunku Megyeház tér, znajduje się monumentalny budynek eklektycznego ratusza okręgowego.

Veszprém - Ratusz barokowy

style architektoniczne: **barok**

Ratusz barokowy (pierwotnie dwór rodziny Kaposvári) znajduje się na placu Szabadság na początku ulicy Óvári Ferenc.

Veszprém - Stare Miasto

kalendarium:

1711 rok - odbudowa Starego Miasta w [Veszprém](#).

style architektoniczne: [barok](#), [rokoko](#)

Miasto zostało zupełnie zniszczone w XVI wieku. Odbudowano je w 1711 roku. Stąd zabudowa najstarszych dzielnic jest barokowa i rokokowa. Interesujące budynki znajdują się zwłaszcza na trójkątnym placu Óváros tér, wokół którego zachowały się domy pomalowane w barwach różowej, niebieskiej i tzw. żółci Marii Teresy, które zostały wybrane przez tę cesarzową jako obowiązujące dla kolorystyki budowli użyteczności publicznej.

Veszprém - Pałac Biskupi

kalendarium:

1765-1776 rok - budowa Pałacu Biskupiego w **Veszprém** według projektu znanego architekta Jakuba Fellnera.

--◆--

style architektoniczne: **barok**

--◆--

Pałac Biskupi, zaprojektowany przez znanego architekta Jakuba Fellnera, został wybudowany w latach 1765-1776 w stylu barokowym na fundamentach pałacu królewskiego. Pałac Biskupi i znajdujący się obok barokowy dom księży emerytów tworzą plac o świetnych walorach akustycznych i dlatego w miejscu tym w sezonie letnim odbywają się koncerty symfoniczne.

Veszprém - Teatr Petőfiiego

kalendarium:

1908 rok - budowa Teatru Petőfiiego w **Veszprém** według projektu Istvána Medgyaszaya.

style architektoniczne: **secesja**

Teatr imienia Petőfiiego mieści się w secesyjnym gmachu zbudowanym w 1908 roku według projektu Istvána Medgyaszaya. Jest to pierwszy na **Węgrzech** wielki budynek ze zbrojonego betonu. Został ozdobiony wspaniałym okrągłym witrażem “Magia Sztuki Ludowej”, którego symboliczne postaci wyrażają przywiązanie Węgrów do ich ziemi. Projektant tego dzieła Sándor Nagy należał do **prerafaelitów** z Gödöllő. Jego autorstwa jest także dekoracja tylnej części budynku z przedstawieniem sceny z legendy madziarskiej “Polowanie na Zaczarowaną Łanię”.

Veszprém - Zamek

kalendarium:

1702 rok - zburzenie zamku w [Veszprém](#) przez Habsburgów.

style architektoniczne: [gotyk](#)

Na wzgórzu zamkowym dominującym nad miastem znajduje się szereg interesujących obiektów: [Pałac Biskupi](#), [katedra](#), [kaplica Gizeli](#). Zamek został zburzony przez Habsburgów w 1702 roku. Jednym z reliktyw zamkowych są fundamenty Wieży Ogniowej (Tűztorony) na planie koła o średnicy 4,5 metra.

Veszprém - Katedra

kalendarium:

1704 rok - zniszczenie katedry w Veszprém przez Austriaków.

1907-1910 rok - katedrze w Veszprém nadano ostateczny, neoromański kształt.

1957-1961 rok - odkryto pozostałości kaplicy Św. Jerzego przylegające do katedry w Veszprém.

style architektoniczne: gotyk, barok, neoromanizm

Romańska Katedra Św. Michała została zbudowana na miejscu romańskiego kościoła z XI wieku (wzniesionego na polecenie Gizeli, żony Św. Stefana). Spłonęła ona w XIII wieku, ustępując budowli gotyckiej, zniszczonej następnie przez Turków, a jeszcze później przez Austriaków w 1704 roku. Przebudowano ją w stylu barokowym w XVIII wieku, a ostateczny kształt - neoromański nadano jej w latach 1907-1910. Oryginalny charakter gotycki zachowała tylko krypta. Od północy przylegają do katedry pozostałości kaplicy Św. Jerzego (odkryte w latach 1957-1961), w której według tradycji syn Św. Stefana, Św. Imre przysiągł, że dochowa celibatu.

Veszprém - Kaplica Gizeli

style architektoniczne: **gotyk**

Kaplica Królowej Gizeli z XIII wieku przylegająca do **Pałacu Biskupiego** jest jednym z piękniejszych zabytków **węgierskiego** gotyku. Na jej ścianach zachowały się **freski** w stylu bizantyjskim z wizerunkami apostołów.

Veszprém - Statua Św. Trójcy

alendarium:

1750 rok - budowa statuy Św. Trójcy w [Veszprém](#), w stylu barokowym.

style architektoniczne: [barok](#)

Statua Trójcy Świętej, barokowe dzieło wykonane w 1750 roku według projektu Martina Biropadanyi, budowniczym był Tomasz Walch, a rzeźbiarzem - Ferenc Schmidt.

Sümeg

kalendarium:

1282 rok - pierwsza pisana wzmianka o mieście Sümeg.

1757-1758 rok - z tego roku pochodzą **freski** słynnego austriackiego malarza Franza Antona Maulbertscha, znajdujące się w kościele parafialnym w mieście Sümeg.

Sümeg, niewielkie miasto w komitecie **Veszprém**, zostało założone w miejscu dawnej osady z epoki brązu (pozostałości po dawnych kamieniołomach krzemienia). Rzymianie wybudowali tu **bazylikę**. Pierwsza pisana wzmianka pochodzi z 1282 roku. Miasto znane było w średniowieczu przede wszystkim z powodu **zamku**, później stało się ośrodkiem handlowym i kościelnym. Rezydujący tu biskupi pozostawili tu kilka cennych, **barokowych** obiektów. Na uwagę zasługują zwłaszcza freski słynnego austriackiego malarza Franza Antona Maulbertscha (1724-1796 rok) w kościele parafialnym, wykonane na zlecenie biskupa Mártona Biró w latach 1757-1758 (artysta uwiecznił swój autoportret na malowidle zakrytym częściowo organami). Oryginalnym zabytkiem Sümeg jest również osiemnastowieczna stajnia, w której części zorganizowano Muzeum Jeździectwa.

Sümeg - Zamek

style architektoniczne: **gotyk**

Ruiny zamku znajdują się na wysokim wzgórzu nad miastem (270 m n. p. m.). Silnie ufortyfikowana twierdza powstała w XIII wieku. Zamek pełnił ważną rolę w systemie obronnym pogranicza. Nigdy nie został zdobyty przez Turków. Do właścicieli zamku należał m. in. ród Batorych. W wieży mieszkalnej znajduje się obecnie muzeum poświęcone historii twierdzy i miasta.

Sümeg - Pałac Biskupi

style architektoniczne: **barok**

Barokowy pałac biskupi z XVIII wieku pełni już dzisiaj inną funkcję, mieści w sobie internat szkolny. Stoi przy głównym placu **Sümeg** - Szent Istvan ter (plac Św. Stefana).

Sárvár

kalendarium:

1541 rok - w Sárvárze zostało opublikowane pierwsze tłumaczenie Nowego Testamentu na język węgierski.

W czasach rzymskich istniała na terytorium miasta przeprawa przez Rábę na słynnym "szlaku bursztynowym". We wczesnym średniowieczu Słowianie wybudowali w widłach Ráby i Gyöngyös ziemną warownię otoczoną moczarami. Za czasów pierwszych Arpadów powstał tu tzw. "Czarny zamek" (Feketevár). Moźny ród Nádasdych wznosił w XVII wieku zamek renesansowy i rozbudowali miasto, jedno z czołowych ośrodków kalwinizmu węgiersiego. Tu zostało opublikowane pierwsze tłumaczenie Nowego Testamentu na język węgierski (1541 rok). W mieście działał także znany poeta renesansowy Sebastian Tinódi Lantos (1505-1556 rok). Twierdza odgrywała ważną rolę w czasach powstania Rakoczego, podczas Wiosny Ludów w latach 1848-1849, a także w czasie istnienia Węgierskiej Republiki Rad w 1919 roku.

Sárvár - Zamek

kalendarium:

1589 rok - powstała wieża bramna zamku w Sárvárze.

1653 rok - powstała Sala Rycerska zwana także Festiwalową, znajdująca się na zamku w Sárvárze.

1769 rok - z tego roku pochodzą **freski** Stephana Dorffmeistera o tematyce biblijnej, znajdujące się w Sali Rycerskiej zamku w Sárvárze.

==◆==

style architektoniczne: renesans

==◆==

Pięcioboczny zamek późnorenesansowy jest głównym zabytkiem miasta Sárvár. Wieża bramna powstała w 1589 roku, a ceglane mury obronne z basztami w pierwszej połowie XVII wieku. Najświetniejszym pomieszczeniem zamkowym jest Sala Rycerska (zwana także Festiwalową) z 1653 roku z malowidłami na plafonach z wizerunkami słynnych bitew z czasów wojen tureckich, a także freskami Stephana Dorffmeistera o tematyce biblijnej z 1769 roku. W zamku zorganizowano Muzeum im. Ferencza Nadasdyego z wystawą historii zamku i miasta, zbiorem broni, działem literackim, poświęconym Sebastianowi Tinódi, działem historii balneologii Kraju Zadunajskiego i przede wszystkim ekspozycją wewnątrz pałacowych od XVII wieku. Między zamkiem a potokiem Gyöngös znajduje się 9 - hektarowe **arboretum** (stanowiące rezerwat przyrody) z rzadkimi okazami egzotycznych drzew mamucich, japońskich akacji, dębów bagiennych oraz wschodnioazjatyckich drzew cierniowych z liśćmi rycynowymi.

Sárvár - Browar z restauracją

*style architektoniczne: **budownictwo współczesne***

Mały browar Kaltenberg przyciąga smakoszy piwa, którzy obok degustacji trunku mogą jednocześnie przyjrzeć się jego produkcji. Browar jest jednym z istotnych elementów wzmacniających obecnie odnowienie kontaktów pomiędzy miastem a Bawarią, której władcy byli w XIX wieku właścicielami twierdzy o nazwie Błotny Zamek (**Sárvár**).

Szombathely

kalendarium:

43 rok - założenie miasta Szombathely, które uprzednio miało imię Colonia Claudia Savaria, przez cesarza rzymskiego Klaudiusza.

317 rok - w tym roku urodził się w Szombathely Św. Marcin z Tours.

455 rok - zniszczenie miasta Szombathely przez trzęsienie ziemi.

1777 rok - miasto Szombathely stało się siedzibą biskupstwa.

Szombathely, stolice komitatu Vas, jest najwcześniejszym miastem, które powstało na terytorium dzisiejszych **Węgier**. W 43 roku cesarz rzymski Klaudiusz polecił założyć miasto, które otrzymało imię Colonia Claudia Savaria. Stało się ono później stolicą prowincji Pannonia Superior, bardzo ważnym ośrodkiem na szlaku bursztynowym (zniszczonym jednak przez trzęsienie ziemi w 455 roku). Tu urodził się w 317 roku Św. Marcin z Tours. Po pokonaniu Awarów osadę objął panowaniem Karol Wielki. W Średniowieczu Węgrzy zbudowali tu w XIII wieku graniczny zamek obronny. Często niszczone przez Turków miasto często nawiedzały pożary i trzęsienia ziemi. W 1777 roku stało się siedzibą biskupstwa. Znaczny rozwój gospodarczy miasta nastąpił już w XVIII wieku, pozycja na tym polu utrzymała się po dzisiejszy dzień.

Szombathely - Synagoga

kalendarium:

1881 rok - budowa synagogi w [Szombathely](#).

1944 rok - wywóz 4228 Żydów z Szombathely do Oświęcimia.

style architektoniczne:

Synagoga w Szombathely z 1881 roku jest pięknym przykładem architektury neobizantyjskiej. Jedynym świadectwem na obiekcie po mieszkających w mieście Żydach jest niewielka tablica z napisem: "Z tego miejsca 4 VI 1944 roku wywieziono do Oświęcimia 4228 naszych żydowskich braci i siostr". Obecnie synagoga mieści Salę Koncertową im. Beli Bartóka oraz szkołę muzyczną.

Szombathely - Świątynia Izydy

kalendarium:

455 rok - zniszczenie Iseum w Szombathely podczas trzęsienia ziemi.

1955 rok - odkrycie Świątyni Izydy w Szombathely podczas prac budowlanych prowadzonych wzdłuż Rákoczi utca.

==◆==

style architektoniczne: architektura antyczna

==◆==

Świątynia Izydy, znakomite świadectwo starożytnej Savarii ujrzała światło dzienne niedawno. W trakcie prac budowlanych prowadzonych w 1955 roku wzdłuż Rákoczi utca odkryto ten znakomity zabytek z czasów rzymskich (II wiek naszej ery). To Iseum (jedno z trzech istniejących w Europie) skoncentrowane jest wokół ołtarza ofiarnego poświęconego egipskiej bogini. Reliefy obiektu zostały wypełnione przedstawieniami: Izydy jadącej na psie Sotisie, Wiktorię trzymającą liście palmowe, Fortunę - Abundancję i Marsa - Harpokratesa. Kult świątyni Izydy należał do bardziej popularnych na terenie Europy, w dobie cesarstwa rzymskiego, przywędrował na Węgry wraz z legionistami. Iseum w Szombathely zostało zniszczone podczas trzęsienia ziemi w 455 roku. Rzymski zabytek stanowi świetną oprawę odbywającego się co roku w Sierpniu w antycznej scenerii festiwalu operowego.

Kőszeg

kalendarium:

1532 rok - dowódca zamku w Kőszeg Miklós Júrisich na czele zaledwie 80-sobowej załogi powstrzymał 80-tysięczną armię turecką przed marszem na Wiedeń.

1619-1620 rok - twierdza zamkowa w Kőszeg odegrała dużą rolę podczas walk księcia Siedmiogrodu Gábora Bethlena z cesarzem.

--◆--

W XII wieku królowie **węgierscy** zbudowali w tym miejscu warowny zamek, który miał strzec zachodnich granic państwa. W 1532 roku w Kőszeg miało miejsce słynne wydarzenie w historii miasta. Dowódca zamku Miklós Júrisich na czele zaledwie 80-osobowej załogi powstrzymał 80-tysięczną armię turecką przed marszem na Wiedeń. Po dziewiętnastu szturmach sułtan Sulejman zaniechał kampanii do następnego roku, a wtedy Wiedeń był już wystarczająco przygotowany. Twierdza zamkowa odgrywała także dużą rolę podczas walk księcia Siedmiogrodu Gábora Bethlena z cesarzem, w latach 1619-1620 oraz podczas powstania Rakoczego. W XVI i XVII wieku rozwinęło się w Kőszeg rzemiosło i handel, a w XIX wieku miasto stało się ważnym ośrodkiem przemysłu tekstylnego.

Kószeg - Kościół Św. Emeryka

alendarium:

1615-1618 rok - budowa kościoła Św. Emeryka w Kószeg.

style architektoniczne: barok

Kościół Św. Emeryka na placu Júrisicha w obecnej formie powstał w latach 1615-1618. W jego murach można odnaleźć elementy gotyckiego budynku.

Kószeg - Zamek

style architektoniczne: gotyk

Zamek powstawał od XIV wieku. Powstał na planie trapezu, z czterema wieżami na narożnikach. Z budowli tej zachowały się do dzisiaj tylko dwie wieże oraz fragmenty murów obronnych. W najstarszym północnym skrzydle najciekawszym obiektem są kamienne schody wieżowe, a w skrzydle zachodnim renesansowa dawna ujeżdżalnia z licznymi ozdobnymi oknami. Szesnastowieczne skrzydło wschodnie mieści obecnie Muzeum Zamkowe imienia Miklósa Júrisicha gromadzące pamiątki i dokumenty z okresu oblężenia miasta, ciekawe eksponaty oraz zabytki ikonograficzne dotyczące najbliższego regionu.

Kószeg - Stare Miasto

style architektoniczne: barok, klasycyzm

Kószeg jako jedno z nielicznych miast węgierskich zachowało dawną atmosferę w dużej mierze dzięki dawnym kamienicom przede wszystkim na placu Júrisicha. Wśród domów mieszczańskich należy zwrócić uwagę m.in. na osiemnastowieczną aptekę adaptowaną na Muzeum Farmacji.

Kószeg - Kościół Św. Jakuba

alendarium:

1403-1407 rok - budowa kościoła Św. Jakuba w Kószeg.

style architektoniczne: gotyk, barok

Kościół Św. Jakuba powstał w latach 1403-1407. W XVIII wieku został przebudowany w stylu barokowym. W jego wnętrzu na uwagę zasługują freski z początku XV wieku oraz grobowiec Mikołaja Júrisicha.

Kószeg - Kościół Najświętszego Serca Jezusowego

kalendarium:

1712 rok - budowa barokowego pomnika Św. Trójcy przed kościołem Najświętszego Serca Jezusowego w Kószeg.

1892-1894 rok - budowa kościoła Najświętszego Serca Jezusowego w Kószeg.

style architektoniczne: neogotyck

Kościół rzymskokatolicki, neogotycki, wybudowany w latach 1892-1894. Na szczególną uwagę zasługują witraże z wizerunkami świętych z dynastii Arpadów. Przed kościołem barokowy pomnik Św. Trójcy z 1712 roku.

Kószeg - Ratusz

alendarium:

1720 rok - w tym okresie nastąpiła przebudowa ratusza w **Kószeg** w stylu barokowym po pożarze.

style architektoniczne: **barok**

Ratusz w Kószeg został wybudowany na przełomie XIV i XV wieku w stylu **gotyckim**. Do dzisiaj zachowany jest barokowy kształt, który uzyskał wskutek przebudowy po wielkim pożarze w 1720 roku.

Sopron

kalendarium:

1277 rok - Sopron uzyskał prawa miejskie.

1753 rok - w pobliżu Sorponu odkryto pokłady węglowe.

1921 rok - ludność Sopronu doprowadziła do plebiscytu, w którym mieszkańcy opowiedzieli się za przynależnością do **Węgier**.

—◆—

Miasto w komitacie Cygor-Sopron, niedaleko granicy węgiersko-austriackiej znane było w czasach rzymskich jako Scarbantia. Po upadku zachodniego cesarstwa rzymskiego miasto upadło i nie było odbudowane aż do XI wieku, kiedy zostało zajęte przez francuskich krzyżowców. W drugiej połowie XII wieku osada uzyskała prawa handlu solą, a w 1277 roku status wolnego miasta królewskiego. Zamek średniowieczny wybudowano w pierwszej połowie XIV wieku. Przywileje (m.in. prawo składu) zostały nadane miastu przez Ludwika Wielkiego i Zygmunta Luksemburskiego. W XVI i XVII wieku Sopron ulegał w czasie wojen częstym zniszczeniom. Rozkwit miasta nastąpił w XVIII wieku (m.in. dzięki odkryciu w pobliżu pokładów węglowych w 1753 roku). W wyniku przegranej przez Węgry I wojny światowej traktat w Trianon przyznał miasto Austrii. Ludność Sopronu doprowadziła jednak w 1921 roku do plebiscytu, w którym mieszkańcy opowiedzieli się za przynależnością do Węgier (stąd przydomek Civitas Fidelissima - miasto najwierniejsze). Pomimo zniszczeń wojennych Sopron jest najlepiej zachowanym na Węgrzech zespołem urbanistycznym (ponad 350 obiektów).

Sopron - Kościół Judy Tadeusza

*style architektoniczne: **barok***

Barokowy kościół Św. Judy Tadeusza to z pewnością jedna z piękniejszych perełek architektury sakralnej **Sopronu**. Dwuwieżowa **fasada** kościoła została bardzo interesująco zaprojektowana. Wieżyczki zostały wyodrębnione z fasady dopiero w jej górnej kondygnacji. We wnętrzu wyróżniają się zwłaszcza ołtarze i amona, również w stylu barokowym. Monumentalny ołtarz główny w **prezbiterium** złożony jest wyłącznie z pełnoplastycznych przedstawień rzeźbiarskich. Piękna jest zwłaszcza centralna postać Madonny. W ołtarzach bocznych stojących przy ścianach **nawy** umieszczono po dwa przedstawienia malarskie. Każdy z ołtarzy bocznych został ozdobiony dwunastoma figurami, czterema postaciami świętych i ośmioma aniołkami. **Ambona** usytuowana po stronie ewangelii między nawą a prezbiterium urzeka niesłychanie bogatą dekoracją rzeźbiarską. Ciekawy jest także **portal** wejścia na ambonę zwieńczony aniołkiem.

Sopron - Stare Miasto

style architektoniczne: **barok**

W mieście zachowało się kilka bardzo interesujących domów mieszczańskich. Po północnej stronie Placu Głównego wznosi się dom rodziny Storno, powstały jeszcze w średniowieczu, był później wielokrotnie przebudowywany, ostatnio w XVIII w. w stylu barokowym. Wewnątrz znalazła się kolekcja złożona ze zbiorów dawnych właścicieli (meble, rzeźby, obrazy, broń, stare piece, naczynia i zegary). W sąsiedniej budowli - Domu Lacknera z XVIII w. mieści się ekspozycja sztuki obelżniczej, fragmenty prochowni i wyposażenia arsenału oraz **lapidarium** murów obronnych. Następny ciekawy dom to barokowy Dom Fabriciusów (obecnie filia Muzeum im. F. Liszta z wystawą obrazującą historię regionu). Poza obszarem śródmieścia **Sopronu** warto wskazać jeszcze Dom pod Dwoma Maurami, osiemnastowieczny przykład tzw. włościańskiego baroku.

Sopron - Teatr Petőfięgo

alendarium:

1840 rok - budowa Teatru Petőfięgo w Sopron w stylu klasycystycznym.

1909 rok - po pożarze Teatr Petőfięgo w Sopron został odbudowany w stylu secesyjnym.

==◆==

style architektoniczne: **klasycyzm, secesja**

==◆==

Teatr wybudowany pierwotnie w 1840 roku w stylu klasycystycznym, według projektu Ferencza Lőssla. Po pożarze w 1909 roku został odbudowany w stylu secesyjnym.

Sopron - Ratusz

kalendarium:

1895 rok - powstał w **Sopronie** Ratusz Miejski.

style architektoniczne: **barok**

Ratusz miejski powstał w 1895 r. na miejscu budynku **gotyckiego**. Obecnie mieści się w nim bogate archiwum, w którym zgromadzono ponad 5000 dokumentów o znacznej wartości historycznej.

Sopron - Kościół ewangelicki

alendarium:

1782-1783 rok - budowa kościoła ewangelickiego w [Sopron](#).

style architektoniczne: **barok**

Kościół ewangelicki wybudowano w latach 1782-1783. W drugiej połowie XIX wieku dobudowano do świątyni wieżę o wysokości 52 m. Wewnątrz na uwagę zasługuje późnobarokowy ołtarz z obrazem malarza wiedeńskiego Vince Fischera.

Sopron - Kościół Św. Jerzego

kalendarium:

1390-1420 rok - budowa kościoła Św. Jerzego w Sopron.

style architektoniczne: gotyk, barok

Kościół Św. Jerzego znany też pod nazwą Tum (Dóm) czyli katedra, powstał w latach 1390-1420 w stylu gotyckim. W XVII wieku został przebudowany w stylu barokowym. Fasada kościoła mieści w sobie zarówno gotyckie płaskorzeźby, jak i rzeźby barokowe (Chrystus, NMP i Św. Józef). Również wewnątrz barokowe zachowało relikty gotyckiego wystroju. Szczególnie cenny jest skarbiec, zawierający liczne prace osiemnastowiecznych złotników.

Hajdúszoboszló

kalendarium:

1925 rok - w Hajdúszoboszló odkryto duże złoża gazu ziemnego w połączeniu z termalną solanką o temperaturze około 70°C.

1927 rok - nastąpił rozwój uzdrowiska w Hajdúszoboszló, które gościło około 20 000 osób.

Miasto położone w Kraju Hajduków (Hajdúság), około 22 km na zachód od **Debrecen**. Na miejscu dzisiejszego uzdrowiska rozwinęła się w czasach średniowiecznych osada o charakterze pastersko - rolniczym. Niektórzy historycy **węgierscy** uważają, że nazwa osady Szoboszló wywodzi się od imienia Sobiesława, co mogłoby wskazywać na jej słowiańskie początki. Na skutek najazdu tureckiego w XVI wieku osada uległa ruinie. Dopiero na początku XVII wieku Istvan Bocskai, książę siedmiogrodzki nadał okoliczne ziemie hajdukom, którzy ufortyfikowali osiedle. Turcy nadal napadali na Hajdúszoboszló. Jedno z tych wydarzeń, dokonane w noc sylwestrową 1660 roku szczególnie mocno utkwilo w pamięci mieszkańców. Turcy, wykorzystując świąteczny nastrój, wdarli się nagle do miasta i rozpoczęli walkę. Jednak pilnujący tysiące sztuk bydła pasterze, wywołali swoimi długimi batami niesłychany hałas, który został przez Turków zidentyfikowany jako nadciągająca odsiecz i dlatego głównie wycofali się z miasta. Na pamiątkę tego wydarzenia, do dzisiaj w mieście, odbywa się na ulicach, niezwykle głośna zabawa ludowa, z towarzyszeniem bicia w dzwony i fajerwerków. W XIX wieku miasto udzielało pomocy powstańcom Rakoczego i Kossutha, co było powodem prześladowania mieszkańców miasta przez władze austriackie. W końcu XIX wieku rozpoczął się rozwój gospodarczy miasta, głównie w zakresie przetwórstwa surowców spożywczych. Przełomem w dziejach miasta stało się odkrycie w 1925 roku dużych złóż gazu ziemnego w połączeniu z termalną solanką o temperaturze około 70°C. Woda termalna wpłynęła na rozwój uzdrowiska, które już w roku 1927 gościło około 20 000 osób. Największą atrakcją miasta stanowi kąpielisko.

Hajdúszoboszló - Gorące źródła

kalendarium:

1925 rok - odkrycie w Hajdúszoboszló dużych złóż gazu ziemnego w połączeniu z termalną solanką o temperaturze około 70°C.

1927 rok - nastąpił rozwój uzdrowiska w Hajdúszoboszló, które gościło około 20 000 osób.

—◆—

Przełomem w dziejach miasta stało się odkrycie w 1925 roku dużych złóż gazu ziemnego w połączeniu z termalną solanką o temperaturze około 70°C. Woda termalna wpłynęła na rozwój uzdrowiska, które już w roku 1927 gościło około 20 000 osób. Największą atrakcją miasta stanowi kąpielisko. W obszernym parku o powierzchni kilkudziesięciu hektarów znajduje się część rekreacyjna z kilkoma basenami o temperaturze 32-38°C (m.in. baseny lecznicze, basen ze sztucznymi falami) oraz zakład leczniczy z krytymi i otwartymi basenami o temperaturze 38-42°C. Ciekawostką kąpieliska jest stawek z żółwiami, które pełnią funkcję klapy bezpieczeństwa, jako mieszkańcy zbiornika z wodą mineralną. Niewłaściwy skład wody spowodowałby szybką śmierć żółwi i byłoby to ostrzeżenie przed groźącym niebezpieczeństwem. Jednak żółwie cieszą się dobrym zdrowiem i stanowią atrakcję dla gości parku kąpieliska.

Polska

kalendarium:

150 000 lat p.n.e. - pierwsze ślady pobytu człowieka na ziemiach polskich.

70 000 - 35 000 lat p.n.e. - lata z których pochodzą pozostałości obozowisk człowieka neandertalskiego, które odkryto w południowej Polsce.

4500 lat p.n.e. - do Polski przybyły z obszaru **Czech** plemiona rolników - hodowców.

1250 rok p.n.e. - ukształtowanie się kultury łużyckiej na terenach Polski.

960 rok - władzę w Polsce objął Mieszko I z dynastii Piastów.

966 rok - przyjęcie chrztu przez Polskę.

1018 rok - znaczenie Polski podniósł Bolesław Chrobry poprzez opanowanie Łużyc, Milska i Grodów Czerwieńskich.

1025 rok - koronacja Bolesława Chrobrego na króla Polski.

1119 rok - włączenie do Polski Pomorza Gdańskiego przez Bolesława Krzywoustego.

1122 rok - w tym czasie król Polski Bolesław Krzywousty narzucił zwierzchnictwo Pomorzu Zachodniemu.

1138 rok - Bolesław Krzywousty podzielił Polskę między synów, zapoczątkowując długi okres rozbicia dzielnicowego.

1226 rok - sprowadzenie Krzyżaków do Polski, na Ziemię Chełmińską.

1308-1309 rok - utrata przez Polskę Pomorza Gdańskiego na rzecz Krzyżaków.

1327-1329 rok - utrata przez Polskę Kujaw i Śląska na rzecz Czech.

1364 rok - założenie Uniwersytetu w **Krakowie** przez króla Polski Kazimierza Wielkiego.

1385 rok - na mocy układu w Krewie tron polski objął książę Litwy Władysław Jagiełło.

1409-1411 rok - wojna Polaków z Krzyżakami.

1410 rok - w tym roku miała miejsce bitwa pod Grunwaldem, największa bitwa w dziejach Polski.

1454-1466 rok - czas trwania wojny trzynastoletniej, podczas której została złamana potęga Zakonu przez Kazimierza Jagiellończyka.

1466 rok - II pokój **toruński**, w myśl którego do Polski włączono Pomorze Gdańskie, ziemię Chełmińską i zachodnią część ziem pruskich.

1525 rok - państwo zakonne mocą hołdu pruskiego zeszło do roli lennika Polski.

1569 rok - zawarcie w Lublinie unii realnej Polski z Litwą.

1572 rok - śmierć ostatniego Jagiellona, króla Polski Zygmunta Augusta.

1573 rok - sejm konwokacyjny, podczas którego uchwalono zasadę elekcji w Polsce.

1683 rok - Jan III Sobieski król Polski zwyciężył Turków pod Wiedniem.

1700-1721 rok - udział Polski w wojnie północnej.

1772 rok - przeprowadzono I rozbiór Polski.

1773 rok - od tego roku zaczęła działać w Polsce Komisja Edukacji Narodowej.

1791 rok - uchwalono w Polsce Konstytucję Trzeciego Maja dopuszczającą do udziału w sejmie mieszczaństwo.

1793 rok - przeprowadzono II rozbiór Polski.

1794 rok - w Polsce wybuchło Powstanie Kościuszkowskie zakończone klęską.

1795 rok - przeprowadzono III rozbiór Polski.

1807 rok - pokój w Tylży, na mocy którego powstało z części ziem polskich Księstwo Warszawskie.

1809 rok - powiększenie Księstwa Warszawskiego o inne ziemie polskie po wojnie Napoleona z

Austria.

1812 rok - po klęsce Napoleona w kampanii moskiewskiej nastąpił w Polsce upadek Księstwa Warszawskiego.

1815 rok - przeprowadzenie przez Kongres Wiedeński nowego podziału ziem polskich.

1830-1831 rok - Powstanie Listopadowe, po upadku którego emigracja polska skupiła się głównie we Francji, a także w Anglii i Szwajcarii.

1846 rok - doszło w Polsce do zakończonej klęską rewolucji krakowskiej.

1848 rok - w czasie Wiosny Ludów Polacy uczestniczyli w rewolucjach europejskich, zwłaszcza w Niemczech i na **Węgrzech**.

1863-1864 rok - wybuch w Polsce Powstania Styczniowego.

1914 rok - w zaborze rosyjskim powstał pierwszy Komitet Narodowy Polski.

1916 rok - został wydany w imieniu cesarza niemieckiego i austro - węgierskiego akt tworzący z części zaboru rosyjskiego Kadłubowe Królestwo Polskie.

1917 rok - w Lozannie politycy z Narodowej Demokracji i tzw. Realisci założyli drugi Komitet Narodowy Polski.

1917 rok - obalenie caratu w Rosji, w wyniku którego nastąpił wzrost dążeń niepodległościowych w Polsce.

1918 rok - okupacyjne wojska austro - węgierskie i niemieckie zostały rozbrojone, dzięki czemu Polska po 123 latach niewoli odzyskała niepodległość.

1918 rok - w Lublinie powstał Tymczasowy Rząd Ludowej Republiki Polskiej proklamujący republikę demokratyczną.

1918 rok - Piłsudski został tymczasowym Naczelnikiem Państwa, w tym czasie rozpoczął się proces scalania poszczególnych dzielnic Polski.

1918-1919 rok - wybuch powstania Wielkopolskiego w Polsce.

1919 rok - w Polsce wybuchło pierwsze powstanie śląskie.

1920 rok - w Polsce wybuchło drugie powstanie śląskie.

1921 rok - w Polsce wybuchło trzecie powstanie śląskie.

1920-1921 rok - plebiscyt na Warmii i Mazurach, którego wyniki były dla Polski niekorzystne.

1921 rok - uchwalenie przez polski sejm konstytucji marcowej.

1922 rok - pokój ryski, w wyniku którego powróciła do Polski część górnego Śląska.

1926 rok - dokonanie w Polsce przewrotu majowego przez Józefa Piłsudskiego.

1935 rok - uchwalono w Polsce konstytucję kwietniową.

1939 rok - 1 września tego roku Niemcy napadły na Polskę, co zapoczątkowało II wojnę światową.

1939 rok - Bohaterski opór Polski trwał do 5 października tego roku.

1940 rok - od tego roku działał w Wielkiej Brytanii polski rząd na emigracji.

1943 rok - tragiczna śmierć Władysława Sikorskiego, po której premierem Polski został Stanisław Mikołajczyk.

1944 rok - powstał Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego działający pod zwierzchnictwem Krajowej Rady Narodowej.

1945 rok - powstał w Polsce Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej.

1948-1989 rok - w tych latach przy władzy utrzymywała się przede wszystkim partia rządząca - Polska Zjednoczona Partia Robotnicza.

1956 rok - w tym roku nastąpiły wydarzenia, które spowodowały osłabienie systemu socjalistycznego w Polsce.

1968 rok - w tym roku nastąpiły wydarzenia, które spowodowały osłabienie systemu

socialistycznego w Polsce.

1970 rok - w tym roku nastąpiły wydarzenia, które spowodowały osłabienie systemu socialistycznego w Polsce.

1980 rok - w tym roku nastąpiły wydarzenia, które spowodowały osłabienie systemu socialistycznego w Polsce.

1981 rok - 13 grudnia tego roku nastąpiło wprowadzenie w Polsce stanu wojennego.

1989 rok - władza w Polsce znalazła się w rękach ugrupowań demokratycznych, Polska Rzeczpospolita Ludowa stała się podobnie jak przed wojną Rzeczpospolitą Polską.

==◆==

Pierwsze ślady pobytu człowieka na ziemiach polskich pochodzą z ostatniego okresu międzylodowcowego sprzed 150 000 lat p.n.e., następne to odkryte w południowej Polsce pozostałości obozowisk człowieka neandertalskiego z około 70 000 - 35 000 lat p.n.e.

==◆==

Okolo 4500 lat p.n.e. przybyły z obszaru Czech plemiona rolników - hodowców. Okolo 1250 roku p.n.e. ukształtowała się kultura łużycka, której plemiona uważane są za prasłowiańskie. W VII - VI wieku p.n.e. zaczęły powstawać wielkie osiedla obronne (m.in. **Biskupin**). Później nastąpiły wpływy Celtów (IV - III wiek p.n.e.). W II - III wieku n.e. rozwinęły się silne kontakty z rzymskimi prowincjami naddunajskimi, w V - VI wieku n.e. wędrówki ludów spowodowały znaczny odpływ Słowian z terytoriów polskich. W IX - X wieku ukształtowały się pierwsze polskie państwa plemienne (Wiślanie i Polanie). Ekspansja Polan doprowadziła do zjednoczenia znacznych obszarów. Okolo 960 roku władzę objął Mieszko I z dynastii Piastów, który w 966 roku przyjął chrzest i skupił większość ziem etnicznie polskich. Międzynarodowe znaczenie Polski podniósł Bolesław Chrobry, który w 1018 roku opanował Łużyce, Miłsko i Grody Czerwieńskie, a w 1025 roku koronował się. W latach trzydziestych XI wieku doszło do kryzysu i częściowego rozpadu państwa. Odbudowy monarchii dokonali Kazimierz Odnowiciel i Bolesław Śmiały. Dalsze wzmocnienie państwa nastąpiło za Bolesława Krzywoustego, który okolo 1119 roku włączył do Polski Pomorze Gdańskie, a okolo 1122 roku narzucił zwierzchnictwo Pomorzu Zachodniemu. W 1138 roku podzielił on kraj między synów, zapoczątkowując długi okres rozbitcia dzielnicowego. Sytuację polityczną Polski pogarszały wyniszczające najazdy i sprowadzenie Krzyżaków na Ziemię Chełmińską w 1226 roku. Pojawiły się tendencje zjednoczeniowe. Po nieudanych próbach Henryka IV Brodatego i Henryka IV Probusa oraz Przemysława II udało się Władysławowi Łokietkowi dokonać zjednoczenia Wielkopolski, Małopolski i Kujaw mimo utraty Pomorza Gdańskiego (1308 - 1309 rok) na rzecz Krzyżaków, Kujaw i Śląska na rzecz Czech (1327-1329 rok).

==◆==

Zjednoczenie kraju wzmocnił ostatni Piast, Kazimierz Wielki, który rozszerzył kraj terytorialnie i doprowadził do stabilizacji i gospodarczego dobrobytu, a także rozwoju kultury m.in. w postaci założenia w 1364 roku Uniwersytetu w Krakowie. Na mocy układu w Krewie w 1385 roku tron polski objął książę Litwy Władysław Jagiełło, pierwszy władca z dynastii Jagiellonów. Oba państwa połączyła unia personalna. Zagrożenie ze strony Krzyżaków doprowadziło do wojny w latach 1409 - 1411 zakończonej wielkim ale nie wykorzystanym zwycięstwem pod Grunwaldem w 1410 roku. Potęga Zakonu została złamana dopiero przez Kazimierza Jagiellończyka w wojnie trzynastoletniej (1454-1466 rok). W myśl II pokoju toruńskiego z 1466 roku do Polski włączono Pomorze Gdańskie, ziemię Chełmińską i zachodnią część ziem pruskich (zwane łącznie Prusami Królewskimi). Państwo zakonne mocą hołdu pruskiego 1525 roku zeszło do roli lennika. W 1569 roku zawarto w Lublinie unię realną z Litwą. Po śmierci ostatniego Jagiellona Zygmunta Augusta (1572 rok) uchwalono na sejmie konwokacyjnym (1573

rok) zasadę elekcji, która doprowadziła do wzrostu wpływów obcych państw na obsadzenie polskiego tronu. W końcu XVI wieku rozpoczął się okres długotrwałych wojen: z Rosją - dążącą do odzyskania ziem ruskich, ze Szwecją - zmierzającą do opanowania terytoriów wokół Morza Bałtyckiego oraz Turcją rozpierającą od południa zwyciężoną pod Wiedniem w 1683 roku. Wojny zrujnowały kraj. Nowe klęski przyniósł udział rozdartej wewnętrznie Polski w wojnie północnej (1700-1721 rok).

Rządy władców saskich stanowiły okres największego upadku państwa polskiego. Rywalizacja ugrupowań magnackich, interwencje Rosji pogłębiały anarchię i chaos. W połowie XVIII wieku pojawiły się oznaki odbudowy gospodarczej kraju. Stanisław August Poniatowski dążył do zachowania maksymalnej samodzielności politycznej poprzez dalsze reformy oraz odbudowę gospodarczą i kulturalną Polski. Po klęsce konfederacji barskiej nastąpił I rozbiór Polski w 1772 roku. Od 1773 roku działała Komisja Edukacji Narodowej. 3 maja 1791 roku uchwalono Konstytucję Trzeciego Maja dopuszczającą do udziału w sejmie mieszczaństwo. Dzieła Sejmu Czteroletniego obaliła konfederacja targowicka, przy pomocy wojsk rosyjskich. W 1793 roku przeprowadzono II rozbiór Polski. W 1794 roku wybuchło Powstanie Kościuszkowskie zakończone klęską i III rozbiorem Polski w 1795 roku. Na mocy pokoju w Tylży w 1807 roku powstało z części ziem polskich Księstwo Warszawskie, powiększone w 1809 roku po wojnie Napoleona z Austrią. Klęska Napoleona w kampanii moskiewskiej (1812 rok) doprowadziła do upadku Księstwa i przeprowadzenia przez Kongres Wiedeński w 1815 roku nowego podziału ziem polskich. Zachodnia część Księstwa jako Wielkie Księstwo Poznańskie weszła w skład państwa pruskiego, z Krakowa z okregiem utworzono Rzeczpospolitą Krakowską, a z reszty ziem Księstwa - Królestwo Polskie związane unią z Rosją. Po upadku Powstania Listopadowego (1830-1831 rok) emigracja skupiła się głównie we Francji, a także w Anglii i Szwajcarii. W 1846 roku doszło do zakończonej klęską rewolucji krakowskiej. W czasie Wiosny Ludów w 1848 roku Polacy uczestniczyli w rewolucjach europejskich, zwłaszcza w Niemczech i na Węgrzech. Likwidacja odrębności ustrojowej Królestwa Polskiego doprowadziła do wybuchu Powstania Styczniowego (1863-1864 rok). Po jego upadku wzmożła się rusyfikacja i rządy wojskowe. Część społeczeństwa przeszła na drogę pracy organicznej. Po wybuchu I wojny światowej większość stronnictw politycznych w zaborze pruskim i austriackim poparła państwa centralne, w zaborze rosyjskim powstał w 1914 roku pierwszy Komitet Narodowy Polski o orientacji prorosyjskiej. W 1917 roku w Lozannie politycy z Narodowej Demokracji i tzw. Realisci założyli drugi Komitet Narodowy Polski wiążący nadzieję na odbudowę Polski ze zwycięstwem państw Ententy. Z inicjatywy Piłsudskiego polskie oddziały strzelców walczyły u boku armii austro - węgierskiej.

5 listopada 1916 roku został wydany w imieniu cesarza niemieckiego i austro - węgierskiego akt tworzący z części zaboru rosyjskiego Kadłubowe Królestwo Polskie. Wzrost dążeń niepodległościowych nastąpił zwłaszcza po obaleniu caratu w marcu 1917 roku, po uznaniu prawa do niepodległości Polski przez Rosję Radziecką oraz deklaracjach T.W. Wilsona. W październiku i listopadzie 1918 roku okupacyjne wojska austro - węgierskie i niemieckie zostały rozbrojone. W tym czasie Polska po 123 latach niewoli odzyskała niepodległość. 7 listopada 1918 roku w Lublinie powstał Tymczasowy Rząd Ludowej Republiki Polskiej proklamujący republikę demokratyczną. 22 listopada 1918 roku Piłsudski został tymczasowym Naczelnikiem Państwa. Rozpoczął się proces scalania poszczególnych dzielnic kraju. Istotną rolę w wyzwoleniu ziem zachodnich odegrały powstanie Wielkopolskie (1918-1919 rok) i trzy powstania śląskie (1919, 1920, 1921 rok). Wyniki plebiscytu na Warmii i Mazurach (1920-1921

rok) były dla Polski niekorzystne. Wojna z Rosją Radziecką zakończyła się pokojem ryskim w 1922 roku, w którym powróciła do Polski część górnego Śląska. W ówczesnych granicach Polska zajmowała 388 tysięcy km² i liczyła 27 milionów mieszkańców.

17 marca 1921 roku sejm uchwalił konstytucję marcową. Brak stabilizacji kraju, mimo przeprowadzonych reform, ułatwił Piłsudskiemu dokonanie w 1926 roku przewrotu majowego. W 1935 roku uchwalono konstytucję kwietniową. Po śmierci Piłsudskiego nastąpił wzrost tendencji totalitarnych, czego wyrazem było utworzenie Obozu Zjednoczenia Narodowego.

1 września 1939 roku Niemcy napadły na Polskę mimo układów sojuszniczych z Francją i Wielką Brytanią. Bohaterski opór Polski trwał do 5 października 1939 roku. We Francji powstał rząd na emigracji, który od 1940 roku działał w Wielkiej Brytanii. Premierem i wodzem naczelnym został Władysław Sikorski. Po tragicznej śmierci Sikorskiego (1943 rok) premierem został S. Mikołajczyk. W okupowanej Polsce hitlerowcy prowadzili politykę eksterminacyjną. 21 lipca 1944 roku powstał Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego działający pod zwierzchnictwem Krajowej Rady Narodowej, w lipcu 1945 roku powstał Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. W okresie powojennym do 1989 roku przy władzy utrzymywała się przede wszystkim partia rządząca - Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (od końca 1948 roku). Wydarzenia lat 1956, 1968, 1970 i 1980 powodowały osłabienie systemu socjalistycznego. 13 grudnia 1981 roku nastąpiło wprowadzenie stanu wojennego. W 1989 roku władza w Polsce znalazła się w rękach ugrupowań demokratycznych. Polska Rzeczpospolita Ludowa stała się podobnie jak przed wojną Rzeczpospolitą Polską.

Kraków

kalendarium:

1000 rok - Kraków stał się siedzibą biskupstwa.

1040 rok - Kraków stał się główną rezydencją władców **Polski** uzyskując funkcje społeczne.

1138 rok - Bolesław Krzywousty ustalił Kraków siedzibą księcia seniora.

1241 rok - Kraków został zniszczony przez Mongołów.

1257 rok - Bolesław Wstydlivy przeprowadził lokację Krakowa na prawie magdeburskim.

1311 rok - w Krakowie miał miejsce bunt mieszczan krakowskich - kolonistów niemieckich, pod wodzą wójta Alberta, stłumiony przez Władysława Łokietka.

1320 rok - Władysław Łokietek koronował się na **Wawelu** w Krakowie.

1335 rok - Kazimierz Wielki założył nową gminę miejską, zwaną Kazimierzem.

1364 rok - w Krakowie odbył się zjazd monarchów europejskich (słynna "uczta u Wierzyńka").

1364 rok - w Krakowie powołano do życia Akademię Krakowską.

1525 rok - w Krakowie odbył się hołd pruski na Rynku Głównym.

1596-1611 rok - przeniesienie rezydencji Królewskiej z Krakowa do Warszawy przez Zygmunta III Wazę.

1655 rok - Kraków po zdobyciu przez Szwedów został poważnie zniszczony i zrabowany.

1794 rok - Kraków był kolebką insurekcji kościuszkowskiej.

1795 rok - Kraków znalazł się w zaborze austriackim.

1809 rok - Kraków był częścią Księstwa Warszawskiego.

1815 rok - po Kongresie Wiedeńskim ustanowiono Wolne Miasto Kraków, tzw. Rzeczposplitą Krakowską.

1846 rok - miała miejsce rewolucja krakowska, po której upadku Kraków wcielono do zaboru austriackiego.

1847 rok - w Krakowie powstało pierwsze połączenie kolejowe ze Śląskiem.

1872 rok - w Krakowie powstała Akademia Umiejętności.

1892 rok - w Krakowie założono Teatr im. J. Słowackiego.

1900 rok - w Krakowie założono Akademię Sztuk Pięknych.

1914 rok - z Krakowie odbył się wymarsz na front I Brygady Kadrowej zorganizowanej przez J. Piłsudskiego.

1945 rok - po wyzwoleniu Kraków stał się stopniowo jednym z ważniejszych ośrodków nauki i kultury.

Miasto wojewódzkie nad rzeką Wisłą, główny ośrodek kulturalny i gospodarczy ziem południowej Polski. Zaczątki miasta wczesnośredniowiecznego powstały w pobliżu przepraw wiślanych, w okresie wpływów wielkomorskich (IX wieku) zasiedlone było wzgórze wawelskie. W X wieku Kraków stał się największym ośrodkiem wczesnomiejskim Małopolski i ważnym punktem szlaku handlowego z Ratyzbony przez Pragę do Kijowa. Pod koniec X wieku przyłączony do monarchii piastowskiej, w 1000 roku został siedzibą biskupstwa, a po 1040 roku stał się główną rezydencją władców Polski uzyskując funkcje społeczne. Znaczenie Krakowa powiększyło istnienie w pobliżu bogactw naturalnych, zwłaszcza źródeł soli i rud ołowiuowo-srebrnych. W 1138 roku Bolesław Krzywousty ustala Kraków siedzibą księcia seniora. W 1241 roku Mongołowie niszczą miasto. W 1257 Bolesław Wstydlivy przeprowadził lokację na prawie magdeburskim. W 1311 roku miał miejsce bunt mieszczan krakowskich - kolonistów niemieckich, pod wodzą wójta Alberta, stłumiony przez Władysława Łokietka. Władca ten koronował się wkrótce na Wawelu w 1320 roku. W 1335 Kazimierz Wielki założył nową gminę

miejską, zwaną Kazimierzem. Miasto stało się dużym ośrodkiem wyspecjalizowanych rzemiosł, m. in. metalowych, budowlanych i artystycznych. W 1364 roku odbył się w mieście zjazd monarchów europejskich (słynna "uczta u Wierzyńka"). W 1364 roku powołano do życia Akademię Krakowską. W 1525 roku hołd pruski na Rynku Głównym. Po przeniesieniu rezydencji Królewskiej do Warszawy (1596-1611 przez Zygmunta III Wazę) nastąpił stopniowy upadek Akademii i miasta. W 1655 roku Kraków został zdobyty przez Szwedów, poważnie zniszczony i zrabowany. W XVIII wieku niepokoje wewnętrzne, pobyty obcych wojsk, pożary, zarazy i kontrybucje doprowadziły do stagnacji i zahamowania życia miejskiego. W 1794 Kraków był kolebką insurekcji kościuszkowskiej. Od 1795 roku miasto znalazło się w zaborze austriackim, od 1809 roku stanowiło część Księstwa Warszawskiego. Po kongresie wiedeńskim od 1815 roku Wolne Miasto Kraków, tzw. Rzeczpospolita Krakowska. W 1847 roku powstało pierwsze połączenie kolejowe ze Śląskiem. W połowie XIX wieku nastąpiła rozbiórka obwarowań miejskich i wielu zabytkowych budowli. Od 20.02 do 04.03 1846 roku rewolucja krakowska, po której upadku miasto wcielono do zaboru austriackiego. W drugiej połowie XIX wieku czołowy ośrodek polskiej kultury, nauki i sztuki - w 1872 roku powstała Akademia Umiejętności, w 1892 roku Teatr im. J. Słowackiego, a w 1900 roku Akademia Sztuk Pięknych. W 1914 odbył się wymarsz na front I Brygady Kadrowej zorganizowanej przez J. Piłsudskiego. W okresie międzywojennym doszło do bardzo dynamicznego rozwoju przemysłu. W okresie okupacji niemieckiej Kraków stał się siedzibą władz Generalnego Gubernatorstwa, utworzonego przez Hitlerowców. Nastąpiły głośne aresztowania i wywiezienie do obozów 186 pracowników naukowych Krakowa. Po wyzwoleniu 18.01.1945 Kraków stał się stopniowo jednym z ważniejszych ośrodków nauki i kultury.

Kraków - Brama Floriańska

alendarium:

1307 rok - wykonano **krakowską** Bramę Floriańską.

1657 rok - powstał dach z **barokowym** hełmem Bramy Floriańskiej w Krakowie.

1840 rok - restauracja Bramy Floriańskiej w Krakowie.

style architektoniczne: **gotyk**

Brama Floriańska, jedyna z zachowanych bram średniowiecznego Krakowa, powstała przed 1307 rokiem, to kamienna, kwadratowa budowla, z ostrołukowymi otworami przejazdu, nadbudowana cegłą w końcu XV wieku z nadwieszoną niską kondygnacją machikuł z kamiennymi wspornikami oraz dachem z barokowym hełmem z 1657 roku. W czasie restauracji dokonanej przez Karola Kremera w 1840 roku wprowadzono **neogotycką** balustradę **ryzalitu** od strony ulicy Floriańskiej i przebito przejście dla pieszych.

Kraków - Barbakan

style architektoniczne: gotyk

Barbakan jest bez wątpienia jednym z wybitniejszych przykładów późnogotyckiej architektury w Małopolsce. Połączony pierwotnie tzw. szczyt z Bramą Floriańską. Ceglany, kolisty budynek z kamiennym detalem, ścięty od strony miasta. Od północnego zachodu umieszczono bramę zewnętrzną (nie na osi szczytu) oszłonkowo zwieńczoną. W murze Barbakanu usytuowano rzędy strzelnic w czterech kondygnacjach (najwyższa w formie nadwieszonych machikuł o wielkich, silnie profilowanych wspornikach. W zwieńczeniu budynku, siedem wyrastających z dachu wieżyczek, na przemian ośmiobocznych i kolistych.

Kraków - Kazimierz - Synagoga R'emuh

alendarium:

1533 rok - ufundowano synagogę R'emuh w **Krakowie**.

1553-1572 rok - założono cmentarz R'emuh w Krakowie.

1557 rok - synagogę R'emuh w Krakowie przebudowano z drewnianej na murowaną.

style architektoniczne: renesans

Synagoga R'emuh przy ulicy Szerokiej ufundowana w 1533 roku, początkowo drewniana, od 1557 murowana, do dzisiaj pełni funkcje kultowe. W pobliżu cmentarz (kirkut) R'emuh założony w latach 1553-1572 z kamiennymi nagrobkami renesansowymi i **barokowymi** z XVI-XVII wieku.

Kraków - Kazimierz - Synagoga Ajzyka

kalendarium:

1640 rok - około tego roku w Krakowie powstała synagoga Ajzyka.

style architektoniczne: barok

Barokowa synagoga Ajzyka powstała około 1640 roku. W jej wnętrzu wyróżnia się duża sklepiona sala z dekoracją stiukową.

Kraków - Kazimierz - Kościół Bożego Ciała

alendarium:

1385-1386 rok - powstało **prezbiterium** w kościele Bożego Ciała w **Krakowie**.

1405 rok - powstał **korpus** kościoła Bożego Ciała w Krakowie.

1500 rok - powstała nadbudowa i **sklepienie nawy** głównej oraz **szczyt** późnogotycki kościoła Bożego Ciała w Krakowie.

1566-1582 rok - powstała wieża kościoła Bożego Ciała w Krakowie.

1624-1632 rok - powstały **stalle** z gankami muzycznymi we wnętrzu kościoła Bożego Ciała w Krakowie.

1632 rok - z tego roku pochodzi **manierystyczny** nagrobek Stanisława Kaźmierczyka, znajdujący się we wnętrzu kościoła Bożego Ciała w Krakowie.

1634-1637 rok - powstał manierystyczny ołtarz główny wypełniający zamknięcie prezbiterium w kościele Bożego Ciała w Krakowie.

1749 rok - z tego roku pochodzi **ambona** w kształcie łodzi, znajdująca się we wnętrzu kościoła Bożego Ciała w Krakowie.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół Bożego Ciała, Kanoników Regularnych luterzańskich jest jedną z trzech wielkich gotyckich ceglano - kamiennych **bazylik** krakowskich z drugiej połowy XIV wieku, wzniesionych przez strzeżę budowlaną Czipserów. Prezbiterium powstało w latach 1385-1386, korpus bazylikowy w 1405 roku, nadbudowa i sklepienie nawy głównej oraz szczyt późnogotycki około 1500 roku, wieża w latach 1566-1582, hełm w XVII wieku. W południowych oknach prezbiterium zachowało się kilkadziesiąt pól witrażowych, gotyckich z końca XIV i początku XV wieku. Z trzech gotyckich **portali** korpusu wyróżnia się zachodni, bogato profilowany z początku XV wieku. We wnętrzu wyróżnia się manierystyczny ołtarz główny (1634-1637) wypełniający zamknięcie prezbiterium oraz stalle z gankami muzycznymi (1624-1632), o bogatej dekoracji rzeźbiarskiej, wiązane z warsztatem **snycerza** Baltazara Kuncza. Nad stallami, od północy, umieszczono chór muzyczny i organy z 3 ćwiartki XVII wieku. Obok kilkunastu ołtarzy, przeważnie **barokowych** i konfesjonałów, warto zwrócić uwagę na ambonę w kształcie łodzi z 1749 roku. Interesujące są także nagrobki XVI-XVIII wieku, m. in. bł. Stanisława Kaźmierczyka (manierystyczny około 1632 roku).

Kraków - Kościół Dominikanów

alendarium:

1496- 500 rok - w kościele Św. Trójcy w **Krakowie** wykonano **epitafium** humanisty Filipa Buonacorsi zwanego Kallimachem według projektu Wita Stwosza.

1627-1633 rok - wykonanie wczesnobarokowej kaplicy Zbaraskich w kościele Św. Trójcy w Krakowie.

1850 rok - zrekonstruowano kościół Św. Trójcy w Krakowie.

==◆==

style architektoniczne: **romanizm, gotyk**

==◆==

Głównym obiektem klasztoru Dominikanów jest kościół Św. Trójcy. Jego obecny budynek powstał w dwóch fazach. Ceglane, prostokątne **prezbiterium** wczesnogotyckie, powstało w drugiej połowie XIII wieku (podwyższono je w drugiej połowie XIV wieku), **korpus bazylikowy** (na miejscu hali z drugiej połowy XIII wieku) zbudowano w drugiej połowie XIV wieku. Całość kościoła rekonstruowano po 1850 w stylu **neogotyckim**. W neogotyckiej **kruchcie** znakomity portal główny z końca XIV wieku z płaskorzeźbami Wypędzenia z raju oraz Ofiarowania Izaaka. Wśród kaplic wyróżniają się późnorenesansowe Kaplice Lubomirskich, Myszkowskich i św. Jacka (z obrazami Tomasza Dolabelli 1619-1625) i wczesnobarokowa Zbaraskich 1627-1633. Z wyposażenia wnętrza uwagę zwraca przede wszystkim słynne epitafium humanisty Filipa Buonacorsi zwanego Kallimachem, wykonane z brązu około 1496-1500 według projektu Wita Stwosza przez warsztat norymberski Piotra Vischera St. Na północ od kościoła rozciąga się ogromny, kilkuskrzydłowy kompleks klasztorny o trzech **dziezińcach** powstały od drugiej ćwiartki XIII wieku, do pierwszej połowy XVII wieku. Wśród dawnych gotyckich relikwów wyróżniają się zwłaszcza **krużganek** wokół I dziedzińca i wczesnogotycki **kapitułarz**. W klasztorze zchowały się bardzo liczne dzieła sztuki, m. in. gotyckie rzeźby, kilkaset obrazów. W krużgankach umieszczono kilkaset nagrobków, epitafium i płyt nagrobnych **renesansowych** i **barokowych**. W skarbcu wiele wspaniałych dzieł, m. in. augsburski relikwiarz z XVII wieku na głowę św. Jacka i gotycki kryształowy relikwiarz Krwii Chrystusa, a także kilkaset szat liturgicznych, m.in. ornet z drzewem genealogicznym Dominikanów z połowy XVII wieku. Bogata jest także biblioteka z około 50 rękopisami iluminowanymi.

Kraków - Kościół Św. Wojciecha

kalendarium:

1611 rok - została dobudowana kopuła w kościele Św. Wojciecha w **Krakowie**.

1711 rok - została dobudowana **barokowa zakrystia** w kościele Św. Wojciecha w Krakowie.

1778 rok - została dobudowana kaplica w kościele Św. Wojciecha w Krakowie.

==◆==

style architektoniczne: **romanizm, barok**

==◆==

Kościół Św. Wojciecha na Rynku Głównym to jednonawowa, kamienna świątynia romańska, zbudowana w XI- II wieku, przebudowana w epoce wczesnego baroku z dodaniem kopuły w 1611 roku. W XVIII wieku dobudowano barokową zakrystię (1711 rok) i kaplicę (1778 rok). Wystrój kościoła jest późnobarokowy, obrazy z XVI wieku i **gotycki** krucyfiks.

Kraków - Wieża Ratuszowa

kalendarium:

1383 rok - przed tym rokiem wzniesiono wieżę ratuszową w **Krakowie**.

1783-1784 rok - w tym okresie zwieńczono **barokowym** hełmem wieżę ratuszową w Krakowie.

1817-1820 rok - w tym okresie rozebrano ratusz w Krakowie.

1962-1968 rok - gruntownie restaurowano wieżę ratuszową w Krakowie.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Gotycka wieża ratuszowa stoi w zachodniej części rynku. Jest pozostałością ratusza rozebranego już w latach 1817-1820. Wzniesiona przed 1383 rokiem. Została gruntownie restaurowana w latach 1962-1968. Wykonana z cegły i kamienia budowla o 6 kondygnacjach zwieńczona jest barokowym hełmem z lat 1783-1784 wykonanym na wzór poprzedniego z 1686 roku. Do wnętrza prowadzi **portal** późnogotycki z XV-XVI wieku. W dekoracji trzeciej kondygnacji można obejrzeć na ścianach strzeliste **wimpergi** z **żabkami** i **kwiatonami**. W sklepionych piwnicach ratuszowych zorganizowano kawiarnię.

Kraków - Kościół Św. Andrzeja

kalendarium:

1086 rok - zbudowano kościół Św. Andrzeja w **Krakowie**.

1318 rok - przekazano Klaryskom kościół Św. Andrzeja w Krakowie.

1639 rok - z tego roku pochodzą hełmy wież kościoła Św. Andrzeja.

1701 rok - wykonano **sztukaterie** w kościele Św. Andrzeja w Krakowie.

1702 rok - z tego roku pochodzą **polichromie** w kościele Św. Andrzeja w Krakowie.

==◆==

style architektoniczne: **romanizm**

==◆==

Kościół Św. Andrzeja został ufundowany przez palatyna Sieciecha. Jest romańską, kamienną **bazyliką** z **transeptem** i dwuwieżowym **westwerkiem**, zbudowaną po 1086 roku. Po przekazaniu świątyni Klaryskom około 1318 roku, dobudowano **oratorium** (obecnie **zakrystia**) **gotyckie**. Hełmy wież pochodzą z 1639 roku. W części międzywieżowej piękne, przezrocze tryforialne z kolumnkami. W XVII-XVIII wieku nastąpiła całkowita **barokizacja** wnętrza, zwracają na siebie uwagę przede wszystkim wspaniałe sztukaterie wykonane przez Baltazara Fontanę w 1701 roku oraz polichromie z wizerunkami Św. Klary i Św. Salomei z 1702 roku. Wyposażenie późnobarokowe (m. in. czarnomarmurowy ołtarz przypisywany Franciszkowi Placidiemu) i **rokokowe** (chórek organowy w **prezbiterium**). Wśród zbiorów przechowywanych w przyległym klasztorze zespół jednych ze starszych w Europie figurek jasełkowych (m. in. Matka Boska i Św. Józef z połowy XIV wieku).

Kraków - Srebrna Góra - Klasztor Kamedułów

kalendarium:

1605-1642 rok - w tym okresie powstał klasztor Kamedułów na Srebrnej Górze nad Wisłą w Krakowie.

1609-1617 rok - rozpoczęto budować kościół Wniebowzięcia NMP w Krakowie.

1618-1623 rok - kontynuowano budowę kościoła Wniebowzięcia NMP w Krakowie.

1630 rok - ukończono budowę **fasady** kościoła Wniebowzięcia NMP w Krakowie.

1633-1636 rok - z tego okresu pochodzi Kaplica Królewska kościoła Wniebowzięcia NMP w Krakowie.

1643-1648 rok - z tego okresu pochodzi kaplica Św. Romualda kościoła Wniebowzięcia NMP w Krakowie.

--◆--

style architektoniczne: **barok**

--◆--

Klasztor Kamedułów na Bielanych powstał w latach 1605-1642 na Srebrnej Górze nad Wisłą z fundacji Mikołaja Wolskiego, marszałka wielkiego koronnego. Kościół Wniebowzięcia NMP rozpoczęto budować w latach 1609-1617, kontynuowano 1618-1623 pod kierunkiem Andrzeja Spezzy. Fasadę ukończono około 1630 roku. We wnętrzu fascynujące są zwłaszcza dekoracje **stiukowe** kaplic, przede wszystkim pary kaplic wschodnich Św. Wacława i Św. Benedykta (zw. królewską) z lat 1633-1636 i Św. Romualda z lat 1643-1648, z obrazami z warsztatu Tomasza Dolabelli. Świetne są także dekoracje w kaplicach wieżowych i przedsionkach, wykonane przez warsztat Jana Chrzyciela Falconiego. Po bokach kościoła zabudowania klasztorne założone wokół dwóch symetrycznych **dziedzińców**. Od frontu usytuowane jest skrzydło gospodarcze z bramą. W ogrodzie klasztornym znajduje się 14 pustelni zakonników (1605-1609 rok).

Kraków - Zwierzyniec - Kopiec Kościuszki

alendarium:

1820-1823 rok - wykonano Kopiec Kościuszki w **Krakowie**.

1850 rok - od tego roku Kopiec Kościuszki w Krakowie otoczony był silnymi fortyfikacjami.

—◆—

Na północny zachód od centrum miasta na wzgórzu Bronisławy znajduje się usypany kopiec, o wysokości 34 m, na którego **szczycie** ustawiono granitowy blok z inskrypcją: "KOŚCIUSZCE". Jest to pomnik polskiego bohatera narodowego Tadeusza Kościuszki (zm. 1817 r.), wykonany przez **polskie** społeczeństwo w latach 1820 - 23. Ze szczytu rozciąga się piękny widok na Kraków i całą Dolną Wisłę. Od 1850 roku wzgórze było otoczone silnymi fortyfikacjami, jednak wejście na kopiec udostępniano każdemu.

Kraków - Tyniec - Opactwo Benedyktynów

kalendarium:

1076-1079 rok - założenie, prawdopodobnie przez Bolesława Śmiałego, opactwa Benedyktynów w Tyńcu.

1578 rok - przebudowano opatówkę w opactwie Benedyktynów w Tyńcu

1618-1622 rok - przebudowano **gotycki kościół Św. Piotra i Pawła** w Tyńcu.

1618-1622 rok - romański budynek klasztorny rozszerzono o skrzydła drugiego **wirydarza** i bibliotekę w opactwie Benedyktynów w Tyńcu.

1834 rok - na terenie spalonego klasztoru w opactwie Benedyktynów w Tyńcu prowadzono prace wykopaliskowe.

1961 rok - na terenie opactwa Benedyktynów w Tyńcu dokonano wielu odkryć, m. in.: kielich romański.

--◆--

style architektoniczne: **romanizm, gotyk, barok**

--◆--

Opactwo Benedyktynów w Tyńcu zostało założone prawdopodobnie przez Bolesława Śmiałego około 1076-1079 roku. Założenie klasztorne zrealizowano na wysokim brzegu Wisły. Kościół gotycki Św. Piotra i Pawła zbudowany w pierwszej połowie XV wieku, na miejscu romańskiego z drugiej połowy XI wieku, przebudowano w latach 1618-1622 i w końcu XVIII wieku. We wnętrzu wyróżnia się czarnomarmurowe wyposażenie, późnobarokowe z połowy XVIII wieku zaprojektowane zapewne przez Franciszka Placidiego (kolumnowy ołtarz główny z posągami, dwa ołtarze boczne, balustrady i **portale** między kaplicami **naw** bocznych). Romański budynek klasztorny został przebudowany z dodaniem **krużganka** gotyckiego w XV wieku, a następnie w latach 1618-1622 rozszerzony o skrzydła drugiego wirydarza i bibliotekę. Obok opatówki, późnogotycka z XV wieku, przebudowana w 1578 roku. Obwarowania klasztoru typu późnogotyckiego powstały dopiero w początku XVII wieku. Wokół obiektu urządzono park geometryczny z tarasami i bramką **rokokową**. Po ostatniej wojnie na terenie spalonego w 1834 roku klasztoru prowadzono prace wykopaliskowe i badania naukowe. W 1961 roku dokonano tu rewelacyjnych odkryć (m. in. unikalny kielich romański, obecnie w skarbcu **wawelskim**). Miłośnik zabytków średniowiecznych zachwyci się zgromadzonymi w **lapidarium** fragmentami architektoniczno - rzeźbiarskimi, m. in. relikwiami, pochodzącymi z romańskiego krużganka (głowice kolumn z płaskorzeźbioną dekoracją itp.).

Kraków - Zwierzyniec - Klasztor Norbertanek i Kościół Św. Augustyna

kalendarium:

1162 rok - ufundowany został klasztor Norbertanek w **Krakowie**.

1596-1626 rok - gruntownie przebudowano kościół Św. Augustyna w Krakowie.

==◆==

style architektoniczne: **romanizm, gotyk, renesans, barok**

==◆==

Kościół Św. Augustyna należący do klasztoru Norbertanek, jest to ceglano - kamienna świątynia romańska, wzniesiona w pierwszej połowie XIII wieku, została gruntownie przebudowana w stylu późnorenesansowym i wczesnobarokowym w latach 1596-1626. W końcu XVIII wieku zostało przekształcone wewnątrz **prezbiterium** w stylu barokowo - **klasycystycznym** przez Sebastiana Sierakowskiego.

==◆==

Klasztor Norbertanek przylegający do kościoła Św. Augustyna, ufundowany został w 1162 roku, przebudowany w okresie gotyckim, a następnie w XVII wieku. Został zachowany dawny charakter obronny klasztoru o dziewięciu wewnętrznymi **dzielniami**. Stąd wyrusza do Krakowa w oktawę Bożego Ciała przybrany we wschodni strój Lajkonik.

Kraków - Mogiła - Klasztor i Kościół Cystersów

alendarium:

1225 rok - ufundowane zostało Opactwo Cystersów przez biskupa Iwona Odrowąza w Krakowie.

1266 rok - wzniesiono wczesnogotycki kościół NMP i Św. Wacława w Krakowie.

1514 rok - z tego roku pochodzi późnogotycki tryptyk znajdujący się w kościele NMP i Św. Wacława w Krakowie.

1537-1539 rok - wykonano **renesansową polichromię** we wnętrzu kościoła NMP i Św. Wacława w Krakowie.

1779-1780 rok - wybudowano późnobarokową **fasadę** w kościele NMP i Św. Wacława w Krakowie.

--◆--

style architektoniczne: **gotyk, barok**

--◆--

Opactwo Cystersów w Mogile zostało ufundowane przez biskupa Iwona Odrowąza w 1225 roku. Wczesnogotycki kościół NMP i Św. Wacława wzniesiony w drugiej tercji XIII wieku z cegły i kamienia przed 1266 rokiem. W drugiej połowie XVIII wieku przebudowany, w tym czasie otrzymał późnobarokową fasadę (1779-1780 rok) wykonaną przez Franciszka Mosera z Opawy. Na ścianach wnętrza świetna polichromia renesansowa wykonana 1537-1539 przez Stanisława Samostrzelnika (m. in. Zwiastowanie w **prezbiterium** i Ukrzyżowanie w **transepcie**). Wśród wyposażenia wyróżnia się późnogotycki tryptyk z 1514 roku. Do kościoła przylega od południa czworobok klasztoru, w którym zachowały się m. in. wczesnogotycki **kapitularz** z trzeciej tercji XIII wieku i gotyckie **krużganki** z połowy XIV wieku, a także bogata w starodruki biblioteka. Przy południowo - wschodnim narożu postawiono renesansowy pałacyk opacki łączący się z późnogotyckim "starym" pałacem.

Kraków - Zwierzyniec - Kościół Św. Salwatora

style architektoniczne: **romanizm, gotyk**

Kościół św. Salwatora, pierwotnie romański (zachował kamienne **prezbiterium** z wieku X-XI, przebudowany w XII wieku) otrzymał **nawę** i wieżę w początku XVII wieku (forma późnogotycka). Później częściowo rekonstruowany. Z wyposażenia na uwagę zasługuje obraz z wizerunkiem "Ukrzyżowania" Kacpra Kuncza.

Kraków - Dom Jana Matejki

kalendarium:

1950 rok - przeprowadzono generalny remont Domu Jana Matejki w **Krakowie**.

1953 rok - zostało otwarte muzeum w Domu Jana Matejki w Krakowie.

style architektoniczne:

Dom Jana Matejki na ulicy Floriańskiej 41, w dolnej części pochodzący z XVI wieku, nadbudowany w XVIII i XIX wieku, poddany został generalnemu remontowi w 1950 roku. Najwybitniejszy **polski** malarz historyczny (1838-1893), w tym właśnie domu urodził się, tworzył i zmarł. Muzeum poświęcone jego pamięci zostało otwarte w 1953 roku w związku z 60 rocznicą śmierci artysty. Na pierwszym piętrze zorganizowano salę biograficzną, salon i sypialnię (urządzone tak jak za życia Matejki). Na drugim piętrze znajduje się galeria obrazów artysty, a na trzecim wiernie zrekonstruowana pracownia Matejki wraz z rekwizytami i modelami używanymi do kompozycji historycznych. Jako dział muzealny Dom Matejki liczy około 6500 obiektów - zarówno dzieł artysty, pamiątek po nim, jak i zebranych przez nich zabytków i modeli malarskich. W kolekcji dzieł sztuki Matejki znajduje się także cenny tryptyk z 1520 roku, kapiteł **gotyckie** z **kościółka Mariackiego**, zabytkowe ubiory, broń i wyroby złotnicze.

Kraków - Kazimierz - Stara Bożnica

kalendarium:

1557-1570 rok - przebudowa Starej Bożnicy w **Krakowie**.

1941-1943 rok - hitlerowcy zdewastowali Starą Bożnicę w Krakowie.

1955-1959 rok - zrekonstruowano Starą Bożnicę w Krakowie.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

==◆==

Stara Bożnica jest najstarszą i najpiękniejszą z kilku synagog Kazimierza. Wybudowana na początku XVI wieku jako późnogotycka, ceglano - kamienna dwunawowa hala, następnie przebudowana w latach 1557-1570 przez Mateusza Gucciego. **Sklepienie krzyżowo-żebrowe** synagogi wsparto na dwóch kolumnach i renesansowych wspornikach przyściennych. Z tego okresu pochodzi także kamienny Aron Hakodesz. W XVI-XVII wieku dobudowano inne pomieszczenia, m. in. salę dla kobiet. Charakterystyczne dla budynku jest **attyka z arkadowymi** wnękami i sterczynami na narożach. Bożnica została w latach 1941-1943 zdewastowana przez hitlerowców, rekonstruowano ją w 1955-1959 wraz z żelazną kutą **bimą**. Obecnie w starej synagodze mieści się Oddział Muzeum Historycznego M. Krakowa z wystawą poświęconą dziejom i kulturze Żydów.

Kraków - Wawel

kalendarium:

1502-1507 rok - przebudowano skrzydło zachodnie zamku na Wawelu w **Krakowie**.

1507-1516 rok - przebudowano zamek na Wawelu w Krakowie.

1524-1529 rok - przebudowano zamek na Wawelu w Krakowie.

1530-1536 rok - przebudowano zamek na Wawelu w Krakowie.

1531-1535 rok - wyrzeźbiono Głowy Wawelskie znajdujące się w Izbie Poselskiej w zamku na Wawelu w Krakowie.

1532-1534 rok - Hans Durer ozdobił **fryzami** izby skrzydła wschodniego zamku na Wawelu w Krakowie.

1569-1620 rok - przebudowano skrzydło północne zamku na Wawelu w Krakowie.

1787 rok - wykonano **klasycystyczną** salę czterokolumnową w zamku na Wawelu w Krakowie.

1804-1807 rok - zamek na Wawelu w Krakowie przebudowano na koszary austriackie.

1854-1856 rok - zamek na Wawelu w Krakowie przebudowano na koszary austriackie.

1905-1914 rok - gruntownie odnowiono zamek wawelski w Krakowie.

1920-1939 rok - gruntownie odnowiono zamek wawelski w Krakowie.

1945 rok - po tym roku, zorganizowano muzeum - Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu w Krakowie.

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

Na skalnym wzgórzu nad Wisłą, co najmniej od IX wieku funkcjonował gród książęcy, później od XI wieku królewski. Od XI wieku w północno - wschodniej części wzgórza wznoszono murowany zamek. Około połowy XIV wieku został wybudowany z fundacji Kazimierza Wielkiego wielki zamek gotycki, ceglano - kamienny. Z zamku gotyckiego zachowało się skrzydło zachodnie przebudowane przez Franciszka Florentczyka (1502-1507) oraz pozostałości w obecnym skrzydle północnym, przede wszystkim Wieża Łokietkowa z tzw. Salą Kazimierzowską. W końcu XIV wieku zamek powiększono o tak bardzo charakterystyczny dla jego wizerunku, od strony wschodniej pawilon gotycki zwany Kurzą Stopką. Obiekt został rozbudowany w pierwszej połowie XVI wieku dla Zygmunta I na okazały pałac czteroskrzydłowy wokół **dziedzińca z krużgankami** kolumnowymi przez Franciszka Florentczyka (1507-1516), mistrza Benedykta (1524-1529) i Bartłomieja Berecciego (1530-1536). Do obecnej chwili zachowały się wnętrza głównie skrzydła wschodniego, w tym izby o malowanych fryzach wykonanych m. in. przez Hansa Durera (1532-1534) oraz Izba Poselska ze stropem **kasetonowym**, w którym znajduje się 30 (z pierwotnych 194) głów tzw. Głów Wawelskich wyrzeźbionych w latach 1531-1535 przez Sebastiana Tauerbacka i Jana Jandę. Wyróżniają się wspaniale odrzwia gotycko-renesansowe wykonane prawdopodobnie przez mistrza Benedykta. W latach 1596-1620 przebudowano dla Zygmunta III Wazy skrzydło północne przez Jana Trevano. Z tego okresu pochodzą dwie narożne wieże o ściętych narożach, reprezentacyjne schody tzw. senatorskie oraz wczesnobarokowa dekoracja wnętrza: marmurowe **portale** i kominki (wielki kominek w Sali pod Ptakami), a także **sztukaterie na sklepieniach**. W północnym skrzydle na jego I piętrze wykonano także klasycystyczną salę czterokolumnową (1787 rok) według projektu Dominika Merliniego. W latach 1804-1807, a następnie w latach 1854 -1856 zamek wawelski przebudowano na koszary austriackie. Gruntownie odnowiono go w latach 1905-1914 i 1920-1939 (z przeprowadzeniem częściowych rekonstrukcji). Po 1945 roku zorganizowano w zamku jedną z czołowych placówek muzealnych w Polsce - Państwowe

Zbiory Sztuki na Wawelu. W latach sześćdziesiątych przygotowano cztery stałe ekspozycje: sale i komnaty królewskie (ze wspaniałą kolekcją ponad 100 sztuk arrasów zakupioną przez Zygmunta Augusta w warsztatach brukselskich), Skarbiec Koronny, Zbrojownia i Orientalia (znakomite namioty tureckie i perskie z XVII-XVIII wieku).

Kraków - Kościół Św. Piotra i Pawła

kalendarium:

1597 rok - od tego roku zaczęto budowę kościoła Św. Piotra i Pawła w **Krakowie**.

1609-1619 rok - w tym okresie zostały ukształtowane wnętrze i **fasada** kościoła Św. Piotra i Pawła w Krakowie.

1619-1633 rok - wykonane zostały **sztukaterie** we wnętrzu kościoła Św. Piotra i Pawła w Krakowie.

1695-1696 rok - wykonano nagrobek biskupa Andrzeja Trzebieckiego we wnętrzu kościoła Św. Piotra i Pawła.

1716 rok - wykonano nagrobek Brzechffów, który znajduje się w kościele Św. Piotra i Pawła.

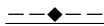
1720-1727 rok - wykonano nagrobek Branickich, który znajduje się w kościele Św. Piotra i Pawła.

1726-1735 rok - powstał ołtarz główny w kościele Św. Piotra i Pawła w Krakowie

1773 rok - do tego roku kościół Św. Piotra i Pawła w Krakowie należał do Jezuitów.

style architektoniczne: **barok**

Kościół Św. Piotra i Pawła, należący do 1773 roku do Jezuitów jest jedną z bardziej monumentalnych budowli sakralnych Krakowa. Ta wspaniała świątynia nawiązująca do rzymskiego kościoła Il Gesu, była wznoszona od 1597 wg projektu Józefa Brizio jako trójprzęsłowy **korpus** o szerokiej **nawie** ujętej w kaplice, z równie szerokim **transeptem** o wysokiej kopule nad skrzyżowniem. Fasada i wnętrze zostało ukształtowane w latach 1609 - 1619 przez architekta królewskiego Jana Trevano. Jedyną dekoracją wnętrza są świetne sztukaterie z lat 1619-1633 wykonane zapewne przez Jana Baptystę Falconiego. Ołtarz główny, późnobarokowy, czarnomarmurowy (1726-1735 rok) zaprojektował Kacper Bażanka. Wśród ciekawych obiektów plastyki sepulkralnej wyróżniają się trzy wielkie nagrobki barokowe: biskupa Andrzeja Trzebieckiego (1695-1696), czarnomarmurowy z jasnymi rzeźbami (popiersiem zmarłego, kościotrupami i personifikacjami cnót) oraz dwa podobne do siebie Brzechffów (1716) i Branickich (1720-1727) projektowane przez Kacpra Bażankę.

Kraków - Sukiennice

kalendarium:

1344-1392 rok - wzniesiono **Sukiennice** w **Krakowie** w postaci **gotyckiej**, ceglano - kamiennej hali.

1555 rok - po pożarze nastąpiła przebudowa Sukiennic w Krakowie w stylu **renesansowym**.

1875-1879 rok - w tych latach nastąpiła kolejna przebudowa Sukiennic w Krakowie.

1879 rok - zorganizowano galerię malarstwa **polskiego** XIX wiecznego w Sukiennicach w Krakowie.

1972-1976 rok - w tych latach nastąpiła ostatnia restauracja Sukiennic w Krakowie.

style architektoniczne: **renesans**

Sukiennice zajmują środkową część rynku krakowskiego. Zostały wzniesione przed 1344 - około 1392 (na reliktach budowli z drugiej połowy XIII wieku) w postaci gotyckiej ceglano - kamiennej hali z parami ostrołukowych wejść w ścianach krótszych. Po pożarze w 1555 roku nastąpiła gruntowna przebudowa w stylu renesansowym pod kierunkiem włoskiego mistrza Pankracego. Polegała ona przede wszystkim na nakryciu **sklepieniem kolebkowym**, nadbudowaniem górnej sali, a także zwieńczeniem całego **korpusu** wysoką **attyką** o szerokim **fryzie arkadowym** i o grzebieniu z wielkimi **maszkaronami** (zapewne projektu Santi Guccio). W wyniku przebudowy w latach 1875-1879 przez Tomasza Prylińskiego dostawiono osobne **neogotyckie podcienia** wzdłuż dłuższych boków oraz attykowe **ryzality** na osi poprzecznej i na osiach skrajnych. Ostatnia restauracja miała miejsce w latach 1972-1976. Już w 1879 roku zorganizowano na piętrze galerię malarstwa polskiego XIX wieku - najstarszy oddział Muzeum Narodowego w Krakowie.

Kraków - Wawel - Katedra

kalendarium:

1070 rok - wybudowano II **katedrę** na **Wawelu** w **Krakowie**.

1100 rok - wykonano Ewangeliarz emmeramski, który znajduje się w bibliotece katedry wawelskiej w Krakowie.

1142 rok - rozebrano II katedrę z wyjątkiem **krypty Św. Leonarda** i Wieży Wikaryjskiej na Wawelu w Krakowie.

1320-1346 rok - powstało **prezbiterium** z **ambitem** obecnej **bazyliki** na Wawelu w Krakowie.

1320-1390 rok - powstał wieniec kaplic obecnej bazyliki na Wawelu w Krakowie.

połowa XIV w. - 1364 rok - powstał **korpus** z transeptem i wieżą zegarową, nadbudowano wieżę Wikaryjską oraz powstała kaplica Mariacka.

1370-1382 rok - z tego okresu pochodzi nagrobek Kazimierza Wielkiego, który znajduje się na Wawelu w Krakowie.

1430-1431 rok - dobudowano kaplicę Św. Trójcy na Wawelu w Krakowie.

1492 rok - z tego okresu pochodzi nagrobek Kazimierza Jagiellończyka, który znajduje się na Wawelu w Krakowie.

1501 rok - wykonanie płyty nagrobnej Jana Olbrachta znajdującej się w katedrze wawelskiej w Krakowie.

1504 rok - wykonano późnogotycki relikwiarz Św. Stanisława bpa, który znajduje się w skarbcu katedry wawelskiej w Krakowie.

1510 rok - wykonanie płyty nagrobnej kardynała Fryderyka Jagiellończyka znajdującej się w katedrze wawelskiej w Krakowie.

1519-1524 rok - z tego okresu pochodzi nagrobek Władysława Jagiełły, który znajduje się na Wawelu w Krakowie.

1520 rok - wykonanie Dzwonu Zygmunta, który został zawieszony na wieży katedry wawelskiej w Krakowie.

1530 rok - dobudowano kaplicę Tomickiego na Wawelu w Krakowie.

156 -1563 rok - dobudowano kaplicę Zebrzydowskiego na Wawelu w Krakowie.

1575 rok - wykonanie płyty nagrobnej Padniewskiego znajdującej się w katedrze wawelskiej w Krakowie.

1595 rok - wykonanie płyty nagrobnej Stefana Batorego znajdującej się w katedrze wawelskiej w Krakowie.

1605-1676 rok - dobudowano kaplicę Wazów na Wawelu w Krakowie.

1628-1630 rok - umieszczono **barokowe** mauzoleum Św. Stanisława bpa. na Wawelu w Krakowie.

1669-1671 rok - wykonano trumnę Św. Stanisława, którą umieszczono na ołtarzu bazyliki na Wawelu w Krakowie.

1830 rok - wykonano **neoklasycystyczny** nagrobek Potockich, który znajduje się w katedrze wawelskiej w Krakowie.

1833-1840 rok - wykonano kolejny neoklasycystyczny nagrobek Potockich, który znajduje się w katedrze wawelskiej w Krakowie.

---◆---

style architektoniczne: **gotyk**

---◆---

Gotycki kościół katedralny Św. Wacława i Stanisława bpa na Wawelu jest trzecią z kolei budowlą na tym miejscu. Tzw. I katedra romańska, kamienna bazylika z **transeptem** i dwoma

wieżami powstała w pierwszej połowie XI wieku, jej pozostałości m. in. dolne części murów krypty i transeptu znajdują się pod zachodnim skrzydłem zamku. II katedra, romańska, kamienna bazylika **filarowo - emporowa**, wybudowana około 1070. Przed 1142 rokiem została rozebrana za wyjątkiem krypty Św. Leonarda i Wieży Wikaryjskiej. Obecna kamiennie - ceglana bazylika gotycka powstała w XIV wieku (prezbiterium z ambitem z lat 1320-1346, wieniec kaplic z lat 1320-1390, korpus z transeptem, wieżą zegarową i nadbudową wieży Wikaryjskiej: połowa XIV-1364 oraz kaplica Mariacka). W późniejszych wiekach dobudowano dwie kaplice późnogotyckie, Św. Trójcy w latach 1430-1431 i Świętokrzyską w trzeciej ćwiartce XV wieku oraz 10 kopułowych w XVI-XVIII wieku m. in. Zygmuntowską, Tomickiego (1530 rok - Bartłomiej Berecci), Zebrzydowskiego (1562-1563 rok - Jan Michałowicz), Wazów (1605-1676 rok - Jan Baptysta Gisleni i Sebastian Sala). W barokowych **portalach** od zachodu i południa z drugiej ćwiartki XVII wieku, drzwi okute, ozdobione powtarzającą się literą K (monogram Kazimierza Wielkiego) z trzeciej ćwiartki XIV wieku. Wystrój katedry **manierystyczny**, barokowy i późnobarokowy. Pod krzyżem transeptu umieszczono barokowe mauzoleum Św. Stanisława bpa (1628-1630 rok) zaprojektowane przez Jana Trevano, na ołtarzu trumna Św. Stanisława, wykonana w latach 1669-1671 przez złotnika **gdańskiego** Piotra von der Rennen. Ołtarz główny, barokowy powstał w połowie XVII wieku według projektu Jana Chrzyciela Gisleniego. Z gotyckiego wyposażenia uwagę zwraca krucyfiks Św. Jadwigi w jednym z barokowych ołtarzy ambitu. Znakomity zespół w liczbie stu kilkudziesięciu obiektów sepulkralnych tworzą nagrobki i **epitafia**, królewskie, biskupie i kanonicze. Wyróżniają się zwłaszcza nagrobki baldachimowe gotyckie i późnogotyckie: Władysława Jagiełły (druga ćwiartka XV wieku z baldachimem **renesansowym** z lat 1519-1524 Jana Ciniego), Kazimierza Jagiellończyka (1492 rok - Wit Stwosz), a także trzy płyty brązowe, gotycko - renesansowe, wykonane przez Piotra Vischera, m. in. kardynała Fryderyka Jagiellończyka (1510 rok) oraz dzieła renesansowe i manierystyczne: m. in. Jana Olbrachta (1501 rok - warsztat Wita Stwosza), Stefana Batorego (1595 rok - Santi Gucci), A. Zebrzydowskiego (1562-1563 rok) i F. Padniewskiego (1575 rok) dłuta najwybitniejszego rzeźbiarza **polskiego** epoki renesansu Jana Michałowicza z Urzędowa. Wśród sepulkraliów XIX wieku odnotować należy nagrobki neoklasycystyczne Potockich (1830 rok i 1833-1840 rok) dłuta Bertela Thorvaldsena. W kryptach pod katedrą groby królewskie, w których znajdują się **sarkofagi** w kształcie trumien, wśród nich najwspanialsze z warsztatów **gdańskich** i **toruńskich**. W skarbcu katedralnym znajduje się wiele znakomych zabytków sztuki sakralnej, m.in. późnogotycki relikwiarz Św. Stanisława bpa z 1504 i ornat Piotra Kmity z początku XVI wieku. Wśród zbiorów biblioteki wyróżniają się przede wszystkim Ewangeliarz emmeramski z około 1100 roku i słynny Graduał Olbrachta z początku XVI wieku. Na wieży Zygmuntowskiej zawieszono odlany w 1520 roku największy w Polsce Dzwon Zygmunta.

Kraków - Szara Kamienica

kalendarium:

1574 rok - w Szarej Kamienicy w **Krakowie** mieszkał Henryk Walezy.

1794 rok - w Szarej Kamienicy w Krakowie mieściła się kwatery Tadeusza Kościuszki.

1846 rok - w Szarej Kamienicy w Krakowie mieściła się siedziba rewolucyjnego rządu.

==◆==

style architektoniczne: **renesans, klasycyzm**

==◆==

Na Rynku Głównym pod nr 6 stoi tzw. Szara Kamienica, zbudowana rzekomo przez Kazimierza Wielkiego, należąca do Zborowskich i Zebrzydowskich została w XVI wieku scalona z kilku

domów z wieku XIV i XV. **Fasada** kamienicy pochodzi z trzeciej ćwiartki XVIII wieku.

Wewnątrz zachowały się sale ze **sklepieniami gotyckimi** i renesansowymi stropami m. in. z

manierystyczną polichromią z XVI-XVII wieku. Główny **portal** wczesnobarokowy powstał w drugiej ćwiartce XVII wieku, w 1574 roku mieszkał tu Henryk Walezy, w 1794 roku mieściła się tu kwatery Tadeusza Kościuszki, a w 1846 roku siedziba rewolucyjnego rządu.

Kraków - Collegium Novum

alendarium:

1883-1887 rok - zbudowano Collegium Novum w [Krakowie](#).

style architektoniczne: [neogotyck](#)

Collegium Novum, neogotycki budynek przy ulicy Gołębiej, zbudowany 1883-1887 jest siedzibą głównych władz uniwersyteckich. Wewnątrz wiele sal wykładowych.

Kraków - Kościół Św. Anny

kalendarium:

1689-1703 rok - wzniesiony został kościół Św. Anny w **Krakowie**.

1695-1703 rok - z tego okresu pochodzi wystrój wnętrza kościoła Św. Anny w Krakowie.

1778 rok - z tego roku pochodzą hełmy na wieżach kościoła Św. Anny w Krakowie.

style architektoniczne: **barok**

Kościół **kolegiacki**, akademicki Św. Anny wzniesiony został w latach 1689-1703 według projektu Tylmana z Gameren jako kościół uniwersytecki. Z pewnością jedna z piękniejszych w Polsce świątyń barokowych (oparta na schemacie rzymskiego kościoła S. Andrea della Valle). Kościół murowany o **nawie** ujętej w kaplice, z kopułą na **transepcie** i dwuwieżową **fasadą** (hełmy na wieżach pochodzą z 1778 roku, projektowane przez Sebastiana Sierakowskiego). Świetnie rozwiązana fasada, obliczona jest na oglądanie w perspektywicznych skrótach. Uderza jednolity stylowo, pełen dynamiki wystrój wspianego wnętrza (1695-1703 rok) z dekoracjami rzeźbiarskimi Baltazara Fontany, malarskimi Karola i Innocentego Montich oraz Karola Dankwanta. Wśród obrazów należy wskazać dzieła Jerzego Elentera Siemiginowskiego i Szymona Czechowicza.

Kraków - Pałac Pod Baranami

kalendarium:

1874 rok - został nadbudowany pałac Potockich tzw. Pod Baranami w **Krakowie**.

style architektoniczne: **gotyk, neoklasycyzm**

Pod numerem 27 na Rynku Głównym odnajdziemy Pałac Potockich tzw. Pod Baranami, powstał w drugiej połowie XVII wieku z trzech gotyckich kamienic. Wewnątrz znajduje się **dzieliniec**. Pałac z osiemnastowieczną **fasadą** został nadbudowany w 1874 roku. Wnętrza przebudowano w stylu neoklasycystycznym na początku XIX wieku. Zachowały się jednak częściowo gotyckie piwnice i parter z XV wieku ze **sklepieniami krzyżowo-żebrowymi**. W pałacu mieszkał książę Józef Poniatowski. Po ostatniej wojnie, przez wiele lat działał tu słynny Kabaret pod Baranami, rozwiązany po śmierci jego założyciela - Piotra Skrzyneckiego.

Kraków - Pałac Pod Krzysztoforą

alendarium:

1630 rok - scalenie czterech kamienic stojących wzdłuż ulicy Szczepańskiej (późniejszy Pałac Pod Krzysztoforą w **Krakowie**).

1649 rok - przekształcenie czterech kamienic stojących wzdłuż ulicy Szczepańskiej na wielką rezydencję - Pałac Pod Krzysztoforą w Krakowie, dla marszałka Adama Kazanowskiego.

1682-1684 rok - z tego okresu pochodzi **fasada z portalem** Pałacu Pod Krzysztoforą w Krakowie wykonana przez Jakuba Solariego dla Wodzickich.

1700 rok - wykonanie **sztukaterii** o tematyce antycznej przez Baltazara Fontanę znajdujących się w salonie i małym pokoju na piętrze w Pałacu Pod Krzysztoforą w Krakowie.

1848 rok - w tym roku Pałac Pod Krzysztoforą w Krakowie był siedzibą Rządu Tymczasowego.

1916 rok - przebudowa Pałacu Pod Krzysztoforą w Krakowie.

style architektoniczne: **barok**

W narożniku Rynku Głównego i ulicy Szczepańskiej znajduje się Pałac Wodzickich, tzw. Pod Krzysztoforą. Ten wielki czterokondygnacyjny budynek powstał ze scalenia po 1630 roku czterech kamienic stojących wzdłuż ulicy Szczepańskiej i przekształcenia ich przed 1649 rokiem dla marszałka Adama Kazanowskiego, prawdopodobnie przez Konstantego Tencallę na wielką rezydencję, największy w Krakowie w XVII wieku po **Wawelu** (z tego okresu pochodzi **loggia** przy **dziedzińcu**, a nad nią galeria). Z okresu drugiej przebudowy z lat 1682-1684, wykonanej przez Jakuba Solariego dla Wodzickich pochodzi fasada z portalem. W salonie i małym pokoju na piętrze zachowały się świetne sztukaterie Baltazara Fontany z około 1700 roku, o tematyce antycznej, m.in. Upadek Faetona. Pałac był przekształcany jeszcze w drugiej połowie XVIII wieku, w XIX wieku i w roku 1916. Na dziedzińcu znajduje się barokowa studnia z XVIII wieku. W 1848 roku mieściła się w pałacu siedziba Rządu Tymczasowego. Obecnie w budynku istnieje Muzeum Historyczne miasta Krakowa, w jego sklepionych piwnicach znajduje się galeria sztuki współczesnej Krzysztoforą.

Kraków - Krypta Św. Leonarda

kalendarium:

1817 rok - ustawiono **sarkofag** księcia Józefa Poniatowskiego w **krypcie** Św. Leonarda w **katedrze wawelskiej w Krakowie**.

1818 rok - ustawiono sarkofag Tadeusza Kościuszki w krypcie Św. Leonarda w katedrze wawelskiej w Krakowie.

1873 rok - restaurowano kryptę Św. Leonarda w katedrze wawelskiej w Krakowie.

1938 rok - gruntownie odnowiono kryptę Św. Leonarda w katedrze wawelskiej w Krakowie z częściowym przywróceniem pierwotnego stanu.

1938 rok - odnaleziono grób biskupa krakowskiego Maura w krypcie Św. Leonarda w katedrze wawelskiej w Krakowie.

--◆--

style architektoniczne: **romanizm**

--◆--

Krypta Św. Leonarda, jeden z piękniejszych przykładów architektury romańskiej w Polsce, jest reliktem tzw. II katedry wawelskiej rozebranej etapami w XIV wieku (pod budowę obecnego kościoła). Była nieznacznie przebudowana w ciągu wieków XIII-XIX. Adaptowana na groby królewskie w czwartej ćwiartce XVIII wieku. Restaurowana w 1873 roku. Gruntownie odnowiona z częściowym przywróceniem pierwotnego stanu przez Adolfa Szyszko - Bohusza w 1938 roku. Wnętrze trzynawowe, halowe, zamknięte od zachodu półkolistą **absydą**. W środku krypty pod posadzką grób biskupa krakowskiego Maura (zm. 1118 rok), odnaleziony w 1938 roku, romański, przykryty nową płytą z napisem z brązowych liter. W krypcie Św. Leonarda, stanowiącej obecnie pierwsze pomieszczenie Grobów Królewskich, ustawiono sarkofagi Jana III Sobieskiego, księcia Józefa Poniatowskiego (1817 rok) i Tadeusza Kościuszki (1818 rok).

Kraków - Wawel - mury i baszty

kalendarium:

1462 rok - wybudowano basztę Sandomierską na Wawelu w Krakowie.

1534 rok - w Krakowie na Wawelu baszta Senatorska została połączona z zamkiem.

1595 rok - murowano bramę Władysława IV na Wawelu w Krakowie.

1790-1794 rok - wybudowano ceglane fortyfikacje zewnętrzne wokół Wzgórza Wawelskiego w Krakowie.

1848-1854 rok - nadbudowano i rozbudowano fortyfikacje zewnętrzne na Wzgórzu Wawelskim w Krakowie.

1858 rok - nadbudowano basztę Senatorską na Wawelu w Krakowie.

1921 rok - starą bramę zastąpiono nową w fortyfikacjach zewnętrznych na Wzgórzu Wawelskim w Krakowie.

1939-1945 rok - starą bramę zastąpiono nową w fortyfikacjach zewnętrznych na Wzgórzu Wawelskim w Krakowie.

---◆---

style architektoniczne: **gotyk**, **renesans**

---◆---

Z nowożytnych obwarowań wawelskich zachowała się m. in. Brama tzw. Władysława IV, murowana po 1595 roku, częściowo rekonstruowana, poprzedzona **basteją** kamiennie - ceglana sprzed 1581 roku, nadbudowaną w XVII wieku, a następnie obniżoną - na niej ustawiono pomnik Tadeusza Kościuszki. Wokół Wzgórza Wawelskiego wybudowano ceglane fortyfikacje zewnętrzne w układzie gwiazdzistym w latach 1790-1794, nadbudowane i rozbudowane z dodaniem 2 **rondeli** i 4 bram w latach 1848-1854 (dwie bramy zastąpione nowymi 1921 i 1939-1945).

---◆---

Obwarowania Wawelu powstały w drugiej połowie XIV-XV wieku z murem kamiennym zachowanym fragmentarycznie, częściowo rekonstruowanym oraz basztami ceglano - kamiennymi: Senatorską z XV wieku, połączoną w 1534 roku z zamkiem (nadbudowaną w 1858), Sandomierską (sprzed 1462 roku, później rekonstruowaną) i Złodziejską (z wieku XIV i drugiej połowie XV wieku, częściowo rekonstruowaną).

Kraków - Kościół Św. Marka

alendarium:

1263-1295 rok - w tych latach zaczęto budować **prezbiterium gotyckie** w kościele Św. Marka w **Krakowie**.

1542 rok - dobudowano kaplicę Św. Zofii w kościele Św. Marka w Krakowie.

1617 rok - dobudowano **kruchtę** w kościele Św. Marka w Krakowie.

1618 rok - z tego roku pochodzi ołtarz główny w kościele Św. Marka w Krakowie.

1621-1647 rok - przebudowano wnętrze kościoła Św. Marka w Krakowie.

---◆---

style architektoniczne: **gotyk, barok**

---◆---

Kościół Św. Marka na ulicy Sławkowskiej należał do klasztoru Kanoników Regularnych. Ceglano-kamienny budynek świątyni złożony z prezbiterium gotyckiego zbudowanego w latach 1263-1295 - XV wiek i późnogotyckiego **korpusu** halowego z XVI wieku (przebudowanego wewnątrz z **emporami** i dekorację wczesnobarokową w latach 1621-1647). Kaplicę św. Zofii dobudowano w 1542, a kruchtę w 1617 roku. Wystrój wnętrza jest **manierystyczny**. Ołtarz główny z 1618, a także barokowy.

Kraków - Kościół Mariacki

alendarium:

1221-1222 rok - z tego okresu pochodzą relikty kamiennej **bazyliki** romańskiej, zachowane w podziemiach Kościoła Mariackiego w **Krakowie**.

1233 rok - od tego roku Kościół Mariacki jest kościołem parafialnym Krakowa.

1288-1320 rok - wzniesiono wieże zachodnie Kościoła Mariackiego w Krakowie.

1355-1365 rok - zbudowano wydłużone **prezbiterium** Kościoła Mariackiego w Krakowie.

1370 rok - z tego roku pochodzą witraże **gotyckie** umieszczone w oknach apsydy prezbiterium.

1392-1397 rok - wstawiono krótki, czteroprzęsłowy **korpus** w Kościele Mariackim w Krakowie.

1400-1408 rok - została nadbudowana wyższa wieża północna Kościoła Mariackiego w Krakowie.

1419 rok - wykonano późnogotycki kamienny krucyfiks, który znajduje się w kościele Mariackim w Krakowie.

1477-1489 rok - powstał znakomity Ołtarz Mariacki wykonany przez Wita Stwosza w Kościele Mariackim w Krakowie.

1478 rok - nakryto hełmem wieżę północną Kościoła Mariackiego w Krakowie.

1491 rok - Wit Stwosz wykonał kamienny krucyfiks późnogotycki, znajdujący się w ołtarzu na zakończeniu **nawy** południowej w Kościele Mariackim w Krakowie.

1516 rok - wykonano nagrobną płytę norymberską Piotra Salomona z brązu w Kościele Mariackim w Krakowie.

1520 rok - wykonano relikwiarz norymberski, który znajduje się w kościele Mariackim w Krakowie.

1532 rok - wykonano nagrobną płytę norymberską Zofii Boner z brązu w Kościele Mariackim w Krakowie.

1538 rok - wykonano nagrobną płytę norymberską Seweryna Bonera z brązu w Kościele Mariackim w Krakowie.

1548 rok - po tym roku nakryto hełmem **renesansowym** wieżę południową Kościoła Mariackiego w Krakowie.

1666 rok - z tego roku pochodzi złożona iglica Kościoła Mariackiego w Krakowie.

1750-1753 rok - dobudowano **kruchtę** zachodnią w Kościele Mariackim w Krakowie.

1890-1892 rok - pokryto **polichromią**, według projektu Jana Matejki, wnętrze Kościoła Mariackiego w Krakowie.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół archiprezbiterialny Wniebowzięcia NMP na Rynku Głównym jest kościołem parafialnym Krakowa od 1233 roku. Obecny budynek świątyni, ceglano-kamienny powstał przez połączenie wzniesionych w latach 1288-1320 wież zachodnich i zbudowanego około 1355-1365 wydłużonego prezbiterium, krótkim czteroprzęsłowym korpusem, wstawionym w latach 1392-1397 pod kierunkiem Mikołaja Wernera (w podziemiach zachowały się relikty kamiennej bazyliki romańskiej z lat 1221-1222). Charakterystyczne dla panoramy Krakowa wieże zostały nadbudowane: północna, wyższa w latach 1400-1408 i nakryta hełmem w 1478 roku przez Macieja Heringa późnogotyckim, z wieńcem 8 wieżyczek oraz iglicą ze złożoną koroną z 1666 roku, południowa otrzymała hełm renesansowy po 1548 roku. Później dobudowano jeszcze m. in. kruchtę zachodnią wzniesioną 1750-1753 według projektu Franciszka Placidiego. Wnętrze kościoła pokryto polichromią według projektu Jana Matejki, wykonane (1890-1892) przy

współdziałale Józefa Mehoffera i Stanisława Wyspiańskiego. W 3 oknach apsydy prezbiterium zachowały się witraże gotyckie około 1370; 120 pól z przedstawieniami m. in. Życia Chrystusa i NMP oraz motywami architektonicznymi i ornamentalnymi. Najznakomitszym elementem wyposażenia jest bezsprzecznie znakomity Ołtarz Mariacki, pentaptyk wykonany w latach 1477-1489 przez Wita Stwosza (w części środkowej wielkie posągi grupy zaśnięcia MB i powyżej scena Wniebowzięcia w predelli Drzewo Jessego, w zwieńczeniu Koronacja, na skrzydłach 18 płaskorzeźbionych scen cykli maryjnego i chrystologicznego. W ołtarzu na zakończeniu nawy południowej świetny, kamienny krucyfiks późnogotycki Wita Stwosza z 1419 roku. W kościele kilka zespołów **stall** z XVI i XVII wieku. Zachował się także wyjątkowo liczny zespół płyt nagrobnych, nagrobków i **epitafiów** (ponad 100) wyróżniają się zwłaszcza płyty norymberskie z brązu wykonane w warsztacie P. Vischera St. m. in. Piotra Salomona z 1516, Zofii (1532) i Seweryna (1538) Bonerów. Wśród nagrobków do najbardziej okazałych należą: Kasztelana Marcina Leśniowolskiego, późnorenesansowy z końca XVI wieku oraz późnorenesansowe Montelupich i Cellarich, sprzed 1616 roku złączone ze stallami w prezbiterium. W skarbcu Kościoła Mariackiego zgromadzono kilkaset sztuk złotnictwa, wśród których gotycki kielich i relikwiarz norymberski z około 1520 roku oraz kilkaset szat liturgicznych z XV-XIX wieku.

Kraków - Collegium Maius

kalendarium:

1492 rok - ostatecznie scalono kamienice, z których powstało Collegium Maius w **Krakowie**.

1840-1860 rok - przeprowadzono gruntowną restaurację Collegium Maius w Krakowie.

style architektoniczne: gotyk

Collegium Maius, niewątpliwie najwybitniejszy obiekt późnogotyckiej architektury świeckiej w Małopolsce. Czworobok ceglano - kamiennych, dwupiętrowych budynków wokół prostokątnego dziedzińca powstawał stopniowo w ciągu XV wieku, częściowo na zrabie dawnych kamienic (z których najstarsza, narożna pochodziła z XIV wieku), zcalonych ostatecznie po 1492 roku. W tym samym czasie zbudowano na dziedzińcu krużganek. Na początku XVI wieku ukończono budowlę słynnej auli. Interesująca jest zwłaszcza fasada od ulicy Jagiellońskiej z trójbocznym wykuszem Stubae Communis, sprzed połowy XV wieku. Wewnątrz na uwagę zasługuje biblioteka na I piętrze załamana pod kątem prostym wokół Stubae Communis. Dzisiejszy wygląd zawdzięcza Collegium Maius gruntownej restauracji przeprowadzonej przede wszystkim przez Karola Estreichera w latach 1840 - 1860. Obecnie w budynku znajduje się Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Do cennych zbiorów należą insygnia i klejnoty uniwersyteckie (m.in. cztery berła rektorskie z XV-XVI wieku, globusy: m.in. Marcina Bylicy z 1480 roku i zegar - globus tzw. Jagielloński (ok. 1510 r.), instrumenty astronomiczne, fizyczne i chemiczne, meble, rzeźby średniowieczne, portrety profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także zbiór klocków drzeworytniczych.

Kraków - Stare Miasto

kalendarium:

1257 rok - lokacja miasta **Krakowa**.

1556 rok - zbudowano kamienicę Montelupich na Starym Mieście w Krakowie.

1560 rok - przebudowa kamienicy Bonerów znajdującej się na Starym Mieście w Krakowie.

1581 rok - budowa kamienicy Mansjonarskiej znajdującej się przy Małym Rynku w Krakowie.

1695-1704 rok - wykonanie, przez B. Fontanę, **stiukowych sklepień** znajdujących się w domu Pod Gruszką w Krakowie.

1806 rok - po tym roku rozebrano w większości mury starego miasta w Krakowie.

1822-1830 rok - założenie Plant na miejscu dawnych murów miejskich Krakowa.

1880 rok - przebudowa kamienicy Pod Jagnięciem znajdującej się na Starym Mieście w Krakowie.

1901 rok - budowa w Krakowie Pałacu Sztuki w stylu secesyjnym.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk, renesans, barok, klasycyzm, secesja**

==◆==

Stare Miasto w Krakowie zachowało średniowieczny układ miejski z okresu lokacji w 1257 roku. Miasto było otoczone murami, na których miejscu znajdują się obecnie zadrzewione Planty, założone w latach 1822-1830 (ponad 20 ha, 4100 m obwodu). Rynek Główny należy do największych średniowiecznych placów w Europie. Jest centralnym punktem szachownicowego ułożenia ulic, wchodzących po trzy z każdej strony. W jego centrum usytuowane są **Sukiennice**, miejsce w którym kupcy od dawien dawna sprzedawali swoje towary. Plac otoczony jest kamienicami, z których godne uwagi są: kamienica Montelupich z 1556 roku znajdująca się pod numerem 7, w stylu renesansowym, pod numerem 9 kamienica Bonerów z XIV wieku, przebudowana około 1560 roku, pod numerem 16 dom Wierzyńka z XIV wieku z klasycystyczną **fasadą**, dziś znajduje się tu słynna restauracja "Wierzynek", pod numerem 28 kamienica Pod Jagnięciem z XV-XVI wieku, przebudowana w 1880 roku, w której zachował się główny **portal** barokowy. Za **Kościółem Mariackim** znajduje się Mały Rynek. Jego ścianę wschodnią tworzy siedem kamienic z XIV-XV wieku. Niektóre z nich to: kamienica pod numerem 1, w której znajdują się gotyckie piwnice z XV wieku, pod numerem 6 kamienica Szoberowska a pod numerem 7 Mansjonarska z drewnianymi gankami z około 1581 roku, w stylu renesansowym. Po drugiej stronie rynku stoi dom Pod Gruszką z XVI wieku, w którym możemy obejrzeć piękny kamienny portal oraz stiukowe sklepienia z lat 1695-1704, wykonane przez B. Fontanę. Przy placu Szczepańskim nr 9 znajduje się dom Szolańskich z XVII wieku, obecnie znajduje się tu oddział Muzeum Narodowego a pod numerem 4 Pałac Sztuki z 1901 roku w stylu secesyjnym, na którym znajduje się **fryz** wg projektu F. Mączyńskiego.

==◆==

Gotyckie, kamienne obwarowania miasta zostały wzniesione w XIII-XIV wieku, a następnie uzupełniane na początku XV wieku (dodanie zewnętrznego obwodu) i w końcu tego stulecia (dobudowa nowych baszt i umocnień przedbrammych oraz podwyższenia ceglano - kamienne). Rozebrano je w większości po 1806 roku, najlepiej zachował się odcinek północny - między klasztorem **Pijarów** a ulicą Szpitalną, z **Bramą Floriańską**, połączoną murami z basztami Pasamoników od wschodu, Stolarską i Ciesielską od zachodu.

Kraków - Prałatówka

alendarium:

1618-1625 rok - w tym okresie została przebudowana kamienica Prałatówka w Krakowie.

style architektoniczne: barok

Kamienica Prałatówka znajduje się na Placu Mariackim pod nr 4. Została scalona z dwóch domów gotyckich z wewnętrznym dzielnikiem, przebudowana w okresie wczesnego baroku 1618-1625 przez Macieja Litwinkowicza i Jana Zatorczyka. Atyka i sgraffito tej kamienicy było częściowo rekonstruowane.

Kraków - Kościół Św. Krzyża

kalendarium:

1300 rok - powstało **prezbiterium** kościoła Św. Krzyża w **Krakowie**.

1420 rok - z tego roku pochodzi **polichromia gotycka** kościoła Św. Krzyża w Krakowie.

1423 rok - z tego roku pochodzi chrzcielnica kościoła Św. Krzyża w Krakowie.

1528-1533 rok - z tego okresu pochodzą **sklepienia** w prezbiterium w kościele Św. Krzyża w Krakowie.

==◆==

style architektoniczne: gotyk, barok

==◆==

Kościół Św. Krzyża jest świątynią gotycką, ceglano - kamienną. Jego prezbiterium powstało około 1300 roku, jednonawowy **korpus** z wieżą w połowie XIV wieku. Sklepienia późnogotyckie, w **nawie** wsparte na środkowym ciosowym **filarze**, w prezbiterium sieciowe z lat 1528-1533. Polichromia gotycka z około 1420 roku, późnogotycka połowa z XVI wieku oraz **renesansowa** z XVI wieku, uzupełniana według projektu Stanisława Wyspiańskiego. Wystrój **manierystyczny** i barokowy, uświetniony wspaniałą chrzcielnicą z brązu, gotycką z 1423 roku z postaciami Adama i Ewy, świętych oraz scenami Zwiastowania i Ukrzyżowania.

Kraków - Kościół Franciszkanów

alendarium:

1237 rok - sprowadzono Franciszkanów do Krakowa.

1401-1436 rok - w kościele św. Trójcy w Krakowie przedłużono prezbiterium o jedno przęsło, a nawę o czteroprzęsłową część zachodnią.

1423-1455 rok - wykonano gotyckie, sklepione krużganki znajdujące się w zespole zabudowań klasztoru Franciszkanów.

1535 rok - z tego roku pochodzi portret Piotra Tomickiego pędzla Stanisława Samostrzelnika, znajdujący się w galerii portretów we wnętrzu zespołu zabudowań klasztoru Franciszkanów.

1620-1630 rok - z tego okresu pochodzą stiuki sklepienia włoskiej kaplicy, znajdującej się w zespole zabudowań klasztoru Franciszkanów.

1664 rok - z tego roku pochodzi portret Andrzeja Trzebickiego pędzla gdańskiego malarza Daniela Schultza, znajdujący się w galerii portretów we wnętrzu zespołu zabudowań klasztoru Franciszkanów.

1697-1698 rok - Baltazar Fontanna uzupełnił stiuki włoskiej kaplicy, znajdującej się w zespole zabudowań klasztoru Franciszkanów.

1900 rok - powstały w 8 oknach pełne ekspresji witraże, zaprojektowane przez Stanisława Wyspiańskiego, znajdujące się w kościele Franciszkanów.

---◆---

style architektoniczne: gotyk

---◆---

Klasztor Franciszkanów sprowadzonych do Krakowa w 1237 roku został ufundowany przez księcia Henryka Pobożnego. Kościół p. w. św. Franciszka powstał w dwóch zasadniczych fazach. W połowie XIII wieku wzniesiono wczesnogotycką ceglana budowlę na planie krzyża o kwadratowych ramionach. W latach 1401-1436 przedłużono prezbiterium o jedno przęsło, a nawę o czteroprzęsłową część zachodnią. W drugiej połowie XIX wieku przeprowadzono neoromańską i neogotycką restaurację. Na uwagę zasługuje polichromnia w prezbiterium i w transepcie wykonana przez Stanisława Wyspiańskiego. Artysta ten zaprojektował także pełne ekspresji witraże, w 8 oknach, powstałe w 1900 roku. W zespole zabudowań klasztornych wyróżniają się gotyckie sklepione krużganki z lat 1423-1455 oraz dawna kaplica włoska o sklepieniu ze stiukami 1620-1630, uzupełnionymi w 1697-1698 przez Baltazara Fontanę. W krużgankach gotyckie polichromie m. in. Zwiastowanie i Chrystus w Tłocznii (1436). Świetna jest także galeria portretów biskupów krakowskich (koniec XV-XIX wieku), z których wyróżnia się portret Andrzeja Trzebickiego pędzla gdańskiego malarza Daniela Schultza (1664).

Kraków - Kaplica Zygmuntowska

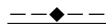
kalendarium:

1517-1533 rok - wzniesiono Kaplicę Zygmuntowską w **Krakowie**.

1529-1531 rok - pierwotnie przygotowano nagrobek tylko dla Zygmunta I w Kaplicy Zygmuntowskiej w Krakowie.

1531-1538 rok - z tego okresu pochodzi ołtarz **renesansowy**, który znajduje się w Kaplicy Zygmuntowskiej w Krakowie.

1574-1575 rok - nagrobek Zygmunta I w Kaplicy Zygmuntowskiej w Krakowie przerobiono na piętrowy.

style architektoniczne: **renesans**

Kaplicę Zygmuntowską uważa się za najwybitniejsze dzieło renesansu toskańskiego poza Włochami. Została ona wzniesiona w latach 1517-1533 staraniem Zygmunta I przez Bartłomieja Berecciego. Sześcienny **korpus** kaplicy jest nadbudowany ośmiobocznym bębniem z kolistymi oknami (dekorowanymi m. in. delfinami) i zwieńczony wysoką kopułą, krytą złożoną blachą z wysoką latarnią i iglicą z aniołkiem na kuli, unoszącym koronę i krzyż. Wspaniałe wnętrze wykonane z piaskowca, ozdobione rzeźbami z czerwonego marmuru (posągi świętych, a także **medaliony** z popiersiami ewangelistów oraz Salomona i Dawida). Znakomite są płaskorzeźbione dekoracje z ornamentem groteskowym i **arabeskowym** oraz figuralne sceny igraszek bóstw morskich. Twórca kaplicy uwieńczył swoje nazwisko na **sklepieniu latarni kopuły**. Ołtarz renesansowy z lat 1531-1538 o formie pentaptyku. Część środkowa i awersy skrzydeł ruchomych ze srebrnymi płaskorzeźbami, zostały wykonane w Norymberdze przez Melchiora Baiera; natomiast pozostałe pola marmurowe przez Jerzego Pencza. Nagrobek był pierwotnie przygotowany tylko dla Zygmunta I w latach 1529-1531 przez Berecciego, dopiero w latach 1574-1575 został przerobiony na piętrowy, przez umieszczenie u dołu, posągu Zygmunta Augusta, wykonanego przez Santi Gucciego. Bardzo interesujące są także dzieła norymberdzkiego rzemiosła metalowego: krata z brązu z dekoracją groteskową i herbami oraz dwa świeczniki brązowe wykonane w słynnym warsztacie Hansa Vischera w latach 1530-1534, a także dwa srebrne świeczniki, wykonane zapewne przez Melchiora Baiera.

Kraków - Kazimierz - Kościół Paulinów

kalendarium:

1472 rok - od tego roku kościół Michała Archanioła i Św. Stanisława Biskupa na Skałce w Krakowie należał do zakonu Paulinów.

1683-1690 rok - wykonano bramkę znajdującą w kościele Paulinów w Krakowie.

1706 rok - z tego roku pochodzi **barokowa monstrancja** w kształcie palmy z postacią Św. Pawła pustelnika, która znajduje się w kościele Paulinów w Krakowie.

1723 rok - wykonano schody znajdujące się w kościele Paulinów w Krakowie.

1731 rok - wykonano kamienną figurę Św. Stanisława, która znajduje się w kościele Paulinów w Krakowie.

1733-1742 rok - budowa obecnego, barokowego kościoła Paulinów w Krakowie wg projektu Antoniego Gerharda Müntzera z Brzegu.

1882 rok - w tym roku w kościele Paulinów w Krakowie odkryto grób Jana Długosza.

==◆==

style architektoniczne: **barok**

==◆==

Kościół Michała Archanioła i Św. Stanisława Biskupa na Skałce znany jest jako parafialny od połowy XII wieku, a od 1472 roku jako pauliński. Skałka zamieszkała już była w okresie przedhistorycznym. W X lub XI wieku zbudowano tu rotundę Św. Michała, w której wg legendy zginął z wyroku Bolesława Śmiałego biskup Stanisław ze Szczepanowa. Obecny barokowy kościół wzniesiono w latach 1733-1742 wg projektu Antoniego Gerharda Müntzera z Brzegu. Jest to trójnawowa **bazylika** z prostokątnym **prezbiterium** o dwuwieżowej **fasadzie**. Wystrój kościoła jest późnobarokowy. Między schodami znajduje się wejście do wykutej w skale **krypty**, gdzie w 1882 roku odkryto grób Jana Długosza. Obecnie spoczywa tu 12 zasłużonych (m.in. Długosz, Kraszewski, Wyspiański, Malczewski, Szymanowski i Solski). Klasztor czteroboczny z **wirydarzem** i smukłymi ośmiobocznymi basztami narożnymi, wzniesiono w XVII wieku. Przed klasztorem czworoboczna sadzawka w kamiennym obramowaniu z balustradą, narożnymi **obeliskami**, schodami z 1723 roku z bramką z lat 1683-1690 oraz tarczami herbowymi w zwieńczeniu. W centrum sadzawki ustawiono kamienną figurę Św. Stanisława z 1731 roku. W skarbcu znajduje się jedna z najpiękniejszych w Polsce barokowa monstrancja z 1706 roku, w kształcie palmy z postacią Św. Pawła pustelnika, zdobiona emalią i koralami.

Gdańsk

kalendarium:

997 rok - odnotowano pierwszą wzmiankę pisaną dotyczącą Gdańska.

1235 rok - książę Świętopełk lokował Gdańsk na prawie lubeckim.

1308 rok - Gdańsk opanowali Krzyżacy.

1340 rok - na miejscu grodu powstał zamek, siedziba komtura w Gdańsku.

1345 rok - Gdańsk po raz drugi otrzymał przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim.

1454-1466 rok - podczas wojny trzynastoletniej Gdańsk był jednym z głównych ośrodków walki z Zakonem Krzyżackim.

1642 rok - ruch w porcie w Gdańsku przekroczył 2000 jednostek.

1772-1793 rok - w Gdańsku nastąpił regres handlu pogłębiony szykanami ze strony Prus.

1793 rok - w wyniku II rozbioru Gdańsk włączono do Prus.

1807-1815 rok - Gdańsk funkcjonował jako Wolne Miasto, uzależnione od napoleońskiej Francji.

1815 rok - Gdańsk został włączony ponownie w granice Prus.

1919 rok - utworzono Wolne Miasto Gdańsk.

1939 rok - miała miejsce bohaterska obrona Westerplatte i gmachu **Poczty Polskiej** w Gdańsku.

1945 rok - w wyniku walk doszło do ogromnych zniszczeń w śródmieściu Gdańska.

od 1970 roku - wybudowano w Gdańsku największy i najnowocześniejszy w Polsce Port Północny oraz rafinerię.

1970 rok - w grudniu miały miejsce krwawo stłumione strajki i demonstracje robotników w Gdańsku.

1980 rok - w trakcie strajków w Gdańsku narodził się NSZZ "Solidarność".

Miasto wojewódzkie i port nad Zatoką Gdańską oraz Wisłą i Motławą. W VIII-XI wieku osada nad Zatoką Gdańską oraz Wisłą i Motławą. W VIII-IX wieku osada rzemieślniczo - rybacka, w X wieku znana jako gród obronny książąt pomorskich (pierwsza wzmianka pisarza z 997 roku). Około 1235 Gdańsk lokowany był przez księcia Świętopełka na prawie lubeckim. W 1308 roku Gdańsk opanowali Krzyżacy. Na miejscu grodu powstał około 1340 roku zamek, siedziba komtura. W 1345 miasto po raz drugi otrzymało przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim. Już w XIII wieku Gdańsk został członkiem Hanzy. W późnym średniowieczu prowadził handel z Flandrią, Holandią, Anglią, Francją i Skandynawią. Z Gdańska wywożono na Zachód drewno, popiół, smołę, futra, meble, ryby i żyto, a przywożono sukno, sól, owoce południowe, ryby i wino. Podczas wojny trzynastoletniej (1454-1466) Gdańsk był jednym z głównych ośrodków walki z Zakonem. W uznaniu zasług miasto otrzymało wiele przywilejów od Kazimierza Jagiellończyka, które likwidowały jego rozbięcie na kilka konkurencyjnych gmin (włączenie do Głównego Miasta Osieku, **Starego** i Nowego Miasta) przyznawały miastu rozległe posiadłości miejskie, a także liczne zbudowane przez Krzyżaków zakłady przemysłowe, m. in. **Wielki Młyn**. Rada Miasta otrzymała także prawo bicia monety i regulowania żeglugi i ruchu w porcie, a także prawo swobodnego handlu z całą **Polską**. Te przywileje przyczyniły się do wspaniałego rozkwitu Gdańska. W drugiej połowie XVI wieku miasto liczyło ponad 40 tys. mieszkańców, a w pierwszej połowie XVII wieku przekroczyło 70 tysięcy. Jako największy ośrodek Rzeczypospolitej Gdańsk skupiał ponad 80% jej całego handlu zagranicznego. Wywożono przez port gdański głównie zboże z folwarków szlacheckich i towary leśne, a z Zachodu przywożono towary luksusowe, tkaniny, wina, owoce południowe, sól i śledzie. Ruch w porcie przekroczył w 1642 roku 2000 jednostek. Gdańsk był również wielkim centrum operacji finansowych

(pożyczki dla królów, magnatów i szlachty) oraz największym w Rzeczypospolitej ośrodkiem produkcyjnym (zwłaszcza rzemiosła tekstylne, meblarstwo, złotnictwo, **ludwisarstwo**, wyrób zegarów, bursztyniarstwo). Na początku XVII wieku było czynnych w mieście ponad 3000 warsztatów legalnych oraz wielu partaczy. W XVIII wieku w wyniku zniszczeń wojennych stopniowy regres handlu pogłębiony zwłaszcza w latach 1772-1793 szykanami ze strony Prus. W wyniku II rozbioru (1793) Gdańsk włączono do Prus. W latach 1807-1815 funkcjonowało Wolne Miasto Gdańsk. We wrześniu 1939 roku miała miejsce bohaterska obrona Westplatte i gmachu Poczty Polskiej. W wyniku walk w 1945 roku doszło do ogromnych zniszczeń w śródmieściu. Po wojnie nastąpił rozwój przestrzenny miasta oraz rekonstrukcji zabytkowych budynków. Od 1970 roku wybudowano Port Północny, największy i najnowocześniejszy w Polsce oraz rafinerię. W grudniu 1970 roku miały miejsce krwawo stłumione strajki i demonstracje robotników. W 1980 w trakcie strajków narodził się NSZZ "Solidarność". Wśród słynnych gdańszczyzan odnotować należy przede wszystkim astronoma J. Heweliusza (1611-1687), Fizyka G. Fahrenheit (1686-1736) i filozofa A. Schopenhauera (1788-1860).

Gdańsk - Ratusz Staromiejski

kalendarium:

1382 rok - z tego roku pochodzi pierwotny, **gotycki** Ratusz Staromiejski w **Gdańsku**.

1587-1595 rok - w Gdańsku wzniesiono Ratusz Staromiejski.

--◆--

style architektoniczne: **renesans**

--◆--

Ratusz Staromiejski został wzniesiony w latach 1587-1595 na miejscu gotyckiego z 1382 roku. Został zaprojektowany przez flamandzkiego architekta Antoniego van Obberghena w stylu renesansu niderlandzkiego. Dwukondygnacyjny gmach o planie czworoboku (22 x 24 m) nakryto dwoma czterospadowymi dachami, częściowo ukrytymi za niską **arkadkową attyką**. Wieża ratuszowa zwieńczona rozbudowanym hełmem renesansowym znajduje się nad dachem od strony frontowej. Naroża **fasady** ozdobiono wieżyczkami, a krawce **kalenic** iglicami z chorągiewkami. W biegnącym nad **portalem fryzie**, umieszczono kamienne herby: w centrum - **Polski**, z lewej - Prus Królewskich, z prawej - Gdańska. Wewnątrz, w sieni, na prawo od wejścia, wmurowana w ścianę brązowa plakieta z popiersiem Jana Heweliusza (1611-1687), najsłynniejszego po Koperniku astronoma polskiego, który był także kupcem i piwowarem oraz sprawował w tym ratuszu funkcję ławnika, a potem rajcy. W paradnej sieni ratuszowej na pierwszym piętrze znalazło się wiele cennych obiektów rzeźby, malarstwa i rzemiosła artystycznego. Na lewo od schodów wkomponowano trójdzielną arkadę kamienną z reliefowym ornamentem we fryzie, a nad nią dwa świetne kartusze i trzy płaskorzeźby z postaciami bóstw rzymskich: Merkurego, Junony i Neptuna (te dzieła plastyki renesansowej przeniesiono z kamienicy Schumannów z ulicy Długiej nr 45). Zwracają uwagę obrazy alegoryczne - 8 dzieł (połowa XVII wieku) na ścianach, przypisywanych Adolfowi Boyowi (wizerunki Sybilli) oraz 9 w stropie pochodzących prawdopodobnie z warsztatu znakomitego malarza gdańskiego Henryka Hana. Część jednej ściany pokrywają kafelki holenderskie (delfy). W dużej sali ratuszowej o neorenesansowym wystroju z początku XX wieku. Zawieszono kilka dawnych obrazów, m.in. cztery z Sybillami namalowane przez A.Boya.

Gdańsk - Kaplica Królewska

kalendarium:

1678-1681 rok - wzniesiono Kaplicę Królewską na ul. Św. Ducha z fundacji Andrzeja Olszowskiego - prymasa **Polski** i Jana III Sobieskiego, przez **gdańskiego** budowniczego Bartłomieja Ranischa według projektu wielkiego architekta królewskiego Tylmana z Gameren.

style architektoniczne: **barok**

Kaplica Królewska wzniesiona na ul. św. Ducha w latach 1678-1681 z fundacji Andrzeja Olszowskiego - prymasa Polski i Jana III Sobieskiego przez **gdańskiego** budowniczego Bartłomieja Ranischa według projektu wielkiego architekta królewskiego Tylmana z Gameren. Świątynia została zbudowana dla nielicznych w siedemnastowiecznym Gdańsku wyznawców wiary rzymsko - katolickiej. Kaplica Królewska jest prawdziwą perełką architektury barokowej znakomicie prezentującą się na tle masywu **Kościola Mariackiego**. Jej budynek o założeniu centralnym, zwieńczonym wielką kopułą spoczywającą na ośmiobocznym bębnie. Do pierwotnego rozwiązania dołączono dwie sąsiednie kamieniczki, w których znalazły się części wnętrza kościelnego. We wschodniej urządzono **prezbiterium**, a w zachodniej **kruchtę**. Godna uwagi jest przede wszystkim dekoracja **fasady**: tarcza herbowa, girlandy i festony przy oknach i w **portalu** głównym, kapitele **pilastrów**, zdobienia balustrady, latarni i bębna kopuły, wykonane w pracowni Andrzeja Schlutera, rzeźbiarza o europejskiej sławie. Wyposażenie kościoła jest bardzo skromne. Autorami malowideł ściennych są malarze gdańscy F.Meyerheim i A.Renne.

Gdańsk - Brama Wyzynna

alendarium:

1574-1575 rok - Brama Wyzynna znajdująca się w Gdańsku, powstała pierwotnie jako ceglana brama bez oprawy dekoracyjnej.

1586-1588 rok - Wilhelm van den Blocke przebudował i ozdobił Bramę Wyzynną znajdującą się w Gdańsku, od tego czasu spełniała ona rolę reprezentacyjną.

1807 rok - przez Bramę Wyzynną wjechał do Gdańska Napoleon.

style architektoniczne: renesans

Brama Wyzynna powstała pierwotnie jako ceglana brama (1574-1575) bez jakiegokolwiek oprawy dekoracyjnej. Była pierwszą w Gdańsku nowożytną bramą forteczną. W latach 1586-1588 Wilhelm van den Blocke przebudował i ozdobił tę bramę obronną, od tego czasu spełniała ona również rolę reprezentacyjną. Swym kształtem nawiązuje do rzymskich łuków triumfalnych. Na zachodniej ścianie bramy umieszczono trzy napisy łacińskie ze słynnymi gdańskimi dewizami: "Iustitia et pietas duo sunt regnorum omnium fundamenta" (Sprawiedliwość i pobożność podstawą wszystkich państw), "Civitatibus haec optanda bona maximae: pax, libertas, concordia" (Dobrami najbardziej godnymi pożądaniami przez państwo są: pokój, wolność, zgoda), "Sapientissimae fiunt omnia quae pro republica fiunt" (Najmądrzej czyni się wszystko, co czyni się dla Rzeczypospolitej). Nad kamiennym belkowaniem, wspartym na pięknie rzeźbionych konsolach, przebiega fryz podzielony na trzy duże pola herbowe. Środkowe pole zajmuje herb Polski, który podtrzymują anioły (na piersiach Orła wprowadzono w drugiej połowie XVIII wieku herb Ciołek należący do Stanisława Augusta Poniatowskiego), po północnej stronie herb Prus Królewskich z dwoma jednorożcami po bokach, a po południowej herb Gdańska, strzeżony przez dwa lwy. Przez Bramę Wyzynną wjeżdżali do Gdańska królowie polscy (jako pierwszy Zygmunt III Waza). 1 czerwca 1807 roku wjechał tedy do Gdańska Napoleon.

Gdańsk - Kościół Św. Mikołaja

kalendarium:

1227 rok - sprowadzono do **Gdańska** Dominikanów, przez których prawdopodobnie została zbudowana część niższa kościoła św. Mikołaja.

1348-1380 rok - rozbudowano kościół św. Mikołaja w Gdańsku do rozmiarów dzisiejszych w postaci świątyni trójnawowej, halowej o przyborach wciągniętych do wnętrza.

1487 rok - wykonano **sklepienia** gwiaździste wsparte na 10 potężnych ośmiobocznych **filarach** w kościele św. Mikołaja w Gdańsku.

1671 rok - z tego roku pochodzi ołtarz św. Róży z Limy dłuta K.Gockhella, znajdujący się w kościele św. Mikołaja w Gdańsku.

1732 rok - z tego roku pochodzi baptysterium **barokowe** znajdujące się w kościele św. Mikołaja w Gdańsku.

1755 rok - z tego roku pochodzi prospekt organowy znajdujący się w kościele św. Mikołaja w Gdańsku.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół św. Mikołaja jest obok **kościola św. Katarzyny** najstarszym murowanym obiektem sakralnym Gdańska. Z jednolitej bryły kościoła wyróżnia się w jej południowo - wschodniej partii, część niższa, o trzech gotyckich oknach, zwieńczona **attyką** zasłaniającą jednospadowy dach. Łącznie z dolną, czworoboczną partią wieży, ta część została być może zbudowana w XIII wieku przez Dominikanów sprowadzonych do Gdańska w 1227 roku. W latach 1348-1380 rozbudowano kościół do rozmiarów dzisiejszych w postaci świątyni trójnawowej, halowej o przyborach wciągniętych do wnętrza. W 1487 roku wykonano sklepienia gwiaździste wsparte na 10 potężnych ośmiobocznych filarach, a następnie podwyższono wieżę o ośmioboczną część. Bogate wyposażenie wnętrza pochodzące głównie z XVII i XVIII wieku udało się szczęśliwie uratować od zniszczenia w 1945 roku. Ze średniowiecza zachowały się cenne gotyckie **freski** z XV wieku w kaplicy św. Józefa i w **prezbiterium** oraz Matki Bożej z XIV wieku, pochodzący ze Lwowa w tzw. ołtarzu "Mariackim", a także gotycki obraz Madonny z drugiej połowy XV wieku na północnej ścianie. Styl **renesansowy** reprezentuje przede wszystkim wybitny pięciokondygnacyjny ołtarz główny oraz znakomity wieloramienny świecznik odlany przez Gerda II Benringka. Z czasów baroku pochodzą: ołtarz św. Róży z Limy, dłuta K.Gockhella z 1671 roku, **ambona** z 1 połowy XVIII wieku, prospekt organowy z 1755 roku, baptysterium barokowe z 1732, kropielnica z czarnego marmuru z XVIII wieku. Pozostały też cenne dzieła sztuki sepulkralnej, m. in. gotyckie płyty nagrobne w posadzce oraz **epitafia**, z których należy wspomnieć o 3 poświęconych: Jankowi Konopackiemu (1591), J. E. Schefflerowi, lekarzowi królewskiemu (1663), Piotrowi Wykowskiemu (1697). Interesujące jest również małe epitafium Józefa Ossowskiego, który "tu w grobowe zeszedł umbry w 1733".

Gdańsk - Brama Straganiarska

kalendarium:

1626 rok - na południowym krańcu **Gdańska** umieszczono Bramę Nizinną.

1628 rok - wybudowano w Gdańsku Bramę Żuławską.

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

Bramy fortyfikacji gdańskich należą do średniowiecznych i nowożytnych systemów obronnych.

Bramy średniowieczne zachowane do dzisiaj w Gdańsku można odnaleźć wzdłuż Długoego

Pobrzeża, a więc Brama Krowia, Brama Chlebnicka, Brama Mariacka, Brama św. Ducha,

Żuraw, Brama Świętojańska i Brama Straganiarską, zbudowane przeważnie w XV w. Z czasów

nowożytnych wskazać należy bardziej reprezentacyjne - **Bramę Wyżynną** i Bramę Złotą oraz

umieszczona na krańcu południowym miasta Brama Nizinna z 1626 roku oraz Brama Żuławska z 1628 roku (obie przez Jana Strakowskiego).

Gdańsk - Wielki Młyn

kalendarium:

1350 rok - w Gdańsku został wzniesiony przez Krzyżaków Wielki Młyn.

1454 rok - u progu wojny trzynastoletniej gdańszczanie zajęli Wielki Młyn.

1880 rok - Zielona Brama była siedzibą słynnego Towarzystwa Przyrodniczego znajdującego się w Gdańsku.

1880 rok - zdemontowano średniowieczne urządzenia gdańskiego Wielkiego Młyna i zastąpiono je nowymi o napędzie turbinowym.

1945 rok - spłonęło wnętrze Wielkiego Młyna znajdującego się w Gdańsku.

style architektoniczne: gotyk

Wielki Młyn został wzniesiony przez Krzyżaków około 1350 roku. Obiekt ten jako pierwszy zajęli gdańszczanie u samego progu wojny trzynastoletniej 5 lutego 1454 roku. Budynek Wielkiego Młyna o wymiarach 26 x 41, wyposażonego w 18 młyńskich kamieni był największym zakładem przemysłowym, nie tylko w średniowiecznym Gdańsku, ale i w Europie. Pomieszczenia pod ogromnym dachem spełniały rolę spichrza ziarna i mąki. W 1880 roku zdemontowano średniowieczne urządzenia młyna i zastąpiono je nowymi o napędzie turbinowym. Wielki Młyn był czynny do 1945, w tym ostatnim czasie mielono około 200 ton zboża dziennie. W 1945 wnętrze młyna spłonęło. Odbudowany Wielki Młyn pełni obecnie funkcje handlowe.

Gdańsk - Kościół Św. Brygidy

alendarium:

1391 rok - kościół Św. Brygidy w **Gdańsku** założono wraz z klasztorem Brygidek, wkrótce po kanonizacji świętej.

1374 rok - ciało zmarłej Św. Brygidy umieszczono w kaplicy Św. Marii Magdaleny w kościele Św. Brygidy w Gdańsku.

1550 rok - obok kościoła Św. Brygidy w Gdańsku wzniesiono nowy kościół dwunawowy, uzupełniony drugą **nawą** boczną i **prezbiterium**.

1587 rok - odbudowano po pożarze kościół Św. Brygidy w Gdańsku.

1673 rok - dobudowano **renesansową** wieżę, zwieńczoną **barokowym** hełmem Piotra Willera w kościele Św. Brygidy w Gdańsku.

1945 rok - wnętrza kościoła Św. Brygidy w Gdańsku uległo zniszczeniu.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół św. Brygidy założono wraz z klasztorem Brygidek, wkrótce po kanonizacji świętej w 1391 roku. Ciało zmarłej Św. Brygidy umieszczono w 1374 roku w kaplicy Św. Marii Magdaleny. Obok tego obiektu w końcu XIV wieku wzniesiono nowy kościół dwunawowy, uzupełniony drugą nawą boczną i prezbiterium w 1550 roku. Prezbiterium jako wyjątkowe w Gdańsku postawiono po stronie zachodniej nawy głównej. W początku XVII wieku odbudowano świątynię po pożarze z 1587 roku oraz dobudowano renesansową wieżę, zwieńczoną w 1673 roku barokowym hełmem Piotra Willera. Wnętrze wyposażone w 15 ołtarzy barokowych i wspaniałe żyrandole, uległo zniszczeniu w 1945 roku. Odbudowy dokonano dopiero w latach siedemdziesiątych. Z dawnych dzieł zachowały się: grupa "Ukrzyżowania" w **tęczy**, dwa **epitafia** i siedemnastowieczna **ambona** nie ustawiona w kościele. Metalowy ołtarz główny jest dziełem rzeźbiarzy E. Szczodrowskiej - Pelplińskiej i R. Pelplińskiego.

Gdańsk - Kościół Św. Katarzyny

kalendarium:

1379 - pocz. XVI wieku - budowa kościoła św. Katarzyny w **Gdańsku**.

1486 rok - została ukończona wieża z kaplicami po bokach, znajdująca się w kościele św. Katarzyny w Gdańsku.

1975-1979 rok - zrekonstruowano wieżę z kaplicami po bokach, znajdująca się w kościele św. Katarzyny w Gdańsku.

1585 rok - wykonano baptysterium o wybitnej dekoracji wykonanej w **intarsji**, reliefie i pełnej rzeźbie, znajdujące się w kościele św. Katarzyny w Gdańsku.

1654 rok - z tego roku pochodzi obraz B. Milwita z 1654 roku "Wjazd Chrystusa do Jerozolimy" (o wymiarach 3x10.95 m) znajdujący się w kościele św. Katarzyny w Gdańsku.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Kościół św. Katarzyny, główna świątynia **Starego Miasta**, został zbudowany od 1379 - początek XVI wieku na miejscu wcześniejszego budynku z XIII wieku. Składa się z niewysokiego, trzynawowego, nakrytego jednym dachem **korpusu** zachodniego o systemie halowym.

Trzynawowe **prezbiterium** zostało zamknięte od wschodu trzema różnymi **szczytami**. Wieża z kaplicami po bokach została ukończona w 1486 roku, a zwieńczona olbrzymim (zrekonstruowanym w latach 1975-1979) tzw. "polskim" hełmem **barokowym**. Carillon umieszczony na wieży wygrywa melodie. We wnętrzu najciekawsze obiekty to: **fresk** gotycki z XV wieku przedstawiający wykonanie wyroku śmierci na biskupie **krakowskim** św. Stanisławie ze Szczepanowa, baptysterium z 1585 roku o wybitnej dekoracji wykonanej w intarsji, reliefie i pełnej rzeźbie, obraz B. Milwita z 1654 roku "Wjazd Chrystusa do Jerozolimy" (o wymiarach 3x10.95 m) oraz płyta nagrobna i **epitafium** Jana Heweliusza.

Gdańsk - Katownia

kalendarium:

1519 rok - po zamurowaniu starego wejścia po zachodniej stronie budowli, wybito nowe wejście w północnym murze **gdańskiej** Katowni.

1586 rok - w związku z wybudowaniem w XVI wieku zachodniego pasa fortyfikacji, przedbramie gdańskiej Katowni straciło swoje znaczenie i władze Gdańska zdecydowały o adaptacji tego zespołu na inne cele.

1593 rok - przebudowano i podwyższono o jedną kondygnację zachodnią bramę przednią - Katowni w Gdańsku.

1604 rok - od tego roku Katownia w Gdańsku, zaczęła służyć rozprawom sądowym, a znajdujące się w niej pomieszczenia - przesłuchaniom i torturom oskarżonym.

1635 rok - zbudowano Bramę Św. Jakuba w Gdańsku.

1886 rok - Katownię w Gdańsku przyozdobiono rzeźbami z rozebranej w tym czasie Bramy Św. Jakuba.

1910 rok - między Katownią a Wieżą Więzienną umieszczono na **dziedzińcu** liczne rzeźby, pochodzące z rozebranych w XIX wieku zabytkowych budowli gdańskich.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

==◆==

Katownia stanowi jeden z elementów Przedbramia ulicy Długiej. Powstała z rozbudowy gotyckiej dwubasztowej bramy przedniej, której trzon tkwi jeszcze w murze budowli i wylania się w postaci okrągłych wyburzeń po północnej i południowej stronie. Zachował się również ostrołukowy otwór bramny, widoczny po zachodniej stronie budowli. W 1519 roku zamurowano ten otwór, a nowe wejście do przedbramia wybito w północnym murze szyi (śląd ten zachował się wyraźnie). W związku z wybudowaniem w XVI wieku zachodniego pasa fortyfikacji przedbramie straciło swoje znaczenie i władze Gdańska w 1586 zdecydowały o adaptacji tego zespołu na inne cele. Pod kierunkiem słynnego architekta Antoniego van Obberghena, przebudowano w 1593 roku i podwyższono o jedną kondygnację zachodnią bramę przednią. Powstała istniejąca do dzisiaj Katownia z obszerną salą na piętrze, służącą od 1604 roku rozprawom sądowym i pomieszczeniami, w których odbywały się przesłuchania oskarżonych, połączone ze stosowaniem tortur. W 1886 roku Katownię przyozdobiono rzeźbami z rozebranej w tym czasie Bramy św. Jakuba zbudowanej w 1635 roku. Na dziedzińcu między Katownią a Wieżą Więzienną znajdują się liczne rzeźby, umieszczone tam w 1910 roku, pochodzące z rozebranych w XIX wieku zabytkowych budowli gdańskich. Przy południowej ścianie dziedzińca szyi znajduje się niewielki budynek dawnego więzienia. Obecnie całe przedbramie znajduje się w rękach Muzeum Historii Miasta Gdańska oraz Katedry Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego.

Gdańsk - Baszty fortyfikacji

kalendarium:

1343 rok - rozpoczęto budowę obwarowań Głównego Miasta Gdańska.

style architektoniczne: **gotyk**

Dawne baszty zachowały się w obrębie murów średniowiecznych Głównego miasta w **Gdańsku**. Obok najbardziej charakterystycznej **Baszty Jacek** można wskazać jako bardziej interesujące: **Basztę Słomianą** z XIV w. w pobliżu **Zbrojowni**, **Basztę Studzienną** między **Zbrojownią** a **Strzelnicą Bractwa św. Jerzego**, **Basztę Narożną**, od której rozpoczęto budowę obwarowań Głównego Miasta w 1343 r., ruiny **Baszty Browarnej** oraz **Basztę Kotwiczników**. Na **Targu Rybnym** zachowała się świetna **Baszta Łabędź** (z 2 poł XV w.). Między **Basztą Jacek** a **Starą Apteką** można jeszcze obejrzeć kolejno: **Basztę Na Zamurzu**, **Basztę Bramy Szerokiej** oraz **Basztę Latarnianą**. Nie zachowały się baszty **Starego Miasta**, ale **Stare Przedmieście**.

Gdańsk - Żuraw

kalendarium:

1363 rok - z tego roku pochodzi informacja o pierwotnym, spalonym **gdańskim** Żurawiu.

1442-1444 rok - wzniesiono Żuraw w Gdańsku.

1945 rok - gdański Żuraw został spalony.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

==◆==

Wzniesiony w latach 1442-1444 po pożarze poprzedniego, zapewne drewnianego, o którym informacja pochodzi z 1363 roku. Żuraw pełnił funkcję dźwigu portowego, będąc ponadto potężnym obiektem obronnym. Nad bramą od strony Motławy między basztami Żurawia zbudowano drewnianą konstrukcję dźwigową sięgającą aż nad wodę. Powyżej przejścia umieszczono dwa wielkie koła - bębny, poruszane przez ludzi deptających stopnie mieszczące się w bębnach owiniętych linami. Lina związana z dolnym kołem podnosiła ciężkie (do 4 ton) towary, jak głazy, beczki z winem itp. W początkach XVII wieku dodano drugie koło bębnowe - górne, które było wykorzystywane przede wszystkim do ustawiania masztów na statkach i pływających na Wiśle jednostek żaglowych. Żuraw był także warownią mieszczącą w dwóch basztach stanowiska strzelnicze dla broni ciężkiej i lekkiej. Przez odpowiednie otwory można było kierować ogień na nabrzeża portowe, Motławę i **Wyspę Spichrzów**. W roku 1945 Żuraw został spalony, a po wojnie odbudowany. Obecnie znajduje się w nim Centralne Muzeum Morskie.

Gdańsk - Zielona Brama

kalendarium:

1563-1568 rok - została zbudowana Zielona Brama zamykająca od wschodu Długi Targ w Gdańsku, przez dreźnieńczyka Jana Kramera przy współpracy amsterdamskiego Regniera.

1378 rok - po raz pierwszy wzmiankowano Bramę Kogi, usytuowaną na miejscu dzisiejszej Zielonej Bramy w Gdańsku.

1746-1845 rok - Zielona Brama była siedzibą słynnego Towarzystwa Przyrodniczego znajdującego się w Gdańsku.

1880 rok - otworzono Muzeum Przyrodnicze w Zielonej Bramie w Gdańsku.

1945 rok - po odbudowaniu spalonego budynku przez wiele lat gdańską Zieloną Bramę użytkowały Pracownie Konserwacji Zabytków.

==◆==

style architektoniczne: **renesans**

==◆==

Zielona Brama zamykająca od wschodu Długi Targ została zbudowana w latach 1563-1568 przez dreźnieńczyka Jana Kramera przy współpracy amsterdamskiego Regniera. Przed Zieloną Bramą w tym miejscu usytuowana była Brama Kogi wzmiankowana po raz pierwszy w 1378 roku. Nowa Brama będąca właściwie okazałym pałacem otrzymała formę stylową renesansowej architektury niderlandzkiej i włoskiej. Do jej zabudowania posłużyła drobna cegła holenderska sprowadzona z Amsterdamu. W kamiennym **fryzie** nad otworami bramnymi umieszczono herby **Polski**, Prus Królewskich i Gdańska oraz Królestwa Prus (orzeł Hohenzollernów). Zielona Brama miała być kwaterą króla polskiego, ale żaden z polskich władców nigdy w niej nie mieszkał. Od 1746 do 1845 roku Zielona Brama była siedzibą słynnego Towarzystwa Przyrodniczego, a po 1880 roku znajdowało się w niej Muzeum Przyrodnicze. Po odbudowaniu spalonego w 1945 roku budynku przez wiele lat Zieloną Bramę użytkowały Pracownie Konserwacji Zabytków.

Gdańsk - Zbrojownia

kalendarium:

1602-1609 rok - została zbudowana **gdańska** Wielka Zbrojownia przez Jana Strakowskiego według projektu architekta flamandzkiego Antoniego van Obberghena.

1945 rok - spaliło się doszczętnie wnętrze Wielkiej Zbrojowni w Gdańsku.

style architektoniczne: **renesans**

Wielka Zbrojownia została zbudowana w latach 1602-1609 przez Jana Strakowskiego według projektu architekta flamandzkiego Antoniego van Obberghena. To wspaniałe dzieło architektury uważane jest za najpiękniejszą gdańską budowlę renesansową. Ten dwukondygnacyjny budynek nakryty czterema dachami (pod którymi znajdują się także użytkowe pomieszczenia), zajmuje powierzchnię 40 x 50 m. Obie **fasady** różnią się od siebie kompozycją i opracowaniem detali wykonanych przez Abrahama van den Blocke i Wilhelma van der Meer zwanego Barthem Młodszym. Fasada zachodnia od strony Targu Węglowego, skromniejsza, jest jak gdyby zespołem czterech kamienic. Fasada wschodnia od strony ulicy Pivnej stała się okazją do realizacji arcydzieła o skali europejskiej. Po obu stronach znakomicie skomponowanej fasady umieszczono dwie ośmioboczne wieżyczki na kwadratowych podstawach, zwieńczone hełmami. W centralnym punkcie przyziemia ustawiono wolno stojącą studzienkę, nad którą widnieje jedyny element rzeźbiarskiej pierwszego piętra - postać bogini Minerwy. Militarny charakter budowli podkreślają liczne postacie żołnierzy ustawione między wieżyczkami i **szczytami** obu fasad oraz głowy żołnierskie w **medalionach**. Zwieńczenia szczytów mają kształt pękających kul armatnich. W **nadprożach portali** znalazły się znakomite **panoplia** (zespoły elementów uzbrojenia). W 1945 roku spaliło się doszczętnie wnętrze budynku. Po odbudowie pasaż Wielkiej Zbrojowni służy celom handlowym, natomiast piętro i poddasza należą do gdańskiej Akademii Sztuk Pięknych.

Gdańsk - Neptun

kalendarium:

1549 rok - odnotowano dawną fontannę, na miejscu której stała później Fontanna Neptuna przed Dworem Artusa w Gdańsku.

1605-1613 rok - Abraham van dem Blocke wykonał na zlecenie Rady Miejskiej nowy basen i kamienny cokół Fontanny Neptuna, znajdującej się w Gdańsku.

1612-1615 rok - Piotr Husen zaprojektował i wymodelował posąg Fontanny Neptuna, znajdującej się w Gdańsku.

1638 rok - oddano do użytku Fontannę Neptuna, znajdującą się w Gdańsku.

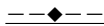
1758 rok - Jan Stender sporządził trzecią z kolei obudowę kamienną Fontanny Neptuna, znajdującej się w Gdańsku.

1758 rok - Jan Baren zrekonstruował żelazne ogrodzenie Fontanny Neptuna, znajdującej się w Gdańsku.

1954 rok - po odbudowie została uruchomiona Fontanna Neptuna, znajdująca się w Gdańsku.

style architektoniczne: **barok**

Fontanna Neptuna przed Dworem Artusa stała na miejscu dawnej fontanny odnotowanej w 1549 roku. W latach 1605-1613 nowy basen i kamienny cokół wykonał na zlecenie Rady Miejskiej Abraham van dem Blocke. Posąg Neptuna zaprojektował i wymodelował Piotr Husen w latach 1612-1615, a odlew został wykonany prawdopodobnie **ludwisarz** Gerd II Benmingk. Wojny **polsko** - szwedzkie wstrzymały prace przy wykończeniu fontanny. Do użytku oddano ją dopiero w 1638 roku. Od tego czasu notowana jest jej nazwa Fontanna Neptuna. Dla zabezpieczenia przed gawiedzią Rada Miasta zleciła Janowi Rogge wykonanie żelaznego ogrodzenia. W 1758 Jan Stender sporządził trzecią z kolei obudowę kamienną, a Jan Baren zrekonstruował poprzednie żelazne ogrodzenie. W czasie ostatniej wojny poszczególne elementy fontanny zostały zdemontowane i przechowywane w różnych miastach. Po odbudowie fontanna została uruchomiona w 1954 roku. Na bramki artystycznie kutego ogrodzenia (także odrestaurowanego) wróciły orły polskie, usunięte przed wojną przez władze Wolnego Miasta Gdańska.

Gdańsk - Złota Kamienica

alendarium:

1616-1618 rok - kamienną dekorację w stylu włoskiego **renesansu** Złotej Kamienicy w **Gdańsku** wykonał Johann Voigt z Rostocku.

1768-1918 rok - Złota Kamienica znajdowała się w posiadaniu bogatej gdańskiej rodziny Szeffensów.

1945 rok - po zniszczeniach wojennych odbudowano Złotą Kamienicę w Gdańsku.

==◆==

style architektoniczne: **renesans**

==◆==

Złota Kamienica wyróżnia się najbogatszą **fasadą** na Długim Targu. Została zbudowana dla burmistrza Jana Speymarma przez Abrahama van den Blocke. Kamienną dekorację w stylu włoskiego renesansu wykonał w latach 1616-1618 Johann Voigt z Rostocku. Bogactwo treści fasady wiąże się przede wszystkim z dużą liczbą wyrzeźbionych scen historycznych i sławnych postaci. Płaskorzeźby przedstawiają sławnych ludzi starożytności: Temistoklesa, Mucjusza Scevole, Brutusa, Horacjusza, Machabeusza, Horacego, Coclesa, Camillusa. Scena batalistyczna w górnej części **fryzu** przedstawia wodza **węgierskiego** Hunyadyego i bohatera Albanii z XV wieku Jerzego Castriota, zwanego Skanderbergiem. W środkowym fryzie (między I a II piętrem) druga płaskorzeźba od strony prawej przedstawia głowę Władysława Jagiełły, a we fryzie dolnym (nad parterem) druga płaskorzeźba od strony lewej - głowa Zygmunta III Wazy. Balustradę fasady zwieńczają posągi Kleopatry, Edypa, Achillesa i Antygony. W latach 1768-1918 Złota Kamienica znajdowała się w posiadaniu bogatej gdańskiej rodziny Szeffensów. Po zniszczeniu w 1945 dom odbudowano.

Gdańsk - Kościół Mariacki

kalendarium:

1343-1502 rok - budowa Kościoła Mariackiego w Gdańsku.

1411 rok - wykonano gotycką płytę nagrobną burmistrzów Konrada Leczkowa i Arnolda Hechta.

1415 rok - z tego roku pochodzi gotycka Piękna Madonna, znajdująca się we wnętrzu Kościoła Mariackiego w Gdańsku.

1464-1470 rok - wykonano monumentalny zegar astronomiczny, znajdujący się we wnętrzu Kościoła Mariackiego w Gdańsku.

1482 rok - z tego roku pochodzi późnogotyckie sakramentarium, znajdujące się we wnętrzu Kościoła Mariackiego w Gdańsku.

1511-1517 rok - wykonano późnogotycki, augsburski poliptyk, znajdujący się we wnętrzu Kościoła Mariackiego w Gdańsku.

1520 rok - około tego roku wykonano ołtarz św. Adriana, znajdujący się we wnętrzu Kościoła Mariackiego w Gdańsku.

1591 rok - z tego roku pochodzi epitafium Edwarda Blemkego, dłuta Willema van den Blocke, znajdujące się we wnętrzu Kościoła Mariackiego w Gdańsku.

1620 rok - z tego roku pochodzi nagrobek Szymona i Judyty Bahrów, dzieło Willema van den Blocke, znajdujący się we wnętrzu Kościoła Mariackiego w Gdańsku.

1945 rok - Kościół Mariacki w Gdańsku został zniszczony.

1985-1989 rok - zrekonstruowano późnogotyckie sakramentarium, znajdujące się we wnętrzu Kościoła Mariackiego w Gdańsku.

style architektoniczne: gotyk

Kościół Mariacki należy do większych ceglanych świątyń na świecie. Budowany przez 159 lat, od 1343 do 1502 roku otrzymał formę trzynawowej hali z trzynawowym w części transeptem. Wymiary budowli są znaczne: długość 105 m, szerokość nawy poprzecznej 66 m, szerokość nawy 41 m, szerokość prezbiterium 35 m, wysokość sklepień nad posadzką 27-29 m, powierzchnia dachów 8000 m². Wieża wznosi się na wysokość 78 m. Do wnętrza światło wpada przez 37 ogromnych okien. W 1945 Kościół Mariacki został niezwykle zniszczony. Mimo to we wnętrzu można zachwycać się wieloma wspaniałymi dziełami sztuki, do których należy gotycka Piękna Madonna z około 1415 roku, późnogotyckie sakramentarium o wysokości 8,3 m z 1482 roku, zrekonstruowany w latach 1985-1989 monumentalny zegar astronomiczny, dzieło H. Durungera z lat 1464-1470, ołtarz główny, późnogotycki augsburski poliptyk z 1511-1517, ołtarz św. Adriana (połączony tryptyk antwerpski z około 1520 i predella z 2 połowy XV wieku), barokowa ambona i organy przeniesione z kościola św. Jana, wśród obiektów sepulkralnych (ponad 300) - gotycka płyta nagrobną burmistrzów Konrada Leczkowa i Arnolda Hechta z 1411 roku, epitafium Edwarda Blemkego, dłuta Willema van den Blocke z 1591 roku oraz nagrobek Szymona i Judyty Bahrów, dzieło Willema van den Blocke z 1620 roku. Oryginał "Sądu Ostatecznego" Hausa Memlinga eksponowany jest obecnie w Muzeum Narodowym w Gdańsku.

Gdańsk - Poczta Polska

kalendarium:

1939 rok - nastąpił atak Niemców na Poczcie Polską.

1957 rok - położono pamiątkową, czarną płytę marmurową u progu wejścia do Poczty Polskiej w **Gdańsku**.

==◆==

style architektoniczne:

==◆==

W gmachu Poczty Polskiej znajdował się pierwotnie szpital wojskowy. Po I wojnie światowej gdański inżynier Czesław Świałkowski przebudował budynek dla potrzeb pocztowych.

Umieszczono w nim Dyрекcję Okręgu Poczty i Telegrafów w Gdańsku oraz urząd pocztowy

Gdańsk 1.1 września 1939 roku już o 4.45 nastąpił atak na Poczcie Polską i na Westerplatte. Po 14 godzinach bohaterskiej obrony, obrońcy skapitulowali. Po obu stronach **portalu** budynku wmurowano tablice z opisem obrony i nazwiskami obrońców, a u progu wejścia w 1957 roku położono czarną marmurową płytę pamiątkową. Obecnie w gmachu mieści się Urząd Pocztowy, Muzeum Poczty i Telekomunikacji oraz internat Technikum Łączności.

Gdańsk - Kościół Św. Jana

kalendarium:

1463-1465 rok - kościół Św. Jana w **Gdańsku** otrzymał gwieździste **sklepienia**.

1543 rok - pożar wieży w kościele Św. Jana w Gdańsku spowodował oberwanie się 6 dzwonów i sklepień.

1588 rok - od tego roku, co kilka lat zachodziła konieczność wzmocnienia fundamentów **filarów** i zabezpieczenia pękających sklepień w kościele Św. Jana w Gdańsku.

1599-1612 rok - Abraham van den Blocke wyrzeźbił cenny, kamienny ołtarz znajdujący się we wnętrzu kościoła Św. Jana w Gdańsku.

1679 rok - wychyliła się od pionu, aż o metr, ściana wschodnia kościoła Św. Jana w Gdańsku.

1945 rok - wypalony kościół św. Jana w Gdańsku, nakryto dachem i zabezpieczono sklepienia.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Kościół Św. Jana został wybudowany na miejscu dawnej świątyni filialnej **kościola Św. Katarzyny**. W trakcie rozwoju Głównego Miasta kościół rozbudowano przekształcając **bazylikę** na monumentalną świątynię trzynawową z **transeptem**. Każda z **naw** została nakryta osobnym dachem. Gwieździste sklepienia otrzymał kościół w latach 1463-1465. Pożar wieży w 1543 roku spowodował oberwanie się 6 dzwonów i sklepień. Podmokły grunt, na którym wzniesiono świątynię powodował nierównomierne osiadanie filarów i ich pękanie. Od 1588 roku, co kilka lat zachodziła konieczność wzmocnienia fundamentów filarów i zabezpieczenia pękających sklepień. W 1679 roku wychyliła się od pionu, aż o metr, ściana wschodnia. Wzmocniono ją dwoma przyporami na fundamentach palowych. Wypalony w 1945 roku kościół nakryto dachem i zabezpieczono świetne sklepienia. Z bogatego, **barokowego** wyposażenia wnętrza uratowało się wiele zabytków, chociaż zostały one przeniesione do innych obiektów, przede wszystkim organy i **ambona** do **Kościola Mariackiego**. Zachował się w kościele cenny, kamienny ołtarz wyrzeźbiony w latach 1599-1612 przez Abrahama van den Blocke (w scenie głównej tego dzieła chrzest Chrystusa w Jordanie).

Gdańsk - Stare Miasto

kalendarium:

1411 rok - na miejscu kamienicy Lwi Zamek, znajdującej się w **Gdańsku**, stała **gotycka** kamienica należąca do rajcy Bartłomieja Grossa.

1569 rok - zbudowano gdańską kamienicę Lwi Zamek w stylu **renesansu** włoskiego.

1636 rok - w Lwim Zamku w Gdańsku goszczono króla Władysława IV.

1658 rok - kamienica nr 39 na Długim Targu w Gdańsku mieściła Poczta Królewską.

1825-1945 rok - w tym okresie, kamienica nr 39 na Długim Targu w Gdańsku mieściła Apteka Miejską.

1945 rok - wyniku działań wojennych ulica Długa i Długi Targ w Gdańsku zostały doszczętnie zniszczone.

1950-1954 rok - przywrócono historyczną architekturę Drogi Królewskiej w Gdańsku.

style architektoniczne: **renesans**

Szlak zwany Droga Królewską, przebiegający z zachodu na wschód przez Centrum Głównego Miasta zaczyna się **Bramą Wyżynną**, a kończy na **Zielonej Bramie**. Nazwa Drogi Królewskiej wiąże się z odwiedzinami **polskich** władców, którzy po powitaniu przed Bramą Wyżynną udawali się przez ulicę Długą do swojej rezydencji na Długim Targu. Wzdłuż tej reprezentacyjnej gdańskiej arterii powstały wspaniałe budowle municypalne: **Ratusz Głównomiejski**, **Dwór Artusa**, i Bramy: Złota i Zielona oraz znakomite kamienice zamożnych przedstawicieli gdańskiego patrycjatu. Ulica Długa wraz z Długim Targiem została w czasach zaboru pruskiego znacznie przekształcona. Usunięto świetne przedproża, zlikwidowano wiele cennych **portali**, zorganizowano wielkie wystawy sklepów, przebudowano większość **szczytów**. Dopiero w okresie Wolnego Miasta Gdańska rozpoczęto prace restauracyjne. W wyniku działań wojennych w 1945 roku ulica Długa i Długi Targ zostały zamienione w ruinę. W latach 1950-1954 przywrócono historyczną architekturę Drogi Królewskiej. Domy zostały pokryte barwnymi tynkami. Na płaszczyznach **fasad** wkomponowano także kamienne złożone płaskorzeźby, mozaiki i **sgraffita**, uzupełnione metaloplastyką (kratki i okucia). Przy odbudowie wnętrza kamienic dostosowano się jednak już do współczesnych wymogów. Poza niewieloma wyjątkami znikły słynne gdańskie sienie z klatkami schodowymi i bogatym wyposażeniem. Zamiast dotychczas funkcjonujących trzech traktów wprowadzono dwa. Zlikwidowano liczne **oficyny** i przybudówki na tyłach domów. Budynki Drogi Królewskiej reprezentują wszystkie style od gotyku do eklektyzmu. Obok najbardziej znanych kamienic: **Domu Uphagena**, Lwiego Zamku i **Złotej Kamieniczki** warto zwrócić jeszcze uwagę na ulicy Długiej: na renesansową kamienicę Ferberów, niegdyś "Adam i Ewa" (nr 28), renesansową kamienicę z około 1560 należąca kolejno do Kounertów i Szumannów (nr 45), zrekonstruowaną w stylu gotyckim kamienicę pod nr 47, a na Długim Targu - kamieniczki nr 1,2,3,4 - rezydencje królów polskich, kamienica nr 39 mieszcząca niegdyś Poczta Królewską (od 1658), a później Aptekę Miejską (w latach 1825-1945), wreszcie dom nr 43 - jego przyziemie zajmowała słynna Sień Gdańska, w której eksponowano na początku wieku dwudziestego wspaniałą kolekcję dzieł sztuki zgromadzoną przez Lessera Gieldzińskiego.

Lwi Zamek, kamienica przy ulicy Długiej 35, zbudowana w 1569 roku przez drezdeńczyka Jana Kramera w stylu renesansu włoskiego. Na jej miejscu stała uprzednio kamienica gotycka należąca w 1411 roku do rajcy Bartłomieja Grossa, zamordowanego w zamku gdańskim wraz z

dwoma burmistrzami Konradem Leczkowem i Arnoldem Hechtem na polecenie kontura krzyżackiego Henryka von Plauena. Nazwa Lwi Zamek pochodzi od lwa często użytego jako motyw zdobniczy na fasadzie, przez jej twórcę Fryderyka Vrooma z Haarlemu. Podstawowym elementem dekoracji fasady są pionowo biegnące po bokach i między oknami kamienne **pilastry**. Mistrzowsko dekorowany szczyt jest zwieńczony figurą symbolizującą Urodzaj. W 1636 roku był goszczony w Lwim Zamku przez ówczesnych właścicieli Schwartzwaldów król Władysław IV. Po ostatniej wojnie odbudowano zniszczoną kamienicę, wykorzystując autentyczne detale rzeźbiarskie. Nie udało się jeszcze zrekonstruować wspaniałej sieni.

Gdańsk - Dom Uphagena

kalendarium:

1776 rok - Dom Uphagena przy ulicy Długiej nr 12 w **Gdańsku**, został wzniesiony na miejscu dawniejszej kamienicy.

1945 rok - pomieszczenia Domu Uphagena w Gdańsku uległy zniszczeniu.

style architektoniczne: **renesans**

Dom Uphagena przy ulicy Długiej nr 12 został wzniesiony na miejscu dawniejszej kamienicy w 1776 roku przez Beniamina Drevera dla gdańskiego patrycjusza Jana Uphagena. We wnętrzu domu zostało zorganizowane muzeum wnętrza gdańskiego z końca XVIII wieku. Zbiory były bardzo liczne, więc właściciel rozbudował zabudowania parceli włąb i w ten sposób powstał najdłuższy czy właściwie najgłębszy dom w Gdańsku od ul. Długiej do ul. Ogarnej (77 m). Wspaniale wyposażone w meble, instrumenty muzyczne, świeczniki i dywany pomieszczenia uległy zniszczeniu w 1945 roku. Po odbudowaniu i rekonstrukcji **rokokowo-klasycystycznej fasady** przez wiele lat dom służył jako siedziba biblioteki. Obecnie dom należący do Muzeum Historii Miasta Gdańska jest przywracany do dawnej świetności przy wykorzystaniu częściowo zachowanych elementów wnętrza rokokowych.

Gdańsk - Dwór Artusa

kalendarium:

1350 rok - wzniesiono Dwór Artusa w Gdańsku.

1478-1481 rok - ponowna budowa Dworu Artusa w Gdańsku.

1541 rok - z tego roku pochodzi obraz "Obleżenie Malborka" pędzla Marcina Schonincka, znajdujący się we wnętrzu Dworu Artusa w Gdańsku.

1545-1546 rok - Jerzy Stelzener wykonał piec znajdujący się we wnętrzu Dworu Artusa w Gdańsku.

1552 rok - przekształcono gotycką fasadę frontową Dworu Artusa w Gdańsku.

1616-1617 rok - powstała obecna fasada Dworu Artusa w Gdańsku.

style architektoniczne: renesans

Dwór Artusa w Gdańsku należy do obiektów budowanych jako siedziby bractw skupiających w celach zawodowych i towarzyskich grupy kupców (na terenie północnej Europy, w tym w miastach pomorskich: Toruniu, Chełmie, Malborku, Elblągu, Braniewie). Gdański Dwór Artusa wzniesiono już około 1350 roku, następny zachowany do dzisiaj w latach 1478-1481. Gotycką pierwotnie fasadę frontową z trzema ostrołukowymi oknami przekształcono w 1552 roku w stylu włoskiego renesansu. Obecna fasada powstała w latach 1616-1617 według projektu Abrahama van den Blocke, który pozostawił ostrołukowy wystrój gotyckich okien. We wspinałym portalu umieszczono złożone medaliony z płaskorzeźbionymi portretami Zygmunta III i Władysława IV. Górną część fasady zdobią posągi Scypiona, Temistoklesa, Camillusa i Judy Machabeusza, attykę - figury alegoryczne Sprawiedliwości i Siły, a szczyt dachu - posąg Fortuny. Wnętrze Dworu Artusa wypełnia ogromna sala o powierzchni 450 m², ozdobiona wspinałymi dziełami rzeźby, malarstwa i rzemiosła artystycznego. Z czasów średniowiecznych zachowała się gotycka rzeźba Hansa Brandta przedstawiająca św. Jerzego ze smokiem. Znakomite dzieła sztuki otrzymał Dwór Artusa w pierwszej połowie XVI wieku. Rzeźby zostały wykonane przez Adriana Karfycza - figura Św. Rajnolda i mistrza Pawła - posąg św. Krzysztofa. Do cenniejszych dzieł malarskich należy bezprzecznie obraz "Obleżenie Malborka" z 1541 roku pędzla Marcina Schonincka. Wybitnym dziełem w skali europejskiej jest piec (o 12 m wysokości) wykonany w latach 1545-1546 przez Jerzego Stelzenera. Bardzo interesujące były modele statków oraz gotyckie zbroje. Obecnie Dwór Artusa, któremu jest stopniowo przywracana dawna świetność, stanowi oddział Muzeum Historii Miasta Gdańska.

Gdańsk - Kościół Św. Trójcy

kalendarium:

1431-1514 rok - kościół św. Trójcy w **Gdańsku** był wzniesiony jako trzynawowa budowla halowa.

1484 rok - wzniesiono kaplicę św. Anny, w której tak jak we wnętrzu kościoła św. Trójcy w Gdańsku zachowało się wiele cennych dzieł.

1511 rok - z tego roku pochodzą późnogotyckie **stalle** znajdujące się we wnętrzu kościoła św. Trójcy w Gdańsku.

1541 rok - z tego roku pochodzi późnogotycki **korpus ambony** znajdującej się we wnętrzu kościoła św. Trójcy w Gdańsku.

1555 rok - kościół i klasztor św. Trójcy w Gdańsku zostały opanowane przez ewangelików.

1617 rok - z tego roku pochodzi **renesansowy** baldachim ambony znajdującej się we wnętrzu kościoła św. Trójcy w Gdańsku.

1663 rok - z tego roku pochodzi podpora ambony znajdującej się we wnętrzu kościoła św. Trójcy w Gdańsku.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół św. Trójcy należący do klasztoru franciszkanów jest drugim co do wielkości budynkiem sakralnym w Gdańsku. Długość wraz z **prezbiterium** wynosi 84 m, szerokość 29 m, a wysokość 23 m. Trzynawowa budowla halowa była wzniesiona w latach 1431-1514. W 1555 kościół i klasztor zostały opanowane przez ewangelików. W okresie wojen napoleońskich kościół został zamieniony na lazaret. Po II wojnie zniszczonym kościołem zajęli się franciszkanie, którzy po latach powrócili do świątyni. Zachowało się we wnętrzu kościoła i kaplicy św. Anny (wzniesionej w 1484 roku) wiele cennych dzieł. Należą do nich późnogotyckie stalle z 1511 roku, późnogotycki krucyfiks, ambona złożona z późnogotyckiego korpusu z 1541 roku, renesansowego baldachimu z 1617 roku oraz podpory z 1663 roku, **epitafium** J.B. Bonifacja markiza Orii, którego dar 1161 książek zapoczątkował zbiory Biblioteki Senatu Gdańskiego, dzisiejszej Biblioteki Gdańskiej PAN, a także wieloramienne świeczniki wiszące.

Gdańsk - Ratusz Głównego Miasta

kalendarium:

1382 rok - w Gdańsku, na miejscu drewnianego zbudowano murowany ratusz.

1486-1489 rok - podwyższono wieżę gdańskiego ratusza.

1561 rok - Dirk Daniels wykonał nowy renesansowy hełm z połączoną statua Zygmunta Augusta w ratuszu w Gdańsku.

1589 rok - na dolnej części narożnej wieżyczki ratusza gdańskiego, umieszczono zegar słoneczny z herbem Gdańska i napisem na tarczy "Umbra sunt dies nostri "(Cieniem są dni nasze).

1596 rok - z tego roku pochodzi portal, znajdujący się w słynnej Sali Czerwonej ratusza w Gdańsku.

1593 rok - z tego roku pochodzi wielki kominek Willema van den Meera, znajdujący się w słynnej Sali Czerwonej ratusza w Gdańsku.

1595 rok - z tego roku pochodzi cykl siedmiu obrazów Jana Vredemana de Vries znajdujący się w słynnej Sali Czerwonej ratusza w Gdańsku.

style architektoniczne: gotyk, renesans

Ratusz Głównego Miasta, to bez wątpienia najświetniejsza budowla świecka dawnego Gdańska. Murowany ratusz, początkowo dwukondygnacyjny, zbudowano w 1382 roku na miejscu drewnianego z pierwszej połowy XIV wieku, w drugiej połowie XV wieku podwyższono gmach o jedną kondygnację. Od strony wschodniej zwieńczono budowlę gotycką attyką. W latach 1486-1489 podwyższono wieżę. W 1561 Dirk Daniels wykonał nowy renesansowy hełm z połączoną statua Zygmunta Augusta. W hełmie zawieszony był carillon wykonany przez Jana Moora z Brabancji, wygrywający melodie (14 dzwonów) i jeden dzwon zegara wieżowego. Na dolnej części narożnej wieżyczki, umieszczono w 1589 roku zegar słoneczny z herbem Gdańska i napisem na tarczy "Umbra sunt dies nostri "(Cieniem są dni nasze). We wnętrzu zachwyca przede wszystkim słynna Sala Czerwona, znana również jako Wielka albo Letnia Sala Rady, do której najświetniejszych elementów należy portal z 1596 roku, wielki kominek Willema van den Meera z 1593 roku, znakomity fryz Szymona Herle, cykl 7 obrazów Jana Vredemana de Vries z 1595 roku z alegorycznymi przedstawieniami, wreszcie strop z 25 obrazami (ujętymi w kunsztowne rzeźbione ramy) namalowanymi przez Izaaka van den Blocke w latach 1809-1819. Centralnym obrazem jest Apoteoza Łączności Gdańska z Koroną, pozostałe dzieła są tematycznie związane z dziejami starożytnymi oraz Pismem Świętym. W innych salach nie zachowały się już tak doskonałe i oryginalne elementy wystroju, poza malowidłami XV i XVI wieku. Zachowanymi w tzw. Małym Krzysztofie oraz malowidłami szesnastowiecznymi w Wielkim Krzysztofie.

Gdańsk - Kościół Św. Józefa

kalendarium:

1380 rok - Karmelici mieli kościół pod wezwaniem Św. Józefa na krzyżackim Młodym Mieście w **Gdańsku**.

1455 rok - po zniszczeniu Młodego Miasta w Gdańsku, Karmelici przenieśli się na **Stare Miasto** i zbudowali tu jednonawową świątynię.

1467 rok - Karmelici zbudowali w stylu **gotyckim** kościół Św. Józefa w Gdańsku.

1678 rok - kościół św. Józefa w Gdańsku zdewastowali protestanci.

1730 rok - wykonano ołtarz **barokowy** w kościele Św. Józefa w Gdańsku.

1734 rok - nastąpiło zniszczenie kościoła Św. Józefa podczas oblężenia Gdańska przez wojska rosyjsko - saskie.

1750 rok - wykonano chrzcielnicę w kościele Św. Józefa w Gdańsku.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół Św. Józefa został zbudowany przez Karmelitów w stylu gotyckim w 1467 roku.

Karmelici mieli kościół pod tym wezwaniem już od 1380 roku na krzyżackim Młodym Mieście (Jungstadt). Po zniszczeniu Młodego Miasta w 1455 roku przenieśli się na Stare Miasto i zbudowali tu jednonawową świątynię. Ulegała ona dwukrotnemu pożarowi, w 1678 roku poważnie zdewastowali ją protestanci, w 1734 roku nastąpiło zniszczenie kościoła podczas oblężenia Gdańska przez wojska rosyjsko - saskie. Największe szkody poniósł budynek kościoła w czasie ostatniej wojny. Zachowała się jedynie kaplica po północnej stronie **nawy** i wschodni **szczyt prezbiterium**, a z wyposażenia ocalał ołtarz barokowy z 1730 roku, a w kaplicy - chrzcielnica z 1705 roku, **rokokowy** konfesjonał z drygiej połowy XVIII wieku. Kościół i klasztor został po wojnie odbudowany przez misjonarzy oblatów.

Gdańsk - Dwór Bractwa Św. Jerzego

kalendarium:

1487-1494 rok - budynek Dworu Bractwa św. Jerzego w **Gdańsku** został wzniesiony przez Jerzego Głotana.

1566 rok - wykonano figurę św. Jerzego walczącego ze smokiem znajdującą się na dachu budynku Dworu Bractwa św. Jerzego w Gdańsku.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Dwór Bractwa św. Jerzego zwany popularnie Strzelnicą św. Jerzego należy do znakomitszych w północnej Europie przykładów późnogotyckiej architektury świeckiej. Budynek ten został wzniesiony w latach 1487-1494 przez Jerzego Głotana, z przeznaczeniem na siedzibę bractwa, do którego mogli należeć jedynie najzamożniejsi gdańscy patrycjusze. Ekskluzywne bractwo ćwiczyło strzelanie z łuku i z kuszy w strzelnicy usytuowanej w międzymurzu. Budynek na rzucie kwadratu o boku 14 m ma dwie kondygnacje, nad nimi dach namiotowy, ukryty częściowo za **attyką** w formie **krenelażu**. Dach zwieńczony jest ośmioboczną wieżyczką z latarnią i iglicą z wykonaną w 1566 roku figurą św. Jerzego walczącego ze smokiem (obecnie kopia, oryginał w Muzeum Narodowym w Gdańsku). Na piętrze w obszernej sali odbywały się turnieje i biesiady.

Gdańsk - Kościół Św. Elżbiety

kalendarium:

1394 rok - zbudowano kościół Św. Elżbiety jako świątynię szpitalną w Gdańsku.

1547 rok - kościół Św. Elżbiety w Gdańsku zajmowali kalwini.

1846 rok - kościół Św. Elżbiety w Gdańsku był kościołem garnizonowym.

1951-1952 rok - Zofia Baudoin de Courtenay ozdobiła **polichromią** wnętrze kościoła Św. Elżbiety w Gdańsku.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Niewielki, jednonawowy, gotycki kościół Św. Elżbiety zbudowano w 1394 roku jako świątynię szpitalną. Od 1547 roku zajmowali go kalwini. Od 1846 roku był kościołem garnizonowym. W czasie ostatniej wojny został poważnie zniszczony. Po wojnie został odbudowany przez pallotynów, którzy nadal sprawują nad nim opiekę. W latach 1951-1952 wnętrze kościoła ozdobiła polichromią Zofia Baudoin de Courtenay.

Gdańsk - kościół św. Bartłomieja

kalendarium:

1456 rok - po zniszczeniu **gdańskiej** dzielnicy Młode Miasto, w której znajdował się pierwotnie kościół Św. Bartłomieja, wybudowano prowizoryczną świątynię pod tym samym wezwaniem na Starym Mieście.

1482 rok - wzniesiono obecny kościół Św. Bartłomieja w Gdańsku.

1591-1601 rok - dobudowano wieżę w kościele św. Bartłomieja w Gdańsku.

1617 rok - wykonano cenne **stalle** bednarzy znajdujące się w kościele św. Bartłomieja w Gdańsku.

1815 rok - kościół św. Bartłomieja w Gdańsku został zniszczony z powodu wybuchu prochu w baszcie Św. Jakuba.

1945 rok - kościół Św. Bartłomieja w Gdańsku został zniszczony z powodu pożaru.

style architektoniczne: **gotyk**

Pierwotny kościół św. Bartłomieja był parafialną świątynią Młodego Miasta. Po zniszczeniu tej dzielnicy w 1456 roku i przeniesieniu jej ludności na teren **Starego Miasta**, następny prowizoryczny kościół pod tym wezwaniem wybudowano po 1456 roku, a obecny wzniesiono dopiero po 1482 roku. Jest to budynek jednonawowy, z przyporami umieszczonymi wewnątrz. Wieżę dobudowano znacznie później w latach 1591-1601, jej kształt wzorowano na wieży **Kościola Mariackiego**. W 1815 roku kościół został zniszczony z powodu wybuchu prochu w baszcie św. Jakuba. Potem odbudowany uległ pożarowi, z którego ocalała tylko **zakrystia** z gotyckim **sklepieniem**. Kościół dla celów kultowych zaatakowali jezuici. Z dawnego wyposażenia uratowały się jedynie nieliczne zabytki, m. in. cenne stalle bednarzy z 1617 roku.

Gdańsk - Wyspa Spichrzów

kalendarium:

1515 rok - miał miejsce pożar na Wyspie Spichrzów w [Gdańsku](#).

style architektoniczne: **renesans**

Wyspa Spichrzów znajduje się między ramionami Starej i Nowej Motławy. Powstała dzięki budowie w XVI wieku w miejscu dawnej fosy obronnej koryta Nowej Motławy. Od wschodu wejścia na wyspę broniły baszty Bramy Stągiewnej. Po wybudowaniu Nowej Motławy statki mogły dobijać do nabrzeży, po obydwu stronach wyspy. Wzdłuż wyspy biegła jedna tylko ulica Chmielna, której nazwa siedemnastowieczna pochodzi od ustawianych przy niej stop na chmiel. Od tej długiej ulicy biegły ku wschodowi uliczki o ciekawych nazwach związanych z nazwami spichrzów (m. in. Mysia, od nazwy związanych spichrzów: "Mała Mysz" i "Czerwona Mysz" lub "Zarzewie" od pożaru w 1515). W miarę rozwoju gdańskiego handlu, budowano coraz więcej spichrzów. Około połowy XVII wieku istniało 315 i mogły pomieścić około 250 tys. ton zboża. Spichrze o kilku kondygnacjach były murowane albo częściej o konstrukcji szkieletowej (ulegały często pożarom). Zaskakujące były często nazwy spichrzów: "Arka Noego", "Trupia Czaszka", "Czerwony Lew", "Biały Koń", "Mnich".

Gdańsk - Baszta Jacek

kalendarium:

1400 rok - wybudowano basztę Jacek w **Gdańsku**.

style architektoniczne: **gotyk**

Baszta Jacek stojąca w pobliżu **kościola św. Mikołaja** powstała około 1400 roku. Zbudowano ją w narożniku murów obronnych, pełniła m. in. funkcję wieży strażniczej. Ma formę prawie regularnego ośmioboku i znaczną wysokość 36 m oraz grubość murów u dołu 2,5 m. W koronie zwieńczenia baszty znajdują się tzw. mechikuly umożliwiające rażenie przeciwników wrzącą wodą, smołą lub zrzuconymi kamieniami. W podziemiu w specjalnym lochu przechowywano zasoby prochu.

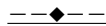
Gdańsk - Złota Brama

kalendarium:

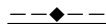
1612-1614 rok - Złota Brama w **Gdańsku** została wzniesiona na miejscu dawnej Bramy Długoulicznej według projektu Abrahama van den Blocke przez Jerzego Strakowskiego jako paradne wejście na Drogę Królewską.

1648 rok - na ażurowych balustradach Złotej Bramy w Gdańsku, zostały ustawione alegoryczne postacie wyrzeźbione przez Piotra Ringeringa.

1880 rok - usunięto zniszczone figury znajdujące się po stronie zewnętrznej Złotej Bramy w Gdańsku.

style architektoniczne: **renesans**

Złota Brama została wzniesiona na miejscu dawnej Bramy Długoulicznej w latach 1612-1614 według projektu Abrahama van den Blocke przez Jerzego Strakowskiego jako paradne wejście na Drogę Królewską. Budynek jest dwukondygnacyjny. W dolnej mieści się przejazd uliczny i dwa boczne przejścia dla pieszych. Górną kondygnację wypełnia jedna, krzyżowo sklepiona sala. Obie **fasady** rozwiązano identycznie, ozdabiając je znakomitą oprawą kolumn i gzymsów nawiązując stylistycznie głównie do wzornictwa renesansu włoskiego i niderlandzkiego. Na ażurowych balustradach wieńczących fasady zostały w 1648 roku ustawione alegoryczne postacie wyrzeźbione przez Piotra Ringeringa. Od strony zewnętrznej umieszczono figury przedstawiające: "Pokój", "Wolność", "Bogactwo" i "Sławę" jako fundamentalne dla Gdańska wartości, od strony ulicy Długiej - "Roztropność", "Pobożność", "Sprawiedliwość", "Zgoda" symbolizujące ideały mieszczańskie. W 1880 roku bardzo zniszczone figury usunięto. Odtworzono je dopiero po ostatniej wojnie wzorując się na rycinach wybitnego gdańskiego rysownika Falcka Polonusa. Na **fryzach** między kondygnacjami fasad znalazły się inskrypcje z sentencjami. Ważna jest zwłaszcza dewiza na fasadzie wschodniej: "Concordia respublicae parvae crescunt - discordia magnae concidunt" (zgoda małe państwa wzrastają, niezgoda duże upadają). Brama Złota, zniszczona w czasie wojny, została odbudowana na siedzibę gdańskiego oddziału Stowarzyszenia Architektów Polskich (wraz z **Dworem Bractwa św. Jerzego**).

Poznań

kalendarium:

1038 rok - Poznań został zniszczony przez najazd **czeski**.

1138 rok - Poznań został siedzibą książąt dzielnicowych.

1230 rok - Poznań lokowano na prawie niemieckim w osadzie zwanej Śródka.

1253 rok - Poznań lokowano na prawie magdeburskim w osadzie Św. Gotarda.

1733 rok - Poznań liczył zaledwie 6000 mieszkańców.

1768-1733 rok - konfederaci barscy z wojskami rosyjskimi toczyli o Poznań walki.

1772 rok - Poznań okupowali przejściowo Prusacy.

1793 rok - Poznań włączono do Prus jako stolicę tzw. Prus Południowych.

1807-1815 rok - Poznań był ośrodkiem departamentu w Księstwie Warszawskim.

1815 rok - po kongresie wiedeńskim Poznań stał się stolicą Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

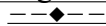
1871 rok - Poznań stał się stolicą prowincji poznańskiej.

1848 rok - po otwarciu połączenia kolejowego ze Szczecinem i Berlinem, Poznań stał się znacznym węzłem komunikacyjnym i centrum handlu płodami rolno - hodowlanymi.

1856 rok - po otwarciu połączenia kolejowego z **Wrocławiem**, Poznań stał się znacznym węzłem komunikacyjnym i centrum handlu płodami rolno - hodowlanymi.

1921 rok - od tego roku zaczęto w Poznaniu organizować Krajowe Targi Poznańskie.

1925 rok - od tego roku zaczęto w Poznaniu organizować Międzynarodowe Targi Poznańskie.

Miasto wojewódzkie nad rzeką Wartą. W VIII-IX wieku powstał tu na Ostrowie Tumskim gród obronny, wokół którego rozwinęło się podgrodzie. W X wieku pełnił on obok **Gniezna** funkcję głównej siedziby książąt **polskich**. W 1038 roku został zniszczony przez najazd czeski. Od 1138 roku siedziba książąt dzielnicowych. Około 1230 roku lokowano miasto na prawie niemieckim w osadzie zwanej Śródka. W 1253 roku doszło do lokacji na prawie magdeburskim w osadzie Św. Gotarda. Dzięki szybkiemu rozwojowi już w XIII wieku Poznań stał się znacznym ośrodkiem produkcji rzemieślniczej. W XIV wieku został siedzibą starosty generalnego Wielkopolski i stolicą województwa, wysuwając się przed arcybiskupie Gniezno. Na początku XVII wieku Poznań był dużym ośrodkiem rzemiosła, około 20 000 mieszkańców ludności. Po najeździe szwedzkim zaludnienie poważnie spadło. Jeszcze większe zniszczenia miały miejsce w początkach XVIII wieku. W 1733 roku Poznań liczył zaledwie 6000 mieszkańców. W latach 1768-1772 toczyły się o miasto walki konfederatów barskich z wojskami rosyjskimi. W 1772 roku okupowali go przejściowo Prusacy. W 1793 roku włączony do Prus jako stolica tzw. Prus Południowych, W latach 1807-1815 ośrodek departamentu w Księstwie Warszawskim, po kongresie wiedeńskim 1815 roku stolica Wielkiego Księstwa Poznańskiego (od 1871 prowincji poznańskiej). Od połowy XIX wieku miasto zaczęło się przekształcać w ważny ośrodek przemysłu rolno - przetwórczego, metalowego i maszynowego (zakłady H. Cegielskiego) i chemicznego. Po otwarciu w 1848 roku połączenia kolejowego ze Szczecinem i Berlinem, a w 1856 z Wrocławiem, Poznań stał się znacznym węzłem komunikacyjnym i centrum handlu płodami rolno - hodowlanymi. W okresie międzywojennym nastąpił dalszy dynamiczny rozwój. Wyrazem funkcji miasta stały się organizowane od 1921 roku krajowe, a od 1925 roku Międzynarodowe Targi Poznańskie. W okresie okupacji Poznań został włączony do Rzeszy i stał się siedzibą władz tzw. Warthelandu. Obecnie ważny ośrodek przemysłowy, siedziba 15 szkół wyższych, wielu towarzystw naukowych i 20 muzeów. W Poznaniu mieści się także centrum życia muzycznego (m. in. Teatr Wielki, słynne chóry, filharmonia, Międzynarodowy Koncert Skrzypcowy im H. Wieniawskiego).

Poznań - Ratusz

alendarium:

1550-1560 rok - zasadnicza przebudowa Ratusza w **Poznaniu** przez włoskiego architekta Jana Baptystę Quadro.

1781-1783 rok - nadbudowano wieżę Ratusza w Poznaniu.

1945 rok - górne kondygnacje Ratusza w Poznaniu uległy spaleniu.

style architektoniczne: **renesans**

Ratusz (obecnie Muzeum Historii miasta Poznania) jest jednym z cenniejszych obiektów renesansowych środkowej Europy. Został wzniesiony na przełomie XIII i XIV wieku (z tych czasów - sklepienie krzyżowo - żebrowo piwnice. W XV wieku wzniesiono **gotycki** trzon wieży. W latach 1550-1560 miała miejsce zasadnicza przebudowa obiektu przez włoskiego architekta Jana Baptystę Quadaro z Lugano. W wyniku przekształceń powstała m. in. wspaniała Wielka Sień I piętra o bogatym **stiukowym sklepieniu**, pokrytym siatką **kasetonów** wypełnionych motywami heraldycznymi, mitologicznymi, zwierzęcymi i roślinnymi, a także trzykondygnacyjne **arkadowe loggie fasady** wschodniej i wieńcząca gmach wysoka **attyka**. Wieżę nadbudowano znacznie później w latach 1781-1783 (Jan Chrystian Kamsetzer). W 1945 roku górne kondygnacje budowli uległy spaleniu. Stała ekspozycja w Ratuszu poświęcona jest historii miasta. Poszczególne ekspozycje tak rozmieszczono, aby nie przesłaniać, lecz podkreślić walory zabytkowych wnętrz. W gotyckich piwnicach umieszczono dzieła średniowieczne m. in. posąg Salomei, księżny głogowskiej. Wielka sień nadal pełni swoją rolę reprezentacyjną, a tzw. Izba Sądowa przypomina urządzeniem o swojej dawnej funkcji.

Poznań - Pałac Działyńskich

kalendarium:

1773-1781 rok - Pałac Działyńskich w **Poznaniu** powstał na miejscu starszej kamienicy przebudowanej w stylu **barokowo-klasycystycznym**.

1786-1787 rok - wnętrza i nadbudowę **fasady** Pałacu Działyńskich w Poznaniu zaprojektował Antoni Hoene.

1808-1815 rok - nastąpiło uzupełnienie dekoracji fasady Pałacu Działyńskich w Poznaniu.

==◆==

style architektoniczne: **barok, klasycyzm**

==◆==

Pałac działyńskich znajduje się w zachodniej **pierzei** Starego Rynku pod nr 78. Powstał na miejscu starszej kamienicy przebudowanej w stylu barokowo-klasycystycznym w latach 1773-1781. Wnętrza i nadbudowę fasady projektował Antoni Hoene w latach 1786-1787. Uzupełnienie dekoracji fasady nastąpiło w latach 1808-1815. Po wojnie nastąpiła częściowa rekonstrukcja. W XIX wieku pałac pełnił ważną funkcję w rozwoju kultury, obecnie jest siedzibą instytutów naukowych, m. in. Instytutu Zachodniego.

Poznań - Pręgierz i Fontanna Prozerpiny

kalendarium:

1535 rok - wybudowano pręgierz obok **Ratusza** w **Poznaniu**.

1755 rok - Augustyn Szeps wykonał rokokową fontannę Prozerpiny.

==◆==

style architektoniczne: **renesans, rokoko**

==◆==

Rekonstruowany pręgierz obok Ratusza pochodzi z 1535 roku.

==◆==

Rokokowa fontanna Prozerpiny z 1755 roku została wykonana przez Augusta Szepsa.

Poznań - Budynek Wagi Miejskiej

alendarium:

1535 rok - Dom Wagi Miejskiej w **Poznaniu** zbudował architekt Giovanni Baptysta Quadro.

1890 rok - rozebrano Dom Wagi Miejskiej w Poznaniu.

1960 rok - zrekonstruowano Dom Wagi Miejskiej z przeznaczeniem na Poznański Pałac Ślubów.

==◆==

style architektoniczne: **renesans**

==◆==

Dom Wagi Miejskiej w Poznaniu był zbudowany w 1535 roku przez słynnego architekta Giovanniego Baptysty Quadro. W roku 1890 był już rozebrany. Zrekonstruowano go dopiero w 1969 roku z przeznaczeniem na Poznański Pałac Ślubów.

Poznań - Kościół Bernardynów

kalendarium:

1609 rok - wybudowano **barokową** Kaplicę Loretańską w kościele Bernardynów w **Poznaniu**.

1658 - około 1670 roku - wybudowano **manierystyczne prezbiterium** kościoła Bernardynów w Poznaniu.

1671 rok - wybudowano dwuwieżową **fasadę** kościoła Bernardynów w Poznaniu.

1730-1737 rok - nadbudowano fasadę i wieże późnobarokowe kościoła Bernardynów w Poznaniu.

--◆--

style architektoniczne: **barok**

--◆--

Kościół Bernardynów jest budowlą o cechach stylowych manierystyczno-barokowych.

Początkowo wybudowano na wysokich **kryptach** manierystyczne prezbiterium w latach 1658 - około 1670 (Krzysztof Bonadura), a następnie **nawę** ujętą w wysoką kaplicę, z dwuwieżową fasadą barokową z około 1671 roku (Jan Catenazzi). Nadbudowa fasady i wież późnobarokowych nastąpiła w latach 1730-1737 (Jan Steyner). Na uwagę zasługuje barokowa (1609 rok) Kaplica Loretańska.

Poznań - Kościół farny

kalendarium:

1649-1653 rok - I faza budowy kościoła farnego w **Poznaniu** pod kierunkiem Tomasza Poncino.

1677-1686 rok - II faza budowy kościoła farnego w Poznaniu pod kierunkiem Bartłomieja

Wąsowskiego.

1698-1711 rok - III faza budowy kościoła farnego w Poznaniu pod kierunkiem Jana Catenazzi.

1727 rok - autorem ołtarza głównego w kościele farnym w Poznaniu był Pompeo Ferrari.

==◆==

style architektoniczne: **barok**

==◆==

Kościół farny (dawniej Jezuitów), jedna ze wspanialszych barokowych budowli sakralnych w Polsce, o **nawie**, **prezbiterium** i **transepcie** ujętych wewnątrz w wielkie kolumny, z bocznymi kaplicami i emporami, o jednolitym wystroju, dekoracji **stiukowej** i malarskiej, wybudowany w trzech fazach w latach 1649-1653 (Tomasz Poncino), w latach 1677-1686 (Bartłomiej Wąsowski) oraz przed 1698-1711 (Jan Catenazzi). Świetne **sztukaterie** zostały wykonane przez Jana Baptystę Bianco, autorem ołtarza głównego (1727 rok) oraz wykończenia **fasady z portalem** był Pompeo Ferrari. **Polichromię** wykonał znany Karol Dankwart, a obrazy Szymon Czechowicz.

Poznań - Śródka - dawny Klasztor Reformatów

kalendarium:

1663-1667 rok - zbudowano kościół Reformatów na Śródce w **Poznaniu**.

1794-1796 rok - przebudowano kościół Reformatów na Śródce w Poznaniu.

1693-1704 rok - wybudowano budynek klasztoru Reformatów na Śródce w Poznaniu.

style architektoniczne: **barok**

Kościół Reformatów na Śródce położony na wzgórzu zbudowano w latach 1663-1667 pod kierownictwem Krzysztofa Bonadury i Jerzego Catenazziego, a przebudowano w latach 1794-1796. Ołtarz główny późnobarokowy. W budynku klasztoru (1693-1704 rok) mieści się obecnie zakład głuchomiemych.

Poznań - Śródka - Kościół Św. Jana

kalendarium:

1736 rok - dobudowano **barokową** kaplicę do kościoła Św. Jana w **Poznaniu**.

1520 rok - powstał tryptyk jako główny ołtarz w kościele Św. Jana w Poznaniu.

1522 rok - wykonano kamienną, rzeźbioną kaplicę **gotycką** w kościele Św. Jana w Poznaniu.

1945 rok - rekonstruowano po spaleniu kościół Św. Jana w Poznaniu.

==◆==

style architektoniczne: **romanizm, gotyk**

==◆==

Kościół Joannitów Św. Jana na Malcie to najstarszy w Poznaniu po **katedrze** późnoromański, ceglano - gotycki obiekt sakralny z drugiej połowy XIII wieku. W 1736 roku dobudowano do niego barokową kaplicę. Po spaleniu w 1945 roku rekonstruowany. W **fasadzie** zachodniej zachował się romański **portal** kamienny. Jako główny ołtarz tryptyk z około 1520 roku, najstarsze zachowane w Poznaniu dzieło malarskie pochodzenia lokalnego. Na uwagę zasługuje także kamienna rzeźbiona kaplica gotycka z 1522 roku.

Poznań - Ostrów Tumski - Psalteria

alendarium:

1512 rok - ufundowana została przez biskupa Jana Lubrańskiego psalteria w **Poznaniu**.

style architektoniczne: **gotyk**

Psalteria, położone są w zachodniej części Ostrowa Tumskiego naprzeciw zachodniej fasady kościoła NMP. Ufundowane przez biskupa Jana Lubrańskiego w 1512 roku kolegium dwunastu psalterzystów (kantorów katedralnych). Późnogotycki budynek, ustawiony jest południkowo, z fasadą od wschodu. Murowany, licowany cegłą w układzie gotyckim. Na fasadzie rozmieszczone są trzy płyty kamienne z herbem Godziemba biskupa Jana Lubrańskiego.

Poznań - Ostrów Tumski - Kościół N.M.P.

kalendarium:

1442-1448 rok - wybudowano przy kierownictwie Jana Prusza kościół **kolegiacki** NMP w **Poznaniu**.

--◆--

style architektoniczne: **gotyk**

--◆--

Kościół kolegiacki NMP ufundowany przez biskupa A. Bnińskiego, ceglany z dekoracją ceramiczną jest krótką, późnogotycką halą z **ambitem**, wybudowaną przez Jana Prusza w latach 1442-1448. Autorem **sklepienia** był mistrz Niklos, a **szczytu** Lorek. Część sklepień została przebudowana w XVIII wieku.

Poznań - Ostrów Tumski - Katedra

kalendarium:

968 rok - kościół **katedralny** Św. Piotra i Pawła w **Poznaniu** był kamienną **bazyliką przedromańską**.

1058-1079 rok - postawiono bazylikę romańską Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1346-1357 rok - wybudowano **prezbiterium** z **ambitem** w kościele katedralnym Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1403-1410 rok - wybudowano kaplice w kościele katedralnym Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1410-1428 rok - wybudowano kaplice przy **nawie** w kościele katedralnym Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1512 rok - z tego roku pochodzi tryptyk późnogotycki jako ołtarz główny, znajdujący się w katedrze Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1560 rok - wykonano **renesansowy** nagrobek biskupa B. Izdbieńskiego znajdujący się w katedrze Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1576 rok - wykonano renesansowy nagrobek biskupa A. Konarskiego znajdujący się w katedrze Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1578 rok - wykonano renesansowy nagrobek Górków znajdujący się w katedrze Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1720 rok - wykonano późnobarokową **ambonę**, która pochodzi z Milicza, znajdującą się w kościele Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1728 rok - nastąpiła późnobarokowa przebudowa kościoła Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1772 rok - nastąpiła gruntowna przebudowa kościoła Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1790 rok - ukształtowano **fasadę neoklasycystyczną** projektu Bonawentury Solariego w kościele katedralnym Św. Piotra i Pawła w Poznaniu.

1945 rok - po spaleniu, regotyzowano katedrę Św. Piotra i Pawła w Poznaniu, ze swobodną rekonstrukcją fasady.

—◆—

style architektoniczne: **gotyk**

—◆—

Kościół katedralny Św. Piotra i Pawła, pierwszy misyjny był kamienną bazyliką przedromańską po 968 roku, na jej miejscu wystawiono bazylikę romańską z lat 1058-1579, a później obecną ceglana bazylikę gotycką o trzech nawach i dwóch wieżach, 1346-1357 wykonano prezbiterium z ambitem i kaplicami z lat 1403-1410 oraz kaplicami przy nawie z lat 1410-1428, przebudowa późnobarokowa nastąpiła po 1728 roku i gruntowna w 1772 roku, pod kierownictwem Efraima Schrogera. W 1790 roku ukształtowano fasadę neoklasycystyczną (projektu Bonawentury Solariego). Z okresu romantyzmu pochodzi wnętrze Złotej Kaplicy (1836 rok, Franciszek Maria Lanci). Po spaleniu w 1945 roku katedra została regotyzowana ze swobodną rekonstrukcją fasady. Podjęte wraz z odbudową badania archeologiczne odsłoniły fragmenty murów katedry przedromańskiej, chrzcielnicę do chrztów zbiorowych, zniszczony w dużym stopniu grobowiec Mieszka I i bazy **filarów** romańskich. W katedrze znajduje się 12 kaplic z cennymi dziełami sztuki. Jako ołtarz główny tryptyk późnogotycki z 1512 roku przeniesiony z Góry Śląskiej. Ambona późnobarokowa z 1720 roku pochodzi z Milicza. Wśród wielu zabytków sepulkralnych warto zwrócić uwagę na pięć płyt z brązu z XV wieku, renesansowe nagrobki: biskupa B. Izdbieńskiego (1560 rok, Jan Michałowicz z Urzędowa), biskupa A. Konarskiego (około 1576 rok) i Górków (1578 rok) wykonane przez Hieronima Canavesiego, w Złotej Kaplicy umieszczono **sarkofag** z prochami Mieszka I i Bolesława Chrobrego oraz ich pomnik.

Poznań - Śródka - Kościół Św. Małgorzaty

alendarium:

1665 rok - od tego roku kościół Św. Małgorzaty na Śródce w **Poznaniu** należy do Filipinów.

1231 rok - z tego roku pochodzą fragmenty romańskie kościoła Św. Małgorzaty na Śródce w Poznaniu.

1771 rok - powstał klasztor Glipinów na Śródce w Poznaniu.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół Św. Małgorzaty na Śródce (od 1665 Filipinów) jest świątynią ceglana późnogotycką z drugiej połowy XV wieku z fragmentami romańskimi przed 1231 roku, przebudowanym w XVIII wieku. Sąsiadujący z nim klasztor Glipinów powstał w 1771 roku (późniejsza rozbudowa w XX wieku).

Poznań - Stare Miasto

kalendarium:

1945 rok - zniszczenie większości kamienic na rynku w **Poznaniu**, podczas II wojny światowej.

style architektoniczne: **gotyk, renesans, barok, klasycyzm**

Centralnym punktem Poznania jest położony na lewym brzegu Warty Stary Rynek, założony na planie kwadratu o długości jednego boku około 140 m. W środku rynku stoi renesansowy **ratusz** tuż obok niego **budynek dawnej Wagi Miejskiej, przęgierz i Fontanna Prozerpiny**. Większość domów została spalona podczas II wojny światowej w 1945 roku. Wokół rynku znajdują się zrekonstruowane kamienice w większości pochodzące z XV wieku z **fasadami** od XVI-XIX wieku, w ich sieniach możemy zaobserwować pozostałości gotyckie, renesansowe, barokowe i klasycystyczne. W aptece Pod Białym Orłem, pod numerem 42, znajduje się renesansowy strop **kasetonowy** z XVI wieku, pod numerem 45 Muzeum Instrumentów Muzycznych a pod numerem 51 Dom Polonii z gotyckimi piwnicami. Na południe od ratusza znajdują domki budnicze z XVI wieku, są to jednookienne kamieniczki, dawniej z kramem w przyziemiu i izbami mieszkalnymi na wyższych piętrach.

Wrocław

kalendarium:

1000 rok - Wrocław stał się siedzibą biskupstwa i jednym z głównych ośrodków handlu dalekosiężnego związanego z drogą z Niemiec na Ruś.

1214 rok - pierwszą lokację Wrocławia na prawie magdeburskim przeprowadził książę Henryk Brodaty.

1241 rok - nastąpiło częściowe spalenie Wrocławia przez Mongołów.

1242 rok - nastąpiła druga lokacja Wrocławia, przeprowadzona przez Bolesława Rogatkę.

1262 rok - nastąpiła trzecia lokacja Wrocławia, przeprowadzona przez Henryka III Białego.

1335 rok - Wrocław wraz z Księstwem Wrocławskim przeszedł pod panowanie **Czech**.

1526 rok - Wrocław wraz z krajami korony czeskiej wszedł w skład posiadłości habsburskich.

1702 rok - Leopold I założył kolegium jezuickie we Wrocławiu.

1741 rok - Wrocław wraz ze Śląskiem przeszedł pod panowanie Prus.

1811 rok - założono **Uniwersytet Wrocławski**.

1938 rok - w tym roku Wrocław liczył 630 000 mieszkańców.

1948 rok - zorganizowano we Wrocławiu wielką wystawę Ziem Odzyskanych i Światowy Kongres Intelktualistów.

Miasto wojewódzkie nad rzeką Odrą. Gród został założony zapewne w XV wieku na Ostrowie Tumskim. Nazwa Wrocław (łac. Vratislavia) pozostaje prawdopodobnie w związku z osobą księcia czeskiego Wratysława I (zmarłego w 920 roku). Po włączeniu Wrocławia do państwa Piastów został on głównym ośrodkiem administracyjnym Śląska. Od 1000 roku siedziba biskupstwa, stał się też jednym z głównych ośrodków handlu dalekosiężnego związanego z drogą z Niemiec na Ruś. Pierwszą lokację na prawie magdeburskim przeprowadził około 1214 roku książę Henryk Brodaty, przenosząc punkt ciężkości miasta na lewy brzeg Odry. Po częściowym spaleniu miasta w 1241 roku przez Mongołów, nastąpiła druga lokacja (1242 rok) przez Bolesława Rogatkę, a w 1262 roku - trzecia udzielona przez Henryka III Białego. W 1335 roku Wrocław wraz z Księstwem Wrocławskim przechodzi pod panowanie Czech. Okres XIV-XVI wieku stanowił czasy rozkwitu wrocławskiego handlu i rzemiosła. Oprócz kontaktów z miastami **polskimi**, szczególnie ściśle stosunki łączyły Wrocław z Norymbergą, Magdeburgiem, Frankfurtem nad Menem i Pragą, a także z miastami hanzeatyckimi. W 1526 roku Wrocław wszedł wraz z krajami korony czeskiej w skład posiadłości habsburskich. Wojna trzynastoletnia doprowadziła do wyludnienia. W XVI-XVII wieku między Wrocławiem a Rzeczpospolitą panowały silne związki gospodarcze i kulturalne. W 1702 roku cesarz Leopold I założył kolegium jezuickie. Od 1741 roku miasto wraz ze Śląskiem znalazło się pod panowaniem Prus. W XIX wieku nastąpił gospodarczy rozwój miasta, związany z powstaniem licznych fabryk, banków, giełd i magazynów. W 1811 roku założono Uniwersytet Wrocławski. W pierwszej połowie XX wieku nastąpił dalszy rozwój urbanistyczny miasta, które w 1938 roku liczyło 630 000 mieszkańców. Po II wojnie światowej na mocy układów alianckich Wrocław wrócił do Polski. W 1948 roku zorganizowano wielką wystawę Ziem Odzyskanych i Światowy Kongres Intelktualistów.

Wrocław - Szpital Św. Anny

style architektoniczne: gotyk

Z gotyckiego szpitala Św. Anny pozostała późnogotycka kaplica z prostokątnym **prezbiterium**.
Jej **nawę** początkowo przedzielono **filarem** na dwie części i nakryto **sklepieniem** sieciowym.

Wrocław - Kościół N.M.P. na Piasku

kalendarium:

1138 rok - sprowadzono Augustianów do **Wrocławia**, do których należał pierwotnie kościół Panny Marii na Piasku.

1334-1375 rok - budowa kościoła NMP we Wrocławiu, m.in. przez mistrza Peszka.

1666 rok - wybudowano **barokową** kaplicę w kościele NMP we Wrocławiu.

style architektoniczne: gotyk

Kościół Panny Marii na Piasku należał do opactwa Augustianów sprowadzonych do Wrocławia w 1138 roku. Jest to gotycka, ceglano - kamienna hala bez wyodrębnionego **prezbiterium** z trójabsydowym zakończeniem, dwiema wieżami i poilchromowaną dekoracją rzeźbiarską. Wybudowana w latach 1334-1375 m. in. przez mistrza Peszka. Kaplice boczne dobudowano w końcu XIV i XV wieku oraz jedną barokową w 1666 roku. Pod posadzką pozostałości kamiennej **bazyliki** romańskiej z połowy XII wieku i kościoła ceglanego z XIII wieku. Do bardzo cennych relikwów należy romański **tympanon** Marii Wrostopowicowej i jej syna Świętosława z napisem fundacyjnym.

Wrocław - Ostrów Tumski - Kościół Św. Krzyża

kalendarium:

1288 rok - kościół Św. Krzyża we **Wrocławiu** ufundował książę Henryk IV.

1295 rok - ukończono dolny kościół Św. Bartłomieja we Wrocławiu.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Jeden z cenniejszych zabytków architektury śląskiej. Założenie dwupoziomowe tej świątyni ma tylko kilka odpowiedników na terenie Europy. Fundacja księcia Henryka IV z 1288 roku. Ceglana dwupoziomowa hala z dwiema wieżami przy nasadach wielobocznych ramion **transeptu**. Dolny kościół Św. Bartłomieja ukończono już w 1295 roku, natomiast górny Św. Krzyża dopiero w połowie XIV wieku. W obu kościołach zachowały się znakomite zabytki śląskiej plastyki nagrobnej - w dolnym: płyty nagrobne: biskupa Nankera (zm. 1341), biskupa Jodokusa Rosenberga (zm. 1467) i kanonika Przemysława z Opawy (zm. 1478), w górnym kanonika S. Sauera (zm. 1533). Na uwagę zasługuje także we wnętrzu kościoła górnego **portal** z ostrołukowym **tympanonem**, w którym znajduje się symbol Trójcy Św. w otoczeniu fundatorów kościoła: księcia Henryka IV i jego żony.

Wrocław - Ostrów Tumski - Katedra Św. Jana Chrzciciela

kalendarium:

1149-1169 rok - z tego okresu pochodzi **krypta** kościoła **katedralnego** Św. Jana Chrzciciela.

1244-1272 rok - wykonano **prezbiterium** w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela.

1302-1376 rok - wykonano **korpus** w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela.

1354-1361 rok - wykonano kaplicę Mariacką w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela.

1376 rok - z tego roku pochodzi **gotycki** nagrobek biskupa Przeclawa z Pogorzeli znajdujący się w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we **Wrocławiu**.

1398 rok - z tego roku pochodzi płyta brązowa biskupa Henryka z Wrocławia znajdująca się w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

1416 rok - ukończono wieżę północną w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

1430 rok - ukończono wieżę południową w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

1456 rok - z tego roku pochodzi płyta brązowa biskupa Piotra Nowaka znajdująca się w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

1482 rok - z tego roku pochodzi płyta brązowa biskupa Rudolfa znajdująca się w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

1505 rok - z tego roku pochodzi płyta brązowa biskupa Jana Rotta znajdująca się w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

1517 rok - z tego roku pochodzi kamienny **portal** znajdujący się we wnętrzu kościoła katedralnego Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

1522 rok - z tego roku pochodzi tryptyk późnogotycki znajdujący się w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

1680-1686 rok - wykonano kopułową kaplicę **barokową** Św. Elżbiety z dekoracją rzeźbiarską i malarską projektu G. Scianzi znajdującą się w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

1723 rok - z tego roku pochodzi barokowa **ambona** znajdującą się w kościele katedralnym Św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół katedralny Św. Jana Chrzciciela to ceglano - kamienna, **gotycka bazylika** z dekoracją rzeźbiarską (z kościoła romańskiego zachowała się krypta z lat 1149-1169). Prezbiterium wykonano w latach 1244-1272, korpus - 1302-1376, kaplicę Mariacką w latach 1354-1361, wieżę północną ukończono w roku 1416, a południową w 1430, po zniszczeniu w 1945 roku, w dużej mierze katedra była rekonstruowana. We wnętrzu warto zwrócić uwagę na powtórnie użyte kolumny romańskie z XII wieku oraz kamienny portal wiodący do **zakrystii** z 1517 roku, najstarszy datowany portal **renesansowy** na Śląsku, tryptyk późnogotycki z 1522 roku, ambone barokową (1723 rok) wykonaną przez J. A. Karingera z alabastrowymi rzeźbami J.J. Urbańskiego. Wśród ogromnej liczby nagrobków i **epitafiów** należy wskazać gotycki nagrobek biskupa Przeclawa z Pogorzeli (około 1376 rok) z warsztatu P. Parlez, cztery płyty brązowe biskupów: Henryka z Wrocławia (około 1398 rok), Piotra Nowaka (1456 rok), Rudolfa (1482 rok) oraz Jana Rotta (1505 rok), warsztatu P. Vischera z Norymbergii z 1496 roku. Świetnym dziełem sztuki sepulkralnej renesansu jest także postać biskupa Jana Turzo (zm. 1520 roku) z niezachowanego w całości nagrobka. Zachwycające są dwie kopułowe kaplice barokowe:

wcześniejsza, Św. Elżbiety z dekoracją rzeźbiarską i malarską projektu G. Scianzi (1680-1686 rok) oraz Elektorska, zbudowana według planów słynnego wiedeńskiego architekta J. B. Fischera z Erlach.

Wrocław - Kościół Św. Marii Magdaleny

kalendarium:

1358-1371 rok - wykonano trzynawowe **prezbiterium** pod kierownictwem mistrza Peszka w kościele Św. Marii Magdaleny we **Wrocławiu**.

1400 rok - powstały kaplice boczne w kościele Św. Marii Magdaleny we Wrocławiu.

1481 rok - ukończono wieże w kościele Św. Marii Magdaleny we Wrocławiu.

1546 rok - przeniesiono rzeźbiony, kamienny **portal** romański z kościoła Benedyktynów do kościoła Św. Marii Magdaleny we Wrocławiu.

---◆---

style architektoniczne: **gotyk**

---◆---

Kościół Św. Marii Magdaleny jest ceglano - kamienną **bazyliką** gotycką, z **korpusem** z końca XIII - połowy XV wieku, trzynawowym prezbiterium z lat 1358-1371 wykonanym pod kierownictwem mistrza Peszka, kaplice boczne z około 1400 roku, wieże ukończono w 1481 roku. W południowej ścianie znajduje się znakomity rzeźbiony portal kamienny romański z końca XII wieku przeniesiony w 1546 roku z kościoła Benedyktów na Ołbinu.

Wrocław - Arsenal miejski

kalendarium:

1459 rok - wzniesiono arsenał miejski na miejscu dawnej osady Sokolniki w północno - zachodnim narożniku **Wrocławia**.

1578 rok - powiększono zespół arsenału we Wrocławiu o nowy budynek.

1658 rok - przeprowadzono renowację arsenału miejskiego we Wrocławiu.

1620 rok - na **dziedzińcu** arsenału miejskiego zachowała się kamienna studnia.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Arsenał miejski wzniesiono w 1459 roku na miejscu dawnej osady Sokolniki w północno - zachodnim narożniku miasta nad Odrą. Zespół arsenału powiększono w 1578 roku o nowy budynek. W 1658 roku, o czym świadczy data umieszczona nad **portalem** wjazdowym, przeprowadzono renowację obiektu. Zbudowany na planie nieregularnego czworoboku, obok wschodniego i południowego budynku, ma dwie baszty, z których pierwsza północna kwadratowa zwieńczona jest prostym **krenelażem** i namiotowym dachem, natomiast druga zachodnia należy do baszt półkolistych. Na dziedzińcu zachowała się kamienna studnia z 1620 roku.

Wrocław - Kościół Św. Wincentego

alendarium:

1233-1256 rok - został ufundowany przez Henryka Pobożnego kościół Św. Wincentego we Wrocławiu.

1723-1727 rok - dobudowano kopułową kaplicę Hochbergów według projektu K. Hacknera w kościele Św. Wincentego we Wrocławiu.

--◆--

style architektoniczne: gotyk

--◆--

Kościół Św. Wincentego ufundowany został przez Henryka Pobożnego, ceglany, trzynawowy wczesnogotycki z lat 1232-1256, przebudowany na bazylikę z wieżą przy prezbiterium w XIV wieku, w latach 1723-1727 dobudowano kopułową kaplicę Hochbergów według projektu K. Hacknera, z rzeźbami jednego z wybitniejszych śląskich rzeźbiarzy barokowych J. J. Urbańskiego.

Wrocław - Kościół Św. Doroty, Stanisława i Waława

kalendarium:

1351 rok - kościół Augustianów Św. Doroty, Stanisława i Waława znajdujący się we Wrocławiu, został ufundowany z okazji spotkania Kazimierza Wielkiego z cesarzem Karolem IV.

1354-1381 rok - powstało **prezbiterium** w kościele Augustianów Św. Doroty, Stanisława i Waława znajdującego się we Wrocławiu.

1353 rok - z tego roku pochodzi **rokokowy** nagrobek H. G. V. Spatgena znajdujący się w kościele Augustianów Św. Doroty, Stanisława i Waława we Wrocławiu.

style architektoniczne: **gotyk, barok**

Kościół Augustianów Św. Doroty, Stanisława i Waława został ufundowany z okazji spotkania Kazimierza Wielkiego z cesarzem Karolem IV w 1351 roku. Jest gotycką świątynią ceglano-kamienną z prezbiterium z lat 1354-1381 i **korpusem** halowym z około 1400 roku (mistrza Piotra). **Portale** i wystrój wnętrza jest barokowy. W **nawie** południowej rokokowy nagrobek H. G. V. Spatgena z 1353 roku (F. J. Mangold).

Wrocław - Kościół Św. Elżbiety

kalendarium:

1380 rok - został zbudowany kościół Św. Elżbiety we **Wrocławiu**.

1458 rok - ukończono wieżę kościoła Św. Elżbiety we Wrocławiu.

1535 rok - zwieńczono hełmem wieżę kościoła Św. Elżbiety we Wrocławiu.

1455 rok - we wnętrzu kościoła Św. Elżbiety we Wrocławiu znajduje się późnogotyckie, kamienne sakramentarium wykonane przez Jodoka Tauchena.

1534-1539 rok - z tego roku pochodzi **epitafium** mieszczańskie radcy H. Rybischa, znajdujące się we wnętrzu kościoła Św. Elżbiety we Wrocławiu.

1976 rok - spłonął kościół Św. Elżbiety we Wrocławiu, do dziś znajduje się w odbudowie.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół Św. Elżbiety (ceglano - kamienna **bazylika** gotycka z trzynawowym **prezbiterium** o trzyabsydowym zakończeniu) został zbudowany w pierwszej połowie XIV wieku - 1380 roku. Jego wieżę ukończono w 1458 roku (hełm w 1535 roku), a kaplice przeważnie w końcu XIV wieku. Wśród zabytków wnętrza warto zwrócić uwagę na późnogotyckie kamienne sakramentarium (1455 rok) wykonane przez Jodoka Tauchena. Miłośnik dawnych inskrypcji zachwyci się z pewnością zespołem kilkuset nagrobków i epitafiów mieszczańskich m. in. radcy H. Rybischa z lat 1534-1539. Świątynia spłonęła w 1976 roku, znajduje się nadal w odbudowie.

Wrocław - Kościół Św. Wojciecha

alendarium:

1226 rok - przekazano kościół Św. Wojciecha we Wrocławiu Dominikanom.

1359 rok - wzniesiono kwadratową wieżę od południa obok transeptu w kościele Św. Wojciecha we Wrocławiu.

1719-1726 rok - wybudowano barokową kaplicę Błogosławionego Czesława w kościele Św. Wojciecha we Wrocławiu.

style architektoniczne: gotyk

Kościół Św. Wojciecha, pierwotnie parafialny osady przedlokacyjnej, w 1226 roku przekazany Dominikanom. Z wczesnogotyckiej budowli ceglanej z połowy XIII wieku zachowały się jedynie mury jednej nawy i trzyprzęsłowego transeptu. W początkach XIV wieku wzniesiono wysokie prezbiterium, a w 1359 kwadratową wieżę od południa obok transeptu. Przy południowej ścianie nawy znajduje się kaplica Błogosławionego Czesława. W tej kopułowej budowli barokowej (1719-1726 rok) o bogatym wnętrzu, wypełnionym rzeźbami i freskami. W ołtarzu umieszczono sarkofag bł. Czesława (wykonany przez J. L. Webera ze Świdnicy).

Wrocław - Ratusz

kalendarium:

1471-1504 rok - został zbudowany wschodni, wielki **szczyt** środkowy o bogatej, kamiennej dekoracji rzeźbiarskiej ratusza we **Wrocławiu**.

1580 rok - wykonano zegar ratusza we Wrocławiu.

1616 rok - wykonano **barokowy portal** ratusza we Wrocławiu.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

==◆==

Ratusz (obecnie Muzeum Historyczne miasta Wrocławia), ceglano-kamienna budowla powstała już w drugiej połowie XIII wieku, znacznie rozbudowana w okresie późnego gotyku.

Charakterystyczne dla jego wyglądu są zwłaszcza wieża o wysokości 66 metrów i wschodni, wielki szczyt środkowy o bogatej kamiennej dekoracji rzeźbiarskiej wykonany w latach 1471-1504 m. in. przez H. Bertholda, B. Gauschke i P. Preusse. Świetny jest zegar, wykonany około 1580 roku. **Fasada** południowa także o przebogatej dekoracji mieściła w sobie wejście do słynnej Piwnicy Świdnickiej. Fasada Zachodnia jest o wiele skromniejsza, znajduje się w niej wejście do wnętrza poprzez barokowy portal z 1616 roku. Wnętrze ratusza należy do najwspanialszych na Śląsku, wyróżnia się zwłaszcza **refektarz**, trzynawowa hala na pierwszym piętrze, wsparta na 11 **filarach** i sala książęca wsparta na jednym filarze oraz kaplica. Przed ratuszem ustawiono zrekonstruowany pregieryz z XV wieku.

Wrocław - Kościół Bożego Ciała

style architektoniczne: **gotyk**

W Średniowieczu - Komenda Zakonu Joannitów. Kościół fundowano w końcu XIII wieku, wznoszono w kilku fazach w XIV wieku i w połowie XV wieku. Ceglana trójnawowa **bazylika** z niewyodrębnionym **prezbiterium**. **Nawa** środkowa nakryta **sklepieniem** gwiaździstym, nawy boczne - sklepieniami trójdzielnymi, dziewięciopółowymi. Trójkątny **szczyt** zachodni ozdobiono sterczynami rozdzielonymi profilowanymi **fryzami** i ślepymi **blendami**, nawiązuje do szczytu **kościola Św. Wojciecha**. Niegdyś wewnątrz wypełnione było wystrojem **barokowym**. Na ścianie nawy południowej zachował się nagrobek dwóch Joannitów z wyrzeźbionymi w płaskim reliefie postaciami, a także trzy **nisze** kamienne, bogato rzeźbione, zwieńczone oślim grzbietem i **kwiatonami**.

Wrocław - Kościół Opatrzności Bożej

alendarium:

1747-1750 rok - zostało wykonane owalne, barokowe wnętrze według projektu J. Boumanna w kościele Opatrzności Bożej we Wrocławiu.

style architektoniczne: barok, klasycyzm

Kościół Opatrzności Bożej (niegdyś ewangelicko-reformowany) powstał w połowie XVIII wieku w stylu fryerycjańskiego klasycyzmu. Świątynia jednonawowa ma kwadratową wieżę. Owalne, barokowe wnętrze zostało wykonane w latach 1747-1750 według projektu J. Boumanna.

Wrocław - Panorama Raławicka

kalendarium:

1894-1939 rok - J. Styka i W. Kossak namalowali słynną "Panoramę Raławicką" znajdującą się w Muzeum Architektury we **Wrocławiu**.

1894-1939 rok - eksponowana była "Panorama Raławicka" we Lwowie.

1946 rok - przeniesiono "Panoramę Raławicką" do Wrocławia ze Lwowa.

1985 rok - po wybudowaniu specjalnej rotundy we Wrocławiu i przeprowadzeniu konserwacji płótna udostępniono "Panoramę Raławicką" publiczności.

==◆==

style architektoniczne: **budownictwo współczesne**

==◆==

W pobliżu Muzeum Architektury znajduje się wielka Rotunda, a w niej słynna "Panorama Raławicka". Dzieło namalowane przez J. Stykę i W. Kossaka w 1894 roku było w latach 1894-1939 eksponowane we Lwowie. Już w 1946 roku przeniesiono ten monumentalny obiekt do Wrocławia i po licznych perypetiach, wybudowaniu specjalnej rotundy i przeprowadzenia konserwacji płótna ponownie udostępniono publiczności w 1985 roku.

Wrocław - Uniwersytet Wrocławski

kalendarium:

1728-1741 rok - Aula Leopoldina we **Wrocławiu** powstała według projektów D.Martinellogo i G.Gabriellego, pod kierownictwem B.Peintnera i J.Frischa.

1736 rok - J.A.Siegwitza wyrzeźbił piękne, cztery grupy personifikacji cnót, wieńczące balustradę kolumnowego **ryzalitu**, w którym mieści się główny **portal** wejściowy uniwersytetu we Wrocławiu.

1731 rok - J.K.Handtke z Ołomuńca wykonał malowidła iluzjonistyczne przedstawiające Adorację Najświętszej Marii Panny, znajdujące się we wnętrzu Auli Leopoldina we Wrocławiu.

style architektoniczne: **barok**

Uniwersytet Wrocławski mieści się m. in. w dawnym kolegium jezuickim. Budynek ten powstał w latach 1728-1741 według projektów D. Martinellogo i G. Gabriellego, pod kierownictwem B. Peintnera i J. Frischa. Położony nad Odrą, barokowy, tynkowany, trzykondygnacyjny, dwutraktowy o trzydziestoosiowej **fasadzie**. **Elewacja** jest ciekawsza od strony miasta poprzez stworzenie skrótów perspektywicznych i rozczłonkowanie brył budynków kolegium i kościoła Św. Macieja. Przy bogatym rozczłonkowaniu całość kolegium ma charakter wybitnie monumentalny. Bardzo piękne są cztery grupy personifikacji cnót, rzeźbione w 1736 roku przez J.A. Siegwitza, wieńczące balustradę kolumnowego ryzalitu, w którym mieści się główny portal wejściowy. W oknach świetne kute kraty. Spośród licznych wnętrz zwracają uwagę przede wszystkim Sala Muzyczna i Aula Leopoldina, wypełnione wspaniałą dekoracją barokową. Aula, dzieło K. Tauscha, mimo niskich proporcji tworzy jednak przestronne wnętrze dzięki wprowadzeniu rozedrganych podpór i nakryciu spłaszczoną kolebką. Silne wrażenie potęgują także malowidła iluzjonistyczne przedstawiające Adorację Najświętszej Marii Panny wykonane przez J. K. Handtke z Ołomuńca w 1731 roku. Na podium umieszczono rzeźby portretowe cesarzy, a na chórze muzycznym popiersie J. A. Schaffgotscha dłuta F. J. Mangolda.

Toruń

kalendarium:

1233 rok - Toruń otrzymał od Krzyżaków prawo magdeburskie.

1264 rok - w Toruniu obok **Starego Miasta** powstała nowa osada, której Krzyżacy nadali chełmińskie prawo miejskie i nazwę Nowe Miasto.

1280 rok - Toruń stał się członkiem Hanzy.

1454 rok - nastąpiło scalenie Starego i Nowego Miasta w jeden organizm miejski.

1466 rok - II pokój toruński przywrócił ostatecznie Toruń wraz z ziemią chełmińską Polsce.

1473 rok - w Toruniu urodził się Mikołaj Kopernik.

1594 rok - gimnazjum w Toruniu otrzymało rangę szkoły o charakterze akademickim.

1655-1658 rok - okupacja szwedzka i oblężenie Torunia przyniosły miastu dotkliwe straty.

1703 rok - Toruń zdobyty został przez Szwedów.

1793 rok - Toruń został zagarnięty przez Prusy.

1807-1815 rok - Toruń znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego.

1815 rok - od tego roku Toruń znalazł się w zaborze pruskim, stopniowo przekształcając się w miasto urzędniczo - garnizonowe.

1867 rok - W Toruniu zaczęła wychodzić "Gazeta Toruńska".

Miasto wojewódzkie nad rzeką Wisłą. W X-XI wieku była w tym miejscu osada rzemieślniczo - handlowa w pobliżu przeprawy wiślanej. Na jej terenie powstało w XIII wieku miasto, które w 1233 roku otrzymało od Krzyżaków prawo magdeburskie. Obok tego Starego Miasta powstała nowa osada, której w 1264 roku Krzyżacy nadali chełmińskie prawo miejskie i nazwę Nowe Miasto. Już w 1280 roku Toruń został członkiem Hanzy. Szczególnie dynamiczny rozwój miasta nastąpił w XIV-XV wieku. Toruń był jednym z aktywniejszych członków Związku Pruskiego i uczestników wojny trzynastoletniej. W 1454 roku nastąpiło scalenie Starego i Nowego Miasta w jeden organizm miejski. W 1466 roku II pokój toruński przywrócił ostatecznie miasto wraz z ziemią chełmińską Polsce. W 1473 roku urodził się tu Mikołaj Kopernik. W 1594 rok gimnazjum otrzymało rangę szkoły o charakterze akademickim. Miasto było poważnym ośrodkiem produkcji rzemieślniczej (złotnictwo, sukiennictwo, rzemiosła usługowe, spożywcze, m. in. wyrób słynnych pierników). Okupacja szwedzka 1655-1658 i oblężenie miasta w 1658 roku przyniosły dotkliwe straty. W 1703 roku Toruń został zdobyty przez Szwedów, a w 1793 roku zagarnięty przez Prusy. W latach 1807-1815 Toruń znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego. Od 1815 roku w zaborze pruskim, stopniowo przekształcając się w miasto urzędniczo - garnizonowe. W drugiej połowie XIX wieku nastąpił rozwój gospodarczy i urbanistyczny, powstawały **polskie** instytucje i organizacje społeczno - gospodarcze, oświatowo - naukowe i kulturalne. Od 1867 roku wychodziła "Gazeta Toruńska". Ożywienie Torunia widoczne było także w okresie międzywojennym, kiedy miasto było stolicą województwa pomorskiego i stanowiło przykład gospodarności, planowej rozbudowy i poziomem instytucji kulturalnych i artystycznych. Podczas II wojny światowej Toruń został wcielony do Rzeszy, istniały tu dwa duże obozy jenieckie. Po wyzwoleniu miasto stało się coraz ważniejszym ośrodkiem przemysłowym i naukowym. Utworzono tu m. in. Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika kontynuujący tradycje wileńskiego Uniwersytetu Stefana Batorego.

Toruń - Kościół N.M.P.

kalendarium:

1350-1370 rok - został rozbudowany na wysoką halę kościół NMP w **Toruniu**.

1584 rok - wykonano **epitafium** rodziny von Linde znajdujące się w kościele NMP w Toruniu.

1588-1594 rok - wykonano epitafium rodziny Neisserów znajdujące się w kościele NMP w Toruniu.

1590 rok - około tego roku wykonano epitafium rodziny Strobandów znajdujące się w kościele NMP w Toruniu.

1590 rok - około tego roku wykonano epitafium rodziny Mochingerów znajdujące się w kościele NMP w Toruniu.

1601-1609 rok - wykonano dekorowany, wielki pozytyw znajdujący się w kościele NMP w Toruniu.

1605 rok - wykonano **ambonę** w kościele NMP w Toruniu.

1636 rok - dobudowano kaplicę z nagrobkiem Anny Wazówny w kościele NMP w Toruniu.

1731-1733 rok - powstał ołtarz główny wykonany przez Jana Guhra i Chrystiana Kynasta w kościele NMP w Toruniu.

1789 rok - nastąpiła przebudowa dachów i **szczytów korpusu** kościoła NMP w Toruniu.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół NMP powstał w XIII wieku, w latach 1350-1370 został rozbudowany na wysoką halę, przebudowa jego dachów i szczytów korpusu nastąpiła w 1789 roku. Kaplica z nagrobkiem Anny Wazówny została dobudowana w 1636 roku. Z czasów średniowiecznych zachowały się świetne **polichromie** z monumentalnymi postaciami pod rozbudowanymi baldachimami architektonicznymi oraz znakomite **stalle** z pierwszej połowy XV wieku o bogatej dekoracji **maswerkowej**. Z okresu protestanckiego pochodzą wspaniałe dzieła bogatej **snycerki manierystycznej**: ambona z 1605 roku i nad **emporą** najstarszy prospekt organowy w Polsce złożony z szafy sekcji głównej, z końca XVI wieku i obficie dekorowanego wielkiego pozytywu z lat 1601-1609. Po przejściu kościoła przez Bernardynów ufundowano osiem świetnych ołtarzy, z których wyróżnia się zwłaszcza ołtarz główny (1731-1733 rok) wykonany przez Jana Guhra i Chrystiana Kynasta. Sztukę sepulkralną reprezentują w kościele cztery wybitne epitafia manierystyczne: rodziny von Linde z około 1584 roku, Strobandów (około 1590 rok), Neisserów (1588-1594 rok) oraz Mochingerów (około 1590 rok). Znakomite jest także mauzoleum królowny Anny Wazówny, z **sarkofagiem** wykonanym przez Wilhelma Richtera w **Gdańsku**.

Toruń - Apteka Pod Lwem

kalendarium:

1624 rok - przebudowa budynku nr 13 na Rynku Nowego Miasta w [Toruniu](#).

1830 rok - przebudowa w stylu klasycystycznym budynku nr 13 na Rynku Nowego Miasta w [Toruniu](#).

style architektoniczne: [klasycyzm](#)

Na Rynku Nowego Miasta, w jego narożniku z ulicą Królowej Jadwigi pod nr 13 stoi budynek powstały jeszcze w czasach [gotyckich](#), o czym świadczą odsłonięte relikty murów, a następnie przebudowany w 1624 i w 1830 roku. Po tej ostatniej przebudowie (w stylu klasycystycznym) umieszczono w nim Aptekę pod Lwem.

Toruń - Ratusz

kalendarium:

1391-1399 rok - mistrz Andrzej wznosił okazały, **gotycki** budynek - ratusz **toruński**.

1385 rok - nadbudowano wieżę ratusza w Toruniu.

1430 rok - nadbudowano wieżę ratusza w Toruniu.

1602-1603 rok - nadbudowano piętro, powstały nowe **szczyty** i wieżyczki narożne w stylu **manierystycznym** w ratuszu w Toruniu według projektu Antoniego van Opbergena.

1733-1737 rok - nastąpiła przebudowa wnętrza ratusza w Toruniu.

1786 rok - powstał **ryzalit** zachodni w ratuszu w Toruniu.

1957-1963 rok - przeprowadzono prace konserwatorskie, po których ratusz w Toruniu został siedzibą Muzeum Okręgowego.

--◆--

style architektoniczne: **gotyk**

--◆--

Ratusz toruński stanowi jeden ze znakomitszych pomników średniowiecznej architektury mieszczańskiej w Europie. Na miejscu zabudowań **sukiennic** i wieży z 1259 roku, ław Chlebowych około 1274 roku i wagi około 1280 roku mistrz Andrzej wznosił (1391-1399 rok) okazały gotycki, ceglany budynek, łączący funkcje administracyjne, sądowe i kupeckie. Czteroskrzydłowe założenie (44 x 52 m) z wewnętrznym **dziedzińcem**. Wieżę nadbudowano w latach 1385 i 1430, nadbudowa piętra oraz nowe szczyty i wieżyczki narożne powstały w stylu manierystycznym (1602-1609 rok, według projektu Antoniego van Opbergena). Ryzalit zachodni powstał w 1786 roku. Przebudowa wnętrza nastąpiła w latach 1733-1737. W latach 1957-1963 przeprowadzono prace konserwatorskie, po których ratusz w całości został siedzibą Muzeum Okręgowego. Wśród cennych zbiorów wyróżniają się: galeria portretów mieszczańskich (m. in. portret M. Kopernika z XVI wieku) w Wielkiej Sali Mieszczańskiej, dzieła toruńskiego rzemiosła artystycznego oraz słynny skarb ze Skrwilna.

Toruń - Kościół Św. Jakuba

kalendarium

1309-1340 rok - zbudowano kościół Św. Jakuba z fundacji Zakonu Krzyżackiego w **Toruniu**.

1359-1424 rok - dobudowano kaplicę w kościele Św. Jakuba w Toruniu.

1455 rok - wykonano zwieńczenie wieży kościoła Św. Jakuba w Toruniu.

1611 rok - z tego roku pochodzi okazały, bogato rzeźbiony prospekt organowy znajdujący się w kościele Św. Jakuba w Toruniu.

--◆--

style architektoniczne: **gotyk, barok**

--◆--

Kościół św. Jakuba jest ceglana **bazyliką** z dekoracją ceramiczną, zbudowaną w latach 1309 - około 1340 z fundacji Zakonu Krzyżackiego jako fara Nowego Miasta. Kaplice dobudowano w latach 1359-1424, a zwieńczenie wieży po 1455 roku. Wspaniałe **prezbiterium** ozdabiają nie tylko zielono i żółto glazurowane kształtki, ale także dwa **fryzy** inskrypcyjne (wewnątrz i na zewnątrz) z napisem po 1311 roku, informującym o fundacji z 1309 roku. We wnętrzu zachowały się także liczne gotyckie malowidła ścienne. Wyróżniają się zwłaszcza malowidła: "Odjazd księcia marsylskiego do Rzymu" na ścianie południowej **nawy** oraz "Koronacja Marii" na północnej ścianie **kruchty**. Wśród dzieł plastyki gotyckiej wskazać należy figurę Matki Bożej z Dzieciątkiem na masce lunarnej oraz krucyfiks na Drzewie Życia z dawnego kościoła Dominikanów z XIV wieku. Do dzieł **snycerskich** należy przepiękny, okazały bogato rzeźbiony prospekt organowy, **manierystyczny** z 1611 roku. Wyposażenie wnętrza jest przeważnie barokowe i **rokokowe** (**ambona**, ołtarze, konfesjonały i ławy. Wśród dzieł złotniczych znajdują się zachwycające gotyckie **cyborium** z końca XIV wieku i krzyż relikwiarzowy, gotycki z około 1600 roku.

Toruń - Bazylika Katedralna Św. Jana Chrzciciela

kalendarium:

1360 rok - z tego roku pochodzi cenna, płyta nagrobna von Soestów znajdująca się we wnętrzu **bazyliki** katedralnej w **Toruniu**.

1500 rok - zawieszono na wieży bazyliki **katedralnej** w Toruniu, drugi co do wielkości w Polsce dzwon "Tuba Dei".

1506 rok - wykonano późnogotycki ołtarz główny w bazylice katedralnej Św. Jana Chrzciciela i Św. Jana Ewangelisty w Toruniu.

1580 rok - z tego roku pochodzi **epitafium** upamiętniające chrzest Mikołaja Kopernika, znajdujące się w wnętrzu bazyliki katedralnej w Toruniu.

1733 rok - wykonano popiersie W. Rogowskiego, znajdujące się we wnętrzu bazyliki katedralnej w Toruniu.

style architektoniczne: **gotyk**

Bazylika katedralna Św. Jana Chrzciciela i Św. Jana Ewangelisty, gotycka świątynia o wysokim, trzynawowym, halowym **korpucie** z rzędami niskich kaplic po bokach i masywną wieżą od zachodu oraz wydzielonym **prezbiterium**, powstawała w wielu etapach, czytelnych w architekturze kościoła (od drugiej połowy XIII wieku do końca XV wieku). Wewnątrz **polichromia** gotycka (XIII-XIV wiek). Wystrój wnętrza od XIV do XVIII wieku. W prezbiterium późnogotycki ołtarz główny (1506 rok) z krzyżem z drugiej połowy XIV wieku), gotycka rzeźba Mojżesza oraz cenna płyta nagrobna von Soestów z brązu wykonana w Brugii około 1360 roku. W kaplicy chrzcielnej (przy **nawie** południowej) ochrzczono M. Kopernika, co upamiętnia epitafium około 1580 roku i popiersie W. Rogowskiego (1733 rok). Na wieży zawieszono drugi co do wielkości dzwon w Polsce "Tuba Dei" z 1500 roku.

Toruń - Dom Mikołaja Kopernika

style architektoniczne: renesans

Na ulicy Kopernika nr 17 znajduje się kamienica, w której urodził się wielki astronom Mikołaj Kopernik. Dom Kopernika stanowi obecnie Oddział Muzeum Okręgowego w Toruniu. Fasada budynku pochodzi z 4 ćw. XV wieku (rekonstruowana na podstawie zachowanych fragmentów) dekorowana nad fryzem półkoliście zamkniętymi blendami, w których umieszczono okna pięter. Na fryzach i w blendach wykonano malowaną dekorację maswerkową. Schodkowy szczyt został rekonstruowany. Wnętrza pierwotne nie zachowały się. W ekspozycji muzealnej zorganizowanej w Domu Kopernika i sąsiadującej kamienicy na ulicy Kopernika 15 zaprezentowano materiały archeologiczne współczesne Kopernikowi, wystawy ilustrujące życie codzienne mieszczaństwa toruńskiego w XV wieku, a przede wszystkim biografię Kopernika jako uczonego, twórcy i obywatela oraz rozmaite kopernikiana m. in. modele przyrządów astronomicznych, ryciny z ikonografią Kopernika, filatelistyka i medalografia o tematyce kopernikowskiej.

Toruń - Stare Miasto

kalendarium

1697 rok - budowa kamienicy, tzw. Gospody "Pod Modrym Fartuchem" na Starym Mieście w Toruniu.

1700 rok - wykonanie dekoracji stiukowej znajdującej się na fasadzie tzw. Gospody "Pod Modrym Fartuchem" na Starym Mieście w Toruniu.

style architektoniczne: gotyk, renesans, barok

W Toruniu zachował się największy w Polsce zespół hanzeatyckich, gotyckich kamienic kupieckich z XIV - pierwszej połowy XVI wieku. Są to domy szczytowe, dwu, a potem trzytraktowe, o fasadach z wnękami i ozdobnymi szczytami. Część kamienic została przebudowana, a część zupełnie na nowo wzniesiona od końca XVI do początku XIX wieku. W wielu kamienicach znajdują się kamienne portale manierystyczne i barokowe oraz ozdobne stropy, niektóre polichromowane. Najstłynniejszymi kamienicami toruńskimi są obok Domu Kopernika: tzw. Kamienica Pod Gwiazdą, o okrągłych schodach drewnianych z rzezbami oraz fasadzie z dekoracją stiukową, barokowa 1697, tzw. Gospoda "Pod Modrym Fartuchem" z fasadą o dekoracji stiukowej (barok, około 1700 rok).

Toruń - Mury miejskie, bramy

kalendarium

1251-1262 rok - powstały najstarsze odcinki zachodnich murów miejskich w **Toruniu**.

1420-1429 rok - podwyższono i wzmocniono nowymi basztami i umocnieniami przedbramnymi mury miejskie w Toruniu.

1432 rok - budowa Bramy Mostowej w Toruniu przez Hansa Gotlanda.

1873-1889 rok - rozebrano odcinki: północny i zachodni z bramami murów miejskich w Toruniu.

style architektoniczne: gotyk

Ceglane obwarowania **Starego** i Nowego Miasta powstawały od drugiej połowy XIII wieku do pierwszej połowy XIV wieku. Następnie, zwłaszcza w latach 1420-1429 podwyższano je i wzmocniano nowymi basztami i umocnieniami przedbramnymi. W latach 1873-1889 rozebrano odcinki: północny i zachodni z bramami, pozostałe były konserwowane. Prawie w całości zachował się odcinek południowy z basztami, tzw. Krzywą Wieżą (początek XIV wieku) i tzw. Wartownią (koniec XIII wieku) oraz trzema bramami o ostrołukowych przejazdach prowadzących na nabrzeże (Klasztorna z początku XIV wieku, Żeglarska z pierwszej połowy XIV wieku) oraz Mostowa (1432 rok, zbudowana przez Hansa Gotlanda). Obok wylotu ulicy Kopernika znajdują się fragmenty najstarszego zachodniego odcinka murów z około 1251-1262 roku. Wzdłuż ulicy Podmurnej część wschodniego odcinka murów z furcą gotycką i ośmioboczną basztą z XV wieku, tzw. Monstrancja.

Toruń - Pomnik Mikołaja Kopernika

kalendarium:

1809 rok - położono kamień węgielny pod pomnik Mikołaja Kopernika w [Toruniu](#).

1853 rok - wzniesiono pomnik Mikołaja Kopernika w Toruniu.

==◆==

Pomnik wielkiego astronoma Mikołaja Kopernika stoi przed południowo - wschodnim narożnikiem [Ratusza Starego Miasta](#). Pod pomnik, zaprojektowany przez rzeźbiarza F. Tiecka, położono kamień węgielny już w 1809 roku, a dopiero w 1853 wzniesiono. Odlany z brązu posąg astronoma ustawiono na wysokim cokole z polerowanego granitu śląskiego. Kopernik w todże akademickiej prawą ręką wskazuje niebo, w lewej trzyma **sferę armillarną** (astrolabium) służącą do wyznaczania położenia ciał niebieskich. Na cokole umieszczono napis łaciński: Nicolaus Copernicus Thorunensis Terrae motor, Solis Caelique Stator (Mikołaj Kopernik, torunianin, ruszył Ziemię, zatrzymał słońce i niebo).

Częstochowa

kalendarium:

1220 rok - wzmiankowano Częstochowę jako wieś.

1370-1377 rok - Częstochowa otrzymała prawa miejskie.

1382 rok - we wsi Częstochowa osadzono paulinów, nadając im wieś, kuźnicę żelaza i kościół na Jasną Górze, wokół której zaczęła się rozwijać Częstochówka.

1717 rok - wieś Częstochówka uzyskała prawa miejskie jako Nowa Częstochowa.

1793 rok - Częstochowa została wcielona do Prus.

1807 rok - Częstochowa weszła w skład Księstwa Warszawskiego.

1815 rok - Częstochowa weszła w skład Księstwa Polskiego.

1826 rok - po połączeniu Starej i Nowej Częstochowy nastąpiło wytyczenie obecnego planu miasta.

1846 rok - w Częstochowie powstało połączenie kolejowe z Warszawą.

1847 rok - w Częstochowie powstało połączenie kolejowe z Zagłębiem Dąbrowskim.

1870 rok - w Częstochowie nastąpił rozwój przemysłowy.

1896-1901 rok - w Częstochowie wybudowano wielką hutę żelaza.

1948 rok - w Częstochowie zbudowano wielki kombinat hutniczy im. B. Bieruta.

Częstochowa, miasto nad Wartą, obecnie wojewódzkie. Jako wieś wzmiankowana w 1220 roku. W 1370-1377 otrzymała prawa miejskie. W 1382 roku osadzono tu paulinów, nadając im wieś, kuźnicę żelaza i kościół na Jasną Górze, wokół której zaczęła się rozwijać Częstochówka (w 1717 roku uzyskała prawa miejskie jako Nowa Częstochowa). W 1793 roku oba miasta zostały wcielone do Prus, w 1807 roku weszły w skład Księstwa Warszawskiego, a od 1815 roku do Królestwa Polskiego. W 1826 roku po połączeniu Starej i Nowej Częstochowy nastąpiło wytyczenie obecnego planu miasta. Połączenia kolejowe: w 1846 roku z Warszawą, a w 1847 roku z Zagłębiem Dąbrowskim wpłynęły na rozwój przemysłowy, zwłaszcza po 1870 roku. Od schyłku XIX wieku Częstochowa stała się centrum Częstochowskiego Okręgu Przemysłowego. W latach 1896-1901 wybudowano wielką hutę żelaza. W okresie międzywojennym dalszy rozwój połączony z włączeniem osad fabrycznych. W 1948 roku zbudowano w Częstochowie wielki kombinat hutniczy im B. Bieruta.

Częstochowa - Klasztor Paulinów i dawna twierdza na Jasnej Górze

kalendarium:

1382 rok - fundacja Jasnej Góry w **Częstochowie** przez Ludwika Węgierskiego, zrealizowana przez księcia Władysława Opolczyka.

1384 rok - przywieziono obraz Matki Bożej Częstochowskiej na Jasną Górę w Częstochowie.

1430 rok - w czasie najazdu Husytów zniszczono obraz Matki Bożej Częstochowskiej, znajdujący się w kościele na Jasnej Górze.

1463 rok - Kościół Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie wybudowano jako późnogotycką halę.

1620 rok - rozpoczęto budowę obwarowań wokół klasztoru w Częstochowie.

1620 rok - od tego roku zaczęto wznosić klasztor w Częstochowie.

1620-1630 rok - wybudowano wieżę dominującą nad Jasną Górą w Częstochowie.

1630-1633 rok - powstało skrzydło północne i Stary Świat klasztoru w Częstochowie.

1631 rok - wzniesiono **kurtyne** wschodnią z dwoma **bastionami** klasztoru w Częstochowie.

1641-1644 rok - powstała kaplica Matki Bożej Częstochowskiej o trzynawowym, **manierystycznym korpusie**, znajdująca się na Jasnej Górze w Częstochowie.

1642 rok - wzniesiono kurtynę zachodnią klasztoru w Częstochowie.

1642-1648 rok - powstała kaplica Św. Relikwii w Kościele Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie.

1644-1670 rok - do tego roku zaczęło powstawać skrzydło zachodnie klasztoru w Częstochowie.

1647 rok - do tego roku zaczęło powstawać skrzydło południowe klasztoru w Częstochowie.

1650 rok - powstał wczesnobarokowy ołtarz główny Kościoła Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie.

1673 rok - powstała kaplica Św. Antoniego Padewskiego przy Kościele Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie.

1674 rok - wzniesiono nowy bastion południowo - wschodni projektu Krzysztofa Mioszewskego klasztoru w Częstochowie.

1690 rok - Kościół Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie po pożarze został przekształcony na **bazylikę**.

1690 rok - po pożarze ujednociono do 1712 roku klasztor w Częstochowie.

1690-1693 rok - dokonano całkowitej **barokizacji** wnętrza Kościoła Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie.

1690-1693 rok - wnętrza Kościoła Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie zostały ozdobione **sztukateriami barokowymi** i **medalionami** z malowidłami wykonanymi przez Karola Dankwartę.

1720-1728 rok - nastąpiła rozbudowa twierdzy w Częstochowie.

1723 rok - w tym roku powstała późnobarokowa brama Lubomirskich twierdzy w Częstochowie.

1725-1728 rok - powstał ołtarz główny w Kościele Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie.

1730 rok - dokonano barokizacji wnętrza Kościoła Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie przez śląskich artystów.

1733-1739 rok - powstała słynna biblioteka nad **refektarzem** klasztoru w Częstochowie.

1736-1745 rok - nastąpiła rozbudowa twierdzy w Częstochowie.

1751-1754 rok - powstała kaplica Jabłonowskich w Kościele Wniebowzięcia i Znalezienia

Krzyża Św. w Częstochowie.

1758 rok - został oprawiony księgozbiór biblioteki klasztoru w Częstochowie.

1760-1762 rok - ściany Kościoła Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św. w Częstochowie zostały barwnie marmoryzowane.

1767 rok - z tego roku pochodzi brama Stanisława Augusta twierdzy w Częstochowie.

1813 rok - częściowo rozebrano obwarowania twierdzy w Częstochowie.

1843 rok - częściowo odbudowano obwarowania twierdzy w Częstochowie.

1891 rok - z tego roku pochodzi brama Jagiellońska twierdzy w Częstochowie.

1906 rok - nadbudowano wieżę dominującą nad Jasną Górą w Częstochowie.

1920 rok - rozebrano bramę Stanisława Augusta twierdzy w Częstochowie.

1955-1957 rok - odbudowano bramę Stanisława Augusta twierdzy w Często

--◆--

style architektoniczne: **gotyk, renesans, barok,**

--◆--

Kościół Wniebowzięcia i Znalezienia Krzyża Św., pierwotnie późnogotycka hala sprzed 1463, został po pożarze 1690 przekształcony na bazylikę, wraz z cząłkowitzą barokizacją wnętrza, dokonaną 1690-1693 i następnie około 1730 przede wszystkim przez artystów śląskich. Bogato dekorowane wnętrze o wysokiej **nawie** zostało ozdobione świetnymi sztukateriami barokowymi i medalionami z malowidłami wykonanymi w latach 1690-1693 przez Karola Dankwarta. Ściany zostały barwnie marmoryzowane w latach 1760-1762 z wystrojem wnętrza zharmonizowane zostało wyposażenie, marmoryzowane, ze złoconiami i rzeźbami z białego **stiuku**, zwłaszcza ołtarz główny (1725-1728) o kompozycji architektoniczno - rzeźbiarskiej, ołtarze boczne, **ambona**. Przy kościele 4 kaplice: św. Antoniego Padewskiego z 1673 roku z kutą bramą, św. Pawła (Denhoffów), wczesnobarokowa 1644-1646, 1656-1671, spiętrzone kaplice: śś. Relikwii 1642-1648 (dolna) oraz Jabłonowskich 1751-1754 (górną). Nad Jasną Górą dominuje wieża 1620-1630, nadbudowana w 1906 roku o wysokości 106 m, 519 stopni (najwyższa wieża kościelna w Polsce) z Carillonem, złożonym z 36 dzwonek. Od północy przylega do kościoła kaplica Matki Bożej Częstochowskiej (pierwotnie samodzielna kaplica XIV-XV wieku) o trzynawowym manierystycznym korpusie 1641-1644. We wczesnobarokowym ołtarzu głównym z 1650 cudowny obraz Matki Bożej Częstochowskiej, zwany Czarną Madonną, przedmiot szczególnego kultu i cel pielgrzymek z całej **Polski**. Dzieło to było prawdopodobnie przywiezione przez Władysława Opolczyka z Rusi, na Jasnej Górze od 1384, zniszczony w czasie najazdu husytów w 1430 roku, potem wiernie przemalowany w **Krakowie** na poprzedniej desce i nowym podkładzie. Na ścianach kaplicy tysiące wotów, przeważnie srebrnych, wśród nich kilkaset plaket figuralnych z XVII-XIX wieku. W skarbcu i **zakrystii** znajduje się jedna z bogatszych w Polsce kolekcji dzieł rzemiosła artystycznego gromadzonych jako dary rodzin panujących, magnackich i szlacheckich (monstracje, krzyże relikwiarzowe, ołtarzyki, lichtarze, plakietki wotywnie, zegary, kilkaset zegarków (XVIII-XIX wieku), kilkadziesiąt różańców, kilka tysięcy sztuk biżuterii, komplety szat liturgicznych, słynne sukienki Czarnej Madonny: diamentowa i rubinowa).

--◆--

Budowa obwarowań systemu nowo - włosko - holenderskiego wokół klasztoru została rozpoczęta około 1620 roku. Do 1631 wzniesiono kurtynę wschodnią z dwoma bastionami, do 1642 kurtynę zachodnią, nowy bastion południowo - wschodni 1647 według projektu Krzysztofa Mieroszewskiego. Rozbudowa twierdzy nastąpiła w 1 połowie XVIII wieku, m. in. w latach 1720-1728 i 1736-1745 przez Jana Chrystiana Dahlke. Częściowo rozebrano obwarowania w 1813, potem w 1843 częściowo je odbudowano. W XIX i XX wieku założono park na fortach

zewnątrznych. Bardzo interesujący jest zespół bramny, w którego skład wchodzi:
późnobarokowa brama Lubomirskich z 1723 roku, brama Stanisława Augusta z 1767, rozebrane
po 1920, a następnie odbudowane 1955-1957, brama Matki Bożej Bolesnej z 1891 roku i brama
Jagiellońska (Wałowa) z pierwszej połowy XVII wieku, wielokrotnie przebudowywana.

Zabudownia klasztorne złożone są z przylegającego od północy do kaplicy NMP dwupiętowego
czworoboku głównego wokół dużego **dzielnica** oraz łączącego się z nim od zachodu dwoma
skrzydłami jednopiętowego tzw. Starego Świata wokół mniejszego dzielnica. Klasztor
wznoszono od 1620. Najwcześniej skrzydło wschodnie, około 1630-1633 skrzydło północne i
Stary Świat, do 1647 skrzydło południowe, około 1644-1670 zachodnie. Po pożarze 1690
klasztor ujednociono do 1712 nadając w tym czasie m. in. reprezentacyjną **fasadę** od strony
miasta. W skrzydłach południowym i zachodnim usytuowano sale reprezentacyjne. W skrzydle
południowym wyróżniają się Kaplica Różańcowa i Sala Rycerska. W skrzydle zachodnim
prześwietne wnętrze wielkiego refektarza, ze **sklepieniem** K. Jankwarta (po 1693 r.). Nad
refektarzem znajduje się słynna biblioteka (1733-1739) ze sklepieniem dekorowanym sztukaterią
w stylu regencji i malowidłami symbolicznymi oraz regałami wykonanymi przez stolarza
zakonnego Grzegorza Woźniakowica. Księgozbiór w liczbie 40000 woluminów został
oprawiony w większości w jednolite oprawy około 1758 i później. Znakomite zbiory znalazły się
w jednym z bogatszych w Polsce archiwów kościelnych (m.in. mszał fundacji Jana Olbrachta).
W sklepionych salach dawnego arsenału zorganizowano stałą ekspozycję Muzeum Sześćsetlecia.
Wśród prezentowanych zabytków najciekawsze zbiory: kolekcja orderów i oznaczeń (m. in.
Order Złotego Runa, dar Władysława IV z 1633), militaria (z buławą hetmańską Stanisława
Rewerego Potockiego z połowy XVII wieku), zespół instrumentów muzycznych oraz zabytki
sepulkralne (portrety trumienne, blachy herbowe i inskrypcyjne).

Fundacja Ludwika Węgierskiego, zrealizowana w 1382 roku przez księcia Władysława
Opolczyka. Od średniowiecza miejsce pielgrzymkowe związane z kultem obrazu NMP. Klasztor
otoczony murami obronnymi, w 1655 odegrał wielką rolę jako niezdojty punkt oporu w czasie
najazdu Szwedów.

Zamość

kalendarium:

1580 rok - Zamość lokowany był przez Jana Zamoyskiego jako miasto - twierdza

1585 rok - w Zamościu osiedlili się Ormianie.

1585 rok - rozpoczęła się w Zamościu pierwsza w Polsce manufaktura safianów, hordybaków i kobierców tureckich.

1586 rok - w Zamościu osiedlili się Żydzi sefardyjscy.

1589 rok - w Zamościu osiedlili się Grecy z Kaffy.

1595 rok - w Zamościu założono Akademię Zamojską.

1772 rok - nastąpił upadek gospodarczy po włączeniu Zamościa do Austrii.

1815 rok - od tego roku Zamość włączono do Królestwa Polskiego.

1821 rok - Zamość został nabyty przez rząd i przekształcony w ogromną twierdzą.

1866 rok - po zlikwidowaniu twierdzy w Zamościu nastąpiło ożywienie gospodarcze.

1940 rok - od tego roku w Zamościu miały miejsce masowe egzekucje.

1942 rok - przeprowadzono akcję wysiedleńczą Zamojszczyzny.

Miasto wojewódzkie nad rzeką Łabuńką, lokowane w 1580 roku przez Jana Zamoyskiego jako miasto - twierdza, rezydencja i główny ośrodek ordynacji, leżał na szlaku handlowym z Wołynia i Lwowa do Lublina i Warszawy. W 1585 roku osiedlili się tu Ormianie, w 1586 Żydzi sefardyjscy, a w 1589 Grecy z Kaffy. Miejscowi kupcy utrzymywali stosunki handlowe ze Wschodem i **Gdańskiem**. W 1595 roku założono tu Akademię Zamojską. W 1585 roku rozpoczęła się w Zamościu pierwsza w Polsce manufaktura safianów, hordybaków i kobierców tureckich. Jako jedyne miasto (dzięki świetnym **fortyfikacjom**) oparło się "potopowi" XVII wieku. Upadek gospodarczy nastąpił po włączeniu Zamościa w 1772 roku do Austrii. Od 1815 roku w Królestwie Polskim. W 1821 roku nabyty przez rząd został przekształcony w ogromną twierdzą. W drugiej połowie XIX wieku po zlikwidowaniu w 1866 roku twierdzy ożywienie gospodarcze. W latach okupacji terror hitlerowski od 1940 roku masowe egzekucje dokonywane głównie w tzw. **Rotundzie**. Akcja wysiedleńczą Zamojszczyzny od 28.11.1942 roku.

Zamość-Rotunda

kalendarium:

1825-1831 rok - budowa rotundy w Zamościu.

1939 rok - do tego roku rotunda w Zamościu pełniła funkcję prochowni.

---◆---

style architektoniczne:

---◆---

Rotunda stanowi element obwarowań miejskich. Wybudowana z cegły w latach 1825-1831 jako działobitnia dla obrony miasta od strony południowej. Do 1939 roku pełniła funkcję prochowni.

Po rozbiorach w **bastionach** mieściły się więzienia, w okresie okupacji w Rotundzie było miejsce straceń, zamordowano w niej około 8000 osób. Po wojnie zorganizowano w budynku Rotundy Muzeum Martyrologii.

Zamość - Ratusz

kalendarium:

1639-1651 rok - budowa ratusza w Zamościu.

1767-1768 rok - do frontu ratusza w Zamościu dostawiono odwach.

1770 rok - budowa wieży ratusza w Zamościu.

1823-1825 rok - budowa budynku więziennego na tyłach ratusza w Zamościu.

1854 rok - połączenie niskimi skrzydłami budynku więziennego z ratuszem w Zamościu.

1937-1938 rok - zrekonstruowano attykę ratusza w Zamościu.

---◆---

style architektoniczne: renesans

---◆---

Ratusz usytuowany w północnej pierzei rynku zamojskiego wzniesiony na zrębie mniejszego budynku Moronda z końca XVI wieku w latach 1639-1651 przez Jana Jaroszewicza i Jana Wolffa. Trójkondygnacyjny korpus budynku ma arkadowe podcienia z trzech stron i attykę (przywróconą w latach 1937-1938). Wieża u góry ośmioboczna zwieńczona jest wysokim helmem wykonanym w 1770 roku. W latach 1767-1768 do frontu dostawiono odwach i nad nim monumentalne dwuskrzydłowe schody barokowe wsparte na arkadach. Od tyłu znajduje się budynek więzienny z 1823-1825 roku, neoklasyczny, projektowany przez Ludwiga Malletskiego, połączony w 1854 roku niskimi skrzydłami z ratuszem.

Zamość - Stare Miasto

kalendarium:

1841 rok - po tym roku nastąpiła przebudowa kamienic w [Zamościu](#)

style architektoniczne: [renesans](#), [barok](#)

Kamienice zamojskie stanowią jeden z piękniejszych zespołów domów mieszczańskich w Polsce. Zachowane wokół Rynku Wielkiego, a także Rynku Solnego, przy ul. Ormiańskiej i Staszica, dwu i trójtraktowe, [podcieniowe](#) z wieku XVII (niektóre z fragmentami starszych domów z przełomu XVI i XVII wieku) jedno lub dwupiętrowe, przebudowane po 1841 roku. W wielu kamienicach odnajdujemy ozdobne [portale](#), odrzwia i obramienia okien, a także [stiukową](#) dekorację [sklepień](#) i belkowane stropy. Wyróżniają się zwłaszcza [fasady](#) domów w [pierzei](#) północnej Rynku Wielkiego ozdobione stiukowymi płaskorzeźbami figuralnymi i dekoracją o motywach [manierystycznych](#) i barokowych, a także z niezmienionymi [attykami](#).

Zamość - Kolegiata Św. Tomasza

alendarium:

1587-1598 rok - wzniesiono **kolegiatę** św. Tomasza w **Zamościu**.

1824-1826 rok - przekształcono z zewnątrz kolegiatę św. Tomasza w Zamościu.

1618-1630 rok - z tego okresu pochodzi dekoracja **sklepień** kolegiaty św. Tomasza w Zamościu.

1635 rok - z tego roku pochodzą wczesnobarokowe **sztukaterie** na sklepieniu kaplicy Jana Chrzciciela w kolegiacie św. Tomasza w Zamościu.

1618 rok - z tego roku pochodzi płyta nagrobna Jana Zamoyskiego w kolegiacie św. Tomasza w Zamościu.

style architektoniczne: **renesans**

Kolegiata Zmartwychwstania i Św. Tomasza jest bez wątpienia najwspanialszą w Polsce świątynią z okresu schyłku renesansu i początków kontreformacji. Obiekt architektury **manierystycznej** wzniesiony w latach 1587-1598 przez kanclerza Jana Zamoyskiego według projektu Bernarda Morando jako główny kościół ordynacji zamojskiej o oryginalnym, symbolicznym programie ideowym. Murowana **bazylika**, ściśle kwadratowa jest złożona z trzech pięcioprzęsłowych **naw** z rzędami nie łączących się ze sobą kaplic po bokach, z prostokątnym **prezbiterium** zamkniętym połową czternastoboku i dwiema wschodnimi, kwadratowymi kaplicami. Z zewnątrz budynek kolegiaty przekształcono w latach 1824-1826 wraz z likwidacją wysokich niegdyś **szczytów**. We wnętrzu zwracają uwagę wspaniałe dekoracje sklepień, w prezbiterium **kasetonowa** siatka sztukaterii projektowanych przez B. Morando, a w **korpusie** dekoracja sklepień z lat 1618-1630 charakterystycznych dla późnorenesansowych **stiuków** Lubelszczyzny, wreszcie wczesnobarokowe sztukaterie Jana Chrzciciela Falconiego z roku 1635 na sklepieniu kaplicy Zamoyskich. Wśród wyposażenia należy głównie wskazać płytę nagrobną Jana Zamoyskiego około 1618 roku z czarnego marmuru, z wykonanymi z brązu **insygniami, panopliami** i lakoniczną inskrypcją, **barokową** (zapewne włoską) chrzcielnicę z brązu, cykl czterech wielkich obrazów związanych tematycznie ze Św. Tomaszem, manierystyczne i barokowe **epitafia**, w skarbcu cenne okazy złotnictwa i szat liturgicznych (XVI - początek XVII wieku) darowane przez Jana i Tomasza Zamoyskich.

Zamość - Kościół Św. Stanisława

kalendarium:

1589 rok - budowa kościoła prawosławnego Św. Stanisława w Zamościu, przez kupców greckich.

1706-1875 rok - użytkowanie kościoła Św. Stanisława w Zamościu przez Unitów.

1618-1631 rok - wykonanie dekoracji późnorenesansowej w kościele Św. Stanisława w Zamościu, prawdopodobnie przez Jana Jaroszewicza.

==◆==

style architektoniczne: **renesans, barok**

==◆==

Kościół Św. Stanisława, pierwotnie prawosławny, był wybudowany przez kupców greckich po 1589 roku. W latach 1706-1875 użytkowany był przez Unitów, a potem przekształcony w cerkiew prawosławną, wielokrotnie przebudowywany w XVII, XVIII i XIX wieku. Autorem dekoracji późnorenesansowej wykonanej w latach 1618-1631 był prawdopodobnie Jan Jaroszewicz.

Zamość - Synagoga

kalendarium:

1610-1620 rok - budowa synagogi w **Zamościu**.

1967 rok - rekonstrukcja **attyki** zewnętrznej w synagodze w Zamościu.

==◆==

style architektoniczne: **renesans**

==◆==

Późnorenesansowa synagoga wzniesiona w latach 1610-1620 rozbudowana w wieku XVIII.

Zachowała się jej wielka sala nakryta wysoką czaszą **sklepienia** z **lunetami** i **niszami** w narożach o bogatej dekoracji **stiukowej** typu lubelskiego. Kamienny Aron Hakodesz pochodzi z pierwszej połowy XVII wieku. Wysoka attykę zewnętrzną rekonstruowano w 1967 roku.

Zamość - Fortyfikacje

kalendarium:

1587-1605 rok - realizacja **bastionowych** fortyfikacji **Zamościa** pod kierownictwem Bernarda Morando.

1617-1619 rok - ukończenie bastionowych fortyfikacji Zamościa przez Andrzeja del Aqua.

1685-1694 rok - modernizacja bastionowych fortyfikacji Zamościa przez Jana Michała Linka.

1809-1812 rok - dodano zewnętrzne szańce ziemne do bastionowych fortyfikacji Zamościa.

1821-1831 rok - rozbudowano obwarowania bastionowych fortyfikacji Zamościa wg projektu Ludwika Malletskiego.

1825-1835 rok - wybudowano dwa nadszańce ceglano-kamienne o stylu **neoklasycznym** zaprojektowane przez Bernarda Engbrichta i Fryderyka Rossmanna wchodzące w skład bastionowych fortyfikacji Zamościa.

1866 rok - rozbudowano obwarowania bastionowych fortyfikacji Zamościa.

style architektoniczne: **renesans**

Bastionowe fortyfikacje Zamościa systemu staro i nowowłoskiego zostały zaprojektowane i realizowane pod kierownictwem Bernarda Morando w latach 1587-1605, ukończone przez Andrzeja del Aqua w latach 1617-1619, modernizowane w 1685-1694 przez Jana Michała Linka. W latach 1809-1812 dodano zewnętrzne szańce ziemne. Obwarowania rozbudowano w latach 1821-1831 wg projektu Ludwika Malletskiego, a następnie w 1866 roku. W fortyfikacjach funkcjonowały cztery bramy: Lubelska Nowa, Lwowska Stara, Lwowska Nowa i Szczebrzeska. Do świetniejszych partii obwarowań należały dwa nadszańce ceglano-kamienne o stylu neoklasycznym zaprojektowane przez Bernarda Engbrichta i Fryderyka Rossmanna, wybudowane w latach 1825-1835.

Malbork

kalendarium:

1255 rok - po raz pierwszy Malbork wymieniony był w dokumencie z 10 marca tego roku.

1276 rok - Malbork uzyskał lokację miejską od mistrza krajowego Konrada Terberscha.

1280 rok - Zamek Krzyżacki w Malborku początkowo był zamkiem konwentualnym i siedzibą komtura.

1304 rok - Malbork uzyskał ponowną lokację od mistrza krajowego Konrada Sacka.

1309 rok - od tego roku Malbork był siedzibą wielkiego mistrza i stolicą państwa krzyżackiego.

1324 rok - Zamek Krzyżacki w Malborku był **rezydencją Wielkiego Mistrza** i siedzibą władz państwa zakonnego.

1454 rok - powstały w 1410 roku Związek Pruski oddał Prusy i Pomorze w opiekę Kazimierzowi Jagiellończykowi.

1457-1772 rok - Zamek Krzyżacki w Malborku był siedzibą starosty i jedną z rezydencji królów **polskich**.

1457 rok - zamek w Malborku został zdobyty przez wojska polskie.

1667 rok - przy kaplicy Zamku Krzyżackiego w Malborku mieściła się rezydencja jezuicka.

1772 rok - do tego roku Malbork był stolicą województwa i siedzibą starostwa malborskiego.

1773-1804 rok - Zamek Krzyżacki w Malborku przekształcono na koszary pruskie.

1817-1842 rok - wykonano renowację pod nadzorem Karola Fryderyka Schinkla Zamku Krzyżackiego w Malborku.

1882-1944 rok - wykonywane prace archeologiczno - purystyczne pod kierunkiem Konrada Steinbrechta i Bernarda Schmida na Zamku Krzyżackim w Malborku doprowadziły do pełnej rekonstrukcji.

1945 rok - w czasie walk zniszczona została najstarsza część Malborka, obecnie zabudowana nowoczesnymi blokami mieszkalnymi.

style architektoniczne: **gotyk**

Malbork wymieniony po raz pierwszy w dokumencie z 10 marca 1255 roku. Lokację miejską uzyskał 27 kwietnia 1276 roku od mistrza krajowego Konrada Terberscha, a ponowną lokację 8 lipca 1304 roku od mistrza krajowego Konrada Sacka. Od 1309 roku Malbork był siedzibą wielkiego mistrza i stolicą państwa krzyżackiego. Powstały w 1410 roku Związek Pruski oddał w 1454 roku Prusy i Pomorze w opiekę Kazimierzowi Jagiellończykowi. W 1457 roku zamek został zdobyty przez wojska polskie. Do 1772 roku Malbork był stolicą województwa i siedzibą starostwa malborskiego. W czasie walk 1945 roku zniszczona została najstarsza część miasta, obecnie zabudowana nowoczesnymi blokami mieszkalnymi. Malbork jest ważnym węzłem komunikacyjnym.

Zamek Krzyżacki w Malborku jest jednym ze znakomitszych przykładów średniowiecznej architektury obronno - rezydencjonalnej w Europie. Powstawał etapami od 1280 roku do połowy XV wieku, początkowo jako zamek konwentualny i siedziba komtura, od 1309, a faktycznie od 1324 roku rezydencja Wielkiego Mistrza i siedziba władz państwa zakonnego. W latach 1457-1772 zamek malborski był siedzibą starosty i jedną z rezydencji królów polskich, od 1667 roku także rezydencja jezuicka przy kaplicy zamkowej. W latach 1773-1804 zamek przekształcono na koszary pruskie. W tym czasie zniszczono m. in. prawie wszystkie wnętrza **Zamku Wysokiego**. Od 180 lat prowadzone są na zamku malborskim prace konserwatorsko -

rekonstrukcyjne. Najpierw w latach 1817-1842 pod nadzorem Karola Fryderyka Schinkla wykonano renowację w duchu romantycznym. Następnie prowadzone prace w duchu archeologiczno - purystycznym doprowadziły w latach 1882-1944 pod kierownictwem Konrada Steinbrechta i Bernarda Shmida do pełnej rekonstrukcji. Po ostatniej wojnie zajęto się likwidacją zniszczeń wojennych i systematyczną konserwacją.

Malbork - Zamek Średni

kalendarium:

1897-1900 rok - rekonstruowano skrzydła Zamku Średniego w **Malborku**.

style architektoniczne: **gotyk**

Zamek Średni składa się z trzech czternastowiecznych skrzydeł. Po stronie południowej Jezuici zbudowali w XVII wieku gmach kolegium rozebrany za czasów pruskich. Skrzydło wschodnie mieściło izby gościnne za czasów krzyżackich. Od południa budowlę zamyka mała kapliczka Św. Bartłomieja. Obecny wygląd skrzydła pochodzi z czasów rekonstrukcji w latach 1897-1900. Skrzydło zachodnie składało się z **Pałacu Wielkiego Mistrza**, wielkiego **refektarza**, przyległej do niego kuchni i izby kucharza. W skrzydłach północnych mieściły się komnaty Wielkiego Komtura, a później skarbiec i kancelaria **polskiego** starosty. W zachodniej części tego skrzydła znajdowały się: **infirmaria**, kaplica i łaźnia. Od strony przedzamcza ozdobiono infirmerię świetnym, gotyckim **szczytem**. Na **dziedzińcu** warto zwrócić uwagę na trzy pseudogotyckie budyneczki (wartownia, domek studzienny i łaźnia).

Malbork - Zamek Wysoki

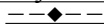
kalendarium:

1341 rok - wykonano płytę nagrobną Dietricha von Altenburg, która znajduje się w kaplicy Św. Anny na Zamku Wysokim w **Malborku**.

1353 rok - wykonano płytę nagrobną Heinricka Dusmera, która znajduje się w kaplicy Św. Anny na Zamku Wysokim w Malborku.

1429 rok - wykonano płytę nagrobną Heinricha von Plauen, która znajduje się w kaplicy Św. Anny na Zamku Wysokim w Malborku.

1969-1971 rok - odbudowano wieżę Zamku Wysokiego w Malborku.

style architektoniczne: **gotyk**

Zamek Wysoki jest najstarszą budowlą zespołu wzniesioną pod koniec XIII wieku, a rozbudowaną w pierwszej połowie XIV wieku. Obecne **neogotyckie** kształty nadano mu w czasie odbudowy prowadzonej w latach 1882-1896. Z pierwszego okresu budowy pozostały jedynie ściany zniszczone przeróbkami na magazyn. Pozostały oryginalne piwnice i niektóre pomieszczenia parteru. Wszystkie dachy, większość elementów architektonicznych, **krużganki**, a także **sklepienia** górnych kondygnacji zostały wykonane dopiero w końcu XIX wieku. Wejście na teren Zamku Wysokiego prowadzi przez most zwodzony. Przez **portal** główny wchodzi się na **dziedziniec** o wym. 32,8 x 27 metrów, otoczony wieńcem krużganków. Na środku dziedzińca znajduje się studnia o głębokości 18 m. Na Zamku Wysokim usytuowano kaplicę NMP (kościół zamkowy) ze wspinałym portalem tzw. Złotą Bramą, wczesnogotycką z końca XIII wieku z zespołem figur Panien Mądrych i Głupich, Eklecji i Synagogi w archiwoltach oraz Chrystusa w kluczu. Pod kościołem zamkowym znajduje się kaplica Św. Anny z trzema płytami nagrobnymi Wielkich Mistrzów: Dietricha von Altenburg (1341), Heinricka Dusmera (1353) i Heinricha von Plauen (1429). Wśród reprezentacyjnych pomieszczeń wyróżnia się **kapitularz**, **refektarz** i salę konwentu, a z innych dwa **dormitoria** oraz kuchnię z wielkim okapem na kolumnach (rekonstruowaną na wzór kuchni zamku w Lochstadt). Obok czworoboku zamku zwraca uwagę ustawiona w fosie czworoboczna wieża danskeru (gdaniska) połączona z południowo - zachodnim narożem budynku krytym, rekonstruowanym gankiem, wspartym na 4 **arkadach**. Nad zamkiem dominuje wieża odbudowana w latach 1969-1971 o 4 kondygnacjach wyrastających ponad **korpus** budynku.

Malbork - Zamek Niski

alendarium:

1355-1341 rok - usytuowano Bramę Mostową w murze podzamcza zamku w [Malborku](#).

1417-1448 rok - powstał pas murów wokół przedzamcza, m. in. Brama Nowa i połączona z nią [basteja](#) Baba zamku w Malborku.

1418-1420 rok - zbudowano basteję Babę, która obecnie na zamku w Malborku jest w ruinie.

1951-1957 rok - nastąpiło odcięcie północnej części Zamku Niskiego w Malborku nasypem linii kolejowej.

style architektoniczne: [gotyk](#)

Rozległe przedzamcze nazywane także Zamkiem Niskim przylegało do [Zamku Średniego](#) od północy i zachodu. Zamek Niski był otoczony w drugiej ćwiartce XIV wieku obwarowaniami z basztami i Bramą Główną (Snycerską). Baszty czteroboczne (m. in. Prochowa), wieloboczne (m. in. Nad Piekarnią) oraz koliste (m. in. Maślankowa) zostały częściowo zrekonstruowane, a inne pozostawiono w ruinie. W murze wąskiego podzamcza od strony Nogatu, poniżej [Zamku Wysokiego](#), usytuowano Bramę Mostową z około 1355-1341 roku o półcyldrycznych, szerokich basztach, flankujących część środkową z dwoma ostrołukowymi przejazdami i nadwieszoną, kolistą wieżyczką. Drugi pas murów wokół przedzamcza od północy i wschodu z półkolistymi bastejami powstał etapami około 1417-1448 roku (m. in. Brama Nowa i połączona z nią basteja Baba (zbudowana w latach 1418-1420), dziś w ruinie. W latach 1851-1857 nastąpiło odcięcie północnej części Zamku Niskiego nasypem linii kolejowej. Na terenie przedzamcza funkcjonowały m. in. [zbrojownia](#), [ludwisarnia](#) i [kaplica Św. Wawrzyńca](#).

Malbork - Zbrojownia

kalendarium:

1300-1320 rok - powstała zbrojownia, tzw. karwan na terenie przedzamcza Zamku

Malborskiego.

1427 rok - powstała **ludwisarnia** na terenie przedzamcza Zamku Malborskiego.

1600-1605 rok - wmontowano w północną ścianę ludwisarni dekorację rzeźbiarską na zamku w Malborku.

1888 rok - rekonstruowano piętro i **szczyty** zbrojowni zamku w Malborku.

1911 rok - rekonstruowano ludwisarnię zamku w Malborku.

style architektoniczne: **gotyk**

Na terenie przedzamcza Zamku Malborskiego wyróżniają się głównie dwa budynki: zbrojownia (tzw. karwan z około 1300-1320 roku, o trójnawowym układzie wnętrza, z parami ostrołukowych okien (piętro i szczyty rekonstruowane w roku 1888) oraz ludwisarnia z 1427 roku, rekonstruowana w 1911 roku z wmontowaniem w ścianę północną dekoracji rzeźbiarskiej ze szczytów Wielkiej Zbrojowni w **Gdańsku** (1600-1605 rok).

Malbork - Pałac Wielkiego Mistrza

kalendarium:

1333-1399 rok - zbudowano Pałac Wielkiego Mistrza w **Malborku**.

style architektoniczne: **gotyk**

Pałac Wielkiego Mistrza stanowiący południowe zakończenie zachodniego skrzydła **Zamku Średniego** jest jedną z wspanialszych europejskich rezydencji międzynarodowego gotyku. Zbudowany w latach 1333-1399 wyróżnia się przede wszystkim unikatową **elewacją** od strony Nogatu ujętą w narożach w **filary** z nadwieszonymi, wielobocznymi **wykuszami** z **blankowaniem** obiegającym cały budynek. Wewnątrz budynek mieści w sobie dwa, doskonale rozwiązane architektonicznie kwadratowe pomieszczenia: **Refektarz** Letni i Refektarz Zimowy na IV kondygnacji. Sale te nakryto **sklepieniami** o skomplikowanym, radialno-sieciowym układzie żeber spływających na ustawiony pośrodku słup.

Malbork - Kaplica Św. Wawrzyńca

alendarium:

1358 rok - zbudowano kaplicę Św. Wawrzyńca, jedyną budowlę sakralną przedzamcza zamku w Malborku.

style architektoniczne: **gotyk**

Jedyną budowlą sakralną przedzamcza jest jednonawowy kościółek (zwany także kaplicą) św. Wawrzyńca zbudowany w 1358 roku. W jego wnętrzu zachowała się jedna z okazalszych krzyżackich płyt nagrobnych Dithericka von Logendorfa zmarłego po 1424 roku (1,97x3,09).

Malbork - Kościół Św. Jana

alendarium:

1457-1460 rok - zniszczono pierwotną świątynę, na której wybudowano kościół Św. Jana w Malborku.

style architektoniczne: gotyk

Gotycki kościół Św. Jana wzniesiono w północno - zachodnim narożniku Starego Miasta. Wybudowany został w 2 połowie XV wieku na fundamentach pierwotnej świątyni, zniszczonej podczas walk w czasie wojny trzynastoletniej (1457-1460 rok). We wnętrzu kościoła, który reprezentuje typ trójnawowej hali, zachowało się bogate wyposażenie renesansowe, barokowe i pseudogotyckie.

Łańcut

kalendarium:

1376 rok - Łańcut uzyskał prawa miejskie.

1628 rok - od tego roku właścicielami Łańcuta zostali Lubomirscy.

1641 rok - Mikołaj Trapola wzniósł dla S. Lubomirskiego nowy zamek w północno - wschodniej części Łańcuta.

1655 rok - Łańcut oparł się Szwedom.

1657 rok - Łańcut oparł się wojskom Rakoczego.

Łańcut powstał za Kazimierza Wielkiego. W 1376 roku miał już prawa miejskie. Ważne targowisko na trakcie wschodnio - zachodnim. Na przełomie XVI i XVII wieku zamek w Łańcutie był w rękach "Diabła Łańcuckiego" - głośnego awanturnika Stanisława Stadnickiego, który zginął w walce z wojskami królewskimi. Od 1628 roku właścicielami miasta byli Lubomirscy, a potem Potoccy. W 1641 roku Mikołaj Trapola wzniósł dla S. Lubomirskiego nowy zamek w północno - wschodniej części miasta. W 1655 roku oparł się on Szwedom, a w 1657 roku wojskom Rakoczego. Miasto jednak zostało zupełnie spalone. W XVIII wieku Łańcut był ośrodkiem rękodzielniczego tkactwa jedwabnego. Obecnie znany przede wszystkim z festiwalu muzycznego, a także fabryk śrub, wódek i zakładu odzieżowego "Vistula".

Łańcut - Pałac - Oranżeria

kalendarium:

1799-1802 rok - przy zamku w Łańcucie wybudowano oranżerię, dzięki pracy Ch. P. Aignera i F. Baumanna.

style architektoniczne: barok

Przy południowo - zachodnim narożu zamku wybudowano piętrowy budynek oranżerii wzniesionej w latach 1799-1802 przez Ch. P. Aignera przy współpracy sztukatora F. Baumanna, z kolumnowym portykiem od zachodu i pilastrowym podziałem elewacji.

Łańcut - Pałac

kalendarium:

1629-1641 rok - wzniesiono pałac w **Łańcucie** dla wojewody Stanisława Lubomirskiego.

1771-1786 rok - gruntownie przebudowano pałac w Łańcucie za księżny Izabelli Lubomirskiej.

1780 rok - powstał Pokój Pompejski z malowidłami V. Brenny w pałacu w Łańcucie.

1790 rok - powstała Sala Kolumnowa projektu Sz. B. Zuga w pałacu w Łańcucie.

1795-1807 rok - po raz drugi gruntownie przebudowano pałac w Łańcucie za księżny Izabelli Lubomirskiej.

1800 rok - w pałacu w Łańcucie wykonano Salę Balową, Wielką Jadalnię oraz kaplicę.

1889-1912 rok - gruntownie przebudowano pałac w Łańcucie za Potockich.

1911 rok - powstał teatr według projektu F. Fellnera i H. Helmera z Wiednia w pałacu w Łańcucie.

style architektoniczne: **barok**

Zamek zwany także pałacem (Obecnie Muzeum Wnętrz) jest wielką wczesnobarokową rezydencją magnacką typu "palazzo in fortezza", wzniesioną w latach 1629-1641 dla wojewody Stanisława Lubomirskiego najpewniej przez M. Trapolę. Piętrowy, czteroskrzydłowy pałac z wewnętrznym **dziedzińcem** i czterema narożnymi wieżami o zaokrąglonych kątach zewnętrznych, z hełmami z końca XVII wieku, był dwukrotnie gruntownie przebudowany. Po raz pierwszy: za księżny Izabelli Lubomirskiej w latach 1771-1786 i około 1795-1807, a drugi za Potockich w latach 1889-1912. Spośród kilkudziesięciu bogato wyposażonych wewnątrz wyróżniają się: Gabinet Zwierciadłany z boazerią **rokokową**, Sala Kolumnowa, projektowana przez Sz. B. Zuga z 1790 roku, Galeria Rzeźb z końca XVIII wieku, Pokój Pompejski z malowidłami V. Bremmy z około 1780, trzy wielkie wnętrza z około 1800 roku projektowane przez Ch. P. Aignera z **klasycystyczną** dekoracją **stiukową**, wykonaną przez F. Baumanna - duża dwukondygnacyjna Sala Balowa, Wielka Jadalnia o **arkadowo - pilastrowych** podziałach ścian i kaplica z **kasetonową** kopułą. Wśród wnetrz z początku XX wieku należy wskazać Salon Narożny, Pokój Werandowy i Bibliotekę (liczącą około 30000 tomów) oraz teatr wykonany w 1911 roku według projektu F. Fellnera i H. Helmera z Wiednia, w nawiązaniu do danego wnętrza projektowanego przez Aignera. Wśród zbiorów eksponowanych w zamku na uwagę zasługują: dzieła wielkiego rzeźbiarza A. Canovy - posąg Amora (Henryka Lubomirskiego) w Sali Kolumnowej i popiersie W. Stroynowskiego. Wiele obrazów obcych i **polskich** (m. in. autoportret E. Vigee Lebrun, polskie malarstwo portretowe z XVII i XVIII wieku oraz z przełomu XIX i XX wieku m. in. Axentowicza i Pochwalskiego). Ogromny zespół mebli (w tym unikatowa holenderska szafa orzechowa w kształcie gruszki z przełomu XVII i XVIII wieku), zegary, zwłaszcza kominkowe, instrumenty muzyczne, wyroby ceramiczne m. in. z Włoch, Delf, Miśni i Wiednia. Niezwykle piękne jest jedno z niewielu zachowanych w Polsce wnetrz biblioteki magnackiej wraz z księgozbiorem.

Łańcut - Pałacyk Romantyczny

kalendarium:

1807 rok - wybudowano Pałacyk Romantyczny w [Łańcucie](#).

style architektoniczne: [barok](#)

Pałacyk Romantyczny wybudowano w północno - zachodniej części parku przed 1807 rokiem według projektu Ch. P. Aignera, ze [stiukami](#) F. Baumanna (m. in. [kasetonowa](#) dekoracja kopułowa na piętrze kolistej wieży narożnej).

Łańcut - Pałac - Powozownia

style architektoniczne: **barok**

W pierwszych latach XX wieku Roman Potocki zbudował nowe stajnie cugowe i powozownię. Zgromadził kolekcję pojazdów konnych i uprzęży. Powozownia stanowi dzisiaj unikatowy zbiór, w którym znajduje się 120 pojazdów konnych różnego przeznaczenia od końca XVIII wieku do pierwszych lat XX wieku (karoce, kolasy, bryczki, wozy myśliwskie, dyliżanse). Pojazdy te pochodzą z najlepszych firm europejskich, głównie paryskich, wiedeńskich i londyńskich, takich jak Nesseldorb, Lohner, Rothschild, Binder, Labourdett, Midlenton.

Łańcut - Pałac - Oficyna

style architektoniczne: **barok**

Na przełomie XIX i XX wieku Elżbieta i Roman Potoccy dokonali rozbudowy i unowocześnienia rezydencji; powstały nowe skrzydła zamku tworzące **oficynę** przed skrzydłem południowym, która otaczała drugi **dziedziniec**. Obecnie w oficynie zamkowej znajduje się hotel i restauracja.

Łańcut - Pałac - Ujeżdżalnia

alendarium:

1828-1831 rok - budowa Budynku Ujeżdżalni w Łańcucie.

style architektoniczne: klasycyzm

Budynek Ujeżdżalni, późnoklasycystyczny powstał w latach 1828-1831 według projektu L. Boguchwalskiego. Obecnie pełni funkcję hali sportowej.

Biskupin - Osada prasłowiańska

kalendarium:

1933 rok - w Biskupinie odkryto oryginalne partie osiedla obronnego z wczesnej epoki żelaza.

style architektoniczne: **budownictwo wiejskie**

Biskupin, położony 10 km na południe od Żnina, to najstłynniejszy **polski** rezerwat archeologiczny. W jego skład wchodzi oryginalne partie osiedla obronnego z wczesnej epoki żelaza (ok. 700-400 p.n.e.) odkryte w 1933 roku oraz zrekonstruowana część tej osady. Warowna osada leżała pierwotnie na wyspie oddalonej około 100 m od brzegu (obecnie na półwyspie). Główną konstrukcją obronną stanowi wał drewniano - ziemny o wysokości 6 m i 463 m obwodu. W południowo - wschodniej części wału umieszczono bramę (teraz zrekonstruowaną), która wychodziła na wyjazd i 120-metrowy most drewniany łączący wyspę ze stałym lądem. Osada miała 106 domów ustawionych w 13 rzędach, rozdzielonych 11 równoległymi ulicami, łączącymi się z najszerzą i najdłuższą ulicą okrężną (417m) biegnącą u podnóża wału. Domy miały niemal identyczne wymiary, konstrukcję i urządzenia, a w poszczególnych rzędach nakryte były wspólną strzechą. Przeciętna powierzchnia użytkowa domu wynosiła około 75 m². Całe osiedle zajmowało powierzchnię około 20 000 m², w tym domy 8300 m², a ulice i plac około 4600 m², 6900 m² przeznaczono na urządzenia obronne i zabezpieczające. Jednolitość koncepcji urbanistycznej i architektonicznej jest według prahistoryków dowodem istnienia silnej organizacji społecznej, która mogła tak poważne zadanie zrealizować. Od ponad sześćdziesięciu lat prowadzone badania archeologiczne dostarczyły cennych wykopalisk eksponowanych w muzeum biskupińskim - filii Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Biskupin - Osada prasłowiańska

kalendarium:

1933 rok - w Biskupinie odkryto oryginalne partie osiedla obronnego z wczesnej epoki żelaza.

style architektoniczne: **budownictwo wiejskie**

Biskupin, położony 10 km na południe od Żnina, to najstłynniejszy **polski** rezerwat archeologiczny. W jego skład wchodzi oryginalne partie osiedla obronnego z wczesnej epoki żelaza (ok. 700-400 p.n.e.) odkryte w 1933 roku oraz zrekonstruowana część tej osady. Warowna osada leżała pierwotnie na wyspie oddalonej około 100 m od brzegu (obecnie na półwyspie). Główną konstrukcją obronną stanowi wał drewniano - ziemny o wysokości 6 m i 463 m obwodu. W południowo - wschodniej części wału umieszczono bramę (teraz zrekonstruowaną), która wychodziła na wyjazd i 120-metrowy most drewniany łączący wyspę ze stałym lądem. Osada miała 106 domów ustawionych w 13 rzędach, rozdzielonych 11 równoległymi ulicami, łączącymi się z najszerzą i najdłuższą ulicą okrężną (417m) biegnącą u podnóża wału. Domy miały niemal identyczne wymiary, konstrukcję i urządzenia, a w poszczególnych rzędach nakryte były wspólną strzechą. Przeciętna powierzchnia użytkowa domu wynosiła około 75 m². Całe osiedle zajmowało powierzchnię około 20 000 m², w tym domy 8300 m², a ulice i plac około 4600 m², 6900 m² przeznaczono na urządzenia obronne i zabezpieczające. Jednolitość koncepcji urbanistycznej i architektonicznej jest według prahistoryków dowodem istnienia silnej organizacji społecznej, która mogła tak poważne zadanie zrealizować. Od ponad sześćdziesięciu lat prowadzone badania archeologiczne dostarczyły cennych wykopalisk eksponowanych w muzeum biskupińskim - filii Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Frombork

kalendarium:

1278 rok - po raz pierwszy wzmiankowany zamek fromborski, który został założony na miejscu staropruskiego grodu.

1310 rok - Frombork otrzymał prawa miejskie od biskupa Eberharda z Nysy.

1414 rok - Frombork został splądrowany i spalony.

1466-1772 rok - w tym okresie Frombork należał do **Polski**.

1512-1543 rok - we Fromborku mieszkał i pracował Mikołaj Kopernik.

1626 rok - Frombork okupowany był przez Szwedów, którzy wywieźli wszystkie kosztowności, bibliotekę **katedralną** i zbiory Kopernika.

1945 rok - Frombork zniszczono w 50%.

Zamek fromborski wzmiankowany w 1278 roku został założony na miejscu staropruskiego grodu. Prawa miejskie otrzymał Frombork 8 lipca 1310 roku od biskupa Eberharda z Nysy. Stanowił siedzibę **katedry** i kapituły warmińskiej. W 1414 roku miasto zostało splądrowane i spalone. W połowie XV wieku założono port na Zalewie. W latach 1466-1772 Frombork należał do Polski. W latach 1512-1543 mieszkał tu i pracował Mikołaj Kopernik. W 1626 roku miasto było okupowane przez Szwedów, którzy wywieźli wszystkie kosztowności, bibliotekę katedralną i zbiory Kopernika. W zimie 1945 roku miasto zniszczone w około 50%.

Frombork - Katedra

kalendarium:

1330-1388 rok - wzniesiono **katedrę** Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we **Fromborku**.

1388 rok - z tego roku pochodzi **kruchta** wzbogacona inskrypcją w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

1504 rok - wykonano **gotycki**, dawny ołtarz główny, znajdujący się w katedrze Wniebowzięcia NMP i św. Andrzeja we Fromborku.

1426 rok - z tego roku pochodzi koliste **epitafium** kanonika Bartłomieja Boreschowa znajdujące się w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

1742-1752 rok - z tego okresu pochodzi późnobarokowy, ołtarz główny mieszczący się w katedrze Wniebowzięcia NMP i św. Andrzeja we Fromborku.

1630-1650 rok - z tego okresu pochodzi zespół 16 ołtarzy znajdujących się w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

1785 rok - wykonano **ambonę rokokową** znajdującą się w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

1734-1738 rok - wykonano **stalle** kanonickie w **prezbiterium** w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

1682 rok - z tego roku pochodzi **barokowa**, nagrobna płyta Zachariasza Jana Szolca, znajdującą się w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

1684 rok - z tego roku pochodzi barokowa, nagrobna płyta Stanisława Bużeńskiego, znajdującą się w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

1735 rok - z tego roku pochodzi epitafium Mikołaja Kopernika, znajdujące się w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

1511 rok - w skarbcu katedry Wniebowzięcia NMP i św. Andrzeja we Fromborku znajduje się **późnogotycki relikwiarz**.

1732 rok - z tego roku pochodzi ozdobna, późnobarokowa krata gotycka znajdującą się w bogato wyposażonej kaplicy Zbawiciela w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

1730-1738 rok - z tego roku pochodzi ołtarz z relikwiarzami w srebrnych oprawach znajdującego się w kaplicy Zbawiciela w katedrze Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja we Fromborku.

--◆--

style architektoniczne: **gotyk**

--◆--

Katedra Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja jest największym z gotyckich kościołów warmińskich. Świątynia ceglana wznoszona była od 1330 do 1388 w postaci halowego **korpusu** od wschodu zamkniętego prostokątnym prezbiterium, a od zachodu kruchtą. Później dobudowano nieliczne przybudówki, m. in. **zakrystię** kanonicką w końcu XV wieku i późnobarokową kaplicę Zbawiciela (bpa Szembeka). Wśród zabytków architektonicznych należy wskazać bardzo interesującą dekorację kruchty wzbogaconej dodatkowo inskrypcją z 1388 na **fryzie**. Zachowało się bardzo bogate wyposażenie wnętrza. Z czasów średniowiecza pochodzą: gotycki (dawny, główny ołtarz), **poliptyk** wykonany w **Toruniu** w 1504 roku oraz jedno z wybitniejszych dzieł malarstwa gotyckiego w Prusach, koliste epitafium kanonika Bartłomieja Boreschowa, około 1426 (obecnie w Kurii Biskupiej w Olsztynie). Ołtarz główny, późnobarokowy (1747-1752) zaprojektował Fr. Placidi. Świetny zespół 16 ołtarzy bocznych ustawionych przy półfilarowej **tęczy** i **filarach** międzynawowych, głównie z około 1630-1650,

w tym 4 marmurowe, a 12 drewnianych. Znakomite, barokowe organy Z. Nitrowskiego z Gdańska z 1683-1686 umieszczono na pięknej **emporze**. Ambona rokokowa z 1785 została wykonana prawdopodobnie przez A. Schmida z Reszka. Przepiękne są także stalle kanonickie w prezbiterium, wykonane w 1734-1738 przez K. Sanda oraz sedilia z XVIII wieku dekorowane **intarsją** o motywach **maureski**. Katedra mieści w sobie wyjątkowo duży zespół (ponad 100) kamiennych płyt nagrobnych z XIV-XVIII wieku, wśród których wyróżniają się obiekty gotyckie oraz dwie barokowe: Zachariasza Jana Szolca (1682) i Stanisława Bużeńskiego (1684) - obie z przedstawieniem kościotrupa zaczerpniętym ze słynnej Anatomii Vesaliusa oraz epitafium Mikołaja Kopernika z 1735 roku. W skarbcu znajduje się cenny relikwiarz późnogotycki z 1511 roku, dar biskupa Łukasza Watzenrode. Warto jeszcze zwrócić uwagę na bogate wyposażenie kaplicy Zbawiciela (bpa Szembeka) z ozdobną kratą późnobarokową z 1732, wykonaną przez J. i K. Schwarzów z Reszla i ołtarzem z licznymi relikwiarzami w srebrnych oprawach (1730-1738) wykonanych przez złotnika olsztyńskiego J. K. Geese.

Frombork - Pałac Biskupi

alendarium:

1526 rok - Dawny Pałac Biskupi rozbudowano na późnogotycką rezydencję biskupów warmińskich we **Fromborku**.

1725 i 1735 rok - z tych lat pochodzą dwa piece **barokowe** z malowanymi kaflami, znajdujące się we wnętrzu Pałacu Biskupów we Fromborku.

1728 rok - przebudowano Pałac Biskupi we Fromborku.

1617 rok - z tego roku pochodzi egzemplarz starodruku, 3 amsterdamskiego wydania "De revolutionibus", znajdujący się w bibliotece Muzeum Kopernika we Fromborku.

---◆---

style architektoniczne: **gotyk, barok**

---◆---

Dawny Pałac Biskupi (obecnie Muzeum Mikołaja Kopernika) został ustawiony w narożu południowo - wschodnim wzgórza **katedralnego**. Jego budynek rozpoczęto budować w połowie XIV wieku jako narożna wieża **murów obronnych** i szkoła katedralna, rozbudowana przed 1526 na późnogotycką rezydencję biskupów warmińskich, przebudowana w 1728 roku.

Dwuryżalitowa **elewacja** od strony **dziedzińca** pozostała do dzisiaj w kształcie obiektu.

Wewnątrz zachowały się dwa piece barokowe z 1725 i 1735 roku z malowanymi kaflami. W Muzeum Mikołaja Kopernika znajduje się wiele eksponatów, m. in. rekonstrukcje naturalnej wielkości przyrządów obserwacyjnych astronoma - kwadrantu, trikwetrum i astrolabium, w bibliotece ponad 190 starodruków, wśród nich egzemplarz 3 amsterdamskiego wydania "De revolutionibus" z roku 1617, który był własnością Heweliusza.

Frombork - Wieża Kopernika

alendarium:

1400 rok - we **Fromborku** wzniesiono wieżę Kopernika.

1504 rok - wieża północno - zachodnia we Fromborku stała się własnością Mikołaja Kopernika.

1610 rok - od tego roku wieża północno - zachodnia we Fromborku, zwana jest wieżą Kopernika.

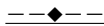
1626 rok - przebudowano wieżę Kopernika we Fromborku.

1738 rok - przebudowano wieżę Kopernika we Fromborku.

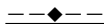
1843 rok - wieżę Kopernika we Fromborku przewidziano do rozbiórki, ocalała w wyniku interwencji kapituły i konserwatora A. F. Quasta.

1932 rok - wieżę Mikołaja Kopernika we Fromborku adaptowano na muzeum Mikołaja Kopernika.

1961-1965 rok - wieżę Mikołaja Kopernika we Fromborku gruntownie przebudowano na cele muzealne.

style architektoniczne: **gotyk**

Wieża północno-zachodnia zwana jest od 1610 roku wieżą Kopernika. Wzniesiona prawdopodobnie przed 1400 rokiem jest najstarszym wtórnie wykorzystywanym elementem całego zachodniego odcinka fortyfikacji. W końcu XV wieku lub na początku XVI wieku jako częściowo mieszkalne (od 1504 własność Mikołaja Kopernika). Przebudowywana w latach 1626, 1738, w XIX wieku. Po 1843 przewidziana do rozbiórki, jednak jako domniemane obserwatorium wielkiego astronoma ocalała w wyniku interwencji kapituły i konserwatora A. F. Quasta, już w 1932 adaptowana na muzeum Mikołaja Kopernika przez kanonika E. Brachvogla. W latach 1961-1965 gruntownie przebudowana na cele muzealne.

Frombork - Mury obronne

kalendarium:

1536 rok - z tego roku pochodzi cylindryczna **basteja** artyleryjska murów obronnych kompleksu **katedralnego** we **Fromborku**.

1858 rok - wybudowano bramę główną murów obronnych we Fromborku.

1537 rok - z tego roku pochodzą relikty **barbakanu** murów obronnych we Fromborku.

1843 rok - rozebrano barbakan we Fromborku.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Obwarowania ceglane kompleksu katedralnego powstały w dwóch fazach. Od połowy XIV wieku do początku XV wieku zbudowano regularną część wschodnią z narożnymi wieżami, z murami **kurtynowymi** wzmocnionymi od **dziedzińca arkadowymi** wnękami. Na stoku przed kurtyną wschodnią cylindryczna basteja artyleryjska z 1536 roku. Na jej południowej **elewacji renesansowa** płyta piaskowca z herbem własnym biskupa Maurycego Ferbera i datą 1536. Część zachodnia murów powstała na planie nieragularnego pięcioboku od końca XIV do połowy XV wieku o murze kurtynowym z rekonstruowanym **krenelażem** i drewnianymi chodnikami. Od południa między odcinkami kurtyń fortyfikacji wschodnich i zachodnich wybudowano bramę główną, zapewne w pierwszej ćwiartce XV wieku, (przebudowany w 1858 roku) o przejeździe ujętym w dwie półcylindryczne baszty, przed nią relikty barbakanu na planie połowy ośmioboku z 1537 (rozebranego w 1843).

Frombork - Wieża Dzwonna i bramy

kalendarium:

1448 rok - wybudowano ośmioboczną wieżę artyleryjską "magna tuoris" we **Fromborku**.

1683-1685 rok - wybudowano wieżę dzwonną we Fromborku.

1685 rok - z tego roku pochodzą zachowane na narożach wieży dzwonnej zegary słoneczne w Fromborku.

1687 rok - nakryto hełmem wieżę dzwonną we Fromborku.

1721 rok - przebudowano Bramę Zachodnią kompleksu **katedralnego** we Fromborku.

1806 rok - przebudowano Bramę Zachodnią kompleksu katedralnego we Fromborku.

1812 rok - przebudowano Bramę Zachodnią kompleksu katedralnego we Fromborku.

1870 rok - rekonstruowano Bramę Zachodnią kompleksu katedralnego we Fromborku.

1932-1936 rok - rekonstruowano Bramę Zachodnią kompleksu katedralnego we Fromborku.

1936 rok - restaurowano zegary słoneczne wieży dzwonnej we Fromborku.

1945 rok - zniszczono wieżę dzwonną we Fromborku.

1950-1953 rok - rekonstruowano Bramę Zachodnią kompleksu katedralnego we Fromborku.

1961-1963 rok - rekonstruowano Bramę Zachodnią kompleksu katedralnego we

1968-1972 rok - odbudowano wieżę dzwonną we Fromborku.

1972 rok - ponownie restaurowano zegary słoneczne wieży dzwonnej we Fromborku.

style architektoniczne: **gotyk**

Wieża dzwonna została wybudowana na platformie ośmiobocznej wieży artyleryjskiej ("magna tuoris" postawiona przed 1448 roku) w latach 1683-1685 i nakryta hełmem w 1687 roku.

Dzwonnica była remontowana kilkakrotnie w XVIII i XIX wieku. Zniszczono ją w 1945, a odbudowano w latach 1968-1972. Adaptowano ją na cele muzealne, przede wszystkim jako pomieszczenie dla modelu Wahadła Foucaulta. Na narożach drugiej kondygnacji zachowały się zegary słoneczne (zapewne po 1685, restaurowane 1936 i 1972).

Brama Zachodnia zwana "porta minor", wiodła pierwotnie na pomost łączący warownię katedralną z przeciwnym wzgórzem zachodnim. Zbudowana zapewne w początku XV wieku pośrodku **kurtyny** zachodniej, wysunięta **ryzalitowo** na zewnątrz z dwukondygnacyjnym nadbramiem nadwieszonym na wysokiej **arkadzie**. Przejazd ostrołukowy. Brama była wielokrotnie przebudowywana w XVII wieku, 1721 roku, 1806 roku i 1812 roku, a rekonstruowana w 1870, 1932-1936, 1950-1953 i 1961-1963.

Wieliczka

kalendarium:

1044 rok - już przed tym rokiem stwierdzono istnienie kopalni wielickich.

1230 rok - lokacja Wieliczki za czasów Henryka Brodatego.

1350 rok - zbudowano zamek Kazimierza Wielkiego w Wieliczce.

1368 rok - nadanie Wieliczce miejskiego prawa magdeburskiego przez Kazimierza Wielkiego.

1490 rok - wykonanie **gotyckiej monstrancji** znajdującej się w kościele Św. Klemensa w Wieliczce.

1638 rok - pierwsze strajki górnicze w Wieliczce.

1690 rok - pierwsze strajki górnicze w Wieliczce.

1780 rok - przebudowa zamku Kazimierza Wielkiego w Wieliczce.

1805 rok - zbudowano kościół Św. Klemensa w Wieliczce na miejscu pierwotnego, wzmiankowanego w 1805 roku.

1846 rok - udział górników wielickich w powstaniu **krakowskim**.

1945 rok - zniszczenie zamku Kazimierza Wielkiego w Wieliczce.

Wieliczka, miasto słynie z **kopalni soli** kamiennej, z najstarszym w Polsce czynnym zakładem górniczym i jednym ze starszych w Europie. Eksploatacja złóż rozpoczęła się prawdopodobnie już w IX wieku. Kopalnie wielickie istniały na pewno przed 1044 rokiem, w którym Kazimierz Odnowiciel uposażył klasztor w Tyńcu dochodami z salin. Lokacja miasta nastąpiła w 1230 roku za czasów Henryka Brodatego. Miejskie prawo magdeburskie zostało nadane przez Kazimierza Wielkiego w 1368 roku. W następnych wiekach nastąpił szybki rozkwit miasta. W latach 1638 i 1690 odnotować można pierwsze strajki górnicze, krwawo stłumione przez ówczesnych administratorów kopalni. Po pierwszym rozbiore **Polski** kopalnia przeszła w posiadanie Austrii. W 1846 roku górnicy wieliccy wzięli udział w powstaniu krakowskim. W czasie okupacji hitlerowskiej część kopalni uległa dewastacji. Miasto zachowało swój średniowieczny układ przestrzenny. Do ważniejszych zabytków należy kościół Św. Klemensa zbudowany w 1805 roku w stylu **klasycyistycznym**, na miejscu dawnego, wzmiankowanego w 1325 roku. Znajduje się w nim wspaniały zbiór dzieł złotniczych: gotycka monstrancja z 1490 roku, 9 kielichów gotyckich i 13 **barokowych**. Zamek Kazimierza Wielkiego został zbudowany w 1350 roku, przebudowany w roku 1780, zniszczony w 1945 roku.

Wieliczka - Kopalnia soli kamiennej

kalendarium:

1675 rok - wykonano kaplicę Św. Antoniego w kopalni soli w **Wielicze** przez górnika Kuczkiewicza.

1860 rok - odkrycie słynnych Grot Kryształowych w kopalni soli w Wielicze.

1898 rok - odkrycie słynnych Grot Kryształowych w kopalni soli w Wielicze.

1928 rok - Groty Kryształowe w kopalni soli w Wielicze zostały ogłoszone podziemnym rezerwatem przyrody.

1949 rok - w Wielkiej Komorze Sienkiewicza w kopalni soli w Wielicze zorganizowano interesujące Muzeum Żup Krakowskich.

Kopalnia soli kamiennej stanowi atrakcję oświatowym rozgłosie. Legenda łączy odkrycie kopalni z błogosławioną Kingą. Pokład soli ma 4 km długości, 800 m szerokości i 25 m grubości. Łączna długość komór, galerii i korytarzy około 150 km, objętość próżni około 12 mln 3. Kopalnia zwiedzana jest przez przyjezdnych już od czasów króla Władysława IV Wazy. Na polecenie Augusta III Sasa wykuto schody dla gości, istniejące do dzisiaj. Dla turystów udostępniono trzy z ośmiu istniejących poziomów, do 135 m głębokości. Trasę 3 km można przebyć w czasie około 2 godzin. Na poziomie od 60 do 100 m znajdują się wykute w soli kaplice Św. Antoniego (wykonana w 1675 roku przez górnika Kuczkiewicza), Św. Krzyża (z krucyfiksem z soli z XVII wieku) i błogosławionej Kingi (z ołtarzem dziewiętnastowiecznym). W Wielkiej Komorze Sienkiewicza zorganizowano interesujące Muzeum Żup Krakowskich, założone w 1949 roku, prezentujące m.in. urządzenia i narzędzia górnicze, w tym unikalny dreptak (mechanizm do transportu pionowego z XVI wieku). W komorze Warszawa, 125 m pod powierzchnią odbywają się bale górnicze i turnieje tenisowe. Na głębokości 80 m odkryto w latach 1860 i 1898 słynne Groty Kryształowe, stanowiące unikat przyrodniczy (ściany i sklepienia pokryte kryształami halitu o krawędziach ponad 40 cm). Od 1928 roku groty te są podziemnym rezerwatem przyrody.

Gniezno

kalendarium:

1000 rok - Gniezno zostało siedzibą arcybiskupstwa, kościelną stolicą **Polski**.

1000 rok - zjazd Bolesława Chrobrego i Ottona III w Gnieźnie.

1025 rok - w Gnieźnie miała miejsce koronacja Bolesława Chrobrego.

1238 lub 1239 rok - lokowano na południowy wschód od dawnego grodu Gniezno na prawie niemieckim.

1331 rok - Gniezno zostało zniszczone przez Krzyżaków.

1768 rok - Gniezno zostało stolicą województwa.

1793 rok - Gniezno włączono do Prus.

1807 rok - Gniezno zostało przyłączone do Księstwa Warszawskiego.

1856 rok - w Gnieźnie pojawiły się większe zakłady przemysłowe.

1872 rok - w Gnieźnie otwarto połączenie kolejowe z **Poznaniem** i Bydgoszczą.

1905 rok - w Gnieźnie miał miejsce pierwszy w Wielkopolsce powszechny strajk robotniczy.

1918 rok - nastąpiło oswobodzenie Gniezna spod władzy niemieckiej.

1939 rok - w Gnieźnie miały miejsce egzekucje mieszkańców w lesie pod Dalkami i na strzelnicy garnizonowej.

1945 rok - nastąpiła rozbudowa Gniezna i jego zakładów przemysłowych.

Miasto w województwie poznańskim. Od VIII wieku istniał na tzw. Górze Lecha gród (główny ośrodek państwa Polan), przy którym w IX wieku rozwinęły się dwa podgrodzia, z czasem otoczone wałem o konstrukcji drewniano-ziemnej. Od IX wieku ośrodek polityczny państwa piastowskiego, od 1000 roku siedziba arcybiskupstwa, kościelna stolica Polski. W 1000 roku zjazd Bolesława Chrobrego i Ottona III. Istniała tu także najstarsza polska mennica. W 1025 roku w Gnieźnie koronacja Bolesława Chrobrego. W 1238 roku lub 1239 roku lokowano na południowy wschód od dawnego grodu miasto na prawie niemieckim. W 1331 roku zniszczone przez Krzyżaków. Gniezno rozwijało się pomyślnie dzięki 3 jarmarkom należącym do najbardziej uczęszczanych w Polsce. W XVII wieku rozpoczął się stopniowy upadek, pogłębiony walkami okresu konfederacji barskiej. W 1768 roku miasto zostało stolicą województwa, od 1793 roku włączone było do Prus, od 1807 roku w Księstwie Warszawskim, od 1815 roku ponownie w posiadaniu Prus. Dopiero po 1856 roku pojawiły się większe zakłady przemysłowe, w 1872 roku otwarto połączenie kolejowe z Poznaniem i Bydgoszczą, w drugiej połowie XIX wieku nastąpiła znaczna germanizacja miasta i okolic. W 1905 roku pierwszy w Wielkopolsce powszechny strajk robotniczy. 29 grudnia 1918 oswobodzenie miasta spod władzy niemieckiej. W 1939 masowe egzekucje mieszkańców w lesie pod Dalkami i na strzelnicy garnizonowej. Wymordowano także 1200 pacjentów zakładu psychiatrycznego. Po wyzwoleniu 21. 01. 1945 nastąpiła rozbudowa miasta i jego zakładów przemysłowych.

Gniezno - katedra

kalendarium:

1342-1372 rok - powstało **prezbiterium z obejściem** i wieńcem kaplic **katedry** w **Gnieźnie**.

1613 rok - przebudowa katedry w Gnieźnie według projektu Efraima Schrogera.

1760 rok - przebudowa katedry w Gnieźnie według projektu Efraima Schrogera.

1953 rok - po zniszczeniach ostatniej wojny regotyzowano katedrę w Gnieźnie.

1170 rok - z tego roku pochodzą Drzwi Gnieźnieńskie przedstawiające w 18 scenach życie i śmierć św. Wojciecha, zostały one odsłonięte w wyniku regotyzacji katedry w Gnieźnie.

---◆---

style architektoniczne: **gotyk**

---◆---

Kościół archikatedralny jest w swojej obecnej formie ceglano-kamienną **bazyliką** gotycką. Jego prezbiterium z obejściem i wieńcem kaplic powstało w latach 1342-1372, **korpus** z kaplicami w XIV-XV wieku, przebudowa po 1613 roku i po 1760 (według projektu Efraima Schrogera). Katedra po zniszczeniach wojennych 1945 roku, została regotyzowana po 1953 roku (w jej wyniku odsłonięto szereg autentycznych, gotyckich elementów architektonicznych i rzeźbiarskich z **polichromią**. W **portalu** południowym - najsłynniejszy zabytek katedry - Drzwi Gnieźnieńskie wykonane z brązu około 1170 roku, przedstawiające w osiemnastu scenach życie i śmierć św. Wojciecha - bez wątpienia jedno z wybitniejszych dzieł romańskiego rzemiosła metalowego w Europie. W prezbiterium, **nawie** i kaplicach kilkadziesiąt nagrobków i **epitafiów** z XV- XIX wieku, m. in. św. Wojciecha, późnogotycki (1478-1486 Hans Brandt z **Gdańska**), prymasa Jakuba ze Sienna brązowy, późnogotycki (około 1480), prymasa Z. Oleśnickiego późnogotycki (1495 Wit Stwosz), prymasa J. Łaskiego, **renesansowy** (1516-1523 Jan Florentczyk), prymasa A. Krzyckiego renesansowy (po 1537), prymasa M. Dzierzgowskiego, renesansowy (1554 Hieronim Canavesi i Jana Maria Padovano), prymasa W. Baranowskiego wczesnobarokowy (1636-1642 Sebastian Sala). Świetnym obiektem była trumna - relikwiarz św. Wojciecha **barokowa**, wykonana w 1662 przez gdańskiego złotnika Piotra Van den Rennen (obecnie zrekonstruowana po niedawnej kradzieży). Do cennych zabytków sepulkralnych należą także portrety trumienne z XVII-XVIII wieku, zamykające wejścia do kaplic tworzą one najbogatszą kolekcję tych wspaniałych obiektów kowalstwa artystycznego w Polsce. Rozległe badania archeologiczne odsłoniły relikty I katedry przedromańskiej z drugiej połowy X wieku oraz II katedry - romańskiej bazyliki z XI wieku, w tym unikatową posadzkę z płyt ceramicznych z około 1000 roku oraz najstarszą w Polsce płytę nagrobną z początku XI wieku. Obok katedry skarbiec, archiwum i biblioteka kapitulna ze zbiorem rękopisów iluminowanych.

Gniezno - Kościół Św. Jerzego

kalendarium:

1613 rok - został częściowo spalony kościół św. Jerzego w **Gnieźnie**.

1615-1632 rok - został odbudowany po pożarze kościół św. Jerzego w Gnieźnie.

1782 rok - gruntownie odrestaurowano i zbarokizowano kościół św. Jerzego w Gnieźnie.

1782 rok - z tego roku pochodzi wyposażenie **barokowe**, w tym ołtarz główny i dwa boczne kościoła św. Jerzego w Gnieźnie.

1936 rok - odnowiono kościół św. Jerzego w Gnieźnie.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół św. Jerzego powstał zapewne już w X wieku jako grodowy. Obecny kościół zbudowany prawdopodobnie w XII wieku na miejscu pierwotnego. Częściowo spalony 1613 roku, odbudowany 1615-1632. W końcu XVIII wieku w ruinie, przeznaczony na rozbiórkę. Gruntownie odrestaurowany i zbarokizowany w 1782 roku. Odnowiony w 1936 roku. Wyposażenie barokowe, w tym ołtarz główny i dwa boczne z około 1782 roku, wiele lichtarzy oraz baldachim z wypukłym haftem.

Gniezno - Kościół Św. Jana

*style architektoniczne: **gotyk***

Kościół św. Jana Chrzciciela, gotycki, jednonawowy należący do klasztoru bożogrobców warto odwiedzić przede wszystkim dla bardzo cennego zespołu wsporników żeber w **nawie** o bogato rzeźbionej, figuralnej i zwierzecej dekoracji z przedstawieniami - na ścianie północnej: lisa i gęsi, pelikana karmiącego pisklęta, maski otoczonej liśćmi, na ścianie południowej: głowy w wieńcu kwiatów, trzech lwów, maski otoczonej kwiatami, św. Menasa z wielbłądami, głowy w spiczastej czapce. Świetne są także rzeźbione **zworniki** w kluczach żeber. Interująca jest gotycka **polichromia** w **prezbiterium** z 3 ćwiartki XIV wieku.

Gniezno - Kościół Franciszkanów

alendarium:

1270 rok - powstał kościół franciszkanów Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego jako świątynia wczesnogotycka w **Gnieźnie**.

1613 rok - został odbudowany po pożarze kościół franciszkanów Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego w Gnieźnie.

1752 rok - powstał ołtarz główny i dwa boczne w kościele franciszkanów Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego w Gnieźnie.

1760-1770 rok - wykonano balustradę przed wielkim ołtarzem w kościele franciszkanów Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego w Gnieźnie.

1767 rok - wykonano **stalle** po obu stronach **prezbiterium** w kościele franciszkanów Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego w Gnieźnie.

1930-1932 rok - nastąpiła regotyżacja wnętrza kościoła franciszkanów Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego w Gnieźnie.

---◆---

style architektoniczne: gotyk

---◆---

Kościół franciszkanów Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego powstał jako świątynia wczesnogotycka po 1270 roku, z **nawą** północną (**oratorium** Klarysek) z XIII-XIV wieku i wieżą późnogotycką z wieku XV. Po pożarze w 1613 został odbudowany. W drugiej połowie XVIII wieku został przebudowany wraz z przekształceniem **fasady**. W latach 1930-1932 nastąpiła regotyżacja wnętrza. Ołtarz główny i dwa boczne przy **tęczycy** powstały około 1752 roku, w kaplicy ołtarz **rokokowy** ze **stiukami** z 4 ćwiartki XVIII wieku. Sprzęty kościelne wykonano w czasach rokoka, zarówno stalle po obu stronach prezbiterium z datą na parapecie 1767, jak i komplet ławek, kłęcznik i balustrada przed wielkim ołtarzem (1760-1770). Jednolicie rokokowe jest również wyposażenie **zakrystii**.

Gniezno - Stare Miasto

kalendarium:

1420-1430 rok - budowa kościoła farnego w pobliżu Rynku w **Gnieźnie**.

1613 roku - odbudowa kościoła farnego w Gnieźnie po pożarze.

1819 rok - zniekształcenie pierwotnego rozplanowania urbanistycznego Gniezna po pożarze.

1976 rok - restauracja części kamienic na Rynku w Gnieźnie.

style architektoniczne: **gotyk**, **klasycyzm**, **secesja**

Pierwotnie rynek w Gnieźnie zajmował największą część Wzgórza Panieńskiego, ale po pożarze w 1819 roku i późniejszych regulacji zmieniło się a nawet zniekształciło pierwotne rozplanowanie urbanistyczne. Od **katedry**, głównego punktu Gniezna, do Rynku prowadzi ulica Tumska, na niej kiedyś istniała brama Tumska zwana **Poznańską** (od XIII do XIX wieku). Miasto było otoczone murami obronnymi, w których znajdowały się trzy bramy: Poznańska, **Toruńska** i Pyzdrska. Kamienice Rynku Starego Miasta oraz sąsiednich ulic pochodzą w większości z pierwszej połowy XIX wieku. Część z nich została odrestaurowana po 1976 roku. Po południowej stronie, niedaleko Rynku znajduje się kościół farny, zbudowany w stylu gotyckim w latach 1420-1430, został odbudowany po pożarze w 1613 roku. Jest to kościół jednonawowy z wieżą gotycką i **barokowym** hełmem.

Strzelno

kalendarium:

1231 rok - Strzelno uzyskało prawa miejskie.

1655 rok - Strzelno zniszczono w czasie wojny **polsko** - szwedzkiej.

1761 rok - Strzelno uległo zniszczeniu w czasie pożaru.

1887-1932 rok - Strzelno było siedzibą powiatu.

W XII wieku osada stanowiąca własność opactwa benedyktów w Trzemesznie, od drugiej połowy XII wieku do pierwszego rozbioru należała do klasztoru Norbertanek. Prawa miejskie uzyskało Strzelno w 1231 roku. Miasto zniszczono w czasie wojny polsko - szwedzkiej w 1655 roku. Ponowne zniszczenia nastąpiły w czasie wielkiego pożaru w 1761 roku. Po pierwszym rozbiorze miasto zostało zajęte przez królestwo Prus. W latach 1887-1932 Strzelno było siedzibą powiatu. W Strzelnie urodził się wybitny fizyk Albert A. Michelson (1852-1932 rok) profesor uniwersytetu w Chicago, laureat nagrody Nobla w 1907 roku.

Strzelno - Kościół Św. Trójcy

alendarium:

1175 rok - Zbudowano kościół Św. Trójcy w Strzelnie.

1170 rok - z tego roku pochodzą cenne rzeźbione kolumny romańskie w kościele Św. Trójcy w Strzelnie.

1451 rok - z tego roku pochodzą krucyfiks gotycki i kropielnica znajdujące się we wnętrzu kościoła Św. Trójcy w Strzelnie.

1946 rok - odkryto cenne, rzeźbione kolumny romańskie w kościele Św. Trójcy w Strzelnie.

1953 rok - odkryto słynny tympanon z wizerunkiem fundatora w kościele Św. Trójcy w Strzelnie.

style architektoniczne: **romanizm**

Kościół ponorbertański (obecnie parafialny) Św. Trójcy to trójnawowa **bazylika** romańska z **transeptem** i 2 wieżami zbudowana po 1175 roku, przebudowana w XIV wieku i w połowie XVIII wieku w stylu **barokowym**. Romański charakter zachowało **prezbiterium** i kaplica Św. Barbary z kolumną pokrytą ornamentem liściowym, podpierającą **sklepienie** gotyckie. Między **nawami** bardzo cenne rzeźbione kolumny romańskie z około 1170 roku odkryte dopiero w 1946 roku. W 1953 roku nastąpiło następne rewelacyjne odkrycie słynnego tympanonu z XVII wieku z wizerunkiem fundatora z modelem kościoła. Na szczególną uwagę zwracają we wnętrzu kropielnica z XIII wieku oraz krucyfiks gotycki z 1451 roku.

Strzelno - Kościół Św. Prokopa

kalendarium:

1200 rok - około tego roku zbudowano kościół Św. Prokopa w [Strzelnie](#).

style architektoniczne: [romanizm](#)

Kościół Św. Prokopa jest jednym z nielicznych w Polsce prawie bez zmian zachowanym zabytkiem budownictwa wczesnoromańskiego. Zbudowany około 1200 roku z ciosów granitowych, składa się z trzech ściśle ze sobą połączonych części: rotundy o średnicy 8,20 m, do której z dwóch przeciwległych stron przylega kwadratowe [prezbiterium](#) (5x5 metrów) oraz okrągła wieża o średnicy 3,40 m. Niezwykle oryginalne jest [sklepienie](#) rotundy złożone z żebrowej kopuły z cienkich płyt ceglanych, opartej na 8 pasach kamiennych łączących się u wspólnego koła pośrodku kopuły. Najbardziej cennym elementem wyposażenia wnętrza jest [tympanon](#) z piaskowcową płaskorzeźbą przedstawiającą nieznanego fundatora (zapewne Komes Janusz z rodu Pałuków) z modelem kościoła w ręku.

Szydłów

kalendarium:

1329 rok - Szydłów otrzymał prawa miejskie na podstawie przywileju Władysława Łokietka.

1354 rok - Kazimierz Wielki zbudował **zamek z murami obronnymi** w Szydłowie.

1528 rok - zbudowano w Szydłowie wodociąg.

1630 rok - nastąpił upadek Szydłowa po pożarze, w wyniku zniszczeń wojennych i przesunięciu się szlaków handlowych.

W 1329 roku Szydłów otrzymał prawa miejskie na podstawie przywileju Władysława Łokietka.

W XIV wieku miasto było znane z sukna produkowanego w miejscowym **foluszu**. Około 1354

roku Kazimierz Wielki zbudował tu zamek i ufortyfikował murami obronnymi z Bramą

Krakowską i Bramą Opatowską. W drugiej połowie XVI wieku nastąpił rozkwit gospodarczy.

Już w roku 1528 zbudowano w Szydłowie wodociąg. Upadek miasta nastąpił po pożarze 1630

roku, w wyniku zniszczeń wojennych i z powodu przesunięcia szlaków handlowych. Szydłów

jest uważany za najpiękniejszy w Polsce centralnej, średniowieczny zespół miejski.

Szydłów - Synagoga

style architektoniczne: gotyk, renesans

Późnogotycka synagoga usytuowana na północ od rynku należy do świetniejszych zabytków tego typu w Polsce. W jej późnorenesansowym wnętrzu zachowały się fragmenty polichromii z XVII-XVIII wieku.

Szydłów - Kościół farny

kalendarium:

1355 rok - zbudowano kościół Św. Władysława fundacji Kazimierza Wielkiego w Szydłowie.

style architektoniczne: gotyk

Dwunawowy kościół parafialny Św. Władysława fundacji Kazimierza Wielkiego stoi na południowy wschód od rynku. Zbudowany w 1355 roku jest jedynym zabytkowym obiektem w Szydłowie zbudowanym z cegły z elementami ciosowymi. W XVII wieku nastąpiła przebudowa świątyni, z tego okresu pochodzi kaplica wczesnobarokowa. Po ostatniej wojnie w południowej i zachodniej ścianie kościoła odkryto dwa wspaniałe gotyckie portale. W południowo - wschodnim narożu obejścia kościelnego stoi dzwonnica, przebudowana z dawnej baszty obronnej. Z wyposażenia kościoła na uwagę zasługuje przede wszystkim ołtarz główny późnorenesansowy z XVII wieku.

Szydłów - Zamek i mury obronne

kalendarium:

1528 rok - przebudowano basztę na skarbczyk w zamku w **Szydłowie**.

1723 rok - przbudowano budynek bramny zamku w Szydłowie.

1959-1960 rok - rekonstruowano skarbczyk zamku w Szydłowie.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

W Szydłowie znajduje się najlepiej zachowany w Małopolsce obwód średniowiecznych obwarowań miejskich. Kamienne mury z **blankami**, wzniesiono w połowie XIV wieku. Najwspanialszym obiektem fortyfikacji jest Brama Krakowska, gotycka, rozbudowana w XVI wieku, częściowo rekonstruowana. Do zachodniego odcinka murów przylega zamek królewski, z ruiną prostokątnego gotyckiego pałacu z drugiej połowy XIV wieku. Na terenie zamku znajdują się ponadto: tzw. skarbczyk przebudowany z baszty w 1528 roku, rekonstruowany w latach 1959-1960 oraz budynek bramny z początku XVII wieku przebudowany m. in. w 1723 roku. W Skarbczyku mieści się obecnie Muzeum Regionalne.

Szydłów - Kościół Wszystkich Świętych

alendarium:

1944 rok - odkryto pozostałości polichromii gotyckiej, po pożarze w kościele Wszystkich Świętych.

==◆==

style architektoniczne: gotyk

==◆==

Położony na wyniosłym wzgórzu naprzeciwko Bramy Krakowskiej, kościół Wszystkich Świętych murowany, gotycki, został zbudowany w XIV-XV wieku. W jego wnętrzu zachowały się pozostałości polichromii gotyckiej, odkryte stosunkowo niedawno, bo po pożarze w 1944 roku.

Nieborów - Pałac

kalendarium:

1683 i 1693 rok - wykonanie przez słynnego włoskiego geografa Vincenzo Coronello 11500 woluminów oraz 2 globusów, które znajdują się obecnie w pałacowej bibliotece w Nieborowie.

1690-1696 rok - budowa pałacu w Nieborowie przez Tylmana van Gameren dla prymasa Michała Radziejowskiego.

1806 rok - od tego roku dzieła słynnego włoskiego geografa Vincenzo Coronello znajdują się w Nieborowie.

1945 rok - od połowy XIII wieku do tego roku posiadłość w Nieborowie była własnością Radziwiłłów.

1945 rok - od tego roku pałac w Nieborowie wraz z **parkiem** stanowią oddział Muzeum Narodowego w Warszawie.

style architektoniczne: **barok**

Pałac w Nieborowie został zbudowany w latach 1690-1696 przez Tylmana van Gameren dla prymasa Michała Radziejowskiego. Już w tym samym czasie założono ogród o geometrycznym planie w typie francuskim. W połowie XIII wieku posiadłość stanowiła własność Ogińskich, a następnie Radziwiłłów (do 1945 roku). W końcu XIII wieku Helena i Michał Radziwiłłowie dokonali przebudowy części wnętrza pałacowych, jak również rozbudowali kompleks budynków m.in. o **oficynę**, browar i **oranżerię**, doprowadzili także do rozszerzenia parku o część krajobrazową, przy współpracy z Szymonem Bogumiłem Zygiem. Od 1945 roku pałac wraz z parkiem stanowią oddział Muzeum Narodowego w Warszawie. Pałac służy także jako miejsce pracy i wypoczynku inteligencji twórczej oraz jako miejsce konferencji i zjazdów naukowych. Zbiory eksponowane w pałacu wiążą się z Michałem Kazimierzem Ogińskim oraz Heleną z Przeździeckich i Michałem Radziwiłłami. Z obiektów antycznych wyróżnić należy rzeźby i fragmenty **lapidarialne** greckie i rzymskie, m.in. słynna głowa Niobe, grecka **stella** nagrobna z IV roku p.n.e., urny i **sarkofagi** rzymskie pochodzące z kolekcji H. Radziwiłłowej. W pałacu zgromadzono zespoły znakomitych mebli **polskich** i obcych, głównie angielskich, m.in. szaf bibliotecznych firmy Jacob, krzesła w stylu Hepplewhite, Windsor, Chippendale. Nieborowskie sale ozdobione są cennymi dziełami malarstwa obcego (m.in. "Głowa starca" J. Ribery, "Martwa natura" C. Hedy) i polskiego (m.in. portrety M. Palloniego, M. Bacciarellego). Wśród zbiorów sztuki zdobniczej bogate są zwłaszcza wyroby ceramiczne - porcelanowe i majolikowe. W bibliotece znajduje się 11500 woluminów oraz 2 globusy (dzieła słynnego geografa włoskiego Vincenzo Coronello, wykonane w 1683 i 1693 roku, niegdyś znajdujące się w Wersalu a od 1806 roku w Nieborowie).

Nieborów - Pałac

kalendarium:

1683 i 1693 rok - wykonanie przez słynnego włoskiego geografa Vincenzo Coronello 11500 woluminów oraz 2 globusów, które znajdują się obecnie w pałacowej bibliotece w Nieborowie.

1690-1696 rok - budowa pałacu w Nieborowie przez Tylmana van Gameren dla prymasa Michała Radziejowskiego.

1806 rok - od tego roku dzieła słynnego włoskiego geografa Vincenzo Coronello znajdują się w Nieborowie.

1945 rok - od połowy XIII wieku do tego roku posiadłość w Nieborowie była własnością Radziwiłłów.

1945 rok - od tego roku pałac w Nieborowie wraz z **parkiem** stanowią oddział Muzeum Narodowego w Warszawie.

style architektoniczne: **barok**

Pałac w Nieborowie został zbudowany w latach 1690-1696 przez Tylmana van Gameren dla prymasa Michała Radziejowskiego. Już w tym samym czasie założono ogród o geometrycznym planie w typie francuskim. W połowie XIII wieku posiadłość stanowiła własność Ogińskich, a następnie Radziwiłłów (do 1945 roku). W końcu XIII wieku Helena i Michał Radziwiłłowie dokonali przebudowy części wnętrza pałacowych, jak również rozbudowali kompleks budynków m.in. o **oficynę**, browar i **oranżerię**, doprowadzili także do rozszerzenia parku o część krajobrazową, przy współpracy z Szymonem Bogumiłem Zygiem. Od 1945 roku pałac wraz z parkiem stanowią oddział Muzeum Narodowego w Warszawie. Pałac służy także jako miejsce pracy i wypoczynku inteligencji twórczej oraz jako miejsce konferencji i zjazdów naukowych. Zbiory eksponowane w pałacu wiążą się z Michałem Kazimierzem Ogińskim oraz Heleną z Przeździeckich i Michałem Radziwiłłami. Z obiektów antycznych wyróżnić należy rzeźby i fragmenty **lapidarialne** greckie i rzymskie, m.in. słynna głowa Niobe, grecka **stella** nagrobna z IV roku p.n.e., urny i **sarkofagi** rzymskie pochodzące z kolekcji H. Radziwiłłowej. W pałacu zgromadzono zespoły znakomitych mebli **polskich** i obcych, głównie angielskich, m.in. szaf bibliotecznych firmy Jacob, krzesła w stylu Hepplewhite, Windsor, Chippendale. Nieborowskie sale ozdobione są cennymi dziełami malarstwa obcego (m.in. "Głowa starca" J. Ribery, "Martwa natura" C. Hedy) i polskiego (m.in. portrety M. Palloniego, M. Bacciarellego). Wśród zbiorów sztuki zdobniczej bogate są zwłaszcza wyroby ceramiczne - porcelanowe i majolikowe. W bibliotece znajduje się 11500 woluminów oraz 2 globusy (dzieła słynnego geografa włoskiego Vincenzo Coronello, wykonane w 1683 i 1693 roku, niegdyś znajdujące się w Wersalu a od 1806 roku w Nieborowie).

Nieborów - Oficyna

style architektoniczne: barok

Oficyna pałacu w Nieborowie to budynek barokowy z pierwszej połowy XVIII wieku.

Nieborów - Arkadia - park

kalendarium:

1778-1821 rok - zaprojektowanie parku w Arkadii niedaleko [Nieborowa](#) przez Szymona Bogumiła Zuga i Wojciecha Jaszczołda.

1783 rok - budowa w Arkadii **neoklasycystycznej** Świątyni Diany.

1783 rok - w tym roku w Arkadii wybudowano romantyczny Dom Arcykapłana.

1784 rok - budowa w Arkadii Akweduktu neoklasycystycznego.

1800 rok - około tego roku budowa w Arkadii Domu Murgrabiego w stylu romantycznym.

1800 rok - przed tym rokiem wybudowano w Arkadii Domek Gotycki z Galerią **neogotycką**.

1893-1903 rok - w tych latach w pobliżu Arkadii bywała Maria Konopnicka.

style architektoniczne:

Park romantyczny Heleny Radziwiłłowej w Arkadii, odległej o 4,5 km od Nieborowa (do którego prowadzi aleja lipowa). Założenie ogrodowe typu krajobrazowego; zostało zaprojektowane w latach 1778-1821 przez Szymona Bogumiła Zuga i Wojciecha Jaszczołda. W parku postawiono pawilony i budowle murowane pseudoantyczne i romantyczne: Świątynia Diany, neoklasycystyczna budowla z 1783 roku (dzieło Szymona Bogumiła Zuga) z plafonem "Jutrzenka" Jana Piotra Norblina; Dom Arcykapłana w duchu romantycznym; Dom Murgrabiego sprzed 1800 roku również w duchu romantycznym; Domek Gotycki z Galerią neogotycką sprzed 1800 roku i Akwedukt neoklasycystyczny z roku 1784. W pobliżu parku domek drewniany, w którym w latach 1893-1903 bywała Maria Konopnicka u syna zarządcy młynów.

Gołuchów - Zamek

alendarium:

1507-1695 rok - Gołuchów należał do rodziny Leszczyńskich.

1560 rok - starosta radziejowski Rafał Leszczyński, wniósł **renesansowy** dwór obronny z czterema ośmiobocznymi wieżami na narożach głównego budynku w Gołuchowie.

1872-1885 rok - po przejściu w ręce Działyńskich zamek w Gołuchowie został całkowicie przebudowany w duchu **historyzmu**, na wzór renesansowych zamków francuskich.

==◆==

style architektoniczne: renesans

==◆==

Zamek rycerski położony na południowo-wschodnim krańcu płaskowzgórza nad rzeką Ciemną. Od północy i wschodu znajdują się fosy. W latach 1507-1695 Gołuchów należał do rodziny Leszczyńskich. Około 1560 roku starosta radziejowski Rafał Leszczyński, wniósł renesansowy dwór obronny z czterema ośmiobocznymi wieżami na narożach głównego budynku. Na początku XVII wieku dwór został rozbudowany przez kasztelana i wojewodę kaliskiego Wacława Leszczyńskiego. W połowie XIX wieku zamek uległ ruinie. Po przejściu w ręce Działyńskich obiekt został całkowicie przebudowany w latach 1872-1885 w duchu historyzmu, na wzór renesansowych zamków francuskich. Przebudowa objęła przede wszystkim południową część mieszkalną, a także spowodowała zburzenie starego dworu obronnego, z którego pozostały jedynie trzy narożne wieże. Ponadto wzniesiono skrzydło zachodnie z bramą i mostem kamiennym przez fosę. We wnętrzu zostało zorganizowane przez Izabelę z Czartoryskich Działyńską muzeum, którego chlubą były przede wszystkim cenne zbiory z Hotelu Lambert w Paryżu, m. in. słynna kolekcja waz greckich, obecnie znajdująca się w Muzeum Narodowym w Warszawie. Muzeum zniszczyły w latach 1940-1945 niemieckie władze okupacyjne. Po wojnie zamek w Gołuchowie stał się oddziałem Muzeum Narodowego w **Poznaniu**. We wnętrzach zamkowych urządzono ekspozycję w duchu kolekcjonerstwa XIX wieku. Do ważniejszych eksponatów należą dzieła malarstwa włoskiego XIV-XVI wieku, malarstwa hiszpańskiego i portugalskiego, malarstwa i rzeźby niderlandzkiej, francuskiej rzeźby **gotyckiej** i renesansowej, złotnictwa europejskiego XIV-XVII wieku, rzeźby chińskiej i japońskiej. **Polska** sztuka reprezentowana jest w Gołuchowie przez portrety królów, dzieła portretu Polski XVII wieku oraz portretu trumiennego.

Gołuchów - Zamek

kalendarium:

1507-1695 rok - Gołuchów należał do rodziny Leszczyńskich.

1560 rok - starosta radziejowski Rafał Leszczyński, wniósł **renesansowy** dwór obronny z czterema ośmiobocznymi wieżami na narożach głównego budynku w Gołuchowie.

1872-1885 rok - po przejściu w ręce Działyńskich zamek w Gołuchowie został całkowicie przebudowany w duchu **historyzmu**, na wzór renesansowych zamków francuskich.

==◆==

style architektoniczne: renesans

==◆==

Zamek rycerski położony na południowo-wschodnim krańcu płaskowzgórza nad rzeką Ciemną. Od północy i wschodu znajdują się fosy. W latach 1507-1695 Gołuchów należał do rodziny Leszczyńskich. Około 1560 roku starosta radziejowski Rafał Leszczyński, wniósł renesansowy dwór obronny z czterema ośmiobocznymi wieżami na narożach głównego budynku. Na początku XVII wieku dwór został rozbudowany przez kasztelana i wojewodę kaliskiego Wacława Leszczyńskiego. W połowie XIX wieku zamek uległ ruinie. Po przejściu w ręce Działyńskich obiekt został całkowicie przebudowany w latach 1872-1885 w duchu historyzmu, na wzór renesansowych zamków francuskich. Przebudowa objęła przede wszystkim południową część mieszkalną, a także spowodowała zburzenie starego dworu obronnego, z którego pozostały jedynie trzy narożne wieże. Ponadto wzniesiono skrzydło zachodnie z bramą i mostem kamiennym przez fosę. We wnętrzu zostało zorganizowane przez Izabelę z Czartoryskich Działyńską muzeum, którego chlubą były przede wszystkim cenne zbiory z Hotelu Lambert w Paryżu, m. in. słynna kolekcja waz greckich, obecnie znajdująca się w Muzeum Narodowym w Warszawie. Muzeum zniszczyły w latach 1940-1945 niemieckie władze okupacyjne. Po wojnie zamek w Gołuchowie stał się oddziałem Muzeum Narodowego w **Poznaniu**. We wnętrzach zamkowych urządzono ekspozycję w duchu kolekcjonerstwa XIX wieku. Do ważniejszych eksponatów należą dzieła malarstwa włoskiego XIV-XVI wieku, malarstwa hiszpańskiego i portugalskiego, malarstwa i rzeźby niderlandzkiej, francuskiej rzeźby **gotyckiej** i renesansowej, złotnictwa europejskiego XIV-XVII wieku, rzeźby chińskiej i japońskiej. **Polska** sztuka reprezentowana jest w Gołuchowie przez portrety królów, dzieła portretu Polski XVII wieku oraz portretu trumiennego.

Gołuchów - Zamek - park

alendarium:

1874-1889 rok - powstanie parku w **Gołuchowie**.

Park w Gołuchowie został urządzony w latach 1874-1889 przez znanego planistę Adama Kubaszewskiego (1848-1927 rok) należy do świetniejszych przykładów ogrodów krajobrazowych w Polsce. Nowe założenie powstało w związku z odbudową **zamku**, siedziby Działyńskich. Park był niezwykle rozległy, zajmował teren o powierzchni 220 ha. Głównym motywem rozplanowania ogrodu była dolina rzeki Ciemnej i spiętrzone na niej stawy w okolicy zamku. Park w Gołuchowie można, także nazwać prawdziwym muzeum dendrologicznym, ponieważ zawiera ponad 800 różnych gatunków i odmian drzew i krzewów krajowych i egzotycznych.

Trzebnica

kalendarium:

1086 rok - wzmiankowano w dokumencie cesarza Henryka IV plemię Trzebowian zamieszkujące Wzgórza Trzebnickie.

1202 rok - książę Henryk Brodaty założył w Trzebnicy kościół i klasztor Cysterski.

1888 rok - w Trzebnicy uruchomiono kąpielisko o właściwościach leczniczych.

Już w 1086 roku wzmiankowano w dokumencie cesarza Henryka IV plemię Trzebowian zamieszkujące Wzgórza Trzebnickie. W początku XII wieku było to słowiańskie osiedle na skrzyżowaniu szlaków komunikacyjnych. W 1202 roku książę Henryk Brodaty założył tu kościół i klasztor Cysterski. W XIII wieku osada otrzymała prawa miejskie. W XIV wieku miasto ufortyfikowano i sprzężono z zamkiem książęcym. Trzebnica była wielokrotnie niszczona i rabowana, m. in. w czasie wojen husyckich i wojny trzydziestoletniej. W XVIII wieku ośrodek przemysłu sukienniczego. W 1888 roku uruchomiono kąpielisko o właściwościach leczniczych. Obecnie znany w Polsce ośrodek mikrochirurgii i reinplantacji kończyn.

Trzebnica - Opactwo pocysterskie

kalendarium:

1202 rok - fundacja kościoła i klasztoru w **Trzebnicy** przez księcia Henryka I Brodatego.

1203-1240 rok - budowa kościoła **bazylikowego** Św. Jadwigi w Trzebnicy.

1269 rok - dobudowa wczesnogotyckiej kaplicy Św. Jadwigi do kościoła w Trzebnicy.

od 1679 roku - gruntowna przebudowa kościoła w Trzebnicy w stylu **barokowym**.

1785 rok - wzniesiono wieżę w miejsce pierwotnej wolno stojącej dzwonnicy **gotyckiej** w Trzebnicy.

1219-1240 rok - wykonanie w kościele w Trzebnicy dwóch **portali** z rzeźbionymi **tympanonami** późnoromańskimi.

1680 rok - fundacja grobowca Św. Jadwigi w Trzebnicy przez księżnę Pawłowską.

1697-1726 rok - przebudowa zespołu zabudowań klasztornych w Trzebnicy.

style architektoniczne: **romanizm, gotyk, barok**

Cysterki osiedliły się w Trzebnicy dzięki fundacji kościoła i klasztoru przez księcia Henryka I Brodatego w 1202 roku. Kościół bazylikowy Św. Jadwigi **transeptem i kryptą pod prezbiterium**, późnoromański (1203-1240 rok) i wczesnogotycką kaplicą Św. Jadwigi (dobudowaną w 1269 roku) został przebudowany gruntownie w stylu barokowym (od 1679 do początku XVIII wieku). W 1785 roku wzniesiono wieżę w miejsce pierwotnej wolno stojącej dzwonnicy gotyckiej. W kościele zachowały się dwa portale z rzeźbionymi tympanonami późnoromańskimi z lat 1219-1240 i jeden gotycki z końca XIII wieku. Portal w zakończeniu północnej **nawy** bocznej należy do najwybitniejszych dzieł romańskich środkowej Europy. Ostrołukowe pole tympanonu tego portalu wypełnia przedstawienie króla Dawida grającego na lutni i królowej Betsabez. Wyposażenie wnętrza z przełomu XVII i XVIII wieku jest jednolite, utrzymane w stylu późnego baroku, swym bogactwem dobrze harmonizuje z surową architekturą. Znakomity jest również imponujący grobowiec Św. Jadwigi, umieszczony w gotyckiej kaplicy, wykonany w czarnym marmurze, ufundowany przez księżnę Pawłowską w 1680 roku. Od południa przylega do kościoła zespół zabudowań klasztornych, pochodzący z lat ostatniej przebudowy w latach 1697-1726. Jest to jedno z większych założeń klasztornych utrzymane w stylu późnego baroku.

Kruszwica

kalendarium:

1422 rok - Władysław Jagiełło nadał prawa miejskie Kruszwicy.

1772 rok - przed tym rokiem Kruszwica była siedzibą starostwa.

Początki Kruszwicy sięgają II wieku n.e. W VIII wieku znajdował się tu prawdopodobnie gród naczelny Goplan, włączony w końcu IX wieku w skład państwa Polan. Dzięki położeniu na skrzyżowaniu szlaku bursztynowego ze szlakiem handlowym ze Wschodu na Zachód nastąpił dynamiczny rozwój osady. Za Bolesława Chrobrego przebywał tu następca tronu Mieszko II. Kazimierz Wielki nadał zamek, a Władysław Jagiełło nadał prawa miejskie w 1422 roku. W czasie wojen szwedzkich nastąpiło zniszczenie miasta. Przed 1772 rokiem miasto było siedzibą starostwa. Aktywizacja gospodarcza nastąpiła u schyłku XIX wieku po wybudowaniu linii kolejowej łączącej miasto z Inowrocławiem i Mogilnem. Obecnie znane z cukrowni, wytwórni win i zakładu przemysłu tłuszczowego.

Kruszwica - Kolegiata

kalendarium:

1586 rok - przebudowa kolegiaty w Kruszwicy.

1856-1859 rok - kolejna przebudowa kolegiaty w Kruszwicy w stylu neogotyckim.

1945 rok - reromanizacja kolegiaty w Kruszwicy.

==◆==

style architektoniczne: romanizm

==◆==

Kościół katedralny, później kolegiacki Św. Piotra położony poza obrębem zespołu grodowego, na wschodnim brzegu jeziora Gopła. Murowany z ciosów granitu i piaskowca. Bazylika trójnawowa, filarowa z transeptem i z prezbiterium zamkniętym absydą, mniejsze absydy umieszczono przy ramionach transeptu od wschodu. Od zachodu fasada dwuwieżowa z emporą międzywieżową. Świątynię przebudowano w 1586 roku, a potem w stylu neogotyckim w latach 1856-1859. Po 1945 roku kolegiatę reromanizowano. Wewnątrz uwagę zwracają romańskie chrzcielnice z XI i XII wieku, gotyckie stalle z XV wieku oraz płyty nagrobne z XVI-XVII wieku.

Kruszwica - Mysia Wieża

kalendarium:

1331 rok - spalenie grodu w **Kruszwicy** przez Krzyżaków.

1655 rok - opanowanie grodu w Kruszwicy przez Szwedów.

1657 rok - spalenie grodu w Kruszwicy przez Szwedów.

==◆==

style architektoniczne: **gotyk**

==◆==

Ruiny zamku królewskiego położone na półwyspie (dawniej wyspa) nad jeziorem Gopło od dawna przyciągają turystów z całej **Polski** z powodu Mysiej Wieży. Według legendy przekazanej przez Galla Anonima (wskazującej jednak jako miejsce relacji **Gniezno**) o legendarnym królu Popielu zjedzonym przez myszy. Ośmioboczna wieża zwana Mysią Wieżą jest jednak jedyną pozostałością po zamku wybudowanym przez Kazimierza Wielkiego. Pierwotnie w tym miejscu funkcjonował gród z X-XIII wieku o umocnieniach drewniano-ziemnych. W 1331 roku gród należący do Władysława Łokietka spalili Krzyżacy. W pierwszych latach swojego panowania Kazimierz Wielki zbudował na miejscu grodu zamek, który później przeszedł w ręce Ludwika Węgierskiego. W styczniu 1655 roku Kruszwicę opanowali Szwedzi, opuszczając zamek 18 czerwca 1657 roku spalili go. Od tego czasu, jak wiele innych zamków w Polsce powoli przeobrażał się w ruinę, zwłaszcza po akcjach rozbiórkowych. Jedynym reliktem pozostała ogromna wieża.

Tatry

kalendarium:

1937 rok - od tego roku Tatrzański Park Narodowy jest chroniony.

1954 rok - założono Tatrzański Park Narodowy w Tatrach.

Tatry, najwyższa grupa górską Karpat na pograniczu **Polski i Słowacji**, silnie wyodrębniająca się spośród otaczających ją kotlin. Powierzchnia Tatr ciągnących się na długości 57 km i szerokości 18 km wynosi 750 km², w tym w Polsce około 180 km². Tatry dzielą się na Tatry Zachodnie i Tatry Wschodnie (złożone z Tatr Wysokich i Tatr Bielskich). Tatry powstały w orogenezie alpejskiej. Geologicznie rozróżnia się w Tatrach trzon krystaliczny i serię osadową. Urozmaiconą rzeźbę zawdzięczają zlodowaceni plejstoceni. Najwyższe szczyty znajdują się w Tatrach Wysokich i leżą poza granicami Polski (Gerlach 2655 m, Łomnica 2632 m, Lodowy Szczyt 2628 m). Najwyższymi granicznymi szczytami są Rysy - 2499 m (najwyższy szczyt Polski) w Tatrach Wysokich i Starobociański Wierch - 2176 m w Tatrach Zachodnich. Najdłuższe doliny w polskich Tatrach to Cicha, Chochołowska i Kościeliska, największymi jeziorami: Morskie Oko i Wielki Staw Polski. Północną część Tatr Wysokich i Tatr Zachodnich tworzą Tatrzański Park Narodowy, założony w 1954 (chroniony od 1937 roku) o powierzchni 22075 ha (rezerwaty ściśle 2323 ha) graniczący ze słowackim parkiem narodowym. W Tatrzańskim Parku Narodowym występuje bogata i zróżnicowana roślinność górską i wysokogórska, liczne rośliny chronione (limba, szarotka alpejska, szafran, spiski, goryczki, dziewięciśń bezłodygowy). W faunie rzadkie zwierzęta: kozica, świstak, niedźwiedź brunatny, ryś, orzeł przedni, pomurnik, skrzeloptywka bagienna. Tatry są jednym z najbardziej atrakcyjnych i najliczniej odwiedzanych obszarów turystycznych Polski i Słowacji nie tylko z powodu przyrody, ale także bogatego folkloru osad interesujących obiektów architektury ludowej skupionych na pobliskim Podhalu.

Tatry

kalendarium:

1937 rok - od tego roku Tatrzański Park Narodowy jest chroniony.

1954 rok - założono Tatrzański Park Narodowy w Tatrach.

Tatry, najwyższa grupa górską Karpat na pograniczu **Polski i Słowacji**, silnie wyodrębniająca się spośród otaczających ją kotlin. Powierzchnia Tatr ciągnących się na długości 57 km i szerokości 18 km wynosi 750 km², w tym w Polsce około 180 km². Tatry dzielą się na Tatry Zachodnie i Tatry Wschodnie (złożone z Tatr Wysokich i Tatr Bielskich). Tatry powstały w orogenezie alpejskiej. Geologicznie rozróżnia się w Tatrach trzon krystaliczny i serię osadową. Urozmaiconą rzeźbę zawdzięczają zlodowaceni plejstoceni. Najwyższe szczyty znajdują się w Tatrach Wysokich i leżą poza granicami Polski (Gerlach 2655 m, Łomnica 2632 m, Lodowy Szczyt 2628 m). Najwyższymi granicznymi szczytami są Rysy - 2499 m (najwyższy szczyt Polski) w Tatrach Wysokich i Starobociański Wierch - 2176 m w Tatrach Zachodnich. Najdłuższe doliny w polskich Tatrach to Cicha, Chochołowska i Kościeliska, największymi jeziorami: Morskie Oko i Wielki Staw Polski. Północną część Tatr Wysokich i Tatr Zachodnich tworzą Tatrzański Park Narodowy, założony w 1954 (chroniony od 1937 roku) o powierzchni 22075 ha (rezerwaty ściśle 2323 ha) graniczący ze słowackim parkiem narodowym. W Tatrzańskim Parku Narodowym występuje bogata i zróżnicowana roślinność górską i wysokogórska, liczne rośliny chronione (limba, szarotka alpejska, szafran, spiski, goryczki, dziewięciśń bezłodygowy). W faunie rzadkie zwierzęta: kozica, świstak, niedźwiedź brunatny, ryś, orzeł przedni, pomurnik, skrzeloptywka bagienna. Tatry są jednym z najbardziej atrakcyjnych i najliczniej odwiedzanych obszarów turystycznych Polski i Słowacji nie tylko z powodu przyrody, ale także bogatego folkloru osad interesujących obiektów architektury ludowej skupionych na pobliskim Podhalu.

Tatry - Dębno - Kościół

kalendarium:

1500 rok - wykonanie malowideł pokrywających wnętrze kościoła w Dębnie.

1601 rok - budowa pierwotnej wieży w kościele w Dębnie.

==◆==

style architektoniczne: **budownictwo wiejskie**

==◆==

Kościół Św. Michała Archanioła jest jednym ze starszych małopolskich kościołów drewnianych. Wzniesiony w drugiej połowie XV wieku wyróżnia się ozdobną **ciesiółką**, a zwłaszcza zachowaną prawie w całości malarską dekoracją wnętrza. Świątynia złożona jest z prawie kwadratowej **nawy** i prostokątnego **prezbiterium**, otoczonych **sobotami** oraz wieży z XVII wieku (na miejscu wcześniejszej z 1601 roku). Całe wnętrze: strop, ściany, belka **teczowa** i fartuch nad tęczą, balustrada **empory** muzycznej, **ambona** i **ławka kolatorska** zostały pokryte malowidłami z ok. 1500 roku przypominającymi o ponad 70 motywach (m. in. Św. Jerzy ze smokiem, jeźdźcy i halabardnicy, jelenie i gryfy, orły heraldyczne, **rozety**, **palmety** i inne motywy roślinno - kwiatowe, geometryczne i architektoniczne). Świetne, barwne wnętrze jest wzbogacone cennymi elementami wyposażenia m. in. Krucyfiksem z czwartej ćwiartki XIV wieku oraz wyciętymi w desce i malowanymi postaciami Św. Jana i M.B. Bolesnej na belce tęczowej, tryptykiem z początku XVI wieku ze sceną Sacra Conversazione a także **gotyckim tabernakulum**.

Tatry - Chochołów - Chaty wiejskie

kalendarium:

1846 rok - powstanie ludu góralskiego w Chochołowie przeciw austriackim zaborcom.

style architektoniczne: **budownictwo wiejskie**

Wielka wieś na Podhalu, została założona na początku XVI wieku. Ma charakterystyczną zabudowę (około 30 zabytkowych drewnianych domów, głównie z XIX wieku) i i dobrze zachowany folklor góralski (stroje i zdobnictwo). Wieś wstawiła się samorzutnym "powstaniem chochołowskim". Powstanie ludu góralskiego przeciw austriackim zaborcom w 1846 roku. W epoce poprzedzającej Wiosnę Ludów zostało zorganizowane przez miejscowego organistę Jana Kantego Andrusikiewicza przy współudziale miejscowego proboszcza księdza Józefa Kmietowicza. Powstanie nie znalazło oddźwięku w innych wsiach, zostało szybko stłumione przez Austriaków. W chochołowskim kościele z XIX wieku znajdują się **freski** i obrazy pędzla Walerego Eliasza znanego malarza **Tatr**.

Orle Gniazda

Szlak Orlich Gniazd to Długi pierwszy szlak o długości 163 km wiodący z **Krakowa** do **Częstochowy** przez Ojców, Pieskową Skałę, Olkusz, Rabszyn, Smoleń, Pilicę, Ogrodzieniec, Mirów, Bobolice i Olsztyn. Trasa szlaku prowadzi przez wymienione powyżej miejscowości z zamkami zbudowanymi przeważnie za czasów Kazimierza Wielkiego, a także osady z interesującymi relikami budownictwa wiejskiego oraz ciekawe tereny przyrodnicze z obszarem Ojcowskiego Parku Narodowego na czele.

Orle Gniazda - Ogrodzieniec - Zamek

kalendarium:

do 1470 roku - zamek w Ogrodzieńcu był własnością rodziny Włodków Sulimczyków.

1523 rok - kupno zamku w Ogrodzieńcu przez burgrabiego i żupnika **krakowskiego** Jana Bonera, po którego śmierci objął zamek jego bratanek Seweryn.

1530-1545 rok - budowa zamku **renesansowego** w Ogrodzieńcu, na miejscu dawnej warowni, przez Seweryna - bratanka Jana Bonera.

1587 rok - zdobycie zamku w Ogrodzieńcu przez arcyksięcia Maksymiliana.

1655 rok - częściowe spalenie zamku w Ogrodzieńcu przez wojska szwedzkie.

1702 rok - pożar na zamku w Ogrodzieńcu wzniesiony przez wojska szwedzkie Karola XII.

od 1810 roku - dewastacja zamku w Ogrodzieńcu.

--◆--

style architektoniczne: **gotyk, renesans**

--◆--

Zespół zamku Bonerów składał się z zamku górnego i położonego niżej przedzamcza o powierzchni ok. 3 ha otoczonego murami wiążącymi się ze skałkami. Zamek górny został zbudowany z wapienia, na planie nieregularnym, przy czym wykorzystano wielkie skały na różnych poziomach. Zabudowania skupione były wokół trzech **dziedzińców**. Nad zamkiem dominowały trzy cylindryczne baszty (jedna o nazwie Krecedenserska). Warto wspomnieć o budynku dobudowanym od południa o nazwie Kurza Noga (podobnie jak element na **Wawelu**). Zamek Bonerów nie był wyłącznie siedzibą reprezentacyjną, ale również warownią, należąca do typu twierdzy ufortyfikowanej systemem **bastejowym**. Piękno ruin w Ogrodzieńcu sprawia, że jest on prawdziwą perłą wśród zamków Szlaku **Orlich Gniazd**, podkreślona jeszcze faktem, że to właśnie wzgórze zamkowe jest najwyższym wzniesieniem pasma jurajskiego (504 m. n. p.m.). Ogrodzieniec - klejnot **polskiej** architektury militarnej - wznosi się na nagim skalistym wzgórzu, zamek o nieregularnym zarysie murów. Zbudowany został przez rodzinę Włodków Sulimczyków i był w ich posiadaniu do 1470 roku. W roku tym zamek kupili mieszczanie krakowscy Salomonowiczowie, następnie przeszedł na własność Granowskich ze Smolenia. Na początku XVI wieku powrócił do Włodków. W 1523 roku kupił Ogrodzieniec Jan Boner, burgrabia i żupnik krakowski, po którego śmierci objął zamek jego bratanek Seweryn i w latach 1530-45 zbudował zamek renesansowy na miejscu dawnej warowni. W roku 1587 zamek ten został zdobyty przez arcyksięcia Maksymiliana, a w 1655 roku częściowo spalony przez wojska szwedzkie. W 1702 roku na zamku wybuchł pożar wzniesiony przez wojska szwedzkie Karola XII. Jeszcze w 1810 roku twierdza była częściowo zamieszkana. Potem kolejni właściciele zaniedbywali zamek doprowadzając go do zupełnej ruiny.

Orle Gniazda - Smoleń - Zamek

kalendarium:

1655 rok - zniszczenie zamku w Smoleniu.

style architektoniczne: **gotyk**

Z zamku w Smoleniu pozostały obecnie ruiny na wysokiej skale wapiennej. Prawdopodobnie było to gniazdo rodu Toporczyków Pileckich, którzy zbudowali w tym miejscu niewielki kamienny zameczek na planie nieregularnego wieloboku, zwężącego się przy cylindrycznej wieży dominującej nad całą okolicą. Następnie poniżej skały powstały dwa dolne założenia. Od wschodu zbudowano zamek na planie nieregularnym z bramą, od zachodu - zamek na planie nieregularnego wieloboku (XVI wiek). W 1655 roku został zniszczony. Z pierwotnego gotyckiego zamku pozostały jedynie: brama wjazdowa, wschodnia część murów zamku dolnego i baszta.

Orle Gniazda - Pieskowa Skała - Zamek

alendarium:

1444 rok - nadanie zamku w Pieskowej Skale, prawdopodobnie Piotrowi z Szafrąca, przez Ludwika Węgierskiego.

1542-1544 rok - przebudowa zamku w Pieskowej Skale w **renesansową** rezydencję.

1580 rok - kolejna przebudowa zamku w Pieskowej Skale w stylu renesansowym.

do 1608 roku - właścicielem zamku w Pieskowej Skale był ród Szafrąców.

1655 rok - zniszczenie zamku w Pieskowej Skale przez Szwedów.

1718 rok - pożar zamku w Pieskowej Skale.

1863 rok - dewastacja zamku w Pieskowej Skale z powodu obstrzału artylerii rosyjskiej.

1866-1877 rok - przeprowadzono konserwację zamku w Pieskowej Skale w duchu romantycznym.

1902-1938 rok - w murach zamku w Pieskowej Skale umieszczono hotel - pensjonat warszawskiej spółki.

1948-1964 rok - konserwacja zamku w Pieskowej Skale i następnie urządzenie w nim muzeum - oddział Państwowych Zbiorów Sztuki na **Wawelu**.

style architektoniczne: **renesans**

Zamek w Pieskowej Skale został wzniesiony jako królewska warownia za czasów Kazimierza Wielkiego. Nazwa Pieskowej Skały wywodzi się od imienia Piotr, które w wiekach średnich brzmiało Pieszko, Piesio, Piesko, zapewne na tej skałe mieszkał niegdyś Piotr i on dał swoje imię wzniesieniu. Niewykluczone, że nazwa związana jest z imieniem Piotra z Szafrąca, któremu nadał zamek Ludwik Węgierski w 1444 roku. Najważniejsze przebudowy z lat 1542-1544 i 1580 zmieniły zamek średniowieczny w renesansową rezydencję. Właścicielami zamku były rody Szafrąców (do 1608 roku), Zebrzydowskich Wielopolskich i Mieroszewskich. Kres świetności warowni położyli już w 1655 roku Szwedzi, w 1718 Pieskową Skałę zniszczył pożar, a w czasie 1863 roku obstrzał artylerii rosyjskiej. Konserwację przeprowadzono w latach 1866-1877 w duchu romantycznym. W latach 1902-1938 w murach zamku umieszczono hotel-pensjonat warszawskiej spółki. W latach 1948-1964 konserwowano zamek i następnie urządzono w nim muzeum - oddział Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu. Zamek **gotycki** znajdował się na wyższej terasie wzgórza na powierzchni skały, zwanej Dorotką. Był zapewne założony na planie nieregularnym i przypuszczalnie miał wieżę, poniżej usytuowano podzamcze. W XVI wieku nastąpiła przebudowa zamku. Od południa został dobudowany nowy dom, a następnie powstały trzykondygnacyjne **krużganki** otaczające wewnętrzny **dzieliniec** utworzony na planie trapezu. Ten dziedziniec z dwupiętrową **loggią** (odkrytą dopiero po wojnie w trakcie prac konserwatorskich) jest jednym z piękniejszych jakie zachowały się w naszej architekturze. Krużganki z **arkadami** loggi mają świetne proporcje, dekorowane są charakterystycznymi dla renesansu wykrzywionymi **maszkaronami** w **medalionach**. Między maszkaronami natrafic można na tarcze herbowe właścicieli: Stanisława Szafrąca-Starykoń i jego żony Anny z Dębieńskich - Rawicz.

Biecz

kalendarium:

1257 rok - nastąpiła lokacja miasta Biecz.

1363 rok - Biecz został ponownie lokowany na prawie magdeburskim.

1512 rok - w Bieczu urodził się Marcin Kromer, znany historyk i geograf.

1720 rok - miała miejsce największa epidemia, po której przeżyło zaledwie kilku mieszkańców Biecza.

Biecz, miasto w województwie krośnieńskim nad rzeką Ropą. Prawdopodobnie już w XI wieku powstał tu gród, wokół którego rozwinęło się podgrodzie. Od XIII wieku osada była siedzibą kasztelanii. Około 1257 roku nastąpiła lokacja miasta. Dzięki korzystnemu położeniu na skrzyżowaniu dróg handlowych z Węgier do Polski i z Sanoka do Nowego Sącza Biecz stał się ośrodkiem handlowym. W 1363 roku został ponownie lokowany na prawie magdeburskim. W końcu XIV wieku w Bieczu znajdowało się 95 warsztatów 30 rodzajów rzemiosł. W XVI wieku jeden z ważniejszych w kraju ośrodków tkactwa sukienego i płóciennego. W 1512 roku urodził się tu Marcin Kromer, znany historyk i geograf. W końcu XVI wieku początek upadku Biecza, chociaż jeszcze w XVII wieku zaliczany był do ważniejszych miast w Polsce. Po licznych epidemiach, zwłaszcza największej w 1720 roku, którą przeżyło zaledwie kilku mieszkańców, Biecz legł w ruinie. Od końca XIX wieku znaczenie dla Biecza miał rozwijający się w okolicy przemysł naftowy. Obecnie miasto przede wszystkim ośrodkiem ruchu turystycznego.

Biecz - Kościół farny

kalendarium:

1480 rok - około tego roku wzniesiono **prezbiterium** kościoła farny w **Bieczu**.

1521 rok - około tego roku wzniesiono **korpus** kościoła farny w Bieczu.

1575 rok - z tego roku pochodzi nagrobek Mikołaja Ligęzy znajdujący się w kościele farny w Bieczu.

1604 rok - z tego roku pochodzi ołtarz z wnętrza kościoła farny w Bieczu.

1633 rok - z tego roku pochodzi pulpit muzyczny z wnętrza kościoła farny w Bieczu.

style architektoniczne: **gotyk**

Kościół parafialny Bożego Ciała. Uważany za najznakomitszą z późnogotyckich świątyń małopolskich. Wznoszona od końca XV wieku (prezbiterium około 1480 roku) do 1521 (korpus). Odnawiana i rekonstruowana w końcu XIX wieku. Kościół trójnawowy, **halowy** z wydzielonym prezbiterium, z rzędami niskich, międzyskarpowych kaplic po bokach. Wśród bogatego wyposażenia wyróżniają się głównie dzieła rycerstwa z XVII wieku: ołtarz z 1604 roku, z obrazem Zdjęcia z krzyża, szkoły północno - włoskiej z połowy XVI wieku, 10 ołtarzy bocznych z XVII wieku, **stalle** późnogotyckie i **renesansowe** i przede wszystkim pulpit muzyczny z 1633 roku z płaskorzeźbionymi postaciami świętych i zespołów muzykujących mieszczan. Ze sztuki sepulkralnej zachowało się 10 malowanych **epitafiów** mieszczan bieckich z końca XVI i 1 połowy XVII wieku oraz nagrobek Mikołaja Ligęzy, renesansowy z 1575 oraz wiszący, świecznik późnogotycki z pierwszej połowy XVI wieku. Przy kościele w linii **murów obronnych** dzwonnica późnogotycka z początku XVI wieku.

Biecz - Mury obronne

*style architektoniczne: **gotyk, renesans***

Z dawnego systemu fortyfikacji miejskich (około 1200 m) zachowały się jedynie relikty obwarowań z XV i XVII wieku. Najdłuższy odcinek muru obronnego (103m) zachował się w zachodniej i północno - zachodniej części obwodu. Obejmuje oprócz muru dzwonnice obronna oraz relikty dwóch baszt okrągłych. We wschodniej części południowego boku miasta przy dawnym szpitalu św. Ducha zachował się odcinek murów o długości 31 metrów. W południowo - zachodniej części obwodu zachowała się baszta Radziecka o średnicy 9 metrów (obecna wysokość 12 metrów).

Biecz - Stare Miasto

kalendarium:

1612 rok - z tego roku pochodzi późnorenesansowy dom z portalem znajdujący się w Bieczu.

1953 rok - zorganizowano Muzeum Regionalne w Bieczu.

---◆---

style architektoniczne: renesans

---◆---

Wśród dawnych kamienic wyróżniają się m. in. Dom Zbója Becza, legendarnego założyciela miasta, renesansowy z początku XVI wieku (nadproże, obramienia okien, stropy), a także dom późnorenesansowy z portalem z 1612 roku, stanowiący w pierwszej połowie XVII wieku własność jednego z wybitniejszych poetów mieszczańskich, Jana Januszowicza (obecnie w domu zorganizowano w 1953 roku Muzeum Regionalne, prezentujące cenne zbiory archeologiczne, historyczne i artystyczne).

Biecz - Klasztor Reformatów

alendarium:

1624 rok - od czasu sprowadzenia zakonu Reformatów do **Biecza**, klasztor Reformatów mieścił się w kościele Św. Jakuba.

1641 rok - klasztor Reformatów w Bieczu przeniesiono na zamek, zwany grodem starościńskim, który był siedzibą sądów: ziemskiego i grodzkiego.

1645 rok - rozpoczęto budowę kościoła klasztornego Reformatów w Bieczu.

1663 rok - zakończono budowę kościoła Reformatów w Bieczu.

1739 rok - przebudowano kościół Reformatów w Bieczu.

1977 rok - Wojciech Sarnecki namalował nowe stacje Drogi Krzyżowej w kapliczkach znajdujących się na **dziedzińcu** przed kościołem Reformatów w Bieczu.

1980 rok - w kościele Reformatów zmieniono pokrycie dachu z czerwonej cegły na blachę.

style architektoniczne: **barok**

Klasztor Reformatów od 1624 roku czyli od czasu sprowadzenia zakonu Reformatów do Biecza mieścił się w kościele Św. Jakuba. W 1641 roku klasztor przeniesiono na zamek, zwany grodem starościńskim, który był siedzibą sądów: ziemskiego i grodzkiego. W 1645 roku rozpoczęto budowę kościoła klasztornego, którą ukończono w 1663 roku. Kościół klasztorny był przebudowany w 1739 roku, odnawiany w XIX i XX wieku, w 1980 roku zmieniono w nim pokrycie dachu z czerwonej cegły na blachę. Przed najazdem szwedzkim cały zespół klasztorny obwarowano murami zaopatrzonymi w 80 strzelnic. Całość zachowała się do dziś.

Kościół klasztorny jest kościołem barokowym, jednonawowym, murowanym. Wystrój wnętrza jest późnobarokowy. W ołtarzu głównym znajduje się rzeźbiona grupa Ukrzyżowania. We wnętrzu kościoła na uwagę zasługują: 6 bocznych ołtarzy, **epitafia** szlacheckie wmurowane w ściany, organy riegerowskie z przełomu XIX i XX wieku. W **oratorium** zakonnym znajdują się stare obrazy, pulpit barokowy zdobiony **intarsją**. Piękne są również żelazne drzwi z wyciśniętymi orłami **polskimi**, znajdujące się w przejściu z **zakrystii** do skarbcza. Na wieży kościoła umieszczony jest zegar z XVIII wieku, wykonany przez zakonnika bieckiego-Klemensa Czechowicza. W bibliotece klasztornej mieści się cenny księgozbiór z XV i XVI wieku. Według kroniki klasztornej, w podziemiach klasztoru został pochowany poeta polski - Wacław Potocki. Dziedziniec przed kościołem otoczony jest murem, z kaplicą Chrystusa przy słupie i kapliczkami, w których stacje Drogi Krzyżowej namalował Jan W. Fabiański.

W 1977 roku zostały one zasłonięte płytkami, na których Wojciech Sarnecki namalował nowe stacje Drogi Krzyżowej.

Niedaleko murów klasztoru znajduje się cmentarz z I wojny światowej.

Biecz - Szpital

kalendarium:

1395 rok - szpital w Bieczu był pierwotnie fundowany przez królową Jadwigę.

1487 rok - powstał obecny szpital w Bieczu.

---◆---

style architektoniczne: gotyk

---◆---

Szpital wzniesiono na wzgórzu za miastem. Pierwotnie fundowany w 1395 roku przez królową Jadwigę, obecny z 1487 roku, wielokrotnie przebudowywany i niszczone. Od strony zachodniej zachował się gotycki portal z orłem jagiellońskim.

Biecz - Ratusz

alendarium:

1820-1830 rok - w tym okresie rozebrano w części wschodniej budynek dawnego ratusza w **Bieczu**.

1569-1581 rok - wybudowano wieżę ratusza w Bieczu.

1709 rok - zwieńczono **barokowym** hełmem wieżę ratusza w Bieczu.

==◆==

style architektoniczne: **renesans**

==◆==

Ratusz piętrowy, przebudowany z **gotyckiego** na renesansowy w XVI wieku. Obecny budynek jest połową dawnego, rozebranego w części wschodniej około 1820-1830. W latach przebudowy nadano ratuszowi charakter **klasycystyczny**. W północno-zachodnim narożu dominująca nad rynkiem, wysoka (40 m) masywna wieża (1569-1581) zwieńczona barokowym hełmem z 1709 roku zrekonstruowanym wraz z dekoracją **sgraffitową** po ostatnie wojnie.

Słowiński Park Narodowy - wydmy

alendarium:

1966 rok - założenia Słowińskiego Parku Narodowego

Został założony w 1966 roku. Obejmuje Mierzeję Łebską, jezioro Łebsko i jezioro Gardno oraz pas wybrzeża po ujście do Bałtyku rzeki Łupawy. Dyrekcja Parku znajduje się w Smołdzinie. Atrakcją parku są największe w środkowej Europie ruchome wydmy w rejonie Łeby o wysokości do 42 metrów z cmentarzyskami drzew, o roślinności wydmowej reprezentowanej przez mikołajka i wydmuchrzycę nadmorską, torfowiskowej w zagłębieniach śródwydmowych (z widłakiem torfowym i rosiczką) i nadmorską (z borem sosnowym). Nad jeziorami parku znajduje się bogato reprezentowana fauna ptaków wodnych i ostoją ptaków przelotnych. Wokół parku żyją Słowińcy, reliktowa grupa **etnograficzna** ludności pomorskiej spokrewniona z Kaszubami. Dialekt Słowińców był najbardziej na zachód wysuniętą enklawą języka kaszubskiego. Do czasów dzisiejszych zachowały się zabytki dawnego budownictwa ludowego we wsiach Kluki (skansen), Ciemińskie, Żelazo, Garina Wielka i Smołdzino.

Słowiński Park Narodowy - wydmy

kalendarium:

1966 rok - założenia Słowińskiego Parku Narodowego

Został założony w 1966 roku. Obejmuje Mierzeję Łebską, jezioro Łebsko i jezioro Gardno oraz pas wybrzeża po ujściu do Bałtyku rzeki Łupawy. Dyrekcja Parku znajduje się w Smołdzinie. Atrakcją parku są największe w środkowej Europie ruchome wydmy w rejonie Łeby o wysokości do 42 metrów z cmentarzyskami drzew, o roślinności wydmowej reprezentowanej przez mikołajka i wydmuchrzycę nadmorską, torfowiskowej w zagłębieniach śródwydmowych (z widłakiem torfowym i rosiczką) i nadmorską (z borem sosnowym). Nad jeziorami parku znajduje się bogato reprezentowana fauna ptaków wodnych i ostoją ptaków przelotnych. Wokół parku żyją Słowińcy, reliktowa grupa **etnograficzna** ludności pomorskiej spokrewniona z Kaszubami. Dialekt Słowińców był najbardziej na zachód wysuniętą enklawą języka kaszubskiego. Do czasów dzisiejszych zachowały się zabytki dawnego budownictwa ludowego we wsiach Kluki (skansen), Ciemińskie, Żelazo, Garina Wielka i Smołdzino.

Absyda

jest to pomieszczenie zamykające **prezbiterium** lub **nawę** świątyni, o rzucie półkolistym, pólleptycznym lub wielobocznym. Jest wkomponowana w bryłę budynku lub z niej wyodrębniona.

Adaptacja budynku

przystosowanie budynku do pełnienia funkcji odmiennej od pierwotnie mu nadanej.

Ambit

obejście - występujące w kościołach, zwykle na przedłużeniu **naw** bocznych, wąskie przejście obiegające półkole **prezbiterium**, oddzielone od niego murem lub **arkadami**.

Ambona

mównica umieszczana w głównej **nawie** świątyni przy ścianie lub **filarze**, służąca do wygłaszania tekstów liturgicznych i kazań.

Anabaptyści

ruch religijno-społeczny, który rozwijał się w czasie reformacji, początkowo w Szwajcarii i w Niemczech, następnie w całej Europie. Głosili społeczną równość oraz wspólnotę dóbr, żądali także powrotu do pierwotnej czystości chrześcijaństwa.

Antepedium

frontal - występuje w świątyni chrześcijańskiej i stanowi zakrycie przedniej części podstawy ołtarza.

Arabeska

ornament stylizowany na motywach roślinnych, symetrycznych, wzbogacony często motywami figuralnymi, zwierzęcymi lub geometrycznymi.

Arboretum

teren, na którym uprawia się głównie drzewa i krzewy, wchodzi w skład ogrodów botanicznych lub istnieje jako placówka samodzielna.

Arkada

element architektury składający się z dwóch podpór, którymi mogą być: słupy, kolumny, **filary** połączone u góry łukiem.

Arras

tkanina dekoracyjna, nazwa pochodzi od francuskiego miasta Arras, które było ośrodkiem jej wyrobu.

Attyka

balustrada lub ścianka umieszczona nad gzymsem koronującym budynek, wieńcząca jego **elewację** i zasłaniająca niskie poddasze budynku.

Barok

kierunek panujący w kulturze europejskiej od końca XVI wieku do połowy XVIII wieku. Charakteryzuje się głównie bogatymi, dynamicznymi oraz szczególnie wyszukаныmi i niezwykłymi formami, monumentalizmem i reprezentacyjnością, przepychem dekoracji.

Basteja

rodzaj niskiej baszty, nasypowej lub murowanej, występującej na zewnątrz linii umocnień obronnych, jest to budowla otwarta od tyłu, o rzucie półokrągłym lub podkowiastym.

Bastion

jest to nasypowa budowla ziemna tworząca otwarty pięciobok, stanowiąca główną część stałych umocnień obronnych.

Bazylika

wczesnochrześcijański wydłużony kościół, zamknięty **absydą** o **sklepieniu** w formie konchy, złożony z kilku **naw**, z których szersza i wyższa od pozostałych jest nawa główna i posiada ona bezpośrednie górne oświetlenie.

Blanki

krenelaż - stosowane w średniowieczu zębate zwieńczenie murów lub baszt obronnych, z równo rozmieszczonymi prostokątnymi prześwitami.

Blenda

element dekoracyjny stosowany zazwyczaj w elewacjach budynków. Jest to płytka wneka w murze (ślepy otwór) w kształcie arkady lub okna.

Cechy

organizacje rzemieślników w miastach średniowiecznych, których celem była obrona interesów gospodarczych i obrona praw członków.

Ciesiółka

ciesielstwo, rzemiosło zajmujące się ręczną lub mechaniczną obróbką drewna.

Cyborium

występująca w kościele chrześcijańskim ażurowa obudowa ołtarza, która składa się zwykle z czterech kolumn podtrzymujących baldachim w formie kopuły lub też ostrosłupa.

Dormitarz

dormitorium - sala sypialna występująca w klasztorach, konwiktach, przytułkach i zakładach wychowawczych.

Dziedziniec

wydzielona, otwarta przestrzeń pełniąca funkcje reprezentacyjne i użytkowe, znajdująca się w obrębie budynku lub zespołu budynków, ustawionych w kształcie litery O lub U.

Elewacja

lico budynku, widok jednej z zewnętrznych powierzchni ścian budynku wraz ze wszystkimi występującymi na niej elementami.

Empire

styl cesarstwa, odmiana **klasycyzmu** francuskiego z początku XIX wieku, która związana jest z okresem panowania Napoleona I, różniąca się od poprzednich silniejszym wpływem starożytnej sztuki grecko-rzymskiej i motywów egipskich. Bryłę budynku empirowego cechuje ścisła symetria i prostota form architektonicznych, co nadaje jej cechy monumentalizmu.

Empora

jest to galeria, stosowana głównie w budowlach sakralnych w celu powiększenia użytkowej powierzchni ich wnętrz albo też w celu utworzenia wyodrębnionego pomieszczenia dla określonej grupy ludzi, wsparta na **filarach** lub kolumnach, kryta lub odkryta.

Epitafium

jest to ozdobna tablica, umieszczana zwykle na ścianach lub **filarach** kościoła, często w sąsiedztwie grobu zmarłego, dla uczczenia jego pamięci, która zawiera poświęcony mu napis a czasami portret.

Erem

ermitaż - położona zazwyczaj na uboczu budowla parkowa w postaci niewielkiego pawilonu, przeznaczona do samotnych rozmyślań i medytacji.

Etnografia

nauka zajmująca się początkami kultury oraz kierunkami jej rozwoju jak i
współczesnym zróżnicowaniem kultur różnych ludów.

Fasada

jest to główna **elewacja** budynku, najczęściej zawierająca główne wejście do niego, która odróżnia się od pozostałych okazałością, bogatszą kompozycją architektoniczną i dekoracyjnością.

Filar

jest to pionowa podpora o przekroju wielobocznym, wykonana z kamienia, cegły lub betonu, spełniająca podobną funkcję co kolumna.

Folusz

piłśniarka, maszyna do powierzchniowego spilśniania tkanin wełnianych.

Fresk

technika malarstwa ściennego, która polega na malowaniu ścian pokrytych mokrym tynkiem, farbami odpornymi na alkaliczne działanie wapna, znajdującego się w zaprawie.

Fryz

pozioma część belkowania zawarta między architrawem a gzymsem. W starożytnym porządku doryckim fryz składa się z tryglifów i metop (elementy dekoracyjne), w innych porządkach jest gładki lub ozdobiony ornamentami.

Fryz arkadkowy

jest to, charakterystyczny dla romańszczyzny, ciągły ornament architektoniczny złożony z **arkadek**, umieszczany zwykle na zewnętrznych ścianach budowli pod okapem jej dachu.

Gotyk

europejski styl panujący w okresie dojrzałego i późnego średniowiecza od XII do XV wieku, w niektórych krajach do XVI wieku, charakteryzujący się głównie lekkością i strzelistością budowli, małą masą ścian, licznymi ostrymi łukami, wielkimi przeszklonymi oknami.

Historyzm

nietwórczy kierunek w kulturze, kształtujący się w XIX wieku i na początku XX wieku, który polega na zaniechaniu dążności do stworzenia stylu odpowiadającego aktualnym warunkom historycznym i społecznym oraz na naśladowaniu minionych wielkich stylów w sztuce.

Ikonostas

ścianka we wnętrzu cerkwi pokryta ikonami, oddzielająca nawę świątyni od miejsca usytuowania ołtarza.

Infirmeria

izba chorych znajdująca się w klasztorach, szkołach, koszarach.

Insignia

są to oznaki władzy lub godności stanu albo urzędu (np. insygnia królewskie to korona, berło i jabłko).

Intarsja

technika dekoracyjna polegająca na wykładaniu, w różne wzory, powierzchni przedmiotów drewnianych innymi gatunkami drewna.

Kalenica

górną krawędź dachu, miejsce przecięcia się dwóch przeciwległych połaci o linii równoległej do okapu.

Kapitularz

pomieszczenie klasztorne, znajdujące się zwykle we wschodnim skrzydle klasztoru, blisko **prezbiterium** kościoła, przeznaczone do odbywania narad zakonników.

Kaseton

jest to czworoboczne lub wieloboczne wgłębienie w stropie drewnianym, zawierające się pomiędzy odcinkami krzyżujących się belek stropowych lub też jest utworzone przez wprowadzenie między te belki poprzecznych listew.

Katedra

kościół diecezjalny w siedzibie biskupa.

Klasycyzm

kierunek w kulturze europejskiej panujący w XVII wieku w Anglii i Francji oraz w XVIII wieku i w trzech pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku we wszystkich krajach Europy i Ameryki Pn. W architekturze klasycystycznej często stosowano elementy architektury antycznej (kolumnady, portyki, trójkątne frontony). Charakterystyczne cechy to surowość, prostota oraz monumentalność form.

Kolegiata

kościół, przy którym istniała kapituła kanoników.

Korpus

jest to centralna, wyodrębniona część bryły budynku.

Kościół halowy

jest to kościół, w którym wszystkie **nawy** mają taką samą wysokość, a pozbawiona okien nawa główna jest oświetlana w sposób pośredni przez nawy boczne.

Kruchta

przedsionek kościoła umieszczony między innymi: przed głównym wejściem, bocznym wejściem do **naw** lub **zakrystii**.

Krużganek

długi ganek usytuowany wzdłuż zewnętrznej ściany budynku, który obiega **dzielnice** z jednej lub kilku stron w jednej lub więcej kondygnacji.

Krypta

jest to, zwykle występujące pod **prezbiterim**, sklepione podziemie kościoła, mieszczące relikwie lub grób świętego, również miejsce przeznaczone do chowania zmarłych dostojników duchowych i świeckich.

Kurtyna

w fortyfikacji **bastionowej** jest to część obwodu obronnego, ciągnąca się między basztami lub dwoma bastionami.

Kwiaton

element dekoracyjny wieńczący hełmy wież lub **szczyty** budowli, charakterystyczny dla motywów architektury **gotyckiej**.

Lapidarium

miejsce zgromadzenia fragmentów kamiennych elementów architektonicznych oraz rzeźb, które pochodzą z zabytkowych budowli lub pomników.

Latarnia kopuły

nadbudówka w formie okrągłej lub wielobocznej wieżyczki, wieńczącej kopułę, jest stosowana do oświetlenia wnętrza światłem dziennym doprowadzonym z góry, przykryta osobnym hełmem i mająca na swym obwodzie wiele okien.

Loggia

jest to rodzaj krytego balkonu, otwartego z zewnątrz z dostępem z jednego lub kilku pomieszczeń, utworzonego przez cofnięcie ściany zewnętrznej lub jej części w głąb budynku.

Ludwisarstwo

rzemiosło związane z odlewaniem i obróbką przedmiotów z brązu, miedzi, mosiądzu i spiżu
(dzwony, posągi, działa)

Luneta

odcinek sklepienia mieszczący zazwyczaj w swej płaszczyźnie czołowej otwór okienny lub drzwiowy, zwykle jest poprzeczny w stosunku do głównego sklepienia pomieszczenia.

Manieryzm

styl artystyczny, który powstał po fazie **renesansu**, zanim uformowała się sztuka **baroku**,
charakteryzujący się dynamizmem i niezwykłością rozwiązań architektonicznych,
dekoracyjnością i fantazyjną ornamentyką.

Maswerk

dekoracyjny element architektoniczny, charakterystyczny dla **gotyku**, stosowany do wypełniania ażurowych otworów okiennych, **rozet**, przezroczy, balustrad.

Maswerk składał się z wykonanych w cegle lub kamieniu elementów geometrycznych.

Maszkaron

motyw zdobniczy, zwykle w postaci stylizowanej głowy ludzkiej lub na pół zwierzęcej, o wykrzywionych groteskowo rysach i fantazyjnym układzie włosów.

Maureska

jest to złożony ze splecionych, silnie stylizowanych łodyg, kwiatów i liści płaszczyznowy ornament roślinny o symetrycznym układzie, szczelnie pokrywający pole dekoracji.

Medalion

element ozdobny, stosowany głównie w architekturze **renesansu, baroku i klasycyzmu**, w postaci okrągłej lub owalnej płaskorzeźby lub malowidła, ujętego w ramy.

Monstrancja

sprzęt liturgiczny, w którym wystawia się i obnosi w procesjach hostię.

Nadproże

poziomy, płaski lub sklepiony element konstrukcyjny wykonywany z drewna, kamienia lub cegły, przekrywający otwór w ścianie.

Nawa

jest to zawarta pomiędzy **prezbiterium** a **kruchtą** składowa część świątyni katolickiej, przeznaczona dla wiernych. Wyróżnia się nawę główną usytuowaną na osi budowli oraz nawy boczne najczęściej węższe od głównej i oddzielone od niej szeregami podpór np. kolumnami albo **filarami**.

Neogotyck

kierunek w architekturze rozpowszechniony w okresie od połowy XVIII wieku do początku XX wieku, polegający na nawrocie do form **gotyku**.

Neoklasycyzm

kierunek w kulturze panujący w Europie i Ameryce Pn. od 1760 do około 1830 roku,
charakteryzujący się głównie wzmożonym zainteresowaniem starożytnością oraz sztuką
antyczną.

Nisza

wgłębienie w murze o różnych przekrojach (najczęściej prostopadłościennie lub półcyldryczne), zwykle od góry zakończone półkoliście lub przesklepione w formie konchy.

Obelisk

jest to najczęściej czworoboczny, zwężający się ku górze wysoki i smukły słup, zakończony u **szczytu** w formie ostrosłupa.

Oficyna

skrzydło pałacu lub wolno stojący budynek w pobliżu pałacu lub dworu, mieszczący pomieszczenia przeznaczone dla służby.

Oranżeria

pomarańczarnia, jest to ogrodowy budynek parterowy, o rzucie zwykle prostokątnym, który mieści jedną salę znaczniejszych rozmiarów lub też kilka sal mniejszych o wysokich i szerokich oknach.

Oratorium

jest to wydzielone z pośród innych, pomieszczenie na potrzeby ściśle określonej grupy wiernych.

Palatium

księżęce pałace kamienne.

Palmeta

motyw dekoracyjny, występujący pojedynczo lub szeregowo, w postaci wachlarzowo rozpostartego, symetrycznego liścia palmy.

Panoplia

element dekoracji wnętrz stosowany w renesansie i baroku, występuje w formie płyciny o kształcie kwadratowym, prostokątnym lub owalnym, w którą jest wkomponowany motyw zdobniczy w postaci zbioru krzyżujących się składników uzbrojenia (oreże, tarcze, zbroja, proporce itp.)

Pierzeja

ciąg frontowych elewacji budynków, zamykających jedną stronę placu lub ulicy stojących w jednej linii.

Pieta

przedstawienie boleściwej Marii z martwym Chrystusem na kolanach, wywodzi się ono prawdopodobnie ze średniowiecznych tzw. Traktatów pasyjnych.

Pijarzy

zakon katolicki, który został założony w Rzymie w 1597 roku. Początkowo było to stowarzyszenie religijne, które prowadziło szkoły elementarne dla ubogich dzieci. W swojej pracy rywalizowali z zakonem Jezuitów. W 1773 roku po likwidacji jezuickiego zakonu przejęli większość ośrodków szkolnych.

Pilaster

płaski **filar** przyścienny, pełniący funkcję podpory lub funkcję elementu dekoracyjnego podziału powierzchni ściany albo też obie łącznie.

Podcień

przestrzeń znajdująca się w dolnej części budynku, która powstała przez cofnięcie ściany zewnętrznej na przestrzeni od poziomu gruntu do wysokości nie przekraczającej na ogół dwóch kondygnacji (najczęściej tylko parteru).

Polichromia

wielobarwne malowidła zdobiące ściany budowli.

Poliptyk

charakterystyczny dla sztuki **gotyku** wieloskrzydłowy ołtarz szafiasty, składający się z szafy środkowej oraz skrzydeł bocznych.

Portal

jest to rzeźbiarskie obramienie otworu drzwiowego.

Portyk

jest to zewnętrzna część budynku, otwarta przynajmniej z jednej strony i mająca tu kolumnadę lub szereg słupów. Jest to jedno lub dwukondygnacyjny fragment budowli wysunięty do przodu lub wglębiony, zwykle zwieńczony trójkątym frontonem.

Prerafaelici

późnoromantyczna grupa angielskich malarzy i poetów, która działała w Londynie w latach 1848-1851. Występowała przeciw akademizmowi, głosząc program sztuki odrodzonej moralnie.

Prezbiterium

część kościoła mieszcząca ołtarz główny, zwykle przeznaczona dla duchowieństwa, najczęściej oddziela się od **nawy** głównej niewielkim podwyższeniem.

Przeźrocze triforialne

triforium - to charakterystyczne dla architektury romańskiej i **gotyckiej arkadowe**, trójdzielne okno lub też przeźrocze, które jest otworem w ścianie przepuszczającym do wnętrza światło dzienne, o dekoracyjnym wykroju, bez szyb, zamkniętym ozdobną kamienną lub drewnianą kratą albo ażurem.

Refektarz

charakterystyczna dla średniowiecza, sala jadalna w klasztorze, usytuowana w południowym lub północnym jego skrzydle, przy otaczającym **wirydarz krużganku**.

Renesans

inaczej zwany Odrodzeniem - był przełomowym, w stosunku do średniowiecza okresem w kulturze, sztuce i nauce, został ukształtowany we Włoszech w pierwszej połowie XV wieku, a rozpowszechniony w drugiej połowie XV. W większości krajów Europy w XVI wieku. Charakteryzujący się głównie harmonią i prostotą budowli, bogatą ornamentyką geometryczną lub roślinną znajdującą się na **portalach**, kolumnach i oknach.

Restauracja zabytków

działalność, która polega na zabezpieczeniu, przywracaniu wartości historycznych, artystycznych, kulturalnych i użytkowych.

Rokoko

styl w sztuce europejskiej trwający od około 1720 roku do około 1770-1780 roku. W architekturze kierunek ten odnosi się głównie do wnętrz oraz ich dekoracji. Głównymi cechami epoki to: płynność i miękkość linii, zamiłowanie do barw pastelowych, częste stosowanie motywów kwiatów, roślin, wodorostów i muszli.

Romanizm

inaczej zwany stylem romańskim - rozwijający się w Europie od X do XIII wieku, pierwszy powszechny styl dojrzałego średniowiecza, najczęściej w odniesieniu do sztuki sakralnej, charakteryzujący się głównie masywnością budowli, geometrycznymi, architektonicznymi formami, które są proste surowe i monumentalne.

Rondel

barbakan - jest to okrągła, murowana budowla, wchodząca w skład obwarowań miejskich wysunięta przed linię murów obronnych i połączona z bramą miejską mostem lub osłoniętym przejściem. Rondel jest elementem średniowiecznego budownictwa obronnego.

Rozeta

duży otwór okienny w kształcie koła wypełniony bogatą dekoracją, stosowany głównie w architekturze romańskiej i **gotyckiej**, usytuowany w **szczycie** budynku lub nad **portalem**.

Ryzalit

wysunięty do przodu z lica **elewacji** fragment budowli.

Sarkofag

ozdobna trumna, dekorowana techniką rzeźbiarską lub malarską, zwykle w postaci kamiennej
bądź też ceramicznej skrzyni.

Secesja

styl panujący w kulturze i sztuce u schyłku XIX wieku i początku XX wieku. Kierunek ten skupia się głównie na architekturze wnętrz oraz na elementach sztuki użytkowej.

Charakterystyczne cechy to swobodna kompozycja form, stosowanie płynnych, wijących się linii, graficzne traktowanie kształtów.

Sepulcrum

kwadratowe wgłębienie przy ołtarzu w świątyniach katolickich przeznaczone na relikwie męczenników.

Sfera armillarna

przyrząd astronomiczny używany do XVI wieku, służący do wyznaczania współrzędnych równikowych i eliptycznych ciał niebieskich.

Sgraffito

technika dekoracyjna malarstwa ściennego, polega ona na pokrywaniu muru kilkoma warstwami tynku w różnych kolorach, a następnie częściowym zeskrobywaniu wg określonego rysunku wilgotnych jeszcze warstw wierzchnich, w taki sposób, aby w odkrywanych fragmentach odsłoniła się barwa warstwy dolnej.

Sklepienie

budowlana konstrukcja o zakrzywionej powierzchni wykorzystywana do przykrycia od góry danej przestrzeni.

Sklepienie kolebkowe

jest to sklepienie w formie cylindrycznej, o przekroju łuku pełnego, odcinkowego lub ostrego.

Sklepienie krzyżowe

jest to **sklepienie** powstałe z przecięcia się pod kątem prostym dwóch **sklepień kolebkowych**.

Sklepienie krzyżowo-żebrowe

szczególny przypadek **sklepienia krzyżowego**. Jest to **sklepienie** cztero, sześćo lub ośmiodzielne z żebrami na stykach jego części składowych.

Soboty

są to parterowe, niskie **podcienia**, które stanowią prowizoryczne schronienie dla uczestników pielgrzymek, obiegają z zewnątrz dawne kościoły drewniane na całym obwodzie lub na jego części.

Stalle

drewniane lub kamienne ławy, przeznaczone dla uczestniczących w nabożeństwie osób duchownych, ustawiane pod ścianami **prezbiterium**, występujące głównie w kościołach **katedralnych**, klasztornych i **kolegiackich**.

Stela

wykonany najczęściej z marmuru pomnik nagrobny.

Sterczyzny

jest to wieńczący, pionowy element dekoracji architektonicznej.

Stiuk

jest to nakładany na ściany i elementy architektoniczne we wnętrzach materiał zdobniczy w postaci tynku szlachetnego.

Sukiennice

budynki leżące na szlakach handlowych, zawierające składy i kramy z suknamy, budowane na rynkach miast średniowiecznych w Europie.

Szczyt

uksztalowane na kompozycyjnym schemacie trójkąta dekoracyjne zwieńczenie budynku lub jego fragmentu, ozdobione sterczynami, wnękami, uskokami, wolutami **arkadami** itp.

Sztukateria

są to gotowe, zamocowane do muru hakami lub śrubami, gipsowe odlewy dekoracyjne elementów powierzchni tynkowej.

Tabernakulum

szafka wbudowana w ołtarz, przeznaczona do przechowywania naczyń z hostiami.

Tęcza

otwór tęczowy, przesklepiony niekiedy łukiem tęczowym, jest to otwór w ścianie usytuowanej na granicy **nawy** głównej i **prezbiterium** kościoła.

Transept

jest to miejsce krzyżowania się pod kątem prostym, nawy głównej kościoła z nawą poprzeczną, zwykle przy **prezbiterium**.

Tympanon

gładkie lub wypełnione rzeźbą wewnętrzne pole trójkątnego frontonu, jest to element monumentalnych budowli greckich i rzymskich oraz element budowli nowożytnych, które kształtowane są wg wzorców antycznych.

Unici

grekokatolicy występujący na ziemiach polskich, którzy w wyniku unii brzeskiej przeszli na katolicyzm z zachowaniem wschodniego obrządku.

Westwerk

zachodnia elewacja budynku.

Wimperga

jest to ozdobny **szczyt** wieńczący okno lub **portal**, występujący w architekturze sakralnej i świeckiej **gotyku**. Został wprowadzony w XIII wieku, a najbujniej rozwinął się pod względem plastycznym w XV wieku.

Wirydarz

jest to ogród o zarysie kwadratowym lub prostokątnym wewnątrz zabudowań klasztornych, otoczony **krużgankami**.

Wykus

fragment budynku wystający z lica ściany zewnętrznej, najczęściej o rzucie poziomym prostokątnym, wielobocznym lub części koła, nadwieszony powyżej parteru na wysokość jednego lub kilku pięter.

Zakrystia

pomieszczenie boczne w kościele, przeznaczone do przechowywania szat i sprzętów liturgicznych, przylegające do **prezbiterium** i połączone z nim przejściem.

Zwornik

jest to charakterystyczny głównie dla **gotyckich sklepień krzyżowo-żebrowych**, bogato profilowany i ozdobiony dekoracją rzeźbiarską **szczytowy** kliniec łuku, wykonywany z ceramiki lub kamienia.

Żabka

jest to **gotycki** motyw dekoracji architektonicznej w formie zwiniętego liścia lub narożna ozdoba występująca w jednej z odmian bazy kolumny romańskiej w formie roślinnej, geometrycznej, lub figuralnej.

Bima

almemar, podwyższenie ze stołem i świecznikami znajdujące się w synagodze, służące jako mównica lub miejsce do czytania Tory.

Dekoracja snycerska

snycerstwo, rodzaj rzemiosła artystycznego, sztuka rzeźbienia w drewnie, dawniej też w kamieniu.

Kandelabr

duży, kilkuramienny świecznik stojący lub latarnia uliczna.

Ławka kolatorska

miejsce, w którym zasiadał kolator, patron, fundator kościoła, który miał “prawo prezenty” - przedstawiania biskupowi kandydata na wakujące beneficjum przy kościele.

